

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XVIII No.II
2019

GAZIANTEP JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Anthropology, Archaeology, Business Administration and Management Studies, Communication Studies, Economics, Geography, History, International Business Studies, International Relations, International Trade and Logistics, Law, Linguistics, Literature, Philosophy, and Sociology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS
27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi
EBSCOHOST MLA International Bibliography
Directory of Open Access Journals

Gaziantep University Journal of Social Sciences

GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Ali GÜR

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Section Editors

Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Prof. Dr. Atilla ENGİN
Assoc. Prof. Dr. Gökhan GÖKGÖZ
Assoc. Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Dr. Mehmet EROL
Assoc. Prof. Dr. Muharrem AÇIKGÖZ
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU
Asst. Prof. Dr. Lider BAL
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Şenay Leyla KUZU
Asst. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET

Editorial Board

Prof. Dr. Enver BOZKURT
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK
Prof. Dr. Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL
Assoc. Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD
Asst. Prof. Dr. Meltem MUŞLU

Editorial Assistants

Dr. Erkan AĞYÜZ
M. Mirac CEYLAN

Vol. 18, Issue 2, April 2019

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Advisory Board

Şinasi Aksoy
(METU, Turkey)

Erman Artun
(University of Çukurova, Türkiye)

Yasin Ceylan
(METU, Turkey)

Jean Crombois
(American University, Bulgaria)

Erdoğan Didar
(American University, Bulgaria)

Lelio Iapadre
(University of L'Aquila, Italy)

Andrejs Geske
(University of Latvia, Latvia)

B. N. Ghosh
(Eastern Med. Univ., North Cyprus)

Michael Goldman
(University of Minnesota, USA)

Şeyma Güngör
(University of İstanbul, Turkey)

Hilmi Bayraktar
(University of Gaziantep, Turkey)

Evrin Doğan Adanur
(Beykent University, Turkey)

Nazmiye Özgüç
(University of İstanbul, Türkiye)

Uli Schamiloglu
(University of Wisconsin-Madison, USA)

Kemal Silay
(Indiana University, USA)

Ülkü Şişik
(University of Hacettepe, Turkey)

Bayram Ürekli
(University of Selçuk, Turkey)

Ercan Tatlıdil
(University of Ege, Turkey)

Tuba Üstüner
(Cass Business School, UK)

Mustafa Yılmaz
(University of Hacettepe, Turkey)

Hülya Özcan
(Anadolu University, Turkey)

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XVIII Issue No. II
2019

CONTENT

ECONOMY AND FINANCE

- THE EFFECT OF MANAGERS' TRUST IN SUBORDINATE ON ENTREPRENEURIAL INTENTION: A RESEARCH ON SMES** 565-580
(Research Article/Araştırma Makalesi)
H. Tezcan UYSAL
- TÜRK TÜKETİCİLERİN LÜKS ÜRÜN SATIN ALMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE DİNİN ETKİSİNİN ANALİZ EDİLMESİ** 581-596
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hasan AKSOY
- FACTORS INFLUENCING CHARITY SHOP CUSTOMERS' INTENTION TO USE ONLINE CHARITY SHOPS** 597-622
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Samet Can CURKAN & Özge CURKAN
- SÖZLEŞME SÜRESİNİN BELİRLENMESİ: İŞLEM MALİYETİ TEORİSİ BAKIŞIYLA YER HİZMETİ SÖZLEŞMELERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA** 623-637
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Dilek ERDOĞAN
- ÇALIŞANLAR AÇISINDAN KURUMSAL İTİBAR YÖNETİMİ UYGULAMALARININ MARKA DEĞERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİ ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR SAHA ÇALIŞMASI** 638-661
(Research Article/ Araştırma Makalesi)
Vasfiye Özlem AKGÜN & Mahmut TEKİN
- THE EFFECTS OF INTERNATIONAL SANCTIONS ON EXTERNAL DEBT** 662-673
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer AKKUŞ & Atakan DURMAZ

ENGLISH LITERATURE

- THE ABSENT PRESENCE OF THE MIDDLE CLASS IN ALI SMITH'S *THERE BUT FOR THE*** 674-684
(Research Article/ Araştırma Makalesi)
Seda PEKŞEN
- H.G. WELLS'İN *DÜNYALAR SAVAŞI* NDA IRKSAL ÜSTÜNLÜK KAVRAMININ SORGULANMASI** 685-694
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şebnem DÜZGÜN

- GULLIVER'S TRAVELS: AN EXAMPLE OF ALIENATION** 695-708
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hamdi Ali SERDAR
- IN THE DARK FOREST: AN ALTHUSSERIAN READING OF EDWARD BOND'S POEMS** 709-723
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Şafak ALTUNSOY

ARCHEOLOGY

- ARKEOLOJİK SİT KORUMA PRATİKLERİ: TÜRKİYE VE ABD KARŞILAŞTIRMASI** 724-735
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aysun TUNA

PHILOSOPHY

- EPİSTEMOLOJİK DÖNÜŞ VE BİLİM FELSEFESİNİN ONTOLOJİSİ -BİLİMSEL DÜNYA KAVRAYIŞI'NDAN ELEŞTİREL REALİZME ONTOLOJİNİN EPİSTEMOLOJİ İLE TEMELLENDİRİLMESİ-** 736-758
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer Faik ANLI

COMMUNICATIONS

- İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE TOPLUMSAL HAREKETLER: SİSTEMATİK BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ** 759-779
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Zafer KIYAN

TURKISH LITERATURE

- SABİHA SERTEL'İN "ÇİTRA ROY İLE BABASI" ROMANINDA "BENERCİ KENDİNİ NİÇİN ÖLDÜRDÜ?" ŞİİRİNİN ETKİSİ (METİNLERARASILIK)** 780-797
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmed Halil SAĞLAM & Hasan TARHAN
- BATI VERSİYONU KÖROĞLU DESTANINDA OZAN KÖROĞLU** 798-804
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Naile ASKER

SOCIOLOGY

- TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL KRİMİNOLOJİNİN YÖNTEMSSEL İMKANI** 805-823
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Boran Ali MERCAN
- SOSYAL SERMAYE VE ERGEN SUÇLULUĞU: BAĞCILAR ÖRNEKLEMİ** 824-855
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Durmuş Ali YÜKSEK & Davut Emrah AYAN

POLITICAL SCIENCE and INTERNATIONAL RELATIONS

- AN EVALUATION ON THE INADEQUACY OF THE UNITED NATIONS TO PROTECT HUMAN RIGHTS** 856-863
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fırat BARÇADURMUŞ
- PERCEPTION PATTERNS: THE CASE OF ARMENIA AND AZERBAIJAN THE MISSING COMPONENT OF THE SECURITY DILEMMA CONCEPT** 864-887
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İlhami Binali DEĞİRMENCİOĞLU
- TÜRKİYE’NİN GÖÇ YÖNETİM SÜRECİ VE JANDARMANIN DÖNÜŞÜMÜ** 888-903
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yusuf KÜÇÜKBAŞOL & Haydar PEKDOĞAN

HISTORY

- İZMİR ŞİMENDİFER MEKTEBİ** 904-921
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Aziz TEKDEMİR

BUSINESS

- Y KUŞAĞI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN BİREYSEL YENİLİK ve ENDÜSTRİ 4.0 BİLGİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ** 922-936
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Esra KAYGISIZ & Hakan SİPAHİ
- ERRATA** 937

ECONOMY AND FINANCE

The Effect of Managers' Trust in Subordinate on Entrepreneurial Intention: A Research on SMEs

Yöneticilerin Asta Güven Düzeyinin Girişimcilik Niyetine Etkisi: KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma

H. Tezcan UYSAL*

Abstract

This research aims to determine the entrepreneurial intention and trust levels of the individuals' who have conducted entrepreneurship activities before and worked as managers in the SME founded by themselves. The second aim is to determine whether there is a significant relationship between these levels and if there is, to investigate the effect of the manager's trust to subordinate on the entrepreneurial intention as well as the roles of gender and entrepreneurial training on this effect. In this context, data has been obtained from 304 SME managers via survey method. The obtained data has been processed with SPSS 20.0 program and as a result of the analyzes performed, a positive relationship has been found between the entrepreneurial intentions of SME managers and trust to subordinates and the dimensions thereof; it has been determined that the increase in the trust to employees for troubleshooting and the increase in the trust to employees for the achievement of organizational tasks have affected the managers' entrepreneurial intention positively. However, it has also been found that gender and entrepreneurial training cause a difference on the relationship between the trust to subordinate and entrepreneurial intention. It has been determined that it is sufficient for male managers to see that subordinates can solve problems in order to increase entrepreneurial intention; however, for female managers, subordinates' solving problems do not have a meaningful effect and subordinates' successfully running the organizational tasks is sufficient for the entrepreneurial intention. However, for SME managers with entrepreneurial training, it has been found that the subordinates' successfully running organizational tasks is an important factor for the continuance of entrepreneurship and for the SME managers who has not received entrepreneurial training, it has been found that the subordinates' capability for troubleshooting and trust to the subordinates' decisions are more significant.

Keywords: Entrepreneurial Intention, Trust, Subordinate, Organizational Atmosphere

Öz

Bu araştırmanın amacı; daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunarak kurmuş olduğu KOBİ'de yöneticilik yapan bireylerin mevcut girişimcilik niyeti ile asta güven düzeyini saptamak, bu düzeyler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek, eğer anlamlı bir ilişki var ise yöneticilerin asta güven düzeyinin girişimcilik niyeti üzerindeki etkisini incelemek ve bu etki üzerinde cinsiyet ile girişimcilik eğitiminin rolünü tespit etmektir. Bu kapsamda 304 KOBİ yöneticisinden anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 20.0 programıyla işlenmiş, gerçekleştirilen analizler sonucunda; KOBİ yöneticilerinin girişimcilik niyeti ile asta güven ve asta güvenin boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmış, çalışanların sorunları gidermesine yönelik güvendedeki artışın ve çalışanların örgütsel işleri başarmasına yönelik güvendedeki artışın yöneticilerin girişimcilik niyetini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte asta güven ile girişimcilik niyeti arasındaki ilişki üzerinde cinsiyetin ve girişimcilik eğitiminin de farklılığa neden olduğu saptanmıştır. Erkek yöneticilerin girişimcilik niyetinin arttırabilmesi için astların sorunları çözebildiğini görmesinin yeterli olduğu, kadın yöneticilerde ise aksine astların sorunları çözmesinin anlamlı bir etkisinin olmadığı, girişimcilik niyeti için astların örgütsel işleri başarıyla yürütmesinin tek başına yeterli olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte girişimcilik eğitimi almış KOBİ yöneticilerinde girişimciliğin devamlılığı için astların örgütsel işleri başarıyla yürütmesinin tek başına önemli bir unsur olduğu, girişimcilik eğitimi almamış KOBİ yöneticilerinde ise astların sorunları giderebilmesi ve astların aldığı kararlara olan güvenin daha önemli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik Niyeti, Güven, Ast, Örgüt Atmosferi

Introduction

From past to present, trust is one of the unchanging factors in the development process of organizations. Trust between employees and employers is one of the definite factors in achieving productivity, productivity and goals (Yücel and Samancı, 2009). In the literature, a

*Lect. Dr., Bülent Ecevit University, Zonguldak Vocational School, Department of Management and Organization, Zonguldak, h.tezcanuysal@hotmail.com

consensus has been reached that trust is needed for organizational success, but it is not created in short term and long and self-sacrificing efforts are required (Sipahioğlu and Öner, 2013). Therefore, employees need to work together by receiving help from each other in order to achieve personal and organizational goals. This is only possible with the trust created within the organization (Bati and Tutar, 2016). Employees perceive the trust within the organizational atmosphere when the organization trusts him/her or the other employees within the organization, when there is honesty between the working group members and when the employee benefits from the other employees within the team in order to achieve a team or organization goal (Dumitru, 2015). The lack of trust in the organizational environment and organizational relationships causes organizational commitment, human relations, organizational performance to decrease and occupational morale and product quality to decrease to low levels, resulting in increased occupational absenteeism and turnover rate (Halis et al., 2007). In the researches conducted under different conditions, it has been found that there is a repetitive and significant relationship between the trust level perceived by the workers and the level of organizational commitment, and that lack of trust decreased organizational commitment and this view has been supported (Lashari et al., 2016).

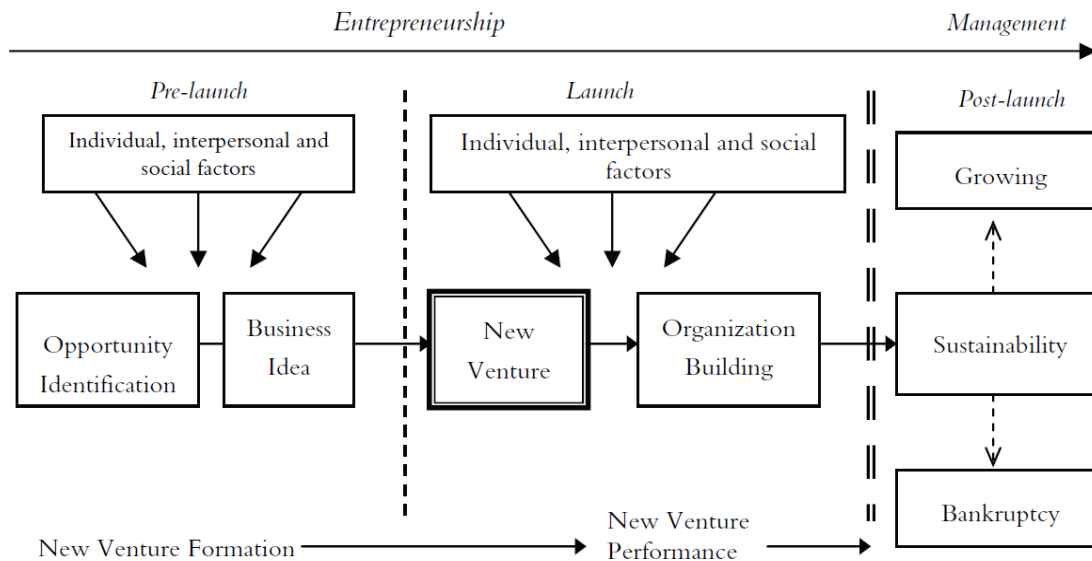
Trust can therefore be expressed as a valuable strategy for entrepreneurship. Another important concept today, where the concepts of innovation, competition and globalization are frequently used, is the entrepreneurship. As entrepreneurship increases in communities, new ideas and investments that create value also increase. Therefore, the entrepreneurship trainings are emphasized and formation of entrepreneurial intention in the individuals is encouraged. The creation of an organizational atmosphere in which trust is dominant plays an important role in terms of the entrepreneurial intention. Moghadam et al. (2013) found a significant relationship between interpersonal trust and entrepreneurship in non-executive employees and emphasized that the entrepreneurial intentions of individuals increase in proportion with the interpersonal trust and emphasized the importance of trust in terms of entrepreneurship. The most fundamental principle in this strategy is the development of a cooperative and trustworthy work environment among employees (Rostami et al., 2015). Contrary to what is known, entrepreneurship alone expresses more than the activity of people who create new business ideas. Entrepreneurship, which includes special skills, is a spirit, not just energy that is carried out once and then exhausted. Therefore, in this study, the ongoing entrepreneurial tendencies of Small and Medium Sized Enterprise (SME) managers who has previously been engaged in entrepreneurship and the effect of their trust to subordinates on these tendencies have been examined. Most of the previous hierarchical trust surveys have examined the trusts of subordinates to their superiors (Hassan et al., 2012). In this study, on the other hand, the trust of superiors to their subordinates has been examined. The conducted research is important in terms of examining the current entrepreneurial intention of the managers who have had entrepreneurship experience before, determining the level of trust to subordinate developed over time based on this work experience, predicting the importance of subordinate-superior relationship within the organizational climate in terms of entrepreneurship and contributing to the organizational behavior literature by exhibiting a study that has not been encountered in the literature before.

Entrepreneurial Intention

Increasing global competition, technological developments and changing market economies have increased interest in entrepreneurship all over the world (Ozaralli and Rivenburgh, 2016). Entrepreneurs differ from business managers who perform more or less routine tasks as individuals who direct their attention to realizing dynamic interventional activities. In order for a person to become an entrepreneur, s/he must have certain qualities such as being able to assume risks and responsibilities, a dynamic personality, openness to

innovation, and a passion for growth (Kahya and Imamoğlu, 2015). There may be only one or more of these qualities in the individual, or none at all. Moreover, the presence of these qualifications is not enough to define the person as an entrepreneur. Entrepreneurship is a kind of behavioral feature that does not exist in every species and manifests in different forms. Because human behaviors consist of different elements and are influenced and shaped by these elements, (Dal, 2017). In literal sense, entrepreneur is a person or persons who define the opportunities as an individual or a team, putting forth the conditions and create the organization in line with the current opportunities and maintain it (Yılmaz, 2014). Entrepreneurship is a process of creating a different value that involves obtaining individual satisfaction and economic prizes as a result of taking economic, physical and social risks by spending the necessary time and effort (Akpınar, 2011). Therefore, there are activities that create value at the foundation of the concept of entrepreneurship and allow career opportunities.

Entrepreneurship draws attention not only as a process that one provides and sustains one's own employment, but also as a process in which one determines his own career and develops according to the level and development of the enterprise (Sezer, 2013). As can be seen in Figure 1, the entrepreneurship process involves a person trying to find attractive opportunities, these opportunities developing usable job potential, and bringing together the resources and stakeholders to implement these plans (Valliere, 2015). This process includes planned and nontechnical behavior, which depends on the individual's desire, wishes, vision and ability to rationally assess the current conditions (Yanık et al., 2017). Therefore, in order for the entrepreneurship process to start, the individual must be inclined towards entrepreneurship or have entrepreneurial intention. Çelik et al. (2014) have defined the entrepreneurial intention as “the individual's thought of establishing a business and starting an enterprise that will help them make use of the surrounding potential opportunities rather than other career options” and Wibowo (2017) as “self-efficacy perceived by an individual as a result of evaluating his/her own skill to overcome problems and achieve success”. Self-efficacy as a concept is the belief that one can successfully accomplish the behaviors necessary to achieve a certain goal, and this belief is usually shaped by successful behavior in the past (Buana, 2016). Entrepreneurial self-efficacy is based on the belief of the individual that towards the characteristics of entrepreneurship that he or she thinks he has (Kerse et al., 2017). Self-sufficiency stands out as problem solving, decision making, creativity, credibility and leadership skills in a person (Wibowo, 2017). The development of self-confidence and self-efficacy perception plays an important role in increasing one's tendency to become an entrepreneur and in having tolerance against uncertainty (Alparslan and Özmen, 2017). In the case of low self-sufficiency, it causes intimidation in the individuals upon encountering a difficulty and the thought that all the efforts are useless (Buana, 2016). Therefore, self-efficacy is very important in terms of entrepreneurship because of its strong abilities.

Figure 1: Entrepreneurship Process

Source: Moriano, J. A., Zarnowska, A., & Palaci, F. J. (2007). Entrepreneurship as a process. In J. A. M. L. a. M. Gorgievski (Ed.), *Psychology of Entrepreneurship Research and Education*. Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.

It has been stated in the literature that many factors are effective on entrepreneurial intention. Bozkurt (2014) argued that the person possessing entrepreneurial characteristics is not sufficient in the formation of the entrepreneurship and it is also required to support the person sufficiently. Marangoz (2008) has stated that entrepreneurs are products of the socio-economic environment they live in and although they are concerned with individual ability and education of the person, organizational culture and environmental factors also affect the behavior and decisions of the entrepreneur and that factors affecting entrepreneurship are culture and education, family and social environment, psychological factors, legal, political and administrative factors, financial environment and religious factors. Similarly, Paço et al. (2015) gave stated that the economic and socio-cultural environment of a person directly affects the entrepreneurial intention and entrepreneurial commitment. Ballı and Koca Ballı (2014) have stated that the most important source of motivation in the entrepreneurial intention is the need to succeed. Shneor and Jenssen (2014) have pointed out that the formation of entrepreneurial intentions is an important source of human capital and social capital. In the human capital, education and experience that improve the cognitive abilities of a person are at the forefront. In social capital, family, colleagues and personal environment factors provide important guidance when planning for an enterprise. Approaching to the formation of the entrepreneurial intention, Ensari and Alay (2017) have listed the psychological factors considered to be effective on entrepreneurship potential as self-confidence, tendency to take risks, extroversion, need to succeed, focus of control and desire for independence. From a different perspective, Al-Harrasi et al. (2014) have found that there are four main factors affecting the entrepreneurial intention, i.e. factors related to personality traits, contextual factors, motivational factors, and factors related to personal infrastructure. Supporting this view, Kerse et al. (2017) have noted that certain personal characteristics that individuals possess are the key to becoming entrepreneurs. Młokosiewicz and Misiak-Kwit (2017) have argued that positive norms and values are among the factors that influence entrepreneurship.

Trust in Managerial Relationship

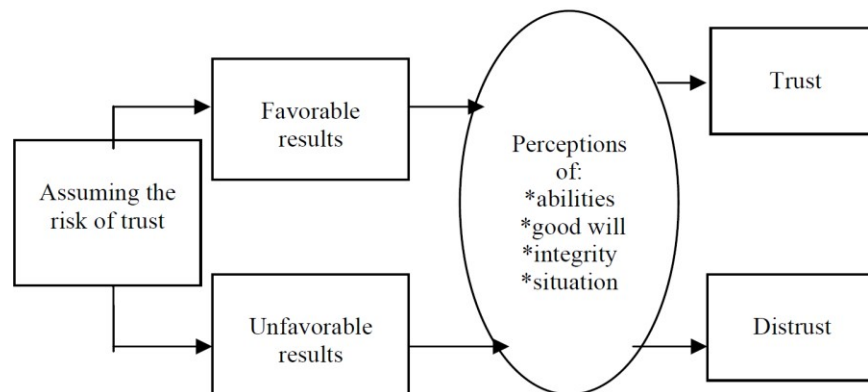
In organizational sense, trust has been defined as “a psychological occasion based on the expectations realized in relation to the behaviors of other employees in the organization”

by Rua and Araujo (2016); as “the effort of an organization to act in goodwill in its activities, the employees' being honest in their mutual interactions and activities and not acting in an opportunist and abusive manner” by Bağcı and Akbaş and as “the trust of employees in the management and the level of their beliefs in what they are told by the management” by Şimşek and Taşçı (2014). There is various trust dimensions used in different studies in the organizational field in the literature. Many dimensions such as openness, trustworthiness, dependency and employee involvement are among organizational trust dimensions (İbrahimoğlu et al., 2011). According to another source, there are two aspects of organizational trust. The first of these trust of the managers' in their own competence and trust in the employees in carrying out the business; second is the trust based on honesty, justice, sincerity and good manners that employees feel in the expressions of the managers (Uslu and Oklay, 2015). Tokgöz and Seymen (2013) divided the trust into five classes, being past-based trust, trust gained through the third parties, category-based trust, role-based trust and rule-based trust. Yilmaz and Sünbül (2009) have examined trust in two dimensions, being trust in the person being managed and trust in the person managing. Zaheer et al. (1998) focused on inter-organizational trust and interpersonal trust and defined the inter-organizational trust as “the extent of trust placed in the partner organization by the members of a focal organization” and interpersonal trust as “the extent of a boundary-spanning agent's trust in her counterpart in the partner organization”. Upon a general evaluation, it can be said that the studies have been integrated in three fundamental trust dimensions, being trust in the organization, interpersonal trust and trust in the manager.

Mutual trust is the preference of the individual to choose being defenseless in the organization worked in, interpersonal trust for the superior to subordinate or subordinate to vertical organization and trust in the manager to choose against vertical hierarchy. Conceptually, organizations do not really trust each other, trust is mainly seen on one side or on both sides among the persons (MacDuffie, 2011). Therefore, trust in the organization is oriented to social targets, whereas personal trust includes face-to-face relationships among employees (Rusu and Baboş, 2016). Trust in organizations also has a risk of potential doubt, although it is an important sense for employees have in terms of social relationships of the employees (Lewis and Weigert, 1985). Therefore, interpersonal trust, which has an important place in the interaction with competitors, partners and friends, expresses acceptance of this risk in the context of another person's behavior (Borum, 2010). With the acceptance of this risk in organizations, interpersonal relations and the level of trust in these relationships are very important in terms of efficiency, compatibility and continuity. Employees in the atmosphere of the organization feel the need to work towards their mutual trust in order to provide high quality, efficiency and effectiveness with their managers, colleagues and their institutions (Örücü and Kanbur, 2017).

According to the trusting nature as expressed in Figure 2, employees feel more confident when confronted with positive outcomes, and sense of insecurity begins when they achieve negative outcomes (Dromereschi and Cuza, 2010). In organizations, as managers trust the employees, the employees respond to this as trust in the management. However, if there is insecurity about the employees in the structure of the organization, and this insecurity is perceived by the employees, a sense of insecurity naturally develops in the employees towards the organization and management (Singh and Srivastava, 2016). Therefore, it is quite natural that the interpersonal trust, which is a feeling of social reality and difficult to explain by individual psychology, to manifest in the working groups (Lewis and Weigert, 1985). High trust is an important requirement, as most associations are thought to be formed by working groups. Because, in these organization, more responsibility and authority are given to the lower levels of the organization and an optimal working environment is provided based on

team work based and flexible understanding (Yılmaz, 2005). It is necessary to maintain continuity between the trusting parties in order not to disturb this environment. Interpersonal trust (Hassan et al., 2012), which is expressed as a type of hierarchical trust that focuses on risk in relation to the subordinate-superior relationship, is considered to be an important factor in increasing organizational commitment and thus increasing organizational effectiveness of employees in organizations (Paliszkievicz, 2011).

Figure 2: The Moderators of Trust

Source: Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An Integration Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review*, 20(3), 709-835.

The mood and emotions play an important role in the process of creating the first impression that is effective for the development of relationships and trust among people (Blomqvist and Ståhle, 2000). Unless there is reciprocal and reasonable confidence in the individuals involved in the interaction during the first impression, it is not possible for the interpersonal trust to increase as individuals see each other extremely anxious and they are reluctant to take risks (Simpson, 2007). Therefore, in order to create interpersonal trust in the organizations, it is required that the occasions causing lack of trusts are eliminated, the individuals carry out actions that will regularly evoke positive feelings, both individuals carry out the actions that will at least not be perceived as negative upon discontent and organizational policies must promote a mutual understanding between the employees (Paliszkievicz, 2011).

Material and Method

The Purpose of the Research

Previous researches have not examined what kind of effect the management experience gained after the entrepreneurship activity has on the entrepreneurship approach of the individuals. Therefore, the purpose of this research which is conducted considering the entrepreneurship experience, is to determine the entrepreneurial intention and trust levels of the individuals' who have conducted entrepreneurship activities in the past and of individuals working as managers in SMEs still connected to this activity towards subordinates, determine whether there is a significant relationship between these levels and if there is, investigate the effect of the manager's trust to subordinate on the entrepreneurial intention and determine the roles of gender and entrepreneurial training on this effect.

The Population and Sample of the Research

The population of research consists of all SME managers in Turkey. The sample of the research consists of the SME managers who operate in Zonguldak and participated in the research. In the study, purposeful sampling method among non-probability sampling methods has been used and data has been obtained from 316 individuals within the scope of the

research implemented in the same time frame, however, the surveys responded by 12 managers who give different answers to cross questions have been excluded from the assessment and a sample volume consisting of 304 individuals has been obtained. 63.2% of the sample consists of male managers and 36.8% consists of female managers. In the sample, 81.5% of the managers are in the age range of 21-50 years and only 28.7% are university graduates.

The Data Collection Method of the Research

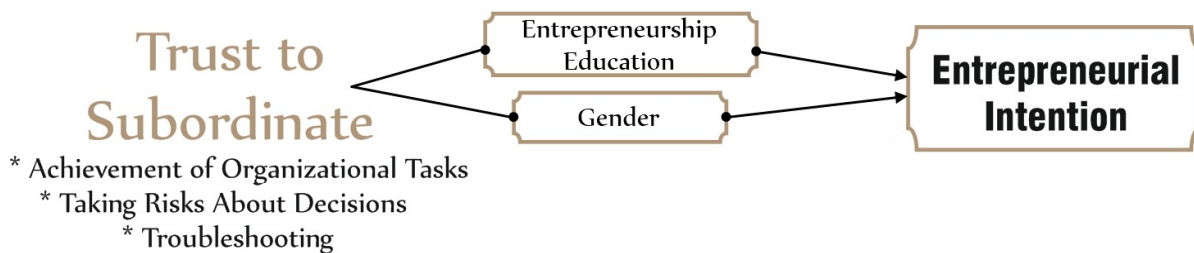
The data to be used in the research have been obtained from the SMEs managers via the face-to-face survey method. The survey used in the research consists of two dimensions; entrepreneurial intention and trust in subordinate. Information on these scales is given below.

Entrepreneurship Intention Scale: Developed by Yılmaz and Sünbül (2009), the scale consists of 36 items of 5-Likert type. The scale was developed by the authors and subjected to validity and reliability analyzes and it has been determined that factor loadings in the measure are collected in one factor and Cronbach Alpha value is 0,900.

Trust in Subordinate Scale: Trust scales developed by Roberts and O'Reilly (1974) and Korsgaard et al. (1995) have been examined by Küskü (1999) and 6 items out of these scales have been used. Küskü (1999) has added 4 items in addition to these items and developed a 10-item 5-Likert-type "Trust in the Person Being Managed". As a result of explanatory factor analysis for this scale, it has been found that three factors, achieving organizational tasks, taking risks on decisions and solving problems, are generated.

The Research Model and Hypotheses

Scanning model has been used in the research. The dependent variable of the research is the entrepreneurial intention, main independent variable is trust in subordinate, sub-independent variables are trust in subordinates for achieving organizational tasks, for taking risks on decisions and troubleshooting.

Figure 3: Conceptual Model of the Research

Hypotheses of the Research;

H_{1a}: There is a significant relationship between trust in subordinate and managers' entrepreneurial intention.

H_{1b}: The entrepreneurial intention increases as the trust in subordinates for achieving organizational tasks increases.

H_{1c}: The entrepreneurial intention increases as the trust in subordinates for taking risks on decisions increases.

H_{1d}: The entrepreneurial intention increases as the trust in subordinates for troubleshooting increases.

Research Data Analysis

SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) software has been used to evaluate the data obtained through the research. Confirmatory Factor Analysis has been used to determine the structural validity of the scales used in the research, reliability analysis for the determination of the internal consistency of the scales, frequency analysis for the descriptive statistics, correlation analysis to determine the relationship and severity of the relationship between dependent and independent variables and multiple regression analysis to examine the relationship between variables.

Findings

Confirmatory Factor Analysis (CFA) has been performed to determine the construct validity of the scales used in the research. The compliance values obtained and suggested as a result of implementing Confirmatory Factor Analysis to “Entrepreneurial Intention” scale consisting of 36 items have been expressed in Table 1 and the compliance values obtained and suggested from the “Trust in the Person Being Managed” scale consisting of 10 items in Table 2.

Table 1: Entrepreneurship Intention Scale - Compliance Values

Compliance Criteria	χ^2	p	χ^2 / df	RMSEA	CFI	IFI	SRMR	NFI	GFI
Suggested Compliance Values	610.891	0.001	1.441	0.037	0.969	0.970	0.051	0.908	0.900

Upon examining Table 1: it is observed that the value of the chi-square is 610.891; p value is 0.001; RMSEA value is 0.037; GFI value is 0.900; CFI value is 0.969, IFI value is 0.970; NFI value is 0.908, chi-square/degree of freedom is 1.441 and SRMR value is 0.051.

Table 2: Trust to Subordinate Scale - Compliance Values

Compliance Criteria	χ^2	p	χ^2 / df	RMSEA	CFI	IFI	SRMR	NFI	GFI
Suggested Compliance Values	57.617	0.014	2.401	0.065	0.987	0.987	0.017	0.979	0.965

Upon examining Table 2: it is observed that the value of the chi-square is 57.617; p value is 0.014; RMSEA value is 0.065; GFI value is 0.965; CFI value is 0.987, IFI value is 0.987; NFI value is 0.979, chi-square/degree of freedom is 2.401 and SRMR value is 0.017. The compliance values suggested for the entrepreneurial intention scale exhibited in Table 1 and for the trust in subordinate scale exhibited in Table 2 have been found to be in accordance with the goodness of fit statistics published by Schermelleh-Engel et al. (2003).

Table 3 shows the results of the reliability analysis for the scales for which structural validity is obtained as a result of the Confirmatory Factor Analysis. As a result of the analyzes, Cronbach's Alpha coefficient has been determined to be 0.946 for entrepreneurial intention scale and 0.942 for trust in subordinate scale. These obtained values indicate that the scales used in the research have high internal consistency.

Table 3: Reliability Analysis

	Cronbach's Alpha	N of Items
<i>Entrepreneurship Intention Scale</i>	0.946	34
<i>Trust in SubordinateScale</i>	0.942	9

Table 4 provides the results of the correlation analysis between the dependent variable main independent variable and independent sub-variables of the research. According to this table, a significant and positive relationship at a moderate level has been determined between the independent variable managers' entrepreneurial intention and main independent variable

trust in subordinate and between the entrepreneurial intention and sub-independent variables achieving organizational tasks, taking risks on decisions and troubleshooting.

Table 4: Correlation Analysis

		<i>Entrepreneurial Intention</i>
<i>Trust in Subordinate</i>	Pearson Correlation	0.455
	Sig. (2-tailed)	0.001
<i>* Achievement of Organizational Tasks</i>	Pearson Correlation	0.422
	Sig. (2-tailed)	0.001
<i>* Taking Risks on Decisions</i>	Pearson Correlation	0.422
	Sig. (2-tailed)	0.001
<i>* Troubleshooting</i>	Pearson Correlation	0.442
	Sig. (2-tailed)	0.001

Table 5 shows the multiple regression analysis conducted on whole sample regarding the relationship between entrepreneurial intention and trust in subordinate. Upon examining the results of the regression analysis conducted by using the Stepwise method, it has been found that the regression model to be established indicates statistical significance, since the statistical significance value is lower than 0.05.

Table 5: Regression - ANOVA

		Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
<i>Entrepreneurial Intention</i>	Regression	4117.496	4117.496		
	Residual	3091.932	19.446	211.739	0.000
	Total	7209.429			

The model summary of the multiple regression analysis performed is shown in Table 6. According to the results of the analysis, it has been found that 20.1% of the change in entrepreneurial intentions has been explained by the change in the trust of SME managers in the subordinates for troubleshooting and achieving organizational tasks. When the generated model is examined, the value that the managers' entrepreneurial intention can take can be formulated as follows;

$$\text{“Entrepreneurial Intention} = 111.283 + (1.753 \times \text{Trust in Subordinates for Troubleshooting}) + (0.819 \times \text{Trust in Subordinates for Achieving Organizational Tasks})$$

Table 6: Regression - Model Summary

		β	t	Sig.	R²	Adjusted R²
<i>Entrepreneurial Intention</i>	<i>Constant</i>	111.283	27.792	0.000		
	<i>Troubleshooting</i>	1.753	3.266	0.001	0.209	0.201
	<i>Achievement of Organizational Tasks</i>	0.819	2.019	0.044		

According to the regression model created, it has been determined that a 1-unit increase in the trust in subordinates for troubleshooting causes an increase of 1.753 units on the managers' entrepreneurial intention and a 1-unit increase in the trust in employees for achieving organizational tasks causes an increase of 0.819 units on managers' entrepreneurial intention.

Table 7 shows the results of gender-based regression analysis conducted on the relationship between entrepreneurial intention and trust in subordinate. When the analyzes conducted using the Stepwise method are examined, it is determined that the regression models to be established express statistical significance.

Table 7: Regression - ANOVA

		Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
Male Manager	Regression	9997.407	9997.407		
	Residual	36634.462	192.813	51.850	0.000
	Total	46631.870			
Female Manager	Regression	9043.527	9043.527		
	Residual	27691.580	251.742	35.924	0.000
	Total	36735.107			

The model summary of the multiple regression analyses performed is shown in Table 8. According to the results of this analysis, 21% of the change in the male managers' entrepreneurial intention has been explained by the change in the trust in subordinates for troubleshooting and 23.9% of the change in the female managers' entrepreneurial intention has been explained by the change in the trust in subordinates for achieving organizational tasks.

Table 8: Regression - Model Summary

		β	t	Sig.	R ²	Adjusted R ²
Male Manager	Constant	115.473	27.188	0.000	0.214	0.210
	Troubleshooting	2.482	7.201	0.000		
Female Manager	Constant	101.572	13.191	0.000	0.243	0.239
	Achievement of Organizational Tasks	2.730	5.994	0.000		

Upon examining the created model, the values that male and female managers' entrepreneurial intention can take are formulated in Table 9.

Table 9: Regression Formulas

For Male Manager;	$Entrepreneurial\ Intention = 115.473 + (2.482 \times Trust\ in\ Subordinates\ for\ Troubleshooting)$
For Female Manager;	$Entrepreneurial\ Intention = 101.572 + (2.730 \times Trust\ in\ Subordinates\ for\ Achieving\ Organizational\ Tasks)$

According to the regression models created, it has been determined that a 1-unit increase in the trust in subordinates for troubleshooting causes an increase of 2.482 units on the male managers' entrepreneurial intention and a 1-unit increase in the trust in subordinates for achieving organizational tasks causes an increase of 2.730 units on female managers' entrepreneurial intention.

The regression analysis results for the relationship between entrepreneurial intention and trust in subordinate, based on whether or not SME managers have previously had an entrepreneurial training, are shown in Table 10. When the analyzes conducted using the Stepwise method is examined, it is determined that the regression models to be established express statistical significance.

Table 10: Regression - ANOVA

		Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
<i>Managers who have received entrepreneurial training</i>	Regression	1463.391	1463.391		
	Residual	3876.683	155.067	9.437	0.005
	Total	5340.074			
<i>Managers who have not received entrepreneurial training</i>	Regression	15675.394	7837.697		
	Residual	62072.844	226.543	34.597	0.000
	Total	77748.238			

The model summary of the multiple regression analyses performed is shown in Table 11. According to the results of this analysis; it has been determined that 24.4% of the change in the entrepreneurial intention of the managers who have received entrepreneurial training is explained by the change in the trust to employees for achieving organizational tasks and 19.6% of the change in the entrepreneurial intention of the managers who have not received entrepreneurial training was explained by the change in the trust in employees for troubleshooting and taking risks on decisions.

Table 11: Regression - Model Summary

		β	t	Sig.	R ²	Adjusted R ²
<i>Managers who have received entrepreneurial training</i>	Constant	115.935	13.237	0.000		
	Achievement of Organizational Tasks	1.765	3.072	0.005	0.274	0.244
<i>Managers who have not received entrepreneurial training</i>	Constant	111.231	25.817	0.000		
	Troubleshooting	1.728	2.908	0.004	0.202	0.196
	Taking Risks on Decisions	1.682	2.017	0.045		

Upon examining the created model, the values that entrepreneurial intention of the managers who have and have not received entrepreneurial training before can take are formulated in Table 12.

Table 12: Regression Formulas

<i>For Managers who have received entrepreneurial training;</i>	$Entrepreneurial\ Intention = 115.935 + (1.765 \times Trust\ in\ Subordinates\ for\ Achieving\ Organizational\ Tasks)$
<i>For Managers who have not received entrepreneurial training;</i>	$Entrepreneurial\ Intention = 111.231 + (1.728 \times Trust\ in\ Subordinates\ for\ Troubleshooting) + (1.682 \times Trust\ in\ Subordinates\ for\ Taking\ Risks\ on\ Decisions)$

According to the regression models created; it has been determined that a 1-unit increase in trust to subordinates for achieving organizational tasks causes an increase of 1.765 units in entrepreneurial intention of the managers who have received entrepreneurial training, a 1-unit increase in the trust in subordinates for troubleshooting causes an increase of 1.728 units in entrepreneurial intention of the managers who have not received entrepreneurial training and that a 1-unit increase in the trust in subordinates for taking risks on decisions causes an increase of 1.682 units on the entrepreneurial intention of the managers who have not received entrepreneurial training.

Conclusions and Recommendations

The level of trust in subordinates of SME managers with entrepreneurial experience has been determined by the research conducted and whether this level of confidence is

influenced by the entrepreneurial intention is examined. In this context, data has been obtained from 304 SME managers via survey method. The obtained data has been processed with SPSS 20.0 program and as a result of the analyzes performed, a positive and statistically significant relationship has been found between level of trust in subordinate by the SME managers and entrepreneurial intention and the three sub-dimensions of the trust in subordinate and entrepreneurial intention. As a result of the multiple regression analyzes performed; when all managers are examined, it has been determined that a model can be established between the troubleshooting and achieving organizational tasks dimensions of the level of trust to subordinate and entrepreneurial intention, which explains 20.1% of the change in entrepreneurial intention and that 1-unit increase in trust to employees for troubleshooting leads to an increase of 1.753 units in managers' entrepreneurial intention, 1-unit increase in the trust to employees for achieving organizational tasks has been found to be caused by the increase of 0.819 units on the entrepreneurship intention of the managers. As a result of the multiple regression analysis conducted by segregating the manager data by gender, it has been determined that a model can be established between only the troubleshooting dimension of level of trust in subordinate for male managers and the entrepreneurial intention and a 1-unit increase in the trust in subordinates for troubleshooting causes an increase of 2.482 units on the male managers' entrepreneurial intention. For female managers, it has been determined that a model can be established between only achieving organizational tasks dimension of the level of trust in subordinate and entrepreneurial intention and that 1-unit increase in the trust in subordinates for achieving organizational tasks causes an increase of 2.760 units on female managers' entrepreneurial intention. When the relationship between the trust in subordinate and entrepreneurial intention is differentiated based on whether entrepreneurial training is received, it has been determined that a model can be established between the achieving organizational tasks dimension of the level of trust in subordinate for managers who have received entrepreneurial training and entrepreneurial intention and that 1-unit increase in the trust in subordinates for achieving organizational tasks causes an increase of 1.765 units on entrepreneurial intention of the managers who have received entrepreneurial training. For the managers who have not received entrepreneurial training, it has been determined that a model can be established between the troubleshooting and taking risks on decisions dimensions of the level of trust in subordinate and the entrepreneurial intention and that a 1-unit increase in the trust in subordinates for troubleshooting causes an increase of 1.728 units and a 1-unit increase in the trust in subordinates for taking risks on decisions causes an increase of 1.682 units on the entrepreneurial intention of the managers who have not received entrepreneurial training.

When the results obtained from the research are evaluated without any distinction in the sample, it has been observed that the subordinates being capable of solving problems while the manager is absent and that maintaining the success of the management by successfully performing the work of the associations increase the enthusiasm of the SME managers in entrepreneurial activity to a considerable extent. Subordinates taking risks on decision does not have any significant effect on enthusiasm. However, when the SME managers have been evaluated on a gender basis, different results have been obtained. It has been determined that it is sufficient for male managers to see that subordinates can solve problems in order to increase entrepreneurial intention. It has been determined that, for female managers, subordinates' solving problems do not have a meaningful effect and subordinates' successfully running the organizational tasks is sufficient for the entrepreneurial intention. When evaluated in this respect, gender has been found to be an important factor that made a difference between trust in subordinate and entrepreneurial intention. Another factor that causes differences in research outside gender is entrepreneurial training. Successful execution of organizational tasks by subordinates for the continuity of entrepreneurship in

entrepreneurship-trained SME managers has been identified as an important element. For the SME managers who have not received entrepreneurial training, it has been found that the subordinates' capability for troubleshooting and trust to the subordinates' decisions are more significant. It is understood with these results that entrepreneurs should interact with the employees in the organization in the best way possible. In order to be able to trust subordinates or for the subordinates to perform successful works to the extent that they can be trusted, subordinates must trust the managers first. This can only be achieved by supporting subordinates in management activities within the organization, motivating them, ensuring their job security, ensuring that their salaries are paid at a satisfactory level and on time, ensuring occupational safety, lack of conflict, minimizing employee turnover rate, giving education support, high level of perception of justice, giving them ability to join the decisions and adhering to the psychological contract. It is unrealistic to expect subordinates to exhibit behaviors that can be trusted in the management approach in which these approaches are not adopted.

Studies in the literature often measure entrepreneurial intentions of students or independent individuals. These researches are important for the enrichment of the entrepreneurship literature and for the popularization of entrepreneurship education but the examination of the organizational dimension of entrepreneurship have also been considered necessary for organizational behavior. Therefore, the research has been established on SME managers who had entrepreneurial experience, and the relationship between managers and subordinates has been examined in the atmosphere of the organization and trust in subordinates has been emphasized. The ultimate conclusion in this research is that the managerial experience gained after entrepreneurial activity has a very significant effect on the willingness to continue entrepreneurial activity and to be in new enterprises in the future. Therefore, in order to be able to increase entrepreneurship in macro-terms, the necessity of examining entrepreneurship not only before the entrepreneurship but also after it has emerged. Given the continuity of entrepreneurship expressed as a soul, it is important that managers' attitudes in the organization and their interaction with employees after entrepreneurship are examined. This study has only examined the attitude of trust in subordinate. It is suggested for the researches to be made in the future that the entrepreneurial intention be integrated further with the organizational behavior and the effects of the working psychology on the entrepreneurship be detailed.

References

- Akpınar, S. (2011). *Girişimciliğin temel kavramları*. Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Al-Harrasi, A. S., Al-Zadjali, E. B., & Al-Salti, Z. S. (2014). Factors impacting entrepreneurial intention: a literature review. *International Journal of Social, Management, Economics and Business Engineering*, 8(8), 2438-2441.
- Alparslan, A. M., & Özmen, M. (2017). Kişisel değerlerin girişimcilik eğilimine etkisi: demografik özelliklerin rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 957-976.
- Bağcı, Z., & Akbaş, T. T. (2016). Hemşirelerin örgütsel güven algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(5), 155-170.
- Ballı, E., & Koca Ballı, A. İ. (2014). Üniversite öğrencilerinin bireysel değerleri ve girişimcilik eğilimleri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 101-121.

- Bati, G. F., & Tutar, E. (2016). Örgütsel güven kavramı, özellikleri ve yararları. *ArelEysad*, 1(2), 35-41.
- Blomqvist, K., & Ståhle, P. (2000). *Building organizational trust*. In 16th Annual IMP Conference, Bath, UK.
- Borum, R. (2010). *The science of interpersonal trust*. Mental Health Law & Policy Faculty Publications.
- Bozkurt, Ö. Ç. (2014). Planlanmış davranış teorisi çerçevesinde öğrencilerin girişimci olma niyetlerinin incelenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-47.
- Buana, Y. (2016). Mapping the phenomenon of students' Entrepreneurial Intention. *Binus Business Review*, 7(2), 117-123.
- Çelik, A., İnce, M., & Bozyiğit, S. (2014). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini etkileyen ailesel faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 113-124.
- Dal, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik algılarının analizi: Iğdır üniversitesi örneği. *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 521-531.
- Dromereschi, M. I., & Cuza, Al. I. (2010). Organizational trust or beyond appearances. *Studies and Scientific Researches - Economic Edition*, 15, 351-359.
- Dumitru, C. D. (2015). Predictors of organizational trust: the dynamic relationship between organizational trust, organizational identification and cultural intelligence. *International Conference on Marketing and Business Development Journal*, 1(1), 161-167.
- Ensari, M. Ş., & Alay, H. K. (2017). Üniversite öğrencilerinin yenilikçilik eğilimi ile girişimcilik potansiyelleri arasındaki ilişkiye ailelerin girişimcilik öyküsünün aracı etkisinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 235-248.
- Halis, M., Gökgez, G. S., & Yaşar, Ö. (2007). Örgütsel güvenin belirleyici faktörleri ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *MANAS Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 187-205.
- Hassan, M., Toylan, N. V., Semerciöz, F., & Aksel, I. (2012). Interpersonal trust and its role in organizations. *International Business Research*, 5(8), 33-39.
- İbrahimoglu, N., Uğurlu, Ö. Y., & Kızıloğlu, M. (2011). Örgütlerde mentorlüğün örgütsel güven algısına etkisine ilişkin bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 297-318.
- Kahya, C., & İmamoğlu, İ. K. (2015). Ekonomi okuryazarlığının girişimcilik niyeti üzerindeki rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 39, 139-156.
- Kerse, G., Babadağ, M., & Kerse, Y. (2017). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik niyetine etkisi: girişimsel öz-yetkinliğin aracı rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(29), 633-656.
- Korsgaard, M. A., & Roberson, L. (1995). Procedural justice in performance evaluation: the role of instrumental and non-instrumental voice in performance appraisal discussions. *Journal of Management*, 21(4), 60-84.
- Küskü, F. (1999). Yöneten - Yönetilen ilişkisinde güven: Ampirik Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(1), 135-151.

- Lashari, M., Moazzam, A., Salman, Y., & Irfan, S. (2016). Impact of organizational trust on organizational justice and organizational commitment: a case of university of sargodha. *Journal of the Research Society of Pakistan*, 53(2), 170-194.
- Lewis, J. D., & Weigert, A. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*, 63(4), 967-985.
- MacDuffie, J. P. (2011). Inter-organizational trust and the dynamics of distrust. *Journal of International Business Studies*, 42, 35-47.
- Marangoz, M. (2008). *Girişimcilik*. Çanakkale: Pozitif Matbaacılık.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integration model of organizational trust. *The Academy of Management Review Briarcliff Manor*, 20(3), 709-835.
- Młokosiewicz, M., & Misiak-Kwit, S. (2017). the impact of trust on entrepreneurship in poland. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 13(4), 79-95.
- Moghadam, S. K., Zavari, M. E., Enayati, G., & Lari, M. T. (2013). Examination of the relationships among organizational trust, organizational learning and entrepreneurship in SMEs. *World Applied Sciences Journal*, 27(9), 1134-1145.
- Moriano, J. A., Zarnowska, A., & Palací, F. J. (2007). Entrepreneurship as a process. In J. A. M. L. a. M. Gorgievski (Ed.), *Psychology of Entrepreneurship Research and Education*. madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- Ozaralli, N., & Rivenburgh, N. K. (2016). Entrepreneurial intention: antecedents to entrepreneurial behavior in the U.S.A. and Turkey. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6(3), 1-32.
- Örücü, E., & Kanbur, A. (2017). Otel çalışanlarında örgütsel sessizlik ve örgütsel güven ilişkisi: Bandırma ilçesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1109-1123.
- Paço, A., Ferreira, J. M., Raposo, M., Rodrigues, R. G., & Dinis, A. (2015). Entrepreneurial intentions: is education enough?. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(1), 57-75.
- Paliszkievicz, J. O. (2011). Trust management: literature review. *Management*, 6(4), 315-331.
- Roberts, K. H., & O'Reilly, C. A. (1974). Measuring organizational communication. *Journal of Applied Psychology*, 59(3), 321-326.
- Rostami, N. A., Shad, F. S., & Etemadifar, E. (2015). The importance of organizational trust on organizational entrepreneurship. *Applied mathematics in Engineering, Management and Technology*, 3(3), 422-426.
- Rua, L., & Araujo, C. (2016). Linking transformational leadership and organizational trust: has organizational commitment a mediating effect on it?. *Cuadernos de Gestión*, 16(1), 43-62.
- Rusu, R., & Baboş, A. (2016). Organizational trust between institutional and interpersonal trust. *Scientific Bulletin*, 2(40), 55-60.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.

- Sezer, C. (2013). Kariyer olarak girişimcilik ve girişimcilik niyetini etkileyen faktörlerin içerik analizi ile belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*,2(2), 49-60.
- Shneor, R., & Jansen, J. I. (2014). Gender and entrepreneurial intentions. In Kelley, I. (ed.), *Entrepreneurial Women: New Management and Leadership Models*, Santa Barbara, CA: Praeger Publishing, 15-67.
- Simpson, J. A. (2007). *Foundations of interpersonal trust*. In A. W. Kruglanski & E. T. Higgins (Eds.), *Social Psychology: Handbook of Basic Principles*. New York, NY, US: Guilford Press.
- Singh, U., & Srivastava, K. B. L. (2016). Organizational trust and organizational citizenship behaviour. *Global Business Review*,17(3), 594-609.
- Sipahioğlu, M., & Öner, M. (2013). Ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin örgütsel güven algıları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*,2(3), 104-111.
- Şimşek, S., & Taşçı, A. (2004). Örgütlerde güven konsepti ve emniyet örgütü'nde güven modellerinin değerlendirilmesi. *Polis Dergisi*,34, 1-8.
- Tokgöz, E., & Seymen, O. A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*,10(39), 61-76.
- Uslu, F., & Oklay, E. (2015). *The effect of leadership on organizational trust*. In: *Leadership and Organizational Outcomes Meta analysis of Empirical Studies*. Karadağ E., Eds., Springer, London/Berlin, Cham, 81-96.
- Valliere, D. (2015). An effectuation measure of entrepreneurial intent. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*,169, 131-142.
- Wibowo, B. (2017). Religiosity and entrepreneurial intention. *Etikonomi*,16(2), 187-206.
- Yanık, O., Timuroğlu, M. K., & Naktiyok, A. (2017). Üniversite duyguların girişimcilik niyeti üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*,9(2), 461-477.
- Yılmaz, A. S. (2014). Bir sosyal değişim ajanı olarak girişimcilik eğitimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*,6(1), 297-310.
- Yılmaz, E. (2005). Okullarda örgütsel güven ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,14, 567-580.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,21, 195-203.
- Yücel, C., & Samancı, G. (2009). Örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,19(1), 113-132.
- Zaheer, A., McEvily, B., & Perrone, V. (1998). Does trust matter? exploring the effects of interorganizational and interpersonal trust on performance. *Organization Science*, 9(2), 141-159.

Türk Tüketicilerin Lüks Ürün Satın Alma Davranışları Üzerinde Dinin Etkisinin Analiz Edilmesi

Analyzing the Role of Religion on Luxury Product Purchase Behavior of Turkish Consumers

Hasan AKSOY*

Öz

Bu çalışma, dinin potansiyel lüks marka müşterilerinin satın alma kararlarını etkileyip etkilemediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Genel olarak, İslam dininin, hayatın her yönünde takipçilerine kılavuzluk ettiğine inanılmaktadır. Bu yüzden, İslam'ın tüketicinin satın alma davranışını nasıl etkilediğini bilmek çalışmanın ana amaçlarından biri olacaktır. Elde edilen bulgular, pazarlamacıların, Türk tüketicilerinin dini inançlarına dayalı olarak lüks ürün satın alma niyetini daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için faydalıdır. Veriler SPSS ve AMOS 20 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmaya 400 kişi katılmış, veriler temizlendikten sonra, 232 kişi % 58'lik bir cevaplama oranıyla anketleri tamamlamıştır. Çalışmanın bulguları, dini inancın davranışa yönelik inanç, normatif inançlar ve lüks ürünlere yönelik satın alma niyetlerini etkilemediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bulgular sadece öznel normlar ve normatif inanışlar ile lüks ürünlere yönelik satın alma niyetleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu makale, lüks marka yöneticilerine, dinin tüketicilerin satın alma kararları üzerindeki etkisi konusunda bilgi sahibi olmaları açısından faydalı katkılar sağlayacaktır. Bu sayede, pazarlamacılar etkili pazarlama stratejileri oluşturabilir ve tüketicilerin dini inançları, tutumları ve öznel normlarıyla uyumlu ürünler ve hizmetler sunabilirler.

Anahtar Kelimeler: Lüks ürün satın alma niyeti, dini inanış, Sebepli Eylem Teorisi

Abstract

This study intends to analyze whether religion affects the intention to purchase luxury goods of the customers. It is considered that Islam is a religion that canalizes to its believers respecting all directions of life. Therefore, it will be the main purpose to understand how Islam influences consumers' buyer behavior. These findings are beneficial for the marketers toward a better understanding of Turkish consumers' luxury intention to purchase based on religious beliefs. Data were analyzed by using SPSS and AMOS 20 program. Of the more than 400 respondents filled in the questionnaires, after cleaning the data; 232 of them completed the survey in full, with a response rate of % 58. Findings of the research point out that religiosity may not affect attitude towards beliefs, normative beliefs, purchase intention towards luxury products. Further, the findings indicate that there is a positive and significant relationship only between intention to purchasing luxury goods and subjective norms. The study could maintain beneficial inclusions for managers of luxury brands as they would obtain informed respecting the influence of religion on consumers' decision-making process; therefore, marketers may build effective competitive marketing strategies and offer products which are harmonious with consumers', attitudes, religious beliefs and subjective norms.

Key words: Intention to purchase luxury goods, religious beliefs, Theory of Reasoned Action

Giriş

Lüks markalar geçmişte sadece seçilmiş küçük bir azınlığı hedef alırken; özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bireylerin harcanabilir gelirlerinin artması ve lüks ürün piyasasının önemli ölçüde büyümesi sebebiyle; günümüzde orta gelir grubu için de ulaşılabilir hale gelmiştir (Nueno ve Quelch, 1998). Euromonitor tarafından yayınlanan son tahmin raporuna göre, lüks markaların küresel satış rakamları 2022 yılında, Japonya'da % 2,4, Brezilya'da % 6,9, Güney Kore'de % 4,5 artış gösterirken bu oran Türkiye'de % 13,9 olarak gerçekleşecektir (Euromonitor, 2018). McKinsey tarafından hazırlanan raporda, Türkiye'nin küresel lüks pazardaki payının küçük olmasına rağmen, dünyadaki lüks marka satışlarında en hızlı büyüyen pazar olduğu ifade edilmiştir (McKinsey ve Company, 2014). Son zamanlarda yaşanan siyasi ve ekonomik krizlere rağmen lüks ürün harcamalarının önemli ölçüde artış göstereceğinin

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, hasanaks@gmail.com

düşünülmesinin sebepleri; turistlerin lüks marka satın alımlarındaki, eğitimli genç nüfusun (35 yaş altı nüfusun 60%'nü oluşturuyor) ve hane halkının harcanabilir gelirlerindeki artıştır (Euromonitor, 2018; TİK, 2018). Bu büyüme istatistikleri Türkiye'yi lüks marka üreticileri için önemli bir pazar haline getirip, lüks markalar açısından umut verici bir geleceğe işaret etmektedir.

Lüks markalar, yüksek kalite ve fiyatlı olarak tanımlanan; çeşitli fiziksel ve psikolojik değerleri içeren ve sosyal statü sağlayan en üst düzey prestijli markaları ifade eder (Vigneron ve Johnson, 1999; Veblen, 1899; Dubois vd., 2005). Önceki çalışmalar din ve materyalizm arasındaki ilişkiye ışık tutmuştur (Choudury, 1983; Mannan, 1984; Dawson ve Bamossy, 1991; Burroughs ve Rindfleisch, 2002; Budiman ve O'Cass, 2007; Rahman vd., 2016; Tieman vd., 2012). İslam dini tüketicilerin, helal ve sağlıklı ürünleri tüketmesi gerekliliğini vurgularken, Müslüman tüketiciler için üretilen ürünlerin temiz, etik kaynaklı ve İslami öğretilere dayanması gerekliliğini öne sürmektedir (Fauzi et al. 2016). Bunun ötesinde, Mannan (1984), İslamiyet'e göre Müslümanların dünyadaki tüm güzel nimetlerden yararlanma hakkı olduğunu iddia etmesine rağmen, İslam'ın lüks ürün tüketimindeki aşırılığı tasvip etmediğini ileri sürmektedir. Bütün bu çalışmalar Müslüman tüketicilerin ayrı bir segment oluşturduğunu ve farklı stratejiler kullanılarak hedef alınmaları gerektiğini göstermektedir.

Dini inanç ve lüks tüketim ile ilgili önceki araştırmalar; Endonezya (Arli vd., 2015), Malezya (Rahman vd., 2016), İran (Teimourpour ve Hanzaee, 2014), Suudi Arabistan (Abu Auf vd., 2016) ve Tayland (McAleer ve Mao, 2016) gibi farklı kültürleri ve pazarları incelemesine rağmen, literatürde Türkiye'deki tüketicilerin dini inanış ve lüks satın alma niyeti arasındaki ilişki yeterince incelenmemiştir. Bundan dolayı, bu araştırmada, Türk tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti ile tüketicilerin dini inançları arasında bir ilişkili olup olmadığı incelenmektedir. Dahası, bu araştırma, lüks ürün satın alma niyeti ile tüketicilerin davranışsal tutum, davranışsal inanç, normatif inanç ve öznel normlar ile olan ilişkisini de araştırmaktadır. Bu çalışma iki önemli katkı sunmaktadır. Akademik olarak Fishbein ve Azjen (1975) tarafından önerilen Sebep Eylem Teorisine (Theory of Reasoned Action - TRA) dini inanışların etkisini ekleyerek lüks ürün satın alma niyeti ile ilgili teorik altyapıyı Türkiye bağlamında genişletmektedir. Yöneticiler açısından ise çalışmanın sonuçları Türkiye pazarındaki lüks moda şirketleri için önemli rekabetçi pazarlama stratejisi önerileri sunacaktır. Türk tüketicilerin lüks ürünlerle ilgili tüketici davranışlarını daha iyi anlamak çalışmanın diğer önemli katkısı olacaktır.

Teorik Altyapı

Lüks algısının bireylerin yaşam tarzına ve ruh haline bağlı olarak farklılaşması sebebiyle (Hauck ve Stanforth, 2007; Nia ve Zaichhowsky, 2000), "lüks" tanımlanması ve kategorize edilmesi zor olan bir kavramdır. Mortelmans (2005), lüks ürünlerin temel bir ihtiyacı karşılamadığını ama bireylerin arzularını tatmin ettiğini ileri sürmüştür. Lüks ürünler prestijli markaların en üst sınıfı olup (Vigneron ve Johnson, 2004) pazardaki en yüksek fiyata ve kaliteye sahiptir (Wiedmann vd. 2007). Geçmişteki araştırmalar lüks markaların kültürlerarası karşılaştırılmalarına (Dubois vd., 2005); lüks değer algısına (Hwang ve Lyu, 2018); sürdürülebilir lüks pazarına (Cervellon ve Shamas, 2013; Davies vd., 2012); lüks markaların fiyatlandırılmasına (Horning vd., 2013; Fassnacht vd., 2013); sahte ürünlere (Christodoulides vd., 2009; Phau ve Teah, 2009; Gino vd., 2010; Romani vd, 2012; Ngo vd., 2018) odaklanmıştır. Berthon vd. (2009) lüks ürünlerin en hızlı büyüyen ve karlı marka grupları olduğunu ileri sürmesine rağmen, dini inançların lüks tüketim üzerindeki etkisi anlaşılmamış ve az araştırılmıştır (Cloutier, 2012). Çalışma literatürdeki bu açığı kapatmak için, dini inançların lüks ürün satın alma niyetini nasıl etkilediğini açıklamayı amaçlamakta olup, bunun için Sebep Eylem Teorisi'ne (Theory of Reasoned Action - TRA) başvurulmuştur. Psikolojik

araştırmaların temel amacı, bireylerin davranışlarını analiz etmektir. Bu amaçla geliştirilen sosyolojik ve psikolojik yaklaşımlar bu hedef doğrultusunda oldukça başarılı olmuştur (Chang, 1998). Sebepli Eylem Teorisi, insan davranışlarını inceleyen bir bakış açısı olup (Fishbein ve Azjen, 1975), tüketicilerin davranışlarını etkileyen tutum ve sosyal normları daha derinden anlamamıza yardımcı olmaktadır (Conner vd., 2001; Mishra vd., 2014).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda dini sembollerin kamusal alanda temsilinin sona erdirilmesi ve bireyin inanç ve dini pratiklerine indirgenmesi politikaları uygulanmıştır. Bu laiklik politikaları toplumda oldukça sadık takipçiler bulmasına rağmen toplumun büyük kısmı geleneksel dini inançlarına sadık kalmayı tercih etmiş olup, özellikle son on yılda İslam Türkiye'de siyasal ve toplumsal olarak daha görünür hale gelmiştir. Yapılan araştırmalara göre, Türkiye nüfusunun önemli bir çoğunluğu, dinin yaşamlarında son derece önemli olduğunu ve Allah'ın varlığına güçlü bir şekilde inandıklarını belirtmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014; Gözaydın, 2008). Türk tüketicilerin dindarlığı, hayatın birçok yönünü etkileyen en dikkat çekici kültürel özelliklerden biridir. Dolayısıyla, bu tür pazarların varsayımsal olarak daha sofistike ve istisnai hale gelmesi beklenir. Bu çalışma dini inançlar başta olmak üzere sosyal norm ve tutumların Türk tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de ki lüks ürünlere talep siyasal ve ekonomik krizler sebebiyle 2017'de 11% oranında düşüş göstererek 38,023 milyon TL gerçekleşmesine rağmen, 2019 yılında 9.8%'lik bir artış beklenmektedir. Bu da Türkiye'yi lüks marka üreticileri için cazip bir pazar haline getirmektedir (Eurostat, 2018).

İlgili literatüre dayanarak, çalışma tüketici lüks ürün satın alma davranışını analiz etmekte olup, Tablo 1 model'in öğelerinin tanımlarını göstermektedir. Çalışma Türkiye'de dini inançların lüks ürün satın alma niyetini nasıl etkilediğini açıklamak için bir Sebepli Eylem Teorisi'nden yararlanmaktadır. Sebepli Eylem Teorisi, çalışmaya tüketicilerin davranışlarını etkileyen tutum ve sosyal normları daha iyi anlamakta yardımcı olmaktadır (Summers vd., 2006; Rutherford ve Devaney, 2009; Conner vd., 2001; Mishra vd., 2014)

Tablo. 1- Değişkenlerin tanımları

Değişken	Tanım	Araştırmacı
Dini İnanç	Din, var olan ortak bir düzenin fikirlerini formüle ederek bireylerde güçlü, yaygın inanç ve tutumları belirleyen bir sembol sistemidir.	Geertz, 1973
Tutum	Tutum, bireyin çevredeki bir nesneye, kişiye ya da olaya tepkisidir.	Azjen, 1988
Davranışa Yönelik İnanç	Bireyin nesne hakkındaki inançlarıdır (yani, nesnenin diğer nesnelere, kavramlarla, değerlerle veya hedeflerle ilgili olması ihtimali)	Fishbein, 1963
Davranışa Yönelik Tutum	Bireylerin belirli bir davranışa yönelik tutumları, kendi inanç setlerini belirler ve davranışı etkileyen bir dizi belirgin davranışsal inançtan oluşur.	Schawartz, 1992; Alport 1962;
Öznel Norm	Bireyin kendisi için önemli olan kişilerin düşüncelerinin, davranışa olan olumlu ya da olumsuz katkısını ifade etmektedir.	Azjen, 1985
Normatif İnançlar	Bireyin, kendileri için önemli olan diğer kişilerin belirli davranışlar sergilemesi ile ilgili beklentileri veya yapmamaları gerektiği konusundaki inançlarıdır.	Fishbein, 1980
Satın Alma Niyeti	Bireyin bir ürünü veya hizmeti satın alması tercihidir. Tüketicinin satın alma niyetini büyük ölçüde dışsal faktörler etkilemektedir.	Keller, 2001

Lüks Kavramı

Materyalizm kavramı, bireyler için bir yaşam değeri olup, malların oluşturduğu hayatın merkezinde tutulan bir inanç kümesidir ve bireylerin hayatında çok önemli yere sahip olduğu için birçok araştırmaya konu olmuştur (Burroughs ve Rindfleisch, 2002; Belk, 1985; Richins ve Dawson, 1992). Tarihsel olarak "lüks" kavramı ahlaki ve akademik olarak tartışılmıştır. Mandeville (1714) lüks terimini "kişisel bir ahlaksızlık" olarak tanımlarken; Adam Smith (1776) iyi hayat koşullarına bağlı "Kişisel bir aldanma" olarak açıklar. Veblen'ne (1899) göre ise "lüks ürünler" servetin ve sosyal statünün bir göstergesi olarak görülürler. Peck'e (2005)

göre 17. Yüzyıl İngiltere’inde bilimsel gelişmeler ve hırslı tüccarlar sayesinde; yurtdışından toplanan bilgiler, yeni üretim süreçleri ve yeni ürünler satın alma alışkanlıklarını değiştirmiş ve lüks mağazalardan lüks ürünler satın alan bireylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Lüks markalar, sosyal etkilenmenin bir sonucudur (Vigneron ve Johnson, 1999) ve tüketicilere duygusal değer sunan kaliteli, pahalı ve sembolik ürünler olarak tanımlanır (Tynan vd., 2009). Lüks ürünler ile ilgili bu zamana kadar yapılan çalışmalar, tüketicilerin lüks ürün satın alma karar süreçlerinin kolayda mal karar alma süreçlerinden oldukça farklı olduğunu ortaya koymuştur (Nia ve Zaichkowsky 2000; Vigneron ve Johnson 2004). Li vd. (2012) lüks ürünlerin sembolik, faydacı ve ekonomik değerinin Çinli tüketicilerin daha fazla ödeme istekliliğini etkilediğini belirtmiştir. Netemeyer vd. (2004) algılanan kalite ve marka benzersizliğinin lüks mal satın alma kararını etkilediğini ortaya koymuştur. Önceki çalışmalarda, lüks ürünler ile ilgili tarihsel analiz (Berry, 1994), lüks ürün satın alma motivasyonu (Prendergast ve Wong, 2003, Husic ve Cicic, 2009), lüks marka imajı (Fionda ve Moore, 2009) ve çeşitli disiplinlerle arasındaki ilişki (Veblen, 1899, Mason, 1981) araştırılmıştır. Geçmiş yıllarda yapılmış bu çalışmalara rağmen, tüketicinin lükse yönelik tutum, inanış ve dini inançların etkisiyle ilgili araştırmalar hala yetersizdir. Bu boşluğu gidermek için bu çalışma Türk tüketicilerin lüks marka satın niyetini etkileyen faktörler analiz ederek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Dini İnançlar

Dindarlık bir dinin normlarına, öğretilerine ve ritüellerine önem verilmesi ve bu normların bireyin hayatına uyarlanması olarak tanımlanmıştır (Tan ve Vogel, 2008). Literatürdeki bulgular İslam dinine göre dindarlığın; İslam’ın normları ve ahlaki standartlarına sıkı sıkıya bağlı olmayı ifade ettiğini göstermektedir (Choudury, 1983; Kahf, 1992). Dindar bireyler hayatları ile dini inanışlarını bütünleştirirler, yani durumlara karşı tutum ve davranışlarını dini prensiplere göre yönlendirirler (Allport ve Ross, 1967). İslami felsefeye göre, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet Müslümanların ana rehberleri olmalıdır (Asad, 1986). Dolayısıyla, Müslüman tüketiciler, İslami değerler ile uyumlu olan firmalardan ürün ve hizmet satın almaya meyilli olabilirler (Ahmad ve Kadir, 2013; Gayatri vd., 2011). İslam dini, lüks tüketime mesafeli yaklaşmakta olup, bilinçli ve etkin tüketimi savunmaktadır. Bundan dolayı, Müslümanlar gelirlerini iyi işlerde kullanmalı ve gelecekteki belirsizlikler için tasarruf etmelidir (Mawdudi, 1969). Sadece İslam dini değil aynı zaman da Hıristiyanlık ve Antik Yunan inanışlarında da lüks tüketim ahlaki bir problem olarak görülmüştür (Cloiter, 2012).

Önceki çalışmalar lüks tüketim ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ülkeler ve kültürler bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Malezya'daki Müslümanların, satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyen helal ürünler hakkında olumlu tutum ve bilinçleri vardır (Hanzaee ve Ramezani, 2011). Kassim ve Zain (2016) Katarlı tüketicilerin dini inançlarının lüks mal ve hizmetlere yönelik satın alma niyetlerini etkilediğini tespit etmiştir. Rahman vd. (2016), Malezyalı genç tüketicilerin moda markaları satın alma niyetleri üzerinde İslam dininin etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Fauzi vd. (2016), Malezya’da Müslüman tüketiciler üzerine yaptıkları çalışmada, Müslüman tüketicilerin beklentilerini ürünün sadece “helal” olması değil aynı zamanda İslami mağaza atmosferi ve İslami değerleri de kapsadığını ileri sürmüştür. Abu Auf vd. (2016), Suudi Arabistan’da yaptıkları çalışmalarında dini inanışın lüks ürün değeri ve tüketici satın alma davranışı arasında ılımlaştırıcı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Burroughs ve Rindfleisch, (2002), ABD’de yaptıkları çalışmalarında dindarlığın lüks ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulguların tersine Nwankwo vd. (2014), İslami değerlerin, özellikle lüks tüketici pazarında tüketici satın alma kararlarında belirleyici olamayacağını ileri sürmektedir. Ashraf (2017), Pakistan’da yaptığı çalışmada, dindarlığın Müslümanların lüks ürün satın alma davranışı

üzerinde bir etkisi olmadığını ortaya koyarak, lüks marka yöneticilerinin Müslüman ülkeler için yeni stratejiler üretmesinin gereksiz olduğuna işaret etmiştir. Laik toplumlarda, dinin tüketici davranışları üzerindeki etkisinin, bireyin kişisel yaşamındaki dinsel bağlılık düzeyine bağlıdır. Dahası, dindar Müslümanlar ve ılımlı Müslümanların satın alma davranışlarında önemli farklılıklar vardır (Eid ve El-Gohary, 2015; Essoo ve Dibb, 2004).

Dini inanışlar bireylerin dünyevi mal ve hizmetlere karşı tutum, inanış ve davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamakta olup (Fam vd., 2004), dindarlığın bilişsel yönünü bireyin tutum ve inançları tanımlamaktadır (Lung vd., 2008). Lada vd. (2009), Müslümanların dini inançlarının ürünleri satın alma tutumlarını ve öznel normlarını da etkilediğini ileri sürmüştür (Mukhtar ve Butt, 2012). Alam ve Sayudi (2011), Malezyalı tüketiciler üzerinde yaptıkları çalışmalarında “helal” ürün satın alma niyeti ile tutum ve normlar arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur.

Sebepli Eylem Teorisi (SET)

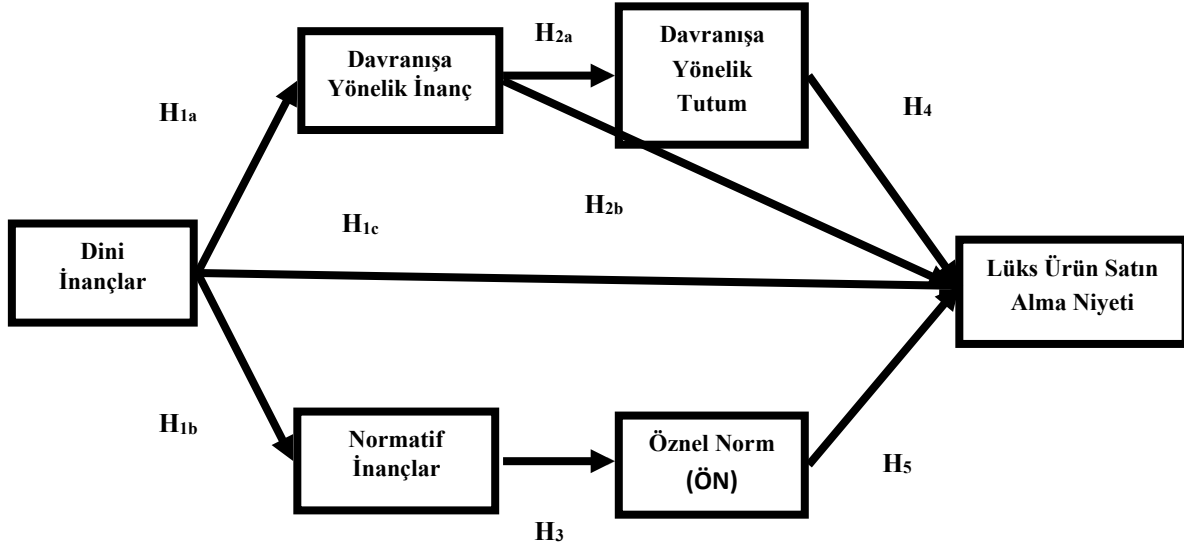
Sebepli Eylem Teorisi, araştırmacılar tarafından sosyal psikoloji araştırmalarında insan davranışlarını açıklamak için kullanılmıştır (Conner vd., 2001). Fishbein ve Ajzen’e göre (1975), Sebepli Eylem Teorisi, bir bireyin davranışını gerçekleştirme kişinin davranışsal niyetine (DN) göre belirlenmektedir. Davranışsal niyet, davranışa yönelik tutum (DYT) ve öznel norm (ÖN) gibi iki faktörün bir işlevidir. Allport’a göre (1967) tutum “deneyimle organize edilen zihinsel ve duygusal bir hazır olma durumu, bireyin ilgili olduğu tüm nesnelere ve durumlara bağlı olarak verdiği dinamik tepkisidir”. Tutumlar kişinin davranışlarını etkiler ve bu davranışın sonuçlarını etkileyen bir takım belirgin inançlardan oluşur (Ajzen, 1985; Ajzen, 1991). Davranışa yönelik inançların en önemli öğelerinden biri olan hedonizm bireyin için içsel bir faydadır ve ayrıca duygusal değer olarak da adlandırılır ve bireyin içsel benliğini tatmin eder (Vigneron ve Johnson, 1999; Wiedmann vd., 2009). Sebepli Eylem Teorisine göre bireylerin davranışları öznel normlardan etkilenir. Bireyin satın alma kararları, sosyal çevresindeki insanların yaşam biçimleri ve beklentilerinden etkilenmektedir (Conner ve Armitage, 1998). Le Bon (1895). Bununla birlikte normatif inançlar literatürde ilk kez Ajzen ve Fishbein’in (1980) Sebepli Eylem Teorisi ile birlikte yer almıştır. Trafimow (1998), farklı bireyler tarafından gerçekleştirilen davranışların farklı nedensel sonuçları olacağına işaret etmiştir. Örneğin, bazı bireylerin davranışlarının temelinde tutumları yatarken, normatif inançlar diğer bireyler için daha önemli olabilir. Sonuç olarak, oluşturulan modeller yalnızca mevcut davranışlara değil aynı zamanda ilgili özel kişilere de odaklanmalıdır. Lüks ürünler, mükemmelliği veya bireyin kendi prestijli imajıyla bağlantılı sosyal grubu temsil eder (Wicklund ve Gollwitzer, 1981). Tüketiciler, kendileri için önemli olan kişilerin, lüks satın alma davranışlarını teşvik ettiklerini hissedersen, bu davranışları benimserler. Bu nedenle, lüks ürünlerin satın alınması gibi grup davranışlarını benimseyecekleri varsayılmaktadır. (Kumar, 2012). Ajitha ve Sivakumar (2017), Hindistan’da yaptığı çalışmada kadınların lüks kozmetik ürünleri satın alma davranışlarını Sebepli Eylem Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Loureiro ve De Araujo (2014) Brezilya pazarındaki lüks kıyafetler için bireysel ve toplumsal lüks değerlerin müşterinin tutumunu, davranışsal kontrolünü ve öznel normlarını nasıl etkilediğini Sebepli Eylem Teorisi ile analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada da Türk tüketicilerin dini inançlarının, tutum, davranışsal inançlarının ve öznel normlarının lüks tüketim satın alma niyeti üzerindeki etkisi Sebepli Eylem Teorisi aracılığıyla analiz edilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın modeli ve Hipotezler

Şekil 1’ de çalışmanın hipotezleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyan deneysel model gösterilmiştir. Bu çalışma, tüketicilerin dini inançları, davranışa yönelik inançları, davranışa yönelik

tutumları, normatif inançları, öznel normları ve satın alma davranışları arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır.

Şekil.1. Araştırmanın modeli

Kavramsal çerçeve, değişkenlerin dört önemli bileşenden oluşmakta olup bu değişkenlerin tüketicini lüks üretim satın alma niyeti üzerindeki önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

H_{1a}. Dini inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik davranışsal inançları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

H_{1b}. Dini inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik normatif inançları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

H_{1c}. Dini inançların tüketicilerin lüks mal satın alma niyetine yönelik önemli bir etkisi vardır.

H_{2a}. Davranışa yönelik inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

H_{2b}. Davranışa yönelik inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik önemli bir etkisi vardır.

H₃. Normatif inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik öznel normları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

H₄. Davranışa yönelik tutumların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

H₅. Öznel normların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Örneklem ve Verilerin Analizi

Çalışma ana kütesini Türkiye'nin gelir ve nüfus olarak en büyük üç şehri olan İstanbul, Ankara ve İzmir oluşturmaktadır. Çalışmaya 400 kişi katılmış olup, veriler temizlendikten sonra, 232 kişi % 58'lik bir cevaplama oranıyla anketleri tamamlamıştır. Yüz yüze anket uygulamasına veri toplama yöntemi olarak başvurulmuştur. Çalışmada başvuru anketinde dini inanç, davranışa yönelik inanç, davranışa yönelik tutum, normatif inanç, öznel norm

değişkenlerinin birbirleriyle ilişkileri ölçülerek bu değişkenlerin lüks ürün satın alma değişkeni ile ilişkileri belirlenmiştir. Ankette beş bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde yer alan sorular katılımcıların demografik bilgilerini içermektedir. Ayrıca bu bölümde katılımcılara geçen yıl herhangi bir lüks ürün satın alıp almadıkları ve uygun örnekleme bulmak için Türkiye’de yer alan yirmi lüks markadan hangilerini bildikleri sorularak lüks marka aşinalığı dereceleri belirlendi. İkinci bölümde dini inanç soruları, üçüncü bölümde davranışa yönelik inanç ve davranışa yönelik tutum soruları, dördüncü bölümde normatif inanç ve öznel norm soruları ve son bölümde ise lüks satın alma niyetine ait sorular yer almıştır ve 5’li Likert tipi ölçekler kullanılmıştır. Verilerin analizi üç aşamada yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklerden demografik değişkenlerin analizinde yararlanılmıştır. Doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizi sonraki aşamada uygulanmış ve ölçek geçerliliği analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modeline hipotezleri test etmek için başvurulmuş olup, SPSS 20.0 ve Amos 20.0 paket programları verilerin analizinde kullanılmıştır.

Araştırma Katılımcılarının Demografik Özellikleri

Erkekler araştırma katılımcılarının % 38,8’ini, kadınlar ise % 61,2’sini oluşturmaktadır. Yaş gruplarına göre araştırmaya katılan katılımcılar değerlendirildiğinde, % 36,7’sinin 36-45 yaş aralığında, %5’ünün 46 ve üstü yaş grubu aralığında, % 55,3’ünün 26-35 yaş grubu aralığında ve son olarak % 3’ünün 25 ve altı yaş grubu aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına göre demografik dağılıma bakıldığında ise lise mezunu olanların payı % 3,9, ön-lisans mezunları % 6,5, lisans mezunları % 60,3, lisansüstü mezunları % 29,3’tür. 2001 – 3000 \$ aralığında geliri olan katılımcıların yüzdesi %34’dür. En yüksek paya sahip gelir 1001 – 2000 \$ aralığındadır ve gelir elde edenlerin oranı % 65,3, 3001 \$ ve üstü gelir elde edenlerin oranı % 5,7’dir. Örneklem aylık geliri 1000 \$ üzerinde olan zengin şehirli Türk tüketicilerden oluşmaktadır. Örneklemin çerçevesinin bu şekilde düzenlenmesinin sebebi; Türkiye İstatistik Kurumuna göre gelirleri 12.000 \$’ı aşan gelire sahip olan bireyler orta ve üst gelir gurubu olarak belirlenmiştir. Çalışmada zengin şehirli tüketicilerin örneklem olarak seçilmesinin sebebi, lüks tüketim satın alma niyetinin ölçülmesi için bu grubun en iyi temsilci olacağı düşünülmesidir (TUİK, 2017).

Ölçek Geçerliliği ve Güvenilirliği

Çalışmanın altı değişkeni din, normatif inançlar, subjektif normlar, lüks malları satın almaya yönelik inanç, lüks malları satın almaya yönelik tutum ve lüks malları satın almaya yönelik davranışsal niyettir. Mevcut araştırmada, değişkenlerin çoğu önceki çalışmalardan doğrulanmıştır. Din inanç soruları Rehman ve Shabbir (2010)’den uyarlanmıştır. Subjektif norm ve normatif inanç maddeleri Ajzen (1991) ve Han vd’nin(2010) çalışmalarından uyarlanmış ve değişkenlere ait 5’li Likert tipi ölçekler kullanılmıştır. Yuan ve Kumah’dan (2013) lüks eşya satın alma niyetine yönelik davranışsal inanç ve tutum soruları uyarlanmıştır. Lüks ürünlere yönelik satın alma niyeti soruları ise Yoo ve Lee’den (2009) alınmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçeğe yönelik doğrulayıcı faktör analizini ve genel modeli analiz etmek için AMOS 20 programı uygulanmıştır. Analiz sürecinde öncelikle uyum iyiliği değerleri değerlendirilmeye alınmıştır. Yapılan düzeltme işlemleri sonucu ki-kare/sd 1.84, önerilen 5 değerinden küçüktür. Uygunluk indeksi (GFI) .90, önerilen kesme seviyesine eşittir. Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI = .878), önerilen. 80 kriterinden daha büyüktür. RMSEA (0.06) önerilen 0.008 değerinden küçüktür. Karşılaştırmalı uyum indeksi ise (CFI = .924) iyi bir uyum göstermiştir. Modelin tüm sonuçlarına göre iyi bir uyum olduğu görülmektedir.

Tablo 2- Model değişkenleri ve güvenilirlik

Değişkenler	Standart Yükler	CR	AVE	Cronbach Alpha
DİNİ İNANÇLAR				
Dini inanışım benim için çok önemlidir	.83			
İbadet ve dualarla zaman geçirmek benim için önemlidir	.81	.89	.67	.89
Dini inançlarım, hayata olan tüm yaklaşımımın arkasında yatıyor	.92			
Dinime inanan diğer bireylerle zaman geçirmeyi seviyorum	.72			
DAVRANIŞSAL İNANÇ				
Lüks ürünleri satın almamdaki en önemli sebep, ürünlerin üstün kalitesidir.	.78			
Lüks markaları, markanın tasarımcısının stilini sevdiğim için satın alırım.	.60	.78	.62	.92
Lüks ürün satın alma konusundaki kararlarımı, ürünlerin kalite standartlarına uyup uymadığı belirler.	.82			
Lüks ürünler, sosyal statünün bir simgesidir.	.71			
Lüks ürünler, sosyal bir grubun üyeliğinin sembolik bir işareti olabilir.	.88	.80	.58	
Satın aldığım lüks ürünler, başkaları tarafından fark edilir ve hayranlıkla izlenir.	.70			
Lüks moda ürünleri satın alıyorum, çünkü bu bana zevk verir.	.77			
Tüketiciler, lüks ürünleri satın alma sürecinde memnuniyet ve haz yaşarlar.	.88	.81	.59	
Lüks ürünler, kullanıcılarına duygusal güzellik ve zevk sağlar.	.68			
Lüks ürünler satın alan kişiye benzersiz ve üstün bir imaj kazandırır.	.91			
Herkes tarafından satın alınabilen lüks ürünlere olan ilgimi kaybederim	.99	.90	.81	
DAVRANIŞSAL TUTUM				
Lüks ürünlere karşı olumlu tutum geliştiririm.	.93			.94
Lüks ürünleri satın almak benim için çok önemlidir.	.85	.93	.71	
Lüks ürün satın almak beni harika hissettiriyor.	.88			
Lüks ürünleri başarılı bulurum	.90			
NORMATİF İNANİŞ				
Ailem lüks ürünleri satın almamı destekler.	.76			
Arkadaşlarım lüks ürünleri satın almamı destekler.	.84			.83
İş arkadaşlarımın lüks ürünleri satın alma konusunda üzerimde bir etkisi vardır.	.69	.82	.54	
Ünlü kişiler benim lüks ürün satın alma niyetimi etkiler.	.65			
ÖZNEL NORMLAR				
Arkadaşlarım benden lüks moda ürünleri almamı beklerler.	.95			
Benim için önemli olan kişilerin lüks ürünlere sahip olduğunu düşünüyorum.	.92	.93	.78	.93
Benim için önemli olan insanlar lüks ürünlere sahip olmamı bekliyorlar.	.81			
Lüks moda eşya satın almak için sosyal baskı altında hissediyorum.	.84			
SATIN ALMA NİYETİ				
Önümüzdeki bir yıl içinde lüks ürün satın almaya karar verdim.	.96			.93
Gelecek yıl lüks ürün satın almayı planlıyorum.	.88	.94	.79	
Önümüzdeki yıl kesinlikle lüks ürün alacağım.	.82			
Gelecek yıl lüks markalardan alışveriş yapabilirim.	.88			

Tablo 2’de standartlaştırılmış faktör yükleri, bileşik güvenilirlikler (CR), ortalama varyanslar (AVE) ve Cronbach alfa değerleri gösterilmektedir. Bir modelin güvenilirliğinin için yakınsak ve iraksak geçerlilik analizlerinin yapılması gerekmektedir; bir ölçeğin yakınsak geçerliliği için 0.60’ın üstü bileşik güvenilirlik (CR) değeri güvenilir olarak kabul edilirken, AVE değeri için kabul edilebilir güvenilirlik oranı 0.50’nin üzerinde olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 2’de araştırma ölçeğinde yer alan değişkenleri açıklanan varyans değerleri (AVE) standart değer olan 0.50’nin üzerinde olup (.67, .62, .58, .59, .81, .71, .54, .58, .59), bileşik güvenilirlik değerleri de kritik değer olan 0.60’ın üzerindedir (.89, .78, .80, .81, .90, .93, .82, .93, .94). Bu yüzden çalışmadaki doğrulayıcı faktör analizi sonucunda dokuz değişken yakınsak geçerliliğini sağlamaktadır. Dokuz değişken için Cronbach’ın alfaları, güvenilirlik için kesme kriterini aşmıştır (Cronbach Alfa > 0.70) (Nunnally, 1978). Modelin iraksak geçerliliğinin tespitinde ise bir değişkene ait AVE değerinin karekökünün, iraksak geçerlilik için bu karekök değerinin korelasyon değerlerinden büyük olması yeterlidir (Fornell

ve Larcker, 1981). Elde edilen sonuçlara göre modeldeki değişkenlerin ayrı yapılar olduğu ve geçerliliğin sağlandığı görülmektedir. Tablo 3'te iraksal geçerlilik sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3- Iraksal Geçerlilik

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
Dini İnanç (1)	(.818)					
Davranışa Yönelik İnanç (2)	.201	(.815)				
Davranışa Yönelik Tutum (3)	.244	.684	(.842)			
Normatif İnanç (4)	.210	.646	.572	(.734)		
Öznel Norm (5)	.168	.572	.363	.698	(.883)	
Satın Alma Niyeti (6)	.094	.064	.026	.064	.061	(.888)

Hipotezlerin Testi

Çalışmada “Sebepli Eylem Teorisi” çerçevesinde Türk tüketicilerin dini inançları tanımlamakta ve lüks ürün satın alma niyetini etkileyen faktörleri incelemektedir. Model, tüketicilerin lüks malları satın alma niyetini, inançlarını, tutum ve davranışlarını değerlendirmek için bir çerçeve sağlamaktadır. Bu modelin yapısını oluştururken, bu çalışma, din, tutumların ve sosyal inançların lüks ürün tüketimini nasıl etkileyebileceğini ampirik bir bağlamda incelemektedir. Bu açıdan, belirlenen amaçları gerçekleştirmek için beş farklı hipotez kurulmuştur. Tablo 4’de yapısal model ve hipotezlere yer verilmiştir.

Tablo 4 – Yapısal model ve hipotezler

1 Bağımlı Değişken	2 Bağımsız Değişken	3 Hipotez	4 Estimate	5 P Değeri	6 t-ratio
Dini İnanış	Davranışa Yönelik İnanç	H _{1a} (Desteklendi)	.296	***	3.729
	Normatif İnanç	H _{1b} (Desteklenmedi)	.046	.220	1.226
	Lüks Ürün Satın Alma Niyeti	H _{1c} (Desteklenmedi)	-.051	.394	-.853
Davranışa Yönelik İnanç	Davranışa Yönelik Tutum	H _{2a} (Desteklendi)	.807	***	10.036
	Lüks Ürün Satın Alma Niyeti	H _{2b} (Desteklenmedi)	-.128	.140	-1.477
Normatif İnanışlar	Öznel Normlar	H ₃ (Desteklendi)	.401	.022	2.299
Davranışa Yönelik Tutum	Lüks Ürün Satın Alma Niyeti	H ₄ (Desteklenmedi)	.76	.316	1.002
Öznel Normlar	Lüks Ürün Satın Alma Niyeti	H ₅ (Desteklendi)	.369	***	7.663

Çalışmada önerilen hipotezleri test etmek için yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılmıştır. Tablo 4’de temsil edilen lüks tüketim satın alma niyeti davranışı ile ilgili sonuçlar beş hipotez için destek sağlamaktadır. (a) Dini inançlar ve davranışa yönelik inançlar arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki bulunmasına rağmen ($H_{1a} = 0.296$; $t = 3.729$; $p < .001$); (b) Dini inançlar ve lüks ürün satın alınma yönelik normatif inançlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($H_{1b} = 0.46$; $t = 1,226$; $p = .220$) ve (c) Dini inançlar ve lüks ürün satın alma niyeti arasında da anlamlı ve olumlu bir ilişkiye rastlanmamıştır ($H_{1c} = -0.51$; $t = -0.853$; $p =$

.394), yani dini inançların davranışa yönelik inançlar üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunmasına rağmen, normatif inançlar ve tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi yoktur. Dolayısıyla H_{1a} hipotezi kabul edilirken; H_{1b} ve H_{1c} hipotezleri reddedilmiştir.

H_{2a} 'da öngörüldüğü gibi, lüks ürün satın alma davranışına yönelik inançlar, lüks ürün satın alma davranışına yönelik tutum üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir ($H_{2a} = .807$; $t = 10.036$; $p < .001$). H_{2b} 'nin aksine, ürün satın alma davranışına yönelik inançlar ve lüks ürün satın alma niyeti arasındaki ilişki desteklenmemiştir ($H_{2b} = -.128$; $t = -1.477$; $p = .140$). Bu sonuçlara göre Hipotez H_{2a} desteklenirken, H_{2b} 'nin reddedilmektedir. Normatif inançlar ve öznel normlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiye ulaşılmıştır ($H_3 = 0.401$; $t = 2.299$; $p < .01$). Bu nedenle H_3 desteklenmiştir. Lüks ürün satın alma davranışa yönelik tutum ve lüks ürün satın alma davranışı arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p = .316$). Dolayısıyla H_4 desteklenmemiştir. Lüks ürün satın alma davranışına yönelik öznel normlar ve lüks ürün satın alma davranışı arasındaki ilişki pozitif ve anlamlıdır ve H_5 desteklenmiştir. ($H_5 = 0.369$; $t = 7.663$; $p < .001$).

Sonuç

Gelişmekte olan pazarlardaki hızlı büyüme lüks marka tüketimini arttırmaktadır. Türkiye'ye odaklanan bu çalışma, tüketicilerin dini inançlarını tanımlamakta ve tüketicilerin lüks mal satın alma niyeti ile ilgili faktörleri incelemektedir. Sebepli Eylem Teorisi, çalışmamızın tüketicilerin lüks malları satın alma niyetini, inançlarını, tutum ve davranışlarını değerlendirmek için bir çerçeve oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Bu modelin yapısı oluşturulurken, bu çalışma, din, normlar ve tutumun lüks mal tüketimini nasıl etkileyebileceğini ampirik bir bağlamda incelemektedir. Fishbein ve Ajzen'in, Sebepli Eylem Teorisi modelinde davranışsal niyet; öznel normlara, normatif inançlara ve davranışa yönelik tutum ve davranışa yönelik inançlara bağlıdır. Bu çalışmada, Sebepli Eylem Teorisi Modeli, tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti üzerinde dini inançların etkisi de eklenerek geliştirilmiştir.

Çalışmanın sonuçları, dini inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetlerine yönelik davranışsal inançlarını etkilediğini göstermektedir. **“Dini inançlar, tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik davranışsal inançları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir”** hipotezi dolayısıyla kabul edilmiştir (H_{1a}). Araştırma, normatif inançların temel dayanağının dini inanç olduğunu savunmasına rağmen, **“Dini inançlar, tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik normatif inançları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir”** ve **“Dini inançların, tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkisi vardır”** hipotezleri desteklenmemektedir. Dolayısıyla hipotezler reddedilmiştir (H_{1b} , H_{1c}). Çalışmada lüks ürün satın alma niyetine yönelik inanç ve tutum arasında anlamlı bir ilişki bulunmasına rağmen, davranışsal niyet ve davranışa yönelik inanç arasında **“Davranışa yönelik inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır”** anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla, H_{2a} kabul edilirken, H_{2b} reddedilmiştir. Araştırmada, katılımcıların normatif inançları ve lüks ürün satın alma niyetine yönelik öznel normları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. **“Normatif inançların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik öznel normları üzerinde önemli bir etkisi vardır”** hipotezi desteklenmiştir (H_3). Lüks ürün tüketimine yönelik tutum ve lüks ürün satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Dolayısıyla, **“Davranışa yönelik tutumların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır”**, hipotezi reddedilmiştir (H_4). Bunu tersine öznel normlar ve ürün satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla, **“Öznel normların tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetine yönelik tutumları üzerinde önemli bir etkisi vardır”** hipotezi desteklenmiştir (H_5).

Çalışmanın Teorik ve Pratik Katkıları

Bu çalışma, Türk tüketicilerin dinin inançlarının lüks ürün satın alma niyeti üzerindeki etkisini çok boyutlu bir şekilde inceleyerek teorik olarak gelişimi hedeflemiştir. Çalışmada lüks ürün satın alma davranışını açıklamak için güçlü bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Bu nedenle, çalışma tüketici davranışı, pazarlama, psikoloji alanlarında teorik uygulamalar ekleyerek tüketicilerin lüks mallara yönelik satın alma niyetlerini incelemek için teorik bir temel sunmaktadır. Araştırmada, tüketicilerin lüks mal satın alma niyetini Türkiye bağlamında incelemek için Sebep Eylem Teorisi (SET) kullanıldı. Çalışma, Türk tüketicilerin dini inançlarını güçlü bir bakış açısıyla inceleyerek ilerlemiş ve tüketicilerin sosyal ve psikolojik özelliklerinin ve dinin onların satın alma davranışları üzerindeki etkisini araştırmakta başarılı olmuştur.

Araştırmanın bazı sonuçlarını lüks marka endüstrisindeki yönetici ve pazarlamacıları Türkiye'deki rekabetçi pazarlama stratejilerini tasarlama ve gerçekleştirme konusunda destekleyecektir. Bulgular, Türk tüketicilerin öznel normlardan etkilendiğini göstermektedir. Lüks ürün satın alma niyeti ile Türk tüketicilerin öznel normları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara bağlı olarak; lüks tüketimin toplumda sosyal kabulü sağladığı ve lüks tüketim yoluyla sosyal kabul boyutunun iyileştirilmesinin lüks marka firmaları için karlı sonuçlar yaratabileceği söylenebilir.

Lüks Markaların öncelikli hedefi Türkiye'deki hedef pazarlarının sosyal kimliklerini ve bunlara uygun ürün özelliklerini belirlemeleri olmalıdır. Lüks markaların isimleri, logoları, vurgulanmış sembolleri tüketicilerin sosyal kimlik ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Türk tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetlerini etkileyen en önemli grup aileleri, iş arkadaşları ve arkadaşlarıdır. Pazarlamacı ve yöneticiler, Türk tüketicilerin lüks ürün satın alma konusunda karar alma sürecini etkileyen referans gruplarına reklamlar, ağızdan ağza pazarlama, sosyal medya reklamlarını kullanarak ulaşmaya çalışmalıdır. Ana referans grupları ve hedef tüketiciler arasındaki bu ilişki niteliğinin analizi pazarlamacılar için çok önemli olacaktır.

Çalışmada tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti ile lüks ürünlere karşı tutumları arasında bir ilişki kurulamamıştır. Pazarlamacılar, tüketicilerin lüks ürün satın alma niyetlerini arttırmak için olumlu tutumlarını arttırmayı hedeflemelidir. Firmalar yatırımlarını lüks markalara karşı olumlu bir tutum geliştirmek için ağızdan ağza pazarlama, referans gruplar ve moda dergilerini birlikte kullanarak dengelemelidir. Pazarlamacılar, gelecekte lüks mal satın alma niyeti yaratmak için lüks mallara karşı olumlu bir tutum oluşturmalıdır. Bu araştırmada ortaya çıkan modelin, pazarlamacılara tanıtım faaliyetleri konusunda rekabetçi strateji geliştirme ve pazarlama karar verme süreci hakkında yardımcı olabileceği söylenebilir.

Makalenin bulgularına göre dini inançların Türk tüketicilerin lüks ürün satın alma niyeti üzerinde etkisi yoktur. Pazarlamacılar, modeli dış pazarlara uyarlayarak, bu pazarlardaki tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap verebilirler. Belirlenen model, çalışmada lüks markaların referans gruplarını kullanması için yöneticilere yeni bir yaklaşım geliştirilmesi ve lüks ürün satışlarının başarılı olmasına fayda sağlamaktadır.

Çalışmanın sınırları

Bu çalışmanın en önemli kısıtı; Türk tüketicilerin dini, tutumsal ve sosyal inançlarının lüks ürün satın alma niyeti üzerindeki potansiyel etkilerinin anlaşılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla araştırma sınırlı bir bölgenin analizini yapacaktır. Bunun yanında, Türkiye'de laik yaklaşımın da benimsenmesi, araştırmanın sonuçlarının tüm İslam toplumu için genelleştirilmesinin önüne geçmektedir. İkinci olarak, bu araştırma moda lüks ürünlerine odaklanırken, gelecekteki araştırmalar şarap, lüks elektronik ürünler, koku gibi diğer lüks ürün gruplarını analiz etmek için modele başvurabilir.

Kaynakça

- Abu Auf, M., A., Salniza, B., M. & Salleh R., Z. (2016). The mediating role of religious orientation on the relationship between luxury values and buying behavior in Riyadh, Saudi Arabia. *International Business Management*, 10, 1565-1574
- Ahmad, M. & Kadir, S.A. (2013). Characteristics of entrepreneurs and the practice of Islamic values in influencing the success of small medium enterprises in Kelantan and Selangor. *Journal of Social and Development Sciences*, 4(5), 229-235
- Ajitha, S. & Sivakumar, V.J. (2017). Understanding the effect of personal and social value on attitude and usage behavior of luxury cosmetic brands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 39(C), 103-113
- Ajzen, I. (1985). *From intentions to actions: A theory of planned behavior*. In J. Kuhland & J. Beckman (Eds.), *Action-control: From cognitions to behavior*, pp. 11-39 Heidelberg: Springer
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality, and behavior*. Chicago: Dorsey Press
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall
- Alam, S., S. & Sayuti, N., M. (2011). Applying the Theory of Planned Behavior (TPB) in halal food purchasing", *International Journal of Commerce and Management*, 21 (1), 8 – 20
- Allport, G. (1967). Attitudes. In M. Fishbein (Ed.), *Readings in attitude theory and measurement*. New York: John Wiley & Sons. Anders
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443
- Arli D., Tjiptono F. & Porto R. (2015). The impact of moral equity, relativism and attitude on individuals' digital piracy behavior in a developing country. *Marketing Intelligence & Planning*, 33 (3), 348-365
- Asad, T. (1986). *The Idea of an Anthropology of Islam*, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 1986
- Ashraf, S., Hafeez, M., H., Yaseen, A. & Hasnain, A. (2017). Do they care what they believe? Exploring the impact of religiosity on intention to purchase luxury products. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 11 (2), 428-447
- Belk, R.W. (1995). Collecting as luxury consumption: Effects on individuals and households. *Journal of Economic Psychology*, 16, 477-490
- Berry, C.J. (1994). *The Idea of Luxury: A Conceptual and Historical Investigation (Ideas in Context)*, University of Glasgow, Publisher: Cambridge University Press
- Boonghee Y. & Seung-H. L. (2009). Buy Genuine Luxury Fashion Products Or Counterfeits?", in NA - *Advances in Consumer Research*, 36, eds. Ann L. McGill and Sharon Shavitt, Duluth, MN : Association for Consumer Research, 280-286
- Budiman, A. & O'Cass, A. (2007). Studying the Effects of Materialism, Religiosity and Status Consumption on Subjective Well-Being: An Indonesian Perspective. *conferences.anzmac*
- Burroughs, J., E. & Rindfleisch, A. (2002). Materialism and Well-Being: A Conflicting Values Perspective. *Journal of Consumer Research*, 29(3), 348-370
- Cervellon, M. & Shammas, L. (2013). The Value of Sustainable Luxury in Mature Markets: A Customer-Based Approach. *The Journal of Corporate Citizenship*, 52, 90-101
- Chang, M.K. (1998). Predicting Unethical Behavior: A Comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*, 17 (16), 1825–1834

- Choudhury, M.A. (1983). Principles of Islamic economics. *Middle Eastern Studies*, 19(1), 93–103.
- Christodoulides, G., Michaelidou, N. & Lee, C. (2009). Measuring perceived brand luxury: An evaluation of the BLI scale. *Journal of Brand Management*, 16(5):395-405
- Cloutier, D. (2012). the Problem of Luxury in the Christian Life. *Journal of the Society of Christian Ethics*, 32 (1), 3-20
- Conner, M. & Armitage, C. J. (1998). Extending the theory of planned behavior: A review and avenues for further research. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(15), 1429-1464
- Conner, M., Kirk, S. F. L., Cade, J. E. & Barrett, J. H. (2001). Why do women use dietary supplements? The use of the theory of planned behavior to explore beliefs about their use. *Social Science and Medicine*, 52, 621–633.
- Davies, I., A. & Lee, Z., Ahonkhai, I. (2012). Do Consumers Care About Ethical-Luxury? *Journal of Business Ethics* 106 (1):37-51
- Dawson, S. & Bamossy G. (1991). If We are What we Have, What are We When We don't Have?: An exploratory Study of Materialism Among Expatriate Americans. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 363–384.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014). Türkiye'de Dini Hayat Arastirmasi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
- Dubois, B., Czellar, S. & Laurent, G. (2005), Consumer segments based on attitudes toward luxury: empirical evidence from twenty countries. *Marketing Letters*, 16 (2), 115-128
- Dubois, B., Czellar, S. Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316
- Eid, R., & El-Gohary, H. (2015). The role of Islamic religiosity on the relationship between perceived value and tourist satisfaction. *Tourism Management*, 46, 477-488.
- Essoo, N. & Dibb, S. (2004). Religious influences on shopping behavior: an exploratory study. *Journal of Marketing Management*, 20, 683-712
- Euromonitor. 2018, Luxury goods declines in 2017 as a result of poor performances by luxury cars and hotel, <http://www.portal.euromonitor.com/portal/analysis/tab>
- Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/search?p_auth=pyZ7ybWN&p_p_id=estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet&p_p_lifecycle=1&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_action=search&text=luxury+turkey.
- Fam, K.S. ,Waller, D.S. & Erdogan, B.Z. (2004). The influence of religion on attitudes towards the advertising of controversial products. *European Journal of Marketing*, 38 (5/6), 537-55
- Fassnacht, M., Kluge, P. & Mohr, H. (2013). Pricing Luxury Brands: Specificities, Conceptualization and Performance Impact. *Marketing*, 35(2), 104-117
- Fauzi, W., I., M., Muhammad, N., Mokhtar, S. S. M. & Yusoff, R., Z. (2016). What Motivate Muslim Consumer to Patronage Islamic Based– retail Store? *International Review of Management and Marketing*, 6 (7) 199-203
- Fionda, A.M. & Moore, C.M. (2009). The anatomy of the luxury fashion brand. *Journal of Brand Management*, 16 (5-6), 347-363
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub. Co
- Fishbein, M. (1963). An investigation of the relationships between beliefs about an object and the attitude toward that object. *Human Relations*. 16(3), 233–239
- Fishbein, M. (1980). Theory of reasoned action: Some applications and implications. In H. Howe & M. Page (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*, 1979 (pp. 65-116). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, Mass: Addison-Wesley Pub. Co.
- Fornell, C. & Larcker, D. F. (1988). Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, 18 (3), 382-388
- Gayatri, G. & Hume, M., Mort, G.S. (2011). the role of Islamic culture in service quality research. *Asian Journal on Quality*, 12(1), 35-53
- Geertz, C. (1973). *Thick Description: Towards an Interpretive Theory of Culture*. In *the Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Gerard, P., Claire, W. (2003). Parental influence on the purchase of luxury brands of infant apparel: an exploratory study in Hong Kong. *Journal of Consumer Marketing*, 20 (2), 157-169
- Gino, F., Norton, M. I. & Ariely, D. (2010). The counterfeit self: The deceptive costs of faking it. *Psychological Science*, 21 (5), 712- 720
- Gözaydın, İ., B. (2008). *Religion, Politics, and Turkey's EU Accession*, Religion, Politics, and the Politics of Religion in Turkey Editors: Jung, D., Raudvere, Catharina (Eds.), 159-176
- Guoxin, L., Guofeng L. & Kambele, Z. (2012). Luxury fashion brand consumers in China: Perceived value, fashion lifestyle, and willingness to pay. *Journal of Business Research*, 65 (10), 1516-1522
- Han, H., Hsu, I.T. & Sheu, C. (2010). Application of the theory of planned behavior of green hotel choice: testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism Manage.* 31 (3), 325–334
- Hanzaee, K. H., & Ramezani, M. R. (2011). Intention to Halal Products in the World Markets. *Interdisciplinary Journal of Research in Business*, 1(5), 1-7
- Hwang, J. & Seong Ok Lyu O., S. (2018). Understanding first-class passengers' luxury value perceptions in the US airline industry. *Tourism Management Perspectives*, 28, 29-40
- Kahf, M. (1992). Theory of consumption. In S. Tahir (Ed), *Readings in microeconomics: An Islamic perspective*. Malaysia: Longman.
- Kassim, N. M. & Zain, M. M. (2016). Quality of lifestyle and luxury purchase inclinations from the perspectives of affluent Muslim consumers. *Journal of Islamic Marketing*, 7(1), 95-119
- Keller, K. L. (2001). Building customer-based brand equity: creating brand resonance requires carefully sequenced brand-building efforts. *Marketing Management*, 10 (2), 15-19
- Kumar, V., Aaker, D. A. & Day, G. S. (2002). *Essentials of marketing research* (2nd ed.). New York Wiley.
- Lada, S., Tanakinjal, G.H. & Amin, H. (2009). Predicting intention to choose Halal products using theory of reasoned action. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2 (1), 66-76
- Laurent, G. (2005). Consumer segments based on attitudes toward luxury: empirical evidence from twenty countries. *Marketing Letters*, 16 (2), 115-128
- LeBon, G. (1895). *The crowd*. London: F. Unwin.
- Loureiro, S., M., C. & Branco de Araújo C., M. (2014). Luxury values and experience as drivers for consumers to recommend and pay more. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21 (3), 394-400
- Lung, C., K., Chai, L.T. & Zulkufly, R. (2008). Religiosity as a predictor of consumer ethical behaviour: a comparative study between public and private university students in Malaysia. *Journal of Business Systems, Governance and Ethics*, 3, 43-56
- Mandeville, B. (1714). *The Fable of the Bees: Or, Private Vices, Publick Benefits: With an Essay on Charity and Charity-Schools*, Creative Media Partners, LLC, 2018

- Mannan, M.A. (1984). *the Making of Islamic Economic Society*, International Association for Islamic Banks, Cairo, 55-74
- Mawdudi, S.A.A. (1969). *First principles of Islamic economics*. Leicestershire, UK: The Islamic Foundation. Published in English in 2011
- McAler, M. & Mao, N. (2017). Theravada Buddhism and Thai Luxury Fashion Consumption, *Journal of Reviews on Global Economics*, Lifescience Global, 6, 58-67
- McKinsey, (2014). <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/size-isnt-everything-turkeys-fast-growing-luxury-market>
- Melika, H. & Muris C. (2009). Luxury consumption factors. *Journal of Fashion Marketing and Management: an International Journal*, 13 (2), 231-245
- Mishra, D., Akman, I. & Mishra, A. (2014). Theory of Reasoned Action application for Green Information Technology acceptance. *Computers in Human Behavior*, 36, 29-40
- Mishra, D., Akman, I. Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316
- Mortelmans, D. (2005). Sign values in processes of distinction: The concept of luxury. *Semiotica*, 157-1/4 497-520
- Mukhtar, A., & Butt, M. M. (2012). Intention to choose Halal products: the role of religiosity. *Journal of Islamic Marketing*, 3(2), 108-120
- Netemeyer, G.R., Krishan, B., Pulling, C., Wang, G., Yağcı, M., Dean, D., Ricks, J. & Wirth, F. (2004). Developing and Validating Measures of Facets of Customer-Based Brand Equity. *Journal of Business Research*, 57, 209-224
- Ngo, L., V., Northey, G., Tran, Q. & Septianto, F. (2018). The Devil might wear Prada, but Narcissus wears counterfeit Gucci! How social adjustive functions influence counterfeit luxury purchases. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 44, 178-181
- Nia, A. & Zaichkowsky, J.L. (2000). Do counterfeits devalue the ownership of luxury brands? *Journal of Product & Brand Management*, 9(7), 485-498
- Nueno, J.,L. & Quelch, J.,A. (1998). The mass marketing of luxury. *Business Horizons*, 41 (6), 61-68
- Nunnally, J. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill
- Nwankwo, S., Hamelin, N. & Khaled, M. (2014). Consumer values, motivation and purchase intention for luxury goods. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21 (5), 735-744
- Peck, J. (2005). Struggling with the Creative Class. *IJURR*, 29 (4), 740-770
- Phau, I. & Teah, M. (2009). Devil wears (counterfeit) Prada: A study of antecedents and outcomes of attitudes towards counterfeits of luxury brands. *Journal of Consumer Marketing*, 26(1), 15-27.
- Rahman, O., Wong, K., K. & Yu, H. (2016). The effects of mall personality and fashion orientation on shopping value and mall patronage intension. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 28, 55-164
- Rehman, A.U. & Shabbir, M.S. (2010). The relationship between religiosity and new product adoption. *Journal of Islamic Marketing*, 1 (1), 63-9
- Richins, M. L. & Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 303-316
- Romani S., Grappi S. & Dalli D. (2012). Emotions that Drive Consumers Away from Brands: Measuring Negative Emotions toward Brands and their Behavioral Effects. *International Journal of Research in Marketing*, 29 (1), 55-67

-
- Rutherford, L. G. & De Vaney, S. A. (2009). Utilizing the theory of planned behavior to understand convenience use of credit cards. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(9), 48-63
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 3-20
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*, Alan Yayıncılık, 2002
- Sujan, M. & Bettman, J., R. (1989). The Effects of Brand Positioning Strategies on Consumers' Brand and Category Perceptions: Some Insights from Schema. *Journal of Marketing Research*, 26(4), 454-467
- Summers, T.A., Belleau, B., D. & Yingjiao Xu, Y. (2006). Predicting purchase intention of a controversial luxury apparel product. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 10 (4), 405-419
- Tan, J. & Vogel, C. (2008). Religion and trust: An experimental study. *Journal of Economic Psychology*, 29 (6), 832-848
- Teimourpour, B. & Hanzae H.K (2011). The impact of culture on luxury consumption behavior among Iranian consumers. *Journal of Islamic Marketing*, 2 (3), 309-328
- Tieman, M., Jack, G.A.J., Vorst V.D. & Ghazali, M.C. (2012). Principles in Halal supply chain management. *Journal of Islamic Marketing*, 3(3), 217-243
- TUİK, 2017. <http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search>.
- Trafimow, D. (1998). Attitudinal and normative processes in health behavior. *Psychology and Health*, 13, 307-317
- Veblen, Thorstein. (1899). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: Macmillan
- Vigneron, F & Johnson, L. W. (1999). A Review and a Conceptual Framework of Prestige Seeking Consumer Behavior. *Academy of Marketing Science Review*, (3/1), 2-8.
- Vigneron, F. & Johnson, L.W. (2004). Measuring perceptions of brand luxury. *J. Brand Manag.* 11 (6), 484–506
- Wicklund, R., A. & Gpplwitzer, P., M. (1981). Symbolic self-completion, attempted influence, and self-deprecation. *Basic and Applied Social Psychology*, 2 (2), 89-114
- Wiedmann, K. P., Hennigs, N. & Siebels, A. (2009). Value-based segmentation of luxury consumption behavior. *Psychology & Marketing*, 26 (7), 625- 651
- William E. H. & Stanforth, N. (2007) Cohort perception of luxury goods and services. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 11 (2), 175-188
-

Factors Influencing Charity Shop Customers' Intention to Use Online Charity Shops

Hayır Mağazası Müşterilerinin Online Satın Alma Niyetlerini Etkileyen Faktörler

Samet Can CURKAN*

Özge CURKAN**

Abstract

With the rise of e-commerce in recent years, many charities have started selling online mainly through their online shop or their eBay shop. This paper aims to understand the factors that determine charity shop customers' intention to use online charity shops by adopting the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology 2 (UTAUT2). Furthermore, the study aims to identify current and future online charity shop customers in terms of their demographic characteristics particularly age and gender, and their experience with charity shops. The results revealed that performance expectancy significantly affects charity shop customers' intention to use online charity shops. Charity shop customers believe that online charity shops are useful in their daily life and increases their productivity in accomplishing shopping tasks more quickly.

Keywords: UTAUT2, online charity shops, behavioural intention, charity shop customers

Öz

Elektronik ticaretin önem kazandığı son yıllarda, birçok yardım kuruluşu da kendi online alışveriş sitesi veya eBay mağazası başta olmak üzere internet aracılığıyla satış yapmaya başlamıştır. Bu çalışma, Birleştirilmiş Teknoloji Kabul ve Kullanımı Teorisi 2 (BTKKT2) ile yardım kuruluşlarına bağlı hayır mağazalarından alışveriş yapan müşterilerin online alışveriş yapma niyetlerini belirleyen faktörleri araştırmaktadır. Ayrıca, bu çalışmayla mevcut ve potansiyel online hayır mağazası müşterilerinin yaş ve cinsiyet gibi demografik özellikleriyle birlikte hayır mağazalarından ne sıklıkta alışveriş yaptıkları da belirlenmiştir. Sonuçlar genel olarak performans beklentisi faktörünün, hayır mağazaları müşterilerinin online hayır mağazalarını kullanım niyetini doğrudan etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda hayır mağazası müşterileri online hayır mağazalarını kullanmanın alışveriş yaparken verimliliği artırdığını ve alışveriş eylemini daha hızlı hale getirdiğini düşünmektedir.

Anahtar kelimeler: BTKKT2, online hayır mağazaları, davranışsal niyet, hayır mağazası müşterileri

Introduction

Charity shops appeared as a retailing phenomenon in the UK in the 1980s and 1990s (Horne & Maddrell, 2002). They sell mostly second-hand donated items to provide funds to their parent charities, and charity retail contributed over £270 million to charitable causes in 2016 (Charity Retail Association, 2017). According to the research conducted by Mintel (2017), the most common way to give to charities is by shopping at charity shops (35%). In this regard, charity shops can be deemed the lifeblood of charitable organisations in the UK as they have a crucial role in the fundraising efforts of charities. Therefore, it is worth studying charity shops from a marketing perspective to help charities to improve their fundraising performance for the sake of their charitable purposes.

In traditional marketing, charity shopping is associated with economic benefits as charity shoppers assumed as deal-prone consumers (Bardhi, 2003). However, besides the price advantage, a growing number of people use charity shops for various reasons such as support for the charity, the environmental and ethical benefits, the need or desire for the range of items available, and personal interest in retro and vintage clothing (Charity Retail

* Arş. Gör. Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, samet.can.curkan@ege.edu.tr.

** Doktora Öğrencisi, Middlesex University London, Dicine of Bussiness, ozcurkan@hotmail.com.

Association, 2015). As charity shopping provides pleasure benefits as well as economic benefits (Bardhi, 2003), charity shops welcome a wide range of charity shoppers with diverse needs and tastes. Accordingly, it is very important for charities to understand their customers and meet their needs to be able to boost their retail sales.

As technology advances, it brings many changes to every aspect of consumers' lives which results in the shift in consumer behaviour that marketers need to pay attention to. Consumers have moved towards online shopping in recent years, and as a result the retail industry has undergone a huge shift towards e-commerce. As most businesses have started selling online, they have become more concerned about the purchase intention and behaviour of online shoppers to accommodate themselves to the online marketplace. The internet presents opportunities not only for for-profit organisations, but also for non-profit organisations. Therefore, besides their high street shops, most charities have also started selling through different online platforms. Oxfam, for example, has its own online shop, and also sells on eBay, Amazon and other sites, and both British Heart Foundation and Sue Ryder have their own eBay shop as well as online shop (Seager, 2014). As a result, charities are now expected to tailor online retail strategies to the tastes and preferences of their customers.

Literature Review

Charity shop is a non-profit retail phenomenon viewed as a prominent feature of high streets throughout the UK (Horne, 2000; Parsons, 2002). Many charity shops sell only donated goods such as men's, women's and children's clothing, books, toys, kitchenware, DVDs, music, computer games, furnishings and bric-a-brac, whereas others sell both donated items and bought-in goods which are new goods being sold for profit (Charity Retail Association, 2015). The numbers of charity shops in the UK increased significantly throughout the 1990s (Parsons, 2002), and there are currently over 10,000 charity shops across the UK, raising more than £270 million for charitable causes every year (Charity Retail Association, 2017).

As charity shop numbers have increased, charities have adopted a commercial sales approach by introducing bought-in (new) goods in their shops, which, in turn, has substantially broadened their customer base (Parsons, 2000). As a result, charity shops welcome a wide range of charity shoppers from various backgrounds which drives charities to improve their retail practices. Apart from the fact that traditional retail strategies are very important for charities to survive on the high streets, it is also essential for them to develop online retail strategies for their online shops since many charities have started selling online as a result of the shift in consumer behaviour towards online channels. This, in turn, brings up the issue of charity shop customers' adoption of online charity shops and their intention to use. The present study, therefore, draws attention to the importance of understanding charity shop customers from a marketing perspective within the context of online charity shopping.

Charity Shop Customers

Charity shop customers, or charity shoppers, will be defined by the researcher of this study since no definition has been encountered in the literature. Charity shop customers can be basically defined as people who purchase donated or bought-in goods from a charity shop mainly for economic and pleasure benefits. As mentioned earlier, focusing on the economic aspect of charity shopping is deemed outdated since there are also charity shoppers who seek pleasure benefits. Donated goods refer to both second-hand and brand-new items, while bought-in goods refer to new merchandise. Charity shop donors who only donate to the charities are not within the scope of this study as they cannot be considered as customers unless they make purchase. This study, therefore, covers solely charity shop customers who shop at charity shops across the UK, regardless of the benefits they seek.

Charity shops are popular with a wide range of customers from diverse backgrounds (Parsons, 2000). Therefore, it is necessary for charities to understand their customers with different needs and wants to be able to develop successful retail strategies. However, charity shop customers have been neglected in the literature. There are only few studies on charity shop customers exploring the age and gender differences in charity shopping behaviour (Parsons, 2000; Mitchell & Montgomery, 2010; Montgomery & Mitchell, 2014). In brief, more women shop at a charity shop than men, and charity shopping is more popular with elderly people than young people. Likewise, the report produced by Charities Aid Foundation (CAF) (2016) shows that women are more likely to have ever purchased an item from a charity shop than men (90% vs. 82%), and older people are more likely to have bought an item in a charity shop than average (71% of 65+ year olds versus 63% overall).

Overall, as charity shop customers have not received adequate attention in the existing literature, more research needs to be done in different contexts. The present study, therefore, focus on charity shop customers in the context of online charity shopping, regardless of their past experience with online charity shops.

Online Charity Shops

As the internet has penetrated into consumers' lives, they have increasingly moved towards online shopping, and as a result most charities launched their online shops to revolutionise the traditional way of retailing. Charities such as Oxfam, British Heart Foundation, Sue Ryder, and CLIC Sargent have both their own online shop and eBay shop. According to the research conducted by the Charity Retail Association in 2011, more than half (56%) of all charity shops are selling items online, 94 per cent of charities using eBay and 31 per cent of charities selling through their own websites (Barrett, 2012). Despite the growth in online sales, most charity shops are still not at the level of commercial retailers in selling goods on the internet (Charity Financials, 2011). On a similar note, the charity retail sector has been struggling to adapt to the online marketplace (Paget & Birdwell, 2013; Institute of Fundraising, 2017). The reason is a lack of resources including both material and managerial. This study can only deal with the managerial aspect of the problem. Therefore, it is essential to study online charity shops in order to help charities to attract more customers, which in turn enables charities to ensure better value from donations (Carmichael, 2016).

There are various studies on charity related topics within the context of charitable giving (Teah et al., 2014; Opoku, 2013; Kottasz, 2004), charity shop donors (Mitchell et al., 2009), charity shop volunteers (Whithear, 1999), charity shop managers (Goodall, 2000; Broadbridge & Parsons, 2003; Parsons, 2004b; Parsons & Broadbridge, 2007), charity shoppers (Parsons, 2000; Mitchell & Montgomery, 2010; Montgomery & Mitchell, 2014), charity retailing (Parsons, 2002; 2004a; Liu et al., 2014) and online donations (Bennett, 2009). From a consumer perspective, however, there is no research into online charity shops in the literature. A single research study (Goatman & Lewis, 2007) investigating the use of internet technology by charities has been encountered, but it focuses on the organisational perspective, with the purpose of examining the attitudes of charities towards their own website use. The reason why online charity shops are missing in the existing literature might be that online charity shops are relatively a new phenomenon. For instance, the British Heart Foundation started selling online via their eBay shop in 2006 (British Heart Foundation, 2016), and Oxfam launched the first online charity shop in 2007 (Oxfam, 2017). Therefore, this paper draws attention to the importance of online charity shops as an emerging and promising practice for charities.

In conclusion, considering the previous studies on charities, it can be inferred that there is no such study investigating online charity shops from a marketing perspective. The

present study, therefore, aims to understand charity shop customers' acceptance of online charity shops, in particular the factors that influence their intention to use online charity shops. In line with the research aim, charity shop customers do not have to have experience with online charity shops. Moreover, this paper does not make any distinction between charities' own online shop and eBay shop; both are considered as online charity shops. Ultimately, the findings of this study are expected to help charities to develop their online shops based on charity shop customers' needs and tastes.

Behavioural Intention

The study of behavioural intention of new technologies is one of the major concerns of technology adoption models. This study, therefore, investigates the behavioural intention of charity shop customers rather than actual behaviour. Behavioural intention is defined as the degree to which an individual is prompt to perform certain behaviour (Davis, 1989). Behavioural intention is the only dependent variable in this study and refers to the intention to use online charity shops. The UTAUT2 model was deemed appropriate to understand the factors (i.e. performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, and hedonic motivation) influencing the charity shop customers' intention to use online charity shops.

Extended Unified Theory of Acceptance and Use of Technology

Over the decades, various models and theories have been proposed in order to understand the factors that affect the adoption and use of technology, including the Diffusion of Innovations (DOI) by Rogers (1962); the Theory of Reasoned Action (TRA) by Fishbein and Ajzen (1975); the Theory of Planned Behaviour (TPB) by Ajzen (1991); the Technology Acceptance Model (TAM) by Davis (1989); the Extended Technology Acceptance Model (TAM2) by Venkatesh and Davis (2000); the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT) Venkatesh et al. (2003), the Online Shopping Acceptance Model (OSAM) by Zhou et al. (2007), and the Extended Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT2) by Venkatesh et al. (2012).

The Technology Acceptance Model (TAM) developed by Davis (1989) is one of the most influential models used to explain information technology system adoption behaviour (Park et al., 2007). Despite its several limitations, TAM has been one of the most widely used models because of its simplicity (King & He, 2006). According to Bagozzi (2007), TAM is a remarkable model with its parsimony; however, it is not reasonable to explain technology use intention and behaviour with a simple model in many different contexts. Furthermore, TAM underestimates the affective aspects of user's behavioural intention as it only focuses on user's cognition (Venkatesh & Davis, 2000).

The prior model of UTAUT incorporates four key constructs (i.e. performance expectancy, effort expectancy, social influence, and facilitating conditions) to explain users' technology adoption behaviour in organisational context (Venkatesh et al., 2003). Thereafter, Venkatesh et al. (2012) tailored the model to the context of consumer acceptance and use of a technology by integrating new constructs (i.e. hedonic motivation, price value, and habit) into UTAUT. Individual differences (i.e. age, gender, and experience) were also hypothesised to moderate their effect on behavioural intention and technology use in UTAUT2 (Venkatesh et al., 2012). In their research, mobile internet technology was studied in a consumer context in Hong Kong, and it was suggested to adapt UTAUT2 to different countries with different technologies. This study investigates charity shop customers' acceptance of online charity shops and the factors influencing their intention to use online charity shops. Therefore, the UTAUT2 model was deemed appropriate as the approach of this study draws upon the consumer perspective in UK context. All the independent variables of UTAUT2, namely

performance expectancy, effort expectancy, social influence, facilitating conditions, hedonic motivation, price value, and habit, will be discussed in accordance with the relevant literature.

Performance expectancy

Performance expectancy is defined as “the degree to which using a technology will provide benefits to consumers in performing certain activities” (Venkatesh et al., 2012, p. 159). It is an important construct for behavioural intention in the UTAUT2 model, and corresponds to perceived usefulness in TAM and relative advantage in Diffusion of Innovations (Venkatesh et al., 2003). The research conducted by Venkatesh et al. (2012) and Tandon et al. (2016) found that performance expectancy is positively associated with consumers’ behavioural intentions and technology use. On the contrary, Sareen and Jain (2014) argue that there is no significant relationship between performance expectancy and behavioural intention. In this study, therefore, the hypothesis was developed to investigate the influence of performance expectancy on behavioural intention.

H1. Performance expectancy positively influences the intention to use online charity shops.

Effort expectancy

Effort expectancy refers to “the degree of ease associated with consumers’ use of technology” (Venkatesh et al., 2012, p. 159). It is similar to ease of use in TAM and one of the most important determinants to predict the behavioural intention in technology use (Davis, 1989; Thompson et al., 1991). In the study of Sareen and Jain (2014), effort expectancy was an influential factor to the customer’s intention to purchase online. However, Lian and Yen (2014) and Escobar-Rodríguez and Carvajal-Trujillo (2013) found that there is no significant impact of effort expectancy on the online purchase intention. In this study, the hypothesis was developed to investigate the influence of effort expectancy on behavioural intention.

H2. Effort expectancy positively influences the intention to use online charity shops.

Social influence

Social influence is defined as “the extent to which consumers perceive that important others (e.g., family and friends) believe they should use a particular technology” (Venkatesh et al., 2012, p. 159). It corresponds to social norm in TRA and TPB, and it has been proved that social influence has a significant impact on shaping technology users’ intention and behaviours. For instance, Rogers (2010) advocates that the users’ adoption of technology is influenced by the social factors beyond individuals’ thoughts. Moreover, Venkatesh et al. (2012) and Lu et al. (2005) support that social influence has an impact on behavioural intentions of individuals. On the other hand, Chiu and Wang (2008) argue that social influence has no significant impact on behavioural intention. In this study, the hypothesis was developed to investigate the influence of social influence on behavioural intention.

H3. Social influence positively influences the intention to use online charity shops.

Facilitating conditions

Facilitating conditions refer to “consumers’ perceptions of the resources and support available to perform a behavior” (Venkatesh et al., 2012, p. 159). Some studies reported that facilitating conditions has an important influence on behavioural intention (Escobar-Rodríguez & Carvajal-Trujillo, 2013; Sareen & Jain, 2014). However, Baptista and Oliveira (2015) found that facilitating conditions was found to have no significant impact on the behavioural intention. In this study, the hypothesis was developed to investigate the influence of facilitating conditions on behavioural intention.

H4. Facilitating conditions positively influence the intention to use online charity shops.

Hedonic motivation

Hedonic motivation is “the fun or pleasure derived from using a technology” (Venkatesh et al., 2012, p. 161). According to Huang and Kao (2015) and Childers et al. (2001), hedonic motivation is an important determinant of consumers’ technology acceptance. However, Oliveira et al. (2016) found that it is not a significant predictor of the behavioural intention. In this study, the hypothesis was developed to investigate the influence of hedonic motivation on behavioural intention.

H5. Hedonic motivation positively influences the intention to use online charity shops.

Price value

Price value is defined as “the cognitive tradeoff between perceptions of quality and sacrifice results in perceptions of value” (Dodds, et al., 1991, p. 308). In the online shopping context, price value does not appear in UTAUT2 since it does not incur any additional costs to online shoppers (Pascual-Miguel, et al., 2015). In the same vein, the use of online charity shops is at no charge; therefore, the construct price value was dropped.

Habit

Habit is defined as “the extent to which people tend to perform behaviours automatically because of learning” (Venkatesh, et al., 2012, p. 161). As online charity shopping is a relatively new phenomenon, it is assumed that few people are accustomed to online charity shops. Thus, in this study, the intention to use online charity shops is the final construct rather than use behaviour, and accordingly the construct habit was dropped.

Individual differences

In UTAUT2, individual differences (i.e. age, gender, and experience) were also hypothesised to moderate their effect on behavioural intention. Gender and age appeared as moderating variables of all relationships in UTAUT2, and experience was conceptualised as three levels based on passage of time in their longitudinal study (Venkatesh et al., 2003; 2012). As the present study only investigates charity shop customers’ intention to use online charity shops at a single time point, the moderating effect of experience is not relevant in this research. Here, in this study, general questions in terms of age, gender, and experience were asked in order to profile participants only.

Theoretical Framework

The present study employs the Extended Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT2) since it is meant for the understanding consumers’ behavioural intention to use a new technology. As the model is relatively new in the literature, it needs to be studied in different contexts (Venkatesh et al., 2012). Additionally, online charity shops are relatively new phenomena. Therefore, UTAUT2 was deemed appropriate to identify the factors influencing charity shop customers’ intention to use online charity shops in the UK context. The figure given below demonstrates the relationships of all variables in UTAUT2.

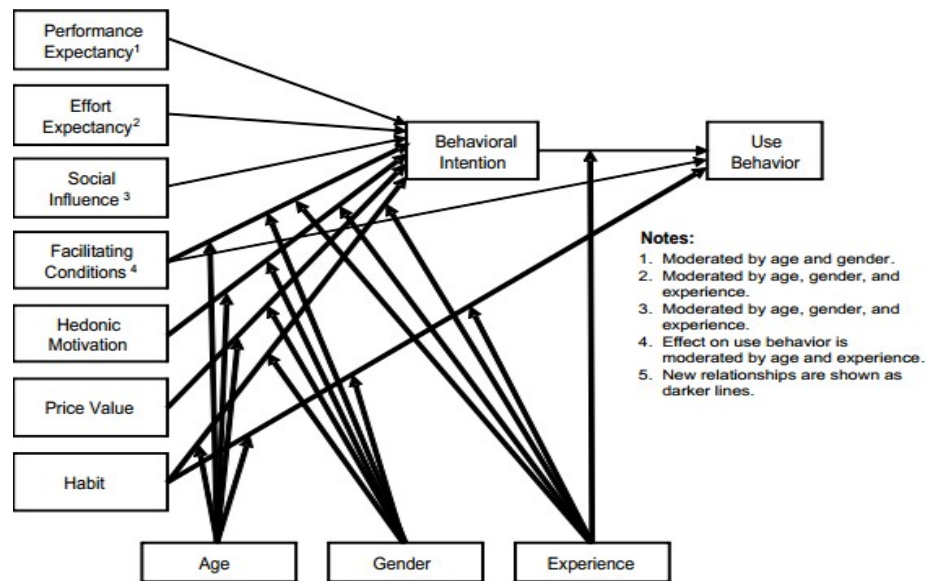

Figure 1: The UTAUT2 Model (Venkatesh et al., 2012, p. 160)

Research Model

This study employs the Extended Unified UTAUT2 model by excluding price value and habit constructs as well as the moderating effect of age, gender, and experience. As this research only examines charity shop customers' behavioural intention, use behaviour was also excluded from the research model. The proposed research model is demonstrated in Figure 2.

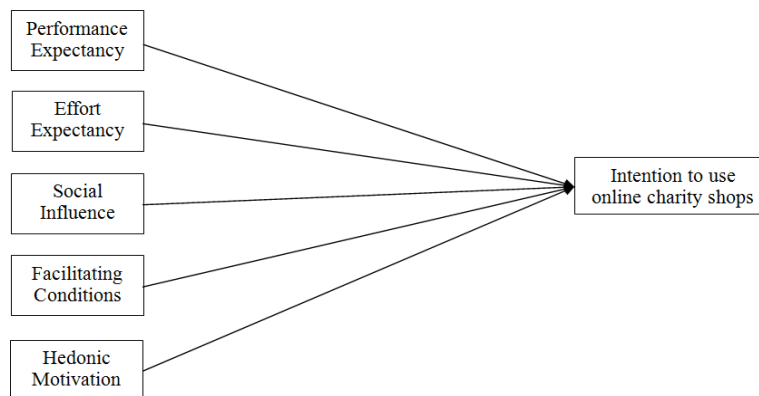

Figure 2: Research Model

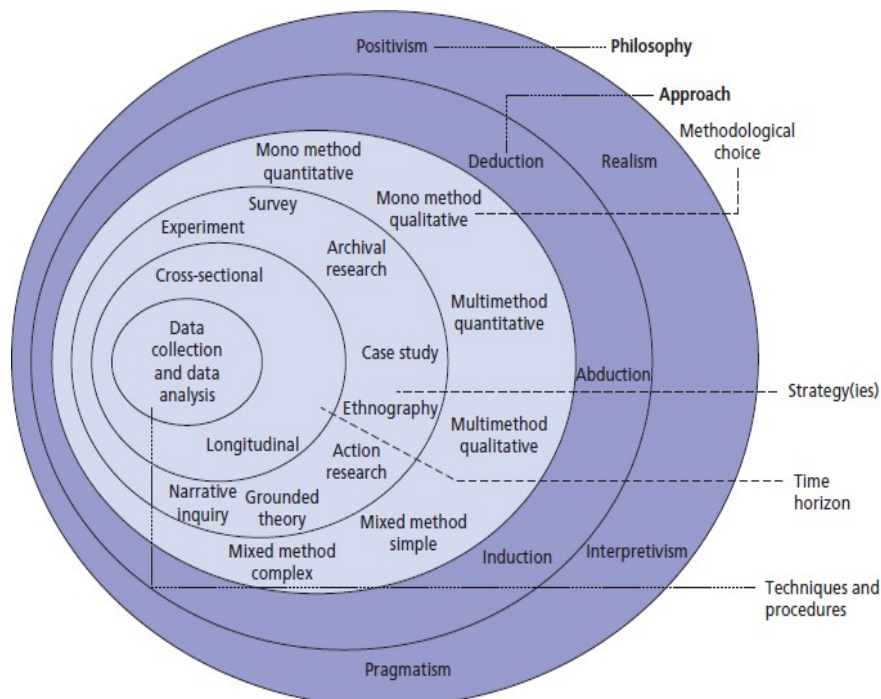
Research Methodology

Saunders et al. (2012, p. 5) define the term research as "something that people undertake in order to find out things in a systematic way, thereby increasing their knowledge". In this definition, they emphasise the two phrases which are „systematic way“ and „to find out things“, and accordingly business and management research is defined as „undertaking systematic research to find out things about business and management“ (Saunders et al., 2012, p. 6). That is, they underline that the research should have a clear purpose and be based on logical relationships providing a justification of the methods used to gather the data.

The main purpose of this study is to identify the factors influencing charity shop customers' intention to use online charity shops. After defining the research purpose, a research strategy should be established since it provides "overall direction of the research including the process by which the research is conducted" (Remenyi et al., 1998, p. 44). To be

able to find the right direction, it is essential to understand the research philosophy that underpins the research strategy and the methods chosen as part of that strategy (Saunders, et al., 2012). Accordingly, the research onion model (see Figure 3) forms the basis for this chapter to have a good grasp of the entire research process and to provide justifications when tailoring an appropriate research methodology to the present study.

In light of the research onion model, first of all, the research philosophies demonstrated on the outer layer of the onion need to be explained. Secondly, the appropriate research approach is determined in accordance with the research philosophy adopted. The next stage introduces the research design which is concerned with the overall plan for the research (Saunders et al., 2012). In the fourth step, the research strategies are considered, and then the time horizon is identified. Lastly, the centre of the research onion represents the stage at which data collection techniques and data analysis procedures are specified.

Figure 3: The Research Onion (Saunders et al., 2012, p. 128)

Research Philosophy

Saunders et al. (2012, p. 127) define research philosophy as “the development of knowledge and the nature of that knowledge”, and name two primary means of research philosophy: epistemology and ontology. Ontology and epistemology are two different viewpoints of the research philosophy. Ontology is defined as “a branch of philosophy concerned with articulating the nature and structure of the world” (Wand & Weber, 1993, p. 220), and includes two contrasting positions, objectivism and subjectivism. Epistemology, on the other hand, is defined as “the branch of philosophy that evaluates competing views of the morality, nature, definition, standards, sources, and functions of knowledge” (Rawwas et al., 2013, p. 525). According to Antwi and Hamza (2015), there are two broad epistemological positions: positivism and interpretivism.

An appropriate research philosophy for the present study should be decided to peel away the first layer of the onion. The epistemological sense of this research is based on positivism, as this study is designed for data collection through an online survey to evaluate hypotheses based on an existing theory, UTAUT2. For some researchers, positivism

represents superficial data collection whereas for others, it depicts “a philosophical position that can be discerned in research”. (Bryman & Bell, 2011, p. 15). The ontological stance of this research is rooted in the objectivist research philosophy, which is basically free from control of the social factors and the researcher’s influence.

Research Approach

Saunders et al. (2012) suggest three research approaches: deduction (moving from theory to data), induction (moving from data to theory), and abduction (moving back and forth). Since the focus is on using data to test theory, a deductive approach is adopted in this study to understand relationships between variables, that is, the relationships between the particular UTAUT2 constructs and the intention to use online charity shops.

Research Methodology

Quantitative research is generally associated with positivism whereas qualitative research is linked with an interpretive philosophy (Saunders et al., 2012). Quantitative and qualitative methods have their own research strategies and each has significant differences related to the role of theory, epistemological and ontological concerns (Bryman and Bell, 2007). Quantitative research is defined as “the collection of data that involves larger, more representative respondent samples and the numerical calculation of results” (Wiid & Diggines, 2009, p. 86). Quantitative research usually seeks a causative relationship between particular variables whereas qualitative research usually studies the meaning of social phenomena (Feilzer, 2010). In this study, therefore, quantitative research is deemed appropriate since the research aim is to investigate the relationship among variables by testing hypotheses. However, there are some problems with quantitative research such as inflexibility and lack of depth (Bryman & Bell, 2011).

Research Strategy

Research strategy is defined as “a plan of how a researcher will go about answering her or his research question” (Saunders et al., 2012, p. 173). In this regard, the research strategy creates a bridge between the philosophy and the methods of research (Denzin & Lincoln, 2005). There are several strategies such as experiment, survey, case study, ethnography, etc. Experiment and survey are linked to quantitative research design while ethnography is linked to qualitative research design. Case study can be used in qualitative or quantitative research, or a mixed design (Saunders et al., 2012). A survey strategy is often linked to a deductive research approach and widely used in business and management research, and produces quantitative data that can be analysed empirically (Saunders et al., 2012). They also state that the survey strategy is an economical way of collecting large amount of data as it is less expensive and time saving and also can be used to evaluate certain relationships between variables. In this study, therefore, survey strategy is deemed appropriate to test hypotheses to understand the relationships between certain UTAUT2 constructs and the intention to use online charity shops.

Time Horizons

Choosing a time horizon also has an important role in designing the research. In the research onion, two types of time horizons are demonstrated: the cross-sectional and the longitudinal. According to Saunders et al. (2012), the cross-sectional time horizon, or the „snapshot“ time horizon, refers to the study of a specific phenomenon at a specific time. They also emphasise that cross-sectional studies generally use the survey strategy; however, they may also utilise qualitative methods. The longitudinal research refers to the collection of data repeatedly over time. In line with the aim of this study, cross-sectional study approach is

preferred over the longitudinal study approach. In other words, this study is based on surveys conducted over a short period of time.

Data Collection and Analysis

The centre of the research onion is data collection and analysis. Data collection techniques and analytic procedures can be determined based on the methodological approach adopted, and contributes to the study's overall reliability and validity (Saunders et al., 2012). The present study employs quantitative research approach with a survey strategy. As the onion is peeled away, the research strategy is being integrated.

Data collection technique

In qualitative research, data is mostly collected by interview, focus group discussion and observation whereas in quantitative research by questionnaire and psychological tests (Antwi & Hamza, 2015). As the present study employs quantitative research approach with a survey strategy, the data collection technique should be decided accordingly. Questionnaires are deemed more suitable for descriptive or explanatory research rather than exploratory research. (Saunders, et al., 2012). Since this study investigates the effects of defined key factors of the UTAUT2 model on charity shop customers' intention to use online charity shops, an explanatory research approach was adopted. The present study, therefore, uses a questionnaire to collect data, in particular, self-administered questionnaires. Saunders et al. (2012) indicates that such questionnaires performed by the participants are generally administered online (internet-mediated questionnaires). Accordingly, as this study deals with the intention to use online charity shops, an online survey was developed using Typeform which is a service company allowing people to build online forms. After creating the online questionnaire, the survey link was shared on the internet, particularly on social media channels such as Facebook and Twitter.

Sampling technique

Bryman and Bell (2011) define a sample as "the segment of the population that is selected for the investigation" (p. 176). It is a subset of the population and the method of selection is based on a probability or non-probability approach. The probability sampling is the most appropriate in quantitative research since respondents are selected randomly, in turn, it enables the researcher to have a heterogeneous sample which is more representative than a non-random sample, and the findings from the sample can be generalised to the population (Bryman & Bell, 2011). On the other hand, non-probability sampling techniques are preferred when the resources are limited or the sample frame cannot be specified (Saunders, et al., 2012). The target population of this research consists of people who shop at charity shops on high streets across the UK, both male and female aged 18 and above. The population of charity shop customers in the UK could not be figured out, thus, the present study employs a non-probability sampling approach. The matter of sample size in non-probability sampling is ambiguous, except for quota sampling, so there are no rules contrary to probability sampling (Saunders et al., 2012). In non-probability sampling, accordingly, some problems are likely to occur such as lack of representation of the entire population.

There are several non-probability sampling techniques such as quota sampling, snowball sampling, purposive sampling, self-selection sampling, and convenience sampling. In this study, self-selection sampling technique was employed, which allows the researchers to publicise their requirement for cases by inviting them to take part and to obtain data from the respondents (Saunders et al., 2012). The UK's charity shops were listed based on the internet search, and then social media accounts of certain charities were identified. Oxfam GB, British Heart Foundation, Cancer Research UK, Macmillan Cancer Support, Barnardo's,

Sue Ryder, Thames Hospice, and Save the Children UK were found on Facebook and Twitter. Accordingly, the survey link was posted on their official Facebook page in order to invite charity shoppers to participate in the online survey. At the same time, the survey link was tweeted to random people who follow their verified Twitter page. The link was shared as a hyperlink on both Facebook and Twitter so that the participants were automatically directed to the questionnaire by clicking on it. People who volunteered to participate in the survey were expected to be a charity shop customer. In case people who follow charities page might only be donors, it was clearly mentioned in the introductory part in which the participants were informed about the study before starting the questionnaire. According to Peterson (2000), screening, or filter, questions are necessary in order to understand if the participant is meant for the research. Therefore, at the beginning of the questionnaire, one screening question was asked to make sure if they do shopping in charity shops on high streets across the UK. It was important to clarify this point because the scope of this paper is limited to charity shop customers in the UK.

Instrument

A questionnaire was developed for the research based on the UTAUT2 constructs (see Appendix C). The constructs and sources of the questionnaire items are demonstrated in Table 1. The items for performance expectancy (3 items), effort expectancy (4 items), facilitating conditions (4 items), hedonic motivation (3 items), and behavioural intention (3 items) were adapted from Venkatesh et al. (2012), and the items for social influence (3 items) were adapted from Wei et al. (2009) and Venkatesh et al. (2012). Each item was tailored to the context of online charity shop and was measured on a seven-point Likert scale, ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree). Moreover, two demographic questions were asked in the first part of the questionnaire, including age and gender. Gender was measured using a nominal scale and age was grouped into five categories. Three questions about the experience with online charity shops were also included in the first part as well as one filter question. In total, the questionnaire consists of 27 questions.

Table 1: Sources of the questionnaire items

Constructs	No. of items	Sources
Performance Expectancy (PE)	3	Venkatesh et al. (2012)
Effort Expectancy (EE)	4	Venkatesh et al. (2012)
Social Influence (SI)	3	Venkatesh et al. (2012) and Wei et al. (2009)
Facilitating Conditions (FC)	4	Venkatesh et al. (2012)
Hedonic Motivations (HM)	3	Venkatesh et al. (2012)
Behavioural Intention (BI)	3	Venkatesh et al. (2012)

Pilot study

Saunders et al. (2012) suggest that before conducting the main study, the questionnaire needs to be pilot tested in order to assess the questions' validity and reliability of the data. The present study employs a validated instrument, the UTAUT2 model. Thus, prior to the main study, a pilot study was conducted with 10 charity shop customers to determine the reliability of the UTAUT2 instrument regarding their Cronbach's Alpha value. The result of the pilot study confirmed that it was reliable (see Table 2). Moreover, they were asked to give feedback about the wording of the questions, layout of the survey and time required to finish

the survey. Based on their feedback, the background colour of online survey was changed, and the time required for completion of the questionnaire was determined 5-10 minutes.

Reliability is defined as “the extent to which your data collection techniques or analysis procedures will yield consistent findings” (Saunders et al., 2012, p. 156). Cronbach’s Alpha value ranging from 0 to 1 is one of the most widely used measures of internal consistency. Thus, a pilot study was conducted with 10 charity shop customers to determine the internal consistency of the UTAUT2 items regarding their Cronbach’s Alpha value. It is assumed that a value greater than 0.9 represents excellent reliability, between 0.9 and 0.8 is good, and between 0.8 and 0.7 is acceptable (Cronbach & Shavelson, 2004). According to the results in Table 1, the Cronbach’s Alpha value of the items varies between 0.772 and 0.921. The value of each item fulfils the requirement of over 0.70 ($\alpha > .70$) as proposed by Cronbach and Shavelson (2004), therefore, all variables can be accepted and used for data collection.

Table 2: Reliability analysis of the pilot study

Variables	No. of items	Cronbach’s Alpha	Remarks
Performance Expectancy	3	0.772	Acceptable
Effort Expectancy	4	0.846	Good
Social Influence	3	0.921	Excellent
Facilitating Conditions	4	0.877	Good
Hedonic Motivations	3	0.738	Acceptable
Intention to Use Online Charity Shops	3	0.841	Good

Data analysis technique

The data collection process lasted 14 days, from September 1 until September 14 in 2017. The data obtained from the pilot test was not used for the data analysis of the main study. Excluding 7 invalid responses, 152 responses were received. Those 7 responses were discarded because they did not match the inclusion criteria (shopping at charity shops on high streets across the UK). Therefore, the responses of the participants whose answer is „no“ for the screening question were deemed invalid.

The relationship between variables can be assessed using correlation and regression (Saunders et al., 2012). In this study, therefore, these techniques were utilised in line with the research hypotheses. A software package, Statistical Package for Social Sciences (SPSS), was also decided as a tool for analysing data.

Research ethics

According to Saunders et al. (2012), research ethics is about the way defining the research topic, designing the research, collecting data, processing and analysing data, and writing up the research findings morally and responsibly. The present study, therefore, was conducted considering the ethical concerns. Moreover, Collis and Hussey (2009) argue that participants must be voluntary and informed about the research as well as their confidentiality. Accordingly, an introductory part in which the participants were informed about the study was entailed to the beginning of the online survey. The issue of voluntary participation and confidentiality was addressed, and it was also clarified that the results will be used only for academic research.

Results and Analysis

Descriptive Statistics

Characteristics of the sample

In the first section of the survey questionnaire, basic demographic questions regarding participants' age and gender, and general questions about their experience with high street charity shops took place. In the second part, the participants were asked about their experience with online charity shops. Demographic information of the participants and experience related questions were collected in order to see the individual differences.

Table 3: Demographic characteristics of the respondents

Item	Characteristics	Frequency	Percentage (%)
Gender	Male	65	42.8
	Female	87	57.2
	Other	0	0.0
Age	18-25	34	22.4
	26-35	48	31.6
	36-45	37	24.3
	46-55	12	7.9
	>55	21	13.8

Table 4: Behavioural characteristics of the respondents

Item	Characteristics	Frequency	Percentage (%)
Frequency of shopping at high street charity shops	More than once a week	23	15.1
	Once a week	58	38.2
	Once every other week	36	23.7
	Once a month	24	15.8
	Less than once a month	11	7.2
Prior experience in using online charity shops	Yes	49	32.2
	No	103	67.8
Length of experience in using online charity shops	Less than 1 year	29	59.2
	1 to 3 years	8	16.3
	More than 3 years	12	24.5
Frequency of using online charity shops	Never	0	0.0
	Seldom	28	57.1

Sometimes	14	28.6
Often	7	14.3
Very often	0	0.0
Always	0	0.0

The demographic and behavioural characteristics of 152 respondents collected from the survey questionnaire are summarised in Table 3 and Table 4. In addition, demographic profile of the respondents is demonstrated in Figure 4. The results were retrieved from frequency and descriptive analysis of demography and experience related questions. Accordingly, most of the respondents are female with 57.2 per cent, and the majority of the respondents fall between the age of 26 and 35 with 31.6 per cent. Moreover, 38.2 per cent of the respondents shops at high street charity shops once a week whereas 7.2 per cent does shopping less than once a month. Regarding their experience with online charity shops, only 32.2 per cent of the respondents have purchased a product from a charity's online shop. Among those, 59.2 per cent has less than one year experience with online charity shops, and 57.1 per cent seldom uses online charity shops.

In the last section of the questionnaire, it is intended to identify the factors influencing charity shop customers' intention to use online charity shops. The UTAUT2 items were analysed at the interval measurement scale. Accordingly, the participants were requested to rate each statement related to online charity shops on a seven-point Likert scale ranging from 1 (strongly disagree) to 7 (strongly agree). To analyse Likert scale items, particular data analysis procedures such as Pearson correlation, t-test, ANOVA, and regression are recommended, besides descriptive statistics including the mean for central tendency and standard deviations for variability (Boone & Boone, 2012). In Table 4, therefore, the descriptive statistics of the UTAUT2 constructs are demonstrated. The mean values of the constructs vary between 3.325 and 5.680, which implies that the majority of the respondents opted for agree, neutral or disagree. As shown in the table, the highest value for standard deviation is 1.388.

Table 5: Descriptive statistics of the constructs

Variables	Constructs	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
IV1	PE	152	1.00	7.00	4.738	1.388
IV2	EE	152	1.00	7.00	5.483	1.078
IV3	SI	152	1.00	7.00	3.325	1.104
IV4	FC	152	1.00	7.00	5.680	1.030
IV5	HM	152	1.00	7.00	5.098	1.373
DV	BI	152	1.00	7.00	5.496	1.302

Normality test

In Table 6, the normality results of all UTAUT2 items are presented. The values between -2 and +2 are considered acceptable for skewness and kurtosis (Gravetter & Wallnau, 2014). As shown in the table, the skewness and kurtosis values of each UTAUT2 item are within the acceptable range, thus, the variables are deemed normally distributed.

Table 6: Normality statistics

Constructs	Items	Skewness	Kurtosis
PE	PE1	0.489	-0.882
	PE2	-0.614	0.941
	PE3	-0.082	-0.186
EE	EE1	-0.223	-0.018
	EE2	0.082	-0.186
	EE3	-0.614	0.942
	EE4	-0.409	1.099
SI	SI1	-0.446	0.175
	SI2	-0.463	0.291
	SI3	0.114	0.256
FC	FC1	-0.345	0.468
	FC2	-0.383	0.828
	FC3	-0.464	1.352
	FC4	-0.636	0.617
HM	HM1	-0.409	1.098
	HM2	0.210	-0.047
	HM3	-0.349	0.267
BI	BI1	-0.209	0.754
	BI2	-0.347	0.668
	BI3	-0.183	0.343

Hypotheses Testing

In survey research, the focus is mainly on the strength of the relationship between variables. If variables are normally distributed Pearson's correlation coefficient is used instead of Spearman's. (Pallant, 2016). Accordingly, Pearson correlation was deemed appropriate in this case since the variables are normally distributed (see Table 6). In addition, regression analysis was employed to investigate the relationship among variables in line with the research hypotheses.

Pearson correlation

The correlation coefficient varies between -1 and +1, and the sign of the coefficient determines the direction of the relationship (Pallant, 2016). To interpret the size of correlation coefficients, the guideline proposed by Hinkle et al. (2003) is explained below;

$r = .90$ to 1.00 ($-.90$ to -1.00) => Very high positive (negative) correlation

$r = .70$ to $.90$ ($-.70$ to $-.90$) => High positive (negative) correlation

$r = .50$ to $.70$ ($-.50$ to $-.70$) => Moderate positive (negative) correlation

$r = .30$ to $.50$ ($-.30$ to $-.50$) => Low positive (negative) correlation

$r = .00$ to $.30$ ($-.00$ to $-.30$) => Negligible correlation

Table 7: Pearson's correlation coefficient

Hypotheses	Pearson Correlation (** $p < 0.01$) (2-tailed)	Interpretation
H1: Performance expectancy positively influences the intention to use online charity shops.	0.548**	Moderate
H2: Effort expectancy positively influences the intention to use online charity shops.	0.662**	Moderate
H3: Social influence positively influences the intention to use online charity shops.	0.451**	Low
H4: Facilitating conditions positively influence the intention to use online charity shops.	0.710**	High
H5: Hedonic motivation positively influences the intention to use online charity shops.	0.668**	Moderate

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Based on the guideline, Pearson correlation results were interpreted and presented in Table 7. The relationships determined by correlation coefficients imply associations, not causal relationships. As the correlation coefficient values ranges from 0.451 to 0.710, it can be inferred that there is a positive relationship between the variables, and the relationships are statistically significant ($p < 0.01$). Facilitating conditions (FC) has a strong significant relationship with behavioural intention (BI), while performance expectancy (PE), effort expectancy (EE), and hedonic motivation (HM) have a moderate relationship. On the other hand, social influence (SI) has a weak relationship with behavioural intention.

Regression analysis

To estimate relationship among variables, simple linear regression was conducted in line with the research hypotheses.

H1: Performance expectancy positively influences the intention to use online charity shops.

Regarding Hypothesis 1 (H1), R-squared in the model summary ($R^2 = .300$) implies that 30% of the total variation in the dependent variable (behavioural intention) is explained by the independent variable (performance expectancy).

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.548 ^a	.300	.298	.79309

a. Predictors: (Constant), performance expectancy

The model has an F ratio of 147.239 and a p-value of .000 ($p < 0.05$) which indicates that the relationship between performance expectancy and behavioural intention is significant.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	92.613	1	92.613	147.239	.000 ^b
	Residual	215.745	150	.629		
	Total	308.358	151			

a. Dependent Variable: behavioural intention

b. Predictors: (Constant), performance expectancy

Further, the table of coefficients shows that performance expectancy has an influence on behavioural intention ($\beta = .548$, $t = 12.134$, $p = .000$). Therefore, H1 is accepted.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1.291	.175		7.392	.000
	performance expectancy	.599	.049	.548	12.134	.000

a. Dependent Variable: behavioural intention

H2. Effort expectancy positively influences the intention to use online charity shops.

Regarding Hypothesis 2 (H2), R-squared in the model summary ($R^2 = .438$) implies that 43.8% of the total variation in the dependent variable (behavioural intention) is explained by effort expectancy.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.662 ^a	.438	.436	.65099

a. Predictors: (Constant), effort expectancy

The model has an F ratio of 266.899 and a p-value of .000 ($p < 0.05$) which indicates that the relationship between effort expectancy and behavioural intention is significant.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	113.108	1	113.108	266.899	.000 ^b
	Residual	145.359	150	.424		
	Total	258.467	151			

a. Dependent Variable: behavioural intention

b. Predictors: (Constant), effort expectancy

Further, the table of coefficients shows that effort expectancy has an influence on behavioural intention ($\beta=.662$, $t=16.337$, $p=.000$). Thus, it is concluded that H2 is accepted.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.950	.156		6.087	.000
	effort expectancy	.706	.043	.662	16.337	.000

a. Dependent Variable: behavioural intention

H3. Social influence positively influences the intention to use online charity shops.

Regarding Hypothesis 3 (H3), R-squared in the model summary ($R^2=.204$) implies that 20.4% of the total variation in the dependent variable (behavioural intention) is explained by social influence.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.451 ^a	.204	.201	.72542

a. Predictors: (Constant), social influence

The model has an F ratio of 87.723 and a p-value of .000 ($p<0.05$) which indicates that the relationship between social influence and behavioural intention is significant.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	46.163	1	46.163	87.723	.000 ^b
	Residual	180.499	150	.526		
	Total	226.662	151			

a. Dependent Variable: behavioural intention

b. Predictors: (Constant), social influence

Further, the table of coefficients shows that social influence has an influence on behavioural intention ($\beta=.451$, $t=9.366$, $p=.000$). Thus, it is concluded that H3 is accepted.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2.519	.113		22.208	.000
	social influence	.333	.036	.451	9.366	.000

a. Dependent Variable: behavioural intention

H4. Facilitating conditions positively influence the intention to use online charity shops.

Regarding Hypothesis 4 (H4), R-squared in the model summary ($R^2=.504$) implies that 50.4% of the total variation in the dependent variable (behavioural intention) is explained by facilitation conditions.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.710 ^a	.504	.502	.57262

a. Predictors: (Constant), facilitating conditions

The model has an F ratio of 348.280 and a p-value of .000 ($p<0.05$) which indicates that the relationship between facilitating conditions and behavioural intention is significant.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	114.197	1	114.197	348.280	.000 ^b
	Residual	112.466	150	.328		
	Total	226.662	151			

a. Dependent Variable: behavioural intention

b. Predictors: (Constant), facilitating conditions

Further, the table of coefficients shows that facilitating conditions has an influence on behavioural intention ($\beta=.710$, $t=18.662$, $p=.000$). Thus, it is concluded that H4 is accepted.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	-.017	.192		-.091	.928
	facilitating conditions	.902	.048	.710	18.662	.000

a. Dependent Variable: behavioural intention

H5. Hedonic motivation positively influences the intention to use online charity shops.

Regarding Hypothesis 5 (H5), R-squared in the model summary ($R^2=.504$) implies that 50.4% of the total variation in the dependent variable (behavioural intention) is explained by hedonic motivation.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.668 ^a	.446	.445	.60488

a. Predictors: (Constant), hedonic motivation

The model also has an F ratio of 276.494 and a p-value of .000 ($p < 0.05$) which indicates that the relationship between hedonic motivation and behavioural intention is significant.

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	101.164	1	101.164	276.494	.000 ^b
	Residual	125.498	150	.366		
	Total	226.662	151			

a. Dependent Variable: behavioural intention

b. Predictors: (Constant), hedonic motivation

Further, the table of coefficients shows that facilitating conditions has an influence on behavioural intention ($\beta = .668$, $t = 16.628$, $p = .000$). Thus, it is concluded that H5 is accepted.

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	.810	.166		4.882	.000
	hedonic motivation	.790	.048	.668	16.628	.000

a. Dependent Variable: behavioural intention

In conclusion, all hypotheses are accepted. However, each variable has an influence on the intention to use online charity shops in dissimilar level. In the following chapter, the results are discussed in comparison with previous studies.

Discussion

All hypotheses developed for this research were accepted based on p-value ($p < 0.05$) resulting from regression analysis. The results revealed performance expectancy significantly affects charity shop customers' intention to use online charity shops. This complies with the results of the study conducted by Venkatesh et al. (2012) and Tandon et al. (2016) arguing that performance expectancy is positively associated with consumers' behavioural intentions. However, it contradicts the research findings of Sareen and Jain (2014) who found that there is no significant relationship between performance expectancy and behavioural intention. Charity shop customers believe that online charity shops are useful in their daily life and increases their productivity in accomplishing shopping tasks more quickly.

Regarding Hypothesis 2, the results showed that effort expectancy positively influences the intention to use online charity shops. This supports the findings from the research by Sareen and Jain (2014), indicating that effort expectancy was an influential factor to the customer's intention to purchase online. On the other hand, it contradicts the study of

Lian and Yen (2014) and Escobar-Rodríguez and Carvajal-Trujillo (2013) who concluded that there is no significant impact of effort expectancy on the online purchase intention. The results imply that charity shop customers find online charity shops easy to use and understandable. They also think that they can become skilful at using them. Accordingly, it can be inferred that an online charity shop can help charity shop customers accomplish shopping tasks faster since they find it easy to use.

The study also found that social influence affects the intention to use online charity shops significantly. This is in agreement with the study of Rogers (2010) who advocates that the users' adoption of technology is influenced by the social factors beyond individuals' thoughts, and the study of Venkatesh et al. (2012) and Lu et al. (2005) supporting that social influence has an impact on behavioural intentions of individuals. However, it differs from the research findings presented by Chiu and Wang (2008) who argue that social influence has no significant impact on behavioural intention. It can be inferred that charity shop customers tend to be influenced by word-of-mouth based on the recommendations of their family and friends.

According to the research findings, it was found that facilitating conditions positively influences the intention to use online charity shops. This aligns with the findings of Escobar-Rodríguez and Carvajal-Trujillo (2013) and Sareen and Jain (2014) asserting that facilitating conditions has an important influence on behavioural intention. However, it does not comply with the study of Baptista and Oliveira (2015) arguing that facilitating conditions has no significant impact on the behavioural intention. Based on the findings, it is concluded that charity shop customers are sure that they have necessary resources, knowledge and technologies to be able to use online charity shops.

In Hypothesis 5, it was supported that hedonic motivation affects charity shop customers' intention to use online charity shops. This is in agreement with the study of Huang and Kao (2015) and Childers et al. (2001), while contradicting with Oliveira et al. (2016) who assert that hedonic motivation is not a significant predictor of the behavioural intention. In this study, findings showed that charity shop customers would find using online charity shops fun and entertaining. Accordingly, it can be said that their intention is driven by the enjoyable and pleasurable aspects of the online charity shops.

Conclusions and Recommendations

Marketing Implications

The findings of this study revealed that several factors influence charity shop customers' intention to use online charity shops. From a managerial perspective, specific marketing implications are recommended to charitable organisations to help them to formulate successful strategies for their online charity shops. For instance, facilitating conditions is the most significant factor in behavioural intention (intention to use online charity shops); therefore, charitable organisations should more concentrate on this. They may offer a mobile application which allows their customers to shop online. Additionally, hedonic motivation is another important factor influencing the intention. Besides developing applications, marketers should also consider the fun and entertaining aspects of the online charity shops, either on the website or on the application.

Considering the significant influence of effort expectancy on behavioural intention, marketers should pay attention to the design of online charity shops. They should be user-friendly, that is easy to use and navigate. In addition, marketers should emphasise on the consumer perspective considering the online charity shops' functionality since performance expectancy is another important predictor of behavioural intention. Furthermore, marketers

are advised to promote online charity shops on social media sites such as Facebook, Twitter and Instagram as social influence also is a significant factor in behavioural intention.

Limitations and Recommendations

The present study has several limitations which can be considered as an opportunity for future studies. First of all, the dependent variable of this research is intention to use online charity shops which tends to be measured subjectively as it investigates charity shop customers' prospective behaviour. However, it was recommended to study use behaviour (Venkatesh, et al., 2012). Secondly, the moderating effect of gender, age and experience, which exists in the original study of UTAUT2, was not taken into account in this study. Future research should consider individual differences to see their effect on relationships between variables. Moreover, this study only focuses on charity sector; therefore, future research should extend the scope of this study in various contexts.

Another limitation of this study is about sampling. This research employed a non-probability sampling which has some drawbacks such as lack of representation of the entire population. Besides, this study was conducted with only a small group of sample due to the time and budget constraints. Additionally, the sample is composed of disproportionately more women than men (57.2% versus 42.8%). However, it can be understandable since women are more likely to have ever purchased an item from a charity shop than men (Charities Aid Foundation, 2016).

Conclusion

The key factors that influence charity shop customers' intention to use online charity shops have been identified employing the UTAUT2 model. Accordingly, the research findings revealed that facilitating conditions (FC) has the most significant influence on behavioural intention, followed by hedonic motivation (HM), effort expectancy (EE), performance expectancy (PE), and social influence (SI). Overall, this paper intends to contribute to the literature by shedding new light on the factors that determine charity shop customers' intention to use online charity shops, and in turn, to draw particular managerial and marketing implications that enable charities to devise successful strategies in order to attract more charity shoppers to their online shops.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Antwi, S. K., & Hamza, K. (2015). Qualitative and quantitative research paradigms in business research: A philosophical reflection. *European Journal of Business and Management*, 7(3), 217-225.
- Bagozzi, R. P. (2007). The legacy of the technology acceptance model and a proposal for a paradigm shift. *Journal of the Association for Information Systems*, 8(4), 244-254.
- Baptista, G., & Oliveira, T. (2015). Understanding mobile banking: The unified theory of acceptance and use of technology combined with cultural moderators. *Computers in Human Behavior*, 50, 418-430.
- Bardhi, F. (2003). Thrill of the hunt: Thrift shopping for pleasure. *Advances in Consumer Research*, 30(30), 375-376.
- Barrett, C. (2012). *Charity shops turn to Ebay to boost sales*. Retrieved July 8, 2017, from <https://www.ft.com/content/5ed94b12-58d4-11e1-b9c6-00144feabdc0>

- Bennett, R. (2009). Impulsive donation decisions during online browsing of charity websites. *Journal of Consumer Behaviour*, 8(2-3), 116-134.
- Boone, H. N., & Boone, D. A. (2012). Analyzing likert data. *Journal of Extension*, 50(2), 1-5.
- British Heart Foundation. (2016, September 5). *Annual Report and Accounts 2016*. Retrieved July 27, 2017, from <https://www.bhf.org.uk/publications/about-bhf/annual-report-and-accounts-2016>
- Broadbridge, A., & Parsons, E. (2003). UK charity retailing: Managing in a newly professionalised sector. *Journal of Marketing Management*, 19(7-8), 729-748.
- Bryman, A., & Bell, E. (2011). *Business research methods* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Carmichael, Z. (2016). *Charity shops: Is the future online?* Retrieved July 15, 2017, from <https://nfpsynergy.net/blog/charity-shops-future-online>
- Charities Aid Foundation. (2016, July). *Charity Street II: The value of charity to British households*. Retrieved July 18, 2017, from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/160704_caf_charity_street_report_web.pdf
- Charity Financials. (2011). *Charity shops increase online retail sales*. Retrieved August 1, 2017, from <http://www.charityfinancials.com/charity-financials-insider/charity-shops-increase-online-retail-sales-1070.html>
- Charity Retail Association. (2015). *Charity shops*. Retrieved July 5, 2017, from <https://www.charityretail.org.uk/charity-shops/>
- Charity Retail Association. (2017). *General Election 2017: A manifesto for the UK's charity shops*. Retrieved July 23, 2017, from <https://www.charityretail.org.uk/wp-content/uploads/2017/05/CRA-General-Election-Manifesto-2017.pdf>
- Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J., & Carson, S. (2001). Hedonic and Utilitarian Motivations for Online Retail Shopping Behavior. *Journal of Retailing*, 77(4), 511-535.
- Chiu, C., & Wang, E. T. (2008). Understanding Web-based learning continuance intention: The role of subjective task value. *Information & Management*, 45(3), 194-201.
- Collis, J., & Hussey, R. (2009). *Business Research: A Practical Guide for Undergraduate & Postgraduate Students* (3rd ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Cronbach, L. J., & Shavelson, R. J. (2004). My Current Thoughts on Coefficient Alpha and Successor Procedures. *Educational and Psychological Measurement*, 64(3), 391-418.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease-of-use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2005). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3rd ed.). London: Sage.
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of Price, Brand, and Store Information on Buyers' Product Evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307-319.
- Escobar-Rodríguez, T., & Carvajal-Trujillo, E. (2013). Online drivers of consumer purchase of website airline tickets. *Journal of Air Transport Management*, 32, 58-64.
-

- Feilzer, M. Y. (2010). Doing mixed methods research pragmatically: Implications for the rediscovery of pragmatism as a research paradigm. *Journal of Mixed Methods Research, 4*(1), 6-16.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Goatman, A. K., & Lewis, B. R. (2007). Charity E-volution? An evaluation of the attitudes of UK charities towards website adoption and use. *International journal of nonprofit and voluntary sector marketing, 12*(1), 33-46.
- Goodall, R. (2000). Charity shops in sectoral contexts: The view from the boardroom. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, 5*(2), 105-112.
- Gravetter, F., & Wallnau, L. (2014). *Essentials of statistics for the behavioral sciences* (8th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Hinkle, D. E., Wiersma, W., & Jurs, S. G. (2003). *Applied Statistics for the Behavioral Sciences* (5th ed.). Boston, Mass: Houghton Mifflin.
- Horne, S. (2000). The charity shop: Purpose and change. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, 5*(2), 113-124.
- Horne, S., & Maddrell, A. (2002). *Charity Shops: Retailing, Consumption and Society*. London: Routledge.
- Huang, C., & Kao, Y. (2015). UTAUT2 based predictions of factors influencing the technology acceptance of phablets by DNP. *Mathematical Problems in Engineering, 1-23*.
- Institute of Fundraising. (2017, February 9). *Charity Today 2017*. Retrieved July 18, 2017, from <http://www.institute-of-fundraising.org.uk/library/charity-today-2017/>
- King, W. R., & He, J. (2006). A meta-analysis of the technology acceptance model. *Information & Management, 43*(6), 740-755.
- Kottasz, R. (2004). How should charitable organisations motivate young professionals to give philanthropically? *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, 9*(1), 9-27.
- Lian, J., & Yen, D. (2014). Online shopping drivers and barriers for older adults: Age and gender differences. *Computers in Human Behavior, 37*, 133-143.
- Liu, G., Eng, T., & Sekhon, Y. K. (2014). Managing Branding and Legitimacy: A Study of Charity Retail Sector. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 43*(4), 629-651.
- Lu, H., Hsu, C., & Hsu, H. (2005). An empirical study of the effect of perceived risk upon intention to use online applications. *Information Management & Computer Security, 13*(2), 106-120.
- Mintel. (2017, April 28). *Contactless payments: the future of charitable donations?* . Retrieved July 25, 2017, from <http://academic.mintel.com/display/830887/?highlight>
- Mitchell, M., & Montgomery, R. D. (2010). An Examination of Thrift Store Shoppers. *The Marketing Management Journal, 20*(2), 94-107.
- Mitchell, M., Montgomery, R. D., & Rauch, D. (2009). Toward an understanding of thrift store donors. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, 14*(3), 255-269.
-

- Montgomery, R. D., & Mitchell, M. (2014). Examining the demographic profiles of thrift store donors and thrift store shoppers. *Atlantic Marketing Journal*, 3(1), 1-13.
- Oliveira, T., Thomas, M., Baptista, G., & Campos, F. (2016). Mobile payment: Understanding the determinants of customer adoption and intention to recommend the technology. *Computers in Human Behavior*, 61, 404-414.
- Opoku, R. A. (2013). Examining the motivational factors behind charitable giving among young people in a prominent Islamic country: Motivational factors behind charitable giving. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 18(3), 172-186.
- Oxfam. (2017). *Bumper Christmas for Oxfam shops: sales at five-year high*. Retrieved July 6, 2017, from <http://www.oxfam.org.uk/media-centre/press-releases/2017/01/bumper-christmas-for-oxfam-shops-sales-at-five-year-high>
- Paget, A., & Birdwell, J. (2013, November 25). *Giving Something Back*. Retrieved July 17, 2017, from https://www.demos.co.uk/files/DEMOS_givingsomethingbackREPORT.pdf?1385343669
- Pallant, J. (2016). *SPSS survival manual: a step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (6th ed.). Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Park, J., Yang, S., & Lehto, X. (2007). Adoption of mobile technologies for Chinese consumers. *Journal of Electronic Commerce Research*, 8(3), 196-206.
- Parsons, E. (2002). Charity retail: past, present and future. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 30(12), 586-594.
- Parsons, E. (2004a). Charity retailing in the UK: a typology. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11(1), 31-40.
- Parsons, E. (2004b). Charity shop managers in the UK: becoming more professional? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 11(5), 259-268.
- Parsons, E., & Broadbridge, A. (2007). Charity, retail or care? Gender and managerialism in the charity retail sector. *Women in Management Review*, 22(7), 552-567.
- Parsons, L. (2000). New goods, old records and second-hand suits: Charity shopping in South-West England. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 5(2), 141-151.
- Pascual-Miguel, F., Agudo-Peregrina, A., & Chaparro-Pelaez, J. (2015). Influences of gender and product type on online purchasing. *Journal of Business Research*, 68(7), 1550-1556.
- Peterson, R. A. (2000). *Constructing Effective Questionnaires*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Rawwas, M., Arjoon, S., & Sidani, Y. (2013). An Introduction of Epistemology to Business Ethics: A Study of Marketing Middle-Managers. *Journal of Business Ethics*, 117(3), 525-539.
- Remenyi, D., Williams, B., Money, A., & Swartz, E. (1998). *Doing Research in Business and Management. An Introduction to Process and Method*. London: Sage.
- Rogers, E. M. (1962). *Diffusion of innovations*. New York: Free Press of Glencoe.
- Rogers, E. M. (2010). *Diffusion of Innovations* (4th ed.). New York: Simon and Schuster.
-

-
- Sareen, M., & Jain, A. (2014). The role of social influence and consumer's effort expectancy in online shopping: an empirical study in India. *International Journal of Management Research and Business Strategy*, 3(1), 138–158.
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2012). *Research Methods for Business Students* (6th ed.). London: Pearson.
- Seager, C. (2014). *Charity shops: what's in store?* Retrieved July 22, 2017, from <https://www.theguardian.com/voluntary-sector-network/2014/mar/22/what-is-the-future-charity-shops>
- Tandon, U., Kiran, R., & Sah, A. (2016). Understanding Online Shopping Adoption in India: Unified Theory of Acceptance and Use of Technology 2 (UTAUT2) with Perceived Risk Application. *Service Science*, 8(4), 420-437.
- Teah, M., Lwin, M., & Cheah, I. (2014). Moderating role of religious beliefs on attitudes towards charities and motivation to donate. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 26(5), 738-760.
- Thompson, R. L., Higgins, C. A., & Howell, J. M. (1991). Personal computing: toward a conceptual model of utilization. *MIS Quarterly*, 15(1), 125–143.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Venkatesh, V., Thong, J., & Xu, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157-178.
- Wand, Y., & Weber, R. (1993). On the ontological expressiveness of information systems analysis and design grammars. *Journal of Information Systems*, 3(4), 217-237.
- Wei, T. T., Marthandan, G., Chong, A. Y., Ooi, K. B., & Arumugam, S. (2009). What drives Malaysian m-commerce adoption? An empirical analysis. *Industrial Management & Data Systems*, 109(3), 370-388.
- Whithear, R. (1999). Charity shop volunteers: a case for „tender loving care“. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 4(2), 107-120.
- Wiid, J., & Diggines, C. (2009). *Marketing Research*. Cape Town: Juta and Company Ltd.
- Zhou, L., Dai, L., & Zhang, D. (2007). Online Shopping Acceptance Model: A Critical Survey of Consumer Factors in Online Shopping. *Journal of Electronic Commerce Research*, 8(1), 41-62.
-

Sözleşme Süresinin Belirlenmesi: İşlem Maliyeti Teorisi Bakışıyla Yer Hizmeti Sözleşmeleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma

Determination of Contract Duration: An Empirical Study on the Ground Handling Agreements with the View of Transaction Cost Theory

Dilek ERDOĞAN*

Öz

Sözleşme süresi bir alıcı-satıcı ilişkisinde alınacak hizmette meydana gelecek artışın avantajları ile buna bağlı olarak meydana gelecek maliyetler arasında dengenin sağlandığı bir optimizasyon süreci olarak görülmektedir (Crocker ve Reynolds, 1993). İşlem maliyeti teorisine göre sözleşme süresi, tarafları karşı tarafın fırsatçı davranışına karşı koruyacak bir kontrol mekanizmasıdır. Teoriye göre bir ticari sözleşmenin süresi işlemin varlık özgülüğü veya ilişkiye özgü yatırımlar arttıkça uzamakta, belirsizlik arttıkça kısalmaktadır (Crocker ve Masten, 1988; Sausser, 1999). Bu araştırmada havacılık sektöründe faaliyet gösteren havayolu işletmeleri ve yer hizmeti işletmeleri arasında imzalanan sözleşmelerin sürelerindeki farklılığın nedenlerinin işlem maliyeti teorisi değişkenleri aracılığıyla açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaçla 41 yer hizmeti anlaşması üzerinden ampirik bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın modelindeki değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek için kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılmış ve analizler Smartpls 3 programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizi sonucunda varlık özgülüğü türlerinden biri olan adanmış varlıklar ile sözleşme süresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmada talep belirsizliği ile sözleşme süresi arasında ise negatif yönlü bir ilişki öngörülmüştür ancak talep belirsizliği arttıkça sözleşme süresinin uzadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevresel belirsizlik ve sözleşme süresi arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırma modelinin analizi sonucunda işlem maliyeti teorisinin değişkenlerinin yer hizmeti sözleşmelerinin sürelerindeki farklılığı açıklamakta sınırlı bir açıklama gücü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşlem maliyeti teorisi, Sözleşme süresi, Havayolu-yer hizmeti işletmesi ilişkisi, Smartpls

Abstract

The contract duration is seen as an optimization process in which the benefits of the increase in service to be purchased in a buyer-seller relation are balanced between the costs that will arise accordingly (Crocker ve Reynolds, 1993). According to the transaction cost theory, contract duration is a control mechanism that will protect the parties against opportunistic behavior of the other party. According to the theory, when asset specificity or relational investment is increased, the duration of a commercial contract expands but becomes shorter as the uncertainty increases. In this study, it is aimed to explain the determinants of differences in contract duration of ground handling agreements between airlines and ground handling companies by using the variables of transaction cost theory. For this purpose, an empirical study was conducted using 41 ground handling contracts. The relationship between the variables in the research's model was tested with the partial least squares method using the Smartpls 3 program. As a result of the analysis, there was a positively statistically significant relationship between the duration of the contract and the dedicated assets, which is one of the asset specificity types. Unexpectedly, it is concluded that there is a positive relationship between demand uncertainty and contract duration. There was no statistically significant relationship between environmental uncertainty and contract duration. It is concluded that the variables of the transaction cost theory are limited explanatory power in explaining the differences in the duration of the ground handling agreements.

Keywords: Transaction cost theory, Contract duration, Airline-ground handling relationship, Smartpls

Giriş

İşlem maliyeti teorisine (İMT) göre yazılı sözleşmeler, bir alıcı-satıcı ilişkisinde tarafların fırsatçı davranışına karşı bir korunma mekanizması olarak görülmektedir (Williamson, 1985). İMT'ne göre işlemlerin varlık özgülüğü ve belirsizlik, bir mübadele ilişkisinde risk oluşturacak işleme dayalı özelliklerdir (Williamson, 1985, 1996). Sözleşme süresi ise işlemlerin varlık özgülüğü ve belirsizlikten kaynaklı oluşabilecek risklerden kaçınmak için kullanılacak kontrol mekanizmalarından biridir (Crocker ve Masten, 1988; Joskow, 1987). Bu nedenle sözleşme süresinin doğru belirlenmesi bir mübadele ilişkisinin

* Dr. Öğretim Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, dilekc@anadolu.edu.tr

başarısını etkileyecek kritik bir unsurdur (Beulen ve Ribbers, 2002; Crocker ve Reynolds, 1993).

Sözleşme süresi bir alıcı-satıcı ilişkisinde alınacak hizmette meydana gelecek artışın avantajları ile buna bağlı olarak meydana gelecek maliyetler arasında dengenin sağlandığı bir optimizasyon süreci olarak düşünülmektedir (Crocker ve Reynolds, 1993). Örneğin sözleşme süresinin uzun olması yeniden bir alıcı/tedarikçi bulunmasını gerektirmeyeceği için araştırma ve müzakere maliyetlerini düşürmektedir. Bunun yanında ilişkiye özgü yatırımların yüksek olduğu ilişkilerde karşı tarafın fırsatçı davranma ihtimaline karşı etkili bir kontrol mekanizması olmaktadır. Bunun yanısıra uzun süreli sözleşmeler tarafları ilişkiye kilitlemekte ve tarafların çevredeki değişime cevap verebilme yeteneğini kısıtlamaktadır (Saussier, 1999).

Literatürde sözleşme süresi üzerine odaklanan çalışmalar enerji (Joskow, 1987; Kozhevnikova ve Lange, 2009; Saussier, 1999), savunma (Fleta-Asin ve Munoz, 2017), tarım arazisi kiralama (Bandiera, 2007), doğal gaz (Crocker ve Masten, 1988), spor (Tang, 2015), franchising (Brickley, Misra ve Van Horn, 2003; Gorovaia ve Windsperger, 2018; Vazquez, 2007) gibi farklı sektörlerdeki ticari sözleşmelere odaklanmıştır. Ancak havacılık sektöründeki sözleşmelerin süresine odaklanan sınırlı sayıda çalışmanın varlığına rastlanmıştır (Fuhr, 2007).

Bu çalışmanın çıkış noktası literatürde sözleşme süresi üzerine havacılık sektörüne özgü yapılan çalışmaların yetersizliği olmuştur. Bu nedenle bu çalışmada havacılık sektörünün iki önemli aktörü olan havayolu ve yer hizmeti işletmeleri arasında imzalanan yer hizmeti (ground handling agreement) sözleşmelerine odaklanılmıştır. Havayolu–yer hizmeti ilişkisinde alıcı taraf olan havayolu işletmeleri için rekabetçi baskılar, havayolu değer zincirinin sadece “hava tarafında (air side)” değil aynı zamanda yer hizmetlerinin gerçekleştirildiği “yer tarafında (ground side)” da etkili olmaktadır. Bu nedenle havayolu işletmeleri için yer hizmetlerinin tedariği sürdürülebilir başarıyı etkileyen ana faktörlerden biridir (Albers, Koch ve Ruff, 2005). Tedarikçi taraf olan yer hizmetleri ise bu ilişkinin özelliği gereği ilişkiye daha fazla yatırım yapan taraf konumundadır. Bir alıcı-satıcı ilişkisinde ilişkiye özgü yatırımları daha yoğun yapan taraf ilişkiye kilitlenmekte ve buna bağlı olarak karşı tarafın fırsatçı davranış gösterme ihtimali artmaktadır (Williamson, 1985). Bu nedenle her iki taraf için de optimum sözleşme süresinin belirlenmesi taraflar için önem arz etmektedir. Bu çalışmada yer hizmeti sözleşmeleri üzerinde işlem maliyeti teorisi değişkenlerinin (varlık özgüllüğü ve belirsizlik) etkisini test etmek amacıyla İstanbul Atatürk Havalimanı’nda faaliyet gösteren 2 yer hizmeti işletmesi ile 41 yabancı uyruklu havayolu işletmesi arasındaki yer hizmeti sözleşmesinin verilerine dayalı olarak ampirik bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

İşlem Maliyeti Teorisi ve Sözleşme Süresi

Kökleri iktisat ve sözleşme hukukuna dayanan işlem maliyeti teorisi, iktisatçı Ronald Coase tarafından 1937 yılında yayınlanan “The nature of the firm” makalesinde “Örgütler neden vardır?” sorusuyla ortaya atılmıştır. Coase, piyasa ve örgüt (hierarchy) ayrımı yaparak “Eğer piyasalar bu kadar etkin ise o hâlde neden örgütler var?” sorusunu sormuş ve örgütlerin varlığını işlem maliyetleriyle açıklamaya çalışmıştır (Kalemci, 2017).

Temelleri Coase tarafından atılan işlem maliyeti teorisi, Williamson tarafından geliştirilmiştir (Williamson, 1979, 1985). Williamson (1981, s. 552)’a göre bir mal veya hizmet, teknolojik olarak ayrılabilir bir arabirim üzerinden aktarıldığında bir işlem gerçekleşir. Bir işlemin maliyeti ise sözleşme öncesi (ex-ante) ve sonrası (ex-post) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Sözleşme öncesi maliyetler; sözleşmenin hazırlanması, müzakere süreçleri ve sözleşmenin korunması maliyetlerini kapsamaktadır. Sözleşme sonrası maliyetler ise sözleşmelerin yürütülmesi aşamasında ortaya çıkan performans kontrolü maliyetlerini,

uyarlama maliyetlerini, yapılan hataların düzeltilmesi gibi maliyetleri kapsamaktadır (Williamson, 1985, 1996).

İşlem maliyeti teorisinin fırsatçı davranış ve sınırlı rasyonellik olmak üzere iki tür davranışsal varsayımı bulunmaktadır. Williamson (1985, s. 45) fırsatçılığı “hileyle kişisel çıkarın peşinde olmak” olarak tanımlamaktadır. Bir mübadele ilişkisinde fırsatçılık aldatmacanın ince biçimlerini içermektedir. Fırsatçılık daha çok taraflar arasında bilginin eksik veya çarpıtılmış bir şekilde aktarılmasını veya karşı tarafı kandırmak, kendi lehine fayda üretmek amacıyla gösterilen çabalar olarak ortaya çıkmaktadır. Kuramın diğer bir varsayımı ise sınırlı rasyonelliktir. Simon (1957)’a göre, insanlar sınırlı rasyonelliğe sahiptir, sınırlı rasyonelliğe sahip insanın da tüm problemleri görebilmek için yeterli zihinsel kapasitesi yoktur. Bu nedenle karar vericiler rasyonel karar almak isteseler bile sınırlı bilgi işleme ve sınırlı iletişim yetenekleriyle rasyonel karar alabilmeleri mümkün değildir (Williamson, 1985).

İşlem maliyeti kuramının temel tartışması, işlem maliyetlerini asgariye indirmeyi amaçlayan yönetim mekanizmalarına dayanmaktadır. Yönetişim mekanizmaları piyasa, hiyerarşi ve melez olmak üzere 3 farklı formda ortaya çıkmaktadır (Williamson, 1996). Buna göre örgütler alternatif yönetim mekanizmaları arasında seçim yaparken bu seçimi büyük oranda hangisinin işlem maliyetini asgariye indirdiğine göre yapmaktadır (Kalemci, 2013). Piyasa mübadelesi genel olarak fiyat, rekabet ve tarafların sorumluluklarından haberdar olmalarını sağlayan sözleşmelere dayanmaktadır ancak taraflar birbirinden tamamen bağımsızdır. Yönetişimin diğer ucunda yer alan hiyerarşi mekanizmasında (dikey bütünleşme) işlem tarafları bağımlıdır ve işlemler örgütün içerisinde gerçekleşmektedir. Bu iki yönetim biçiminin arasında kalan ve her iki yönetim mekanizmasının da belirli özelliklerini taşıyan “melez” olarak adlandırılan ayrı bir yönetim formu bulunmaktadır (Williamson, 1996). Melez formlar daha çok uzun vadeli sözleşmeler, işbirlikleri, franchising gibi şekillerde kendini göstermektedir. İşlemler tamamlanırken hangi yönetim mekanizmasının seçileceğine karar verilmesi ise literatürde “yap ya da satın al kararı (dış kaynak kullanımı) olarak” da bilinmektedir. İşlem maliyeti teorisine göre, dış kaynak kullanımı kararı işlemin belirli özelliklerinin (varlık özgüllüğü, belirsizlik, sıklık) değerlendirilerek verildiği rasyonel bir karardır (Williamson, 1985).

Bir dış kaynak kullanımı kararı verildikten sonra ise alıcı ve satıcı arasında yazılı sözleşmeye dayalı bir ilişki başlar. İMT’ne göre sözleşmelerin işlevi sınırlı rasyonellik altında taraflar arasındaki işlemleri düzenlemek ve aynı zamanda belirsizlik ve işleme özgü yatırımların olduğu durumlarda tarafları fırsatçılık riskine karşı korumaktır (Williamson, 1985, s. 32). Bir mübadele ilişkisinde sözleşme süresi kısa, uzun veya belirsiz süreli olarak belirlenebilmektedir (López-Bayón ve González-Díaz, 2010). İMT’ne göre sözleşmenin süresi mübadeleye konu olan işlemin varlık özgüllüğüne ve belirsizliğe bağlı olarak farklılık göstermektedir (Crocker ve Masten, 1988; Sausser, 1999).

Varlık Özgüllüğü

İşlemin özelliklerinden biri olan varlık özgüllüğü (asset specificity), bir varlığın değerinden kaybetmeden alternatif yatırım kanallarında kullanılabilme derecesidir (Williamson, 1985, s. 96). Mübadeleye konu olan bir varlığın ilişki dışında da alternatif kullanımı varsa bu varlığın varlık özgüllüğü yüksek değildir ve bu nedenle bu varlığın başka bir ilişkideki değeri yaklaşık aynı olmaktadır (Sausser, 1999). Varlık özgüllüğü, bir dış kaynak kullanımı ilişkisinde fiziksel varlıklara veya insan kaynaklarına önemli yatırımlar yapılması gerektiğinde ortaya çıkmaktadır (Poppo ve Zenger, 2002).

Literatürde en az dört farklı varlık özgüllüğü bulunmaktadır. Williamson (1981) önceleri varlık özgüllüğünün kuruluş yeri özgüllüğü (site specificity), fiziksel varlık özgüllüğü (physical asset specificity) ve insan kaynağı (human asset specificity) özgüllüğü olarak 3

şekilde ortaya çıktığını belirtirken; daha sonra Williamson (1985) bunlara adanmış varlıkları (dedicated assets) ekleyerek dört tür varlık özgüllüğü olduğunu belirtmiştir. Bir mübadele ilişkisinde envanter ve nakliye masraflarını azaltmak amacıyla durağan varlıkların üretime yakın yerlere konumlandırılması yer özgüllüğüne, üretim için ihtiyaç duyulan kalıpların sadece o mübadeledeki üretime özel olarak üretilmesi ise fiziksel varlık özgüllüğüne örnek olarak verilebilir. İnsan kaynağı özgüllüğü ise yalnızca o işleme özgü personel tahsisini, çalışanların bilgi birikimini, eğitim ve öğrenme süreçlerini kapsamaktadır (Rindfleisch ve Heide, 1997; Williamson, 1981).

Bu çalışmada varlık özgüllüğü türlerinden sadece adanmış varlıklara odaklanılmıştır. Tedarikçi açısından adanmış varlıklar (dedicated assets), belirli bir müşteri önemli miktarda satın alım yaptığında onun için yapılacak genel yatırımların tamamıdır. Adanmış varlıkların yüksek olduğu ilişkilerde eğer sözleşme beklenenden önce sonlandırılırsa tedarikçinin kapasite fazlası oluşmaktadır (Joskow, 1987). Adanmış varlıklar yüksekse tedarikçi firma alıcı firmanın isteklerine uygun olarak yaptığı yatırımın geri kazanılması için uzun vadeli sözleşmeler yapmayı tercih edecektir. Alıcı firma da tekrardan ilişkiye yatırım yapacak tedarikçi bulmanın zor olması ve anlaşma öncesi işlem maliyetlerinin (müzakere maliyetleri) yüksek olmasından dolayı benzer şekilde uzun dönemli sözleşme yapmayı tercih edecektir (Shelanski ve Klein, 1995). Daha önceki bazı çalışmalarda varlık özgüllüğü ile sözleşme süresi arasında pozitif ilişkinin varlığı doğrulanmıştır (Fuhr, 2007; Joskow, 1987; Saussier, 1999). Bu çalışmada da önceki çalışmalar esas alınarak aşağıdaki hipotez önerilmektedir:

H1: *Adanmış varlıklar ile sözleşme süresi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.*

Belirsizlik

İşlem maliyeti teorisini esas alan çalışmalarda belirsizliğin farklı kaynakları üzerinde durulmuştur. Örneğin Williamson (1985) birinci ve ikinci tür belirsizlik; Cannon, Achrol, ve Gundlach (2000) çevresel belirsizlik ve işlem belirsizliği; Haris ve Holmstrom (1987) çevresel belirsizlik; Rindfleisch ve Heide (1997) davranışsal belirsizlik; Bayon ve Diaz (2010) teknolojik belirsizlik ve talep belirsizliği üzerinde durmuştur. Bu çalışmada ise çevresel belirsizliğe ve talep belirsizliğine odaklanılmıştır.

Çevresel belirsizlik, çevrenin dinamiklerinden kaynaklanır ve gelecekte olması muhtemel durumları tahmin etmenin zorluğudur (Cannon vd., 2000). Çevresel belirsizlik, işlemin gerçekleştiği ortamdaki politik ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanabilmektedir. Örgütün kontrolü dışındaki olayların ortaya çıkmasına neden olan istikrarsız çevrede ise güvensizlik artmaktadır (Saussier, 1999). İMT'ne göre çevresel belirsizliğin yüksek olduğu mübadele ilişkilerinde tarafların gelecekte oluşabilecek her durumu öngörecektir detaylı sözleşmeler hazırlamaları gerekir ancak belirsizliğin yüksek olduğu çevrelerde bilgi kazanımının ve müzakere süreçlerinin zor olmasından dolayı detaylı sözleşmelerinin hazırlanması maliyeti artmaktadır (Rindfleisch ve Heide, 1997). Bu nedenle çevresel belirsizlik taraflar arasında uzun süreli sözleşmeler kurulmasını engellemektedir (Hendrikse, Hippmann ve Windsperger, 2015; Masten ve Saussier, 2000).

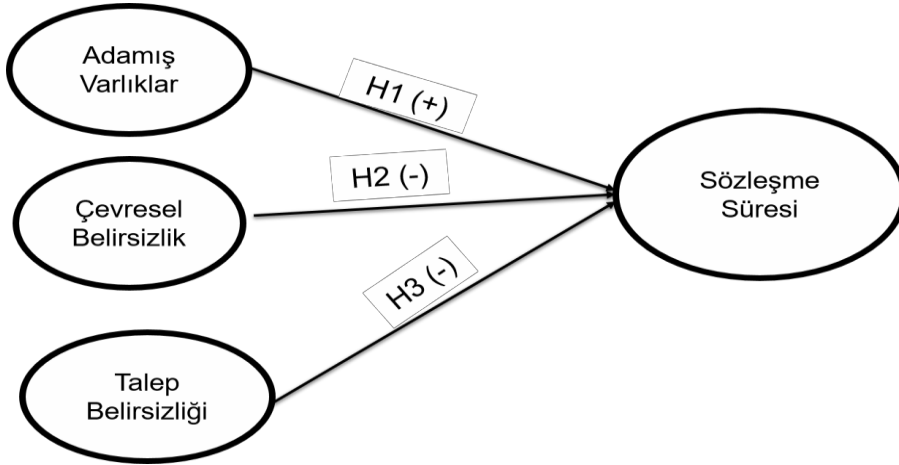
Çalışmada odaklanılan diğer belirsizlik türü talep belirsizliğidir. Talep belirsizliği, “alıcının talebinde meydana gelen belirsizlik” olarak tanımlanmaktadır (Bayon ve Diaz, 2010, s. 152). Talep belirsizliğinin yüksek olduğu bir ilişkide tedarikçi alıcının sözleşmeye dayalı performansını izlemekte zorlanmakta (Rindfleisch ve Heide, 1997) ve bu durum tedarikçinin verimliliğini etkilemektedir. Talep belirsizliğinin yüksek olduğu bir ilişkide tedarikçi mübadele risklerinden kaçınmak için sözleşmenin kısa süreli olmasını tercih edecektir (Fuhr, 2007).

Literatürdeki önceki çalışmalarda belirsizlik ile sözleşme süresi arasındaki negatif yönlü ilişkinin varlığı doğrulanmıştır (Crocker ve Masten, 1988; Gorovaia ve Windsperger, 2018; Jiang, Chu, ve Pan, 2011; Saussier, 1999). Bu çalışmada da aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H2: Çevresel belirsizlik ile sözleşme süresi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Talep belirsizliği ile sözleşme süresi arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

Araştırmanın hipotezlerine dayalı olarak geliştirilen teorik model aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Teorik Modeli

İlgili Çalışmalar

Sözleşme süresi üzerine yapılan ampirik araştırmaların büyük bölümü işçi ve işveren arasında imzalanan iş sözleşmelerine odaklanmıştır. Bu araştırmalarda ulaşılan sonuçlar çoğunlukla iş sözleşmelerinin süresinin gelecekteki enflasyon oranlarına ilişkin belirsizlik arttıkça azaldığını göstermektedir (Christofides ve Wilton, 1983; Vroman, 1989; Wallace, 2001).

Literatürde işlem maliyeti teorisi çerçevesinden ticari sözleşmelerin süresine odaklanan dikkat çeken çalışmalardan bazıları Joskow (1987), Crocker and Masten (1988), Saussier (1999)'ın çalışmalarıdır. Joskow (1987) çalışmasında ABD'de faaliyet gösteren kömür madenleri ve elektrik tedarikçileri arasındaki 227 sözleşmenin süresini ekonometrik olarak analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre ilişkiye özgü yatırımlar (kuruluş yeri özgüllüğü, fiziksel varlık özgüllüğü, adanmış varlıklar) arttıkça sözleşme süresi uzamaktadır. Crocker ve Masten (1988)'in çalışması ise 245 doğalgaz satış sözleşmesi üzerinden sözleşme süreleri ile sözleşme maliyetleri arasındaki ilişkiyi anlamaya odaklanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre sözleşmeler daha çok üreticinin ve boru hattının hizmet verdiği gaz sahalarındaki kuyular için daha kısa süreli olma eğilimindedir. Araştırmanın bir diğer sonucu 1973 yılındaki petrol ambargosundan sonra piyasa koşullarında artan belirsizlik ile ilgili olarak sözleşme sürelerinde azalış olduğu yönündedir. Saussier (1999)'in çalışması Fransa'daki kömür madeni işletmecileri ve kömür taşıyıcı işletmeler arasında imzalanan 70 sözleşme verisi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada kurulan farklı modellerle sözleşme süresinin ilişkiye özgü yatırımlarla pozitif ilişkili, talep belirsizliği ile negatif ilişkili olduğu sonucuna varılarak işlem maliyeti teorisinin önermeleri büyük oranda kabul edilmiştir.

Bu araştırmanın odaklandığı alan olan havacılık sektöründe ise sözleşme süresini araştıran öncü çalışmalardan biri Fuhr (2007)'un çalışmasıdır. Bu çalışma Avrupa Birliği içerisinde faaliyet gösteren havayolu ve yer hizmetleri işletmeleri arasında imzalanmış 42 sözleşme üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada işlem maliyeti teorisiyle farklı modeller

test edilmiş olup temel modelin testi sonucunda pazar payı (adanmış varlıklar) ve uçuş gecikme oranı (davranışsal belirsizlik) ile sözleşme süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, talep belirsizliği ve insan kaynağı özgüllüğü ile sözleşme süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Havayolu-Yer Hizmeti İlişkisi

Havayolu işletmeleri ile yer hizmeti işletmeleri arasında dış kaynak kullanımına dayalı bir alıcı-satıcı ilişkisi bulunmaktadır. Havayolu işletmeleri yer operasyonları için gerekli olan yer hizmetlerini kendi iç kaynaklarıyla sağlayabileceği gibi dış kaynak kullanımı yoluyla bağımsız bir yer hizmeti işletmesinden de sağlayabilmektedir (Fuhr, 2007). Havayolu işletmesi ile yer hizmetleri işletmesi arasında mübadeleye konu olan işlemler yer hizmeti olarak adlandırılmaktadır. “Yer hizmeti (ground handling)” kavramının resmi bir tanımı bulunmamakla birlikte Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu (International Civil Aviation Organization-ICAO) tarafından “bir hava aracının havalimanına varışından bu havalimanından ayrılışına kadar gerekli olan hizmetler” olarak tanımlanmaktadır (ICAO Conference Paper, 2000).

Havacılık sektörü ulusal ve uluslararası havacılık otoritelerinin kural ve düzenlemelerinin yoğun olduğu bir sektördür (Hirst, 2008). Türkiye’de yer hizmetleri faaliyetleri Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından 2920 sayılı Türk Sivil Havacılık Kanunu’nun 44. Maddesine dayanılarak hazırlanmış olan Havaalanları Yer Hizmetleri Yönetmeliği (SHY 22) ile düzenlenmiştir (SHY 22, 2016). Havaalanları Yer Hizmetleri Yönetmeliği’ne göre yer hizmetleri; a) temsil, b) yolcu trafik, c) yük kontrolü ve haberleşme, d) ramp, e) uçak hat bakım, f) uçuş operasyon, g) ulaşım, h) ikram servis, i) gözetim ve yönetim, j) uçak özel güvenlik hizmet ve denetimi olmak üzere 10 başlıkta gruplandırılmıştır (SHY 22, M.5). Havayolu işletmeleri yer hizmeti işletmesinden aralarındaki sözleşmeye göre bu hizmet gruplarından bir veya birden fazlasını temin edebilmektedir. Yönetmeliğe göre havayolu işletmesi ve yer hizmeti arasındaki işlemler bu yönetmeliğe dayalı olarak hazırlanmış “Standart Yer Hizmetleri Anlaşması” ile gerçekleştirilmektedir (SHY 22, M.4). Yer hizmetleri kuruluşları ile düzenli sefer yapan hava taşıyıcıları arasında Standart Yer Hizmetleri Anlaşması’nın yapılmış olması zorunludur (SHY 22, M. 17). Standart yer hizmeti anlaşmaları hizmetlerin sağlanması, dürüstlük ve hakkaniyet ilkeleri, hizmetlerin taşeronlara verilmesi, taşıyıcının temsil edilmesi, iş standardı, ücretler, muhasebe ve ödemeler, sorumluluk ve tazminat, tahkim, damga vergileri, kayıt ücretleri, süre, değişiklik ve fesih gibi maddeleri içermektedir. Standart yer hizmetleri anlaşması taraflara bir çerçeve sunmakla birlikte hizmet tarifeleri, sözleşme süreleri gibi konular taraflarca serbestçe belirlenmektedir (SYHA, 2008).

Türkiye’de yer hizmeti veren kuruluşlara ulusal havacılık otoritesi olan Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından A, B ve C grubu olmak üzere farklı ruhsatlar verilmektedir. Sahip olduğu ruhsat türüne göre yer hizmeti işletmelerinin yetkileri farklılık göstermektedir. Bu araştırmanın kapsamına dahil olan yer hizmeti işletmeleri A grubu ruhsata sahip işletmelerdir. A grubu ruhsata sahip yer hizmeti işletmeleri yukarıda bahsedilen 10 hizmet türünün tamamı ya da birkaçını yerli ve yabancı havayolu işletmelerine sağlayabilme yetkisine sahiptir (SHY-22). Türkiye’de havalimanlarında hizmet vermek üzere yetkilendirilmiş A grubu ruhsata sahip toplam 3 yer hizmeti işletmesi bulunmaktadır (SHGM, 2018).

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Verileri

Bu çalışmada ikincil verilerden faydalanılmıştır ve bu veriler iki farklı kaynaktan elde edilmiştir. Birincisi 2008-2016 yılları arasında İstanbul Atatürk Havalimanı’nda faaliyet gösteren 2 farklı yer hizmeti işletmesinin 41 yabancı havayolu işletmesi ile yapmış olduğu

hizmet anlaşmasına ilişkin verilerdir. İkincisi ise aynı zaman aralığında Atatürk Havalimanı'na uçuş yapan yabancı havayolu işletmelerinin aylık uçuş verileridir. Araştırmada kullanılacak verilerin tamamı Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü'nün kaynaklarından sağlanmıştır (DHMI, 2018). Tüm değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler

Değişken	Min.	Max.	Ort.	S_S	Çarpıklık	Basıklık
Sözleşme Süresi	360	1800	990,73	327,364	,147	,972
Adanmış Varlıklar	425	19750	4710,2	3830,4	1,838	5,00
Çevresel Belirsizlik	-2	-0,82	-1,221	0,245	-1,621	3,264
Talep Belirsizliği	3	133	22,98	28,798	2,713	7,885

Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmanın bağımlı değişkeni sözleşme süresi; bağımsız değişkenleri ise adanmış varlıklar, çevresel belirsizlik ve talep belirsizliğidir.

Sözleşme süresi: Araştırmanın bağımlı değişkeni olan sözleşme süresi modele gün olarak dahil edilmiştir.

Adanmış varlıklar: Bir mübadele ilişkisindeki adanmış varlıkları direk olarak ölçmenin zorluğundan dolayı literatürde bu değişken vekil değişken aracılığıyla ölçülmektedir. Vekil değişken olarak hizmet miktarı veya hizmet miktarına bağlı olarak hesaplanan pazar payı kullanılmaktadır (Saussier, 1999; Joskow, 1987; Fuhr, 2007). Havayolu-yer hizmeti ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde kullanılan yer hizmeti ekipmanları her uçak tipine göre farklılık göstermekte ve her havayolu işletmesi için kullanılan bilgi teknolojileri (rezervasyon, check-in sistemleri) farklılık gösterebilmektedir. Örneğin tedarikçi işletmenin (yer hizmeti) müşterilerinin (havayollarının) filosu ağırlıklı olarak A-320 modeli uçaklardan oluşmaktaysa yer hizmeti işletmesi, yer hizmeti ekipman yatırımının çoğunluğunu bu uçak tipine uygun olarak yapmaktadır. Yine eğer alıcı firma (havayolu) tedarikçinin diğer müşterilerinden (diğer havayolu işletmelerinden) farklı bir rezervasyon/check-in programı kullanıyorsa, yer hizmeti işletmesinin personelini bu rezervasyon sistemi için de ayrıca eğitmesi gerekmektedir. Bu bağlamda eğer havayolu işletmesinin uçuş sayısı ve/veya pazar payı hizmet alınan havaalanında yüksekse yer hizmeti işletmesi tarafından bu alıcı için adanmış varlıkları da yüksek olacaktır (Fuhr, 2007).

Bu araştırmada adanmış varlıklar, havayolu işletmesinin yer hizmeti işletmesinden anlaşma başladıktan sonraki ilk bir yıl içerisinde aldığı hizmet miktarı ile ölçülmüştür. Havayolu işletmesi ilgili havaalanına her uçuşunda anlaşmalı olduğu yer hizmeti işletmesinden aralarındaki sözleşmeye bağlı olarak yer hizmeti türlerinden bir veya birden fazlasını talep edebilmektedir. Örneğin bir havayolu işletmesi b, c, d, f olmak üzere 4 farklı hizmet alırken bir başka havayolu işletmesi a, b, c, d, f olmak üzere 5 farklı hizmet alabilmektedir. Adanmış varlıkları ölçmek için kullanılan hizmet miktarı değişkeni aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır.

$$\text{Hizmet miktarı} = \text{İlgili Havaalanına Uçuş sayısı} * \text{Alınan Hizmet Sayısı}$$

Çevresel belirsizlik: Havacılık sektörü politik çevredeki değişimlerden öncelikli etkilenen bir sektördür (Bükeç ve Çelik, 2010). Örneğin 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Suriye sınırı yakınlarında angajman kuralları çerçevesinde sınır ihlali gerekçesiyle bir Rus

uçağını düşürmesinin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde önemli yansımaları olmuştur (Demir, 2015). Bu politik kriz sonucunda Antalya Havalimanı'na gelen dış hat uçak sayısı 2015 yılında 174.715 iken, 2016 yılında bu rakam 76.486'ya düşerek uçak sayısında %38'lik bir azalma olmuştur (DHMI Uçuş İstatistikleri). Dolaylı olarak uçak sayısının azalması yer hizmetlerine olan talebi azalttığı için Antalya Havalimanı'nda faaliyet gösteren yer hizmeti işletmelerini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle bu çalışmada çevresel belirsizliği ölçmek için Dünya Bankası tarafından belirlenen politik istikrar indeksi kullanılmıştır (The World Bank Report, 2017). Bu rapora göre ülkelerin politik istikrar puanı -2,5 zayıf - 2,5 güçlü aralığında değişmektedir. Bu çalışmada her anlaşma için imzalandığı yılda Türkiye'nin almış olduğu politik istikrar puanı kullanılmıştır. Örneğin 2008 yılında imzalan bir anlaşma için Türkiye'nin politik istikrar puanı -0,82, 2016 yılında imzalanan bir anlaşma için -2,0 olarak değerlendirilmiştir.

Talep belirsizliği: Havayolu-yer hizmeti ilişkisinde talep belirsizliği, havayolu işletmesi tarafından talep edilen yer hizmeti sayısındaki dalgalanmadır. Örneğin A havayolu işletmesi bir ay 60 uçuş düzenlerken sonraki ay uçuş sayısını 30'a düşürebilmektedir. Bu çalışmada talep belirsizliği, anlaşma başladıktan sonraki ilk 1 yıl içerisinde aylara göre alıcının (havayolu işletmesi) talep ettiği hizmet sayısındaki değişim oranına bakılarak hesaplanmıştır. Değişim oranı aşağıdaki formül ile hesaplanmıştır.

$$\text{Değişim Katsayısı} = \left(\frac{\text{std.sapma}}{\text{ort.}} \right) * 100$$

Veri Analizi ve Bulgular

Araştırmanın modelindeki değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek için kısmi en küçük kareler (partial least squares-PLS) yöntemi kullanılmıştır. PLS, değişkenler arasındaki ilişkilerin tahmin edilmesinde kullanılan varyans temelli bir yapısal eşitlik modellemesi yöntemidir (Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009, s. 278). PLS temel bileşenler analizi, regresyonun tekrarlamalı bir kombinasyonuna dayanarak modeldeki yapıların değişimini açıklamayı amaçlamaktadır (Chin, 1998). PLS'in araştırmalarda çok değişkenli regresyon veya yapısal eşitlik modellemesi (Structural Equation Modelling-SEM) gibi yöntemlerin yerine tercih edilmesinin temel nedenleri daha küçük örneklem büyüklüğünde daha başarılı sonuç vermesi ve normal dağılıma ilişkin varsayımlarının daha ılımlı olmasıdır (Henseler vd., 2009; Ringle, Sarstedt ve Straub, 2012). PLS aynı zamanda formatif ve reflektif değişkenlerin (variable) bir arada analiz edilmesine olanak sağlamaktadır (Chin, 1998).

Araştırma değişkenlerinin tek değişkenli normallik dağılımları incelendiğinde değişkenlerin çarpıklık değerlerinin -1,621 ile 2,713; basıklık değerlerinin ise ,972 ile 7,885 arasında değiştiği görülmüştür. Bu değerlere bağlı olarak olarak verilerin tek değişkenli normallik göstermediği sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 2). Hair, Hult, Ringle, ve Sarstedt (2016)'a göre özellikle veriler yüksek düzeyde çarpıksa PLS-SEM kullanımı daha güçlü sonuçlar vermektedir. Bu nedenle bu çalışmada hiyerarşik regresyon yerine en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanımı tercih edilmiştir. Analizlerin gerçekleştirilmesi için SmartPLS 3 istatistik paket programından faydalanılmıştır (Ringle, Wende ve Becker, 2015).

PLS-SEM analizinde ayrışma geçerliliğini test etmek için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan biranesi Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen, göstergeler arası korelasyonların AVE'nin kareköküyle karşılaştırılmasıdır. Çaprazlama parantez içinde gösterilen değerler AVE'nin karekökünü göstermektedir. Bu değerlerin tamamı "1" olarak bulunmuştur çünkü araştırma değişkenleri alt maddeleri olan örtük bir yapı değil, gözlemlenen tek değişkenli bir yapıdır. Fornell ve Larcker (1981) ayrışma geçerliliğinin sağlanması her bir değişken için AVE'nin karekökünün, değişken çiftleri arasındaki korelasyonlardan daha büyük olması gerekmektedir. Tablo 2'de Fornell ve Larcker kriterleri gösterilmektedir. Henseler, Ringle, ve Sarstedt (2015)'a göre ayrışma geçerliliğinin sağlanması için heterotrait-monotrait

(HTMT) oranlarının .9 sınır değerinin altında olması gerekmektedir. Tablo 3’de HTMT oranları gösterilmiştir, bu yöntemle göre de ayırma geçerliliği sağlanmaktadır. Ayrıca değişkenler arası korelasyon değerleri 0,90 sınırından küçüktür bu da ayırma geçerliliğinin bir diğer kanıtıdır (Tablo 2) (Hair vd., 2016).

Tablo 2: Fornell ve Lacker Kriterleri

	Adanmış Varlıklar	Talep Belirsizliği	Sözleşme Süresi	Çevresel Belirsizlik
Adanmış Varlıklar	(1,000)			
Talep Belirsizliği	-0,347	(1,000)		
Sözleşme Süresi	0,426	0,056	(1,000)	
Çevresel Belirsizlik	0,011	0,234	-0,141	(1,000)

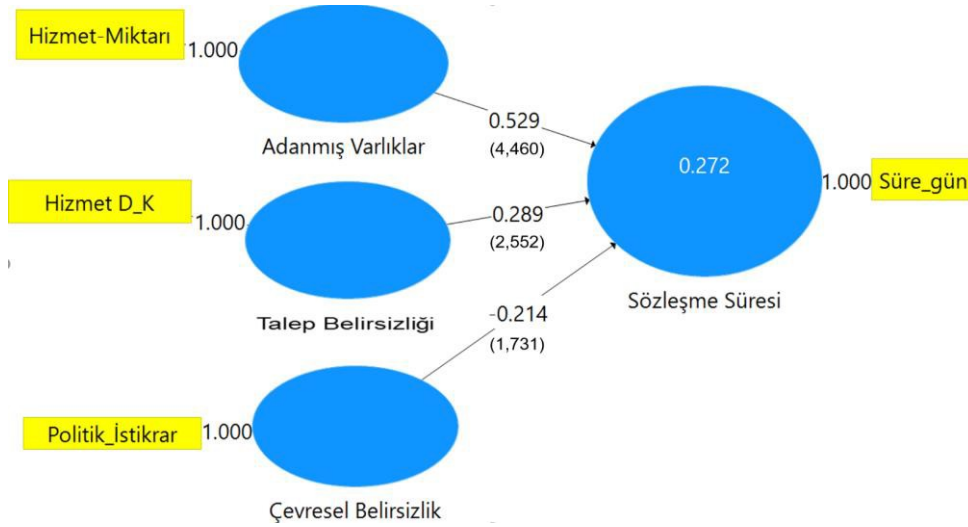
Tablo 3: HTMT oranları

	Adanmış Varlıklar	Talep Belirsizliği	Sözleşme Süresi	Çevresel Belirsizlik
Adanmış Varlıklar				
Talep Belirsizliği	0,347			
Sözleşme Süresi	0,426	0,056		
Çevresel Belirsizlik	0,011	0,234	0,141	---

Araştırmanın yapısal modelinde tanımlanan ilişkilerin istatistiksel olarak anlamlılığını değerlendirmek için özyükleme (bootstrapping) yöntemi kullanılmıştır (Chin, 1998). Bu yöntemde örneklem grupları birer ana-kitle gibi düşünülerek içlerinden yeniden 300 farklı örneklem seçilerek her bir alt örneklem için yol katsayıları (β) ve t istatistiği değerleri hesaplanmıştır. Geleneksel yapısal eşitlik modelleme yönteminden farklı olarak PLS-SEM modellerinin uyum iyiliğini (goodness-of-fit) ölçecek genel kabul görmüş tek bir ölçüt olmadığından sadece belirleme katsayısı (R^2) değerlendirilmiştir (Hair, vd., 2016).

Analiz sonuçlarına göre adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerinde ($\beta = 0,52$, $t=4,46$, $p < 0,05$) anlamlı ve pozitif etkisi bulunmuştur (H1). Talep belirsizliğinin sözleşme süresi üzerindeki etkisi teorik modelde önerilenin aksine negatif yönlü değil pozitif yönlü olarak ($\beta = 0,28$, $t= 2,55$, $p < 0,05$) bulunmuştur (H2). Çevresel belirsizliğin ise sözleşme süresi üzerinde ($\beta = 0,21$, $t=1,73$, $p < 0,05$) anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

PLS yapısal modelindeki bağımlı değişkenler için açıklanan varyans (R^2) ile değerlendirilmektedir. Yapısal model analizi sonucunda sözleşme süresi için $R^2= 0,27$ olarak bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle adanmış varlıklar, çevresel belirsizlik ve talep belirsizliği bir arada sözleşme süresinde meydana gelecek değişimin %27’sini açıklamaktadır. Şekil 2’de modele ait yol katsayıları, t istatistikleri ve R^2 değeri bir arada gösterilmiştir.

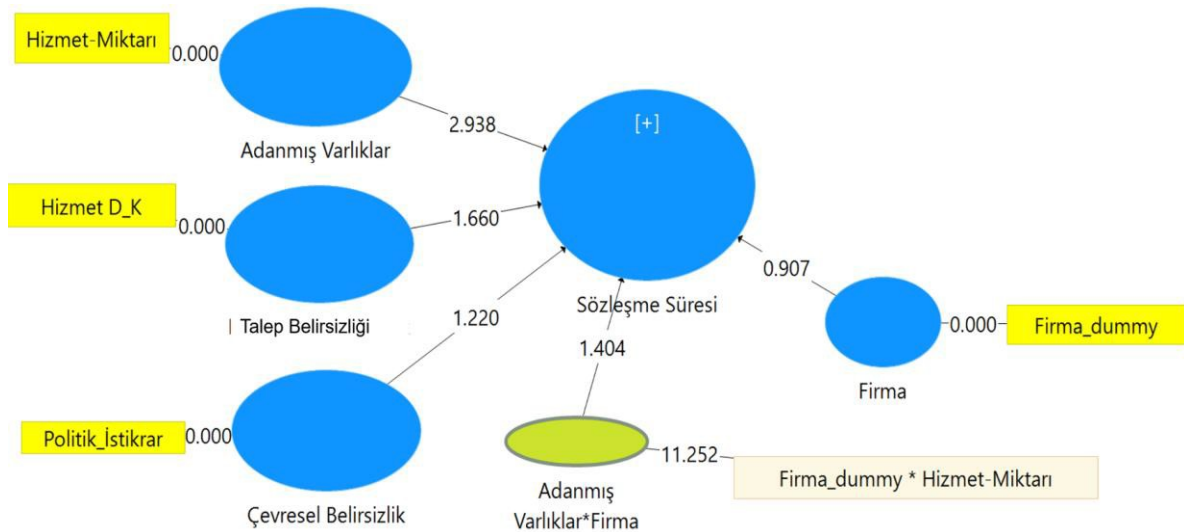

Şekil 2: Yol analizi sonuçları

Yapısal model testi sonrasında adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerinde anlamlı pozitif yönlü bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu etkinin yer hizmeti işletmesinin kendisinden kaynaklı olup olmadığı merak konusu olmuştur. Örneğin yer hizmeti işletmesi (tedarikçi) pazara yeni giren bir işletme ise daha uzun vadeli sözleşmeler yapmak isteyebilecektir (Fuhr, 2007; Kerkvliet ve Shogren, 2001). Bu nedenle yer hizmeti işletmesinin kendisinin adanmış varlıklar ile sözleşme süresi arasında ılımlaştırıcı bir etkisi olup olmadığının analiz edilmesi uygun görülmüş ve aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H4: Tedarikçi firmaya göre adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir.

H4 hipotezini test etmek amacıyla kukla değişkenlerden faydalanılmıştır. Araştırma 2 farklı tedarikçinin verilerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle tedarikçi A için 0, tedarikçi B için 1 değeri verilerek ılımlaştırıcı etki (moderator effect) analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tedarikçi firmanın, adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerindeki etkisinde artırıcı veya azaltıcı bir etkisi bulunmamıştır ($\beta = 0,19$, $t = 1,404$, $p < 0,05$). İlımlaştırıcı etki için yol analizi sonuçları Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3: İlımlaştırıcı etki analizi sonuçları

Etki büyüklüğü dışsal gizil değişkendeki açıklanamayan kısmının varyans oranına bağlı olarak R^2 'deki artışının hesaplanmasıdır. Cohen (1988) R^2 ile ilişkili etki büyüklüğü değerlerini, dar (0,02-0,14), orta (0,15-0,34), ve geniş (0,35 üstü) olarak kategorize etmiştir. Etki büyüklüğü f^2 değerleri incelendiğinde adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerindeki etkisinin (0,33) orta düzeyli olduğu, talep belirsizliği (0,09) ve çevresel belirsizliğin (0,05) ise sözleşme süresi üzerinde dar bir etkisi olduğu görülmüştür. Tablo 4'de hipotez testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4: Hipotez Testi sonuçları

Hipotez	Yol	β	t	p değeri	Sonuç
H1	Adanmış Varlıklar -> Sözleşme Süresi	0,529	4,460	0,000	Kabul
H2	Talep Belirsizliği -> Sözleşme Süresi	0,289	2,552	0,011	Ret
H3	Çevresel Belirsizlik -> Sözleşme Süresi	-0,214	1,731	0,084	Ret
H4	Adanmış Varlıklar*Firma -> Sözleşme Süresi	0,191	1,404	0,161	Ret

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın amacı havayolu ve yer hizmetleri işletmeleri arasında imzalanan yer hizmeti sözleşmelerinin süresindeki farklılığın belirleyicilerini işlem maliyeti teorisi çerçevesinde açıklamaktır. İMT'ne göre sözleşme süresi ile varlık özgüllüğü arasında pozitif yönlü, belirsizlik arasında ise negatif yönlü bir ilişki olacağı öngörülmektedir (Crocker ve Masten, 1988; Sausser, 1999). İMT'ni kuramsal dayanak olarak kabul eden bu çalışmada sözleşme süresi ile teorinin iki değişkeni olan varlık özgüllüğü (adanmış varlıklar) ve belirsizlik (talep belirsizliği ve çevresel belirsizlik) arasındaki ilişki test edilmiştir.

Verilerin analizi sonucunda varlık özgüllüğü türlerinden biri olan adanmış varlıklar ile sözleşme süresi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuş ve H1 hipotezi kabul edilmiştir.

İMT'nin diğer değişkeni olan belirsizlik için bu çalışmada talep belirsizliği ve çevresel belirsizlik olmak üzere iki tür belirsizlik kaynağına odaklanılmıştır. İMT'ne dayalı olarak talep belirsizliği ile sözleşme süresi arasında negatif yönlü bir ilişki öngörülmüştür. Ancak analiz sonucunda talep belirsizliği ile sözleşme süresi arasında beklenenin tersine negatif yönlü değil pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuş ve H2 hipotezi reddedilmiştir. Havayolu-yer hizmeti ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde, eğer yer hizmeti işletmesi (tedarikçi) ilişkinin başlangıcında ilişkiye özgü birtakım yatırımlar yapıyorsa ancak havayolunun (alıcı) hizmet alımında aydan aya değişen farklılıklar varsa tedarikçi işletme yaptığı bu yatırımı geri kazanmak için daha uzun vadeli sözleşmeler yapmayı tercih edecektir. Talep belirsizliği ile sözleşme süresi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmasının nedenlerinden biri başlangıçta ilişkiye yapılan yatırımlar olabileceği düşünülmektedir. Diğer bir belirsizlik türü çevresel belirsizlik (politik istikrar) ile sözleşme süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamış ve H3 hipotezi ret edilmiştir. Sonuç olarak İMT değişkenlerinden sadece adanmış varlıklar ile sözleşme süresi arasında bir ilişki bulunmuştur. Ardından bu ilişkide tedarikçi firma türünün bir etkisi olup olmadığına (ılımlaştırıcı etki) bakılmış, tedarikçi firmaya göre adanmış varlıkların sözleşme süresi üzerinde artırıcı veya azaltıcı bir etkisinin olmadığı görülmüştür ve H4 hipotezi ret edilmiştir.

Bu çalışmada adanmış varlıklar, talep belirsizliği ve çevresel belirsizlik değişkenleri aynı anda modele sokularak sözleşme süresi üzerindeki etkisi test edilmiştir. Ancak bir mübadelede ilişkiye özgü yatırımların düşük ve yüksek olduğu farklı durumlarda belirsizlikle

sözleşme süresi arasındaki ilişkiye bakılmasının İMT çerçevesinden daha aydınlatıcı sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Bu araştırmada sözleşme süresi işlem maliyeti teorisinin değişkenleriyle açıklanmaya çalışılmış ve sözleşme süresinin varyansındaki değişimin yalnızca %27'si açıklanabilmiştir. Bu bağlamda sözleşme süresinin açıklanmasında İMT'nin sınırlı bir açıklama gücü olduğu görülmüştür. Literatürde İMT'nin değişkenlerinden farklı değişkenler kullanılarak sözleşme süresine odaklanan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Gorovaia ve Windsperger (2018) franchising sektöründeki sözleşmeler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada İMT ve kaynak bağımlılığı teorisinin değişkenlerinin sözleşme süresi üzerindeki etkisini birlikte araştırmış ve kaynak bağımlılığı değişkenlerinin (bilgi birikimi ve marka ismi) de sözleşme süresini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte ilişkiyel yönetim (relational governance) perspektifinin de sözleşme süresinin açıklanmasında önemli bir gücü bulunmaktadır. Çünkü ilişkiyel yönetim mekanizmaları (güven, bağlılık, esneklik, dayanışma gibi) bir ilişkinin risklerinin yönetilmesinde içsel bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır (Heide ve John, 1992; Gurcaylilar-Yenidogan ve Windsperger, 2015). López-Bayón ve González-Díaz (2010)'a göre bir ilişkide güvenin varlığı o ilişkide süresiz sözleşmelerden ziyade uzun süreli sözleşmelerin kurulmasını teşvik etmektedir. Sonuç olarak farklı teorilerin değişkenlerinin bir arada kullanılmasının sözleşme süresi olgusunu daha güçlü açıklayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın bir takım kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan bir tanesi araştırmanın veri kaynaklarının kısıtlı olmasından dolayı yalnızca tedarikçiye (yer hizmeti işletmesi) ilişkin değişkenlerin modele dahil edilerek araştırmanın tedarikçi bakışıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Halbuki bir alıcı satıcı ilişkisi, alıcı ve satıcı arasında direk faydaya dayalı gerçekleşen sınırlı, karşılıklı (dyadic) bir sosyal mübadeledir (Gottschalk ve Solli-Sæther, 2006). Bu nedenle gelecekteki araştırmalarda alıcıya ilişkin değişkenlerin de (alıcının ilişkiye özgü yaptığı yatırımlar, alıcının mübadele çevresindeki belirsizlik gibi) araştırmaya dahil edilmesi çift taraflı bir bakış açısı sağlayacaktır. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise sadece belirli süreli sözleşmelere odaklanılmış olmasıdır. Oysaki belirsiz süreli sözleşmeler bir ilişkinin risklerinden kaçınmak için alternatif bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır (López-Bayón ve González-Díaz, 2010). Havayolu ve yer hizmeti işletmeleri arasında belirsiz süreli sözleşmeler kullanılmaktadır, bu nedenle gelecekteki araştırmalarda belirsiz süreli sözleşmelere odaklanılması önerilmektedir.

Havayolu-yer hizmeti ilişkisine odaklanan bu araştırmanın literatüre ve uygulayıcılara (yöneticilere) katkı sağlaması umulmaktadır. İMT çerçevesinden havacılık sektöründeki sözleşmelere odaklanan bu çalışma, sözleşme süresi ve İMT alanyazınına spesifik bir sektörden gelen ampirik bulgularla genişletecektir. Ayrıca ileride yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar için bir kaynak oluşturması ve Türkiye'de sözleşme süresi üzerine yapılacak daha fazla çalışmaya ilham vermesi umut edilmektedir. Yönetim çerçevesinden baktığımızda ise araştırmanın sonuçlarının sözleşme süresi kararının verilmesinde aktif rol oynayan yöneticiler için bir rehber olacaktır.

Kaynakça

- Albers, S., Koch, B., & Ruff, C. (2005). Strategic alliances between airlines and airports: Theoretical assessment and practical evidence. *Journal of Air Transport Management*, 11(2), 49-58.
- Bandiera, O. (2007). Contract duration and investment incentives: Evidence from land tenancy agreements. *Journal of the European Economic Association*, 5(5), 953-986.

- Beulen, E., & Ribbers, P. (2002). Managing complex IT outsourcing-partnerships. *Proceedings of the 35th Annual Hawaii International Conference*. Big Island, HI, USA: IEEE
- Brickley, J. A., Misra, S., & Van Horn, R. L. (2003). Contract duration: Evidence from franchise contracts. Simon School of Business Working Paper No. FR 03-08.
- Bükeç, C. M. ve Çık, D. (2010). 11 Eylül sonrası dönemde havacılıkta güvenlik ve işbirliği anlayışındaki değişim. 3. *Ulusal Havacılık ve Uzay Konferansı*. Eskişehir, Türkiye.
- Cannon, J. P., Achrol, R. S., & Gundlach, G. T. (2000). Contracts, norms, and plural form governance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(2), 180-194.
- Chin, W. W. (1998). Commentary: Issues and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly* 22(1),vii-xvii.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale: Erlbaum Associates.
- Crocker, K. J., & Masten, S. E. (1988). Mitigating contractual hazards: Unilateral options and contract length. *The RAND Journal of Economics*, 19(3), 327-343.
- Crocker, K. J., & Reynolds, K. J. (1993). The efficiency of incomplete contracts: An empirical analysis of air force engine procurement. *The RAND Journal of Economics*, 24(1), 126- 146.
- Demir, E. (2015). *Rusya'nın yaptırımlarının Türkiye ekonomisine olası etkileri*. Bilgi Notu, Türkiye İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü, İstanbul.
- DHMI, 2018. <http://www.dhmi.gov.tr/>
- DHMI Uçuş İstatistikleri. Erişim tarihi: 17.01.2017, <http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx>
- Fleta-Asín, J., & Muñoz, F. (2017). Determinants of contract duration in outsourced services in the defense sector. *Applied Economics Letters* 24(19), 1-4.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 39-50.
- Fuhr, J. (2007). Contractual design and functions—evidence from service contracts in the European air transport industry. Working paper series no 2007–03: Center for Network Industries and Infrastructure.
- Gorovaia, N., & Windsperger, J. (2018). The choice of contract duration in franchising networks: A transaction cost and resource-based view. *Industrial Marketing Management*, 1-9.
- Gottschalk, P., & Solli-Sæther, H. (2006). *Managing successful IT outsourcing relationship*. Hershey: IRM Press.
- Gurcaylilar-Yenidogan, T., & Windsperger, J. (2015). *Complementarity between formal and relational governance mechanisms in inter-organizational networks: combining resource-based and relational governance perspectives*. Interfirm Networks (pp. 229-248): Springer.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. London: Sage Publications.
- Heide, J. B., & John, G. (1992). Do norms matter in marketing relationships? *The Journal of Marketing*. 56(2), 32-44.

-
- Hendrikse, G., Hippmann, P., & Windsperger, J. (2015). Trust, transaction costs and contractual incompleteness in franchising. *Small Business Economics*, 44(4), 867-888.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. (2009). *The use of partial least squares path modeling in international marketing*. Sinkovics, R. & Ghauri, P. (ed.) New Challenges to International Marketing, 277 - 319: UK, Emerald Group Publishing Limited.
- Hirst, M. (2008). *The air transport system*. Cambridge: Woodhead Publishing Limited.
- ICAO, 2000. Ground handling at airports. Conference on the Economics of Airports and Air Navigation Services, Montreal: International Civil Aviation Organisation. Erişim tarihi: 01.12.2017, <https://www.icao.int/Meetings/ansconf2000/Documents/wp10e.pdf>
- Jiang, M. S., Chu, R., & Pan, Y. (2011). Anticipated duration of international joint ventures: A transaction cost perspective. *Journal of International Management*, 17(2), 175-183.
- Joskow, P. L. (1987). Contract duration and relationship-specific investments: Empirical evidence from coal markets. *The American Economic Review*, 77(1), 168-185.
- Kalemci, R. A. (2017). *İşlem maliyeti kuramı*. Sözen, H. C. ve Basım, H. N. (ed). Örgüt Kuramları, İstanbul: Beta Basım.
- Kalemci, R. A. (2013). İşlem maliyeti kuramının davranışsal varsayımlarında güvenin yeri tartışması. *İş Ahlakı Dergisi*, 6(2), 55-83.
- Kerkvliet, J., & Shogren, J. F. (2001). The determinants of coal contract duration for the Powder River Basin. *Journal of Institutional and Theoretical Economics JITE*, 157(4), 608-622.
- Kozhevnikova, M., & Lange, I. (2009). Determinants of contract duration: Further evidence from coal-fired power plants. *Review of Industrial Organization*, 34(3), 217-229.
- López-Bayón, S., & González-Díaz, M. (2010). Indefinite contract duration: Evidence from electronics subcontracting. *International Review of Law and Economics*, 30(2), 145-159.
- Masten, S. E., & Saussier, S. (2000). Econometrics of contracts: An assessment of developments in the empirical literature on contracting. *Revue D'économie Industrielle*, 92(1), 215-236.
- Poppo, L., & Zenger, T. (2002). Do formal contracts and relational governance function as substitutes or complements? *Strategic Management Journal*, 23(8), 707-725.
- Rindfleisch, A., & Heide, J. B. (1997). Transaction cost analysis: Past, present, and future applications. *The Journal of Marketing*, 61(4), 30-54.
- Ringle, C. M., Sarstedt, M., & Straub, D. (2012). A critical look at the use of PLS-SEM in MIS Quarterly. *MIS Quarterly*, 36(1), iii-xiv.
- Ringle, C. M., Wende, S., & Becker, J.-M. (2015). *SmartPLS 3*. Boenningstedt: SmartPLS GmbH, <http://www.smartpls.com>. Lisans number: RREQ9-DQPAG-G4BES-X4GKG-56SAH-LIQYA-A99E2-ASEAY-X79JZ-U5G3Y-IA2TI
- Saussier, S. (1999). Transaction cost economics and contract duration: An empirical analysis of EDF coal contracts. *Recherches Économiques de Louvain/Louvain Economic Review*, 65(1), 3-21.
-

- SHGM, (2018). *Yer Hizmeti Kuruluşları*. Erişim tarihi: 02.06.2018, http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/havacilik_isletmeleri/yer_hiz_kuruluslari.pdf
- Shelanski, H. A., & Klein, P. G. (1995). Empirical research in transaction cost economics: A review and assessment. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 11(2), 335-361.
- SHY-22, (2016). *Yer Hizmetleri Yönetmeliği*. Erişim tarihi: 17.12.2017, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160823-3.htm>
- SYHA, (2008). *Standart yer hizmetleri anlaşması*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Elit Matbaacılık.
- Simon, H. A. (1957). *Models of man: Social and rational: Mathematical essays on rational human behavior in a social setting*. New York: Wiley.
- Tang, M-C. (2015). Contract length, expected surplus, and specific investments: Empirical evidence from the national football league. *Journal of Sports Economics*, 16(3), 295-311.
- Vazquez, L. (2007). Determinants of contract length in franchise contracts. *Economics Letters*, 97(2), 145-150.
- Vroman, S. B. (1989). Inflation uncertainty and contract duration. *The Review of Economics and Statistics*, 677-681.
- Wallace, F. H. (2001). The effects of shock size and type on labor-contract duration. *Journal of Labour Economics*, 19(3), 658-681.
- Williamson, O. E. (1979). Transaction-cost economics: The governance of contractual relations. *Journal of Law and Economics*, 22(2), 233-261.
- Williamson, O. E. (1981). The economics of organization: The transaction cost approach. *American Journal of Sociology*, 87(3), 548-577.
- Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism*. New York, NY: Simon&Schuster Inc.
- Williamson, O. E. (1996). *The mechanism of governance*. New York, NY: Oxford University Press Inc.
- The Worl Bank Report, (2017). Political Stability Index. Erişim tarihi: 10.10.2017, https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/wb_political_stability/

Çalışanlar Açısından Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değeri Üzerine Etkilerini Ölçmeye Yönelik Bir Saha Çalışması¹

A Field Study to Measure the Effects of Corporate Reputation Management Practices on Brand Value for Employees

Vasfiye Özlem AKGÜN**
Mahmut TEKİN***

Öz

Günümüz modern pazarlama ortamında işletmelerin sunmuş oldukları mal ve hizmetlerin birbirine benzer yapıda olması, maddi olmayan ve para ile satın alınamayan işletme varlıklarının özellikle de itibar kavramının önemini artırmıştır. Son dönemde sosyal paydaşların işletme ile ilgili algılamaları çok fazla önemsenen konular arasında yer almakta ve bu bağlamda kurumsal itibarı güçlü olan işletmelerin marka değerlerinin de yüksek olduğu söylenebilmektedir. Yapılan bu çalışma ile kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değeri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda konu ile ilgili literatür çalışmasına ve sağlık sektöründe bir alan araştırmasına yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında SPSS AMOS paket programından yararlanılarak veriler yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiş ve hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi, özel hastanelerde kamu hastanelerine göre daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal itibar yönetimi, Marka değeri, Sağlık işletmeleri

Abstract

In today's modern marketing environment, as the goods and services offered by the enterprises have a similar structure, the importance of the non-intangible and non-purchasing business assets, especially the reputation concept is increased. Recently, the perceptions of the social stakeholders about the enterprise are among the most important issues and in this context, it can be said that the brand values of the enterprises with strong corporate reputation are high. In this study, the effects of corporate reputation management practices on brand value were investigated. In this context, a literature study on the subject and a field research in the health sector were included. In the application part of the study, the data were analyzed with structural equation model by using SPSS AMOS package program and the effect of corporate reputation management practices on the brand value was higher in private hospitals compared to public hospitals in terms of doctors and managers working in hospitals.

Keywords: Corporate reputation management, Brand value, Health care organizations

Giriş

İşletmelerin sahip olduğu ya da birçoğunun sahip olmaya çalıştığı “itibar” kavramı, artık rekabetçi üstünlük sağlamada önemli işlevlere sahip benzersiz bir kaynak olarak görülmektedir. İşletmelerin başarıları sadece ekonomik değer yaratmalarıyla değil, bunun da ötesinde tüm alanlarda değer yaratabilme potansiyeline sahip olabilmeleri ile ilişkilendirilmektedir. Sadece elle tutulan değerlerin önem arz ettiği yılların çok eskide kaldığı günümüz rekabetçi global piyasasında önemli olan, kurumlara atfedilen değerlerdir. Bu değerlerin en önemlilerinin başında ise kurumsal itibar ve kurumsal itibar yönetimi kavramları yer almaktadır. İtibar kavramı tüm işletmeler ve paydaşlar açısından incelendiğinde kurumsal itibar kavramı ortaya çıkmakla birlikte işletmelerin pazarda sahip oldukları kurumsal itibar, işletmenin paydaş beklentilerini başarılı ve tutarlı bir biçimde karşılayarak paydaşlar nezdinde oluşturdukları

¹ Bu makale, "Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değeri Üzerine Etkileri: Kamu-Özel Hastane Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi" başlığıyla, Prof. Dr. Mahmut Tekin danışmanlığında, V. Özlem Akgün tarafından 2015 yılında tamamlanmış olan doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksek Okulu, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü, ozlemakgun@selcuk.edu.tr

***Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, İşletme Bölümü, mahtekin@selcuk.edu.tr

değer yargıları bütünü olarak ifade edilebilmektedir. Özellikle hizmet işletmelerinde kurumsal itibar yönetimi çalışmalarının marka değeri üzerinde son derece önemli ve olumlu etkileri bulunmaktadır ve bu etki işletmelere hatırı sayılır bir rekabet üstünlüğü sağlar niteliktedir.

Kuramsal Çerçeve

Kurumsal İtibar Yönetimi Kavramı

İşletmelere rekabet avantajı sağlayan maddi olmayan değerler arasında ifade edilebilen kurumsal itibar yönetimi kavramı aslında yeni bir kavram olmamakla birlikte işletme üst düzey yöneticilerinin bu konu ile ilgili anlayışları ve konuya verdikleri önem eski yıllara nazaran son derece değişmiş ve gelişme göstermiştir. Son yıllarda önemi bir hayli artan kurumsal itibar kavramına yönelik olarak literatürde gerçekleştirilen çalışmaların tarihsel olarak sıralamasına bakıldığında, 1950’li ve 1960’lı yıllarda gerçekleştirilen çalışmaların genelde dış kurumsal itibar olarak ifade edilen kurumsal imaj yaklaşımı ile sınırlı kaldığı ve bu doğrultuda anıldığı ve yapılan çalışmalarda tüketicilerin kurumla ilgili genel bakış açılarının baz alındığı görülmektedir. 1970 sonrası dönemde ise araştırmacıların bakış açıları değişmiş ve çalışmalar yavaş yavaş kurum içine yönelmeye başlamıştır. Fakat yine de yapılan çalışmalar kurum kimliğinden çok, kurumsal imaja yönelik olarak değerlendirilmiş ve kurum içine yönelik birer kurumsal imaj çalışması olarak ifade edilmiştir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise kurumsal itibar kavramı literatürdeki yerini almış ve itibarın, kuruluşların başarısını artırabilecek üzere, yönetilebilecek bir unsur olduğuna yönelik ilk çalışmalar gerçekleştirilmiş, bu çalışmalar da kurumsal itibar yönetimi kavramına yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaların temelini oluşturmuştur (Altındaş, 2005, 1). Bununla birlikte Türkiye’de kurumsal itibar yönetimi ile ilgili yapılan çalışmalar ilk kez Capital Dergisinin 1999 yılında başlatmış olduğu “Türkiye’nin En Beğenilen Şirketleri” araştırmasına dayanmaktadır. Bu çalışmadan sonra Kuyucu (2003), “Kurumlarda Başarılı ve Etkin İtibar Yönetimi” adlı kitapta itibar yönetimi stratejileri üzerinde durmuştur. Argüden (2003), “İtibar Yönetimi” isimli kitabında kurumsal itibar yönetimi kavramını açıklamaya çalışmış ve etkin bir itibar yönetimi için neler yapılması hususunda bilgi vermiştir. Dörtok (2004) “Kurumsal İtibarınızdan Kaç Sıfır Atabilirsiniz” adlı kitabında iletişimin kurumsal itibar ile ilgisini ele almıştır. Kadıbeşgil (2006) ve (2013) itibar yönetimi ile ilgili yapılan çalışmaları bir araya getirmiş ve “İtibar Yönetimi: İtibarınız Yönetmekten Daha Önemli İşiniz Var mı” isimli bir kitap çalışması yapmıştır. Karaköse (2007) ve (2012) “Kurumların DNA’sı ve İtibar Yönetimi” isimli kitapta kurumsal itibar yönetimi ile ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Çiftçioğlu (2009) ise, “Kurumsal İtibar Yönetimi” isimli kitapta Kurumsal itibar ve örgütsel bağlılık konularını işlemiştir. Şakar (2011) “Kurumsal İtibar ve Paradigmalar” başlığı altında çeşitli makaleleri derlemiştir. Uzun bir sürece yayılan ve işletmeler hakkında genel bir kanı oluşturan kurumsal itibar yönetimi ile ilgili yazında yapılan çok çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bu tanımlamaların bazıları şu şekildedir: Griffin (2002) kurumsal itibar yönetimini, bir örgütün faaliyetlerini ve iletişim yöntemlerini değiştirerek itibarını değiştirmesi olarak ifade etmiştir. Öncel’e göre (2010) kurumsal itibar yönetimi, belli bir sürede elde edilen sürecin olumlu ya da olumsuz olarak kuruma yansması veya kurumun sosyal paydaşlar nezdinde yansıyan görüntüsünü ifade etmekle birlikte kurumsal itibar satın alınabilen bir değeri değil, kazanılan bir değer paydaşlar tarafından kuruma sunumu şeklinde değerlendirilmelidir. Karaköse (2012) kurumsal itibar yönetimini; iç ve dış paydaş gruplarının yani kurum personeli ile müşteriler, yatırımcılar, hissedarlar, tedarikçiler vb. gibi grupların kuruma ilişkin fikir, bilgi ve duygusal tepkilerinin kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi süreci olarak ifade etmiştir. Ayrıca kurumsal itibar yönetimi, etkili bir iletişim stratejisiyle sosyal paydaşların kurumdan beklentilerinin tespit edilip örgütsel amaçlarla çalışanların amaçlarının örtüştürülmesine imkân tanıyan bir yönetim stratejisidir. Bu sebeple vazgeçilemeyen bir değer olan itibarın etkili bir şekilde yönetilmesi,

kurumsal vizyonlara ulaşılmasını kolaylaştıracak ve örgütsel verimliliği arttıracaktır. Carmeli ve Tishler (2004) ise yapmış oldukları çalışmada, insan kaynakları ve yönetsel yeteneklerin bir kurumun performansına kurumsal itibar ile birlikte etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Kurumsal itibar yönetiminin başarı ile uygulanabilmesi için kurumsal itibarın oluşturulmasına katkı sağlayan birtakım faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler; finansal performans, ürün ve hizmet kalitesi, marka değeri, yenilik ve yaratıcılık, müşteri hizmet tatmini, sosyal sorumluluk anlayışı, örgütsel yapı ve politikalar, rekabetçi pozisyon, vizyon ve liderlik, CEO performansı ve başarısı, yasal ve hukuki zemin, örgütsel sadakat duygusu, temel yetenek geliştirme, işbirlikçi ağlar ve ortaklık kurma olarak sayılabilmektedir.

Marka Değeri Kavramı

Marka, üretici veya satıcı firmanın ürün veya hizmetlerini tanımlayabilmek, pazardaki diğer işletme, ürün veya hizmetlerinden ayırt edebilmek için kullanılan, yasal olarak koruma altına alınıp kullanıldığında ticari marka (trademark) adını alan isim, terim, tasarım, sembol veya bu kavramların bileşimine denmektedir (Gülmez ve Dörtyol, 2009, s. 169). Yaşanan yoğun rekabet karşısında ürünlerle ilgili çok fazla değişiklik yapılma hamlesinin kalmaması, marka değeri kavramının önemini bir kat daha artırmaktadır. Marka değeri kavramıyla ilgili ise literatürde yapılan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Aaker'a göre (1991) marka değeri; pazarlama faaliyetleri tarafından yaratılan soyut bir varlık olarak, işletmenin tüketicilere sunduğu mal ve hizmetlerin değerini artıran veya azaltan, markanın isim veya sembol gibi ayırt edici özelliklerine bağlı varlık ve yükümlülükler bütünüdür. Kısaca marka değeri, marka isminin ürünlere eklediği ilave değerdir. Marka değeri kavramı; güçlü bir marka isminin ve sembolünün tüketicinin zihninde yarattığı olumlu izlenimlerin ürün ve tüketiciye kattığı ek değerdir. Söz konusu değer olumlu intibalar nedeniyle ürünün ve işletmenin pazardaki değerini işletmenin aktiflerinden daha kıymetli bir duruma getirmektedir (Cop ve Bekmezci, 2005, s. 69). Marka değeri, o markanın piyasa ya da finansal değeri olarak ifade edilmekle birlikte markanın değeri pazar payı, gücü, imajı, kârlılığı gibi pek çok faktöre bağlı olarak değişmektedir (İslamoğlu ve Fırat, 2011, s. 14). Keller (1993) marka değeri için, markanın pazarlanmasında, marka bilgisinin tüketici tepkilerinde oluşturduğu farklılık tanımlamasını yapmıştır. Vazquez ve arkadaşları (2002) marka değerini, satın alma sonucu tüketici tarafından elde edilen fayda olarak tanımlamıştır. Marka değeri, üst düzey bir marka sadakatine, marka ismi farkındalığına, algılanan kaliteye, olumlu ve kuvvetli marka çağrışımlarına ve patentler, tesciller ve pazarlama kanalı ilişkileri gibi çeşitli unsurlara bağlı olarak oluşmaktadır (Çakırer, 2013, s. 274). Markalar, bir işletmenin ürün/hizmet geliştirme, tedarik zinciri ve müşteri ilişkileri ile ilgili ana iş süreçlerini devam ettirebilmesine katkıda bulunan işletme yeteneklerine kaynak olmakla birlikte, işletmenin bu süreçleri etkin bir şekilde yürütebilmesi, müşterilerine ve hissedarlarına değer yaratabilme yeteneğini belirlemektedir (Doyle, 2003, s. 403). Tüketici algılamaları sonucunda oluşan farkındalık, çağrışım, algılanan kalite, tutum ve sadakat ve bu algılamalara dayanak oluşturan marka ismi, satış noktası gibi tescilli varlıkların arasında oluşan etkileşimle meydana gelen marka denkliği; markanın finansal yönden getiri sağlaması anlamına gelen marka değeri olgusuna ortam hazırlamakta, bu bağlamda oluşan marka değeri ise varlık nedeni olan marka denkliğinin daha da güçlenmesini desteklemektedir. Marka değerinin boyutları ise; pazar değeri ve menkul kıymet değerinden meydana gelmektedir (Tosun, 2014, s. 257).

Çalışanlar Açısından Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değeri Üzerine Etkisi

Yapılan bu çalışmanın konusu; işletmecilik alanında gelişmiş ülkelerde ortaya konulan itibar bileşenlerinin tespiti ve yönetiminden hareketle kamu hastaneleri ve özel hastanelere yönelik temel itibar bileşenlerinin belirlenmesi ve Türkiye'deki mevcut özel hastaneler ve kamu hastaneleri içerisinde yapılandırılmasına yönelik öneriler sunulmasıdır. Çalışmanın temel

amacı ise, sağlıklı hayat sürmedeki rolü tartışılmaz olan hastanelerde ulusal ve uluslararası alanda rekabet edebilecek yönetsel yapılanmayı destekleyici bir yaklaşım olarak itibar yönetimi modelinin geliştirilmesi ve bu modelin marka değeri üzerine etkilerinin ortaya konulmasıdır.

Araştırmanın Kavramsal Modeli ve Önemi

Öncelikle araştırmanın yapılacağı hastaneler, birçok yönden farklılık oluşturabileceği düşüncesi ile kamu hastaneleri ve özel hastaneler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Araştırma bu noktadan sonra paydaşlar açısından araştırma kapsamına alınan hastanelerde çalışmakta olan yönetici ve doktorlar ele ele alınarak sürdürülmüştür. Birinci boyutta; kamu hastaneleri ve özel hastanelerde çalışan yönetici ve doktorların demografik özellikleri tespit edilmiş ve ilgili sağlık işletmeleri hakkındaki kurumsal itibar yönetimi algılamaları ölçülmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda çalışanların demografik özelliklerinin kurumsal itibar yönetimi bileşenleri üzerindeki etkileri de bu aşamada tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değeri üzerindeki etkisi ölçülmüştür. Kurumsal itibar yönetimi bileşenleri; vizyon ve liderlik, çalışanlar/personel, çalışma ortamı, kurumsal iletişim, kimlik ve imaj, ürün ve hizmetler ve sosyal sorumluluk olmak üzere altı temel başlık halinde, marka değeri ile ilgili bileşenler ise; marka sadakati, algılanan kalite, marka çağrışımları, marka farkındalığı ve diğer marka varlıkları olmak üzere beş temel başlık halinde kurgulanmıştır. Tüm bunların sonucunda kurumsal itibar yönetiminin ilgili sağlık işletmelerinde çalışan doktor ve yöneticiler açısından marka değerine etkileri ve bu etki sonucunda oluşan rekabet üstünlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amaçları ve Hipotezleri

Bu araştırmanın temel amacı, sağlıklı hayat sürmedeki rolü tartışılmaz olan hastanelerde ulusal ve uluslararası alanda rekabet edebilecek yönetsel yapılanmayı destekleyici bir yaklaşım olarak itibar yönetimi modeli uygulamalarının marka değeri üzerindeki etkilerinin hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından ortaya konulmasıdır. Araştırmanın temel amacı dâhilinde ve daha önce yapılmış olan çalışmalar göz önünde bulundurularak araştırmayla ilgili geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H₀: Kamu hastanelerinde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur.

H₁: Kamu hastanelerinde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki vardır.

H₀: Özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur.

H₁: Özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki vardır.

Araştırmanın Metodolojisi

Yapılan bu çalışmanın ana kitlesini Konya ilinde faaliyet gösteren kamu hastaneleri ve özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticiler oluşturmaktadır. Örneklem süreci ilki araştırmaya konu olacak sağlık işletmelerinin seçimi ve ikincisi bu hastanelerde çalışan yönetici ve doktorların kararsal örneklem yönteminde göre seçim yapılarak örnek bireylere ulaşılması şeklinde iki süreç dâhilinde gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada T.C. Sağlık Bakanlığına bağlı

olarak çalışan ve Konya il merkezinde hizmet veren kamu hastaneleri ve özel hastaneler listesi çıkartılmış, sonrasında Konya il merkezinde hizmet veren ve diğer kamu sağlık işletmesi veya vakıf üniversitelerine bağlı sağlık işletmesi biçiminde kategorize edilen sağlık işletmesi, mülkiyetlerinin bir üniversite, belediye veya vakfa ait olan sağlık kuruluşları araştırma kapsamından çıkartılmıştır. Kalan hastaneler arasından objektif bir kriter teşkil etmesi sebebiyle en yüksek yatak kapasitesine sahip olan iki hastane; Konya Numune Hastanesi ve Konya Beyhekim Devlet Hastanesi araştırma kapsamına dâhl edilmiştir. Özel sağlık işletmelerinin seçiminde ise yine objektif bir kriter teşkil etmesi amacıyla en yüksek yatak kapasitesine sahip ilk iki hastane olan Özel Konya Medicana Hastanesi ve Özel Konya Farabi Hastanelerinden araştırmanın yapılabilmesi için gerekli izinler talep edilmiştir. Konya Farabi Hastanesi araştırma için gereken izni vermiş ancak Özel Konya Medicana Hastanesi gerekli izni vermemiş, bununla birlikte araştırmanın yapıldığı tarihlerde yapısı itibari ile üniversite hastanesine dönüştüğünden araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu sebeple Özel Konya Medicana Hastanesinden sonra en yüksek yatak kapasitesine sahip olan Özel Medline Konya Hastanesi gerekli izinlerin alınması akabinde araştırmaya dâhl edilmiştir. Bu noktada araştırmaya konu olan sağlık kurumlarından alınan yönetici ve doktor sayılarına bakılmıştır. Bu doğrultuda araştırma kapsamına çalışanlardan, sadece doktorlar ve yöneticiler dâhli edilmiştir. Araştırmaya katılacak yönetici/doktor sayısının ilgili sağlık kurumlarındaki toplam yönetici/doktor sayısının en az %25'i kadar olması amaçlanarak, eldeki kaynaklar ve zaman kısıtları altında ana kitleyi en doğru biçimde temsil edecek bir örnekleme ulaşılmaya çalışılmıştır. Seçilen hastanelerde 2015 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında toplamda 242 kişi ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan Kurumsal İtibar Ölçeği yapılan anket 40 maddeden oluşmakta olup, Charles J. Fombrun ve Harris Interactive (2002) tarafından hazırlanan Reputation Quotient-İtibar Katsayısı metodu (RQ), modelin 2005 yılından sonra yeniden şekillendirilmiş hali ile “Kurumsal İtibar Ölçeği” (Global RepTrak™ Pulse), Walsh vd. (2007) tarafından hazırlanan müşteri temelli kurumsal itibar ölçeği (CBR skalası), Parasuraman vd. (1988) tarafından geliştirilen Servqual Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelinden yararlanılarak geliştirilmiştir. Ayrıca ölçek hazırlanırken; İtibar Yönetimi Enstitüsü, ERA Research & Consultancy ve Bersay İletişim Enstitüsü tarafından hazırlanan bir araştırmada kullanılan sorulardan, Çatar (2010) tarafından hazırlanan “Kurumsal İtibarın Ölçülmesi ve Yönetimi: İki Özel Hastane Örneği” başlıklı doktora tez çalışmasından, Selvi (2012) tarafından hazırlanan “Özel Sağlık Kurumlarında İtibar Yönetimi ve Bir Uygulama” başlıklı doktora tez çalışmasından ve Sağlık Bakanlığı yatan hasta memnuniyet anketinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılan marka değeri bileşenleri soruları ise toplam 26 maddeden oluşmaktadır. İlgili sorularının hazırlanmasında marka ve marka denkliği ile ilgili yapmış olduğu çalışmalarla literatüre katkısı bulunan Aaker'in (1996) Building Strong Brands adlı çalışmasından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Bunun dışında sorulara son halinin verilmesi aşamasında Toksarı (2010) tarafından hazırlanan “Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü: Kayseri'de Otomobil Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama” başlıklı doktora tez çalışması, Yüce (2010) tarafından hazırlanan Bütünleyici Bir Modelle Marka Değeri Ölçümü başlıklı doktora tez çalışmalarından da faydalanılmış, veriler düzenlenerek analiz edilmek üzere karmaşık ilişkileri yansıtan davranışsal ve tutumsal modeller oluşturulmasına imkânsağlayan SPSS AMOS (Statistical Package for Social Sciences Analysis of Moment Structures/Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paketi) paket programına yüklenmiş ve veriler Yapısal Eşitlik Modeli (Structural Equation Modeling-SEM) ile analiz edilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler

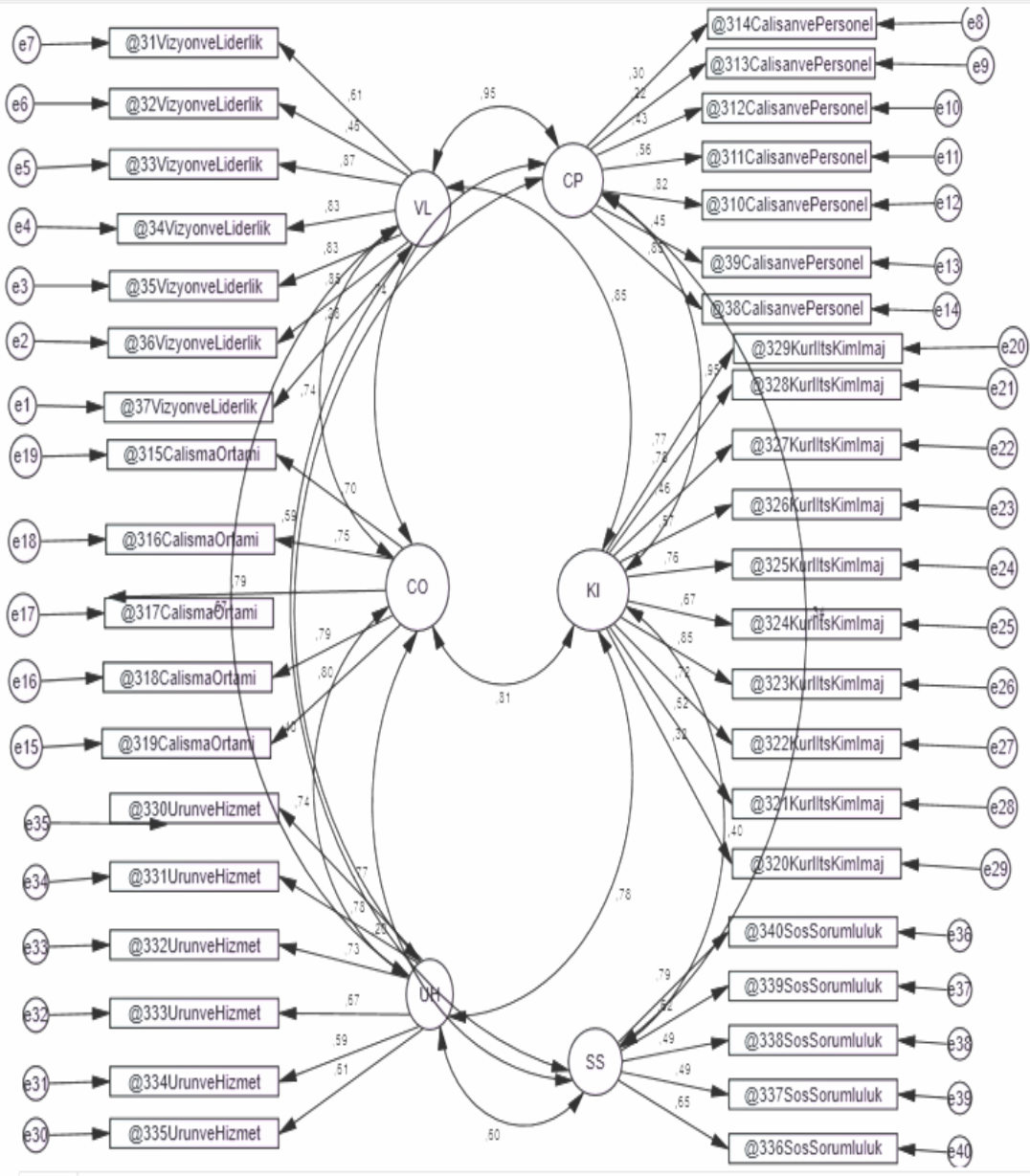
Araştırmaya Katılan Kamu Hastaneleri ve Özel Hastanelerde Çalışmakta Olan Doktor ve Yöneticilerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya özel ve kamu sağlık işletmelerinde çalışmakta olan toplam 242 doktor ve yönetici katılmıştır. Bu sayının 101'ini (%41,7) kadın çalışanlar, 141'ini ise erkek çalışanlar (%58,3) oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan doktor ve yöneticiler; 35 ve 35 yaşın altında olan 43 kişi (%17,8), 36-40 yaş arası 71 kişi (%29,3), 41-45 yaş arası 53 kişi (%21,9), 46-50 yaş arası 46 kişi (%19) 51-55 yaş arası 20 kişi (%8,3) ve son olarak yaşı 56 ve üzeri 9 kişi (%3,7) ile ifade edilebilmektedir. Araştırmaya katılanlardan 178 kişi (%73,6) kamu hastanelerinde, 64 kişi (%26,4) özel hastanelerde hizmet vermektedir. Ankete cevap verenlerin tamamı kurumsal itibar politikalarının uygulanmasında önemli konumlara sahip olan doktor ve yöneticilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda anketin hastane çalışanları açısından uzman kişilerden oluştuğu söylenebilmektedir. Ankete cevap veren çalışanlardan 201 kişi (%83,1) doktorlardan, 41 kişi ise (%16,9) yöneticilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan doktor ve yöneticilerden 19 kişi (%7,9), 5 yıl ve 5 yıldan daha az deneyime sahip, 47 kişi (%19,4), 5,1-10 yıl arasında deneyime sahip, 64 kişi (%26,4), 10,1-15 yıl arasında deneyime sahip, 49 kişi (%20,2) 15,1-20 yıl arasında deneyime sahip, 34 kişi (%14) 20,1-25 yıl arası deneyime sahip ve 29 kişi (%12) 25 yıldan daha fazla deneyime sahip kişilerden oluşmaktadır.

Ölçme Modellerinin Oluşturulması

Bu çalışmada kamu hastaneleri ve özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticilerden elde edilen kurumsal itibar yönetimi ve marka değeri ifadelerine ait gözlemlenen değişkenlerin ayrı ayrı birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi ve ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış ve en uygun kurumsal itibar yönetimi ve marka değeri modelleri belirlenmiştir.

Kurumsal itibar yönetimi kavramına ilişkin 40 adet gözlemlenen değişken ve bu değişkenlerin bağlı olduğu 6 adet boyut (gizil değişken) bulunmaktadır. Şekil 1.'de doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimine ait gözlemlenen değişkenler ile kurumsal itibar yönetimi boyutlarını ifade eden gizil değişkenler arasındaki birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ilişkiler gösterilmektedir.

Şekil 1: Kurumsal itibar yönetimi birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi 1

Doktor ve Yöneticiler Açısından Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1 olarak tanımlanabilen bu modelin kabul edilebilirliğini test etmek için modele ait uyum indeksleri kontrol edilmiştir. Modele ait uyum indeksleri Tablo 1’de gösterilmektedir. Modelin geçerliliğinin ölçülebildiği en önemli uyum indeksinin χ^2/sd olduğu daha önce belirtilmiştir. Ki-kare değerinin 5’in altında olması modelin kabul edilebilir seviyede olduğunu ifade etmektedir. Tablo 1’deki sonuçlar incelendiğinde başta ki-kare (χ^2/sd) değeri olmak üzere bütün uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyeden uzak olduğu görülmektedir. Bu nedenle Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1 Modelinde verilerin uyumunun yeterli olmaması nedeniyle modelde iyileştirmeye gidilmiştir.

Tablo 1: Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1’e ait Uyum İndeksleri

	χ^2/sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1	5,96	0,47	0,56	0,52	0,14	0,55

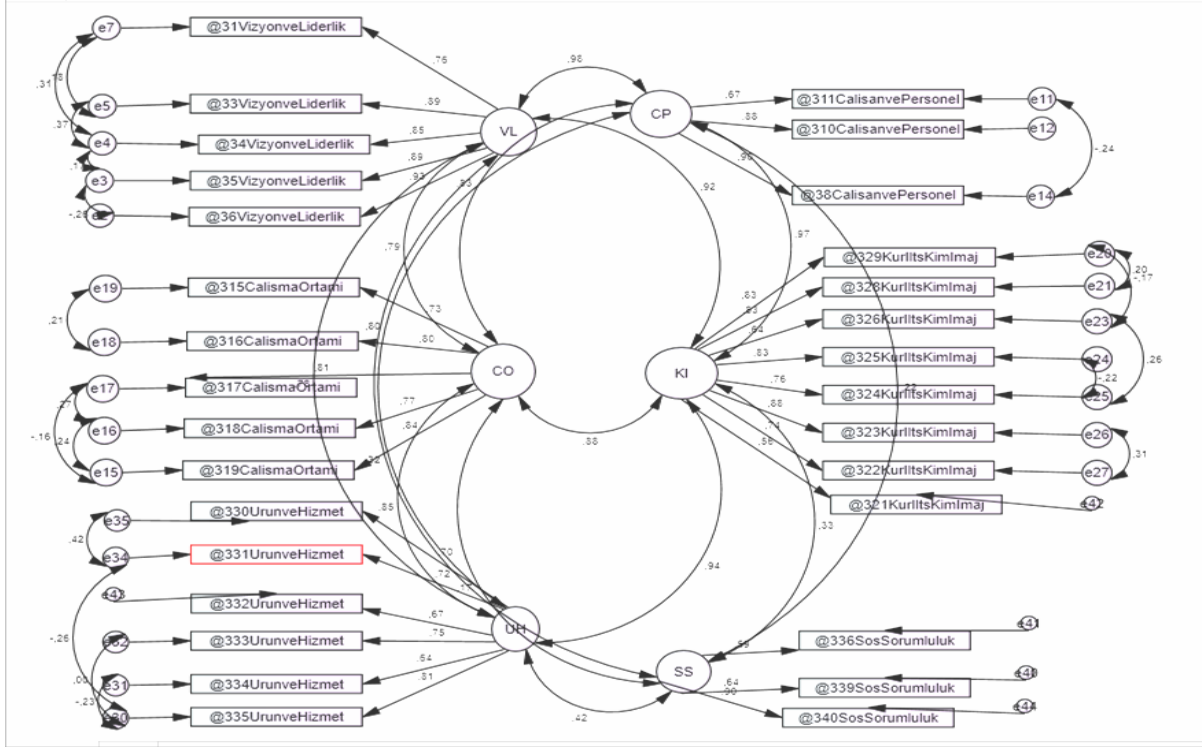
Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi 1’de kurumsal itibar bileşenleri olan vizyon ve liderlik, çalışanlar ve personel, çalışma ortamı, kurumsal iletişim-kimlik-ımağ, ürün ve hizmetler ve son olarak sosyal sorumluluk için yapılan birincil doğrulatoryıcı faktör analizi sonuçlarına göre her bir gözlemlenen değışkenin ilgili bileşene göre standartlaştırılmış regresyon katsayıları tahmin edilmiştir. Hesaplanan değerler Tablo 2’de gösterilmektedir. Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi 1’de iyileştirme yapmak amacıyla gözlemlenen değışkenler ile gizil değışkenler arasındaki ilişkiyi gösteren standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları tahmin değerleri 0,50’nin altında olan gözlemlenen değışkenler modelden çıkartılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde vizyon ve liderlik gizil değışkenine ait 2 ve 7, çalışan ve personel gizil değışkenine ait 9, 12, 13 ve 14, kurumsal iletişim-kimlik-ımağ gizil değışkenine ait 20 ve 27 ve sosyal sorumluluk gizil değışkenine ait 37 ve 38 numaralı gözlemlenen değışkenlerin modelden çıkartıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Kurumsal itibar yönetimi birincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizi 1’e ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları ve tahmin değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değerleri
@313CalisanvePersonel	<---	CP	0,23
@37VizyonveLiderlik	<---	VL	0,28
@314CalisanvePersonel	<---	CP	0,30
@320KurIltsKimImaj	<---	KI	0,32
@312CalisanvePersonel	<---	CP	0,43
@39CalisanvePersonel	<---	CP	0,45
@327KurIltsKimImaj	<---	KI	0,46
@32VizyonveLiderlik	<---	VL	0,46
@338SosSorumluluk	<---	SS	0,49
@337SosSorumluluk	<---	SS	0,49
@321KurIltsKimImaj	<---	KI	0,52
@311CalisanvePersonel	<---	CP	0,56
@326KurIltsKimImaj	<---	KI	0,57
@334UrunveHizmet	<---	UH	0,59
@335UrunveHizmet	<---	UH	0,61
@31VizyonveLiderlik	<---	VL	0,62
@339SosSorumluluk	<---	SS	0,62
@336SosSorumluluk	<---	SS	0,65
@333UrunveHizmet	<---	UH	0,67

@324KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,68
@315CalismaOrtami	<---	CO	0,70
@322KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,72
@332UrunveHizmet	<---	UH	0,73
@316CalismaOrtami	<---	CO	0,75
@325KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,76
@330UrunveHizmet	<---	UH	0,77
@329KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,77
@331UrunveHizmet	<---	UH	0,78
@328KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,78
@340SosSorumluluk	<---	SS	0,79
@317CalismaOrtami	<---	CO	0,79
@318CalismaOrtami	<---	CO	0,79
@319CalismaOrtami	<---	CO	0,80
@310CalisanvePersonel	<---	CP	0,82
@34VizyonveLiderlik	<---	VL	0,83
@35VizyonveLiderlik	<---	VL	0,83
@323KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,85
@36VizyonveLiderlik	<---	VL	0,85
@38CalisanvePersonel	<---	CP	0,85
@33VizyonveLiderlik	<---	VL	0,87
VL: Vizyon ve Liderlik; CP: Çalışan ve Personel; KI: Kurumsal İletişim-Kimlik-İmaj; UH: Ürün ve Hizmetler; CO: Çalışma Ortamı; SS: Sosyal Sorumluluk			

Yukarıda belirtilen gözlemlenen değişkenler modelden çıkartılarak oluşturulan Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2 Şekil 2.'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Kurumsal itibar yönetimi birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi 2

Şekil 2. ve Tablo 3 incelendiğinde her bir gözlemlenen değişkenin ilgili gizil değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren tahmin değerlerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Kurumsal itibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2'ye Ait Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları ve Tahmin Değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değerleri
@36VizyonveLiderlik	<---	VL	0,93
@35VizyonveLiderlik	<---	VL	0,89
@34VizyonveLiderlik	<---	VL	0,85
@33VizyonveLiderlik	<---	VL	0,89
@31VizyonveLiderlik	<---	VL	0,76
@311CalisanvePersonel	<---	CP	0,67
@310CalisanvePersonel	<---	CP	0,88
@38CalisanvePersonel	<---	CP	0,90
@319CalismaOrtami	<---	CO	0,84
@318CalismaOrtami	<---	CO	0,77
@316CalismaOrtami	<---	CO	0,80
@315CalismaOrtami	<---	CO	0,73

@329KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,83
@328KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,83
@326KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,64
@325KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,83
@324KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,76
@323KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,88
@322KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,74
@335UrunveHizmet	<---	UH	0,81
@334UrunveHizmet	<---	UH	0,64
@333UrunveHizmet	<---	UH	0,75
@331UrunveHizmet	<---	UH	0,72
@330UrunveHizmet	<---	UH	0,70
@317CalismaOrtami	<---	CO	0,81
@336SosSorumluluk	<---	SS	0,59
@339SosSorumluluk	<---	SS	0,64
@321KurİltsKimİmaj	<---	KI	0,56
@332UrunveHizmet	<---	UH	0,67
@340SosSorumluluk	<---	SS	0,90

VL: Vizyon ve Liderlik; CP: Çalışan ve Personel; KI: Kurumsal İletişim-Kimlik-İmaj; UH: Ürün ve Hizmetler; CO: Çalışma Ortamı; SS: Sosyal Sorumluluk

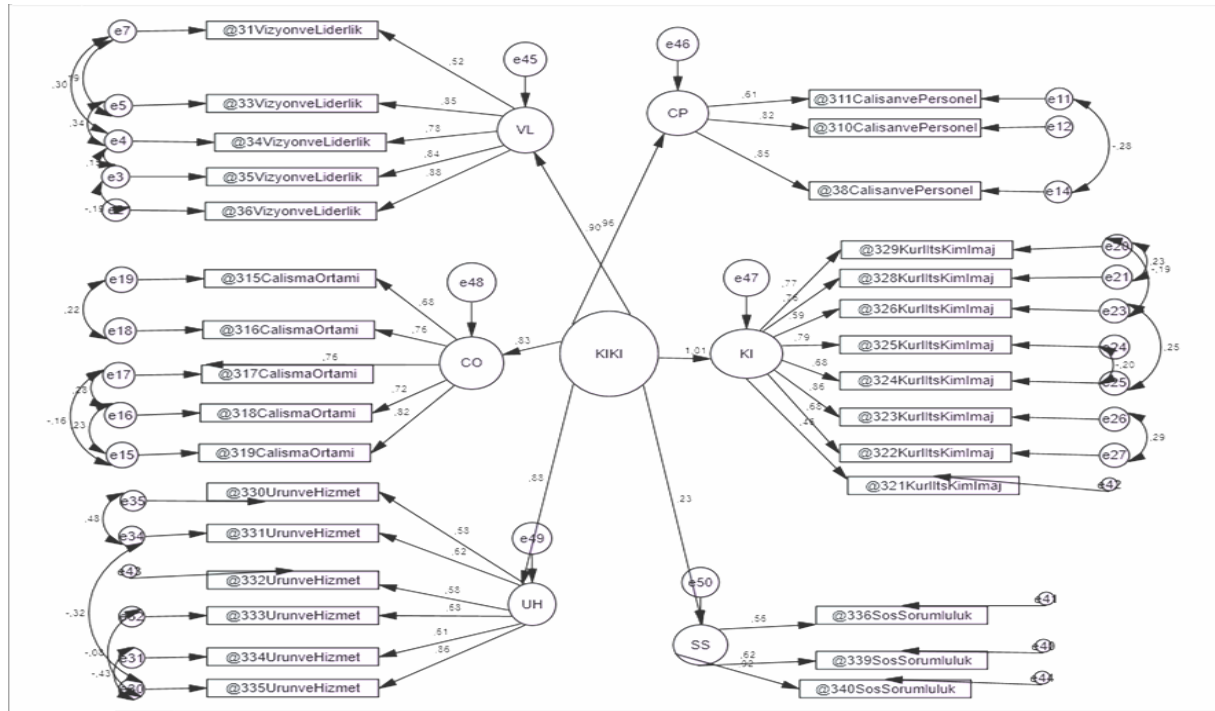
Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2'nin kabul edilebilirliğinin test edilmesi için modele ait uyum indekslerine bakılmıştır. Tablo 4'de Doktorlar ve Yöneticiler Açısından Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulayıcı 1 Faktör Analizi 2'ye ait uyum indeksleri sonuçlarına bakıldığında modelin kabul edilebilirliğini doğrulayan en önemli uyum indeksi olan ki-kare sonucunu gösteren χ^2/sd değeri, 5'in altına düşerek modelin kabul edilebilir olduğunu doğrulamaktadır. Ki-kare testi dışındaki uyum indekslerinden RMSEA haricinde diğer uyum indekslerinin 1'e ve RMSEA'nın da 0'a yaklaşması doğrulayıcı faktör analizinin kabul edilebilir seviyeye yaklaşmakta olduğunu göstermektedir. Örneklem sayısının çoğaltılması ve model uyumu için model dışı bırakılması gereken gözlemlenen değişkenlerin seçiminde kullanılan kritik değer artırılması ile ki-kare testi de dâhil olmak üzere uyum indekslerinin istatistikî olarak daha anlamlı hâle gelmesi sağlanabilir. Bununla birlikte bütün gözlemlenen değişkenler ile gizil değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu da görülmektedir.

Tablo 4: Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi 2'ye Ait Uyum İndeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi 2	4,93	0,64	0,75	0,70	0,13	0,74

Ki-kare uyum indeksinin kabul edilebilir seviyeye gelmesi nedeniyle Kurumsal İtibar Yönetimi Birincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi 2 Modeli, kamu hastaneleri ve özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından gözlemlenen değişkenler ve gizil değişkenleri modeli olarak kabul edilmiştir.

Birincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizi yapıldıktan sonra elde edilen model kullanılarak ikincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizi yapılmıştır. Birincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizinde gözlemlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiler ve gizil değişkenlerin kendi arasındaki ilişkiler kontrol edilmiştir. İkincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizinde ise birincil seviye faktör analizinde elde edilen gözlemlenen değişkenler, gizil değişkenler ve bu gizil değişkenleri kapsayan bir diğer gizil değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Bir başka deyişle, kurumsal itibar yönetimi gizil değişkeni ile kurumsal itibar yönetimi faktörlerinden oluşan gizil değişkenler ve anket sorularından oluşan gözlemlenen değişkenler arasındaki ilişki incelenmiş ve kabul edilebilir bir modele ulaşmaya çalışılmıştır. Şekil 3 Doktorlar ve Yöneticiler Açısından Kurumsal İtibar Yönetimi İkincil Seviye Doğrulatoryıcı Faktör Analizi Modelini göstermektedir. Modelde birincil seviye faktör analizi sonucu elenen gözlemlenen değişkenler çıkartıldıktan sonra kalan 30 adet gözlemlenen değişken, bu değişkenlerin bağlı olduğu kurumsal itibar yönetimi alt boyutlarını ifade eden 6 adet gizil değişken ve kurumsal itibar yönetimi gizil değişkeni bulunmaktadır.

Şekil 3: Kurumsal itibar yönetimi ikincil seviye doğrulatoryıcı faktör analizi

Modelin geçerliliğini test etmek açısından uyum indeksleri değerleri incelenmiş ve modele ait uyum indeksleri Tablo 5'de gösterilmiştir. Modelin kabul edilebilirliği açısından en önemli kriter olan χ^2/sd indeksi kabul edilebilir değer olan 5'in çok az da olsa üstünde yer almaktadır. Bu durumun temel nedeni modelin yapısı ile değil birincil seviye faktör analizinde,

modelden çıkartılması gereken gözlemlenen değişkenlerin belirlenmesinde kullanılan kritik değer ile açıklanabilmektedir. İlgili kritik değer artırılırsa uyum indeksleri istatistiki olarak daha anlamlı hâle gelebilir. Bu nedenle her ne kadar ki-kare değeri 5'in üstünde olsa da ki-kare indeksinin kabul edilebilir değerlere yakın olmasından dolayı doktorlar ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Kurumsal İtibar Yönetimi İkincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizine Ait Uyum İndeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Kurumsal İtibar Yönetimi İkincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi	5,06	0,63	0,73	0,69	0,13	0,73

Tablo 6'daki değerler incelendiğinde kurumsal itibar yönetimi ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi sonucu kabul edilen modelde, kurumsal itibar yönetimi bileşenlerinin kurumsal itibar yönetimini pozitif etkilediği görülmektedir. Kurumsal itibar yönetimini en iyi temsil eden bileşenlerin kurumsal iletişim-kimlik-ımağ ve çalışan ve personel olduğu daha sonra sırasıyla vizyon ve liderlik, ürün ve hizmetler ve çalışma ortamı olduğu görülmektedir. Sosyal sorumluluk bileşeni kurumsal itibar yönetimine etkisi en düşük olan bileşendir. Sosyal sorumluluk bileşeninin kurumsal itibara etkisini gösteren tahmin değeri 0,50'nin altında olsa bile, sosyal sorumluluk bileşeni literatürde kurumsal itibar yönetiminin bir bileşeni olarak kabul edildiğinden modelden çıkartılmamıştır.

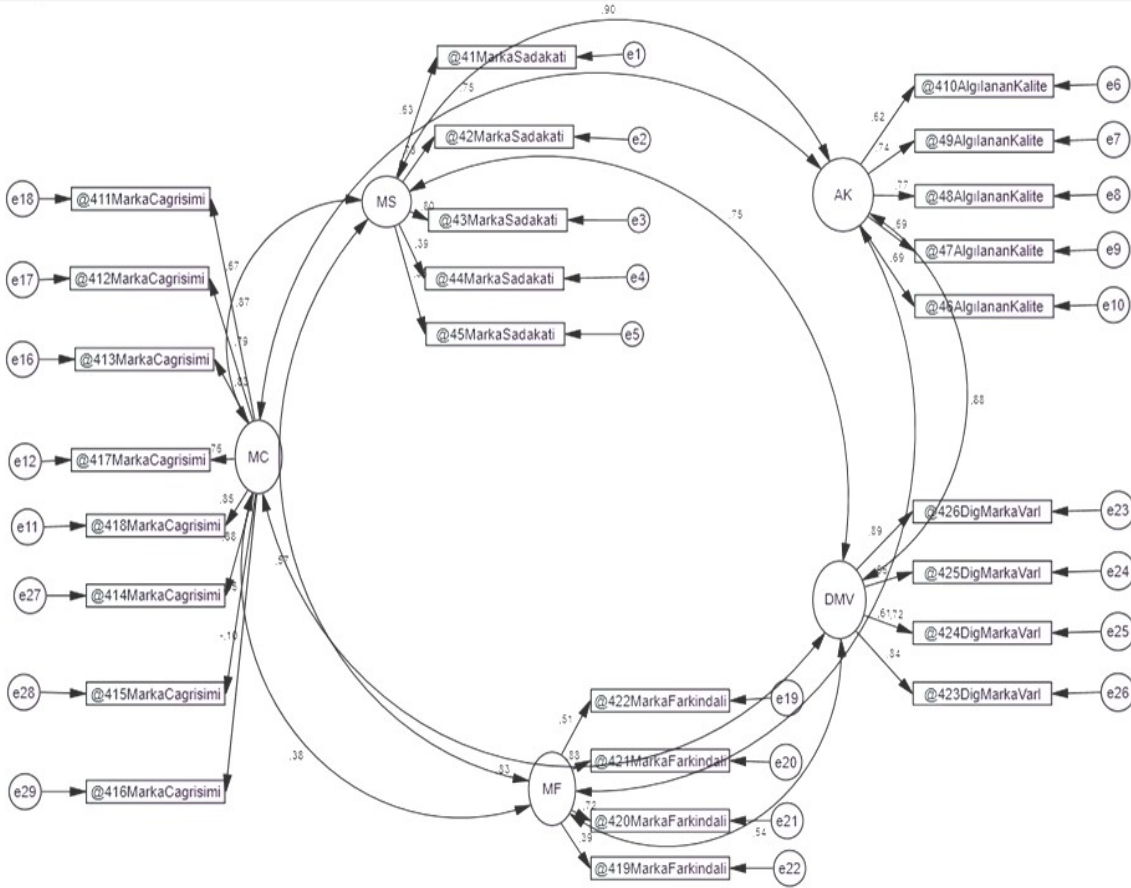
Tablo 6: Kurumsal itibar yönetimi ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizine ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları tahmin değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değeri
VL	<---	KIKI	0,900
CP	<---	KIKI	0,956
KI	<---	KIKI	1,011
CO	<---	KIKI	0,834
UH	<---	KIKI	0,876
SS	<---	KIKI	0,233

VL: Vizyon ve Liderlik; CP: Çalışan ve Personel; KI: Kurumsal İletişim-Kimlik-İmağ; UH: Ürün ve Hizmetler; CO: Çalışma Ortamı; SS: Sosyal Sorumluluk KIKI: Kurumsal İtibar Yönetimi

Marka Değeri Ölçüm Modelleri

Doktor ve yöneticiler açısından yapılan araştırmada marka değeri kavramına ilişkin 26 adet gözlemlenen değişken ve bu değişkenlerin bağlı olduğu 5 adet boyut (gizil değişken) bulunmaktadır. Şekil 4. araştırmaya katılan doktor ve yöneticiler açısından marka değerine ait gözlemlenen değişkenler ile marka değeri boyutlarını ifade eden gizil değişkenler arasındaki birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ilişkileri göstermektedir.

Şekil 4: Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1

Araştırmaya Katılan Doktor ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1 olarak tanımlanabilecek bu modelin kabul edilebilirliğini test etmek için modele ait uyum indeksleri kontrol edilmiş ve modele ait uyum indeksleri Tablo 7’de gösterilmiştir. Modelin geçerliliğini ölçmek için χ^2/sd ki-kare uyum indeksine bakılmıştır. Tablo 7’deki sonuçlar incelendiğinde başta ki-kare (χ^2/sd) değeri olmak üzere bütün uyum indekslerinin kabul edilebilir değerlere uzak olduğu görülmektedir. Bu nedenle Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1 modelinde verilerin uyumunun yeterli olmaması nedeniyle modelde iyileştirmeye gidilmiştir.

Tablo 7: Marka değeri birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi 1’e ait uyum indeksleri

	χ^2/sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1	6,51	0,57	0,65	0,61	0,15	0,65

Araştırmaya Katılan Doktor ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1’de marka değeri bileşenleri olan marka sadakati, algılanan kalite, marka çağırımı, marka farkındalığı ve diğer marka varlıkları için yapılan birincil doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre her bir gözlemlenen değişkenin ilgili bileşene göre standartlaştırılmış regresyon katsayıları tahmin edilmiştir. Hesaplanan değerler Tablo 8’de gösterilmektedir. Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1’de iyileştirme yapmak amacıyla gözlemlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları tahmin değerleri 0,50’nin altında olan gözlemlenen değişkenler modelden çıkartılmıştır. Tablo 8 incelendiğinde marka sadakati gizil değişkenine

ait 4 ve 5, marka çağrışımı gizil değişkenine ait 15 ve 16 ve marka farkındalığı gizil değişkenine ait 19 numaralı gözlemlenen değişkenler modelden çıkartılmıştır.

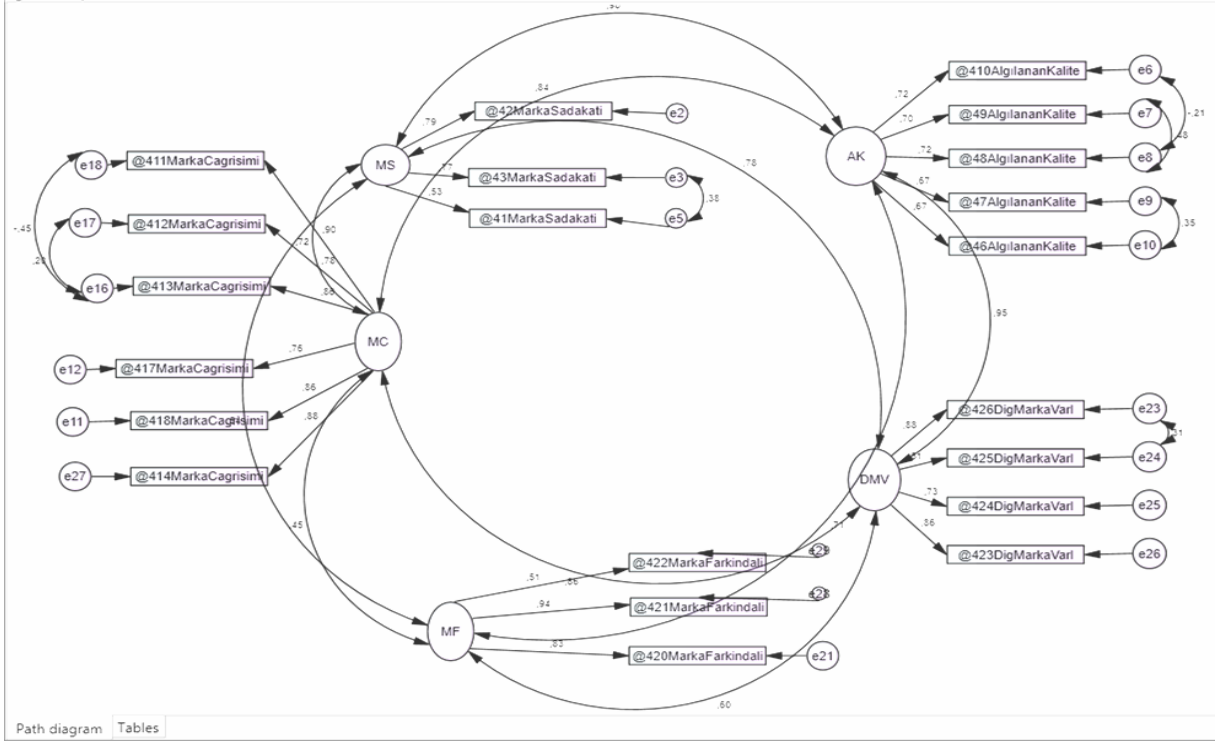
Tablo 8: Marka değeri birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi 1'e ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları ve tahmin değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değerleri
@41MarkaSadakati	<---	MS	0,63
@42MarkaSadakati	<---	MS	0,74
@43MarkaSadakati	<---	MS	0,80
@44MarkaSadakati	<---	MS	0,39
@45MarkaSadakati	<---	MS	0,38
@410AlgılananKalite	<---	AK	0,62
@49AlgılananKalite	<---	AK	0,74
@48AlgılananKalite	<---	AK	0,77
@47AlgılananKalite	<---	AK	0,69
@46AlgılananKalite	<---	AK	0,70
@418MarkaCagrisimi	<---	MC	0,85
@417MarkaCagrisimi	<---	MC	0,76
@413MarkaCagrisimi	<---	MC	0,83
@412MarkaCagrisimi	<---	MC	0,79
@411MarkaCagrisimi	<---	MC	0,87
@422MarkaFarkindali	<---	MF	0,51
@421MarkaFarkindali	<---	MF	0,88
@420MarkaFarkindali	<---	MF	0,72
@419MarkaFarkindali	<---	MF	0,39
@426DigMarkaVarl	<---	DMV	0,89
@425DigMarkaVarl	<---	DMV	0,56
@424DigMarkaVarl	<---	DMV	0,72
@423DigMarkaVarl	<---	DMV	0,84
@414MarkaCagrisimi	<---	MC	0,88
@415MarkaCagrisimi	<---	MC	0,05

@416MarkaCagrisimi	<---	MC	-0,10
MC: Marka Çağrısı; MS: Marka Sadakati; AK: Algılanan Kalite; DMV: Diğer Marka Varlıkları; MF: Marka Farkındalığı			

Yukarıda belirtilen gözlemlenen değişkenler modelden çıkartılarak oluşturulan Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2 Şekil 5.'de gösterilmiştir.

Şekil 5: Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2

Şekil 5. ve Tablo 9 incelendiğinde her bir gözlemlenen değişkenin ilgili gizil değişkenleri arasındaki ilişkiyi gösteren tahmin değerlerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Marka değeri birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi 2'ye ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları ve tahmin değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değerleri
@42MarkaSadakati	<---	MS	0,79
@43MarkaSadakati	<---	MS	0,78
@410AlgılananKalite	<---	AK	0,72
@49AlgılananKalite	<---	AK	0,70
@48AlgılananKalite	<---	AK	0,72
@47AlgılananKalite	<---	AK	0,67
@46AlgılananKalite	<---	AK	0,67
@418MarkaCagrisimi	<---	MC	0,86

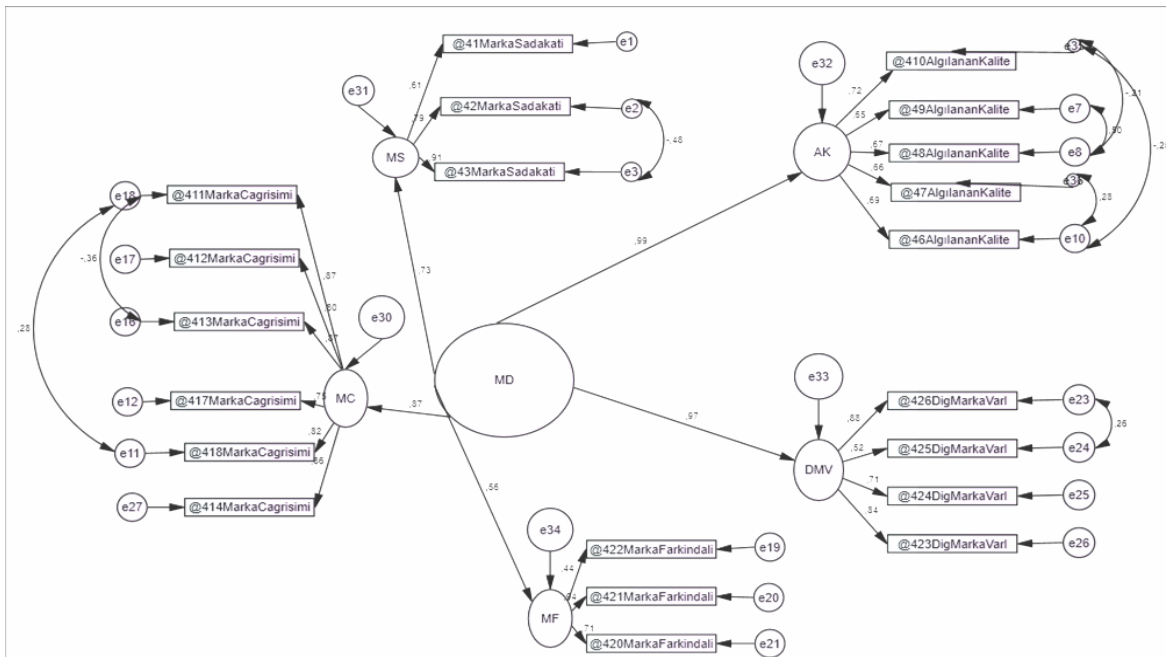
@417MarkaCagrisimi	<---	MC	0,76
@413MarkaCagrisimi	<---	MC	0,86
@412MarkaCagrisimi	<---	MC	0,78
@411MarkaCagrisimi	<---	MC	0,90
@420MarkaFarkindali	<---	MF	0,83
@426DigMarkaVarl	<---	DMV	0,88
@425DigMarkaVarl	<---	DMV	0,51
@424DigMarkaVarl	<---	DMV	0,73
@423DigMarkaVarl	<---	DMV	0,86
@414MarkaCagrisimi	<---	MC	0,88
@421MarkaFarkindali	<---	MF	0,94
@41MarkaSadakati	<---	MS	0,54
@422MarkaFarkindali	<---	MF	0,51
MC: Marka Çağrışımı; MS: Marka Sadakati; AK: Algılanan Kalite; DMV: Diğer Marka Varlıkları; MF: Marka Farkındalığı			

Araştırmaya Katılan Doktor ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2'nin kabul edilebilirliğinin test edilmesi için modele ait uyum indekslerine bakılmıştır. Tablo 10'da Araştırmaya Katılan Doktor ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2'ye ait uyum indeksleri sonuçlarına bakıldığında modelin kabul edilebilirliğini doğrulayan en önemli uyum indeksi olan ki-kare sonucunu gösteren χ^2/sd değerinin, Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 1 ki-kare sonucuna göre önemli ölçüde iyileşme gösterdiği ancak kritik değer olan 5'in altına düşmediği görülmektedir. Diğer uyum indeksleri ise kabul edilebilir değerlere önemli ölçüde yaklaşmıştır. Ki-kare dışındaki uyum indekslerinden RMSEA hariç diğerlerinin 1'e yaklaşması ve RMSEA'ında 0'a yaklaşması yukarıda belirtildiği gibi modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Bu nedenle model kabul edilmiştir. Uyum indekslerinin istatistiki olarak daha yukarıda çıkması için model dışı bırakılması gereken gözlemlenen değişkenlerin seçiminde kullanılan kritik değer artırılabilir. Bunun yanı sıra örneklem sayısı artırılarak da uyum indekslerinde iyileştirmeler görülebilir. Bununla birlikte bütün gözlemlenen değişkenler ile gizil değişkenleri arasında pozitif bir ilişki olduğu da belirlenmiştir. Bu değerlendirmeye göre Araştırmaya Katılan Doktor ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2 Modeli, kamu hastaneleri ve özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından gözlemlenen değişkenler ve gizil değişkenleri modeli olarak kabul edilmiştir.

Tablo 10: Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2'ye Ait Uyum İndeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Marka Değeri Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi 2	5,69	0,72	0,79	0,74	0,11	0,78

Birincil seviye doğrulayıcı faktör analizi yapıldıktan sonra elde edilen model kullanılarak ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İkincil seviye doğrulayıcı faktör analizi ile marka değeri gizil değişkeni ile marka değeri faktörlerinden oluşan gizil değişkenler ve anket sorularından oluşan gözlemlenen değişkenler arasındaki ilişki incelenmiş ve kabul edilebilir bir modele ulaşılmaya çalışılmıştır. Şekil 6. Araştırmaya Katılan Doktorlar ve Yöneticiler Açısından Marka Değeri İkincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi modelini göstermektedir. Modelde birincil seviye faktör analizi sonucu elenen gözlemlenen değişkenler çıkartıldıktan sonra kalan 21 adet gözlemlenen değişken, bu değişkenlerin bağlı olduğu marka değeri alt boyutlarını ifade eden 5 adet gizil değişken ve marka değeri gizil değişkeni bulunmaktadır.

Şekil 6: Marka değeri ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi

Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla uyum indeksleri değerleri incelenmiş ve modele ait uyum indeksleri Tablo 11'de gösterilmiştir. Modelin kabul edilebilirliği açısından x²/sd ki-kare indeksi kabul edilebilir değer olan 5'in üstünde yer almaktadır. Bu durum modelin yapısından kaynaklanmamakla birlikte en önemli sebebin birincil seviye faktör analizinde kullanılan kritik değer olduğu söylenebilir. Yukarıda kurumsal itibar yönetimi analizinde de benzer sonuçlar elde edilmiş ve bulunan ki-kare değeri 5'e yakın olması nedeniyle model kabul edilmiştir. Bu nedenle ki-kare indeksi kabul edilebilir değere yakın olduğundan dolayı doktorlar ve yöneticiler açısından marka değeri ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi kabul edilmiştir.

Tablo 11: Marka değeri ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizine ait uyum indeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Marka Değeri İkincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi	5,59	0,72	0,79	0,74	0,13	0,79

Tablo 12'deki değerler incelendiğinde marka değeri ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizi sonucu kabul edilen modelde, marka değeri bileşenlerinin marka değerini pozitif etkilediği görülmektedir. Marka değerini en iyi temsil eden bileşenlerin algılanan kalite ve diğer marka varlıkları olduğu daha sonra sırasıyla marka çağrışımı ve marka sadakati olduğu görülmektedir. Marka farkındalığı bileşeni, marka değerine etkisi en düşük olan bileşendir. Marka farkındalığı bileşeninin marka değerine etkisini gösteren tahmin değeri 0,50'nin altında olsa bile, literatürde marka değerinin bir bileşeni olarak kabul edilmesi sebebiyle ilgili bileşen modelden çıkartılmamıştır.

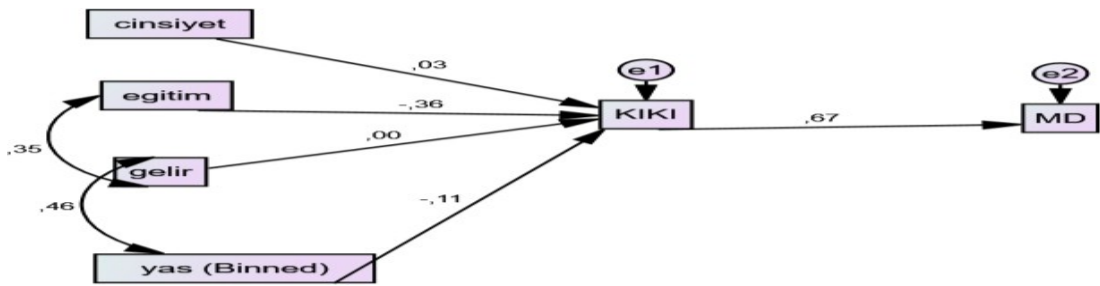
Tablo 12: Marka değeri ikincil seviye doğrulayıcı faktör analizine ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları tahmin değerleri

Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları			Tahmin Değeri
MC	<---	MD	0,866
MS	<---	MD	0,728
AK	<---	MD	0,988
DMV	<---	MD	0,968
MF	<---	MD	0,558

MC: Marka Çağrışımı; MS: Marka Sadakati; AK: Algılanan Kalite; DMV: Diğer Marka Varlıkları; MF: Marka Farkındalığı MD: Marka Değeri

Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin değerlendirilmesinde kullanılan yapısal eşitlik modellerinde; demografik değişkenler olan cinsiyet, eğitim, gelir ve yaşın, kurumsal itibar yönetimi üzerindeki etkisi incelenmiş, kurumsal itibar yönetiminin ise marka değeri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Kurumsal itibarın marka değeri üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmekte olup, kurumsal itibar uygulamaları arttığı sürece marka değerinin artacağı, marka değeri arttıkça da rekabet üstünlüğü elde edileceği varsayılmaktadır.

Şekil 7: Kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeli

Tablo 13: Rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait uyum indeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Kamu Hastanelerinde Çalışan Doktor ve Yöneticiler Açısından Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değerine Etkisi Modeli	1,97	0,97	0,96	0,93	0,07	0,96

Şekil 7. 'de gösterilen kamu hastanelerinde çalışan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait uyum indeksleri değerleri de Tablo 13'de verilmiştir. Modelde, eğitim ile gelir ve yaş ile gelir arasında karşılıklı bir ilişki olduğu varsayılarak uyum indekslerinin kabul edilebilir seviyelere yaklaşmaları sağlanmıştır. Modele ait uyum indeksleri incelendiğine x^2/sd değerinin 5'in altında ve 1,97 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanı sıra diğer uyum indeksleri de kabul edilebilir seviyelere önemli derecede yaklaşmışlardır. Bu durumda kurulan model kabul edilmiştir.

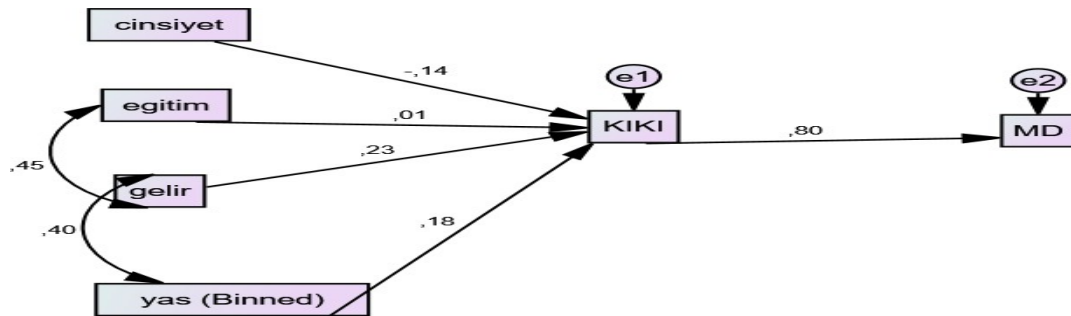
Tablo 14: Rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait yol katsayıları

Bağımlı Değişken		Bağımsız Değişken	Std. Katsayı	Katsayı	Std. Hata	t test	Olasılık
KIY	<---	Cinsiyet	0,02	0,046	0,119	0,388	0,698
KIY	<---	Eğitim	-0,36	-0,709	0,147	-4,821	0,001
KIY	<---	Gelir	0,004	0,004	0,093	0,047	0,963
KIY	<---	Yaş	-0,10	-0,076	0,057	-1,347	0,178
MD	<---	KIY	0,67	0,621	0,052	11,986	0,001

KIY: Kurumsal İtibar Yönetimi; MD: Marka Değeri

Kamu hastanelerinde çalışan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modelinin Tablo 14'de gösterilen yol analizi katsayıları incelendiğinde kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisinin t değerinin 1,96'dan büyük ve olasılık değerinin de 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle H_0 hipotezi "Kamu hastanelerinde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur." için red kararı verilmiştir.

Kamu hastanelerinde çalışan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Modele göre katsayının pozitif çıkması nedeniyle kamu hastanelerinde çalışan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamaları arttıkça marka değeri de artmaktadır. Kurumsal itibar yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış, marka değerinde 0,67 birimlik artışa neden olmaktadır.

Şekil 8: Rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeli

Tablo 15: Rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait uyum indeksleri

	X ² /sd	GFI	IFI	TLI	RMSEA	CFI
Özel Hastanelerde Çalışan Doktor ve Yöneticiler Açısından Rekabetçi Üstünlük Sağlamada Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değerine Etkisi Modeli	2,48	0,84	0,59	0,31	0,15	0,54

Şekil 8. 'de gösterilen özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait uyum indeksleri değerleri de Tablo 15'de verilmiştir. Modelin uyumunu artırmak amacıyla bağımsız değişkenlerden eğitim ile gelir ve yaş ile gelir arasında karşılıklı bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Bir modelde bağımsız değişkenler arasında ilişki var ise, model uyum indekslerinin daha iyi sonuçlar verdiği kabul edilmektedir. Uyum indeksleri incelendiğinde x²/sd indeksinin kritik değer olan 5'in altına inerek 2,48 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Herhangi bir modeli kabul etmek için kullanılan en önemli uyum indeksinin x²/sd olduğu önceki açıklamalarda ifade edilmiştir. Diğer uyum indekslerinde ise bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiden kaynaklanması gereken iyileşme tam olarak sağlanamamış olup, bunun en önemli nedeni özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticilere araştırmasındaki örneklem sayısının az olması şeklinde ifade edilebilmektedir. x²/sd uyum indeksi 5'in altında ve GFI indeksi ise 1'e önemli ölçüde yaklaşması nedeniyle model kabul edilmiştir.

Tablo 16: Rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modeline ait yol katsayıları

Bağımlı Değişken		Bağımsız Değişken	Std. Katsayı	Katsayı	Std. Hata	t test	Olasılık
KIY	<---	Cinsiyet	-0,141	-0,254	0,308	-0,826	0,409
KIY	<---	Eğitim	0,012	0,031	0,263	0,118	0,906
KIY	<---	Gelir	0,231	0,155	0,179	0,866	0,387
KIY	<---	Yaş	0,183	0,111	0,135	0,819	0,413
MD	<---	KIY	0,800	0,961	0,091	10,599	0,001

KIY: Kurumsal İtibar Yönetimi; MD: Marka Değeri

Tablo 16'da gösterilen özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi modelinin yol analizi katsayıları incelendiğinde kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisinin t değerinin 1,96'dan büyük ve olasılık değerinin de 0,05'den küçük olduğu görülmektedir. Bu nedenle H₀: "Özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur." hipotezi reddedilmiştir.

H₀ hipotezinin reddedilmesi ile özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Modele göre katsayının pozitif çıkması nedeniyle özel hastanelerde çalışan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamaları arttıkça marka

değeri de artmaktadır. Kurumsal itibar yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış, marka değerinde 0,80 birimlik artışa neden olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yapılan bu çalışma insan hayatının söz konusu olduğu hizmet işletmelerinden hastanelerde gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de büyük bir rekabet yaşanmaktadır. Her geçen yıl, gerek kamu hastaneleri, gerekse özel hastane sayılarında önemli artışlar yaşanmaktadır. Türkiye’de Eylül 2015 tarihinde yayınlanan Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2014 Haber Bültenine göre, toplam yatak sayısı 160.360 olan 866 devlet hastanesi ve 69 üniversite hastanesi olmak üzere toplam 935 hastane bulunmaktadır. Özel hastanelerde ise bu rakam 40.509 yatak kapasitesine sahip 556 hastane şeklinde gerçekleşmiştir. Yüzesel olarak bakıldığında kamu hastanelerinin %63 olarak üstünlüğünün olduğu görülmektedir. Sağlık işletmeleri, hizmet üreten işletmeler arasında yer almakla birlikte gerek kamu hastanelerinde, gerekse özel hastanelerde hastaların hastanelerden memnun olarak ayrılması, temel istek ve ihtiyaçlarının sıkıntısız biçimde karşılanması, ilgili personelin güler yüzlü olmaları, problem çözücü bir tavır sergilemeleri, hastalara hijyenik bir ortamın sağlanması ve oluşturulacak sosyal sorumluluk politikaları hastanelerin marka değerini artırıcı önemli roller üstlenmektedir. Bu durumun da rekabetçi üstünlük sağlamada kamu hastaneleri ve özel hastanelere önemli avantajlar sağlayacağı söylenebilmektedir. Araştırmada sağlık işletmeleri kamu hastaneleri ve özel hastaneler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Uygulama yapılan paydaşlar ise ilgili hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler olarak belirlenmiştir. Daha sonra literatürde yer alan kurumsal itibar yönetimini ve marka değerini belirleyen bileşenlerin araştırmaya konu olan hastane paydaşları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırmanın analiz kısmında öncelikle kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ve marka değeri kavramları için Birincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi ve İkincil Seviye Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılarak gözlemlenen değişkenlerin uyumu incelenmiştir. Model uyumunu olumsuz yönde etkileyen gözlemlenen değişkenler analizden çıkartılarak Kurumsal İtibar Yönetimi Uygulamalarının Marka Değerine Etkisi Modeli oluşturulmuştur. Aşağıda ise hipotezlerle ilgili temel bulgular sunulmuş ve kurulan modelden elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Araştırma Hipotezleri

Hipotezler	Sonuç
H₀: Kamu hastanelerinde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur.	RED
H₁: Kamu hastanelerinde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki vardır.	KABUL
H₀: Özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki yoktur.	RED
H₁: Özel hastanelerde çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamaları ile marka değeri arasında doğrusal bir ilişki vardır.	KABUL

Hipotez sonuçları incelendiğinde; çalışmakta olan doktor ve yöneticiler açısından kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisi, özel hastanelerde kamu hastanelerine göre daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Marka değerinin yükselmesine

bağlı olarak, rekabetçi üstünlük sağlama avantajının artacağı varsayımından hareketle özel hastanelerin, kamu hastanelerine göre daha yüksek seviyelerde rekabetçi konuma sahip oldukları ifade edilebilmektedir. Kamu hastanelerinin ise temel amacı sosyal devlet ilkesi kapsamında her bir vatandaşa sağlık hizmetlerini eşit ve ücretsiz olarak sunmaktır. Bu ilkedan hareketle kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisinin özel hastanelere göre daha düşük seviyelerde çıkmış olduğu söylenebilmektedir. Bununla birlikte kamu hastanelerinde kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değerine etkisinin beklenen değerden yüksek çıktığı gözlemlenmiştir. Bu duruma bağlı olarak sayıları her geçen yıl artan kamu hastanelerinin de rekabet avantajı sağlayacak uygulamaları faaliyete geçirdiği ifade edilebilmektedir.

Bu çalışmada teorik ve uygulamaya dayalı bilgiler yardımıyla rekabetçi üstünlük sağlamada kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının marka değeri üzerine etkilerini tespit etmeye yönelik soruların cevaplarının bulunması ve ileride yapılacak çalışmalar için yol gösterici bir rehber niteliği taşıması amaçlanmıştır. Bu sebeple gelecek çalışmalar için ortaya konabilecek öneriler şu şekilde ifade edilebilmektedir; Kurumsal itibar yönetimi uygulamalarının özellikle hizmet sektörü alanındaki önemi oldukça fazladır. Bu sebeple ilgili sağlık işletmelerinde ortaya koyulacak güçlü bir kurumsal itibar yönetimi politikası tüm paydaşlar tarafından benimsenmelidir. Üst yönetimin vizyon ve liderlik konusunda göstereceği tavır tüm paydaşları etkileyecektir. Gerekli görüldüğü takdirde belirli dönemlerde toplantılar düzenlenerek paydaşlara kurumsal itibar yönetimi ile ilgili eğitim ve seminerler verilmelidir. Bu noktada kurumsal itibar yönetimi bileşenleri detaylı olarak anlatılmalı, insan faktörünün önemi ön plana çıkarılmaya çalışılmalıdır. Böylelikle hastanenin hasta gözünde ifade ettiği marka çağrışımı da olumlu yönde şekillenecek ve kurumun marka değeri artacaktır. Uzmanlaşmanın yüksek düzeyde olduğu sağlık sektöründe hizmet alan hastalara almış oldukları hizmet ve tedavi yönetmeleri hakkında tüm bilgilendirmeler eksiksiz ve zamanında yapılmalı, çalışanlar ilgili oldukları alanda gerekli bilgi ve deneyime sahip olmalıdır. A'dan Z'ye ilgili hastanelerde çalışan tüm personelin tutarlı davranması ve davranışlarında samimi, güler yüzlü, halkla ilişkiler faaliyetlerinde açık, dürüst, yardımsever olması itibar politikasını etkilemektedir. Müşterinin marka değerine yönelik hizmet algısı açısından bu son derece önemlidir. Hastanenin hastaya güven vermesi, beklentilerinin tam olarak karşılanması, hızlı ve güvenilir sonuçlar alınması marka değeri bileşenleri arasında yer alan algılanan kaliteyi artıracaktır. İnsan sağlığının söz konusu olduğu gerek kamu gerekse özel hastanelerde çalışanların hijyen kurallarını göz ardı etmemesi gerekmektedir. Bu noktada gerekirse temizlik faaliyetleri ile ilgili yönetim tarafından daha sıkı bir gözetim politikası yürütülmelidir. İlgili sağlık kurumlarında marka sadakatinin yaratılması ancak hastaların hastaneden memnun ayrılmaları ile mümkündür. Hastanelerde kullanılan teknolojisi eskimiş, araç-gereç ve ekipmanlar günümüz modern sağlık teknolojisinin gerekliliklerine uygun şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca marka farkındalığı yaratılması gelişmiş teknolojilerin sunulduğu bir hastane olarak hizmet vermeyi gerektirmektedir. Bununla birlikte tıbbi hizmet dışında hastaneler tarafından sağlanan refakat, kantin, yiyecek, konaklama gibi hizmetler paydaşların beklediği seviyeye getirilmelidir. Hastaneler özellikle sosyal sorumluluk faaliyetleri alanında da çalışmalar sürdürmeli, örneğin dönemsel hastalıklar hakkında kamuoyunu bilinçlendirmeyi amaçlamalıdır. Sosyal sorumluluk üstlenen bir hastanenin marka değeri de bu durumdan olumlu bir şekilde etkilenecektir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1991). *Managing brand equity: Capitalizing on the Value of A brand*. New York.
Aaker, D.A. (1996). *Building Strong Brands*. New York: Free Press.

- Altındaş, Erkan (2005). *Kurumsal İtibar ve Anadolu Üniversitesi İ.B.F. Örneği*. Anadolu Üniversitesi. Reklamcılık ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- Argüden, Yılmaz (2003). *İtibar yönetimi*. Ar-Ge Danışmanlık Yayınları. İstanbul.
- Carmeli, A. & Tishler, A. (2005). Perceived organizational reputation and organizational performance: an empirical investigation of industrial enterprises. *Corporate Reputation Review*, 8(1), 13-20.
- Cop, R. & Bekmezci, M. (2005). Marka ve bilinirliği yüksek markalı çamaşır deterjanı üzerine bir uygulama. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 66-69.
- Çakırcı, M. A. (2013). *Marka yönetimi ve marka stratejileri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Çatar, Ö. R. (2010). *Kurumsal itibarın ölçülmesi ve yönetimi*. İki Özel Hastane Örneği. Marmara Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sağlık Kurumları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Çiftçioğlu, A. (2009). *Kurumsal itibar yönetimi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Doyle, P. (2003). *Değer Temelli Pazarlama: Şirketinizi Büyütmek ve Hissedar Değeri Yaratmak İçin Pazarlama Stratejileri*, Çev. Gülfıdan Barış, İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Dörtok, A. (2004). *Kurumsal itibarınızdan kaç sıfır atabilirsiniz?* İstanbul. Rota Yayınları.
- Griffin G. (2002). *Reputation management*. USA: Capstone Publishing.
- Gülmez, M. & Dörtüol T. İ. (2009). *Açıklamalı pazarlama sözlüğü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- İslamoğlu, A.H. & Fırat, D. (2011). *Stratejik marka yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kadıbeşegil, S. (2001). *Halkla İlişkilere Nereden Başlamalı?* (4.Baskı). Ankara: MediaCat Kitapları.
- Kadıbeşegil, S. (2013). *İtibar yönetimi*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Karaköse, T. (2007). Örgütlerde itibar yönetimi. Akademik Bakış. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 11, ISSN: 1694-258X
- Karaköse, T. (2012). *Kurumların DNA'sı ve itibar yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Parasuraman, A., Zeithaml, A. V., & Berry, L.L. (1988). Servqual: a multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64 (1).
- Selvi, Ö. (2012). *Özel sağlık kurumlarında itibar yönetimi ve bir uygulama*. selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı, Halkla İlişkiler Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şakar, N. (2011). *Kurumsal itibar ve paradigmalar*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Toksarı, M. (2010). *Tüketici temelli marka değerinin ölçümü: Kayseri'de otomobil kullanıcıları üzerine bir uygulama*. Niğde Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Tosun, B. N. (2014). *Marka yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Vázquez, R., A. Belén del Río & Víctor Iglesias (2002). Consumer based brand equity: development and validation of a measurement instrument. *Journal of Marketing Management*, 18, 27-48.
- Walsh, G., Beatty, E.S. & Shiu M.K. E. (2007). The customer-based corporate reputation scale: Replication and short form. *Journal of Business Research*, 62, 924-930.
- Yüce, A. (2010). *Bütünleyici bir modelle marka değeri ölçümü*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum.

The Effects of International Sanctions on External Debt¹

Uluslararası Yaptırımların Dış Borçlar Üzerine Etkileri

Atakan DURMAZ*

Ömer AKKUŞ**

Abstract

In this study, the effects of international sanctions imposed by the United States (US) and multinational institutions (European Union (EU) and the United Nations (UN)) on the external debts of less developed or/and developing countries are empirically assessed. Our sample includes 44 countries experienced international sanctions over the period 1976-2014. According to the results, the sanctions significantly increase the external debt of the target country. Moreover, if the targeted countries increase government expenditures against these sanctions, it is seen that the tendency of these sanctions to increase external debt is lower in sanctioned periods. Adding to these, the effect of the type of regime in targeted countries on external debt varies according to the state of government expenditures.

Keywords: Sanctions, external debt, developing countries, less developed countries

Öz

Bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve çokuluslu kurumlar (Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler (BM)) tarafından uygulanan uluslararası yaptırımların az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarına etkileri ampirik olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, uluslararası yaptırım uygulanan 44 ülkeye ait 1976-2014 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre yaptırımlar, hedef ülkenin dış borcunu önemli ölçüde artırmaktadır. Ayrıca, hedeflenen ülkelerin bu yaptırımlara karşı devlet harcamalarını artırması halinde, bu yaptırımların dış borçlanmayı artırma eğiliminin yaptırım dönemlerinde daha düşük olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, hedeflenen ülkelerde rejimin türünün dış borçlara etkisi, hükümet harcamalarının durumuna göre değişmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaptırımlar, Dış Borç, Gelişmekte Olan Ülkeler, Az Gelişmiş Ülkeler

Introduction

Economic sanctions have recently become a tool used frequently in foreign politics. Many countries, especially the USA, apply to these sanctions for various purposes through unilateral or international institutions (Cortright and Lopez, 2000, Hufbauer et. al. 2009). Sanctions are often implemented by promoting democratic rights and freedoms, stopping civil wars, preventing the spread of nuclear weapons, and punishing states that provide assistance to global terrorists (Hatipoglu and Peksen, 2018). One of the most important reasons for the preference of these sanctions is to be seen as a non-violent and humanistic alternative to military intervention. Because economic sanctions aim to change the policies of the target country by inflicting it on the economy (Neuenkirch and Neumeier, 2016). Indeed, some studies in the literature document that sanctions may be a adverse effect on the economic condition of the target country. In this respect, Neuenkirch and Neumeier (2015) and Hufbauer et al. (2009) are among the important studies showing the effects of economic sanctions on target country economies.

¹ An earlier version of this article was presented at the International Congress On Political, Economic And Social Studies (ICPESS2017), Sarajevo, Bosnia-Herzegovina, May 19-22, 2017.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, adurmaz@bayburt.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, omerakkus@gumushane.edu.tr

When the consequences of economic sanctions are examined, it appears that the vast majority of applications fail to achieve their aims (Hufbauer et al. 2009, Pape 1998). Moreover, it has been found that these sanctions do not only fail to achieve the intended objectives, but also cause considerable human and political harm in the target societies (Neuenkirch and Neumeier, 2016). This leads to some criticism of the implementation of economic sanctions. The most criticized issue is that most of the cost of sanctions is borne by the people in the target country, although the measures taken are generally directed to governments. specially if the target country is being managed on non-democratic conditions, the cost of sanctions can be reflected in the mass of the society.

As a matter of fact, there are many studies in the literature on the negative effects of sanctions on the humanitarian conditions of the target countries. In this context, some studies have indicated that the society will adversely affect access to adequate clean water and food resources (Weiss et al. 1997, Cortright and Lopez, 2000), while others emphasize that the same is the case with access to medical and health services (Weiss 1999, Gibbons and Garfield 1999, Garfield 2002, Peksen 2011, Allen and Lektzian, 2013). In some studies it has been shown that sanctions are a negative effect on infant mortality and life expectancy (Ali and Shah 2000, Daponte, and Garfield, 2000).

Some studies—indicate that sanctions are not only negative effects on the human conditions of the target countries, but also on the political structure. From these studies, Wood (2008), Peksen (2009) and Oechslin (2014) point out how economic sanctions affected the human rights in the target countries; Marinov (2005), Allen (2008) and Escribà-Folch and Wright (2010) point out sanctions affect the political stability of the target country and Peksen and Drury (2010) focuses on the effects of sanctions on target country's democracy level.

Empirical studies on the effects of economic sanctions on economies of target countries are less common. In this context, Evenett (2002) and Hufbauer et al. (2009) focused on the effects of economic sanctions on the foreign trade of the target countries, while Dizaji & van Bergeijk (2013) investigated the negative effects of sanctions on various macroeconomic indicators. Neuenkirch & Neumeier (2015) have examined the effects of economic sanctions on the economic growth of the target countries.

This paper contributes to the literature by providing a empirical assessment of how economic sanctions affect the external debt of the target countries. Economic sanctions often cause a recession in exports and imports, as well as the withdrawal of foreign aid and investments (Weiss et al. 1997, Heine-Ellison, 2001). As a result of the sanctions, even if the investments are not withdrawn, the increase in political risk in the target country may increase the borrowing costs of the target countries. This can lead to serious economic problems, especially in terms of underdeveloped and developing countries needing foreign capital to sustain economic growth. According to our research, In the researches, there was no literature that directly assessed the effect of economic sanctions on the external debt stock of the target states. In this respect, it is expected that this study will contribute to the literature by revealing the effects of economic sanctions effects on the external debts of the target countries.

The study prepared in this direction consists of four main sections. Section 2 presents an overview of theoretical framework and the related literature. Section 3 presents the

methodology being used in this study and discusses the method used in analyzing the data. The conclusions of study are presented in Section 4.

Literature Review

In general, it can be said that economic sanctions are obligatory measures between military intervention and diplomatic oppression, including various actions such as tariffs, export controls, import restrictions, travel restrictions, freezing assets, reduction or elimination of foreign aid and withdrawal of diplomatic relations. Theoretically, economic sanctions are influential because of the potential for economic harm. As a matter of fact, economic sanctions often affect the target country's economy in the form of negative external shocks. These external shocks are often causing huge costs on the economy by increasing unemployment and inflation reducing economic output and. Hufbauer (2009) finds that target countries are confronted a 3 per cent decline in average GDP in their study of a comprehensive assessment of all major economic sanctions since the beginning of the twentieth century. It also indicates that the average inflation rate during the years of sanctions is approximately 37%, excluding countries with high inflation. Similarly, Neuenkirch and Neumeier, (2015) found that economic sanctions imposed by the and the USA (United States) and UN (United Nations) on 68 different countries have created negative macroeconomic effects on target countries. According to the results, it was determined that sanctions in the USA led to an average decrease of about 1% in real GDP, while UN sanctions reduced the target countries GDP by 2.8% on average.

The effects of economic sanctions are not only on the goods and services sector, but also on the financial sector. The contraction in the economy due to sanctions may cause decreases in the funds deposited in the bank. In order to minimize their risk, investors can turn their savings into alternative sectors other (such as government bonds) than the banking system. This type of deposit constraint forces banks to raise nominal deposit rates in order to attract more funds, while the rise in nominal deposit rates causes the banks to lose their profitability. Because the nominal return of most bank assets is fixed or the rising fund does not keep up with the cost. As a result, increasing funding costs increase the likelihood of bankruptcy in the banking sector and lay the groundwork for the emergence of banking crises (Demirgüç-Kunt and Detragiache 1997, Diamond and Rajan, 2012).

There are various channels through which sanctions can affect the economic structure of the target country negatively. Within these channels, it is possible to say such means as export and import restrictions, declining competitive power in international markets and reduction of international capital movements (reduction of foreign direct investment, withdrawal of foreign aid and financial grants etc.) (Evenett 2002, Hufbauer et al. 2009). However, even if commercial embargoes or suspension of international aid and capital flows are not explicitly prohibited, such adverse effects may arise and in some cases even discourses of economic sanctions are effective on the target country (Whang, 2011). These discourses may cause the target country to lose its reputation, or it may lose its position in the international community and lead to a decrease in external support.

On the other hand, the fact that economic sanctions are aimed at making political reforms and even changing political power is a serious threat to the political stability of the

target country. This can create a great uncertainty about the future of the political system and the political elite. It is expected that this ambiguity will have a negative effect on the commercial and financial relations of the target state and direct investments in the target state (Hatipoglu and Peksen, 2018). Indeed, empirical research shows that economic sanctions are associated with the transitional process and political turmoil (Peksen and Drury, 2010, Marinov 2005, Allen, 2008). Studies have shown that political instability has negative effects on both investment and saving and economic growth (Aizenman and Marion 1993, Alesina et al. 1996, Alesina and Perotti, 1996). However, the effects of these economic sanctions on the economy of the target country depend on various factors. One of these factors is the effectiveness of the sanction instrument used by the organization or country that implements economic sanctions. Among the past practices of the United Nations and the United States are many tools, from stopping the movements of funds and assets, to prohibiting grants and loans, to maintaining all economic activities. Whoever applies economic sanctions to the target country also changes the effectiveness of sanctions. It can be argued that the sanctions of international organizations (United Nations, European Union), where more than one country is involved, have a superior negative effect on the growth of GDP of the target country compared to the sanctions of unilateral countries (Neuenkirch and Neumeier, 2015). In addition, if the sanction is the sole country, the target country may avoid losing access to raw materials or access to alternative trading partners. However, it should not be overlooked that working with alternative trading partners can sometimes have the disadvantage of being away from optimal trade conditions.

Another factor that determines the effects of economic sanctions on the target country is the political and economic structure of the target country. In this direction, Marinov (2005) states that sanctions are two different effects on the target country. The first of these effects is the sanctioned costs that political power and its supporters must bear; and the second is the sanitary costs that the rest of society must undertake. Hence, it can be said that economic sanctions usually have a heterogeneous effect. Individuals living in society are able to reduce the negative effects of sanctions depending on their political ties and connections (Kaempfer and Lowenberg, 2007). Studies indicate that this situation may adversely affect income distribution in the target country. As a matter of fact, Neuenkirch and Neumeier (2016) found that the economic sanctions imposed by the USA have different effects according to income distribution in the target countries. According to the results of the study, those with low income levels are more affected by economic sanctions.

Economic sanctions also have negative effects on debtors. Previous research has shown that in periods of adverse macroeconomic conditions such as economic contraction, the likelihood of firms defaulting on their debts increases due to declining rates of profit and other difficulties (Lindgren et al. 1996, Kaminsky and Reinhart, 1999; Demirguc and Detragiache, 2000).

A similar situation applies to countries. Countries that are the targets of international sanctions are often underdeveloped or developing countries that often try to achieve economic growth by investing in foreign capital and often have a high external debt burden. This can lead to serious problems in paying the external debt of target countries. In the economic literature, the relationship between international sanctions and the sovereign defaults is

expressed in terms of "gunboat diplomacy" and "supersanctions" (Weidenmier, 2005). In the related literature, there are two different approaches to explain the subject. The general opinion in the literature suggests that international sanctions are intended to encourage debt repayment through the serious and long-term economic costs that the target country is exposed to. In other words, the failure of the countries to pay their debts causes sanctions. Although this approach is valid in many cases, according to the other approach, sanctions cause countries to be unable to pay their debts (Scheresberg et al. 2017).

In some countries where economic sanction is applied, political power is trying to win community support by resisting these sanctions. In this context, they try to take public support in the short term by reducing the costs of economic sanctions on society. One of the policies frequently referred to during these periods is expansionary fiscal policies. Political power aims to increase total demand by increasing government expenditures and thus revitalize the economy which is narrowing as a result of sanctions. In this sense, it can be said that government expenditure has function of reducing the effect of economic sanctions. Therefore, we hypothesize that:

H₁: There is a positive effect of economic sanctions on external debt stocks

H₂: Government expenditures reduce the impact of economic sanctions on external debt stocks

Method, Data and Empirical Results

Method and Data

The different versions of the following model are estimated in this study to reveal the impact of the economic sanctions imposed by any of the United States, the European Union and the United Nations on the external debt of the target country.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \beta X_{i,t} + \delta_t + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

The independent variable ($y_{i,t}$) is the external debt, independent variables ($X_{i,t}$) represent sanctions, government expenditure, inflation, GDP per capita, the type of regime, secondary school enrollment, α_i individual specific effect which explains individual heterogeneity due to the unobservable and time-invariant factors, δ_t time effect and $\varepsilon_{i,t}$ error term. The study examines 44 countries¹ sanctioned by the United States, the European Union and the United Nations the period 1976-2014.

The descriptive statistics of the variables used in the model are shown in Table 1.

Table 1: Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std.Dev.	Min	Max
External Debt	1,500	67.56185	106.7443	0.463434	1380.77
Sanctions	1,657	0.336753	0.4727424	0	1

¹ Angola, Azerbaijan, Belarus, Bolivia, Brazil, Cambodia, Cameroon, Central African Republic, China, Colombia, Ecuador, Ethiopia, Fiji, Gambia, Guinea, Guatemala, India, Indonesia, Iran Islamic Rep., Jordan, Kenya, Liberia, Lebanon, Malawi, Nicaragua, Nigeria, Niger, Pakistan, Paraguay, Peru, Romania, Rwanda, South Africa, El Salvador, Sudan, Syrian Arab Republic, Thailand, Turkey, Uganda, Uzbekistan, Vietnam, Yemen Rep., Zambia, Zimbabwe

Gov.Expenditure	1,452	13.78877	5.901332	1.37519	54.5154
Inflation	1,561	72.44044	577.8561	-27.0486	13611.6
Gdppercapita	1,542	2400.484	2281.689	115.436	11797.4
Type of regime	1,656	1.274155	0.6464095	1	4
Schoolenrollment	1,546	5080.337	15273.4	3	119148

The data belonging variables is obtained from United Nations Statistical Databases, World Development Indicator and Cross National Time Series Data Archive. A large part of the data on sanctions has been used in comparison with the data compiled by Wood (2008).

The general government expenditure includes all government current expenditures for goods and services purchases and is used as a percentage of the gross domestic income while external debt stock is used as a percentage of gross national income. The inflation measured by the annual growth rate of the gross domestic product deflator reflects the rate of price change in the economy as a whole. Gross domestic product per capita is used as the constant 2010 US dollar.

The sanction variable is set down as a dummy variable and this variable has a value of 1 for years sanctioned by the United States, the European Union or the United Nations, and 0 for other years. Type of regime takes values from 1 to 4. When type of regime takes a value of 1, it is a civilian government whose population is controlled by a non-military component. The external appearance controlled by a military elite when it gets the value of 2 is a civilian government. When it takes the value of 3, it is usually (but it is not compulsory) directly managed by the military after a military coup d'état. when it gets the value of 4, it is called the others and the first three type of regimes counted represent regime that cannot be included in any one of them, that is, the fact that they cannot have a strong national government due to external influences. The model results are obtained by using the panel data method for the data set compiled by considering the country number and the time dimension. The panel data method is applied in the study and three of the model results of Pooled OLS, fixed effects and random effects are estimated in different formations and are shown in the model results. However, it should be noted that constant terms and error terms must be mutually independent in the random effects model when model results are reported.

Empirical Results

Three different versions of the model given in equation (1) have been estimated. The results are presented in Table 2, Table 3 and Table 4. The factor behind estimating the model in the different versions is that some of variables considered in the model might have a large effect on the increase or decrease in external debt. Government expenditures and type of regime variables are notable among these variables. The estimation results that these two variables are jointly included in the model are presented in Table 2.

Table 2 indicates the results that all of the control variables are included in the model. All of the estimation methods used indicate that sanctions are positively and statistically significant on external debt at 1% significance level. This means that when all the control variables are included in the model, the sanctions imposed on the countries increase the external debt of the target country much more and it indicates that an increase in sanctions increases the external debt of the target country about 28%. It also indicates that an increase in

government expenditures increase the external debt of the target country about 2% when the control variables are examined. On the other hand, it is determined that an increase in inflation rates is a variable increasing external debt and this effect remains at low levels. However, secondary school enrollment and type of regime are not found statistically meaningful.

Table 2: Empirical Results (All Variables)

Variables	Pooled OLS	Fixed Effect	Random Effect	Fixed Effect(Robust)	Random Effect(Robust)
Sanctions	0.288*** (0.0432)	0.297*** (0.0440)	0.288*** (0.0432)	0.297*** (0.0903)	0.288*** (0.0931)
Gov.Exp.	0.0225*** (0.00413)	0.0223*** (0.00438)	0.0225*** (0.00413)	0.0223 (0.0148)	0.0225* (0.0136)
Inflation	0.000312*** (2.87e-05)	0.000305*** (2.87e-05)	0.000312*** (2.87e-05)	0.000305** (0.000140)	0.000312** (0.000145)
Gdp Per Cap.	-4.78e-05*** (1.67e-05)	-3.65e-05 (2.42e-05)	-4.78e-05*** (1.67e-05)	-3.65e-05 (3.95e-05)	-4.78e-05* (2.52e-05)
Type of Regime	-0.0498 (0.0370)	-0.0383 (0.0395)	-0.0498 (0.0370)	-0.0383 (0.0672)	-0.0498 (0.0628)
School Enrol.	-2.64e-06 (2.22e-06)	6.87e-07 (2.97e-06)	-2.64e-06 (2.22e-06)	6.87e-07 (2.11e-06)	-2.64e-06 (1.79e-06)
Constant	0.362*** (0.0991)	0.305*** (0.100)	0.362*** (0.0991)	0.305* (0.165)	0.362*** (0.130)
Period	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014
Country	44	44	44	44	44
Wald ki-kare, p value	0.000		0.000		0.067
F, p value		0.000		0.064	
Observations	1,261	1,261	1,261	1,261	1,261

Standard errors in parentheses
 *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Namely, the fact that the regime in the country is a civilian government controlled by a non-military component or that it is directly governed by the army is not statistically significant if all of the control variables are included in the model. Nevertheless, the results indicate that external debt of target country decrease if GDP per capita in target country increase. The estimated model results in case government expenditure is excluded are presented in Table 3.

Table 3: Empirical Results (Excluded Government Expenditure)

VARIABLES	Pooled	Fixed	Random	Fixed (Robust)	Random (Robust)
Sanctions	0.333*** (0.0475)	0.345*** (0.0481)	0.333*** (0.0475)	0.345*** (0.115)	0.333*** (0.114)
Gov.Exp.					
Inflation	0.000319*** (3.11e-05)	0.000312*** (3.11e-05)	0.000319*** (3.11e-05)	0.000312** (0.000152)	0.000319** (0.000155)
Gdp Per Cap.	-6.43e-05*** (2.05e-05)	-6.75e-05** (2.71e-05)	-6.43e-05*** (2.05e-05)	-6.75e-05 (5.29e-05)	-6.43e-05* (3.44e-05)
Type of Regime	-0.110*** (0.0409)	-0.109** (0.0426)	-0.110*** (0.0409)	-0.109 (0.0853)	-0.110 (0.0756)
School Enrol.	-1.91e-06 (2.70e-06)	1.97e-06 (3.35e-06)	-1.91e-06 (2.70e-06)	1.97e-06 (2.46e-06)	-1.91e-06 (1.95e-06)
Constant	0.823*** (0.101)	0.798*** (0.0879)	0.823*** (0.101)	0.798*** (0.163)	0.823*** (0.181)
Period	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014
Country	43	43	43	43	43
Wald ki-kare, p value	0.000		0.000		0.069
F, p value		0.000		0.0804	
Observations	1,346	1,346	1,346	1,346	1,346

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Table 3 shows that sanctions affect the external debt of the target country at a higher rate according to Table 3 if government expenditure is not included in the model.

In the model with government expenditures, an increase in sanctions rises the external debt by around 28%, but if this variable is excluded from the model, the estimation results indicates that the sanctions increase the external debt of the target country about 33%. In a similar way, it is determined that secondary school enrollment does not have any significant effect on the external debt whereas inflation increased external debt but the effect on external debt was low. There is a statistically significant effect of type of regime when government expenditure is excluded from the model while type of regime is not a significant effect on external debt when all the control variables are involved in the model. In this case, the results clearly indicate that external debt decreases in countries where there is a transition from the civil government to directly managed by the military. While there is no significant effects in the models with adjusted standard errors, there is significant effects in other models for type of regime and this situation decrease external debt of target country about 10%.

Table 4: Empirical Results (Excluded Type of Regime)

VARIABLES	Pooled OLS	Fixed	Random	Fixed (Robust)	Random (Robust)
Sanctions	0.281*** (0.0429)	0.293*** (0.0437)	0.281*** (0.0429)	0.293*** (0.0871)	0.281*** (0.0895)

Gov.Exp.	0.0226*** (0.00412)	0.0223*** (0.00438)	0.0226*** (0.00412)	0.0223 (0.0147)	0.0226* (0.0135)
Inflation	0.000314*** (2.87e-05)	0.000306*** (2.87e-05)	0.000314*** (2.87e-05)	0.000306** (0.000140)	0.000314** (0.000146)
Gdp Per Cap.	-4.65e-05*** (1.66e-05)	-3.45e-05 (2.40e-05)	-4.65e-05*** (1.66e-05)	-3.45e-05 (3.83e-05)	-4.65e-05* (2.46e-05)
Type of Regime					
School Enrol.	-2.49e-06 (2.20e-06)	8.41e-07 (2.96e-06)	-2.49e-06 (2.20e-06)	8.41e-07 (2.09e-06)	-2.49e-06 (1.76e-06)
Constant	0.296*** (0.0857)	0.251*** (0.0841)	0.296*** (0.0857)	0.251 (0.198)	0.296* (0.154)
Period	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014	1976-2014
Country	42	42	42	42	42
Wald ki-kare, p value	0.000		0.000		0.039
F, p value		0.000		0.043	
Observations	1,262	1,262	1,262	1,262	1,262
Standard errors in parentheses					
*** p<0.01, ** p<0.05, *p<0.1					

It is determined the estimation results that type of regime is removed from the model are the similar to estimation results of those model with all control variables. According to Table 2, Table 3 and Table 4, secondary school enrollment has no significant effect on external debt in any models but type of regime has in a model which the government expenditure variable is excluded.

Conclusion

Although the sanctions are generally implemented on the grounds that the rights and freedoms of civilians are protected, they are used as an important tool to meet the demands of the countries that are subject to the sanction and which leaves the target country in a difficult situation in the international relations. Therefore, sanctions become a frequently used tool to create change in the targeted countries and lead to different effects on their economies. Countries or organizations implementing sanctions can put these sanctions into practice by recognizing that unwanted and harmful consequences may arise in the targeted country's economies. There will be a contraction in foreign trade volume as long as the target countries do not meet the demands of those who enforce sanctions. These and similar results lead to further increases in deficits in both the budget and foreign trade of the countries and countries begin to borrow for covering these deficits. The study empirically demonstrates that there is a significant increase in the external debt of the targeted countries in the sanctioned countries during the sanctioned periods and it suggests that the macroeconomic balances of the target country are tried to be influenced in the long run. Findings show that the sanctions significantly increase the external debt of the target country and indicates that if the targeted countries increase government expenditures against these sanctions, the tendency of these sanctions to increase external debt is observed to be lower in sanctioned periods. Nonetheless, the type of regime in the country is not a very important variable if government expenditures

are taken into account but it is an important variable when government expenditures are not taken into consideration and the empirical evidence indicates that external debt of target country diminishes as it moves away from being democratic country. The negative effect of sanctions on the economies of target countries can be reduced if they can increase gross domestic product per capita in their own countries and the results of study Show that an increase in the gross domestic product per capita reduces the external debt of the countries targeted. As a result, it would not be wrong to emphasize that sanctions increase the external dependency of the targeted countries through external debt.

References

- Aizenman, Joshua, and Nancy P. Marion. (1993). "Policy uncertainty, persistence and growth." *Review of International Economics* 1 (2): 145–63. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9396.1993.tb00012.x>.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., Swagel, P. (1996). "Political instability and economic growth." *Journal of Economic Growth*, 211, 189–90.
- Alesina, Alberto, and Roberto Perotti. (1996). "Income Distribution, Political Instability, and Investment." *European Economic Review* 40 (6), 1203–28. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00030-5](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00030-5).
- Ali, Mohamed M, and Iqbal H Shah. (2000). "Sanctions and childhood mortality in Iraq." *The Lancet*, 355 (9218), 1851–57. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(00\)02289-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(00)02289-3).
- Allen, Susan Hannah. (2008). "The Domestic political costs of economic sanctions." *Journal of Conflict Resolution* 52 (6), 916–44. <https://doi.org/10.1177/0022002708325044>.
- Allen, Susan Hannah, and David J. Lektzian. (2013). "Economic sanctions: A blunt instrument?" *Journal of Peace Research* 50 (1), 121–35. <https://doi.org/10.1177/0022343312456224>.
- Cortright, D., Lopez, G. (2000). *The sanctions decade: Assessing UN strategies in the 1990s*. Edited by G. Cortright, D., Lopez. Boulder, CO.: Lynne Rienner.
- Daponte, B., Garfield, R. (2000). "The effect of economic sanctions on the mortality of Iraqi children prior to the 1991 Persian Gulf War." *American Journal of Public Health* 90 (4):546–52. <https://doi.org/10.2105/AJPH.90.4.546>.
- Demirgüç-Kunt, A. & Detragiache, E. (1997). "The determinants of banking crises: Evidence from developing and developed countries." *IMF Working Papers*, 97(106), 1. <https://doi.org/10.5089/9781451947175.001>.
- Demirguc, Ash, and Enrica Detragiache. (2000). "Monitoring banking sector fragility: A multivariate logit approach." *The World Bank Economic Review* 14 (2), 287–307.
- Diamond, Douglas W, and Raghuram Rajan. (2009). "Illiquidity and interest rate policy," no. National Bureau of Economic Research.
- Diamond, Douglas W, and Raghuram G Rajan. (2012). "Illiquid banks , financial stability , and interest rate policy" 120 (3), 552–91.
- Dizaji, Sajjad Faraji, and Peter A G van Bergeijk. (2013). "Potential early phase success and ultimate failure of economic sanctions." *Journal of Peace Research* 50 (6), 721–36. <https://doi.org/10.1177/0022343313485487>.

- Escribà-Folch, Abel, and Joseph Wright. (2010). "Dealing with tyranny: International sanctions and the survival of authoritarian rulers1." *International Studies Quarterly* 54 (2), 335–59. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2010.00590.x>.
- Evenett, S.J. (2002). "The impact of economic sanctions on south African exports." *Scottish Journal of Political Economy* 49: 557–73. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9485.00248>.
- Garfield, R. (2002). "Economic sanctions, humanitarianism and conflict after the Cold War." *Social Justice* 29 (3(89)), 94–107.
- Gibbons, Elizabeth, and Richard Garfield. (1999). "The impact of economic sanctions on health and human rights in Haiti, 1991-1994." *American Journal of Public Health*, 89 (10), 1499–1504. <https://doi.org/10.2105/AJPH.89.10.1499>.
- Hatipoglu, Emre, and Dursun Peksen. (2018). "Economic sanctions and banking crises in target economies." *Defence and Peace Economics*, 29(2), 171–89. <https://doi.org/10.1080/10242694.2016.1245811>.
- Heine-Ellison, S. (2001). "The impact and effectiveness of multilateral economic sanctions: A comparative study." *The International Journal of Human Rights* 5 (1), 81–112. <https://doi.org/10.1080/714003707>.
- Hufbauer, G., Schott, J., Elliott, K.A., Oegg, B. (2009). *Economic sanctions reconsidered: history and current policy*. 3rd ed. Washington, DC: Institute for International Economics.
- Kaempfer, William H., and Anton D. Lowenberg. (2007). "The political economy of economic sanctions." In *Handbook of Defense Economics*, Sandler, T. and Hartley K. (ed.), 2nd ed., 867–911. [https://doi.org/10.1016/S1574-0013\(06\)02027-8](https://doi.org/10.1016/S1574-0013(06)02027-8).
- Kaminsky, Graciela L, and Carmen M Reinhart. (1999). "The twin crises: The causes of banking and balance-of-payments problems." *American Economic Review* 89 (3): 473–500. <https://doi.org/10.1257/aer.89.3.473>.
- Lindgren, Carl-Johan, Gillian G. Garcia, and Matthew I. Saal. (1996). *Bank soundness and macroeconomic policy*. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Marinov, Nikolay. (2005). "Does pressure from the outside destabilize leaders on the Inside." *American Journal of Political Science*, 49 (3), 564–576.
- Neuenkirch, Matthias, and Florian Neumeier. (2015). "The impact of UN and US economic sanctions on GDP growth." *European Journal of Political Economy* 40: 110–25. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2015.09.001>.
- . (2016). "The impact of US sanctions on poverty." *Journal of Development Economics*, 121, 110–19. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2016.03.005>.
- Oechslin, Manuel. (2014). "Targeting autocrats: economic sanctions and regime change." *European Journal of Political Economy*, 36(December), 24–40. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2014.07.003>.
- Pape, A. R. (1998). "Why economic sanctions still do not work." *International Security* 23(1), 66–77. <https://doi.org/10.2307/2539263>.
- Peksen, Dursun. (2009). "Better or worse? The effect of economic sanctions on human rights." *Journal of Peace Research*, 46(1), 59–77. <https://doi.org/10.1177/0022343308098404>.

-
- . (2011). “Economic sanctions and human security: The public health impact of Economic Sanctions.” *Foreign Policy Analysis*, 7 (3), 237–51.
- Peksen, Dursun, and A. Cooper Drury. (2010). “Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy.” *International Interactions* 36 (3): 240–64. <https://doi.org/10.1080/03050629.2010.502436>.
- Scheresberg, Carlo de Bassa, Edoardo Grillo, and Francesco Pasarelli. (2017). “Sanctions and Incentives to Repudiate External Debt.” *Collegio Carlo Alberto*. 505.
- Weiss, T., Cortright, D., Lopez, G., Minear, L. (1997). *Political Gain and Civilian Pain: Humanitarian Impacts of Economic Sanctions*. Boulder, CO.: Rowman and Littlefield.
- Weiss, Thomas G. (1999). “Sanctions as a Foreign Policy Tool: Weighing Humanitarian Impulses.” *Journal of Peace Research*, 36 (5), 499–509. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0022343399036005001>.
- Whang, Taehee. (2011). “Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States1.” *International Studies Quarterly* 55 (3): 787–801. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2011.00668.x>.
- Wood, Reed M. (2008). “‘A Hand upon the Throat of the Nation’: Economic Sanctions and State Repression, 1976-2001.” *International Studies Quarterly*, 52 (3), 489–513. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2008.00512.x>.
-

ENGLISH LITERATURE

The Absent Presence of the Middle Class in Ali Smith's *There But For The* Ali Smith'in *There But For The* Adlı Romanında Orta Sınıfın Olmayan Varlığı

Seda PEKŞEN*

Abstract

In *There But For The* Ali Smith takes the reader to an existentialist journey in a capitalistic surveillance society where the consumerist middle class contributes to the sustenance of the system by becoming an absent presence. One member of this society shuts himself off of civilization simply by locking himself into the guest room of a couple of strangers during a dinner party only to become an absent presence himself. The havoc he causes through his absence turns him into an even greater presence nationwide. Meanwhile, the discussions that take place at the dinner party and after the realization of the man's rebellious act reveal how the judgmental presence of the people surrounding him actually makes them rather an absence not only in his life but in the society as a whole. The part of the proverb that is left out in the title of the novel ("grace of God, go I") also suggests, right from the beginning, that no matter who it is, their presence will be one of *schadenfreude*. The fact that surveillance has been internalized by the middle class members of the society ironically turns them into an embodiment of the system itself. They are present only as surveillants and judges, while absent when it comes to problem solving. The aim of this paper will be to scrutinize this absent presence of the middle classes as part of an existentialist discussion on civilization and its discontents.

Key Words: surveillance, absent presence, judgement, civilization, schadenfreude

Öz

Ali Smith *There But For The* adlı romanında okuru tüketici orta sınıfın olmayan bir varlık haline gelerek sistemin sürdürülmesine katkıda bulunduğu gözetlemeci kapitalist toplumda varoluşsal bir yolculuğa çıkarmaktadır. Bu toplumun üyelerinden biri bir akşam yemeği toplantısı esnasında kendisini tanımadığı bir çift insanın misafir odasına kilitlemek suretiyle kendini medeniyetten soyutlarken aslında kendisi de olmayan bir varlığa dönüşmektedir. Yok oluşuyla yarattığı kargaşa onu ulus çapında daha da büyük bir var oluşa dönüştürür. Bu esnada, akşam yemeğinde ve adamın eyleminin altında yatan isyanın fark edilışinden sonra süregelen tartışmalar çevresindeki insanların yargılayıcı varlıklarının onları yalnızca adamın hayatında değil, aynı zamanda toplumun genelinde aslında bir var olmayışa dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Romanın başlığında kullanılan atasözünün eksik bırakılmış olan kısmı (grace of God, go I) daha en baştan var olan her kim olursa olsun bu kişinin varlığının başkalarının açısından zevk almak üzerine temellendirileceğini ima etmektedir. Gözetlemenin toplumun orta sınıf üyeleri tarafından içselleştirilmiş olması gerçeği ironik bir biçimde bu üyeleri sistemin vücut bulmuş bir haline çevirmektedir. Bu üyeler yalnızca gözetlemeciler ve yargıçlar olarak var olmakta, ancak iş sorunların çözümüne geldiğinde aynı üyeler ortadan kaybolmaktadırlar. Bu makalenin amacı orta sınıfın bu var olmayan varlığını medeniyet ve medeniyetin hoşnutsuzlukları bağlamında varoluşsal bir tartışma olarak incelemektir.

Anahtar kelimeler: gözetleme, olmayan varlık, yargılama, medeniyet, başkalarının açısından zevk almak

Introduction

In Ali Smith's novel, *There But For The*, the whole story revolves around a man called Miles Garth who attends a dinner party in the house of a couple of strangers as the guest of a man he barely knows. Right after the main course Miles goes upstairs and locks himself in the spare bedroom not to come out for months. The novel is divided into four parts narrated from the viewpoint of a different character each of whom is only tangentially related to Miles. As Ben Davies (2017) contends: "Miles' move into the room therefore gathers narrative entities together – characters and their stories – as the spare room is the space around and through which the narrative is structured and the strands come into their presence, their textual space and being" (p. 511). Each part of the novel starts with a word from the title. In the first part Anna Hardie, who met Miles as a teenager during a trip to Europe as the prize for a writing contest,

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, sedapeksen@gmail.com

questions what it means to be *there*. The second part is about Mark Palmer who meets Miles at the theatre and invites him to this dinner party he doesn't want to go to *but* has to. In the centre of this second part is a theatrical two-page long dialogue between the two men on the function of the word "but". The third part is about May Young, Miles' childhood friend Jennifer's mother, an old woman with dementia staying in a hospital and speaking only "in the confines of her own head", stuck in the past with the memories of her daughter who died as a teenager. One of the most vivid memories May has of her daughter is the one question she asked all the family members:

What is humanity *for*?" The final part is told from the viewpoint of a little girl, Brooke Bayoude, who attends the dinner party with her academic parents, calls herself first a "cleverist," then a "historian," and takes on the task of chronicling Miles' story because she believes that histories and stories are extremely important "even if all we know is that we don't know (Smith, 2012, p. 295).

Brooke muses on the fact that the definite article can be left out as in newspaper headlines but the reader would still acknowledge its presence, just as crowds of people acknowledging the presence of Miles (after his story becomes a nationwide phenomenon), even though they had never seen him and know nothing about him. By the end of the novel the history of Miles is yet to be written and this is the point where the reader can perhaps complete the elliptical title. Put together, with Miles and his story in the centre, all these narrative entities contribute to the portrayal of the middle class as absent presence. The aim of the following paragraphs will be to scrutinise the nature and reasons behind this middle class attitude and its consequent impact on individuals such as Miles, Mark and Anna.

The term absent presence that will be employed here in the analysis of the middle class attitude and also of Miles as the central figure of the novel will be based on a Heideggerian understanding of Being. Heidegger (1962) refers to Dasein as the priority of existentia over essentia, that is, Being-present-at-hand over Being-what-it-is (p. 67). By locking himself in, Miles seems to be trying to step out of existence. He is there in the world, but he is not *there*. So Being-present-at-hand is not enough, for Dasein requires Being-in. Heidegger (1962) explains this difference between Being-in-the-world and Being-in as follows:

An entity present-at-hand within the world can be touched by another entity only if by its very nature the latter entity has Being-in as its own kind of Being [...] When two entities are present-at-hand within the world, and furthermore are *worldless* in themselves, they can never 'touch' each other, nor can either of them 'be' 'alongside' the other (p. 81).

Therefore, only if one is *there* within his/her own being, can they actually be *there* for others.

In a similar context, Anna Hardie, after being called over into Genevieve Lee's house as a possible old friend who can get this Miles person out of their spare room, knocks on the door and asks "Miles, [...] Are you there?" (Smith, 2012, p. 5) Thus begins her own existential investigation after waking up from a dream in which she sees her heart heavily crusted: "In the middle of the night, some months later, holding her own heart, feeling nothing, Anna had looked at herself in the mirror in the bathroom. There she was. It was the there-she-was guise" (Smith, 2012, p. 7). Anna feels that way because she is aware of her own pretence as a Senior Liaison at the Centre for Temporary Permanence where she interviews refugees arriving from all over the world and writes a report "fit[ting] these true stories, their whole life stories in some cases, on to just two-thirds of one side of [...an] A4" so that they will be judged either as credible or not (Smith, 2012, p. 54). Anna's realization of the hypocrisy that her job entails makes her

question her own presence. She says: “In my job I had to make people not matter so much. That was what my job really was, though ostensibly I was there to *make* people matter” (p. 54 italics original). She writes the real-life stories of rape and torture “in as shorthand a form as possible” (p. 59-60) for which she is praised by her area head who says: “You have exactly the right kind of absent presence. Best of all, your reports are 95% word-length perfect” (p. 61). While trying to remember her interaction with Miles Garth when they were kids, Anna realizes that at the time they toured Europe she wasn’t really there at all. But once Miles stole her passport from the tour staff and presented it to her saying “there you are”, she felt actually *there* (p. 48). Because from that point on she had the freedom to move any way she wished. Hers was no longer a temporary permanence, unlike the refugees for whom she was an absent-presence, and *that* thanks to Miles’ actual presence, his being *there* for her.

Miles is also a refugee, since he takes refuge in the spare bedroom of the Lee House. The Lees call him O.U.T.: “Our Unwanted Tenant” (p. 14) and feed him ham even though they know he is a vegetarian, saying “Beggars can’t be choosers” (p. 22). They want to lure him out by starving him and also “they don’t want him to get too at home” (p. 22). The references to refugees also make one consider the significance of the setting – Greenwich- which “was all about the visible-invisible borders” (p. 112). In the last part we see Brooke stepping across the Meridian Line over and over, and feeling herself a Free Agent; nobody stops her to check her passport. Furthermore, the conversation at the dinner party on the necessity of borders functions as an indicator of the middle-class pretence as Terence Bayoude, Brooke’s father, sarcastically points out in reply to Richard: “The whole world, Richard says. It’s, well, a more or less borderless world. And that’s as it should be” (p. 146). However, Brooke, the little member of a black family, has been at the border before, where she and her parents were taken into a small office with cameras in the ceiling and a double-sided mirror and were kept waiting for two hours and forty-five minutes before being let go without any explanation. That is why, Brooke responds to Richard’s statement saying: “Except for the borders where they check your passport for hours” (p. 146). The border is nothing like the Meridian Line. Richard says, “Yes, *but* everywhere needs some defence against people just coming in and overrunning the place with their terrorisms or their deficiencies” (p. 146). The use of “*but*” here is an example of cases which indicate middle class pretence, as is made obvious in the conversation on the use of the word “*but*” between Miles and Mark the night they had met at the theatre (p. 174-5). The word “*but*” functions as a means of turning away from reality and hiding one’s insensitivity behind the pretence that comes after “*but*”. Mark asks Miles: “Is it always *but*, can it be *and*?” (p. 175). Later on, in a letter, Miles explains to Mark the meaning of the word “*but*” as a conjunction (p. 195-6); as a conjunction it means connection, union, combination, simultaneous occurrence in space and time. A conjuncture, on the other hand “is a combination of circumstances, especially one leading to a crisis.” The use of the word “*but*” as a conjunction in a sentence, instead of connecting people or ideas, ironically, distances them from each other, thereby leading to a crisis. As in the following sentence: “Yeah, I know [his name is Miles and not Milo] [...] *But* Milo’s better [...] It’s catchier” (p. 191). Thus, a conjunction turns into a conjuncture in the hands of the absent-present middle class. Noticing this in Richard’s way of thinking, “That’s right, Terence says. Got to keep all those bad refugees out. The ones looking for a better life. Couldn’t agree more, Richard says. Humankind has needed fortifications since the start of

humankind started” (p. 146). Here Richard represents the paradox of modern life: people’s need to shield their possessions by constructing walls all around themselves, as well as their desire to see beyond other people’s walls. Since Richard fails to see the irony there, Terence has to underline this middle-class pretence with reference to the new industry of surveillance drones Richard is so proud of selling. So Terence says: “And all this time since the start of the start of humankind we’ve needed little helicopters with cameras in, so we can see over our neighbours’ fortifications. It’s a triumph of civilization” (p. 146-7).

The pretence is not only about admitting the necessity of fortification (thereby of privacy) on the one hand and the desire to surveil on the other, but it is also about people’s assimilation to this surveillance society which basically turns the whole thing into a vicious circle; they pretend because they know they are being watched and judged all the time. According to David Lyon (2009) this assimilation legitimizes surveillance societies. He argues: “The notion of a surveillance society is also given credence by the fact that in ordinary everyday life not only are people constantly being watched, they are also willing, it seems, to use technical devices to watch others” (p. 10). TV shows, social networks, smart phone applications, in short most of technology is dedicated to finding out what other people are doing, where they are going, what they are watching, what they are eating, whether they’ve read your messages, the last time they were online, who they are with etc. The list of things one can gather information about via technology is endless. Why do people need so much information on one another? Keith Guzik (2016) explains, with information technologies surveillance has turned into “dataveillance” which is used for social sorting:

safe/legitimate and dangerous/illegitimate travellers at borders, desirable and undesirable citizens on the streets, automobility and pedestrian mobility at urban intersections, good risks and bad risks for criminal rehabilitation in courts and prisons, and so on (p. 180-2).

This argument resonates with Anna’s thoughts on her Agency’s state of the art new detectors that can detect the heartbeats or breathing of the refugees trying to enter the country invisibly, hence illegally. Yet, Anna is the one who knows that detecting their presence is not enough to know their stories. All human beings living in modern *civilizations* are surrounded by cameras, drones, CCTVs and mobile phones. When Anna spots three CCTV cameras on a street she thinks of it as narcissism “this mad filming of ourselves all the time” (Smith, 2012, p. 62). She shouts at one of the cameras filming her sitting on a wall: “Go on, prove I was there. Show us what it meant, that I was” (Smith, 2012, p. 65). Again the question becomes what it means to be *there* and how anyone can tell what really is going on just by seeing your presence. This usurpation of human beings by technology, results in modern day individuals’ absent presence. Heidegger (1962) argues that “an entity ‘within-the-world’ has Being-in-the-world in such a way that it can understand itself as bound up in its ‘destiny’ with the Being of those entities which it encounters within its own world” (p. 82). However, in today’s world technology comes between the individual and his/her encounter with other beings. Ironically, the technological means of surveillance increase the distance between individuals keeping them miles away from actual human touch. As Brooke’s mother explains for instance, if you are talking on your mobile phone on a train, then you’re not *there* on the train (Smith, 2012, p. 50). You are not encountering with others sharing the same space; therefore, your existence there is but pretence.

Thus, the recurrent references to Shakespeare's *Hamlet* in the novel ("words, words, words") take on a different meaning where we are reminded of the famous line from the play – "all the world is a stage" – and see the dinner party as a play the guests of which are the players who are constantly pretending to be someone/something other than what they actually are. More importantly, they pretend to be *there* when they really are not. This is obvious right at the beginning where the reader is told how Gen and Eric Lee (the Generics) choose their guests for what they call their "annual alternative dinner party":

Once a year they liked to invite people who were a bit different from the people they usually saw [...] It was always interesting to branch out. Last year they had invited a Muslim couple; the year before they had had a Palestinian man and his wife and a Jewish doctor and his partner (p. 18).

This time they invite a gay man (they assume Miles is his partner) and a black family. The party is a microcosm of the whole society, where the hosts and the regular guests carry out the social sorting process pretty much like Anna did at her agency with the refugees. So the *irregular* guests have a temporary permanence at this annual party and the hosts have the required absent presence to observe and judge them as credible or not. In "a room full of strangers" (p. 115) people assume that Miles is Mark's partner, they raise their eyebrows and refer to gay people as "they" or "you lot": "He didn't comment on my clothes at all. They're supposed to comment on your clothes, Hannah is saying. And he's not as neat and clean as they usually are. They're usually more pressed or ironed or something" (p. 163); "It is possible now for you lot to adopt, isn't it?" (p. 124). Similarly, Hannah "asks the Bayoudes if they've ever seen a real tiger at home. Not in Yorkshire, they say. She asks where they're from originally. They tell her they were living in Harrogate and working at the University of York, which is where they met" (p. 127). When she makes similar comments later on about the importance of knowing one's own culture, Brooke cannot help asking: "Have you not met any or very many black people before or are you just living in a different universe?" (134) Hannah's assumptions are based on her indifference, which obviously leads to total ignorance. With her questions she only pretends to be present-at-hand. However, when Miles tells them what he does for a living, Hannah is the only person who gives a genuine reaction instead of pretending to be impressed: "I'm an ethical consultant, Miles says. Ah, Hugo says. Mm, Richard says. Ooh, Jan says. What on earth's an ethical consultant? Hannah says" (p. 128). Miles' description of his work shows that his job is a part of the pretence that lies at the bottom of this surveillance society: "What it means is, I work for firms who want to ensure they're ethically sound, or who would like to present themselves as more ethically sound" (p. 129). Miles, just like Anna thanks to him, has awakened to his own absent presence and seems to be trying to solve this existential puzzle by temporarily removing himself from social existence. Mark questions Miles' act through rhymes in the shape that her dead mother used to put them, as she seems to be an absent presence in his mind after forty-seven years: "[But] *would a man in shutting himself in/be asking things to stop or to begin? [...] Would he be testing whether he'd be missed/ would such inversion mean he'd not exist?*" (Smith, 2012, p. 85 italics original). Miles cannot step out of existence by shutting himself in, since his physical absence turns him into an even larger presence in society, as will be explained shortly. However, his absence saves himself from the judgement he constantly receives from the absent-present middle class. At this point, it would be proper to note that when the chapter titles, which as Currie suggests "are both on the outside (as names) and the

inside (as beginnings) of sections” (p. 49), are taken with each sentence they belong to and put together one after the other, the result is a summary of Miles’ existential ordeal:

There was once a man who, one night between the main course and the sweet at a dinner party, went upstairs and locked himself in one of the bedrooms of the house of the people who were giving the dinner party./But would a man in shutting himself in, be asking things to stop or to begin?/For there was no more talking out loud now, and there wouldn’t be neither, not for any money, not for anybody./The fact is, London might not always be here! There have been times in the history of London that London practically stopped existing!

By putting a stop to his existence in society, by taking a break from being, Miles manages to protect himself – albeit only for a while – from the absent-present middle class talking out loud. Thus, for Miles, the London around him, the group of surveillants and judges, stop existing as well. It might be considered a long intermission to this play of pretence, or rather a pause: during his break Miles makes thousands of miles on the exercise bike and yet does not go anywhere, because once he gets out of the room the play will resume from where he left.

In the middle of the party, Mark remembers a poem from his childhood:

Fury said to a mouse, That he met in the house, ‘Let us both go to law: I will prosecute You. – Come, I’ll take no denial; we must have a trial: For really, this morning I’ve nothing to do.’ Said the mouse to the cur, ‘Such a trial, dear Sir, with no jury or judge, would be wasting our breath.’ ‘I’ll be the judge, I’ll be the jury,’ said cunning old Fury: ‘I’ll try the whole cause, and condemn you to death.’ (p. 162)

Mark thinks Miles would be the only person to be interested in and to understand the poem, which is accurate since all the other people in the room play the part of Fury. This reference to the Furies, the Greek goddesses of revenge, together with the resemblance of Miles’ situation to that of *hikikomori* [a term which is “used to describe more than half a million Japanese (80 percent male) who withdraw from all social ties — work, school, friends, hobbies, etc., and lock themselves in their bedrooms often whittling away their time on the internet, playing video games, or watching TV” (Louie, 2017)] may suggest that Miles’ act is but a passive-aggressive reaction against the pressures of society; a means of making a statement without words that he refuses to play *their* game, but will play his own. As Heller and Feher (1988) argue, “modernity is a decentred society without a single center” (p. 31), however in the novel everyone either wants to be in the centre or they force someone into the centre. This act of meddling with the centre contributes to their absent-presence, since the signified they are aiming at is forever deferred and they are too self-absorbed to see their own part in this process of *différance*. They fail to see their own aggression stemming from what Freud (1961) calls “the narcissism of minor differences” (p. 72). At the beginning of the novel, Anna’s colleague Denny argues that “he could sum up the last six decades of journalism in six words [...] I was there. There I was [...] By the middle of the twentieth century every important report put it like this: *I was there*. Nowadays: *There I was*” (Smith, 2012, p. 7). The implication here is that in modern societies people would emphasize their own presence putting themselves in the centre even when they were outside the action, therefore an absent presence as mere witnesses.

Miles, in his discontent with the civilization, locks himself up away from all that surveillance, observation and judgement, however he ends up being in the centre of it all, only through his absence. Locking himself in, he inadvertently creates a reversed panopticon with the “Milo Multitude [...] The Milo Masses. Newspapers call it Milo Madness, Milo Mania, Milo Mayhem” (Smith, 2012, p. 311). At the very beginning of the novel, Anna, while thinking

about her own job, about journalism, about television or laptop screens and still questioning the meaning of being *there*, gives it a new name:

Tennis Players' Psychosis (TPP), where you went through life believing that an audience was always watching you, profoundly moved by your every move, reacting round your every reaction, your every momentous moment, with joy/excitement/disappointment/Schadenfreude (Smith, 2012, p. 8).

Miles finds himself in the middle of such a situation where people camping outside the Lee House wait for days just to get a glimpse of his hand through the window, even though, ironically, he was just trying to shut himself off to the world and turn his gaze inward where he met his childhood self.

Miles' act makes both Anna and Gen question the same thing. Anna asks: "Was it some wanky kind of middle-class game about how we're all prisoners even though we believe we're free as a bird?" (p. 66-7) For instance, some of these middle-class people, like Caroline from the dinner party, think that having a wide variety of toothpastes to choose from is freedom, which Hugo points out to be an illusion with reference to Andy Warhol, which in turn brings about a new argument on contemporary art as pretence. That is why, when Bernice Bayoude brings up the subject of Mark's mother's famous painting series in which she gradually reveals a certain reality about the woman in the painting, instead of getting the message that is explicitly given on the last page of the novel that "under the surface there is a whole other thing always happening" (p. 356), they begin to judge the artist for having left her child alone at a young age. The irony here is that their judgement of first the painting and then of the artist is exactly what the artist tries to point at through her work. The tied ankles and wrists, and the sown eyelids of the woman in the painting stand for her judgement by others, who keep watching her but refuse to see beyond her mask and into her eyes. The dinner guests constantly make comments and pass judgement while pretending to listen, understand or be interested:

Mark, shaken, realizes he has just made the terrible mistake of not just seeming to be but actually being sincere. It finally strikes him that this conversation about art probably takes place every time these people meet for dinner like this (Smith, 2012, p. 153).

The references to contemporary art may bring about the question whether Miles' act could be considered a very subtle touch upon modern performance art; a discussion of the boundary between art and reality in that an obvious artistic purpose completely changing the perception of reality. As Marcel Duchamp showed through his *Fountain*, in fact, the artistic purpose highlights the pretence; the middle class audience would appreciate the performance if it were presented to them as art, though their appreciation would be a superficial one as it was with Faye's paintings.

Just as they refuse to look at Faye's paintings closely, because the reality is horrible, they refuse to take a close look at the people around them as well. That is why, they find unrealistic solutions to feed a vegetarian, nobody but Miles realizes Mark has been waiting to be served some red wine the whole evening, they forget the existence of a child among them and say things like "anal" and nobody but Brooke realizes that at one point during the several months he spent in the room, Miles had unlocked the door. Nobody even knocks on his door, yet "the Milo Madness" continues outside. Miles, the dinner guests, the refugees are all ontically *there*, but ontologically they are not. "Clearly he's not all there," Genevieve Lee says. "He *is* all there, the child behind the chair said. Where else could he be? Genevieve Lee ignored

this too, as if the child simply wasn't there" (p. 22 italics original). As this one of many examples show Brook Bayoude, the little girl, is also an absent presence in the world of adults. To the reader of the novel, she is fully present. However, to the characters of the novel, except for Miles and Anna no one seems to acknowledge her presence. It does not seem to be a coincidence that the two characters who are in the process of their own existential investigations feel close to this fully present child who is yet untainted by the social prejudices of the adult world.

Gen, in the newspaper article she writes, reveals her own alienation after having lived with a stranger in the house for three months. She writes: "Perhaps in some ways metaphorically we are all like this man 'Milo' – all of us locked in a room in a house belonging to strangers" (p. 106). After this newspaper article, Miles becomes a nationwide story, the dinner party turns into a version of the Last Supper, as Miles is transformed into Milo. Thus, he is given a new identity, people living in tents they set up outside begin to talk about Milo's miracles, the TV people filming the crowds volunteering, collecting donations, cheering and also setting up stalls to establish their own Milo enterprises, give Miles' story the shape *they* want: "The Milo Merchandise," "Milo High Club," "Smile-O For Milo," "Milo For Palestine," "Milo For Israel's Endangered Children," "Milo For Peace," "Not In Milo's Name," "Milo For Troops Out of Afghanistan" (Smith, 2012, p. 314-315). In his absence Miles is in the centre of all this, however he is not in charge of any of it. The people are there, however they are not interested in Miles *per se*, they are only interested in the show. They watch, but they see nothing. May mistaking the word Internet for *intimate* underlines the irony that where people assume they are connecting with each other intimately, in fact they are miles away from each other with no real communication whatsoever. In a similar line, she thinks mobile phones and answering machines enable people to *pretend* to be there for one another, when in reality these things put a distance between them, turning the users of these machines into absent presences: "It was all the intimate, and answerphones and things you had to speak at rather than to. Nobody there" (Smith, 2012, p. 214). They are there only as pretence, hence of no help. In a similar vein, it turns out that Gen Lee's complaints about a stranger invading her spare bedroom are also as pretentious as her hospitality, since she keeps the show going, not telling anyone that Miles had left the room. Even though it is a *spare* room, her complaint in the newspaper article suggests that she cannot spare it for a stranger. The Lees try to maintain the pretence of a happy middle class family with close relationships, while Gen admits that having all that space makes her feel lucky that they "can all sit in different rooms in this house" (Smith, 2012, p. 155); thereby underlining the estrangement of the members of even the smallest unit of this society.

The last part of the novel circles back to the beginning where Miles is already locked in the room, encountering his ten-year-old self who tries to help him take out the censorship strips that cover his eyes and his mouth. So Miles is *there but* he neither can see nor speak, just like the woman in Mark's mother's painting. May Young thinks children can see everything that the adults ignore, choose to forget or cover up. May thinks: "That's what the babies did, after all, when they were born. They looked a look at the world as if they could see something that your own eyes couldn't, or had forgotten how to" (p. 213). Similarly, Brooke is the only one who is aware of everything that is going on around her, who speaks about these things out loud without any filtering and she is the only one who actually communicates with Miles. As a child

she is fully present. She cannot make sense of the fact that people get into queues to see Miles or to watch the sufferings of others as when in the past “people actually paid money to a pensioner sailor to watch somebody be executed through a telescope!” (Smith, 2012, p. 288). They are *there* only for the schadenfreude. When Jennifer asks her mother, May, what human beings are for, May replies “for looking after each other” (p. 258). However, in the contemporary surveillance societies it seems that human beings are there only to look *at* each other. Maybe that is why, her brother Patrick’s reaction to Jennifer’s death is anger at the thought of the obscurity of her death: “She just went. Nobody saw. There’s nobody there to see” (Smith, 2012, p. 239); nobody to say *there I was*. In a similar line, as Mark walks around the park, right at the point when he notices the Camera Obscura, his absent present mother Faye rhymes inside his head about a bird that flies into a wall and falls down dead, and “*people undeterred/stepping over the mound of the broken bird*” (Smith, 2012, p. 169 italics original). Mark constantly hearing her late mother’s voice inside his head resonates with May speaking only within the confines of her own head. They are both similar to Miles in that they are also shutting themselves off to all the judgement surrounding them. That is why, as a gay and Jewish man who overhears his own judgement at the dinner party, Mark thinks “The nice chap, Miles, is safe behind” the door, not being looked at (Smith, 2012, p. 168). Miles is safe from the judgement.

Ben Davies (2017) argues that Smith’s text “itself is a spatiotemporal dwelling, one that invites the reader to stay-within-it temporally, even if only temporarily” (p. 516). In that context, both Miles’ occupancy of the spare bedroom and the reader’s dwelling in the text can be considered temporary permanence. Here the Heideggerean concept of Being-in amounts to being there, which translates as *dwelling*. In an analysis of the etymology of the word “building” [bauen] in German, Heidegger (1971) argues that in the original sense the word meant “to dwell”; and the verb “to be” as in “I am” [Ich bin] also originates from the same word, thereby meaning “I dwell” (p. 2). In a similar vein, an etymological investigation of the word “space” would reveal that “space is in essence that for which room has been made, that which is let into its bounds” (Heidegger, 1971, p. 7). Thus, in order to dwell in space – say, in a room – a person first should learn how to dwell within themselves; make room for themselves in their temple of the soul and then make room for others in the boundaries of their own space. Only when one is there within themselves, can one be there in the room and then there for others. Genevieve Lee cannot even dwell in the same room with her own family members, let alone in the same house with a guest. The refugees are not welcome to dwell in foreign countries. The marginals, those who do not meet the standards, cannot share the same space as those who are there to judge them. In that sense, as Davies (2017) argues, the reader’s dwelling in Smith’s text “shows how Miles’s stay disrupts those around him and provokes questions concerning our usual, commonplace assumptions about dwelling, time, and space” (p. 518).

The project that Brooke’s mother is involved in at the university gives humankind two options:

It’s about which you would choose: you can enjoy a really lovely treat yourself, but because you do someone else somewhere will have to suffer. Or: you can choose to suffer with somebody who’s also having a really difficult time, but because you do, the suffering will be easier for that other person (p. 324).

The latter is what Brooke does with Miles since the beginning of the incident. She exchanges notes with him and once she discovers the door unlocked, they have face to face interaction. Freud (1961) suggests that “the development of the individual [is] a product of the interaction between two urges, the urge towards happiness, which we usually call ‘egoistic’, and the urge towards union with others in the community, which we call ‘altruistic’” (p. 105). The concept of altruism is emphasized through May’s memories as well, in which she recalls a movie plot by her favourite actress. The movie character takes in a poor girl abused by her father, but then the woman’s kindness gets the girl in a bad mood and in her anger she starts breaking things. The woman tells the girl to go ahead: “Because I believe there’s something that has been put in you by all that’s happened to you and it’s got to come out” (Smith, 2012, p. 262-3). The woman in the movie does not just look at the girl but she looks after her, because she doesn’t just watch her but she sees her; just as May is able to see Miles and Josie, Gen Lee’s daughter.

The problem that civilization faces is a lack of such altruism and an excess of aggression stemming from the narcissism of minor differences. That is the main reason behind the absent-presence of the middle class and the solution to the problem is just *there* to be seen in the children if only one would choose to look. Ali Smith portrays this through the messages that children wrote to God in a book in a church:

Please help dads friend Tim rest safely in hevean [sic] because my family and I miss him much Thanks God Amen. God, please pray for my mum and close friends, for them to stay healthy and be happy Thank you for all the nice things happening in my life. Pray for me to stay in good health thank you. Sat 3rd Dear God – Please help MARIO RINGER be calm/patient whilst he is at home awaiting for his broken ankle (which has been pinned and plated) to be mended Thank you. (p. 328, italics original)

The novel basically is about making you think what happens when you leave something out; a person, a descriptive word like gay or black, half of the title of a book, an explanation, a memory, half of the life story of a refugee etc. What happens is, you force the perception of a *desired* presence in the absence of the reality, thereby turning your own self into an absent-presence who pretends to be *there* for something/someone *but* indeed not.

References

- Currie, M. (2013). Ali Smith and the philosophy of grammar. In Monica Hermanà and Emily Horton (Ed.), *Ali Smith: Contemporary critical perspectives* (pp. 48-60). London: Bloomsbury.
- Davies, B. (2017). The complexities of dwelling in Ali Smith’s *there but for the*. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 58:5, 509-520.
- Freud, S. (1961). *Civilization and its discontents*. New York: W. W. Norton & Company.
- Guzik, K. (2016). Grasping surveillance. In *Making things stick*. California: University of California Press.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time*. Oxford: Basil Blackwell.
- . (1971). Building, dwelling, thinking. In *Poetry, language, thought*. New York: Harper & Row.
- Heller, A. and F. Feher. (1988). *The postmodern political condition*. Cambridge: Polity Press.

- Louie, S. (2017). The Hikikomori Hermits. *Psychology Today*. Retrieved from: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/minority-report/201701/the-hikikomori-hermits>
- Lyon, D. (2009). Surveillance, power and everyday life. In *The Oxford handbook of information and communication technologies*. Oxford: OUP.
- Smith, A. (2012). *There but for the*. London: Penguin Books.
-

H.G. Wells'in *Dünyalar Savaşı*'nda Irksal Üstünlük Kavramının Sorgulanması

Challenging the Notion of Racial Superiority in H. G. Wells's *The War of the Worlds*

Şebnem DÜZGÜN*

Öz

Darwin'in evrim teorisinden etkilenen Wells, her türün zayıf yanları olduğundan hiçbir türün mutlak üstünlüğe sahip olmadığına inanır. Bu nedenle Wells, bilimsel, teknolojik ve entelektüel başarıları nedeniyle diğer milletlerden üstün olduklarını iddia eden İngilizleri eleştirir. Yazar, İngiltere'nin Marslılar tarafından işgal edilmesini tasvir eden *Dünyalar Savaşı*'nda (1897) İngilizlerin üstünlük duygusunu sorgular. Bilim, teknoloji ve akıl yönünden çok üstün olan Marslılarla karşılaşan İngilizler, sağduyu, mantık ve öngöründen yoksun ilkel yaratıklara indirgenir. Böylelikle Wells, İngilizlerin güçlerini sömürgeci ve bilimsel girişimlerle kanıtlamış olsalar da hala gizli, gelişmemiş tarafları olduğunu iddia eder. Ayrıca, İngilizlerin üstün bir medeniyetle yüzleşmelerinin özgüvenlerini yok ettiğini ve değişen koşullara uyum sağlayamadıklarında var olma mücadelesinde yenik düşebileceklerini savunur. Fakat sadece İngilizlerin değil, aynı zamanda Marslıların da yeryüzünde yaşayan rakipleri gibi doğal seçimin etkilerine maruz kaldıkları için zayıf tarafları olduğunu ekler. Marslılar teknolojik güçleri vasıtasıyla İngilizler üzerinde hâkimiyet kursalar da insanların bağışıklık geliştirdiği yeryüzünde yaşayan bakteriler tarafından yok edildikleri için biyolojik olarak daha zayıflardır. Mevcut çalışma, Darwin'in evrim teorisine ve Batı ırkçılığına etkilerine atıfta bulunarak Wells'in *Dünyalar Savaşı*'nda irksal üstünlük kavramını sorguladığını iddia eder.

Anahtar Kelimeler: H. G. Wells, *Dünyalar Savaşı*, Evrim, Doğal seçim, Irksal üstünlük

Abstract

Influenced by Darwin's theory of evolution, Wells believes that no species can have absolute superiority since each species has their own weaknesses. Hence, Wells criticizes the English who claim superiority over other nations due to their scientific, technological, and intellectual achievements. The writer questions the English sense of superiority in *The War of the Worlds* (1897), which depicts the invasion of England by the Martians. Confronted by the Martians that are far superior in terms of science, technology and intellect, the English are reduced to primitive creatures that are devoid of sense, logic and prudence. Accordingly, Wells argues that although the English have proven their power through colonial and scientific enterprises, they have still latent and undeveloped sides. Moreover, he maintains that the confrontation of the English with a superior civilization has destroyed their self-confidence and unveiled the fact that they might be losers in the struggle for existence if they do not adapt to new conditions. However, he adds that not only the English but also the Martians have weak sides as they are exposed to the impacts of natural selection like their terrestrial opponents. Although the Martians dominate the English through their technological power, they are biologically weaker in that they are destroyed by earthly bacteria to which human beings are immune. This study claims that Wells questions racial superiority in *The War of the Worlds* by referring to Darwin's theory of evolution and its impacts on Western racism.

Keywords: H. G. Wells, *The War of the Worlds*, Evolution, Natural selection, Racial superiority

Giriş

Modern bilim kurgunun öncüsü olarak görülen H. G. Wells, "Darwin'in evrim teorisinin sonuçlarını anlayan ve tamamen kabul eden gelmiş geçmiş ilk romancı" olarak anılır (Creed, 2009, s. 54; Scholes ve Rabkin, 1977, ss. 17-18). Wells, Charles Darwin'in teorilerini savunan T. H. Huxley eğitimliğinde Londra'da biyoloji alanında eğitim alır ve bu eğitim çerçevesinde Darwin'in biyolojik evrim konusundaki düşüncelerinden yola çıkarak toplumsal yapıyı açıklar (a.g.e., s. 54; a.g.e., ss. 17-18). Geleneksel görüşlerin sorgulanmaya

1

Bu çalışma, Şebnem Düzgün'ün hazırladığı "Herbert George Wells'in *The War of the Worlds*, Doris Lessing'in *The Making of the Representative for Planet 8* ve Maggie Gee'nin *The Flood* Adlı Eserlerinde İnsan, Toplum ve Evrensel Güç İlişkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*

Dr., Bağımsız Araştırmacı. duzgunsebnem@gmail.com.

başlandığı Viktorya dönemi toplumunda radikal görüşlere açık olan kişiler, Darwin'in evrim teorisini benimserler (Creed, 2009, s. 70); fakat Wells, bu kişilerden farklı olarak "evrimi, insanı ağacın tepesine taşıyan ve acımasız ekonomik rekabeti haklı gösteren biyolojik bir mekanizma olarak" adlandırmaz (Aldiss, 1990, s. 29). Yazar, insanoğlunu, kozmik süreçte "bir kaza" sonucu ortaya çıkan ve atalarından gelen ilkel yanları miras alan bir tür olarak gördüğünden, "üstünlük" kavramının hiçbir topluluğa ait olamayacağını düşünür (Vogeler, 1990, s. 183).

Wells'in eleştirdiği üstün ırk kavramı, Darwin'in evrim konusundaki görüşlerine dayanır. Darwin'in "var olma mücadelesi" (struggle for existence) ve "doğal seçim" (natural selection) kavramları, türlerin yaşamda kalma çabalarıyla ilişkilidir. Var olma mücadelesi, canlıların türlerini yüksek oranda artırma isteğiyle birbirleriyle yaşamda kalma savaşına girişmeleridir (Darwin, 1870, s. 63). Bu savaş, aynı türden canlılar arasında olabildiği gibi, farklı türden canlılar arasında da olabilir (a.g.e., s. 63). Böyle bir mücadele, yeryüzünde aynı türden bireylerin ezici bir çoğunlukta artışının önüne geçmek ve yeryüzünde farklı türden canlılara yaşama şansı vererek doğal dengeyi sağlamak bakımından gereklidir (a.g.e., s. 63). Öte yandan doğal seçim, "uygun türlerin korunması ve zararlı türlerin bertaraf edilmesi" olarak tanımlanabilir (a.g.e., s. 78). Darwin (1870), değişen koşullara en iyi uyum sağlayan canlıların korunacağını ve bu şekilde doğal seçim yoluyla ilerlemenin sağlanacağını açıklar. Doğal seçimin insanoğlunun aklının alamayacağı kadar uzun bir sürede ve titizlikle gerçekleştiği üzerinde de durur (a.g.e., s. 80). Doğa, yeryüzündeki dengeyi sağlamak amacı güttüğünden, uzun süren ve dikkat gerektiren bir seçim yoluyla canlıların yaşamlarını sürdürmede katkısı bulunanları muhafaza ederken, zararlı olanları da sistem dışına atar (a.g.e., s. 80). Bu nedenle, türlere değişen koşullara uyum sağlamak için süre tanınsa da yeni koşullara adapte olamayan canlılar, uyum sağlamada kendilerinden daha başarılı olan rakipleri tarafından yok edilirler (a.g.e., ss. 95-96).

Darwin'in doğal seçim sonucunda uygun olanın hayatta kalacağı yönündeki ifadelerinin ırkçı bir anlayışla yorumlanması, kendilerini üstün ırk olarak gören beyaz tenli insanların siyah tenli insanları ikincil varlıklar olarak görmelerine neden olur. 19. yüzyılda yürütülen antropolojik çalışmalar, Afrika kökenli insanların maymunlara daha çok benzemelerinden dolayı zekâ gelişmişliği açısından Avrupalılardan daha geride olduklarını savunur (Fryer, 1993, s. 30). Bu nedenle de Benjamin Kidd, Sir Francis Galton ve Karl Pearson gibi Sosyal Darwinistler, siyah ırkın "insancillaştırılması, uygarlaştırılması ve gerçekten çok sağlam bir el tarafından" yönetilmesinin gerekli olduğunu ve bunun ancak beyazlar tarafından yapılabileceğini ifade ederler (a.g.e., s. 30). Öte yandan, Darwin'in türlerin biyolojik evrimi konusundaki görüşlerini toplumsal yaşantıya uyarlayan ve H. G. Wells'in evrimin sosyal boyutunu kavramasında etkili olan T. H. Huxley (2009), bireyler arasında farklılıkların olduğunu kabul etmekle birlikte güçlü bireylerin hayatta kalmak için güçsüz bireyleri ezmek yerine yaşamlarını sağlamak için çaba göstermeleri gerektiğini belirtir. Bu nedenle, Huxley (2009), güçlünün güçsüzü yok etmek için uğraştığı kozmik sürecin yerine güçlülerin güçsüzlere çevre koşullarına uyum sağlamada yardım ettiği ve ahlaki açıdan en gelişmiş bireyin hayatta kaldığı etik süreci yerleştirerek açıklar:

[Etik süreç] acımasızca kendini ön plana çıkarma yerine kendine hâkim olmayı; bütün rakipleri bir kenara itmek veya ayak altında çiğnemek yerine bireyin sadece kendi türlerinden olanlara saygı duymasını değil aynı zamanda onlara yardım etmesini gerektirir... (s. 82)

Bu şekilde, etik sürecin odağında kendilerinden güçsüz bireylere destek olan bireylerin olduğunu belirten Huxley, Darwin'in evrim teorisini güçlünün güçsüzü ezerek ilerlemesi

şeklinde yorumlayan William Graham Sumner ve Francis Galton gibi Sosyal Darwinistlerden farklılaşır.

Wells'in romanı yazmasında evrime ve ırksal üstünlüğe dair görüşlerin dışında kardeşiyle aralarında geçen konuşmanın da etkisi olur. Kardeşi Frank, içinde buldukları huzurlu ortamın aniden dışarıdan gelen güçler tarafından bozulma olasılığını hayal ederek Wells'in romanı için çıkış noktası yaratır:

Çok huzurlu bir Surrey manzarasında birlikte yürüyorduk. „Başka bir gezegenden acayip varlıkların gökyüzünden aniden düştüklerini ve burada yan gelip yatmaya başladıklarını düşün!" dedi [Frank]. Belki Tazmanya'nın Avrupalılar tarafından keşfedilmesi ... hakkında konuşuyorduk. Unuttum. Fakat, bu başlangıç noktasıydı. (aktaran Flynn, 2005, ss. 19-20)

Frank'in dünyanın başka bir gezegenden gelen yabancılar tarafından işgal edilmesine dair hayalini tetikleyen olay, Tazmanya'nın Avrupalılar tarafından işgal edilmesidir. Taştan ve ağaçtan yapılan aletler dışında gelişmiş bir teknolojisi olmayan ve ilkel bir yaşantı süren Tazmanya, Avrupalılar tarafından 1642 yılında keşfedilir (Diamond, 2003, s. 23). 1800'lerin başında İngilizlerin varışı ile koyu tenli yerli ırkla beyaz tenli yabancı ırk karşı karşıya gelir ve iki ırk arasındaki çatışmada beyazlar, yerli kadınları alıkoyup, çocukları işçi olarak çalıştırırken erkekleri sakatlayıp veya öldürüp Tazmanyalıları topraklarından temizlemeye çalışırlar (a.g.e., ss. 23-24). Teknoloji ve sanayide geri kalan Tazmanyalıların bu şekilde aniden kendilerini Avrupalıların denetimi altında bulmaları, İngilizleri aşırı güven duymamaları konusunda uyarmak isteyen Wells için örnek teşkil eder (Flynn, 2005, s. 20). Ayrıca, Kırım sorunu, Hint isyanı, 1865 Jamaika ayaklanması, 1879'daki Zulu ve 1883'teki Boer yenilgisi yazarın İngiltere'nin üstünlüğünü sorgulamasına neden olur (Brantlinger, 2010, s. 263). Wells, aynı zamanda "Almanya'nın birleşmesi ve askeri takviyesi" ile Avrupa'da bir savaş çıkma ihtimali konusunda da kaygı duyar (Flynn, 2005, s. 21). Yazarın olası bir savaşa yönelik endişe duyması, İngiltere'nin 1880'lerden itibaren Birleşik Devletler, Almanya ve İtalya gibi rakiplerin ortaya çıkmasından kaynaklanır (Brantlinger, 2010, s. 263).

H. G. Wells, *Dünyalar Savaşı* (1897) adlı romanında ırksal üstünlüklerine güven duyan İngilizlerin kendilerinden daha gelişmiş teknolojik ve bilimsel araçlara sahip olan Marslılar tarafından yenilmelerini ele alarak İngilizlerin üstün ırk olduklarına dair inancı sorgular. Wells, Marslıların işgaline uğrayan İngilizlerin yaşadığı mağlubiyeti ve çaresizliği dile getirerek İngiliz halkının kendilerini diğer uluslardan üstün görme çabalarının yersiz olduğunu vurgular. Darwin'in evrim teorisinden yola çıkan yazar, İngilizlerin durumu aracılığıyla ırkların değişen koşullara uyum sağlayamadığı takdirde üstünlüklerini yitirebileceklerini iddia eder. Bu çalışma, Darwin'in evrim teorisini ve bu teorisinin ırksal üstünlük kavramı üzerindeki etkisini irdeleyerek H. G. Wells'in bahsi geçen romanında ırksal üstünlük inancına eleştirel yaklaştığını gösterir.

Marş İstilasası: İngilizlerin Üstün Irk Olduklarına Dair İnancın Sorgulanması

Dünyadaki politik güç dengesinin değişimine tanıklık eden ve Darwin'in evrim teorisinden etkilenecek üstün tür söylemini sorgulayan Wells, *Dünyalar Savaşı*'nda İngilizleri üstünlük duygusuna kapılarak dışardan gelebilecek tehditleri göz ardı etmeleri durumunda karışılacakları sorunlar hakkında uyarır. Adı bilinmeyen romanın anlatıcısı, evli, yüksek sınıfa mensup, "felsefi konularda uzmanlaşmış ve tanınmış bir yazar" ve amatör bir gökbilimcidir (Wells, 1930, s. 261). Evrende kendilerinden üstün varlıkların olabileceği ihtimalini gözardı etmeyen anlatıcı, romanın başlangıcında, İngilizlerin, gelişmiş bir medeniyet oldukları düşüncesiyle yersiz özgüven duygusuna kapılarak zayıf yanlarının farkında olmamalarına iğneleyici bir tutumla vurgu yapar:

19. yüzyılın son yıllarında hiç kimse insani meselelerin insanoğlununkinden daha ileri fakat kendisi gibi ölümlü olan zekâlar [Marslılar] tarafından ilgiyle ve yakından izlendiğine ... belki de bir insanın mikroskopla bir damla su içinde toplanan ve çoğalan ölümlü varlıkları yakından incelediği gibi incelendiklerine ve araştırıldıklarına inanmazdı. İnsanlar, sonsuz gönül rahatlığıyla, madde üzerinde kurdukları hakimiyete duydukları güvenin yarattığı dinginlikle önemsiz işleriyle ilgilenerek yeryüzünde dolaşıyorlardı. (a.g.e., s. 1)

Anlatıcı, insanların zekâları konusunda kibirli olmalarını ve kibirleri yüzünden Marslılar gibi kendilerinden zekâca üstün başka varlıkların bulunabileceğini düşünmemelerini eleştirir. Fakat, alıntıda dikkati çeken önemli bir ayrıntı, Dünya dışından gelen bu canlıların da tıpkı insanlar gibi ölümlü olduklarının vurgulanmasıdır. Wells, Marslıların İngilizlerden zekâ bakımından daha ileride olsalar da ölümlü olduklarını vurgulayarak her canlının zayıf yanları olduğuna dair görüşünü açığa vurur.

Yazar, türlerin gelişmemiş tarafları olduğuna inandığından evrim sürecinde karşılaştıkları değişimler sonucunda gelişmeleri gerektiğini ifade eder. Marslılar, gezegenlerinin aniden soğumasıyla yeni bir yaşam alanı bulmak için çeşitli yollar ararlar ve bu süreçte zekâlarını daha fazla geliştirme fırsatı bulurlar: “Zorunluluğun ani baskısı akıllarını aydınlatmış, güçlerini genişletmiş ve kalplerini katılaştırmıştır” (Wells, 1930, s. 3). Amaçlarına yoğunlaşarak duygusallığı bir kenara bırakan Marslılar, üstün ırk oldukları fikriyle beklenmedik tehlikelere karşı temkinli olmayan İngilizlerin aksine, matematik alanında kendilerini geliştirerek Dünya’ya inişlerini “şaşılacak derecede incelikle” hesaplar ve “hazırlıklarını neredeyse mükemmel bir fikir birliğiyle” tamamlarlar (a.g.e., s. 5). Buradaki “neredeyse” ve “fikir birliği” sözcükleri dikkate değerdir; çünkü ilki Marslıların tüm ilerleme çabalarına karşın kusursuz olmadıklarını ve çevreye uyum sağlayamadıklarında yok olabileceklerini, sonraki ise Marslıları üstün yapan bir faktörün, karmaşa ve düzensizliğin önüne geçmek için ortak ve düzenli hareket etmeleri olduğunu gösterir.

Gezegenleri yaşama elverişsiz hale gelen Marslıların hayatta kalma çabaları canlıların, ani durum değişiklikleri karşısında savunmasız kalmak yerine bu değişimlere uyum sağlayacak adımları atmaları gerektiğini gösterir. Ancak, İngilizler, Marslı istilası sonrası oluşan yeni durumla başa çıkacak girişimlerde bulunmak yerine eylemsiz kalırlar. Yeryüzüne düşen ilk kapsülün yarattığı çukurun etrafında birikerek uzaydan gelen nesneye canlarını tehlikeye atarak bakmaya çalışan “birbirlerini dirsekleyen ve iten iki veya üç yüz insan,” (Wells, 1930, s. 25) yabancı nesnenin içinden “dikkat ve itina” ile çıkan yavaş hareketli canlılar karşısında “yarı büyülenmiş bir korku” duyarlar (a.g.e., ss. 28, 29). Öte yandan Marslılar, Dünya’yı yeryüzüne inmeden önce incelediklerinden insanlarla karşılaştıklarında korku veya panik yaşamadan dikkatli bir şekilde plânlarını hayata geçirmeye çalışırlar. Mars ve üzerinde yaşayan canlılar hakkında pek bir bilgisi olmayan insanlar ise, yeni bir türle karşılaşmanın şaşkınlığını yaşarlar:

Chobham veya Woking’ten yol boyunca gelenler karşılaştıkları manzara karşısında şaşkına dönerlerdi-büyük düzensiz bir çember içinde, sulama kanalında, çalıkların ardında, geçitlerin ve çitlerin arkasında birbirleriyle kısa, heyecanlı bağırışlar halinde konuşan, birkaç kum yığınına bakan ... belki de yüz veya daha fazla insan vardı. (a.g.e., s. 30)

İnsanlar istilanın ilerleyen zamanlarında da ilk anda yaşadıkları şaşkınlığın üstesinden gelip Marslılara karşı koyacak bilimsel ve teknolojik araçları geliştiremezler. Anlatıcı, Marslıların önüne çıkarları yok eden üç ayaklı makineleri, ısı-ışını ve kara duman yayan silahları gibi ileri teknolojik silahları varken insanların tabanca, tüfek ve top gibi klasik silahlarla savaşmaya çalışmalarını eleştirir. İnsanların Marslıların üstün silahlarına karşı yeni ve daha üstün savunma araçları üretmediklerini, bu yüzden rakipleri tarafından “değersiz hayvanlar” gibi görüldüklerini ve zekâlarıyla övünen insanların istila sırasında “maymunlar”

ve lemurlar” gibi düşünme yetileri gelişmemiş canlılarla aynı sınıfa indirgendiklerini ortaya koyar (Wells, 1930, s. 4). Ayrıca, Marslılar’ın tasarımı olan “tuhaf, hızlı ve korkunç” makineleri karşılarında görenlerin, başlarda duydukları korkuyu ve şaşkınlığı geride bırakıp mantıklı adımlar atamadıklarını, bu sebeple İngilizlerin yabancı gezegenden gelen istilacılar karşısında ikincil konuma düştüklerini belirtir (a.g.e., s. 99). Anlatıcının istila sırasında tanıştığı İngiliz asker de sahip oldukları “silahlar, “gemiler” ve “tren yolları” gibi savunma ve ulaşım araçlarının Marslılar tarafından yok edilmeye devam ettiğini, buna karşılık insanların bilinçsiz bir şekilde “koşuşturmak yerine” kendilerini toparlayıp Dünya dışından gelen varlıklara karşı koyacak derecede güçlü ve etkili silahlar geliştiremediklerini ifade eder (Wells, 1930, ss. 256-257). İnsanların, titizlikle hazırlanan Marslı saldırısına var olan bilimsel ve teknolojik bilgilerini ve araçlarını geliştirerek karşılık veremedikleri takdirde Marslıların kendilerini “sistemik bir şekilde yakalamaya,” “kafeslerde ve benzeri yerlerde yığmaya başlayacaklar[ını]” belirtir (a.g.e., s. 256). Gelecekte ise insanların tamamen Marslılar tarafından kontrol edileceklerini ve “çeşitli numaralar yapmak için eğitilmiş” evcil yaratıklardan bir farkları olmayacağını vurgular (a.g.e., s. 261). Böylelikle Wells, kendilerini üstün ırk olarak gören İngilizleri gelecekte ortaya çıkacak koşullara uyum sağlayamazlarsa mevcut üstünlüklerini yitirecekleri konusunda uyarır.

İngilizlerin Marslı istilasını yeterince dikkate almamaları fiziksel ve biyolojik olarak kendilerini Marslılardan üstün görmeleriyle ilişkilidir. Marslıların yeryüzünde rahatça ve hızlı bir şekilde hareket edemediklerini gören İngilizler, uzaydan gelen bu varlıkların yer çekimi dolayısıyla Dünya’da tutunamayacaklarını düşünürler; fakat anlatıcının belirttiği gibi kendilerinden daha zeki varlıkların olamayacağını sanan insanlar, Marslıların akılları sayesinde fiziksel dezavantajlarını ortadan kaldıracabileceklerini tahmin edemezler:

[Karımı] ve kendimi [gökbilimci arkadaşım] Ogilvy’nin Marslıların yeryüzüne yerleşmelerinin imkânsızlığına dair tüm söylediklerini tekrar ederek rahatlatmaya başladım. Özellikle yer çekimi güçlüğüne vurgu yaptım. Yerkürenin yüzeyinde yer çekimi etkisi Mars yüzeyinkinden üç kat daha fazladır. Bu yüzden bir Marslı her ne kadar kas gücü aynı olsa da Mars’ta olduğundan üç kat fazla ağır gelir. ... [Fakat] Marslıların mekanik zekâsının gerektiğinde kas gücünü kullanmayı gereksiz kılacağı gerçeğini hepimiz görmezden geldik. (Wells, 1930, ss. 48-49)

Anlatıcının Marslıların dünya yüzeyinde başarılı olamayacaklarını düşünmesi diğer insanlar tarafından da benimsenen “genel bir kanı[dır]” ve bu düşünce *Times* ve *Daily Telegraph* gazeteleri tarafından da toplumun geneline aşılır (a.g.e., s. 48). Öte yandan, insanların Marslıların yerçekiminden dolayı yeryüzünde tutunamayacaklarına inanmaları, kendilerini rakiplerine karşı üstün görmelerine neden olur. Bu durum Marslıların gelişmiş zekâlarının ve savunma araçlarının kendilerine tehlike teşkil ettiğini kavrayamamalarına yol açar. Anlatıcının ifade ettiği gibi Marslılar yeryüzünde kendilerine karşı koyacak “canlı ve zeki varlıkların” olamayacağını düşünüp Dünya’yı işgal etmeye gelerek “aptalca bir iş” yaparlar (a.g.e., s. 49). Öte yandan insanlar, Marslıları bir bombayla yokedebileceklerine inandıklarından kendilerini “cesur ve güvende” hissederler (a.g.e., s. 49). Böylelikle, insanların Marslıların fiziksel eksikliğine odaklanarak kendilerini rahat hissetmeleri işgalcilere karşı gerekli bilimsel ve teknolojik araçları geliştirmelerinin önüne geçer.

Wells, Marslıların yabancı oldukları çevre koşulları karşısında zayıf yanlarını geliştirmek için gösterdikleri çabalar yoluyla canlıların alışık olmadıkları koşullarda dahi bu koşullara uygun önlemleri aldıkları takdirde hayatta kalabileceklerini ifade eder. İngilizler, Marslıların bir silindir içinde ülkelerine gelişlerini ilk başlarda umursamayarak gündelik hayatlarına devam ederler: “Birçoğu silindirden haberdardı, boş zamanlarında bu konuyu konuşuyorlardı; fakat bu mesele kesinlikle Almanya’ya verilen bir ultimatonun yaratacağı etkiyi yaratmamıştı. ... [İ]nsanların büyük bir çoğunluğu aldırıışızdı” (Wells, 1930, ss. 51-

52). İnsanlar, Marslıları tanımadıkları için stratejik ve askeri güçleri hakkında bilgi sahibi oldukları Almanlar kadar tehlikeli ve güçlü olabileceğine inanmazlar. Beklenmedik istila karşısında kaygı duyup Dünya dışından gelen varlıklarla başa çıkma yollarını tartışmak yerine kayıtsız davranmaları ise Marslılara hareket etmede yaşadıkları güçlüğü telafi edecek araçları üretip geliştirmeleri için zaman kazandırır. Marslılar yeryüzünde yerçekimi yüzünden rahat hareket edememelerine çözüm bulmak için “[t]üm gece ... uykusuz, bıkmak usanmak bilmeden hazırladıkları makineler üzerinde” çalışırlar (Wells, 1930, s. 54). Yoğun çalışmaları sonucunda da “kocaman,” “birçok evden daha yüksek,” “genç çam ağaçlarını ezen ve hızıyla onları bir kenara itip parçalayan,” “parlayan metalden bir yürüme motoru” (a.g.e., s. 71) geliştirerek biyolojik evrim sürecinde yürüme uzuvlarının pek fazla gelişmemesi sorununu çözerler. Bu durum, biyolojik eksikliklerin bilimde ve teknolojide elde edilen gelişmeler sayesinde sosyal evrim sürecinde giderilebileceğini ispatlar.

İngilizlerin Dünya’daki yerçekiminin fazla olması sebebiyle kas güçlerini yeterince kullanamayıp rahat hareket edemeyeceklerini düşündükleri Marslıların saldırısına uğramaları, hayatta kalma savaşında türlerin çevrelerine uyum sağlamada gösterdikleri başarının önemini vurgular. Marslılar, yeryüzünde kısıtlı hareket kabiliyetlerine sahip olsalar da önüne çıkamı yok eden uçayaklı makineyi üreterek hareket etmede yaşadıkları sorunu giderip İngilizlere saldırırlar. İngilizler, çevrelerine biyolojik açıdan daha uyumlu olsalar da Marslıların gelişmiş teknoloji ürünü olan ve çevresine zehirli kara duman yayan makinelerinin karşısında “birbirleri ardınca koşan birçok siyah figür[den]” başka bir şey değillerdir (Wells, 1930, s. 80). Bu bakımdan, İngilizlerin, Marslılar karşısında koyu tenlerinden dolayı küçümsedikleri Afrika kökenli insanlardan farkı yoktur. İnsanların Marslıların silahlarından korkup mantıklı hareketler sergileyemediklerini gören anlatıcı, “içinde yıllardır güvenli bir şekilde yaşadığı” ülkesinin Marslıların kullandığı kara dumanla “karanlık içinde” kalıp “yangın yeri” haline geldiğini görür ve önceden hissettiği güven duygusu yerini şakınlığa ve endişeye bırakır (a.g.e., ss. 80-81). Marslıların ölümcül duman yayan üç ayaklı makinelerini gördükten sonra “zeki alt türden bir hayvan” gibi hisseder ve insanların ürettiği “zırlı araç” ve “buhar makinesi” gibi araçların rakiplerinin ileri teknolojik araçlarıyla kıyaslanamayacağını ortaya koyar (a.g.e., s. 81). Bu durum anlatıcının İngilizlerin Marslılar karşısında üstünlüğünü kaybettiğine inandığını gösterir. Ayrıca anlatıcı, gelişmiş silahları olmayan ve düzensiz şekilde hareket eden İngilizlerin Marslılara karşı üstünlük sağlayamayacaklarını ve bu savaşın insanlığın felaketine yol açacağını belirtir: “[İngilizler] bir düzen ve amaç doğrultusunda hareket etmiyorlardı, silahsız ve hazırlıksız altı milyon insan düşünceşizce koşuşturuyorlardı. Bu medeniyetin çöküşünün ve insanlığın kıyımının başlangıcıydı” (a.g.e., s. 175). Böylelikle, türlerin ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlayamadığında var olma mücadelesinde zayıf konuma düşeceği ifade edilir.

Wells’in evrim hakkındaki görüşlerinden etkilendiği Darwin (1870), birbirlerinin eksikliklerini göremeyen bireylerin yaşadığı insan topluluklarında küçük bir değişimin dahi kusurlarını görmelerini sağlaması bakımından önemli olduğunu belirtir. Afrika ülkeleri gibi ilkel ve gelişmemiş toplumlara hükmederek kendilerini “canavar terbiyecisi” (Wells, 1930, s. 123) olarak gören İngilizler, istilanın ilk zamanlarında Marslıların gücünü hiçe sayarlar; ancak kendilerinden alt düzeyde gördükleri Marslıların Londra’yı istila etmesiyle tehlikede olduklarını anlayarak güven duygularını kaybederler: “Büyük paniğin şafağıydı. Pazar gecesi yatağa aptal ve uyuşuk olarak giden Londra, Pazartesi sabahının erken saatlerinde canlı bir tehlike hissiyle uyandı” (a.g.e., s. 133). Orduları ve silahları sayesinde Marslıları yok edebileceklerini sanan Londralılar, tehlikenin boyutunu Başkomutanın Marslı istilâsı karşısında hiçbir şey yapılamayacağını söylemesiyle anlarlar: “Marslılar roketler aracılığıyla siyah ve zehirli bir dumandan devasa boyutta bulutlar çıkartabilirler. .... Onları durdurmak

imkânsız. Derhal kaçmaktan başka ... kurtuluş yolu yok” (a.g.e., s. 134). Marslıların kullandıkları roketin yaydığı dumanın öldürücü etkisini vurgulayan Başkomutan, rakiplerinin gücünü kabul ederek teknolojik açıdan güçsüz olan halkının artık güvende olmadığını kabullenir ve insanların şehri panik içinde terk etmelerine neden olur. Bu sebeple, dışardan gelen yabancı varlıkların istilası, Londralıların aslında sandıkları kadar güçlü olmadıklarını anlamalarını sağlaması bakımından önemlidir.

Londralıların durumunun da gösterdiği gibi, var olma mücadelesinde önemli olan bir yaşam alanının yerlisi olmak değil, bu alanda var olmaya devam etmek için ani tehlikelere karşı her zaman hazırlıklı olmaktır. Dünya atmosferine alışkın olduklarından fiziksel ve biyolojik açılarından avantajlı görünen İngilizlerin Marslılar tarafından yüksek teknolojik araçlar vasıtasıyla kontrol altına alınmaları bu çerçevede açıklanabilir. Marslılar, istila sırasında iletişim ve ulaşım araçlarında meydana gelen sorunlar nedeniyle birbirlerinden haber alamayıp gerekli tedbirleri devreye sokamayan İngilizlerin aksine ileri teknoloji ürünü olan “silah benzeri tüp” kullanarak kendi aralarında iletişimi sağlarlar (Wells, 1930, s. 143). Bir başka ileri teknoloji örneği olan “metal kaplar” ise “ağır mürekkepli bir buhar” yayar ve bu buhar tıpkı bir atom bombası gibi “büyük ve kapkara bir bulut kümesi içerisinde yukarıya doğru dolanarak ve yığılarak” havayı soluyan insanların ölümüne neden olur (a.g.e., ss. 143, 144). Böylelikle, Dünya atmosferinin yerlisi olmayan Marslılar, gelişmiş teknolojik araçları sayesinde yerli konumunda olan İngilizlere karşı üstünlük kurmayı başarırlar. Kendilerinden daha üstün varlıkların saldırısına uğrayabilecekleri olasılığını göz ardı edip mevcut bilimsel ve teknolojik araçlarını geliştirmeyen İngilizler ise Marslı istilasıyla var olma mücadelesinde güçsüz konuma düşerler:

[B]elirgin bir karanlık, kurbanlarının üstüne yürüyen buharın meydana getirdiği tuhaf ve korkunç bir düşman, yakınında zar zor görünen insanlar ve atlar, koşanlar, bağırانlar, tepe üstü düşenler, korku çığlıkları atanlar ... boğulan ve yerde kıvrانan insanlar ... Ve ardından gece ve yok oluş- ölümlerini gizleyen koyu buhardan sessiz bir kümenin dışında hiçbir şey yoktu. (a.g.e., s. 149)

Marslıların yaydığı zehirli yoğun duman karşısında savunmasız kalan insanlar, canlarını kurtarmaktan başka amacı olmayan acı çeken zayıf varlıklara dönüşürler. Bu şekilde yazar, üstün ırk olduklarına güvenerek teknolojilerini daha fazla geliştirme gereği duymayan İngilizlerin kendilerinden teknolojik açıdan daha gelişmiş Marslılarla kıyaslandıklarında ilkel varlıklardan farkları olmadıklarını gösterir.

Marslı İstilasası Sonrası İngilizlerin Üstünlük Duygusunun Değişimi

Marslılar, gelişmiş düşünsel güce ve teknolojiye sahip olsalar da zayıf yanları olduklarından mutlak üstünlüğe sahip değildirlere. Thames nehrinde hem Marslıların hem de İngilizlerin kayıp yaşamaları, beraberinde bir farkındalık getirir. Thunder Child adındaki bir İngiliz savaş gemisinin bir Marslıyı vurmasının ardından Thames nehrinde bulunan diğer Marslılar, silahla vurulan arkadaşlarını birlikte götürerek Londra'nın içlerine doğru olan ilerleyişlerini geciktirirler. Ayrıca “dünyadaki silahların gücü hakkında bu ani dersi aldıktan sonra” yeryüzüne ilk düştükleri alana geri dönüp daha fazla kayıp yaşamamak için çalışmaya başlarlar (Wells, 1930, s. 107). Öte yandan, İngilizler, Marslıların makinelerinin ne tür yıkımlara yol açabileceğini gördükten sonra gizli yerlere daha fazla silah yerleştirirler ve “helyografları olan gönüllü gözcüler,” nişancıları Marslıların gelişine karşı uyarırlar (a.g.e., s. 108). Her iki taraf için de kayıpla sonuçlanan bu olay, hem insanların hem de Marslıların hayatta kalabilmek için daha ileri tedbirler almalarını sağlayarak gelişimlerinin önünü açar: “Marslılar şimdi ağır silahlar konusundaki hâkimiyetimizi ve insanoğlunun yakınlığının tehlikesini anlamışlardı ve hiç bir insan canları tehlikede olmadığı sürece Marslılara ait iki kapsülün bir mil yakınına girmeye cesaret edemedi” (a.g.e., s. 108). Yüzleştikleri kayıp

sayesinde Marslılar, insan gücünü küçümsememeyi, insanlar da Marslıların kendilerinden alt konumda varlıklar olmayıp son derece tehlikeli olabileceklerini anlayarak daha önce yaptıkları gibi dikkatsiz ve tedbirsiz bir şekilde hareket etmemeleri gerektiğini öğrenirler.

Üstün ırk inancını sorgulayan Wells, İngilizlerden düşünsel ve teknolojik yönlerden daha gelişmiş Marslıların da zayıf yanları olduklarına vurgu yapar. Biyolojik evrim sürecinde türler, yerlisi olmadıkları bir iklim türünde uzun süre tutunamazlar; çünkü her ne kadar yeni çevreye uyum sağlamaya çalışsalar da yerli türlerle belirli bir dönemde hayatta kalma mücadelesine girerler ve fizyolojileri yerli canlılar kadar yeni çevreye uyumlu olmadıklarından yabancı yaşam alanında var olma konusunda başarı gösteremezler (Darwin, 1870, s. 68). Bu nedenle, mikrop ve bakterilerden arınmış bir atmosferde yaşamış ve insanların tecrübe ettikleri “verem, kanser, tümör” (Wells, 1930, ss. 211-212) gibi hastalıklarla tanışmamış olan Marslılar, Dünya’ya geldiklerinde “bağışıklık sistemlerinin yabancısı olduğu çürümeye ve hastalığa neden olan bakteriler[le]” giriştikleri var olma mücadelesinde mağlup olurlar (a.g.e., s. 282). Bütün ileri teknolojik aletlerine ve mantıklı ve düzenli bir şekilde attıkları adımlara rağmen vücutlarının Dünya atmosferindeki bakteriler karşısında savunmasız kalması Marslıların biyolojik açıdan yeryüzündeki varlıklardan daha güçsüz olduklarını gösterir. Fakat, bu durum insanların gelişmiş bir zekâyâ ve teknolojiye sahip olan Marslılardan daha ileri oldukları anlamına gelmez; çünkü Marslıların ölümüne insanlar değil basit yapıları bakteriler sebep olur. Bu gerçek, doğanın gelişimlerinin henüz başlarında olan insanlardan ve ileri derecede gelişmiş varlıklar olan Marslılardan daha üstün olduğuna, değişen doğa koşullarının türleri sürekli daha fazla ilerlemeye teşvik ettiğine işaret eder.

Marslıların dünyevi bakteriler tarafından yokedilmeleri yabancı türlerin, çevre koşullarına alışkın olan yerli türlere kıyasla biyolojik açıdan yaşamda kalma şanslarının daha az olduğunu gösterir. Marslılar, askerî ve teknolojik araçlar geliştirmeye önem verirken fiziksel ve biyolojik zayıflıklarının üzerinde fazla durmazlar. İngilizler ise Marslıların son derece karmaşık ve etkili silahlara sahip olsalar da kendileri gibi zayıf yanları olan ölümlü varlıklar olduklarını unuturlar (Wells, 1930, s. 283). Anlatıcı, buldukları çevrenin yerlisi olmayan Marslıların yeryüzünde tutunamayacaklarını geç anladıklarını ifade eder:

[D]oğal seçim yoluyla türümüz bakterilere karşı direnç geliştirmeyi başardı; hiçbir mikroba karşı mücadele etmeden boyun eğmeyiz ve birçok bakteriye karşı da- örneğin ölü maddede çürümeye neden olanlara karşı- vücutlarımız bağışıklık kazandı. Fakat Mars’ta hiç bakteri yok ve bu işgalciler hiçbir tedbir almadan buraya geldiler, yiyip içtiler, mikrobik mütteliklerimiz de onları yok etmeye başladılar. ... Bu son kaçınılmazdı. (a.g.e., s. 283)

Bağışıklık sistemleri uzun süren bir mücadeleden sonra mikroplara karşı dirençli hâle gelen insanlar, yeryüzündeki bakterilere karşı savunma mekanizması geliştirmeyi başarırlar. Fakat, ileri bir uygarlığın temsilcileri olan Marslılar, ilkel ve zararlı varlıklar olan mikroplardan arınmış bir gezegende yaşadıklarından vücut yapıları yeryüzündeki bakterilere karşı koyacak güçte değildir. Bu nedenle, Dünya’ya indikleri ilk andan itibaren alışık olmadıkları mikroplara maruz kalan Marslılar, var olma mücadelesinde yenik düşmeye mahkûm olurlar. Wells, yeryüzünde koloni kurmaya çalışan Marslıların çevresel koşullar karşısında savunmasız kalmalarını örnek göstererek koloni kurma savaşında olan İngiltere gibi gelişmiş ülkeleri, sahip oldukları siyasal, bilimsel ve teknolojik güçlerin değişen çevre koşullarında etkisiz kalabileceği konusunda uyarır.

Askerî zaferler ve kolonileşme alanında gösterdikleri başarı yüzünden kendilerini üstün millet olarak gören İngilizler, Marslı saldırısının ardından evrende kendilerinden daha güçlü varlıkların olduğunu görerek aşırı güven duygularının yersiz olduğunu anlarlar. Bilim

adamları, Marslıların ileri teknolojik araçlarını ve neredeyse beyinden ibaret olan vücutlarını yakından görme şansına sahip olduktan sonra kendilerinin bu canlılara kıyasla ilkel yaratıklar olduklarını anlarlar. Öte yandan, Marslıların basit mikroorganizmalar tarafından yok edildiklerini gördüklerinde evrendeki hiçbir canlının tam olarak mükemmel olmadığını ve biyolojik ve sosyal açılarından en gelişmiş canlıların bile doğanın gücü karşısında aciz kaldığını kavrarlar. Anlatıcı da Marslı saldırısı sonucunda evrende tamamen güvende olmadıklarını, her an dış tehditler tarafından güvenliklerinin bozulabileceğini anladıklarını belirtir:

Her hâlükârda ister bir başka saldırı bekleyelim ya da beklemeyelim insanoğlunun geleceğine dair görüşlerimiz bu olaylar neticesinde büyük ölçüde değişti. Bu gezegeni insan için bir çitle çevrelenmiş ve güvenli, değişmez bir yer olarak göremeyeceğimizi; uzaydan gelebilecek gözle göremediğimiz iyi ya da kötü güçleri asla tahmin edemeyeceğimizi öğrendik. Evrenin geniş tasarımı içinde Mars'tan gelen bu istilanın insanlar için hiç de yararsız olmadığı söylenebilir; bu istila, bizden gerilemenin en verimli kaynağı olan geleceğe dair dingin güven duygusunu aldı; fakat bilime katkıları çok büyüktür ve kamu yararı kavramını gündeme getirmede etkili olmuştur. (Wells, 1930, s. 300)

Anlatıcı, karşılaştıkları ani saldırının aşırı güven duygusundan kurtulma, mevcut bilimsel bilgilerinin artması, kamu yararı kavramının önem kazanması gibi sosyal gelişimleri getirmesi bakımından kendilerine çok şey kattığını belirtir. Fakat, istila sonucunda tek ders alan taraf İngilizler değildir. Yeryüzündeki yaşantıyı ve ortamı yeterince incelemeyen ve mikroorganik varlıkların vücut sistemlerine etkisini hesap etmeden Dünya'ya inişlerinin olumsuz sonucunu gören diğer Marslılar da kendilerine fizyolojik açıdan daha uygun Venüs gezegeninde yaşamlarına devam etmeye karar verirler (a.g.e., ss. 300-301). Böylelikle Wells, emperyal güce sahip İngilizlerin ve onlardan düşünsel, teknolojik ve bilimsel alanlarda üstün olan Marslıların dahi zayıflıklarının olduğunu göstererek bütün türlerin güçsüz yanları olduğunu ve bu yüzden hiçbir türün diğer türler üzerinde mutlak üstünlük sağlayamayacağını savunur.

Sonuç

İngilizler ve Marslılar arasındaki var olma mücadelesini sergileyen *Dünyalar Savaşı*, İngilizlerin üstün ırk olduklarına dair inancı sorgular. Darwin'in hiçbir türün mutlak üstünlüğe sahip olamayacağı fikrinden yola çıkan Wells, romanında İngiliz halkının aşırı özgüveninin yersiz olduğunu vurgulamak amacıyla İngilizlerden de üstün varlıklar olabileceği fikrini ortaya atar. Sanayileşme ve kolonileşme süreçlerinde üstünlüklerini kanıtlayan İngilizlerin, mevcut bilimsel ve teknolojik araçlarını daha fazla geliştirme ihtiyacı duymadıklarından kendilerinden daha gelişmiş Marslılar karşısında savunmasız kaldıklarını belirtir. Marslı istilasının İngilizlerin zayıf yanlarını görme imkânını yarattığına inanan yazar, bu saldırı sonrasında İngilizlerin üstün ırk olduklarına dair inançlarını sorgulamaya başladıklarını gösterir. Öte yandan, İngilizlerden daha ileri bir medeniyet olan Marslıların fiziksel ve biyolojik açılarından yeryüzünde var olma konusunda İngilizlerden daha güçsüz olduğunu açığa vuran Wells, üstünlük kavramının koşullara bağlı olarak değiştiğini ifade eder. Bu şekilde yazar, sürekli değişen evrende üstün ırk kavramının geçersiz olduğunu belirterek türlerin üstünlük algısıyla hareket etmeden var olma mücadelesinde hayatta kalabilmek ve yeni koşullara uyum sağlamak amacıyla değişikliğe ve gelişime daima açık olmaları gerektiğini savunur.

Kaynakça

Aldiss, B. W. (1990). Wells and the Leopard Lady. İçinde P. Parrinder ve C. Rolfe (Eds.), *H. G. Wells under Revision: Proceedings of the International H. G. Wells Symposium London, July 1986*, 27-40: Cranbury: Associated University Press.

-
- Brantlinger, P. (2010). Empire and Nationalism. İçinde J. Shattock (Ed.), *The Cambridge Companion to English Literature, 1830-1914*, 251-270: Cambridge: Cambridge University Press.
- Creed, B. (2009). *Darwin' s Screens: Evolutionary Aesthetics, Time and Sexual Display in the Cinema*. Victoria: Melbourne University Press.
- Darwin, C. (1870). *On the Origin of Species*. New York: D. Appleton and Company.
- Diamond, J. (2003). In Black and White. İçinde K. Reilly, S. Kaufman ve A. Bodino (Eds.), *Racism: A Global Reader*, 23-27: New York: M. E. Sharpe.
- Flynn, J. L. (2005). *War of the Worlds: From Wells to Spielberg*. Maryland: Galactic Books.
- Fryer, P. (1993). *Aspects of British Black History*. London: Index Books.
- Huxley, T. H. (2009). *Evolution and Ethics*. Oxfordshire: Princeton University Press.
- Scholes, R. ve Rabkin, E. S. (1977). *Science Fiction: History, Science, Vision*. New York: Oxford University Press.
- Vogeler, M. S. (1990). Wells and Positivism. İçinde P. Parrinder ve C. Rolfe (Eds.), *H. G. Wells under Revision: Proceedings of the International H. G. Wells Symposium, London, July 1986*, 181-192: Cranbury: Associated University Press.
- Wells, H. G. (1930). *The War of the Worlds*. London: William Heinemann.
-

*Gulliver's Travels: An Example of Alienation*¹

Güliiver'in Gezileri: Bir Yabancılaşma Örneği

Hamdi Ali SERDAR*

Abstract

The final voyage of Gulliver to the land of Houyhnhnms is distinct from his previous voyages in terms of the effect it leaves on Gulliver. It can be designated as an effect of alienation—the alienation of Gulliver not only from himself but also from his human identity. As opposed to the humanism of the Enlightenment which corresponded to the period in which Swift lived, it appears that Swift lost his faith in both the human being and the humanity. Although each of his previous voyages ends with his happy return back to England, and although one previous voyage consolidates his motivation to take on another, he wishes to prolong his stay in the land of Houyhnhnms for as long as possible, and he dismisses the possibility of returning to his homeland as utterly undesirable. The reason is that he emerges as ontologically someone else from his final voyage, particularly in the sense that he is now identifying himself as a Yahoo who is desperately aspiring to become a Houyhnhnm. He cannot avoid the paradoxical sense of belonging to the Yahoos despite his intense hatred of them. In a similar way, he cannot avoid the paradoxical desire to become a Houyhnhnm despite his assurance that he will not be able to do so. Both the Houyhnhnms and the Yahoos are defined as creatures endowed with the capability of reasoning. However, the fundamental difference between the two is that the Houyhnhnms are representatives of virtue, whereas the Yahoos are representatives of vice. This distinction provides the basis of the justification for Gulliver's growing misanthropic attitude towards the human kind. This paper situates *Gulliver's Travels* in a largely historical context in its first part to demonstrate how Swift responds to the foregrounding of reason in his time as the most principal defining characteristic of human existence, and then examines the emergence of alienation through the example of Gulliver in its second part.

Keywords: Gulliver, Alienation, Misanthrope, Houyhnhnm, Yahoo

Öz

Güliiver'in Houyhnhnmlerin (Tekboynuzlar) ülkesine yaptığı son seyahat, üzerinde bıraktığı etki bakımından önceki seyahatlerinden farklıdır. Bu, bir yabancılaşma etkisi olarak adlandırılabilir—Güliiver'in sadece kendisinden değil fakat aynı zamanda insan kimliğinden de yabancılaşması. İçinde yaşadığı döneme denk gelen Aydınlanma çağının beraberinde getirdiği hümanizmin aksine Swift insana ve insanlığa olan inancını yitirmiş görünmektedir. Önceki seyahatlerinin her biri Güliiver'in İngiltere'ye mutlu bir şekilde geri dönüşüyle biterken ve bir önceki seyahati Güliiver'i bir sonraki seyahate çıkması noktasında daha güçlü bir motivasyonla hazırlarken, Güliiver Houyhnhnmlerin ülkesindeki kalışını olabildiğince uzatmak ister ve ülkesine geri dönme fikrini tümüyle arzu edilmeyen bir durum olarak değerlendirir. Bunun sebebi son seyahatinden sonra, özellikle kendisini bir Houyhnhnm olmaya çalışan bir Yahoo olarak tanımlaması ve ontolojik anlamda bam başka biri olarak ortaya çıkmasıdır. Paradoksal bir şekilde, Yahoolarla karşı duyduğu nefrete rağmen Yahoolarla olan aidiyet duygusundan kurtulamaz. Benzer bir şekilde, yine bir paradoksun içinde sıkışarak asla bir Houyhnhnm olamayacağını bildiği halde bir Houyhnhnm olma arzusundan da sıyrılamaz. Hem Houyhnhnmler hem de Yahoolar akıl etme yeteneğine sahip yaratıklar olarak tanımlansalar da, ikisi arasındaki temel fark Houyhnhnmlerin erdemi, Yahooların ise ahlaksızlığı temsil etmelerinde yatmaktadır. Bu ayrım Güliiver'in insan türüne karşı gittikçe büyüyen nefretini haklı kılmak için dayandığı temeli oluşturmaktadır. Bu makale, ilk kısmında Swift'in yaşadığı dönemde aklın insan varlığını tanımlayan en öncelikli özellik olarak öne çıkartılmasına nasıl tepki verdiğini gözönüne sermek için *Güliiver'in Gezileri*'ni büyük bir oranda tarihsel bir bağlama oturtmakta, ve daha sonra ikinci kısımda Güliiver örneği üzerinden yabancılaşmanın ortaya çıkışını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güliiver, Yabancılaşma, Mizantrop, Houyhnhnm, Yahoo

Introduction

This paper proposes that the final voyage of Gulliver to the land of Houyhnhnms is distinct from his previous ones in that his final voyage brings him to a point at which his

¹ This is an extended version of the paper presented at the fourth International Language, Culture and Literature Symposium, which took place in Antalya, on May 17 – 18, 2018.

* Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü hamdi.serdar@erdogan.edu.tr.

choice of the term ‘Yahoo’ to refer to members of the human kind, including himself, and his ensuing juxtaposition of the Yahoos with the Houyhnhnms become a marker not only of his hatred of the human race but also of his ontological isolation from the entire human race. It is especially the final pages of the novel which depict Gulliver in a state of quasi-delirium where he can be portrayed as a case of estrangement from the human race in general, and from the English society, his family and even himself in particular. The presence of the human Gulliver among the Houyhnhnms causes his ontological relation with himself as a human being to undergo an unexpected transformation; and consequently, he splits from his human self—something which can most clearly and easily be spotted in instances where the reader finds him referring to human beings, including himself, as a Yahoo. With all this in mind, the present study aims to base its explanation for the reasons of Gulliver’s ontological attachment to the Houyhnhnms on the argument that considered as a whole, his experiences among the Houyhnhnms work progressively towards and eventually culminate in forming what can be called a case of estrangement, or alienation, on his own part. In this respect, the proposed argument is premised upon the suggestion to place the final voyage of Gulliver and the ensuing emergence of his misanthropy in a largely historical context and then to demonstrate the acceptability of reading it as a case of utter alienation from the human race.

Historical Contextualization of Gulliver’s Final Voyage

Gulliver loves and aspires to become a Houyhnhnm, and he detests the idea of being one of the Yahoos. This is because the Houyhnhnms exemplify in the best manner ever possible the use of the faculty of reasoning for the attainment of a virtuous existence, whereas the Yahoos embody the corruption of the faculty of reasoning to such an extent that the whole race of the Yahoos is unexceptionally associated with the general collection of vices. Gulliver’s emphasis on the use of reason on the one hand and on its abuse on the other can thus be taken as a signal of Swift’s response to the then newly emerging attitude of his time towards the idealization of reason as the sole defining characteristic of human kind. Moreover, it appears that Gulliver’s final voyage to the country of Houyhnhnms reflects Swift’s critical stance on the worshipping of reason as the ultimate source of happiness on earth. For Swift as well as for Gulliver, happiness should be sought in something else, which is the use of reason for the accomplishment of a higher level of existence in terms of its repository of virtues.

The period of time in which Swift wrote *Gulliver’s Travels*—the early eighteenth century—corresponds to a period of time in which a radical change was already starting to take place not only in England but also across much of Europe. It was namely the Age of Enlightenment which was beginning to have its effects felt all across the continent when Swift was writing *Gulliver’s Travels*. One of the most significant characteristics of the Enlightenment was that it propagated the belief in the human capability of replacing darkness with light, ignorance with knowledge, and poverty with prosperity, solely through the human reason. It was the age of change from “scepticism and the belief in the corruption of human nature” to “rationalism and an optimistic faith in man” (Wedel, 1926, p. 447). To use the words of Eric Josephson and Mary Josephson, it was a period of “optimism, hope and certainty—a period when man believed in himself and the work of his hands, had faith in the powers of reason and science, trusted his gods, and conceived his own capacity for growth as

endless and his widening horizons limitless” (10). In the European history, this is also known as the age of scientific discoveries and exploration of different societies and cultures by means of overseas traveling. Among many other things, new discoveries of natural laws such as Newton’s discovery of the laws of optics, and the inventions of the microscope and telescope transformed the conventional view of nature profoundly. It became evident that there was much more to be explored than what the naked human eyes could see. The acquisition of expanded knowledge about different territories and their inhabitants also helped to improve familiarity with and understanding of different cultures. In this respect, *Gulliver’s Travels* can be considered as a literary outcome of the adventuristic spirit of the early 18th-century European outlook on the world.

Indeed, the Enlightenment came with a profound change of perception. The fundamental change in the common attitude towards the notion of being a human meant a corresponding change in various aspects of life at its various levels. A “revolutionary” change was taking place in the way the European philosophy was developing in the direction of moving not only away from Pascal and his pessimism to Leibnitz and his optimism but also away from Montaigne and his scepticism to Locke and his rationalism (Wedel, 1922, p. 436). The future was no longer bleak for the Europeans because the increase in the scientific knowledge about the nature and the human body made possible the betterment of sanitary conditions which, in turn, contributed to the extension of man’s life span. Furthermore, the public access to the facilities of education increased concomitantly with the invention of the printing machine. The governmental encouragement of public literacy through educational institutionalization, such as the establishment of the Royal Academy in Britain, improved significantly the public attitude towards science and its functionality. Despite all this, however, the scientific attitude of the Enlightenment which promoted the idea of perpetual progress and the promise of a future Eden on the earth did not appeal to Swift at all (Monk, 1955, p.50). The advent of science as a project of Enlightenment brought with itself the intense secularization of the human values and the eradication of religion from the human life. As a man of religion, however, Swift strongly opposed it.

It is important to notice that Swift wrote the last part of *Gulliver’s Travels* in a manner which displayed his rejection of the faith in “the capacity of human reason [at present] to attain metaphysical and theological truth” (Monk, p. 50). It is generally held that the main reason for Swift’s rejection of the Enlightenment and its promotion of confidence in the human reason to turn the world into a future Eden consists in his Christian propensity to favour the divine reason over its human counterpart. It is true that as a devout Christian, Swift believed that “man’s fallen nature could never transcend its own limitations” (Monk, p. 51). In contradistinction to Swift, however, the eighteenth-century man questioned the Christian doctrine of the original sin—that is, the religious perception of humanity as a creation which God created in His own image but expelled from heaven when Adam and Eve failed to resist Satan’s temptation by eating the forbidden apple—and rather advocated the idea that “Human nature was being absolved of corruption” (Wedel, p. 441). The faith in God as a supreme being which left man helpless and wretched on earth lost its strength when the newer faith in man as the owner of the unique capability to improve his own destiny through his rationality gained wider acceptance. The Chain of Beings which conventionally placed God at the top of

the list of beings but positioned man just above the animals became obsolete. Thus, the age of Enlightenment became known as the age of conversion from religion to science, from God to man, and from the pure faith in the existence of anything which may or may not be verifiable by the senses to the maxim that only those which may be verifiable by the senses can be scientifically assumed to exist.

At this point, a suggestion could be made to take Swift's long-lasting priesthood in the Church of England as supportive of the argument that the Houyhnhnms embody the ideal combination of reason and faith together, while the Yahoos emerge as representative of adherence to the guidance of uncultivated reason. One such suggestion can be found in Roland M. Frye's (1954) analysis where he argues that the distinction between the Houyhnhnms and the Yahoos should be read in the Christian terms. His suggestion is based upon the argument that Gulliver's final voyage reflects a Christian dichotomy between the spirit (representative of the Houyhnhnms) and the flesh (representative of the Yahoos): while the spirit represents "the valuable, redeemable part" of man, the flesh represents "all the natural inclinations to evil which warred against the higher powers" (p. 205). Despite all this, Swift seems to avoid making a direct suggestion in Gulliver's final voyage that it is their loyalty to a religious faith which puts the Houyhnhnms on a level far above the Yahoos. His account of his voyage to the country of Houyhnhnms does not contain a single reference to a religious belief system with which the Houyhnhnms can be associated. The state of existence in which the Houyhnhnms are depicted in *Gulliver's Travels* do not appear to imply a future state of mankind which symbolizes the embodiment of Swift's eschatological expectations either. On the contrary, According to Ehrenpreis (1957), Swift inserted into his narrative the Houyhnhnmland and their inhabitants as representatives of the belief in "the adequacy of reason without Christianity" (p. 898). For Swift, the tendency of the Houyhnhnms to grow to a better state of existence rather resides in their recognition of the need to benefit from "the time-approved wisdom of the race" (p. 50). Therefore, Swift regarded the Houyhnhnms as beings which far surpassed the Yahoos in terms of their ability to reach a higher level of existence through their subscription to the common sense rather than to a form of faith in a divine being. This may suggest that the Houyhnhnms are far better than the Yahoos at drawing lessons from their past mistakes. In this regard, the Yahoos can be taken as representative of the type of existence which appears to be focused on the present moment only, whereas the Houyhnhnms rather emerge as the creatures which are able to base the perfection of their future existence upon their past mistakes. In other words, in terms of their temporality, the Yahoos can be defined as one dimensional, while the Houyhnhnms appear to be multi-dimensional.

The Emergence of Gulliver's Alienation in the Country of Houyhnhnms

Gulliver's final voyage to the country of Houyhnhnms is distinguished from his previous ones, in that while he can maintain his status as a stranger coming from a foreign land and subsequently returning home without a loss of identity in his previous voyages, his identity as a human being completely disappears in his return to his homeland from his final voyage to the country of the Houyhnhnms. Gulliver's status as a stranger to the inhabitants of each country he visits remains unchanged until his final voyage to the country of

Houyhnhnms where after a brief period of time he begins to feel he should belong. Mehmet Ali Çelikel (2011) similarly points out in his comparative study of *Gulliver's Travels* and *The Satanic Verses* that "Gulliver finds himself as 'otherized', having to learn the language and culture of all the savage lands that he explores;" and furthermore, he draws attention to the rule which marks Gulliver in each case as "an illegal alien" to the inhabitants of the countries his fortune takes him to (p. 22).

In accordance with Çelikel's argument that unlike the commonly practiced colonial manner of viewing the natives of a particular land as strangers to be renamed and redefined, Gulliver himself becomes the stranger to be renamed and redefined by the inhabitants of the countries he visits. However, the exception comes up in his final voyage to the country of the Houyhnhnms—which Çelikel's discussion does not include—where his sense of ontological belonging to the human kind undergoes a profound change. His feelings of hatred which he develops for the humankind causes him to stop identifying himself as a member of the human species. Additionally, his idealization of the Houyhnhnms as the true owners of reason as well as of virtue lead him to look down upon man as an animal endowed with the gift of rationality, yet unable to combine it with the virtues. Indeed, it is nobody else but Gulliver himself who 'redefines' and 'renames' himself as a Yahoo in the country of Houyhnhnms (p. 23).

As it was stated earlier in this paper, the reason of Gulliver's choice to redefine and rename himself as a Yahoo in the country of Houyhnhnms can be explained by the notion of alienation.² How can alienation be defined? To put it roughly, alienation can be defined as the breaking-off of the fundamental relation of man both from himself and from his environment. The common usage of alienation signifies a state of estrangement or detachment from self and from others. In their joint introduction to *Man Alone: Alienation in Modern Society*, Eric Josephson and Mary Josephson (1966) discuss alienation at length, and trace the rise of alienation in its modern sense back to the late eighteenth century—the period which foresaw the arrival of a series of technological innovations and political revolutions (p. 10). According to them, with the advent of the industrial society, the connection between humanity and nature went weaker, giving way to the alienation of man from his environment. It placed humankind on a superior position of a subject while nature was lowered to the position of an object. The emergence of individual as a phenomenon of the Renaissance also played a significant role in the emergence of alienation.

It was during the nineteenth century when alienation became a subject of philosophical discussion in the works of such philosophers as Hegel, Feuerbach, Karl Marx, Max Weber, Søren Kierkegaard and Friedrich Nietzsche. While Hegel developed a metaphysical perspective from which he dealt with the notion of alienation, Feuerbach argued in the Christian terms. Hegel viewed the human alienation as a result of the conflict between the human being and the 'spirit' of his/her existence. Feuerbach regarded the alienation as the

---

² Edward Rosenheim (1962) argues that the narrative of the final voyage of Gulliver should be taken as "the narrative of Gulliver's increasing alienation;" however, his argument places its emphasis upon Gulliver's alienation from "the traditional sources of human security," while this paper is concerned with Gulliver's ontological alienation not only from himself but also from the whole of human species (p. 114).

---

consequence of the transformation of the Christian god from “a projection of human essence” into “an object of worship” (Macey, 2001, p. 7). Marx placed it in a largely sociological context. For Marx, alienation was a result of the “transformation of human labour into a commodity” under the newly emerging capitalist conditions (E. Josephson and M. Josephson, p. 22). Weber extended Marx’s theory of alienation from the industrial situations of workers to governmental situations of soldiers, police officers, teachers, and all other civil servants. It was especially Kierkegaard and Nietzsche who discussed self-alienation as a consequence of “the ‘nothingness’ (or selflessness) that yawned before men in a technological, secular and materialistic society” (p. 15). The existentialists of the twentieth century such as Martin Heidegger and Jean-Paul Sartre also developed critical insights into the alienation of modern man from his own existential situation. To sum up, the alienation of man is essentially the separation of man from his identity as he is “divorced from nature, bereft of his religion, isolated in his community, [and] chained to monotonous work” (p. 40).

What can be the cause of alienation which Gulliver undergoes while he is in the Houyhnhnmland? One part of the answer to this question can be found in his tendency to continue to define himself as a Yahoo despite his paradoxical rage against the Yahoos. In this respect, it can be considered as a typical result of misanthropy—hatred of the humankind. In his discussion of Gulliver’s misanthropy, Monk strictly emphasises that Gulliver’s views about the Houyhnhnms and the Yahoos must not be taken as Swift’s, and he particularly blames Gulliver’s pride for his incurable alienation: “He took refuge in a sick and morbid pride that alienated him from his species” (p. 70). On the mistakenness of taking Gulliver’s views as identical to Swift’s, the author of this paper agrees with Monk that “the meaning of the book is wholly distorted if we identify the Gulliver of the last voyage with his creator, and lay Gulliver’s misanthropy at Swift’s door” (p. 56). However, taking pride as the cause of Gulliver’s alienation falls outside the purview of the agreement in question. Contrary to Monk’s attribution of pride to Gulliver, it is rather the Yahoos, “smitten with *pride*,” which cause Gulliver to feel even more alienated from them (Swift, 1966, p. 317). What rather explains the incurable alienation of Gulliver from the human race appears to be his tireless maintenance of the disbelief that man will ever be cured of the vices and follies, including pride, which Gulliver thinks are part of the nature of mankind: “My reconciliation to the Yahoo-kind in general might not be so difficult, if they would be content with those vices and follies only which nature hath entitled them to” (p. 317). Another possible answer to the same question may be that Gulliver is the creation of a fictional world mastered by a novelist. In explaining the reason for his alienated or estranged existence as an English novelist living within the English society, John Fowles, a contemporary British novelist who lived more than two hundred years after Swift, argues that estrangement in all its forms, including isolation and exile from the society is a natural consequence of writing fiction:

Most novelists are implicitly in exile from most of society around them because of the elements which require you to look at your society objectively and criticize it. That immediately makes you different from most other members of that society. Therefore, that is a kind of inner exile which I should have thought every ordinary novelist would have felt. I mean, we do see life differently from most other people—and not only in a political way or a social way. (Tarbox, 1999, p. 152)

As it has been pointed out above, the self-alienation of Gulliver can most easily be noticed on occasions where he is seen referring to human beings, including himself, as Yahoos. Gulliver principally uses the word 'Yahoo' to refer to human beings for the first time in one of his early conversations with his Houyhnhnm master about himself—who he is, where he was born, what he has been doing for a living, who rules his country, how he has arrived in the country of the Houyhnhnms, and so on. His use of the word 'Yahoo' is specifically targeted to the designation of a group of shipmen who were working for him while he was commander of the ship on his last voyage (Swift, 1966, p. 259). Subsequent references to human beings as Yahoos continue to come up as his narrative is manoeuvred into introducing his homeland, England, to his master in its many aspects. One of these aspects is concerned with the legal system and its perpetuators—namely, the lawyers, being hired to defend a case regardless of whether it is a just one or not. Gulliver's Houyhnhnm master is baffled by the idea of hiring lawyers for "engaging in a confederacy of injustice, merely for the sake of injuring their fellow animals," and he therefore feels the need to introduce to his master the notion of money and the way it is used by human beings; or, to use Gulliver's choice of the word, Yahoos (p. 267). He also uses the same way of labelling when he speaks about "prostitute female Yahoos" and their role in spreading certain diseases from "father to son" (p. 270). As Gulliver shares with the reader an account of the happy days he has spent among the Houyhnhnms, he expresses his gratitude to his master for having allowed him to mix up with other Houyhnhnms and praises his master for having been able to understand from his description of the human beings "the nature of Yahoos" far better than himself. Once again, the reference is, of course, directed to the nature of human beings, which consists of "vices and follies" (p. 297).

Gulliver draws the attention of the reader to the differences between the Houyhnhnms and the Yahoos. In Gulliver's opinion, the most noticeable thing about the Yahoos, hence human beings, is that they represent a species mostly inclined to vice, whereas the Houyhnhnms emerge as the sole owners of the natural disposition towards virtues. He describes the Houyhnhnms as "wise and virtuous" beings which "abound in all excellencies that can adorn a rational creature," and adds that they "hath no terms to express any thing that is evil, except those whereby they describe the detestable qualities of their Yahoos" (p. 317). Gulliver's first days among the Houyhnhnms lead him to get the initial impression of the Houyhnhnms that they are highly "acute and judicious" animals which prescribe to an "orderly and rational" pattern of behaviour (p. 240). As for the Yahoos, he describes them as "odious" animals—something which encourages him to develop a strong feeling of "hatred and contempt" for them (p. 252). Additionally, Gulliver describes the Yahoos as "the most filthy, noisome, and deformed animal which nature ever produced" (p. 289). His description of the Yahoos further includes the use of such adjectives as "cunning, malicious, treacherous and revengeful" as well as "insolent, abject, and cruel" (p. 284).

Gulliver's account of his years among the Houyhnhnms can also be of great help to us in discerning the qualities by virtue of which Gulliver contrasts the Houyhnhnms with the Yahoos. Gulliver's description of these qualities manifests his inclination to regard the country of the Houyhnhnms as a place where he can feel safer in comparison to the country of

the Yahoos. Gulliver speaks of the reasons for his enjoyment of his residence in the country of the Houyhnhnms in the following terms:

I enjoyed perfect health of body, and tranquillity of mind; I did not feel the treachery or inconstancy of a friend, nor the injuries of a secret or open enemy. I had no occasion of bribing, flattering or pimping, to procure the favour of any great man, or of his minion. I wanted no fence against fraud or oppression: here was neither physician to destroy my body, nor lawyer to ruin my fortune: no informer to watch my words and actions, or forge accusations against me for hire: here were no gibbers censurers, backbiters, pickpockets, highwaymen, house-breakers, attorneys, bawds, buffoons, gamesters, politicians, wits, spleneticks, tedious talkers, controvertists, ravishers, murderers, robbers, virtuosoos; no leaders or followers of party and faction; no encouragers to vice, by seducement or examples: no dungeon, axes, gibbets, whipping-posts, or pillories: no cheating shopkeepers or mechanicks: no pride, vanity or affectation: no fops, bullies, drunkards, strolling whores, or poxes: no ranting, lewd expensive wives: no stupid, proud pedants: no importunate, over-bearing, quarrelsome, noisy, roaring, empty, conceited, swearing companions: no scoundrels raised from the dust upon the merit of their vices; or nobility thrown into it, on account of their virtues: no lords, fiddlers, judges, or dancing-masters. (p. 296)

The passage above shows that while Gulliver equates the Yahoos with the form of existence which is closest to his perception of human existence at its lowest level, he depicts the country of Houyhnhnms as a place where the common follies of human beings do not exist. This place is pictured as human-free in the sense that there is no room for anything bad which a human being is capable of doing. Ehrenpreis believes that the reason for this lies in Gulliver's decision to endow the Houyhnhnms with superiority which they achieve "in their way—which is not the human way" (p. 891).

A philosophical approach to the act of pointing at the distinctions between the two species can be found in Wedel's analysis. According to Wedel, Gulliver's portrayal of the differences between the Yahoos and the Houyhnhnms reflects Swift's endeavor to contrast Hobbes with Locke: while Hobbes saw man at perpetual war with each other, Locke viewed man as creatures endowed with reason (pp. 442-3). In another respect, Fleischmann (2013) interprets Gulliver's final voyage to the Houyhnhnmland in evolutionary terms, and he uses "equus sapiens" to describe Houyhnhnms, while he uses "homo Yahooensis" to define the human species as "capable of reason but without it" (p. 40). Apart from Wedel and Fleischmann, Kathleen M. Williams (1951) believes that Gulliver's great respect for the Houyhnhnms reflects Swift's hostility towards "all doctrines of the natural self-sufficiency of man" (p. 275). In other words, Gulliver seems to be implying that the quality of being a rational animal alone cannot adequately define human beings. To be human in the sense of being like a Houyhnhnm means and necessitates much more than the presence of reason alone. The 'much more' here can be elaborated with reference to "the grand maxim" of the Houyhnhnms which is "to cultivate *reason*, and to be wholly governed by it" (p. 285).

His consequential equation of the Yahoos and human beings with the lower rank of existence on the one hand and of the Houyhnhnms with the higher one on the other hand leads him to think of possible ways to prolong his residence in the country of Houyhnhnms until the end of his life:

I had not been a year in this country, before I contracted such a love and veneration for the inhabitants, that I entered on a firm resolution never to return to human kind, but to pass the rest of my life among

---

these admirable Houyhnhnms in the contemplation and practice of every virtue; where I could have no example or incitement to vice. (p. 275)

Also, the idea of having to return to his homeland and to lead the rest of his life “in the society and under the government of Yahoos” sounds to him so dreadful that he feels an immediate need to embrace the hope of finding “some small island uninhabited” where he could spend his days reflecting “with delight on the virtues of those inimitable Houyhnhnms” and obliterate any possibilities of “degenerating into the vices and corruptions” of Yahoos, or human beings (p. 303).

He is apparently amazed at the way the Houyhnhnms live up to his ideal of how a perfectly social existence should be. Swift defines the meaning of the word Houyhnhnm as “Perfection of Nature” (p. 250). His growing admiration for the Houyhnhnms eventually transforms itself into a growing sense of alienation from his own kind as a human being. Gulliver’s estrangement from the human kind subsequently gives birth to the feelings of horror and abomination. One of the moments when Gulliver’s identification of the entire humanity with Yahoos perhaps becomes most evident in his expression of feelings of utter “horror and detestation” at seeing the reflection of his own image on water:

When I thought of my family, my friends, my countrymen, or human race in general, I considered them as they really were, Yahoos in shape and disposition, perhaps a little more civilized, and qualified with the gift of speech; but making no other use of reason, than to improve and multiply these vices, whereof their brethren in this country, had only the share that nature allotted them. When I happened to behold the reflection of my own form in a lake or fountain, I turned away my face in horror and detestation of myself; and could better endure the sight of a common Yahoo, than of my own person. (p. 298)

The ontological gap, or distance, that exists at this point between the two Gullivers, the human and the Yahoo, also sets the degree to which he can now be described as utterly estranged from himself. When his master declares to him the assembly’s note of exhortation to leave the country of Houyhnhnms as soon as possible, he refers to himself as “a miserable Yahoo” to express his sense of powerlessness to try and seek a revision of the issued note of exhortation (p. 300). Gulliver’s perception of his own self in a state lower than that of a ‘Yahoo’ makes evident his intellectual/spiritual transformation when it is compared with his previous references to himself as a Yahoo. His identification of himself as “a miserable Yahoo” as well as “a poor Yahoo” actually goes back to an earlier moment in his narrative when the first two Houyhnhnms that he had met by chance took him to be a Yahoo only after circumstances delivered him safely to the country of Houyhnhnms (p. 306). Gulliver’s zero-tolerance for the reflection of his own sight either in a mirror or on the surface of water and his expression of a preference for the sight of a common Yahoo becomes alleviated only at the closing lines of his narrative. Here he expresses his decision to look at himself in the mirror so often in the remainder of his life at Redriff as to become tolerant enough of his sight as “a human creature” (p. 316).

His estrangement from the human kind in general and from the human language in particular shows itself up in his first contact with human beings which takes place after his exhortation from the country of Houyhnhnms and his arrival in New-Holland. His travel away

---

from the country of Houyhnhnms takes him to the south-east point of New-Holland. While he seeks a place to spend a couple of days there, he encounters a group of natives, sustains a serious injury by a poisonous arrow and eventually gives up hope of settling in New-Holland. Desperate enough to make a decision as to what he now should do, he sees a ship come nearer to his canoe. Seized and carried by Portuguese seamen to their ship, he is interrogated about his nationality, identity, and purpose of travel. During the interrogation, he is completely taken aback by the unnaturalness of the sound of words spoken by Portuguese seamen: “When they began to talk, I thought I never heard or saw any thing so unnatural; for it appeared to me as monstrous as if a dog or a cow should speak in England, or a Yahoo in Houyhnhnm-land” (p. 306).

He does not deviate an inch from his use of the word Yahoo to address human beings even after he is welcomed by the human presence once again: he is politely brought to the presence of the captain of the ship, namely Pedro de Mendez; he is offered food and drink, and he is assured that he will be treated in just the same manner as the captain is himself treated while aboard. Added to this is his intense hatred of Yahoos which yet provokes him into cherishing the idea of cutting off his contact from the human race for ever by diving into the sea and swimming for the rest of his life “rather than continue [his existence] among Yahoos” (p. 307). Despite the renewed assurance Gulliver receives from the captain not to hold him prisoner on board as long as he remains faithful to his promise to keep away from attempts of any kind to commit suicide, he chooses to keep alive his “antipathy against human kind” and declares to the captain that he “would suffer the greatest hardships rather than return to live among Yahoos” (p. 308). All this is simply because of his obstinate refusal to conceive of it as possible to “find such civilities from a Yahoo” (p. 307).

It would hardly be an exaggeration to argue that his abhorrence of the human kind rises to its highest level where the direction of the movement is expected to occur contrariwise. This is a point about which Williams agrees with us. Although Don Pedro urges Gulliver to “return to a life of humanity, tolerance, and affection among his own people,” Williams observes, Gulliver’s choice of the manner in which he responds to his family “is exaggerated to the point of madness” (p. 283). Contrary to his/her expectation, the reader is perhaps given the starkest portrayal of Gulliver’s estrangement when he safely arrives home at Redriff where he remains entirely indifferent to the joy his family has felt at seeing him again at home. Gulliver reiterates that he can hardly “tolerate the sight of Yahoos;” and he feels utterly ashamed of having been married to a Yahoo and of having made it possible for more Yahoos to exist:

My wife and family received me great surprize and joy, because they concluded me certainly dead; but I must freely confess, the sight of them filled me only with hatred, disgust and contempt; and the more, by reflecting on the near alliance I had to them. For, although since my unfortunate exile from the Houyhnhnm country, I had compelled my self to tolerate the sight of Yahoos, and to converse with Don Pedro de Mendez; yet my memory and imaginations were perpetually filled with the virtues and ideas of those exalted Houyhnhnms. And when I began to consider, that by copulating with one of the Yahoo-species, I had become a parent of more; it struck me with the utmost shame, confusion, and horror. (p. 310)

Gulliver's choice not to alleviate his hatred towards his own family despite the risk of being called a mad person can be explained by his staunch belief that his aspiration to lead the existence of a Houyhnhnm can save him from all possible accusations of madness. For Gulliver, it is only the Houyhnhnm way of reasoning which can be used as a criterion for the judgement of madness.

Additionally, he feels no shame in addressing his wife as an animal although she hugs and kisses him to display her warm reception. After all, Gulliver seems to be unconcerned about the resultant incongruity of his behavior towards his own family. Neither does he feel that he has to provide a plausible explanation to the reader for his harsh treatment of his family nor does he express any feelings of remorse for it. What appears to us to be a sign of insanity leaves Gulliver under no feelings of doubt about the appropriateness of his behavior. His feelings of confidence in the righteousness of his belief that although he is a Yahoo, he is a better one when compared with the rest of the Yahoos, including his own family, simply because he has had the opportunity of learning from his Houyhnhnm master about the use of reason to lead a virtuous existence. In accordance with his unflinching self-confidence, Gulliver feels perfectly comfortable about confessing that in his early years after his return to Redriff he would allow his family to share neither the same room nor the same food and drink with him. Rather, he expresses great joy that he has two young stone-horses with which he has established a friendly relationship and with which he converses on a daily basis:

As soon as I entered the house, my wife took me in her arms, and kissed me; at which, having not been used to the touch of that odious animal for so many years, I fell in a swoon for almost an hour. At the time I am writing, it is five years since my last return to England: during the first year I could not endure my wife nor my children in my presence, the very smell of them was intolerable; much less could I suffer them to eat in the same room. To this house they dare not presume to touch my bread, or drink out of the same cup; neither was I ever able to let one of them take me by the hand. The first money I laid out was to buy two young stone-horses, which I keep in a good stable, and next to them the groom is my greatest favourite; for I feel my spirits revived by the smell he contracts in the stable. My horses understand me tolerably well; I converse with them at least four hours every day. They are strangers to bridle or saddle; they live in great amity with me, and friendship to each other. (pp. 310-311)

Gulliver can never come to friendly terms with the two sensory aspects of the Yahoos: the sight and the smell of them. Gulliver's unease with the sight of Yahoos, or human beings, as well as with their smell never dies off. It is only after five years since his reunion with his family that he can allow his wife to share his dinner, on condition that she sits "at the farthest end of a long table," simply because she emits the smell of a Yahoo (p. 317). He cannot stand the smell as well as the sight of other Yahoos, while he cannot stand the sight of his own self in a mirror or on the surface of water. As it has been pointed out above, he finalizes his narrative with the disclosure of his decision to look at his own reflection in the mirror as often as possible so that he can perhaps come to the point in the future at which he can easily "tolerate the sight of a human creature" (p. 316). This makes it clear that for Gulliver the idea of a possible return in the ontological to the humankind does not cover others. He expresses no possibility for other members of the humankind, including his family, of the obliteration of the Yahoo identity.

Gulliver's estrangement from the human kind goes beyond the borders of his narrative and extends to his years in the wake of the publication of his narrative as well. One year after the first publication of the novel in 1726, Richard Sympson, Gulliver's cousin and the first publisher of *Gulliver's Travels*, receives a letter from Gulliver in which he is harshly criticized for having made considerable changes to the novel in the forms of both omission and insertion without Gulliver's consent—something which has caused Gulliver to appear as if he lied in certain parts of the novel. In directing his criticism to Sympson, however, Gulliver avoids using the word 'liar' or 'lie;' he rather follows the Houyhnhnm manner of addressing the act of lying as "saying the thing which was not," because he still firmly believes that he should closely follow the Houyhnhnm example in all aspects of life (p. 3). He regards the Yahoos as "a species of animals utterly incapable of amendment by precepts or examples," and he admits that he is himself a Yahoo; nonetheless, he feels appreciative of "the instructions and example of" his Houyhnhnm master that the period of time he has spent among Houyhnhnms has helped him to get cured of the "infernal habit of lying, shuffling, deceiving, and equivocating" which "is deeply rooted in the very souls of all my [his] species, especially the Europeans" (p. 7).

Conclusion

Edward Said (1969) refers to Swift's work in general as "a persisting miracle" in terms of the permanency in the definition of its state as "problematic" despite the diverse critical commentary it has so far received (48). As William Casement (1992) similarly points out, the interpretation of the final voyage of Gulliver in *Gulliver's Travels* in particular has been a controversial issue for many scholars. The controversy has led to the birth of the two major schools of interpretation: the hard versus the soft. The scholars of the hard school tend to regard the Houyhnhnms and their pure rationality as representative of an ideal type of existence which favours the idea of putting reason in control of passions. The scholars of the soft school, however, hold that the Yahoos represent a better-balanced type of existence because it brings reason and passion together. This is a controversy which still continues to exist (p. 531). Aware of the controversy in question, however, this study has been rather oriented towards the investigation of why Gulliver begins to refer to himself as a Yahoo during and after his voyage to the land of Houyhnhnms, and this study has proposed that it should be taken as an effect of alienation on his part from the human race.

Gulliver quite fits the joint description by Erich Josephson and Mary Josephson of the alienated man as "everyman and no man, drifting in a world that has little meaning for him and over which he exercises no power, a stranger to himself and to others" (p. 11). Gulliver is likewise a stranger to himself and to others. Yet, as hinted at above, Gulliver tends to treat the line which he draws between vice and virtue as the sole source of justification for his resultant estrangement from the whole of humanity and his subsequent identification of himself as a Yahoo. However, aside from the distinction which he draws between the Houyhnhnms and the Yahoos on the basis of the line which divides virtue from vice, Gulliver does not offer any other justification for his growing resentment at being a member of the human race, or of the Yahoos.

It is also important to note that it is largely through the discourse of his Houyhnhnm master that Gulliver tends to form an opinion not only about the Yahoos but also about himself as a Yahoo who is “only a little more civilized by some tincture of reason” when compared with the others (p. 291). However, the discourse of his Houyhnhnm master is evidently conflictual at certain points, and interestingly enough Gulliver avoids elaborating on those points; he rather leaves them as they are. For example, his Houyhnhnm master tells him at one point that “nature and reason [are] sufficient guides for a reasonable creature” (p. 264); similarly at another point he hears his Houyhnhnm master speak of “*reason* alone” as being “sufficient to govern a *rational* creature” (p. 276). However, Gulliver avoids clarifying whether it is solely reason or both reason and nature which can adequately guide a rational creature. Additionally, the opinion which Gulliver’s Houyhnhnm master develops about Gulliver and his country may strike one as insubstantial because his Houyhnhnm master speaks of corruption as part of human nature:

He [the Houyhnhnm master] looked upon us as a sort of animals to whose share, by what accident he could not conjecture, some small piittance of reason had fallen, whereof we made no other use than by its assistance to aggravate our natural corruptions, and to acquire new ones which nature had not given us. (p. 276)

If it had been possible to ask both Gulliver and his Houyhnhnm master to provide adequate evidence to support their argument that nature has placed the Houyhnhnms on a level far above the Yahoos on the basis of their ability to make a better use of reason, they would have been at great pains to do so. Besides, Gulliver’s account of his final voyage does not elucidate how the Yahoos become corrupt on the one hand and how the Houyhnhnms become exalted on the other hand despite their joint possession of reason. If nature has the pivotal role to play in determining the propensity of the Houyhnhnms to virtue and of the Yahoos to vice, then it becomes imperative to ask as to whether or not it would be right to hold the Yahoos responsible for their natural corruptions. It is also interesting to note that apart from Gulliver himself, no Yahoo is described as having the desire to become like a Houyhnhnm. There is no textual evidence to suggest that the idea of joining reason together with virtue does appeal to the Yahoos. One feels prompted to ask why they are depicted as creatures doomed to a fixed level of existence? The reader of the final part of *Gulliver’s Travels* will not be able to find an adequate explanation for any of these questions.

In conclusion, it appears that Gulliver allows no room for a grey area to exist between the two spheres of vice and virtue. He appears to have erased the line between the concept of vice and the act of vice, or between the sin and the sinner when he attacks the Yahoos as representatives of vices. Neither does Gulliver’s account of his years in the country of Houyhnhnms offer the slightest indication that he has duly reflected on whether it would be right to associate Yahoos with human beings and to name himself a Yahoo from then onwards, nor does his account of the years he has spent following his final return to Redriff sound optimistic. Indeed, Gulliver leaves his narrative at a cynical ending, remains silent about his future, and utters no words of hope for a possible shift in his identity from a Yahoo back to a Houyhnhnm or to a human being.

References

- Casement, W. (1992). Religion, satire, and Gulliver's fourth voyage. *History of European Ideas*, 14(4), 531-544.
- Çelikel, M. A. (2011). *Gulliver's Travels* and *The Satanic Verses*: Migration, alienation and monstrosity. *Cultural Perspectives: Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania*, 16, 21-30.
- Ehrenpreis, I. (1957). The origins of *Gulliver's Travels*. *PMLA*, 72(5), 880-899.
- Fleischmann, R. (2013). *A survey of English literature in its historical context*. Mainz: Universität Koblenz-Landau.
- Frye, R. M. (1954). Swift's Yahoo and the Christian symbols for sin. *Journal of the History of Ideas*, 15(2), 201-207.
- Josephson, E., & Josephson, M. (1966). Introduction. In E. Josephson, & M. Josephson (Eds.), *Man alone: Alienation in modern society* (A Laurel Edition ed., pp. 9-53). New York: Dell Publishing.
- Macey, D. (2001). *The penguin dictionary of critical theory*. London: Penguin Books
- Monk, S. H. (1955). The pride of Lemuel Gulliver. *The Sewanee Review*, 63(1), 48-71.
- Rosenheim, E. (1962). The fifth voyage of Lemuel Gulliver: A footnote. *Modern Philology*, 60(2), 103-119.
- Said, E. (1969). Swift's Tory anarchy. *Eighteenth-Century Studies*, 3(1), 48-66.
- Swift, J. (1966). *Gulliver's Travels*. London: Everyman's Library.
- Tarbox, K. (1999). Interview with John Fowles. In D. L. Vipond (Ed.), *Conversations with John Fowles* (pp. 149-167). Jackson: University Press of Mississippi.
- Wedel, O. T. (1926). On the philosophical background of *Gulliver's Travels*. *Studies in Philology*, 23(4), 434-450.
- Williams, K. M. (1951). Gulliver's voyage to the Houyhnhnms. *ELH*, 18(4), 275-286.
-

In the Dark Forest: An Althusserian Reading of Edward Bond's Poems

Karanlık Ormanda: Edward Bond Şiirlerinin Althusserci Okuması

Şafak ALTUNSOY*

Abstract

As an activist, a playwright and a poet, Edward Bond (1934-) avails himself of literature's power for practical purposes in order to raise awareness of a chain structure which entraps and subjugates the individuals by transforming them into mere subjects. Bond's close look into the dynamics of society in his poems offers a specific ground for demonstrating the subjection process of the poetic personae. Accordingly, *In the Dark Forest*, can be regarded as an epitome of Bond's ideas consistently verbalized through various mediums of expression on the interpellation of individuals in Althusserian sense. This study tries to evaluate the selected poems of Bond by means of Althusser's argument of ideology and the apparatuses through which ideology sustains its ascendancy over the subjects. The study also concentrates on the duality of (in)visibility of the state apparatuses in the poems by means of multilayered imagery and metaphorical language employed by Bond. Since the poems merge the private realm into the public sphere, their political stance also denotes a personal yearning for unity and peace. Thus, the poems vacillate between optimism and pessimism, but in the end, a dark atmosphere prevails since the subjection process is inevitable and the subject can achieve his Althusserian bad citizenship only through a consciousness which keeps him in the system but with the knowledge of how it operates.

Keywords: Edward Bond, Althusser, Ideology, subject, power relations, state apparatuses.

Öz

Aktivist, oyun yazarı ve şair olarak Edward Bond (1934-), bireyi tebaaya dönüştürüp baskı altına alan bir silsile konusunda bilinç uyandırmak için edebiyatın pratik gücünden yararlanır. Şiirlerinde toplum ve bu toplumun belli güç yapıları tarafından düzenlenişine odaklanması her gün maruz kaldığı sosyal mekanizmaların güncel durumunu yansıtır. Bu bakımdan *Karanlık Ormanda*, tabiiyet süreci veya Althusser'in ifadesiyle „bireylerin çağırılması“ üzerine Bond'un çeşitli vesilelerle dillendirdiği fikirlerinin en güzel örneğidir. Çalışma, Althusser'in ideoloji tartışması ve ideolojinin çeşitli aygıtlar vasıtasıyla nasıl tabiiyet kurduğunu seçilen şiirler aracılığıyla değerlendirmeye çalışmaktadır. Çalışma ayrıca, Bond tarafından kullanılan mecazi bir dil ve çok katmanlı imgelem aracılığıyla bu devlet aygıtlarının görünürlük/ görünmezlik ikiliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Şiirler kişisel olanla kamusal olanı birleştirdiğinden politik duruşları da bütünlük ve huzur'a bir kişisel özlemi göstermektedir. Böylece şiirler iyimserlik ve kötümserlik arasında gidip gelmektedir, fakat sonunda tabiiyet süreci kaçınılmaz olduğundan karamsar bir hava hâkimdir. Tebaa ise karşı duruşunu veya Althusserci „kötü vatandaş“lığını onu sistemin içinde tutan ancak nasıl çalıştığı bilgisini de ona sunan bir bilinçle başarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Edward Bond, Althusser, ideoloji, tebaa, güç ilişkileri, devlet aygıtları

“When we have language,
then ideology becomes not only possible but inevitable”
Edward Bond, A letter to Geoff Gillham, January 1991

Introduction

Edward Bond is one of the most controversial playwrights¹ of British drama. Besides writing plays in a poetic style, he can also be regarded as a prolific poet. His focus on society

* Arş. Gör. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, safakaltunsoy@selcuk.edu.tr

¹ As David Tuallion argues, although Bond is accepted as a successful playwright, his works do not appear with the same so-called popularity (but scandalous news always circulates on media about his words), which is contradictory in itself. Bond also solidifies such a contradiction by talking about the gist of his plays or the operating incentives leading him to write certain plays rather than giving specific play names in most interviews with him (2015, p. 3-6). As Tuallion further maintains, “Edward Bond as writer is today more acknowledged,

and its arrangement by certain power structures reflects his aim to reject the current state of the social mechanisms that he is exposed to on an everyday basis.²

Bond collected his poems into two volumes. In addition to Bond's structural partition, the poems can be separated into two realms as the private and the public from the respect of their poetic forcefulness. His poems can also be categorized as lyrical and political poems. But such divisions stand as artificial demarcations for Bond since he does not see any difference between the inner (lyrical) and outer (political) spaces of the subject. In an interview, Bond states that "even as a private individual one is a member of the community. If one tells the truth about oneself, one is obviously performing an act that has relevance to society, not just to oneself" (1976, p. 415). Bond's words can be explained with „the mirror structure of ideology“³ suggested by Althusser. Being a "member of the community" (Bond, 1976, p. 415), the individual reconstructs his intersubjective relation to the other. Then, the individual turns into a subject by both trying to keep his subjectivity and being subjected to the ideological apparatuses. Furthermore, as Strathausen points out in the light of Lacan, "the individual is „subjectivized“ in a double sense: it is interpellated as a subject, but at the same time subjected to the Absolute Subject and thus active in history only in order to reproduce the existing relations of production" (1994, p. 62).

In the Dark Forest (1978-1985) is a collection of poems where Bond poeticizes the violence⁴ and manipulations of the state or the absolute power over the individuals who are transformed into automatons or robotic entities. Moreover, his evaluation of violence as a concept in his poems bears a striking similarity with the violence expressed in Bond's plays as a source of tension. In other words, most of his poems follow a similar structure: violence is depicted in the opening lines and its outcomes on individual-subjects are narrated in the remaining lines. Thus, Bond's argument of violence in his plays also functions in the same way in his poems,

---

quoted, appreciated or criticized as an implacable preacher with clear-cut and provocative assertions, and the intimidating shadow cast by this figure contributes further to the concealment of his actual, proper dramatic work" (2015, p. 7). This study cannot resist the clear descriptions of the poet-playwright too, but it also tries to shed light on the "intimidating shadow" (7) of Bond's poems from an Althusserian analysis.

² In Bond's words "we find the guide to poetry and drama by reference to the street . . . there is no mysterious world of higher truth that is unapparent in the supermarket or the car wash or the law court" in a letter to John Clemo in March 9, 1990 (1994, p. 57).

³ According to Althusser the mirror structure realizes itself by creating

- 1) the interpellation of individuals as subjects;
- 2) the mutual recognition between subjects and Subject and among the subjects themselves, as well as the recognition of the subject by himself and
- 3) the absolute guarantee that everything really is so: God really is God, Peter really is Peter, and, if the subjection of the subjects to the Subject is well respected, everything will go well for the subjects: they will „receive their reward.“ (2014, p. 206)

The study constructs its argument on the above listed results of mirror structure that is going to be analysed in detail through the selected poems of Bond.

⁴ In a report prepared by Debuyst for the Conference of Directors of Criminological Research Institutes in 1972, the concept of violence redefined in terms of the social realities of the seventies. He criticizes the limited definitions offered by Lalande ("[as] an illegitimate, or at least illegal, use of force") and Lafon ("use of force contrary to the rules, against the law"). Debuyst maintains that ". . . there are forms of violence which are legally permitted: we have only to think of war, certain forms of police repression, legitimate self-defence etc." by deducing that "in some cases authority regards violence as legitimate" (1974, p. 180). Accordingly, Bond argues how this legalized form of violence is abused in order to transform individuals into subject positions in his poems.

There are moments of violence. They very often occur quite early in a play and the play then takes consideration of what has happened or what the consequences of that are. I always try to relate the problem of violence to society. (1976, p. 416)

An Althusserian reading of the poems can be a useful means of appreciation for demonstrating the destructive nature of the state apparatuses in Bond's poems. It also presents the tension between the dichotomy of real freedom and false recognition of such a freedom. Thus, this study tries to analyze selected poems of Bond within the defining role of ideology and Althusser's formulation of the state apparatuses. The study also concentrates on three major arguments in *In the Dark Forest* which are the individual-subject conflict, the state force, the problem of authority and questionable history as a paradigm to create false relations or receptions.

Althusser and Bond: Differences and Similarities

Althusser suggests two paradigms for the structure of the state by explaining the capitalist structure with the assaults of a Marxist stance. The first mechanism sets the ground for the development of the following one, ideology. The system also works in an inverse way, that is, ideology determines the functions of state apparatuses. State apparatuses (SAs) are divided into two sub-categories as repressive state apparatuses and ideological state apparatuses (ISAs). The former one "functions by violence" no matter it is physical repression or not and contains such groups as the government, administration, army, police, courts and prisons (Althusser, 1996, p. 53). The second group, ideological state apparatuses embody themselves in the social institutions such as religion, education system, family, law, political system, communication, trade union, and cultural ISAs (p. 54). For instance, in the plays such as *Red, Black and Ignorant*, Bond portrays a similar structure to demonstrate how the SAs and ISAs transform the individuals into either into monsters or living dead.

Bond and Althusser contradict in their perception of „literature“ although they share similar ideas on the violent politics of state and ideological relations determinant on the individual. In this regard, Althusser places literature into the category of cultural ISAs, literature is not different from a manipulating and encoding communication device, thus it serves for the aims of repressive ideology. On contrary, Bond regards literature as a way or action to cope with the depressing power structures in epic style by asserting that

People are violent because they are subjected to certain pressures. Now, if you do everything you can rationally to remove those pressures, then you are in a position to be moralistic about violence and to say: „Violence is wrong“. But if you don't do that, then you have no right to morally condemn violence in those circumstances. And also it will be ineffective. (1976, p. 418)

In the Dark Forest is an attempt to justify that Bond is taking the position of not a moralist but an activist who fights against violence through the power and "economy" of the poem (1976, p. 414). According to Bond „rational“ art does not work for the ideology but functions against the mainstream reception of the institutions. When Bond supports the changing power of literature, paradoxically, he comes to terms with Althusser at the same point of their contradiction.

Repressive SAs belong to the public domain, whereas ISAs are dominant in the private realm. But for Althusser, this distinction is only valid in a bourgeois system which

applies its „authority“ (1996, p. 54). So both state apparatuses can function in a public and private domain. Repressive SAs have only one element, violence. On the other hand, ISAs perform through the power of ideology. The line between repression and ideology is an interchangeable one and it enables SAs and ISAs use violence and ideology as primary and secondary forces. For instance, Edward Bond recounts how the police can impose violence upon individuals by employing ideology as a complementing part both to formulate certain values to its members and to create psychological violence besides the empirical one in certain poems.

According to Althusser, ideology leads individuals to false relations and notions. Thus, he presents two theses for expressing “the imaginary form” and “materiality” of ideology (1996, p. 55). His first formulation is that “ideology is a „representation“ of the imaginary relationship of individuals to their real conditions of existence” (p. 55). Thus, the imaginary is represented as the real in its corporeality. Ideology is an “illusion” and “allusion” at the same time⁵. It needs to be analyzed and reinterpreted to reveal the underlying reality or the hidden real one (Althusser, 1996, p. 55). The second thesis is about the material entity of the ideology. Althusser states that “ideology always exists in an apparatus, and its practice or practices” (p. 56). Hence ideology and SAs are interdependent to function both on the levels of idea and corporeality.

Bond presents in his poems the process of transforming the individual into the subject under the law of authority. The same process is also a matter of struggle between keeping the human side of man and changing into a cannibal that destroys its own kind. Althusser names this process with another thesis related to the ideology, that is, “ideology interpellates individuals as subjects” (1996, p. 57). He suggests that ideology cannot exist without subjects. For this reason, ideology realizes its aim through “concrete subjects” and “by the category of subject (the soul in Plato or God)” (p. 57). Furthermore, Althusser maintains that “you and I are always already subjects and as such constantly practice the rituals of ideological recognition guarantee for us that we are indeed concrete, individual, distinguishable and (naturally) irreplaceable” (p. 58). Accordingly, what Bond achieves in his poems is to create a space for recognizing that he exists in ideology so as to “stop [himself] going mad” (1976, p. 414).

Thus, Bond is a poet who vacillates between the borderline of optimism and pessimism. Most of his plays end with some sort of destruction, assassination or suicide but at the same time with the traces or implication of a hopeful resolution. Bond accepts Althusser’s idea that “man is an ideological animal by nature,” (1996, p. 56) but by writing a poem on ideology he also demonstrates that “it is necessary to be outside of ideology to be able to [say] I am in ideology (a quite exceptional case) or (the general case) I was in ideology” (Althusser

---

⁵ As Žižek argues “ideology is not simply a „false consciousness,“ an illusory representation of reality, it is rather this reality itself which is already to be conceived as „ideological,“ „ideological“ is a social reality whose very existence implies the non-knowledge of its participants as to its essence,” (2008, p. 15-16) which calls to mind the „good“ citizen described by Althusser.

1996, p. 59). Thus, the poet is already marginalized and through dark forest image, poeticizes a hostile world⁶ with determinant power apparatuses.

(In)visibility of the Subject in the Darkness of the Forest

“In the Dark Forest,” a poem from which the collection takes its name reflects the political and social situation of the modern world from a symbolic perspective. Bond defines poetry as “it’s what is left when the superfluous is taken away” and his plurality in meaning is expressed with “I often deliberately use words that have layers of meanings” (1976, p. 414). subject “In the Dark Forest” exemplifies the poet’s attempt to revitalize what is rational, which is forgotten by the current society because of endless wars, authority, violence and inhumanity by means of the irrational and the surreal images.

Two corporeal groups are depicted, the wolves and the rest in “In the Dark Forest.” The dichotomy of the suppressor and the suppressed or SAs and the subjects are denoted with the existence of authority through triplets and couplets. The forest image aid and abets the violent leaders of the darkness for outstretching the physical repression in Althusser’s terms, which has a historical basis since during the seventies and early eighties, Bond and Althusser experienced the totalitarian administrations, the pressure of securocracy and „police state“ of the late Cold War period. Within the same historical background, the poem not only visualizes a physical lack of light but also reveals the predominance of the evil,

In the dark forest
The wolves silently circle in front of their lair
Like a mob of riderless horses
In the dark forest
Trees stand as thick as cages filled with bars
The wolves glide between them as easily as shadows with
eyes (Bond, 1987, p. 75)

Bond intentionally creates metaphorical realms for the development of the argument. In the concretization process, Bond leads his reader to the negative reception of the authority with definite words such as wolf teeth, wolf jaws with dripping blood, hand torches and the lines as “In the dark forest/ The wolves howl their slogans at night// In the dark forest/ Frightened birds crash in the treetops and flutter on the ground” (p. 75). Moreover, the abundance in the visual, auditory and tactile imagery reflects Bond’s concern for composing a „tangible“ poem without excluding an assumed meaning in it as he clarifies with the words,

Poetry must be solid, material, hard. The reaction to it should be mental and physical. Poetry should not only have the physicality of water but the reaction to it should be like that of the skin when water is dashed onto it. (2013, p. 24)

Accordingly, it seems that Althusser’s „repressive state apparatus“ is conveyed through a universal concern when the metaphorical circle of wolves is reinterpreted within the context of a midnight protest march of a group of students and the police trying to disperse the crowd that has gathered.

---

⁶ In the poem named “In the Dark Forest,” for instance, the negative image of „wolves“ with their threatening bloody teeth in the opening lines can be considered to set the ground for the reader to visualize the submission for the power of ideology.

As the couplet “In the dark forest/ the wolves move closer to the house” implies, the private realm of the individual is under the threat of destruction as it happens in the fairy tale of Little Red Riding Hood. When the same lines are evaluated within the context of the interrogation and investigation of certain state organizations, the situation of the individual is not so bright since “the canopy is thick and dawn cannot come at dawn/ no day no night” (Bond, 1987, p. 76).

In the dark forest
 The beginning is as far away as the end
 The future is as lost as the past
 Prisoners are always in mid-sentence
 In the dark forest
 The wolves come on time (Bond, 1987, p. 76)

The last lines of “In the Dark Forest” above present the relation of ideology to temporality. The ending reminds the opening lines of *Divine Comedy, Inferno, Canto I*⁷ by Dante as follows, “Midway life’s journey I was made aware / That I had strayed into a dark forest,/ And the right path appeared not anywhere” (Dante, 1976, p. 3). That is, what the personas of *Inferno* and “In the Dark Forest” share are not only a sense of being lost in a horrifying forest but also the extreme feeling of fear due to an unnameable force which confines the allegorical journeys of the personae. While the individual’s fear takes the shape of the three beasts in Dante, in Bond’s case, the fear is reflected through corporeal forms of state apparatuses. To put it differently, in Bond’s poems there are no wild animals hampering “the pilgrim’s progress up to the hill of salvation” (Alpakin Martinez-Caro, 2001, p. 572). Instead, ideology as concept replaces Dante’s beasts. Thus, Bond’s poetic persona itinerates without any sense of “progress” and preaches the loss of any possible “salvation” (p. 572).

As the second line, “The beginning is as far away as the end” (Bond, 1987, p. 75) of “In the Dark Forest” suggests, the linear sense of time is subverted through the persona’s metaphorical journey which can be named as subjection process. Accordingly, the Althusserian definition of ideology is beyond the boundaries of history or in other words, it is not time-bounded. Moreover, the category of the subject does function, in the same way, no matter what historical time or conditions differ. As the above lines denote, the hegemony of one colour (which is also symbolic in the sense ideology suppresses the plurality of different ideas by means of plural apparatuses) completes the pessimistic and apocalyptic perception of time. The wolves circling in the beginning lines symbolically draw a circle for delineating the borders of ideology over the subjects or prisoners in mid-sentence.

Repressive SAs: Depiction of a Dystopian World

---

⁷ Translated by Laurence Binyon as below,
 Midway life’s journey I was made aware
 That I had strayed into a dark forest,
 And the right path appeared not anywhere.
 Ah, tongue cannot describe how it oppressed,
 This wood, so harsh, dismal and wild, that fear
 At thought of it strikes now into my breast.
 So bitter it is, death is scarce bitterer (Dante, 1976, p. 3)

Bond's poems oscillate between the description of humanity and inhumane feelings with both romantic and anti-romantic backdrops. Because most of the poems visualize a destroyed world, nature's disconnection from the subject also contributes to such derelict landscape. Nature's borders, to put it differently, create another coercion besides the artificial borders of ideology. Then, violence is imposed upon the subject by either the elements of nature or man's own kind.

In "Music of Spheres," Bond expresses a world which is destroyed by the ill-nature of administrators. Althusser points out that state apparatuses work primarily with violence and secondarily through ideology (1996, p. 54). SA functions in the public domain but also enters into the private space in certain cases and "Music of Spheres" demonstrates what is lost in the private realm through the outer defining powers as it is reflected by Bond as below,

After the disaster when we lay in ruins
It would be good if people from another world
Who had read on their instruments
The signs of our madness
And had imagined our misery and despair (Bond, 1987, p. 78)

Althusser argues that to realize self-knowledge of ideology or recognizing how ideology functions through questionable visibility is possible only by means of a certain distance from the influencing circle of ideology. In this respect, the persona of "Music of Spheres" constructs a fantasy about aliens or the extraterrestrial "people" looking into the world from a higher altitude with their special "instruments" and scrutinizing the state of mankind after a total destruction, say a post-nuclear war. The following lines,

Broadcast -since they could never visit a place so contaminated-
Music through space
So that we knew there were still people who lived in peace
and were not led to death by their rabble of leaders (Bond, 1978, p. 78)

combine both the yearning for regaining the man's human side and the improbability of such a desire due to the existence of an uncontrollable group of administrators through state apparatuses controlling over the public domain. In this respect, the title "music of spheres" gains an allusive function⁸ by referring to the loss of harmony in „Musica Universalis“ (or The Music of the Spheres) which is a popular subject in the Renaissance period with the focus on balance and harmony in art, science and governing bodies. Accordingly, the corporeality of man's corrupted state is stressed with the word contamination, which depicts the world as a poisonous or quarantined place. The violence predominant and threatening is also conveyed on the psychological ground with an emphasis on „our madness.“

Moreover, a similar co-existence of anti-romantic space and a desire to return to that romantic sphere is conveyed in "Pleasant Landscape." On contrary to the serene description of a pastoral setting as the title suggests, the poem delineates the artificiality and hostility of authority by subverting the wilderness of nature as follows,

Far fens- sun on the fields and tree tops

⁸ Although Musica Universalis a general term about the order of planets and an unheard music produced during their movement in harmonic way, it also symbolizes the Pythagorean system of "geometric proportion" in which "the „golden section“ signif[ies] beauty and harmony, the „geometric,“ justice" (Scott, 1978, p. 105).

Everywhere things grow- the sign of the human hand
 The silos are not seen till you're close
 Along the road on the wire fences lick'n-spit neat warning
 with skulls and red letters
 The rags and bones on the wire at Auschwitz (Bond, 1987, p. 78)

The poem employs the basic conflict of man and nature to describe the physically repressed situation of the individual through the authoritative means such as prisons and concentration camps. In the first three lines, the persona depicts nature with a fragmented impression. That the all-comprising power of nature hides the ugliness created by the hand of man refers to the romanticizing of nature and indicates a false recognition since the productions of man are already there as a threatening force. In this respect, the multilayered "silo" image constructs both a positive image as a tower for storing food and grain and a threatening one as an underground place for storing and firing missiles. Thus the image conveys both life (as food storage which is critical in wartime) and death (artillery crucial during warfare) through the phallic structure "silo," by referring to the gaze ("the silos are not seen till you're close") and the Panopticon-like construction in order to solidify the subjection.

Furthermore, the freedom the persona feels with the vastness of nature is subverted with the "wire fences" delimiting the sphere of the subject by the Subject. "Lick'n-spit neat warning with skulls and red letters" demonstrates the function of language for coding individuals as subjects on the level of signification. "The rags and bones" at Auschwitz materialize the repression by calling to mind Althusser's argument "an ideology always exists in an apparatus, and its practice, or practices" (1996, p. 56).

"Wire fences" reconstructs the artificial circle of the authority to enslave the individual by transforming him or her into the subject position. The poem takes a historical event, a mass murder as a basis to visualize how the repressive state apparatus functions to sustain its own existence. This solidness of authority is expressed in another poem "This House is Made of Stone" as follows,

This house is made of stone
 Wind blows and the trees bend
 wind blows and the grass bends
 wind blows and the flowers shake
 But the stone is not moved (Bond, 1987, p. 95)

The poem makes a comparison between wind and stone as two forces in the fight. Bond takes the side of wind by uttering "wind shears dust from the side of the stone/ it stands/ Blow harder wind!" (p. 95). When the wind is evaluated within the way Romantics such as Shelley use it with the implication of the soul, the persona verbalizes his yearning for a return to the self. But even as the exclamation mark denotes (in most poems Bond omits punctuation), this return is impossible since there is no existence of self but subject functioning in the system of the State.

The close nature of a predetermined organization subverts the image of freedom into an ephemeral entity, in other words, the comparison of volatile and solid materials demonstrates the unchangeable structure of authority functioning without any significant

threat to its existence. In "Beautiful People" the persona suggests a transformation from the artificial borders constructed by the government and ideology by asking "On the walls of your houses grow beautiful leaves/ How will you escape?" (Bond, 1987, p. 77). Then he mentions the difficulty of cracking a gap from the circle consolidated by the repressive apparatuses of the state,

The government pastes pronuncimentos on walls
Sentries wait out their watch on walls
Prisoners are shot on walls
But leaves can make even prison walls beautiful
In autumn your leaves turn fiery red- can you take a hint?
And tear down the wallpaper in your lounge
Its even got roses! (Bond, 1987, p. 77)

Althusser defines ideology as "being nothing but its functioning in the material forms of existence of that functioning" (1996, p. 57), and the above lines demonstrate how the subject is manipulated by "the category of the subject" (p.57). Repressive state apparatuses such as "government", "sentries" and "prisons" nurture the existence of the Subject by functioning through "obviousness" (Althusser, 1996, p. 57). But this visibility of the ideology creates a bubble hindering a real recognition, so the persona's question "can you take a hint?" cannot subvert the process of formation from the individual to the subject. "tear down the wallpapers in your lounge" visualizes the desire to learn the underlying principle which covers the reality with false visual elements (Bond, 1987, p. 77). As Althusser puts it, the obviousness does not provide „the real“ that is, "they constitute an illusion, we admit that they do not make allusion to reality, that they need only be interpreted to discover the reality of the world behind their imaginary representation of that world" (1996, p. 55).

Repressive SAs are summarized in the long poems "Grand Hotel" and "The Iron People" which opens with an explicit reference to Margaret Thatcher as "I have been asked to write a poem/ To be sent with other poems in support of disarmament/ To a woman who boasts she is an iron lady" (Bond, 1987, p. 87). Although Althusser places literature within the category of cultural ISAs, Bond revisits his belief in shattering the power of ideology by regarding „poem“ as a counter-attack or an antidote to a parasite.

When the scientists at Los Alamos were told their bomb had
destroyed Hiroshima they cheered
That night you had to tip the head waiter if you wanted a
table in the best local restaurants
Genghis Khan dined on a stage raised over a mound of his
dead and dying foes
And the commandant of Auschwitz delighted in counting
Heads (Bond, 1987, p. 87)

The combination of history and contemporary time or the surreal and the real underlines the difference between the "bad subjects who on occasion provoke the intervention of one of the detachments of the repressive state apparatus" and the good ones who "work alright „all by themselves“" (Althusser, 1996, p. 60). The scientist, the headwaiter, the historical figure, and the army member embody the power of ideology by realizing their actions coded beforehand. The persona or the outsider balances his isolation with the lines

“Perhaps there is a chance that the mind of a woman who/ boasts she is made of the same metal as bombs/ Might be changed by a poem-if it was good enough?” (Bond, 1987, p. 87). In other words, the persona resorts to the therapeutic power of the art, but the modal “might” used in the above lines signifies the difficulty of changing iron-clad governmental structures.

“Grand Hotel” describes a bombed hotel. Although the poem does not focus on the agents, it implies that a radical activist or terrorist group is responsible for the event to fracture the authority of the leaders. The persona explicates how the violence of state apparatuses is subverted with a similar physical counter attack. The ministers looking down on the strikers as expressed in “In the days before we had seen them stabbing the air with / their fingers as they threatened strikers” are repositioned into the same circle with the opponents by being bombed (Bond, 1987, p. 88),

Yet suddenly they are human: they have problems
 Today their eyes stare like those of a woman who thinks of
 her unpaid rent
 Their faces are as blank as unemployed“ leaving the job
 center
 Their shoulders as tense as the mother“s whose son is on
 active service in the wars of little islands (Bond, 1987, p. 89)

An act of violence or repression, bombing, in this case, reminds the ministers or the apparatuses of the government with their inhumane attitudes. The above lines also exemplify the operating mechanism of the SAs through several items such as economy and army with the implications of harsh conditions in a capitalistic and imperial system. With the pressure they apply upon the subjects, the ministers strengthen the status quo that is cracking with more repressive apparatuses as seen in the following lines,

Tomorrow their tongues cut from jackboots will rasp as they
 vote money to arm police now they have another
 reason
 And to close hospitals and schools and build prisons and
 military airstrips (Bond, 1987, p. 89)

The image of “tongues cut from jackboots” can denote the fascistic controlling and manipulation with a reference to Nazis’ long military boots. The strategy towards an act of violence does not eliminate the violence but it legalizes the existence of oppression. So when the monopoly of the state repression is balanced with a similar kind of violence done by the other, the state develops more repressive apparatuses such as police, military bases and prisons as a defense mechanism. What Bond tries to demonstrate in the whole poem is formulised in last line “These ministers who can appear human only after they have been bombed” (1987, p. 89), which delineates two aspects: the fracture in the system makes the means of SAs reposition their subjectivity or in other words, it gives an opportunity to select between being good or bad subject with the glimpses of the real rather than the illusory and the impossibility of such an act due to the intense internalization of the repressive power.

History and Temporal Boundaries of the Subjection

The imaginary nature of ideology makes ideology ahistorical without any origin since it does not exist but function through several means (Althusser, 1996, p. 57). “The Past”

reveals that what we call as „history“ is also a construct for the sake of ideology. The poem opens with writers attempting to announce the truth and ends with dictators proving their arguments with corpses as follows,

There are writers certain
That what they write is true enough to be underlined
And dictators who underline their small talk with corpses
I take the opportunity this gives me to say
The past is a parasite we should fear (Bond, 1987, p. 72)

The last line of “The Past” clarifies how history is vulnerable to the manipulation of the authority thus how it serves for the suppression since the history is rewritten by the oppressors. The “parasite” image conveys the functionality of ideology, that is, its dependence upon the apparatuses to prove that it is functioning.

In another poem, “Original Sin” history equals mythology. The persona subverts the traditional account of the original sin by rereading it in terms of capitalist economy. The lines “God said Eve plucked from the tree an apple to tempt Adam/ Any god who said was naïve in the ways of the world” (Bond, 1987, p. 72) demythologize that what is called as “God” does not fill in the place of the category of the subject which includes all ideology in itself and functions as a totalizing principle because of its being discordant with the modern world. “His scribe who worked for wages could have told him/ short-supply goods create their own prices” (p. 72) ironically suggests the conventional understanding of god in the first line is faulty by offering a capitalist reading of that certain situation. “Adam tempted more sorely than Eve tempted Adam” (Bond, 1987, p. 72) is a counter reading of the Judaeo-Christian tradition and exemplifies the relativity or “imaginary distortion” of ideology (Althusser, 1996, p. 55).

The Assumption of the Subject’s Sovereignty

The mechanism of ideology is realized by the hand of the subject who regards falsely that he is the performer of a definite action. Althusser alleges that “individual is interpellated as a free subject in order that he shall submit freely to the commandments of the Subject, i.e. in order that he shall freely accept his subjection” (1996, p. 60).

“On Answering Cries,” “Deciding,” “Bread with Pictures on it” and “Do not Be Dismayed” deal with the conflict of the individual against subjection. “On Answering Cries” revisits the interpellation as Althusser defines it. Bond visualizes a drowning scene and indicates that “you” and “he” are already subjected by marginalizing the “hailing ritual” in everyday life,

You who jump into the river to rescue someone
Who cries help
May find he struggles so hard to live
He strikes at you like an enemy
So that you both drown (Bond, 1987 p. 71)

The lines above also convey the immediate inclusion of the individual into the system of ideology. The last lines “When you answer the cry for help/ Remember your own weakness/

Remember it in all you do” (p. 71) undermine a humanistic reaction by focusing on “the cry for help” (p. 71), which traps and initiates the subjection project.

Another poem “Deciding” clarifies how the passive nature of the subject is presented with the misconception of that he gets actively involved in „deciding“ or with „free will“, which actually does not exist;

Difficult to decide? To know what you want?
 How can the puppet tell what the master’s hands will do
 next?
 Some decisions are considered painstakingly- then you do
 what’s best?
 The others? Do it!- then you learn who you are
 These are the decisions by which you live (Bond, 1987, p. 71)

“Deciding” opens with two rhetorical questions in which the persona sympathizes with the subject. The third question signifies the fallacy of free will with “puppet-master” dichotomy. “Some decisions are considered painstakingly” repositions the puppet into master’s place only to indicate the vain effort to control one’s own life. “The others? -Do it!” formulates the functioning of the category of the subject and a second voice appears in these lines besides that of the persona. The oppressor’s imperative voice makes the persona understand “who you are”. The distancing effect of „you“ paradoxically becomes an outlet for expressing the inner conflicts for the persona. “These are the decisions by which you live” (Bond, 1987, p. 71) conveys the predetermined structure by referring to the subject passively and unconsciously realizing the demands of the ideology.

“Bread with Pictures on it,” tells the story of a worker who accepts painted bread offered by a mysterious person. Then he recounts his obsession with the face of that bread master. He sees the bread painter’s face in the teacher of his kids, the doctor examining his mother, in the priest’s house and his children’s toys. But the last lines demonstrate both the glimpses of enlightenment about grasping the real behind the surface and impossibility of a whole real recognition as follows;

I don’t know my own face in the mirror
 Or why my hands are heavier when they’re empty
 I don’t think the bread with pictures does me any good!
 The starving should learn to vomit (Bond, 1987, p. 83)

A certain experience, eating the painted bread, in this case, fragmentizes the circle created by the ideology and this distancing from the all-encompassing area momentarily leads to a misrecognition as visualized with a mirror image. The consciousness of being a monotypic subject is complemented with the harassment as described in “my hands are heavier when they’re empty”. But in the last lines, the persona returns to the safer ground by means of the joking tone denying the experience of fracture from the realm of ideology.

“Do not Be Dismayed” contradicts with the argument of “Bread with Pictures on it” from the respect of hope and despair. Just like “Audience,” another poem by Bond describes too, “Do not be Dismayed” verbalizes the mission of the poet Bond who is totally in reaction to the subjection process. The poem firstly positions the current state of the world and then repositions it by offering an alternative, resistance to repression or protecting the individual

from the authority. Ideology and its repressive apparatus are given in opening lines "World is in chain/ Everywhere is the tyrant"s uniform is paraded" (Bond, 1987, p. 96).

The lines "the struggle for freedom may cost you your life but it is/ certain that slavery would cost you your life" and "those who don't die fighting the tyrant will die fighting for him" (Bond, 1987, p. 96) seem to reflect Althusser"s argument that "concrete subjects only exist insofar as they are supported by a concrete individual" (1996, p. 58). Bond"s poem attempts to break this link of subjection or ideology"s "recruiting" subjects among individuals through the awareness raising process (Althusser, 1996, p. 58). But in the persona"s idealistic stance expressed with "Do not Dismayed," Bond is not willing to acknowledge Althusser"s idea that we are already subjects.

Althusser categorizes the functioning of ideology into a quadruple system in which individuals are "interpellated" as subjects, they guarantee their subjection to the Subject, the subjects reciprocally recognize each other and absolutely believe that everything is occurring under their own control (1996, p. 59). Media as a communication ideological state apparatus operate in the way to promote the chain relation of subjection. So according to Bond, media become vulnerable to manipulation by the authority. "Interview" exemplifies the degree of manipulation by merging a personal experience to a generalized assumption,

At the end I said to the TV interviewer
 One day as we walk in the street
 We will see the state of the world and how we live
 And burst into tears
 And change it
 When it was screened they cut out
 And change it
 And ended with tears
 Next time I will cut out the tears (Bond, 1987, p. 90)

The "street" image in Bond"s poetry signifies a confrontation with the real life instead of the one created by the ideology, probably due to student events and the protests on the streets. The persona interviewed verbalizes the opinions or hopes that would impede the subjection process since it suggests a kind of enlightenment and a return to be an individual rather than a subject to the Subject. "Bursting into tears" visualizes a regained power of humanness and "change it" or action is a direct result of the break with ideology. Since the unity and invisibility of the ideology are shattered, another defending instrument of ideology, manipulation and censure perform their function by reducing what is said into pure sentimentalism.

In "Guesthouse" two realms combining each other are created with a group of salesmen organizing a conference on selling a plastic device in a TV lobby and a woman shouting or "stabbing the air" with her fingers similar to the ministers of "Grand Hotel" (Bond, 1987, p. 88). The poem conveys the interdependence of the state apparatuses by bringing the economy, media and politics together. The woman on TV is probably a reference to Margaret Thatcher, which is not uncommon in the poetry of Edward Bond,

On the screen a woman
 Her hair is stiffly coiffeured but unkept-the wig of a doll

that spends one night in bed and another upside down in a
 shoe-box
 Her lips tighten across her teeth in a smile
 Her skin is a white as a dust sheet
 Her eyes do not cry-others have cried into them
 As carefully as someone who mends a radio with a
 thumbnail she speaks of atrocities forty years old (Bond, 1987, p. 80)

The last lines give a typical example of codifying citizens in accordance with certain historical events by persistent use of media as in this case visual media. The woman on the screen is the embodiment of a repressive power without any trace of humanity, which is expressed in the line “Her eyes do not cry-others have cried into them” (Bond, 1987, p. 80) and she deliberately nurtures from the conflicts and hatred in general sense. Another poem “Reform” recounts in an ironic way how the notion of freedom is reduced to certain physical gains. In the poem “the minister of prisons decrees privileges” such as increasing the number of books from two to three for each prisoner, and that coloured socks can be worn, musical instruments can be learned, caged birds are allowed in the cells (Bond, 1987, p. 84). As a result,

The prisoners are grateful- each day the sun will shine on
 the bars five minutes longer
 But the minister for prisons have not given the prisoners a key
 to the bulldozer
 Or the privilege of painting the walls with slogans
 That turn them into the Books of the Law (Bond, 1987, p. 84)

The advantages offered by the authority only guarantees “their subjection to the subject” (Althusser, 1996, p. 59). The system remains as it is demanded by the ideology. “Bulldozer” image describes the yearning for the elimination of the repressive state apparatuses but through SA and ISAs obedient subjects do not question their current situation. Prison image symbolically reflects the present condition of the individual “interpellated as a free subject in order that he shall submit freely to the commandment of the Subject” (Althusser, 1996, p. 60).

Conclusion

Consequently, selected poems from *In the Dark Forest* illustrate the effort to demarcate the existing system produced by the overwhelming institutions of the ideology with an emphasis on the dichotomies of the real and the imaginary, the subject and individual. Bond distills the defining state politics over the subject into the poems written between 1978 and 1985. The analysis of the poems according to Althusser’s program on ideology clarifies both Bond’s reaction to the hierarchizing mechanisms of ideology and his yearning for a new world based on Marxist humanism.

Through repressive SAs, ideology establishes domination over the subject by trapping the personae into circular borders repeating themselves in a harassing manner in the poems selected. Nature in such a circumstance cannot grant a consoling space for the subject’s recovery from the destructing instruments of ideology. On the contrary, the subject in the poems feels nature’s irrelevance, which doubles his loneliness and entrapped position. In the

end, the poetic personae or the narrators acknowledge that their subjection process is inevitable despite their efforts to subvert unsettle the oppressive power of ideology.

References

- Alpakın Martínez-Caro, D. (2001). "Tradition and Originality in Dante: Some Observations." In J. L. Warner (Ed), *Cultural Horizons/ Kültür Ufukları*, 570-575: Syracuse, NY: Syracuse UP.
- Althusser, L. (1996). "Ideology and the State." In P. Rice and P. Waugh (Eds), *Modern Literary Theory: A Reader*, Bristol: Arnold.
- . (2014). *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. Trans. by G.M. Goshgarian. London and New York: Verso.
- Bond, Edward (1987). *Poems 1978-1985*. London: Methuen.
- . (1994). *Edward Bond Letters I*. I. Stuart (Ed). Amsterdam: Harwood.
- . (2013). *Selections from the Notebooks of Edward Bond: Volume 2, 980-1995*. I. Stuart (Ed). London and New York: Bloomsbury.
- Dante, A. (1976). *The Portable Dante: The Divine Comedy, La Vita Nuova, Excerpts from Rhymes*. Trans. by Laurence Binyon and D.G. Rossetti. New York: The Viking P.
- Debuyst, C. (1974). "Etiology of Violence." *Collected studies in criminological research: Violence in society*. Strasbourg: Council of Europe.
- Scott, L. R. (1978). "Pythagorean Proportion and Music of the Spheres in Richard II." *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 10(2), 104-117.
- Stoll, K. (1976). Interviews with Edward Bond and Arnold Wesker. *Twentieth Century Literature*, 22(4), 411-432.
- Strathausen, C. (1994). "Althusser's Mirror." *Studies in 20th & 21st Century Literature*, 18(1), 61-73.
- Tuailon, D. (2015). *Edward Bond: The Playwright Speaks*. Norfolk: Bloomsbury.
- Žižek, S. (2008). *The Sublime Object of Ideology*. London and New York: Verso.

ARCHEOLOGY

Arkeolojik Sit Koruma Pratikleri: Türkiye ve ABD Karşılaştırması

Protection Practices of Archaeological Sites: Comparison of Türkiye and the USA

Aysun TUNA *

Öz

Geçmişin izlerini taşıyan arkeolojik varlıklar, sahip oldukları kültürel katmanlar ile geçmiş ve bugün arasındaki güçlü mekânsal ve zamansal ilişkiler ile ait oldukları dönemin insan davranışlarını ve sosyal süreçleri tanımlamada yardımcı olabilecek bilgi kaynaklarıdır. Toplumun kolektif bilinç ürünü olan bu bilgi kaynaklarının korunması toplumların geleneksel kültürel değerlerinin ve buna bağlı olarak öz benlik ve kimlik duygusunun geliştirilmesi için önemlidir. Bu kapsamda toplumların bugüne bıraktıkları arkeolojik miras olarak arkeolojik sitlerde sürdürülebilir koruma-geliştirme stratejilerinin belirlenmesi konusu gündeme gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu makalenin amacı; koruma pratiklerinin uygulanmasında başarılı örnekleri ihtiva eden ABD'deki koruma stratejilerinin Türkiye'deki yasal yönetsel çerçeveye ortaya konularak, örnekler üzerinden karşılaştırılması ve mevcut durum ile ilgili tespit edilen sorunların ortaya konulması ve çözümüne yönelik öneriler geliştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik sit koruma, Türkiye, ABD

Abstract

Archeological properties, bearing the marks of the past, are the information sources for providing assistance on the definition of the strong spatial and temporal relations between the past and today thanks to the cultural layers that they own, as well as the human behaviors and social processes of the related processes. Protection of these information sources, which are the collective conscious product of society, are of great importance for developing the traditional cultural values of the societies, and accordingly the senses of self and identity. Within this scope, it comes to the fore for the sustainable protection-development strategies to be determined for archeological sites, bequeathed by the societies to today's world. From this point of view, the objective of this article is to compare the protection strategies of USA comprising of the successful examples in terms of the implementation of protection practices by being set forth within the scope of legal and administrative aspects in Turkey, to express the detected problems with regards to the current situation, and to offer solutions for these problems.

Keywords: Archaeological site protection, Türkiye, USA

Giriş

Arkeolojik sitelerin bilimsel açıdan önemi; geçmiş ile ilgili sorulara cevap verebilme, yorumlayıcı ve eğitsel açıdan ise, geçmiş hakkında verilen cevapları öğretebilme işlevlerine sahip olma durumları ile değerlendirilmektedir. Arkeolojik siteler; sahip oldukları kültürel katmanlar, eserler, ekolojik kanıtlar, bileşenler arasındaki güçlü mekânsal ve zamansal ilişkiler ile ait oldukları dönemin insan davranışlarını ve sosyal süreçleri tanımlamada yardımcı olabilecek bilgi kaynakları olarak da tanımlanabilmektedir. Yani sıra toplumların geleneksel kültürel değerlerinin korunması ve buna bağlı olarak öz benlik ve kimlik duygusunun geliştirilmesi gibi nedenler ile arkeolojik sitelerin korunması, son derece kritik öneme sahiptir. Bu kapsamda toplumların bugüne bıraktıkları arkeolojik miras olarak arkeolojik sitlerde sürdürülebilir koruma-geliştirme stratejilerinin belirlenmesi konusu gündeme gelmektedir. Koruma stratejilerinin koruma politikaları ve uygulamalar ile eşgüdümünün sağlanması, geri kazanımı mümkün olmayan arkeolojik mirasın koruma-kullanma dengesi için kritik öneme sahiptir.

Arkeolojik Sitlerde Uygulanan Koruma Politikaları

Türkiye'de özellikle 1950'li yılından itibaren yaşanan hızlı kentleşme süreci, özellikle kentsel yapıyı çevre içerisinde ya da etrafında bulunan arkeolojik alanlar kentsel gelişme

* Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı,
aysun.tuna@inonu.edu.tr

baskısının en çok hissedildiği kültürel değerlerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır (Tuna, 1998, Madran, 2000, ; Kejanlı vd., 2007, Sarıkaya Levent, 2009). Arkeolojik alanların karşı karşıya kaldığı bu tehditler kapsamında kentsel gelişmeyi yönlendiren ve kontrol eden mekanizmaların tanımlanması ve planlama süreci içine dahil edilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de Arkeolojik Sitlerin Korunmasının Yasal Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye’de farklı kültür katmanlarına ait, önemli ve geniş alanlara yayılan arkeolojik sitlerin korunmasına olanak veren yasal düzenleme 1973 yılında çıkarılan 1710 sayılı yasadır. Bu yasayla tek tek anıtlardan daha geniş bir kavram olan "sit" tanımlanmıştır. 1710 sayılı yasanın 1. maddesinde sit "*Homojen oluşları ve özellikleri, tarihi, estetik, artistik, bilimsel, ekolojik etnoğrafik ebedi veya efsanevi önemleri bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gereken tabiatın veya tabiatla insanların müşterek eseri olan topoğrafik bölgelere denir*" biçiminde tanımlanmıştır. Bu yasadaki arkeolojik sit veya ören yeri tanımı daha sonra geliştirilmiştir. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 5.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararına göre arkeolojik sit "*İnsanlığın varoluşundan günümüze kadar ulaşan eski uygarlıkların yer altında, yer üstünde ve su altındaki ürünlerini, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini yansıtan her türlü kültür varlığının yer aldığı yerleşmeler ve alanlar*" olarak tanımlanmaktadır (Ahunbay, 2010).

Arkeolojik sit kavramının yerleşmesiyle, geniş arkeolojik alanların sınırları çizilerek yasal olarak korunmalarına olanak veren düzenlemeler getirilmiştir. Bu kapsamda Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 658 sayılı ilke kararı ile arkeolojik sitler sınıflandırılmıştır (Ahunbay, 2010). Sınıflandırmaya göre; I. derece arkeolojik sitler "*Korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlar olarak bu alanlarda kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmemesine, imar planlarında aynen korunacak sit alanı olarak belirlenmesine, bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamayacağı*" ifade edilmiştir. İlke kararına göre; II. derece arkeolojik sit "*Korunması gereken ancak koruma ve kullanma koşulları koruma kurulları tarafından belirlenerek korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanları*" olarak tanımlanmıştır. III. derece arkeolojik sit ilke kararı uyarınca "*Koruma - kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek arkeolojik alanlar*" olarak tanımlanmıştır. Bu grupta kontrollü yeni yapılaşmaya izin verilmektedir.

Türkiye’de arkeolojik alanların korunmasında karşılaşılan başlıca sorunlar; kontrol ve denetim altına alınmayan alanlara yapılan kaçak kazılar, doğal tahribatlar, derecelendirme sorunlarına bağlı olarak oluşan mülkiyet problemleri, arkeolojik potansiyeli belirlenmemiş alanlarda ya da bilimsel ölçütlere dayandırılmadan yapılan derecelendirmelere bağlı olarak gelişen imar faaliyetleri, taşıma kapasitesini aşan ziyarete açılan ve uygun olmayan servis ve hizmet birimleri ve ulaşım çözümlenmeleri ile varlığın tahribatına neden olan turizm faaliyetleri, kamulaştırma gibi finansal kaynak yetersizliklerinden kaynaklanan koruma ve denetim sorunları olarak sıralanabilir.

Belirtilen sorunlar karşısında arkeolojik sit alanlarının korunması için 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler mülkiyet ile ilgili düzenlemeler (kamulaştırma, trampa, imar haklarının transferi), koruma amaçlı imar planları başlıkları altında sıralanabilir.

Mülkiyet ile ilgili düzenlemelerden; 2863 sayılı kanununun 13-14. Maddelerinde hazineye, diğer kamu kurum ve kuruluşlarına ait olan korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı ile bunlara ait koruma sınırları dahilindeki taşınmazlarla ilgili satış, hibe, kiralama, devir, terk, tahsis, irtifak ve intifa hakkı tesisi vb. konularda yürütülen işlemlere ilişkin kurallar belirtilmiştir. Bu maddeler kapsamında; münferit taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak tescil kararı bulunan, tescilli taşınmaz kültür ve tabiat varlığının koruma alanında kalan, sit alanı

olarak tescil edilen alan içinde yer alan taşınmaz varlıkların satış, hibe, kiralama, tahsis, devir, terk, irtifa ve intifa hakkı verilmesi ile ilgili yapılacak işlemler ve izlenilmesi gereken süreç tanımlanmıştır.

2863 sayılı kanunun 15. Maddesinde kısmen veya tamamen gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde olan korunması gerekli kültür ve tabiat varlıkları ile koruma alanlarında yapılacak kamulaştırma usul ve esasları belirtilmiştir. Kamulaştırma kamu yararı gerektirdiğinde, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların kamu yönetimlerince kamu mülkiyetine alınmasıdır (Keleş, 2006). İlgili kanun uyarınca kısmen veya tamamen gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde olan korunması gerekli kültür ve tabiat varlıkları ile koruma alanları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanacak programa göre kamulaştırılmaktadır.

İlgili kanun 15. maddesine dayandırılarak hazırlanan “*Sit Alanlarında Kalan Taşınmazların Hazine Taşınmazları ile Değiştirilmesi Hakkında Yönetmelik*” de bir diğer koruma yöntemi olan trampa (takas) hakkındadır. Gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan, içinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bulunması nedeni ile sit alanı ilan edilen ve kesin inşaat yasağı getirilen taşınmazların Hazine taşınmazları ile değiştirilmesi olarak tariflenen trampa yönteminin usul ve esasları belirtilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Maliye Bakanlığı tarafından yürütülen trampa işlemleri; her yıl bakanlığın belirlemiş olduğu trampa programının kapsadığı sit alanlarında bulunan mülk sahipleri tarafından yapılan başvuruları ve uygun bulunan başvuruların özel mülk arazilerle Hazineye ait emsal değerdeki arazilerin takas işlemlerini kapsamaktadır. Özel mülkiyet kapsamındaki sit alanlarının para ödenerek kamulaştırılması büyük bir finansal kaynak gerektirdiğinden trampa yöntemi ile daha etkili korumadan bahsetmek mümkündür.

Arkeolojik sitlerin korunmasında Türkiye için yeni bir kavram olan *imar (yapılanma) hakkı transferi*, hukuk mevzuatına 2863 sayılı Kanun’da değişiklik yapılarak 27.7.2004 tarih ve 5226 sayılı Kanun ile 2004 yılında sınırlı olarak girmiştir. 17. madde hükmü kapsamında; “yapılanma hakları kısıtlanmış taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarına veya bunların koruma alanlarında bulunan ya da koruma amaçlı imar planlarıyla yapılanma hakları kısıtlanan taşınmazlara ait mülkiyet ve yapılanma haklarının kısıtlanmış bölümünü, imar planlarıyla yapılanmaya açık aktarım alanlarına aktarmaya belediye veya valilikler yetkili kılınmıştır (Yamak, 2006). İlgili kanunun uygulama ayrıntılarında aktarım işleminin Sermaye Piyasası Kurulunca onaylı gayrimenkul değerlendirme şirketlerince yapılacak rayiç değer denkleştirilmesi ile yapılacağı, aktarımda tescilli kültür varlığının yapı değerinin dikkate alınmayacağı belirtilmiştir. Taşınmazlar için kısıtlanmış yapılanma haklarının, imar planları ile aktarım alanı olarak ayrılmış yapılanmaya açık diğer alanlardan kullanılmasına ilişkin düzenlemelerden ve denetim şeklinden bahsedilmektedir. Ayrıca kesin yapılaşma yasağı olan alanlardan yapılanma hakkı ile ilgili süreç aktarılmaktadır. 5226 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle ilgili usul ve esasların Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanacak bir yönetmelikle belirleneceği belirtilmiştir. Ancak bu yönetmelik yürürlüğe girmediği için model uygulamaya geçmemiştir (Topçu, 2011)

Arkeolojik sit alanlarının korunmasında en kapsamlı yöntemlerden biri olan Koruma Amaçlı İmar Planları’nın hazırlanması ile ilgili detaylı bilgiler ilgili kanunun 17.maddesinde yer verilmiştir. 14.7.2004 tarih ve 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunda; Koruma Amaçlı İmar Planı; “Kanun uyarınca belirlenen sit alanlarında, alanın etkileşim-geçiş sahasını da göz önünde bulundurarak, kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması amacıyla arkeolojik, tarihi, doğal, mimari, demografik, kültürel, sosyo-ekonomik, mülkiyet ve yapılaşma verilerini içeren, alan araştırmasına dayalı olarak; halihazır haritalar üzerine, koruma (planlama) alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren, istihdam ve katma değer yaratan stratejileri, koruma esasları

kullanma şartları ile yapılaşma sınırlamalarını, sağlıklılaştırma, yenileme alan ve projelerini, uygulama etap ve programlarını, açık alan sistemini, yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımını, alt yapı tesislerinin tasarım esasları, yoğunluklar ve parsel tasarımlarını, yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini de içerecek şekilde hazırlanan, hedefler, araçlar, stratejiler ile planlama kararları, tutumları, plan notları ve açıklama raporu ile bir bütün olan nazım ve uygulama imar planlarının gerektirdiği ölçekteki planlar” olarak tanımlanmıştır (Kiper, 2005). Koruma amaçlı imar planlarının hazırlanmasında ilgili mevzuat kapsamında yürürlüğe giren “*Koruma Amaçlı İmar Planları Teknik Şartnamesi*” esas alınmaktadır.

Türkiye’de kültürel varlıkların korunmasında katılımcı süreçler içeren ve 2863 sayılı kanun kapsamında yer alan kültür varlıkları ve buldukları alanlar ile ilgili çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden 5225 sayılı Kültür Yatırım ve Girişimlerini Teşvik Kanunu kapsamında koruma uygulamalarına yönelik katılımcı sürecin teşvik veya indirimler ile desteklenebileceği belirtilmektedir. 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununda, 5228 sayılı “Bazı Kanunlarda ve 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” un 28. ve 32. maddeleri ile kültürel alandaki destek (sponsor) faaliyetlerinin teşvik edilmesi için kültürel faaliyetleri destekleyen gerçek veya tüzel kişilere bazı vergi avantajları sağlanmaktadır.

Kültürel mirasın korunmasında doğrudan katılımın sağlanması kapsamında 2863 sayılı Kanunun 58. Maddesinde yer alan “*ilgili meslek odaları koruma bölge kurulu toplantılarına gözlemci olarak katılabilir*” ifadesi çerçevesinde “Mimarlar Odası” ve “Şehir Plancıları Odası” ilgili üyelerinin katılımı sağlanmaktadır.

Ulusal ölçekte koruma alanında önemli faaliyetlerde bulunan Tarihi Kentler Birliği, ÇEKÜL, Taç Vakfı, Arkeologlar Derneği, Anadolu Sanat Tarihçileri Derneği, Türk Tarih Vakfı, KÜMİD vb. sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır.

Arkeolojik alanların korunmasında yeni bir kavram olan alan yönetim planı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatına, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda 5226 sayılı kanunla yapılan değişiklik ile girmiş bulunan bir kavramdır (Çolak, 2011). Türkiye için yeni bir kavram olan arkeolojik alan yönetim planı; arkeolojik mirasın sınıflandırılması, özelliklerinin belirlenmesi, tanımlanması ve bunların sonucunda bölgenin/yerelin arkeolojik envanterinin oluşturulması ile arkeolojik alanların etkileşim sahaları ile birlikte korunması, toplumsal faydalanma sürecinde ortaya çıkacak gereksinimleri karşılamak üzere alana getirilecek yeni kullanımların koruma bağlamında değerlendirilmesi ve bu kapsamda gerekli önlem ve eylem planlarını belirleyecek idari yapılanmayı ve bu yapının yerine getirmekle yükümlü olduğu idari faaliyetleri içermektedir (Çolak, 2011, Tuna, 2016). Arkeolojik alan korumada yönetim planı yapılması uluslararası boyutta önemli bir yer edinmiştir. UNESCO Dünya Miras Merkezi, Dünya Miras Listesi’ne kabul edeceği alanların bir yönetim planı olmasını öngörmektedir (UNESCO, 2004) (Kortanoğlu, 2014).

ABD’de Arkeolojik Sit Koruma Pratikleri

İkinci Dünya Savaşının yaralarını sarmak için endüstrileşmenin yoğunlaştığı batı dünyasında fiziksel çevre sorgulanmaya başlamış, 20 yy’a hakim olan modernist düşünce ve davranışın tarihselliğini yadsıyan yaklaşım yerine tarihsel bağlantıları yeniden kurmak ve tarihi yeniden yorumlama çabaları post modernizm akımı olarak şekillenmiştir. Bu akımın en iyi örneklerini tarihe sahip çıkarak, tarihi bir kaynak olarak görerek tarihsel çevreleri yeni fonksiyonlarla üretme çalışmalarının uygulandığı Amerika’da görmek mümkündür (Tankut,1991). Bu bağlamda arkeolojik sit koruma uygulamaları Amerika’nın çeşitli eyaletlerinde uygulanmış koruma pratikleri kapsamında incelenmiştir. Kolorado Tarih Kurumu

Kültürel Varlıkları Koruma Bürosu tarafından yürütülen “Arkeolojik Sit Koruma Stratejileri”[†] adlı projede yer alan örnekler irdelenmiştir.

Amerika’da yer alan farklı eyaletlerde arkeolojik siteleri korumak için kullanılan koruma araçları ve benimsenen stratejiler uygulanmış proje örnekleri üzerinden irdelenmiştir. Kültürel varlıkları koruma stratejileri arazi mülkiyeti, finansal stratejiler, kalkınma politikaları, sivil katılım (kar amacı gütmeyen gönüllü uygulamaları) ve alan yönetim stratejileri olarak belirlenmiştir. Belirlenen koruma stratejilerinin tanımları, sağladıkları olanaklar ve uygulamada dikkat edilmesi gereken unsurlar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Arazi mülkiyeti stratejileri: Arkeolojik sitelerin korunmasındaki en temel unsur alanın mülkiyet durumunun ortaya konmasıdır. Arkeolojik varlığın tespit edildiği alanın kamu, özel kuruluş, sivil toplum örgütleri ya da şahıs mülkiyetinde olmasının saptanması ve hak sahipliğinin ortaya konması alanın korunmasında belirlenecek müdahalelerin belirlenmesinde ve korumada sürekliliğin sağlanmasında yerine getirilmesi gereken ilk süreçtir.

Finansal stratejiler: Arkeolojik alanların korunması, yeterli ve sürekliliği olan mali kaynakları gerektirmektedir. Sitlerin korunmasında birçok farklı finansal kaynaktan birlikte yararlanmak etkin sonuçlar sağlamaktadır.

Kalkınma politikaları: Özellikle kentsel alan içinde yer alan arkeolojik siteler, mevcut bir arazi bütünüün bir parçası olduğundan kalkınma planlarına dahil edilmesi önemli sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Merkeziyetçi yönetim şekli arkeolojik sitelerin kontrol ve denetim mekanizmalarının yeterince hızlı çalışmamasından ötürü kaynak değerlerinin yeterince anlaşılmasından doğabilecek tehditlere yol açma olasılığını arttırmaktadır. Dolayısıyla, sit alanlarında belirlenen koruma yaklaşımlarında bölgeye ait ilgili yasa ve yönetmelikler kapsamında bu alanlar için hiyerarşik yapı içerisinde yerel düzenleyici programlar ve birimlerin oluşturulması ve yetkilendirilmesi korumada etkili bir yöntemdir.

Kar amacı gütmeyen-gönüllü uygulamaları: Arkeolojik alanların korunmasında yalnızca kamu kurum ve kuruluşları ve yerel yönetim aktörlerinin yer aldığı koruma yöntemlerinin küreselleşen dünyada gerek yönetim gerekse mali kaynaklar bakımından yetersiz kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle kültürel mirasın korunmasında koruma-kullanma dengesi gözetilen katılımcı yaklaşımlar benimsenmektedir.

Alan yönetimi stratejileri: Alan yönetimi ve yönetim planı kavramı genel olarak korunması gerekliliği kabul edilmiş kültürel varlıkların buldukları ortamlarda korunabilmesi, günlük yaşam koşullarında karşı karşıya kaldığı riskleri en aza indirerek bugüne entegre edilebilmesi ve geleceğe aktarılabilmesi konularını içermektedir. Yönetim planlarının hazırlanması, izlenmesi ve denetlenmesinde stratejik planlama yaklaşımı geçerli olduğundan kültürel varlıkların korunmasında en etkin strateji olarak değerlendirilmektedir.

[†] 1993 yılında Milli Park Birimi, Kültürel Miras Koruma Hizmetleri Bölümü bünyesinde yürütülen “Özel alanlardaki Arkeolojik Sitleri Koruma” projesi kapsamında eyaletler bazında yürütülen çalışmaları, kullanılan yöntem ve teknikleri ve uygulama örneklerini içermektedir. Proje sonuç raporu “Strategies for Protecting Archaeological Sites on Private Lands” adlı kitaba dönüştürülmüştür.

Tablo 1: Arkeolojik sitlerin korunmasında izlenen stratejiler[‡]

Strateji	Fayda	Dikkat Edilmesi Gereken Durumlar
Arazi Mülkiyeti Stratejileri		
Mutlak aynı hak: Arkeolojik varlığın bulunduğu arazi parselinin içerdiği her unsur dahil olmak üzere tüm yasal haklara ve tam mülkiyete sahip olma	Tam mülkiyet arkeolojik alanların korunması için en güçlü yoldur, çünkü alan sahibi belirli sınırlar dahilinde tüm kontrolü elinde tutar ve kaynak koruma yönetimi daha kolaydır	Uzun vadeli yönetim ve saha sorumluluğunun sağlanması esastır.
Şahsi irtifak hakkı: Taşınmazın maliği haricinde şahsın, mülkiyet haklarının bir kısmından (kullanma ve/veya yararlanma) faydalanmasına olanak tanıyan haklardır.	Mutlak aynı mülkiyet bedeli uygun değilse arkeolojik siteleri korumanın diğer etkin bir yoludur. Arkeolojik siti korumak için ihtiyaç duyulan haklar veya menfaatler irtifak hakkı ile devredilir ve arazinin sahipliği ve kullanımını elinde tutan toprak sahibi ile diğer tüm haklara bırakılır. Bir irtifak hakkının bağış ya da adil fiyattan daha düşük piyasa değerinde satışı için mülk, gelir ve emlak vergisi avantajları için potansiyel mevcuttur. Arkeolojik sit koruma maliyetleri için indirim mevcuttur.	Mevcut arkeolojik alanları belirlemek için kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır. İrtifak hakkına sahip olan arazi sahibinin yeterli uzmanlığa sahip olduğu belgelendirilmeli ve yapılan uygulamalar ile ilgili raporlama süreci takip edilmelidir. Arazi sahibi için vergi indirimleri söz konusudur.
Kiralama: Kültürel varlığı korumak ve yönetmek için varlığın yer aldığı arazinin kiralanmasıdır.	Arkeolojik sit korumasına düşük maliyetli bir yaklaşımdır. Kira, mülkiyet kontrolünü elinde tutan arazi sahibine ödenir.	Kiralama mülkiyetin tam kontrolünü sağlamadığı için kısa vadeli bir koruma stratejisidir.
Özel Mülkiyet ve Yönetim: Özel şahıslar veya arazi güvenliğinin ulusal, bölgesel veya yerel kar amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından sahip olunan ve yönetilen arazi	Arazi için kısıtlı durumlar karşısında en güçlü yasal kontrolü sağlamaktadır. Yerel sivil toplum kuruluşları tarafından sahiplenilmesi maksimum kontrol ve denetim sağlandığından koruma etkindir.	Bireysel işletmeler ya da kar amacı gütmeyen kuruluşların uzun vadeli yönetim sorumlulukları ve masrafları için bütçe durumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca kuruluşların misyonlarının belirlenen hedef ile tutarlı olması beklenmelidir.
Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluş Tarafından Edinme ve Kamu Kurumuna Aktarma: Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşun arazi parselini satın alıp kamu kuruluşuna satmasıdır.	Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar genellikle emlak piyasasına devlet kurumlarına göre daha kolay katılabilirler ve kamu ajansı bunu satın alabilecek duruma gelene kadar arazi sahibi olabilirler. Mülkiyet adil piyasa değerinden daha düşük bir miktarda satın alırsa, kamu idaresi araziyi düşük maliyetle satın alır.	Kamu ajansları, arazi satın almak ve yönetim sorumluluklarını üstlenmek için istekli ve uygun olmalıdır
Kamu-Özel, Özel-Özel Ortaklık Ortak girişim ortaklığı, kamu kurumları ve özel kuruluşlar tarafından ortak hedeflere hizmet eden projeleri gerçekleştirmek hedeflenmektedir.	Kaynakları koruma maliyetleri ve yönetim sorumlulukları ortaklar arasında paylaşılmaktadır. Yerel ve özel aktörler arasındaki ortaklıklar kaynakların sürdürülebilir korunmasını desteklemektedir.	Birlikte karar verme durumu koruma uygulamalarında süreci zorlaştırabilir.
Hibe Etme: Korunan alanın tamamının ya da belirli parselinin mülkiyet hakkı saklı kalmak koşulu ile kullanım hakkının kar amacı gütmeyen bir kuruluş ya da devlet kurumuna hibe edilmesidir.	Diğer arazi edinimi stratejilerinden daha basit ve daha az maliyetlidir.	Hibe desteği verilirken desteği alan sivil örgüt veya kamu kurumlarının korunacak alanın yönetimine ilişkin bütçe planlamalarını yapmış olmalarına dikkat edilmelidir.
Finansal Stratejiler		
Koruma Fonu Tahsis Edilmesi: Devlet hazinesi ya da yerel yönetim bütçesinden fon tahsis edilmesidir.	Fon tahsisi ile faiz ve kredi maliyetleri ortadan kalkmaktadır.	Bütçe ödeneklerinin mevcudiyeti belirsiz olabilir ve gerekli satın almaların finanse edilmesi için miktarlar çok küçük olabilir. Diğer

[‡] Tablo 1; Kolarado Tarih Kurumu Kültürel Varlıkları Koruma Bürosu bünyesinde hazırlanan “Strategies for Protecting Archaeological Sites on Private Lands” adlı kitapta yer alan tanımlar ve verilen bilgiler temel alınarak oluşturulmuştur

		programlar aynı fon için rekabet edebilir.
Tahvil Çıkarma: Belli bir süre faiz ile geri ödenen borçlanma tahvilleri ihracı, hükümetler tarafından açık alan ve koruma alanlarının finanse edilmesi için kullanılan yaygın bir tekniktir. Federal hükümetlerde tahvil ihracı halk oylaması ile onaylanması zorunludur.	Büyük çaplı ve hızlı fon tahsisi bu yöntemle mümkündür.	Tahvil çıkarımı, yoğun bürokrasi ve halkla ilişkiler çalışmalarını gerekli kılmaktadır.
Gayrimenkul Transfer Vergisi: Gayrimenkul transferlerinde yerel verginin küçük bir kısmı, kaynak koruma alanlarının edinilmesi için kurulan bir fon için tahsis edilir.	Fonlar, devlete ya da yerel yönetimlere olan bağımlılığı azaltabilmek amacı ile yerel toplum için oluşturulmakta ve kullanılmaktadır.	Fon gelirleri emlak piyasasına göre dalgalanmaktadır. Daha yüksek gayrimenkul fiyatlarına ve dolayısıyla korunan kaynak değerler için yüksek maliyetlere neden olabilmektedir.
Kalkınma Politikaları		
Kapsamlı Arazi Kullanım Planlaması: Arazi kullanım planları, yerel yönetimlerin arazi kullanımını düzenleme gücünün kritik bileşenleridir. Planlar tipik olarak imar işleri, yapı kodları, izin prosedürleri ve sermaye geliştirme bütçeleri aracılığıyla uygulanmaktadır.	Arkeolojik alan koruması resmi olarak toplumun kamu politikası olarak teyit edilmektedir. Arkeolojik alanların korunması, arazi kullanımında karar verme sürecinin başında rutin olarak düşünülmektedir.	Planlamanın halka açık süreci, arkeolojik alanlarda tahribatın artmasına neden olabilmektedir. Koruma uygulamalarında sorun teşkil edebilir.
Küme Oluşturma, Açık Alan Oluşturma veya Planlı Birim Geliştirme (PUD): Korunan alanın çoklu kullanım olanakları ile işlevlendirilmesidir. Hedef hassas alanları mevcut imar yoğunluğundan korumaktır.	Küme geliştirme, arazi parselinin kaynak koruma ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmasına olanak sağlar. Alt ve üst yapı maliyetleri azaltılır.	Korunan alanlar genellikle parçalı haldedir. Parçalı alanların uzun vadeli yönetimlerinde sorun çıkabilir.
Alt Bölümlere Ayırma	Arkeolojik sitin korunmasında güçlü bir stratejidir. Planlama, tasarım ve yönetim aşamalarının tanımlanan alt bölümler şeklinde ele alınması koruma uygulamalarının başarısını arttırmaktadır.	Kültürel varlıkların göz ardı edilerek (envanter çalışmalarının yetersiz olması) yapılan alt bölümlere ayırma çalışmaları ve sürecinin uzun sürmesi korunan alan için önemli bir tehdittir.
Kalkınma- Gelişme Planları: Belirli arazi parselleri için gözden geçirme, onaylama, müzakere etme ve şartları onaylama veya belirli kalkınma projesi tekliflerini red etme süreci. Sınıflandırma ve yıkma da dahil olmak üzere çeşitli izin türlerine ilişkin başvurular gözden geçirilir.	Yerel toplum için belirlenen politikalara, yönetmeliklere, standartlara ve kalkınma için ölçütlere uygunluğunu sağlar. Müzakere edilen koşullar ve oluşturulan projeler aracılığıyla, düzenlemeler ile her bir arazinin parselinin özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmasına izin verilmektedir.	Kaynakların korunması için belirlenmiş yönetmelikler, standartlar ve ölçütleri ile kalifiye inceleme personelinin varlığı gereklidir.
Kar Amacı Gütmeyen-Gönüllü Uygulamaları		
Kültürel varlıkların kayıt altına alınması (tescil işlemleri): Gönüllü kişi ya da kurumların belirli kriterleri kapsayan kültürel varlığın mülkiyet hakkı olan kişilerle yapılan görüşmeler ve incelemeler sonucunda kayıt altına alınması işlemidir. Denetleme kurulu tarafından kayıt altına alınmaya değer görülen kültürel varlığın arazi kullanım planlamasında koruma koşulları belirlenerek dahil edilmektedir.	Gönüllülerin yapmış olduğu kayıt altına alma işlemleri kültürel varlığın korunmasında ilk adım olarak görülmektedir. Kayıt altına alınan kültürel varlık için mülk ve gelir vergisi indirimleri gibi mali teşvikler söz konusudur.	Yalnızca kayıt altına alınma uygulaması etkili bir koruma sağlamayabilir. Belirli kurallar çerçevesinde yürürlüğe girmeyen tescil işlemleri, koruma-kullanma dengesinin sağlanamaması ve mülk sahibinin kullanımına kısıtlamaların getirilmesi gibi belirsiz durumlar ve sorunlar oluşturabilir.
Eğitim Programları: Bilimsel yayınlar, çalıştaylar, alan yorumları ve sergileme faaliyetleri gibi programlar ve etkinlikler, arkeoloji ve değerleri hakkında halkı ve karar vericiler arasında bilgiyi arttırmaya ve farkındalık yaratmaya yardımcı olur.	Eğitim programları, bir koruma etiği oluşturmaya ve arkeolojik değerler ve koruma stratejileri hakkındaki bilgiyi arttırmaya ve geliştirmeye yardımcı olur. İyi bilgilendirilmiş bir halk, arkeolojik koruma için güçlü destek sağlar. Eğitim, arkeolojik sitelerdeki vandalizme karşı caydırıcı olabilir	Eğitim programlarının etkili olabilmesi için yeterli mali ve personel desteği mevcut olmalıdır
Sorumluluk Programları: Alan araştırması, kültürel varlık tescili, sit	Toplumsal sorumluluk duygularını geliştirerek, arkeolojinin toplumsal	Programlar gönüllüdür. Başarı, katılımcıların bağlılık gücüne

alan izleme, sit yönetimi ve arkeolojik sit korumasına gönüllü katılım şeklindedir. Gönüllü saha görevlileri ve sit gözlemleri olarak çalışmaktadırlar.	fayda sağlama rolünü öne çıkarmaktadır.	bağlıdır. Sorumluluk programları koordinasyon ve yönetim gerektirir. Mülkiyet değişikliklerinde koruma sürecinde sorun çıkması olasıdır.
Arkeoloji Meslek Odaları-Profesyonel Arkeoloji Grupları: Arkeolojik varlıkların tanıtımı, koruma ile ilgili projelerin hazırlanması ve sürecin devamlılığının sağlanmasında aktif rol oynamaktadır.	Arkeolojiye adanmış örgütlü grup, özellikle korunan alanları izlemek, koruma projeleri üretmek, halkı eğitmek, arazi sahiplerine ulaşmak ve karar alıcıları etkilemek için çok etkili olabilmektedir.	Grupların etkinliği, aktif üyelerin koordinasyona bağlıdır.
Alan Yönetimi Stratejileri		
Planlama ve Yönetim: Mülkiyet durumunun belirlenmesi sonrası arkeolojik sit korunması, sit özelliklerinin ve durumunun belirlenmesi, yerinde istikrarın sağlanması, güvenlik, bakım, izleme, uygun kullanım ve bilimsel araştırmaların kapsamlı dokümantasyonunu içeren detaylı ve uzun süreli bir yönetim programı gerektirir. Etkili uzun vadeli yönetim, bu faaliyetleri ele alan alan yönetim planının hazırlanmasıyla başlamaktadır.	Dikkatli, ayrıntılı alan planlama ve yönetimi, arkeolojik site zarar verebilecek veya yok edebilecek olumsuz koşulları en aza indirebilir veya hatta ortadan kaldıracaktır, böylece uzun vadeli koruma sağlanabilir.	Uzun vadeli taahhüt ve alanında uzman personel gerektirir; maliyetli ve zaman alıcı bir süreçtir.
Koruma Uygulamaları: Arkeolojik siti korumak için alınan bir dizi koruma tekniklerini içermektedir (erozyon kontrolü, bitkilendirme, çevreleme elemanları, bilgilendirici-yönlendirici-uyarıcı işaretler)	Periyodik izleme ile birleştiğinde, bu teknikler sitleri hasar veya tahribat gibi olumsuz etkilerden korur.	Bazı koruma tekniklerini uygulamak için uzmanlık alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılacak koruma müdahalelerin sebep olacağı kimyasal ve fiziksel değişikliklerin kapsamı bilinmemektedir. Bu tekniklerden hiçbirisi kalıcı değildir; periyodik izleme gereklidir
İzleme: Kontrol, düzenli bakım ve sitin hasar görüp görmediğini veya hasar veya kayıp olabileceğini belirlemek için periyodik saha ziyaretleri için uzun vadeli sit koruma programını kapsamaktadır.	Kontrollü ve düzenli bakım, vandal ve yağmacılar için güçlü bir caydırıcıdır ve potansiyel alan hasarı önceden tespit edilebilir ve düzeltilebilir.	Uzman personel ve süreklilik gerektirmektedir.

Koruma Stratejilerinin Örnekler Kapsamında İncelenmesi

Archaeological Conservancy Örneği (Satın Alarak Koruma)

1980 yılında Albuquerque (New Meksico) kentinde kurulan kar amacı gütmeyen sivil kuruluş olan Archaeological Conservancy, tahribat oranı yüksek, yıkım tehdidi altındaki kültürel varlıkların bulunduğu alanları mülkiyet haklarını satın alma, irtifak hakkı, hibe alma, bağış yolu ile elde etmektedirler. Bu yöntemler ile 33 üzerindeki eyalette 180'den fazla arkeolojik alanların korunmasını sağlamışlardır. Sivil kuruluş bünyesinde yer alan uzman arkeolog, mimar, şehir plancıları, yerel yönetim yetkilileri ve gönüllü vatandaşlar ile kuruluşa aktarılan arkeolojik sit için uzun vadeli yönetim planı hazırlayarak, korumada sürekliliği sağlamayı hedeflemektedir (The Archaeological Conservancy, n.d.).

Preservation Trust of Vermont (irtifak programı)

Kültürel varlıkların korunmasında irtifak hakkı ile ilgili yapılan uygulamalara 1980 yılında Preservation Trust of Vermont adlı kar amacı gütmeyen kuruluşun Vermont Koruma Kurulu ile birlikte irtifak programı kapsamında uygulanmış projeler örnek olarak verilebilir. Kuruluş ile mülk sahibi arasında yapılan yasal sözleşme; mülkiyetin mevcut ve gelecekteki sahiplerinin kültürel varlığa yönelik uygulamalarını yöneten irtifak hakkına dayanır. Karşılıklı yasal sözleşmeler ile bugüne kadar 108 tarihi yapı ve üç arkeolojik sit alan ve alan üzerindeki 72 kültürel varlığın korunması sağlanmıştır (Preservation Trust of Vermont, n.d)

Land Trust Alliance

Birçok farklı ülkede yerel, bölgesel, ulusal ya da uluslararası çalışan arazi kooperatifleri (land trusts), tüm doğal ve kültürel alanların (sulak alan, flora-fauna, orman, kırsal peyzajlar, tarımsal peyzajlar vb. doğal ve kültürel kaynak değere sahip alanlar) korunmasında aktif rol oynayan hayırsever ve gönüllülerin oluşturduğu kar amacı gütmeyen bir sivil toplum örgütüdür. Bağış, hibe destekleri, miras yolu ile gelir sağlayan kuruluş birçok ülkede Land Trust Alliance ağı ile birçok kültürel varlığın korunmasında etkin rol oynamıştır. Sivil inisiyatif, daha önce edinilen veya irtifak hakkı altına giren arazinin doğru şekilde korunmasının kontrolünü de sağlamaktadır. Topluluklara kalıcı koruma sağlama (sürekli iyileştirmeler) konusunda eğitim programları da düzenlenmektedir (Land Trust Alliance, n.d.).

Güney Karolina Heritage Trust Arkeolojik Sit Kazanım Programı

Güney Karolina Doğal Kaynaklar Departmanı'nın bir programı olan South Carolina Heritage Trust, yapılaşma tehdidi ile karşı karşıya kalan doğal ve kültürel mirasların korunması amacı ile 1976 yılında kurulmuştur. Heritage Trust ekibi risk altında veya nadir bulunan bitki türleri, nesli tükenmekte olan yaban hayatı, önemli arkeolojik alanları tespit etmek ve korumak amacı ile ilgili kurum ve kuruluşlar ile birlikte çalışmaktadır. İlgili uzmanlık alanlarına sahip danışma kurulu programı denetlemekte ve koruma faaliyetleri kapsamında arazi edinimleri için karar verme organı olarak faaliyet göstermektedir. Programın finansal kaynaklarını; program için tahsis edilen devlet fonları, nesli tehlike altında kalan türler için etiketleme bütçesi, mülkiyet işlemleri için vergi kesintileri, bağışlanan mülk ve araziler oluşturmaktadır. Ayrıca bağışlanan arazi önemli kültürel varlık içermesi durumunda "*korunması gerekli alan*" olarak ilan edilir. İçermemesi durumunda ise arazi takas işlemleri için bütçeye aktarılmaktadır. 1998 yılı itibari ile yapılan istatistiklere göre program ile içinde 54 adet kültürel varlığın (bunlardan 12 adeti kritik öneme sahip) bulunduğu 74.000 dönümlük arazi koruma altına alınmıştır. Bu alanlarda koruma-kullanma dengesi içinde kampçılık, avlanma gibi rekreasyonel faaliyetler ile eğitim faaliyetleri yapılmaktadır (South Carolina Heritage Trust, n.d.).

Arazi Kazanımlarında Seçmenlerin Onayladığı Fonlar

Korunacak alanlarda tahsil edecek fonların onaylanmasının seçmenler tarafından belirlendiği bu strateji korumada katılımcı yaklaşımın en önemli örneği olarak ifade edilebilir. Seçmenlerin %76'sının eyalet yönetimine ait Koruma 2000 tahvil programının kalıcı olarak yeniden onaylanmasının onayladığı Florida seçmenlerinin oy çokluğu ile onaylandığı fonlar ile kültürel varlıkları korumada önemli bir başarıya imza atmıştır. Finansman gelirini vakıf fonundan alan 1980 yılında yürürlüğe giren Koruma ve Rekreasyon Programı (CARL) ile çok sayıda arkeolojik eser dahil olmak üzere yaban hayatı, biyoçeşitlilik oranı yüksek alanların yönetim mekanizmalarını satın alarak korumada etkin rol oynamaktadır. Vakıf fonun yanı sıra belgesel programlardan ve fosfat ekstraksiyon vergisi, piyango gelirleri gibi çeşitli vergi gelirlerinden gelir elde etmektedir. Programın yıllık bütçesi 180 milyon dolar olarak belirtilmektedir (Florida Department of Environmental Protection, n.d.).

Koruma Amaçlı Planlar

Boulder Kenti'nde (Kolarado) artan tarihi binaların yıkımına tepki olarak yerel halkın başlattığı imza kampanyası neticesinde 1990 yılında imar plan kararlarına ek olarak "*Kentin arkeolojik, kültürel tarihinin korunması*" kararı yerel otoritelerin onayı ile yürürlüğe girmiştir. Yürürlüğe giren plan kararları ile aktarılan fonlar ile tarihi çevre koruma programı bütçelenmiş ve koruma kurulu oluşturulmuştur. Koruma kurulu kent içinde yer alan teknik personel sıkıntısı yaşayan yerler için uzman personel, mülk sahipleri için hukuki danışmanlık hizmeti sağlamak gibi faaliyetler yürütmektedir (Boulder Country, n.d.).

Kentsel Tasarım Projelerine Arkeolojik Koruma Entegrasyonu

Virginia eyaleti sınırları içinde yer alan James ve Chickahominy nehirleri arasında 1444 dönümlük alanda konut ve golf tesisi planlama doğal ve kültürel varlıkların korunmasının öncelikli olarak değerlendirildiği başarılı bir örnektir. Planlama kapsamında öncelikle bölgenin doğal ve kültürel kaynak değerleri tespit edilmiş ve detaylı olarak haritalanmıştır. Elde edilen veriler kapsamında James nehri boyunca 2900 dönümlük arazide planlanan kurumsal yapılar, otel, konferans merkezi, tema parkı, golf sahaları ve konutları için uygun alanlar saptanmıştır. Envanteri çıkarılan hassas alanların ve arkeolojik sitlerin buldukları alanlarda koruma zonu planlanmış ve bu alanlar yeşil koridor sınıfı içinde değerlendirilmiştir (James City County, n.d.).

Sonuç

Seçilen örneklerin bulunduğu ülkelerdeki ve Türkiye'deki arkeolojik mirasın korunması kapsamında çıkarılan yasal yönetsel mevzuat incelendiğinde benimsenen ilkeler ve yasal koruma stratejilerinde büyük farklılıklar göze çarpmamaktadır. Arkeolojik sitlerde yaşanan en önemli sorun olan mülkiyet ile ilgili düzenlemelerden özellikle ABD'nde uygulanan ve hızlı kentleşmenin getirdiği sorunlara yönelik çözüm sağlayan ve koruma pratikleri arasında önemli bir yere sahip olan imar hakları transfer modeli dikkat çekmektedir. Henüz Türkiye'de uygulanamayan ancak sistemin oluşturulmasına yönelik çalışmaların yapıldığı İmar Hakkı Transfer modeli özellikle kısıtlı alanlarda kullanılmayan imar hakları, piyasayı hareketlendirmenin yanı sıra, kısıtlılıktan doğan mağduriyetleri de yok edebileceği, ayrıca kamulaştırma süreçlerinden kaynaklı zaman kaybını minimize edebileceği şeklinde değerlendirilmektedir (Ayber ve Yelen, 2017).

Türkiye'de arkeolojik sitlerin korunmasında mülkiyet ile ilgili sorunlara yol açan, 658 sayılı ilke kararında yer alan sit derecelendirmelerinin bilimsel çalışmalara göre yapılmayışı ve modern çağın kentlerine entegre edilememesi sorunu, Aygün (2011) 'ün ifadesi ile "*kültür varlıklarını sadece seyirlik eserler olarak gören, koruma-kullanma dengesi içerisinde hareket edilmesine izin vermeyen*" bir koruma anlayışı ile kısıtlanmakta ve etkin koru(ma) sağlanamamaktadır. Diğer taraftan özellikle kentsel alanda bulunan arkeolojik sitlerin korunması kapsamında yapılan koruma amaçlı imar planlarında kent ve yakın çevre etkileşimlerinin birlikte değerlendirildiği bilimsel ölçütlere dayalı detaylı çalışmaların yapılması ve bu planların ivedilikle hazırlanıp, yürürlüğe girmesi koruma uygulamalarında büyük önem taşımaktadır. Mataracı ve ark (2017)'nin ifadesi ile "*kentlerin bugün geldiği durum dikkate alınarak klasik imar anlayışı yerine özellikle çok yoğun ve sağlıklı yerleşim alanları ve güvensiz yapı stokunun dönüşümü için uluslararası deneyimlerden yararlanarak "kentsel/kırsal alanların yeniden düzenlenmesi"* ne yönelik arazi kullanım politikalarının yerel ölçeğe özgün olarak geliştirilmeli ve örnek uygulamalar yaparak yaygınlaştırılabilir modeller ortaya konulmalıdır. Bu kapsamda Türkiye'de imar mevzuatında yapılan düzenlemelere örnek olarak son günlerde gündemde yer alan, vatandaşların devletle ihtilafı durumunu ortadan kaldırmak, imara aykırı, ruhsatsız veya ruhsat eklerine aykırı olan yapıların kayıt altına alınması yolu ile yapılara yasallık kazandırılmasını hedefleyen "*imar barışı*" arkeolojik sitlerin korunmasında kaçak yapıların yasallaştırılmasına imkân tanınması bakımından önemli sorunları da beraberinde getireceği ön görülmektedir.

Türkiye'de arkeolojik sitlerin korunmasında yaşanan gelişmelerden bir diğer uygulama da arkeolojik kazılara ve arkeolojik sitlerin sunumuna yönelik özel sektörün finansal desteğinin sağlanmasıdır. Bu uygulamalar ile birçok yerli ve yabancı yatırımcıların desteği ile bilimsel kazı çalışmalarına destek sağlandığını bilinmektedir.

Arkeolojik sitlerin korunmasında incelenen örneklerde de öne çıkan arkeolojik alan yönetim planları, korunması gerekli arkeolojik mirasın kendi ortamında korunabilmesi, modern

kente entegrasyonunun sağlanarak geleceğe aktarımı konusunda en etkin yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne katılım ön şartı olan alan yönetim planı hazırlama zorunluluğu ile Türkiye'de yer alan arkeolojik sitlerde yürütülen koruma çalışmalarının hızlandığı görülmektedir. Yönetim planında yer alan uzun vadeli yönetim politikaları hedeflenen amaçlar ve amaçlara ulaşmak için benimsenen ilkeler ile yönetim planının uygulanmasında paydaşların belirlenmesi, korumada sürekliliği sağlayacak umut veren uygulamalardır. Ayrıca uluslararası vakıflar, özel kuruluşlar ile yapılan ortaklıklar ve bu ortaklıklar neticesinde oluşan yeni finansal kaynaklar korumada kritik rol oynamaktadır. Diğer taraftan ulusal STK'ların sürece dahil olamaması ev sahibi toplumun kültürel miras ile yeterince güçlü bağ kuramamasına ve dolayısıyla yerel halkın koruma sürecinde aktif rol oynayamamasına sebep olmaktadır. Arkeolojik mirasa tahribatçı yaklaşım kapsamında en etkili tavır olan STK'ların koruma sürecinde etkinleştirilmesi alan yönetim planında benimsenen ilkeler ve amaçlar doğrultusunda korumanın bütüncül yaklaşım ile ele alınmasını ve böylelikle güçlü bir koruma uygulamalarının gerçekleştirilmesine güçlü bir zemin hazırlayacağı ön görülmektedir.

İncelenen yurt dışı örnekleri değerlendirildiğinde arkeolojik varlıkların buldukları alanda yapılan koruma çalışmalarında katılımcı yaklaşımın benimsendiği, korumada yerel halkın söz sahibi olduğu ve güçlü STK yapılanmaları ile sürdürülebilir koruma sağlandığı görülmektedir. İlgili alanlarda aktif rol oynayan STK'ların geliştirdikleri proje ve stratejileri kampanyalarla tabana yaygınlaştırarak ve kamuoyu bilinci oluşturarak korumanın kitleselleşmesini sağladıkları, devlet desteklerini de alarak başarılı koruma uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda katılımcı süreçleri içeren, toplumla bütünleşen, koruma süreçlerinde kamu-yerel-sivil-özel inisiyatiflerin bütünleşmesini özümseyen, kültürel mirasın korunarak yeniden işlevlendirilmesi ve kültürel mirasın modern kentlere entegrasyonunu sağlayabilecek bilgi teknolojilerine dayalı akılcı sistemler geliştirebilen düzenlemeleri içeren katılımcı demokrasinin yerleşmesi ile mümkün olacağı ön görülmektedir.

Kaynakça

- Ahunbay,Z. (2010). Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal ve Yasal Açılardan Değerlendirme. TÜBA-KED 8, 103-118
- Ayber, A.H & Yelen,S. (2017). İmar Hakkı Transferinin İmar Uygulamasına Ve Kamulaştırmaya Etkileri. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 16. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, Ankara.
- Aygün, M. H. (2011). Kültürel Mirası Korumada Katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*, 35.
- Çolak, İ.N. (2011). Alan Yönetiminin Hukuki Boyutu. *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 108
- Kejanlı, D., Türkan, D., Akın, C.T. & Yılmaz, A. (2007). Türkiye'de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 179-196
- Kiper, P (2005). Koruma Amaçlı İmar Planı Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *TMMOB Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi*,1, 26-27.
- Kortanoğlu, (2014). *Arkeolojik Alanlarda Alan Yönetimi Planlamasının Hukuksal ve Kurumsal Boyutu*, Veli Sevin'e Armağan.Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, *SCRIPTA*, Essays in Honour of Veli Sevin A life Immersed in Archaeology, İstanbul, Ege Yayınları
- Madran, E. (2000). Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Kültürel Varlıkların Korunması. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılında Bilim 'Bilanço 1923 – 1998' Ulusal Toplantısı, TÜBA, Ankara

- Mataracı, O., Haznedar, H., Şahin N.& Bayraktar, Ş. (2017). Kentsel Dönüşümde Alternatif Bir Yöntem: İmar Hakkı Transferi. *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 16. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, Ankara.
- Sarıkaya Levent, Y. (2009). Koruma-Planlama Süreçleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Soli-Pompeiopolis Örneği. *SPO Planlama Dergisi*, 43-61.
- Tankut, G. (1991). Kentsel Arkeolojik Alanlarda Arkeolojik Değerlerin Kent Hayatına Katılımı, Korumanın Fiziksel Boyutu, *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I.Ulusal Sempozyumu*, Antalya.
- Topçu, H.F (2011). Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarında Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 20(3), 23-45.
- Tuna, N. (1998). Çevresel Etki Değerlendirme Çalışmalarında Arkeolojik Kültür Mirasının Korunması, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 85, 39-48.
- Tuna, A. (2016). Arkeolojik Sitlerin Sürdürülebilirliği Kapsamında Alan Yönetimin Önemi: Arslantepe Höyüğü Örneği, *Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 2(7), 132-151
- Yamak, Y. (2006). İmar (Yapılanma) Haklarının Devri: Model-Uygulama Alanları ve Sonuçlar. *Maliye Dergisi*, 150, 107-121.
- Boulder County, (n.d.). Retrieved from <https://www.bouldercounty.org/departments/land-use/>
- Florida Department of Environmental Protection, (n.d). Retrieved from: <https://floridadep.gov/stland/oes/carlmain.htm>
- James City County, (n.d.). Retrieved from: <http://www.jamescitycountyva.gov/404/Planning>
- Land Trust Alliance, (n.d.). Retrieved from: <https://www.landtrustalliance.org/>
- Preservation Trust of Vermont, (n.d). Retrieved from <https://ptvermont.org/our-work/easement-program>
- The Archaeological Conservancy,(n.d). Retrieved from: <https://www.archaeologicalconservancy.org/>
- South Carolina Heritage Trust, (n.d.). Retrieved from: <http://heritagetrust.dnr.sc.gov/>

PHILOSOPHY

Epistemolojik Dönüş ve Bilim Felsefesinin Ontolojisi
-Bilimsel Dünya Kavrayışı'ndan Eleştirel Realizme Ontolojinin
Epistemoloji ile Temellendirilmesi-
Epistemological Turn and The Ontology of Philosophy of Science
-Ontology that Based on The Epistemology Towards Critical Realism From
the Scientific Conception of The World-

Ömer Faik ANLI*

Öz

'Bilim problemi', fiilen dünyayı değiştirmiş olan bilimin, bunu nasıl başarmış olduğunun açıklanmasına ve / veya modellenmesine dairdir. Eğer bilimsel araştırmanın mantığı açık biçimde anlaşılabilir ve açıklanabilirse bilgi-kuramsal bir modelleme de olanaklı olacaktır. Bu modellemeyi yapabilecek teorik konumlanma olanağı tarihsel olarak felsefeye aittir. Ancak bu modelin, gerçekliği bilme ve açıklama konusunda daha önceki başarısızlığın nedeni olarak görülen metafizikten özgürleşme için de şematik bir ölçüt sunacağı öne sürüldüğünde, bilim problemini konu edinen felsefe kendi içinde bir kopuş yaşamaktadır. Bilim problemi, epistemolojik bir problem olarak konumlandırıldığında metafizikten özgürleşme hamlesi problemin ontolojik boyutunu da epistemolojiye indirgemektedir. Böylece epistemoloji ilk ve neo-pozitivizm ile birlikte tek felsefe haline dönüşmektedir. Bu, 'epistemolojik dönüş' olarak adlandırılmaktadır. Buna karşın Kıta Avrupası ekolünde ontoloji halen ilk felsefedir ve bilimi de ontolojik konumlanıştan, bir modelleme olarak değil, eleştirel olarak ele almaktadır. Burada açığa çıkan meta-problem, epistemolojik dönüş ile ele alınabilen bilim problemi ile ontolojik konumlanıştan konu edinilen problemin örtüşüp örtüşmediği, yani aynı problem olup olmadığıdır. Makalenin temel hipotezi, farklı konumlanışların aynı problemi konu edindiğidir. Bu hipotez ışığında izi sürülen içsel perspektif Viyana Çevresi'nden Popper'a ve Hacking'e kat edilen yolda bilgi kuramının için bir biçimde ve evrimsel olarak tekrar ontolojiyle, pragmatik bir ölçüt üzerinden buluştuğunu göstermektedir. Dışsal perspektif ise Kıta Avrupa'sından Adorno, Horkheimer, Heidegger'in bilim üzerine ontolojik eleştirilerinin epistemolojik problem tespiti ile örtüşüğünü göstermektedir. Bu örtüşmenin odağında ise Bhaskar'ın eleştirel realizmi bulunmaktadır. Bu iki farklı (uzlaşmaz görünen) konumlanışın kesişiminin gösterilebilmesi, bilim probleminin 'gerçekliği'ni ve şu sonucu kaçınılmazlığını gösterir: Bilim felsefesi yeni epistemolojiyle geri dönemez. Ancak yeni bir ontoloji olmaksızın ileri de gidemez.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Ontoloji, Eleştirel Realizm, Viyana Çevresi, Epistemolojik Dönüş.

Abstract

The problem of science is about to explain and / or modeling how science that has actually changed the world has succeeded in doing so. If the logic of scientific research can be clearly understood and explained, epistemological modeling will be possible. The theoretical positioning of this modeling is historically based on philosophy. However, when the epistemological model is proposed to present a schematic criterion for emancipation from metaphysics, which is seen as the reason of earlier failure to knowing and explaining the reality, the philosophy about science problem is experiencing a rupture in itself. When the science problem is positioned as an epistemological problem, emancipation from metaphysics reduces the ontological dimension of the problem to epistemology. Thus, epistemology becomes the first and only philosophy with neo-positivism. This is called epistemological turn. On the contrary, ontology is still the first philosophy in the Continental Europe ecole and it deals with the science critically from an ontological position, but not as a modeling object. The meta-problem that emerged here is whether the problem of science that can be addressed by epistemological turn and the problem that can be seen from an ontological positioning overlap. In other words, are the epistemological problem and the ontological problem the same or different? The basic hypothesis of the article is that different positions (epistemological and ontological) have the same problem: The problem of science. The internal perspective, which is traced in the light of this hypothesis, demonstrates that the theory of knowledge on the path from the Vienna Circle to Popper and Hacking met again with ontology in inherently and evolutionary way with a pragmatic criterion. On the other hand, the external perspective also shows that the ontological criticism of Adorno, Horkheimer and Heidegger from the Continental Europe ecole coincides with the epistemological problem detection. The focus of this overlap is Bhaskar's critical realism. The demonstration of

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, oanli@ankara.edu.tr

the intersection of these two different (seen as irreconcilable) positions shows that the science problem is a real problem and the inevitability of a result. The result is that philosophy of science is caught in a cleft stick. With the new epistemology it cannot go back. But without a new ontology it cannot go forward.

Key Words: Epistemology, Ontology, Critical Realism, Vienna Circle, Epistemological Turn.

Bu makale, 20. yüzyılın epistemoloji tartışmaları içerisinde açığa çıkan bir problemin kesitsel olmak üzere tarihsel ve tematik (problem odaklı) analizini yapmayı ve problemin çözümü yolunda bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Bu problem, 20. yüzyıl epistemolojisi olarak görülebilecek olan bilim teorisinin (kuramının) ontolojisine dairdir. Temel ve basit soru şudur: Bilim felsefesi içerisinde epistemoloji temelli bir ontoloji olanaklı mıdır ve / veya epistemoloji olmaksızın alternatif ontolojiler arasında eleyici bir ayırım ve tercih yapılabilir mi? Bu ‘basit soru’ altında, makale, epistemolojik dönüşün bir gereği olarak ontolojiden geri çekilme ya da aynı anlama gelecek biçimde ontolojik yükten ‘kurtulmuş’ felsefenin seyrine dair içsel ve dışsal birer perspektif açmayı amaçlıyor. İçsel perspektif, bilgi teorisinin (theory of knowledge/science) kesitsel tarihine gönderimlerle içkin bir biçimde ve evrimsel olarak Roy Bhaskar’da tekrar ontolojiyle buluşmasının izini sürerken, dışsal tarih Kıta Avrupa’sından Adorno, Horkheimer ve Heidegger’in bilim üzerine ontolojik kökenli eleştirilerinin izini sürecektir. Bu iki izin kesişim noktalarının bulunması, bilim probleminin ‘gerçekliği’ni bir kez daha göstermektedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki bu isimlerin biraya getirilmeleri “birbirlerine rağmen”dir¹. Yani, bu isimler özellikle kendi perspektiflerinden birbirlerini tamamlayan yap-boz parçaları değildir. Onları biraya getiren, bu çalışmanın teorik şiddetidir. Ancak bu ‘şiddet’, metinler-arası düzlem tarafından yanlışlanmamaktadır.

‘Bilim problemi’nin gerçekliği ilk bakışta kendinden açık görünmesine rağmen, bu problemin felsefeyle ilişkisi sanıldığı kadar net değildir. 1929 yılında bu ilişki baki, fakat bağlam farklıdır. Artık insanlık 1687 itibarıyla ‘episteme problemi’ni çözmüştür. Görelilik olarak kısıtlı bir alanda, doğa bilimlerinde gerçekleşen Bilimsel Devrim ve politik olarak da 1789 Fransız Devrimi sonrası bilgi alanında sosyal-entelektüel meşruiyete kimin sahip çıkacağı tartışması, modern devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye duyduğu gereksinime ilişkin tartışmayla örtüşmektedir. Bu mücadele, bir yanıyla doğayı bilmek ve ona hâkim olmak, diğer yanıyla da insanların dünyasıyla ilgili bilgiyi kimin, nasıl denetleyeceği konusunda verilen epistemolojik (daha doğru bir ifadeyle bilgi kuramsal) ve ardından kurumsal bir mücadeledir. Bu süreçte, “Modern” sözcüğü -en azından epistemolojik anlamda- “bilimsellik” sözcüğüyle hemen hemen eş anlamlı hale gelmiştir. Söz konusu bilgi üretimi olduğunda, daha da temelde, meşru bilginin tanımlanması/belirlenmesi olduğunda modern bilimin “başarı” sı standart koyucu bir niteliğe 19. yüzyılda ulaşmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısı da büyük oranda bu standartların pekiştirilmesi üzerine yapılmış çalışmaların dönemidir. Çünkü 20. yüzyılın ‘büyük bilimsel devriminin’ açığa çıkardığı tüm örnekler, “hepsinin toplamından daha önemli bir ilkenin –yakın zamanda, pratik yaşamdaki her sorunun formüle edilmesinde ve çözümlenmesinde doğa bilimlerinden yararlanma olasılığının- örnekleridir” ve bu ilkenin temelinde de 20. yüzyılın toplumsal devriminin en karakteristik özelliklerinden biri yer almaktadır: “Bilimin işlevinin farkına varılmış olması” (Bernal, 2009, s. 22, 24).

¹ Bhaskar’ın eleştirel realizmi Marksizm’i sosyal teori olarak öne çıkarırken (2015, s. 169; 2017, s. 81, 120-125) Popper Marksist teoriyi bilim-dışı ilan eder. Adorno ve Horkheimer, Heidegger’i eleştirirken, Bhaskar, özellikle sosyal bilim tartışmasında tüm diğer ortodoks bilgi kuramlarıyla beraber Popper’in bilimsel rasyonalite kuramının ve yanlışlama kriterinin de tümünden iskartaya çıkarılması gerektiğini söyler (Bhaskar, 2017; s. 83). Adorno, Heidegger’i Antik Yunanca anlamları düpedüz bozmakla, dilin tüm tarihini düpedüz bastırmakla itham ederken (2017, s. 44, 45), Bhaskar da ontolojik önermelerin (varlık hakkındaki önermelerin) sadece bilime referansla kurulabileceğini (fakat bunların epistemolojik önermelere indirgenemeyeceğini) söylerken Heidegger’den oldukça uzaklaşır.

Sunduğu olanaklar bağlamında Tarım Devrimi'yle kıyaslandığında önem bakımından açık ara önde olan Modern Bilimsel Devrim'le birlikte yaşanan dönüşüm muazzamdır. Felsefeyi bu dönüşümde yeniden konumlandırarak çalışmalar içerisinde merkezi bir öneme sahip olan 1929 tarihli bir manifesto niteliğindeki *Wissenschaftliche Weltauffassung [Bilimsel Dünya Kavrayışı]*, bilimselleşmenin hem gereği hem de sonucu olan metafizikten özgürleşme ile toplumsal ve ekonomik düzenin ussal dönüşümü arasında bir bağ kurmaktadır (Hahn, Neurath and Carnap, 1996, s. 305). Eğer başarının kaynağı, yani bilimsel araştırmanın mantığı açık biçimde anlaşılabilir ve açıklanabilirse bilgi-kuramsal bir modelleme de olanaklı olacaktır. Bu model, metafizikten özgürleşme için şematik bir ölçüt sunmaktadır. Bilimselliğin göstergesi olarak bu modelin temel niteliği 'kristal duruluğu'dur:

Yalnlık ve açıklık uğruna çabalanır ve karanlık uzaklıklar ve dipsiz derinlikler reddedilir. Bilimde hiçbir 'derinlik' yoktur; her yerde yüzey vardır: bütün deneyim, [bütününde] her zaman incelenemeyen fakat ancak parçaları ile kavranabilen karmaşık bir ağ oluşturur. Her şey insan için erişilebilirdir ve insan tüm şeylerin ölçüsüdür. Bu, Platoncularla değil, Sofistlerle; Pisagorcularla değil, Epikürcülerle, yani tüm o burada ve şimdiyi, dünyevi varlığı temsil edenlerle bir akrabalıktır. Bilimsel dünya kavrayışı için çözülemez bulmaca yoktur. Geleneksel felsefi problemlerin berraklaştırılması bizleri bir dereceye kadar onların maskesinin düşürülerek birer sözde-problem olduğu sonucuna ve bir dereceye kadar da onları empirik problemlere dönüştürerek deneysel bilimin yargısına bırakmaya götürür. Felsefi çalışmanın görevi bu problemlerin ve iddiaların berraklaştırılmasında yatar; özel 'felsefi' bildirimlerde bulunmakta değil (Hahn, Neurath, Carnap, 1996, s. 306).

Böylece, 1920'li yıllarda bilgi-kuramsal temelde bilimin birliği çatısı kurulur ve bu birlik entelektüellerin birliği ile çakıştırılır. Bu, epistemolojinin tedrici dönüşümünde bilgi teorisinin *ilk ve tek felsefe* olarak kabul edilmesi, felsefedeki verimsiz sistem çatışmalarının sonunun ve bir "dönüm noktasının" ilan edilmesidir. Bu çalışmada 'epistemolojik dönüş' terimini, işte bu dönüm noktasına gönderimli olarak kullanıyorum. Bu dönüş ile birlikte, modern bilim çağında, "bilimlerin kraliçesinin" kendisinin de bir bilim olması gerektiği fikri pekişmiş ve felsefenin bir bilim değil, bir etkinlik olduğu öne sürülmüştür. Felsefe adına geriye kalan ne felsefi önermeler ne teoriler ne de -herhangi- bir sistemdir. Geriye kalan sadece bir yöntemdir; felsefenin kendisiyle bilimselleşeceği bir yöntem: Mantıksal çözümleme yöntemi. Buna bağlı olarak da bu girişim genel olarak felsefeyi 20. yüzyılın iki kültürlü dünyasında esasen dili konu alan "bir çözümleme etkinliği olarak" (Ayer, 1998, s. 29, 30; Schlick, 1966; Russell, 1996, s. 12; Carnap, 1966, s. 77; Reichenbach, 1936, s. 159; 1968, s. 305, 308) bilim kültürünün sınırına konumlama girişimidir. Zorlama bir benzetme olarak da değerlendirilebilecek biçimde, bu haliyle tekno-bilim çağında bir etkinlik olarak felsefe, bir tür tersine-mühendislik etkinliğidir.

Bu süreçte, insan toplumunun ve onun dönüşüm yasalarının bilimi, yani sosyal bilimler, geleceğin belirlenmesi açısından merkezi bir yer işgal etmeye başlar (ya da en azından bu role talip olur). Sosyal bilimle ilişki içerisinde bu 'yeni' konumun dışına düşecek filozoflar ya metafizik yapmaktadırlar ve bu 'anlamsız' uğraşı bırakmalıdırlar ya da deneysel bir araştırma konusuna dönüştürülebilir bir çalışma yapmaktadırlar ve birer sosyal bilimci olmalıdırlar. Buna bağlı olarak, klasik anlamıyla tüm felsefe tarihi de anlamsızlaşmakta, sahte-sorunların çözümünün (yani bir imkânsızlığın) peşinde koşan sahte-bilimsel iddialar müzesi haline dönüşmektedir. Bu çerçevede, felsefeyle ilişkisi içerisinde bir neo-pozitivistin tercihi ve konumlanması "mantıksal çözümlemenin filozofu" olmaktan öte "felsefeyi çözümleyen mantıkçı" olmaktır. Böylece, 'dünyanın -aslında olmayan- büyüünün bozulması', yani yanlısamaların ortadan kaldırılması, 'mitosların dağıtılması' ve 'kuruntuların bilgi yoluyla yıkılması' yolunda bilim / bilim-dışı ayrımını 'derinlikleri olmayan' bir berraklıkta / durulukta veren mantıkçı, Aydınlanmaya tek olanaklı ve 'önemli' katkısını sunacaktır.

Böylece John Locke'un "bilgi yolunu örten döküntüleri ortadan kaldırmada kol işçisi olarak çalışma" (1996, s. 54) çağrısı ve 'nicelik ya da sayıyla ilgili soyut bir akıl yürütme' ve / veya 'olgu ve varoluşla ilgili deneysel bir akıl yürütme' içermeyen 'kitapların', 'safsata ve yanılısamadan' başka hiçbir şey içermeyeceğinden ötürü alevlere atılmasını öneren David Hume'un (2014, s. 205) çağrısı, 20.yüzyılda 'analitik' yankısını bulmaktadır. Ancak 20. yüzyıl, epistemolojik hiçbir temeli olmayan başka tür bir 'kitap yakma' çılgınlığının da yüzyılıdır. Kökenlerinden ötürü birçok doğa bilimci dışlanır ve işlerini yapmalarına engel olunurken dahi, kimsenin aklına *Principia*'yı yakmak gelmemiştir. Tekno-bilim ya da ona kaynaklık edebileceği düşünülen fizik bilimleri hemen her yerde kabul görürken, sosyal bilimler ve kısmen de yaşam bilimleri çok ciddi baskılar ve engellemelerle karşılaştığında 'bilim sorusu' bir kez daha kendisini dayatmaktadır.

Bu durumda, epistemolojik dönüşün kendisi bir inceleme konusu olarak felsefeye içkin bir tarih çalışması olmanın ötesindedir. Bilimselleşen felsefe üzerine yapılandırılan felsefe bölümleri ve fakülteler, bu dönüşümün kurumsal karşılığıdır. "Kendini bile sorgulayan aklın özgürce işleyebileceği bir akademik bağlam (Kant örneğinde, *Felsefe* Fakültesi) herhangi bir zaman ve yerdeki bir devletin ideolojik aygıtılığına direnebilecek belki de tek ortam" ise (Nalbantoğlu, 2009a, s. 26) bilimsellik dolayımındaki bu araştırma bu kez de akademi üzerinden 'cehalet', 'yoksulluk' ve 'özgürlük' problemleriyle ilişkilendirilmiştir. Çünkü akademiye (Üniversiteye), 19. yüzyıl ve sonrasında "yeni bilgi üretmek ve bilgi üretenleri yeniden üretmek üzere devamlılık gösteren kurumsal yapıların oluşturulması süreci damgasını vurmuştur" (Gulbenkian Komisyonu, 2011, s. 16). Böylece, bu yüzyıl itibarıyla bilimsel dünya kavrayışının biçimlendirdiği "*bildiğimiz bir dünya*" kurulmuştur. Bu dünyanın en önde gelen çağdaş entelektüellerinden biri olan Stephen Hawking'in 'felsefenin ölümünü' ilan etmesi ve "bilgi arayışındaki keşiflerin meşalesi"nin "artık bilim insanların elinde" olduğunu duyurması manzarayı net biçimde çizmektedir (Hawking & Mlodinow, 2012, s. 11). Böylesi bir 'bilinen dünya'da yeni bilgi üretmek ve bilgi üretenleri yeniden üretmek üzere devamlılık gösteren kurumsal bir yapı olarak var olan üniversite, doğallıkla öncelikli (Vienna Çevresi için tek) konusu bilgi olan felsefenin (bilgi / bilim teorisine evrilmiş epistemolojinin) kendisini evinde hissedeceği yerdir. Öyle bir 'yer' ki, daha önce ontolojinin (ve dahi metafiziğin) konusu olan varlık, 'modern gerçek' adıyla "geçerli bilginin ve otoritenin en önemli *epistemolojik birimi* olarak ortaya" çıkmaktadır (Stremlin, 2007, s. 19, 20 [vurgu bana ait]). Yani, 'modern gerçek' epistemolojik bir birimdir ve bu nedenle ilk felsefe epistemolojidir.

İlk felsefe olarak ontolojiyi ya da epistemolojiyi belirlemenin açığa çıkardığı problem alanı, felsefe için seçilen bir hedefe nasıl ulaşılabileceği değil, hangi hedefin seçileceğine dairdir. Benimsediğim ve izini sürdüğüm hipotez, hangi hedefin seçileceğine dair farklı konumlanışların felsefede belirgin ayrımların oluşmasına neden olduğunu kabul etmektedir. Ancak, bilimi konu edinen ve birbirinden 'çok' uzaklaşmış konumlanışlar (epistemolojik ve ontolojik) yine de aynı problemleri teşhis etmektedirler. Eğer iki farklı konumdan aynı problem(ler) görünür durumdaysa, bu 'problemin gerçekliğinin' en açık göstergesidir. Diğer bir deyişle, epistemolojiyi bilgi (bilim) teorisine dönüştüren içkin evrimsel sürecin temel dinamiği olan problem(ler)in dışsal bir hat için de görünür olduğu açığa çıkmaktadır. Bu dışsal hat ontolojidir ve bu çalışmada bu iki hattı birleştiren naif bağ, 'yüzey' / 'derinlik' metaforlarında kendisini açığa vurmaktadır.

Bilimi konu edinen epistemoloji(ler) muhakkak ki örtük bir ontolojiye sahiptir.² Diğer taraftan bilimi konu edinen ontoloji(ler) de örtük bir epistemolojiye sahip olsa(lar) da bu

² Bhaskar'ın 'doğa boşluktan nefret eder' sözüne göndermeli ifadesiyle "bilim felsefesi ontolojik boşluktan nefret eder" (2008, s. 30).

örtülü hal ya da kimi zaman epistemolojinin namevcudiyeti bilime-rağmen felsefe yolunu açmaktadır. Bu çalışmanın izini sürdüğü şey, örtük ontolojiye ya da epistemolojiye sahip olan yaklaşımların tespiti, eleştirisi ya da olumlanması değil, epistemolojik ve ontolojik problemi sahiplenen bir bilim felsefesinin olanaklılığına giden yolda kesitler alıp, ‘nokta tespitler’ yoluyla bilim çalışmaları için -henüz- inceltilmemiş bir ortak çerçeve çizebilmektir. Bu çerçeve içerisinde bir iz sürme amaçlandığından, bu çalışma alışlageldiği gibi bir argüman tamamlamadan ziyade, argüman başlatma, devam ettirme ve bilgi teorisi tarihine yeniden ziyaretlerde bulunma girişimidir. Başlangıç argümanı, Roy Bhaskar’la aynı çizgidedir: Bilim felsefesi “yeni epistemolojiyle geri dönemmez. Ancak yeni bir ontoloji olmaksızın ileri de gidemez” (Bhaskar, 2015, s. 35). Bu aynı zamanda en geniş anlamıyla felsefenin de çıkmazıdır. ‘Yassı ontoloji’den ‘derin ontoloji’ye geçişin epistemolojik bir yolu var mıdır? Bu çıkmazın, problemlerin radikal çözümü olarak tanımlanabilecek bir devrimle mi yoksa evrimsel olarak mı aşılacağı ise fondaki büyük sorudur.

Ontolojik Uğrak 1: Adorno ve Horkheimer

Felsefedeki epistemolojik dönüşüme şiddetle karşı çıkan ve felsefeyi çözümleyen mantıkçılara karşı, toplumsal gerçekliği eleştirel olarak açıklama iddiası taşıyan düşünürler, örtük bir biçimde felsefi diyalogu bir tür Aydınlanma eleştirisi de içeren başka bir noktaya taşıdılar. Her ne kadar Viyana Çevresi’nin doğrudan bir parçası olmasa ve hatta kendisini mantıksal pozitivizmin katili olarak tanıtsa da Karl Popper’in ironik yaklaşımı bu noktada farkın açığa çıkması için hatırlanabilir. Popper şöyle demektedir (2015, s. 127): “Fazlasıyla eski moda bir filozofum, tamamen eskimiş ve aşılmış bir felsefeye inanıyorum. Bu, çoktan geçmiş bir çağın, usçuluk ve Aydınlanma çağının felsefesidir. Usçuluğun ve Aydınlanma’nın son takipçilerinden biri olarak, insanın bilgi aracılığıyla kendini özgürleştirmesine inanıyorum.” Popper’in ironisi örtük olarak, Aydınlanmayı içererek onu aşma iddiasındaki 1947 tarihli *Aydınlanmanın Diyalektiği*’nin yazarlarını, Adorno ve Horkheimer’ı hedef almaktadır; onlar, “aydınlanmanın pozitivizme, mevcut durumun mitoslaştırılmasına ve sonunda zekânın tin düşmanlığıyla özdeşleştirilmesine dönüşmesiyle ilgili öngörü”lerinin “ezici bir şekilde kanıtlandığını” öne süren (2010, s. 8) düşünürlerdir.

Söz konusu olan iki grup arasında örtük bir diyalogdur, çünkü epistemolojiyi ve bilgi problemini konu edinmekle birlikte odakları farklıdır. Biri (epistemologlar [bilgi/bilim kuramcıları], bilimdeki gelişmeyi doğrudan konu edinerek verili kabul ederken, diğeri (eleştirel kuramcılar / ontoloji odaklı düşünürler) bu gelişmeyi kökensel eleştirisiyle birlikte “hakikate zamansal bir öz armağan eden bir kuramla” (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 7) konu edinmektedir. Ancak her ikisi için de “özgürlük” problemi ile “bilgi problemi” arasındaki ilişki özseldir. Bilimsel miras ve gelişmeyle birlikte “insanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığını anlamak” Adorno ve Horkheimer’in yola çıkış amaçlarıdır. Bu amacın gerçekleşmesi için, bilimsel mirasın gözetilirken ‘sorgulanması’ girişimi “tam da pozitivist temizleyiciler [felsefeyi çözümleyen mantıkçılar] tarafından yararsız süprütüler olarak bir kenara atıldığı noktada” ihtiyaç duyulan eleştirel felsefedir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 10). Diğer bir deyişle, kovulan ve artıkları temizlenmeye çalışılan metafizik, ontoloji üzerinden eleştirel felsefe olarak geri dönmektedir.

Bilgi teorisi (theory of knowledge/science) çatısı altında verili bir başarı olarak kabul edilen ve nesneleştirilen bilim ve bilimsel düşünme, Adorno ve Horkheimer tarafından eleştirel düşünmenin nesnesi olarak konumlandırılmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, eleştirinin konusunun “bilimin farkında olmadan araçsallaştırılması” olmadığı net olarak anlaşılmasıdır. Söz konusu olan, bilim dâhil olmak üzere düşünmedeki eleştirel

unsurun yok edilmiş olduğunun öne sürülüyor olmasıdır. Öyle ki, ontolojik eleştiriye göre, “Comte’un apolojetik [savunmacı] okulu”, yani pozitivizm ve ardılları, bilim söz konusu olduğunda “eleştiriden olumlama doğru gerçekleşen bir başkalaşım” yaşamıştır. “Bu başkalaşım kuramsal içeriği dokunmadan bırakmazlar; bu içeriğin hakikati buharlaşır” (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 11).

Bu ‘buharlaştırma’ metaforu üzerinden diyalogun muhatabı derhal belirlenebilir. Aşağıdaki ifadeler, *mantıkçıların* bu muhataplar olduğunu açık biçimde göstermektedir:

Olguların saptanmasına ve olasılıkların hesaplanmasına kesin bir sınır konmaması durumunda, anlayan zihnin şarlatanlıklara ve batıl inançlara karşı fazla duyarlı kalacağı kanısı, şarlatanlıkların ve batıl inançların büyük bir istekle kabul görmesine yol açan çorak bir zemin hazırlamaktadır. Nasıl içki yasağı daha zehirli ürünlerin yaygınlaşmasına ortam yarattıysa, kuramsal imgelem gücünün engellenmesi de politik hezeyanlara yol açtı (Adorno & Horkheimer, 2010, s. 12).

Bilim savunuculuğu ve metafizik karşıtlığının oluşturduğu cepheye yöneltilen bu eleştiri tarafları belirlemektedir. Bir yanda felsefeyi ve esasında dili çözümleyen ve ‘hiçbir derinlik yoktur’ diyen mantıkçı, diğer tarafta ise düşünmenin derinliklerinden söz eden eleştirel teori vardır. Bu teori, ‘derinlikleri olmayan bilim’ kavrayışını neo-pozitivizmin bilimi “kendini aşacak herhangi bir yönelimden yoksun, yalıtılmış göstergelerden oluşan bir sisteme” dönüştürmesinin bir sonucu olarak görür (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 36).

Bu dönüştürmenin temelinde ise, dilsel dönüş (linguistic turn) ile epistemolojik dönüşün (epistemological turn) örtüştüğü yer vardır: Gösterge ile imgenin ayrılması ve bilim dilinin göstergeler dili olarak çözümlemenin konusu haline getirilmesi. “Gösterge olarak dil hesap işlerine indirgenir. Doğayı idrak etmesi için, dilin doğaya benzeme iddiasından vaz geçmesi istenir” (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 36). İmge ve benzerlik ise sanata bırakılmıştır. Dilin bu bölünmüşlüğü, kurumsal ve kültürel (ve dahi epistemolojik) yansımaları iki kültürlü dünyada bulur.

Modern dünyanın bilgi yapılarındaki farklılaşma C. P. Snow’un (2010)³ kavramsallaştırmasıyla, içerisinde “iki kültür” barındıran bir bilgi kavrayışını hâkim kılmıştır. Başta akademisyenler olmak üzere, yüksek eğitim almış herkesin birine mensup olduğu ve aralarında derin bir karşılıklı şüphe ve anlayışsızlığın hüküm sürdüğü iki kültür, “edebi entelektüellerin kültürü” ve “doğa bilimcilerinin kültürü”dür ve Snow’un 1959’daki tespitine göre, Batı toplumunun tamamında düşünsel hayat gittikçe iki kutba, iki zıt gruba ayrılmaktadır (2010, s. 92). Artık, bilgi adını almayı hak eden bir ifadenin ya da teorinin, Newton fiziğiyle rüştünü ispatlamış olan bilimsel yöntemin ürünü olması gerekmektedir. Epistemolojik dönüşüm kültürel (bilim kültürü anlamında) dönüşümü, o da kurumsal dönüşümü beraberinde getirir. ‘Bilinen dünya’da uzmanlaşmayı olanaklı kılacak bir şekilde kurumsal biçimlenme yaşanmıştır. Kopernik’in çalışmasının yayınlandığı yıl olan 1543’te başlayıp 1687’de Newton’un *Principia*’sı ile tamamlanan Bilimsel Devrim’in üzerinden iki yüz yıl geçtikten sonra “doğa bilimi”, bilgi üzerinde mutlak hâkimiyetini kurmuş ve kendi “kültürünü” yaratmıştır. Neo-pozitivizm ya da bilimsel dünya kavrayışı bu kültürün sınır çizgisinin üzerinde konumlanır.

Metafizik ya da klasik anlamıyla felsefe, kültürel yarığın karşı kıyısındadır. Bu çalışma açısından sadece Adorno’ya referansla (2017) yapılabilecek naif tespit, bu kıyımın Almanca konuşulan yerleri kapsadığı olacaktır. Zira, Adorno’ya göre, bu yerlerin dışında kalan ‘kültür’ için metafizik bir “hakaret terimi”, “boş spekülasyon”, “katıksız saçmalık” gibi gönderimlere sahiptir (2017, s. 12). Bu noktadaki konumlanma sorunu, Adorno ve Horkheimer’in birinci kültürü, yani bilim kültürünü ve onunla ayrılmaz biçimde örtüşen

³ Snow’un bu kavramsallaştırmayı yaptığı yıl 1959’dur.

Aydınlanma'yı "salt araç üreten bir aygıt" olarak tanımladıklarında (2010: s. 66) nereden konuştuklarına iliskindir. Bu konum, epistemolojiyi önce bilgi teorisine (theory of knowledge) ya da aynı anlama gelecek biçimde bilim teorisine (theory of science) dönüştürerek ilk ve tek felsefe haline getiren ve ardından da bu felsefeyi çözümleme etkinliği olarak çerçeveleyen yaklaşımın karşı kıyısıdır. Bu kıyıdan bakıldığında, çözümleme etkinliği dâhilinde 'dil eleştirisinin' hedefi felsefe ve düşünmedir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 134). Yani, felsefe (eğer geriye 'felsefe' diye bir şey kaldıysa), felsefeye karşıdır. Diğer yandan ise "metafizik kavramı", "felsefenin baş belası sorunu"dur (Adorno, 2017, s. 11).

Böylesi bir konum belirlenimi için bilgi teorisini önceleyen yaklaşımları her anlamda homojen kabul etmek yanıltıcı olacaktır. Ancak aralarında bir 'akraba benzerliği' tespit etmek olanaklıdır. Bu benzerlik, 'temsil' ya da 'temsiller olarak bilgi'dir. 'Temsil' ya da 'temsiller olarak bilgi' şöyle çerçevesenir:

Dil bir temsile 'bu gerçektir' denmesiyle başlar. (...) Gerçeklik antropomorfik bir yaratıdır. Gerçeklik insan ürünü olabilir, ancak o bir oyuncak değildir, bilakis o insan yaratılarına göre ikincildir. İlk büyük insan icadı temsildir. Bir defa temsil etme işi yapılabildiğinde, ikinci dereceden bir kavram bunu takip eder. Bu gerçeklik kavramıdır, ancak birinci dereceden temsiller var olduğunda içeriği olan bir kavram (Hacking, 2016, s. 172).

Bu yaklaşımın ana fikri kolaylıkla bir tür ontolojik idealizm ile karıştırılabilir görünmektedir. Ancak böylesi bir karıştırma ontolojiyi önceleyen bir bakışın ürünüdür. Epistemolojik konumlanış için gerçeklik, elbette ki insan dilinden önce de vardır. Gerçekliğin 'gerçeklik' olarak kavramsallaştırılması (epistemolojik bir unsur haline getirilmesi) ise zorunlu olarak temsile görece olarak ikincildir. Bu, aynı zamanda epistemolojinin ontolojiye öncelenmesidir. Bu bakış açısına göre, önce temsillerin yapımı gelir, ardından "temsillerin gerçek ya da gerçek dışı, doğru ya da yanlış, sadık ya da sadakatsiz şekilde yargılanması" söz konusu olur. Sonunda da dünya (epistemolojinin konusu olabilecek gerçeklik) ortaya çıkar.

Bu çerçeve içerisinde 'bilimde hiçbir derinlik yoktur, her yerde yüzey vardır' ifadesi anlamını bulmaktadır. Çünkü söz konusu olan temsiller ve onların temsil ettikleri şeyler arasındaki ilişkinin epistemolojik boyutudur. Derinlik ontolojiktir ve epistemolojik bağlamda daima spekülâtif kalacaktır. Bu durumda, 'gerçek', temsil ile salt görünüş (görüntü) arasındaki -epistemolojik- zıtlığa işaret eder. Bu anlamda günlük dil ile bilim dili arasındaki fark, sadece ikincinin daha rafine olmasından doğmaktadır.

Bu bağlamda, ontolojik konumda Adorno ve Horkheimer'in 'mimesis' kavramsallaştırması 'temsil' ile örtüştürüldüğünde *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin eleştirel boyutu bir kez daha öne çıkmaktadır: "Yalnızca doğaya bilinçli olarak gösterilen uyum doğayı fiziksel bakımdan daha zayıf olanın tahakkümü altına sokar. Ama mimesisi bastıran akıl [Ratio] salt onun karşıtı değildir. Aklın [Ratio] kendisi mimesistir: Ölü olana yönelik mimesis" (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 86). Belki de kadim dünyayı bilme sorunuyla her daim yan yana olan 'temsil problemi'nin tarihsel sürecinde, 'temsil'in tamamlayıcısı ve sonucu nominalizm, Adorno ve Horkheimer'in ifadesiyle ise "burjuva düşünüşünün ilk örneği olan nominalizm"dur (2010, s. 90). O halde, epistemolojik konumun kendisini temellendirdiği zemin, ontolojik konum için nominalizmdir.

Nominalizmin egemen olduğu dünyanın, yani Aydınlanma'nın, mantıksal öznesi ise "sırasıyla köle sahibi, özgür girişimci ve yönetici"dur (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 117). Böylece bir kez daha iki yaka arasındaki yarı belirlenmektedir. Eleştirel Teori'nin, Aydınlanma'yı 'insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulması ve 'ergin olmama durumunu' da insanın kendi anlama yetisini bir başkasının kılavuzluğuna bırakmaksızın kullanamaması' olarak ortak tanımlamayı sürdürmekte olduğuna dikkat edilmelidir. Ancak Eleştirel Teori, aynı tanımları benimseyen bilim felsefecilerinin

aksine, Aydınlanma'nın sonucunu, özne olarak bilim insanına bağlamamaktadır. Oysa basit bir çerçevede, Eleştirel Teori'nin sistem ile doğa ilişkisini ele alışı, ufak bir terminolojik dönüşümle bilgi kuramsal bir tartışmanın merkezine kısmi taşmalarla yerleştirilebilir görünmektedir. Aşağıdaki uzun alıntı, kendi içerisinde taşmalar dışarıda bırakıldığında epistemolojik boyutla tam uygunluk gösterirken, 'taşmaların' yarattığı farklılaşmaya da işaret etmektedir:

Sistem ile doğanın uyumu sağlanmalıdır; nasıl sistemden yola çıkılıp olgular hakkında tahminde bulunuluyorsa, olgular da sistemi onaylamalıdır. Ama olgular praksise aittir ve her yerde bireysel öznelerin toplumsal bir nesne olarak doğayla temaslarını imler. Deneyim her zaman gerçek bir eylem ve katlanmalıdır. Ne ki fizik biliminde kuramın kendisini sınatırken başvurduğu algı çoğu zaman deney aletlerinde görülen elektrik kıvılcımlarına indirgenmiştir. Kaldı ki kıvılcımların görünmemesi de kural olarak herhangi bir pratik sonuç doğurmaz, olsa olsa ya kuramı çökertir ya da deneyi hazırlamakla görevli asistanın kariyerini (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 117).

Bir miktar 'aşırı yorum' riski alınarak, 'bireysel öznelerin toplumsal bir nesne olarak doğayla temasları' ifadesi Kuhncu terminolojide ve bilim sosyolojisi içerisinde tartışmaya dâhil edilebilir niteliktedir. Geri kalan ifadeler ise doğrudan bilgi teorisi tartışması içerisinde konumlanmaktadır. Oysa bu noktadan sonraki bölüm, bilim ya da bilgi teorisi üzerine kısmen de olsa 'yüzeyden taşan' kısım olarak gelmektedir:

Ama laboratuvar koşulları istisnadır. Sistem ile düşünüş arasında uyum yaratamayan bir düşünme, yalıtılmış görsel izlenimlere ters düşmenin ötesinde gerçek praksisle de çatışır. Beklentiler gerçekleşmemekle kalmaz, bir de beklenmeyen şeyler olur: köprü çöker, ekin sararıp solar, tıp insanları hasta eder. Sistematik düşünme eksikliğinin ve mantığa nasıl ters düşüldüğünü en belirgin biçimde gösteren kıvılcım kaçıp giden algı değil, ani ölümdür (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 117).

Taşma kısmidir, çünkü tartışmanın çekirdeği 'temsil problemi' ile ilişkilendirilebilir niteliktedir. Bunun için 'sistem' terimi yerine 'teori/kuram' teriminin ikame edilmesi yeterlidir. Aydınlanma'nın merkezindeki sistem / teori fikrinin, öznenin doğaya egemen olmasını en etkili biçimde destekleyen bilgi biçimi olması ile sistemin / teorinin ilkelerinin öz-varlığı korumanın ilkeleri olduğu gerçeğinin tartışmaya açılması bilgi kuramsal tartışmanın yüzeyinin altında kaldığı için bir taşma söz konusudur.

İnsanın kendi varlığını koruması için bilgiyi (ve sistemi) kullanması ile köle sahibi, özgür girişimci ve yönetici olarak öznenin kendi varlığını koruması için bilgiyi kullanması arasında bir geçişkenlik vardır. Çünkü Adorno için "saf sözel tanımlarla, basitçe kavramları tanımlayarak" felsefe alanında gelişme gösterilememesinin nedeni, kavramların bilgisine sahip olmak için "kavramların nasıl oluştuğunu ve kökenleri, tarihsel boyutu yönünden ne anlama geldiklerini bilme" gerekliliğidir (Adorno, 2017, s. 17). Bu, temsiller olarak alınsalar dahi, kavramların ontolojik tarihinin bilinmesinden başka bir şey değildir. İşte bu geçişkenlik, bilgi teorisi için konu-dışıdır ve bu nedenle yüzey-altıdır.

Hatırlanacağı üzere, *Bilimsel Dünya Kavrayışı*, yani epistemolojik konum alış, bu ve benzeri konuları –eğer olanaklıysa- bilim insanlarına (sosyal bilimcilere) bırakma sonucunu, bilgi kuramsal temelde üretmiştir. Eğer olanaklı değilse, bu konu felsefenin de konusu olamaz. Oysa Eleştirel Teori, bu tür bir 'ya / ya da'nın ötesine geçebilen bir toplumsal ve tarihsel eleştiri olma iddiasındadır. Adorno ve Horkheimer'in ifadeleri bu iddianın açık göstergeleridir:

Ne ki akıl aynı zamanda hesapçı düşünme merciidir. Bu, dünyayı öz-varlığı koruma hedeflerine göre düzenleyen ve nesneyi salt duyuşsal bir malzemedan boyunduruk altında alınacak bir malzemeye dönüştürmekten başka işlevi olmayan bir düşünmedir. Sonuçta genel ile özeli, kavram ile tekil vakayı dışarıdan birbirine uyduran şematikliğin gerçek doğasının günümüz biliminde endüstri toplumunun çıkarına hizmet ettiği açığa çıkar. Varlık, imal ve idare etme gözüyle görülmeye başlar. Her şey yinelenen ve birbirinin yerine konulabilen süreçlere dönüşerek sistemin kavramsal modellerinin salt bir örneği haline gelir (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 118).

Bu iddia Eleştirel Teori'yi Viyana Çevresi'nin bilgi kuramsal konumlanması bağlamında metafizikle sosyal bilim arasında bırakacak niteliktedir. Bu arada-kalmışlık, bilim konu edinilirken ontoloji devreye girdiğinde bir kez daha konum değiştirecektir.

Epistemolojik Uğrak 1: Temsil ve Müdahalenin Çakışması

Ontolojinin devreye girmesi, epistemoloji tarafından bir dayanak olarak kullanılmasını aşan bir harekettir. Yoksa örtük bir dayanak olarak ontoloji, epistemolojik hale getirilmiş biçimiyle her daim bilgi teorisinin parçasıdır. Bu parça, bilgi nesnesinin ya da 19. yüzyıldan sonrası için bilimin nesnesinin belirlenmesinden ibarettir. Tam da bu bağlamda, Kant'ın bilginin sınırlarını daraltması (kendisine göre, bilgiyi gerçek sınırlarına çekmesi) ile daha sonra pozitivistin “gerçek sınırlarına indirgenmiş olgular” üzerinden olanaklı bilgiyi belirlemesi arasındaki benzerlik (ve hatta devamlılık) bu kırılan ontolojik belirlemeyi de içerir. Bu anlamda pozitivistin ontolojisi, empirik realizmdir.

Auguste Comte'un hem genel düşünce tarihinde hem de tek tek bilimlerin tarihinde tespit ettiği ilerleme, gerçekliğe uygun yöntemin geliştirilmesinin tarihidir. Bu, “gerçek sınırlarına indirgenmiş olguları”, yani “olguların bizzat kendilerinin incelenmesinden geçen ve artık kendilikler tasarlamaya dayanmayan sınırlar” içerisinde verili oldukları haliyle olguları açıklamasını verebilen yöntemdir. Bu yöntem insanın iki temel ihtiyacı, düzen ve ilerlemeye duyduğu eşzamanlı ihtiyacı somut biçimde karşılayabilecek olan pozitif anlayışın açık göstergesidir (Comte, 2015, s. 19, 191, 192). O halde, bu epistemolojik tarih, aynı zamanda yöntemle bilginin konu edinebileceği yegâne gerçekliğin çakışmasının ontolojik gizil tarihidir. Yani, bilginin (ve bilgiyi konu almakla çerçevelemek anlamında felsefenin) gerçek sınırlarına çekilmesi, epistemolojik olduğu denli felsefi bir disiplin olarak ontolojiden vaz geçen (çekilen) ‘ontolojik’ bir hamledir de.⁴ Fakat pozitivistin metafizik karşıtlığı (katı anti-metafizik tutumu), kolaylıkla ontoloji-karşıtlığına ve kuramsal / teorik nesnelere var olduklarını varsaymaktan öte bunların varlığının gösterilmesinin umutsuz bir metafiziksel girişim olduğu fikrine dönüşür.

Diğer taraftan neo-pozitivistin içerisinde, dilsel dönüşünü yaşamış olan pozitivist için kuramsal / teorik terimlerin karşılık geldiği şeylerin ontolojik statüsü⁵ daima problemin bir parçası olmuştur. Orijinal pozitivistin, düzenliliğin ifadesi olarak bilimsel yasalara ve onları içeren teorilere mümkün olduğunca nedenleri katmamaya çalışırken, olguların gerçek sınırlarını duyu algısıyla çerçevelemiştir. Buna bağlı olarak, orijinal pozitivist için de kuramsal / teorik terimlerin karşılık geldiği şeyler gayet problemliydi ve bir pozitivist bunların ontolojik olarak var olduklarını öne sürmekten sürekli kaçınıyordu. Bu nedenle şöyle bir soru sıklıkla epistemolojiye sızılmaktaydı: ‘Atom adı verilen teorik nesnelere doğada aktüel varlığa sahip midirler?’ sorusunun olumlu yanıtı atom teorisinin başarılarına dayalı olarak verilebilir mi?

Bertrand Russell'ın aynı bağlamda *katı veriler* olarak adlandırdığı ve *eleştirici düşüncenin eritici etkisine dayanabilen veriler* olarak tanımladığı duyunun tikel olgularından, onların dışında bir şeyin varoluşunun çıkarılabiliyor olup olmadığını sorgulaması bu tartışma dâhilindedir. Epistemolojik olarak “doğrulama, her zaman, beklenen bir duyu-verisinin

⁴ Bununla beraber bilim tarihi içerisinde özellikle büyük değişim dönemlerinde ‘gerçeklik’ epistemolojik kavğaların asli cephelerinden biridir. Kopernik Teorisi'nin gerçekliğin bir ifadesi olmasıyla bir hesaplama aracı olması arasındaki fark, bizzat astronomlar arasında bir ikilik yaratmıştır. Diğer taraftan sosyal bilimlerde bu tartışmanın daha da ateşli geçtiği mecradır. Sosyoloji teorilerinin öne sürdüğü gibi, gerçek, ama asla tam olarak görünmeyen toplumsal süreçler var mıdır? ‘Libido’, ‘süper-ego’ gerçek midir? En güçlü soru ise şudur: “Herhangi biri tutarlı bir şekilde sosyoloji konusunda gerçekçi ve fizik konusunda gerçekçilik karşıtı veya bunun tam tersi olabilir mi?” (Hacking, 2016, s. 44). Bu çalışma açısından bu soru(lar), ontoloji – epistemoloji ilişkisi dâhilinde yeniden formüle edilebilir sorulardır.

⁵ ‘Kuark’, ‘üst-ego’, ‘geç kapitalizm’ ve benzerlerinin gerçek olup olmadığı problemi.

doğması demek”se (Russell, 1996, s. 77), bu, kuramsal / teorik bir terime bağlı olarak yapılan bir öngörünün doğrulanmasını da kapsayacaktır. O halde, öngörülen bir empirik verinin açığa çıkması, kuramsal / teorik terimlerden oluşan bir önermeyi doğrulayacaktır. Bu da ontolojik olarak o terimin gönderimde bulunduğu şeyin var olduğuna dair ‘kanı’yı güçlendirecektir. Ancak ontolojik temele ilişkin, epistemolojik kesinlik olanaklı değildir. Arada daima bir ‘kanı’ geçişkenliği var olacaktır. Esas soru “katı verilerimiz dışındaki herhangi bir şeyin varlığı bu verilerden çıkarımla öne sürülebilir mi?” sorusu olduğunda yanıt, ‘öne sürmemek için bir nedenin olmadığı’ ifadesiyle epistemolojik olarak savuşturulur.

Örneğin, Hempel bağlamında neo-pozitivizmin yanıtı, kuramsal açıklama ile ontolojik gerçeklik-görünüş ayrımının temellendirilemeyeceği ya da bilimsel açıklama modeliyle böylesi bir ontolojik görüşün karıştırılmaması gerektiğidir. Kuramsal açıklama ne tanıdık şeylerin (empirik gerçekliğin) ‘gerçekten orada olmadığını’ göstermeye çalışır ne de böyle bir sonuç doğurur. Atom teorisi, makro düzeydeki özelliklere neden olan mikro süreçleri açığa çıkarmaya çalışır. İçerdiği köprü ilkelerle, esas olarak açıklamaya çalıştığı makro düzeyle bağını korumaya devam eder (Hempel, 1966, s. 78). Bağın koptuğu noktada metafizik başlayacaktır ki bu esasında epistemolojinin sustuğu (ya da konuşmadığı) alan anlamındadır. Neo-pozitivist ‘terapi’nin dile uygulanması ile bilgi kuramsal olarak sınırlandırma ayracının belirlenmesi aynı şey olduğu için bu süreç Wittgensteinci sonuca varmaktadır: “Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı” (Wittgenstein, 2006, s. 173).

Bilgi kuramsal girişim böylece ontolojik gerilimi derinlere bastırır da gözlemlenebilir fenomen düzeyinde kalındıkça açıklayıcı genel yasaların formüle edilebilmesinin olanaksızlaştığının farkındadır. Bilim ve ona bağlı olarak da bilimsel açıklama ilerlemesine devam edebilmek için gözlemlenebilir fenomen düzeyiyle bağını koparmadan, bu düzeyin derinliklerine inmiştir ve inmek de zorundadır. ⁶ Carnap, sorunu “tekabüliyet kurallarının” kuramsal terimlerin tanımları olarak alınıp alınamayacağı tartışması üzerinden irdeler. Görüleceği üzere tartışma odağı halen epistemolojiyle çerçevelenmiş dildir.

Carnap’a göre, her ne kadar bu tür kuralları kuramsal terimlerin tanımları olarak kabul etmek ‘ayartıcı’ olsa da kuramsal terimlerle gözlemlenebilirliğin ilişkisi terimler arasındaki ilişki bu kabulün tam tersi yönündedir. Gözlemlenebilirliğin ilişkisi terimler, kuramsal terimler üzerinden tanımlanırlar: “Örneğin, ‘demir’, belirli tür partiküllerin konfigürasyonundan oluşmuş belirli tür atomların belirli bir düzenlenişinin meydana getirdiği küçük kristalize parçalardan meydana gelen bir cisim”dir (Carnap, 1966, s. 234). Buna karşın filozofların bilim insanlarına yönelttiği “bir elektron tam olarak nedir?” sorusu Carnap’a göre yanlış düzenlenmiş bir sorudur. Çünkü bir filin ne olduğunu bilmeyen bir çocuğa, filin büyük kulakları ve bir hortumu olan devasa bir hayvan olduğunu söylemek ve ardından da filin bir resmini göstermek gibi, elektronu tanıdık terimler ile ‘betimlemek’ ve ‘resmini göstermek’, bu terimin doğası gereği olanaksızdır. (Carnap, 1966, s. 234) Yapılabilecek tek şey, ‘operasyonel tanımlar’ (operational definitions) vermektir. Aynı fenomen alanını konu edinen farklı kuram sayısı kadar sayıda kavramsallaştırma olanaklıdır. Fakat bu büyüklüğün niceliksel ölçümüne ilişkin işlemler fizikçilere operasyonel tanımlar sağlar. Ölçülebilirlik, gözlemlenebilir olan ile bağın korunmasından başka bir şey değildir. Diğer bir deyişle, Hempel’in ifadesi ile örtüşecek biçimde, bilimin her aşamasında makro-düzeyle (pozitivizmin daimî çıkış ve varış noktası) bağ korunmaktadır. Fizikçiler, kuramsal terimleri ‘betimlemek’ yerine, onların operasyonel tanımlarını vermeye çalışırlar. Böylelikle filozofların geleneksel ontolojik sorusu olan ‘nedir?’ (*ti estin*) sorusu, operasyonel tanımlar ile kendilerini sınırlayan

⁶ Bu bir başka boyutta ideografik bilimler – nomotetik bilimle tartışmasına evrilen bir tespittir.

fizikçiler (bilim insanları) için bağlam dışı bir soru halini almaktadır.⁷ Ancak bu problemi bağlam dışında tutan çerçevenin sınırları, bilimin dinamikleri karşısında sabitliğini koruyamamaktadır.

İnsanlar temsil ederler. İnsan olmanın bir kısmı budur. En başta temsil etmek etrafımızdaki şeye benzeyen bir nesne yapmaktır. Benzerlik sorunsal değildir. Sonra farklı tür temsiller mümkün olur. Benzer neydi, hangisi gerçektir? Bilim ve onun felsefesinde bu sorun Demokritos ve onun atomları yüzünden en başından beri vardı. Bilim modern dünyanın tutuculuğuna dönüştüğünde, bir süreliğine de olsa, hedeflediğimiz tek doğruya ulaşma hayalimiz vardı. Bu hedef dünyanın doğru temsiliydi. Ama alternatif temsillerin tohumları da çevremizdeydi (Hacking, 2016, s. 181, 182).

Esasında alternatif temsillerin tohumları tam da bilimin içerisindeydi. *Temsil* teorilerle ilgilidir ve ana akım bilgi teorisi odağını buraya yerleştirmiştir. Oysa bilim söz konusu olduğunda gerçeklik ya da ontoloji *müdahale*ye ilişkindir.

Bilginin temelleri olduğunun öne sürülmesiyle, doğrulamanın öne çıkarılması arasındaki paralellik, neo-pozitivizmin orijinal pozitivizmle aynı ontolojik temele dayandırıldığını göstermektedir. Doğrulama yöntemi zeminden tepeye doğruysa, yani hassas gözlemlerle tespit edilen olgulardan elde edilen deneysel sonuçların dürüstçe kaydedilmesi ve bunlardan genellemeler yaparak analogiler kurulması ve nihayetinde varsayımlar ve kuramlara ulaşılması söz konusudur. Başlangıç noktası, protokol önermelerin gönderme yaptığı ‘sıfır noktası’ ontolojik zemindir. Ancak bu ontoloji problemi demektir. Bu problemi aşmanın epistemolojik yolu, ‘bilimsel araştırmada zemin yoktur’ demekten geçer: “Bilim kayaların üzerine hiçbir şey kurmaz. Aslında üzerinde bilimin kuramlarının cüretkâr yapısının yükseldiği yer adeta bir bataklaktır; bilim kazıklar üzerine dikilmiş bir yapıya benzer; kazıklar yukarıdan aşağıya doğru bataklığa sarkar –ama ‘var olan’ doğal bir tabana dayanmaz” (Popper, 2012, s. 136). Bu kazıklar hipotetik temsillerdir (bilimsel hipotezler). Gerçeklikle temas noktaları, onların problem çözücü gücüne görelidir. Nihayetinde, bu hipotezler problemlerin somutlaştırılmış örnekleri üzerinden sınırlar. Çözüm, yani yanlışlanmadan sınımadan çıkmak, geçici bir epistemolojik başarıdır. Böylece ontolojik temelin ne olduğuna dair soru, bir teorinin veya açıklamanın gerçeklikle temas noktalarına dair soruya dönüşür.

Bu bağlamda Popper için epistemoloji odağa daha yakındır ve ontoloji fondaki bir koşuldur. Teoriler arası seçim ya da karşılaştırma yapabilmeyen olanağını veren *doğruluğa yaklaşma* fikri, *realist bir dünya görüşü* varsayar ve hatta gerektirir. Bu, gerçekliğin herhangi bir teorinin betimlediği gibi olduğunu varsaymaz; bir gerçeklik olduğunu ve fikirler, teoriler, hipotezler olmaksızın da gerçekliğin var olduğunu kabul eder. “Bilim insan fikirlerinin üretim sistemidir: Buraya kadar idealizm haklıdır. Ancak bu fikirler olasılıklar karşısında başarısızlığa uğrayabilir. Bu yüzden sonuç olarak realizm haklıdır” (Popper, 2015, s. 37, 38). Ancak Popper’in epistemolojik süreci problemlerle başlatması ve problemlerle bitirmesi (2015, s. 15-19), onun bilgi teorisinin ontolojiyle temasını büyük ölçüde pragmatik kılar. Bu nedenle de kendisini metafiziksel realist olarak tanımlar (2015, s. 77, 78). Çünkü epistemoloji üzerinden (indirgeme hatasına düşmeksizin⁸) ontoloji tesis edilemez. Bu bağlamdaki gerçeklik tanımı (paradigması) fiziksel dünyanın (Popper’in Dünya 1’i) şeyleridir –taşlar, ağaçlar, hayvanlar. Buna ek olarak, Popper, Dünya 1’deki şeyleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilecek şeylere de ‘gerçek’ demeyi önerir (2015, s. 79, 80). Temas, ‘bizi etkileyen şeyler ve bu etkileyen şeyleri etkileyen şeyler’ üzerinden kurulduğundan tartışma ontolojik değil epistemolojik kalır. Söz konusu olan, bizi etkileyen ve bizim

⁷ Bu konunun (Hempel’in ve Carnap’ın kuramsal terimler, köprü ilkeler, tekabülîyet kuralları tartışmasının) daha geniş bir incelemesi için bkz. Anlı (2016).

⁸ Belli tanımlarla ya da tanımlar altında bilinenin, bu tanımlardan bağımsız olarak var olmadığı yönlü ya da bir şeyin kuramdan bağımsız tanımının verilemeyeceğinden kuramdan bağımsız şeyler yoktur demeye geçen bir indirgeme. Ana çerçevede, ontolojik problemleri epistemolojik formda çözme girişimi.

etkileyebileceğimiz şeylerdir ve kimi zaman bu ikisi arasında bir dolayım olarak kimi zamanda bizi etkileyen şeyler olarak temsiller odaktadır. Buna bağlı olarak da gerçeklik ‘temsil problemi’ altında tartışılır. Bu nedenle özellikle Kuhn ve sonrası için karşıt-bilim tezlerine⁹ yöneltilen eleştirilerin odak noktası realizm – anti-realizm gerilimi değil (ontolojik gerilim), rasyonalizm – irrasyonalizm gerilimidir (epistemolojik gerilim).¹⁰

Kuhn’un önerdiği gibi, ‘bilmek-istediğimize-doğru-evrim’ düşüncesinin yerine, ‘bildiklerimizden-başlayan-evrim’ düşüncesini koymayı” öğrenerek “bir sürü rahatsız edici sorundan” kurtulmak demek, “paradigma değişikliklerinin bilim adamlarını ve onlardan bir şeyler öğrenenleri gerçeğe gittikçe daha çok yaklaştırdığı yolundaki açık ya da örtülü inancımızı sonunda terk etmemiz” gerektiği anlamına gelmektedir. Bu temelde Kuhn, “tıpkı biyolojik evrimde olduğunu varsaydığımız gibi, bu sürecin de [bilimsel ilerlemenin] tümüyle belirli hiçbir hedef olmadan, yani her aşamasının daha yakından benzediği sabit ve sürekli bir bilimsel ‘gerçek’ olmadan meydana gelmesi de akla tamamen yatkındır” dediğinde (2000: s. 234, 235) köprüler yakılmaktadır. Çünkü bu, bilgi kuramsal yönelimin ontolojik temelini kaybedip bir irrasyonalizme savrulması olarak görülmektedir. Ontolojiden kopmuş Kuhn’un son çabaları da teori tercihinin tarafsız bir aritmetiğinin ve gereğince uygulandığı zaman her bireyi aynı sonuca götürecek sistematik bir karar verme işleminin bulunmadığını söylemesiyle (2000, s. 265, 266) boşa düşer.

Bu noktada, ‘temsil problemi’ni esas alan bilgi kuramsal modelleme girişiminin evrimsel süreci pragmatik temasa odaklanmaya ulaşır. Çünkü Kuhn ile birlikte, analitik gelenek için dahi bilimi tarihsizleştirerek kavramak olanaksız hale gelmiştir, fakat bu tarih ‘gerçeklik’ pahasına yazılamamaktadır. Bu durumda çıkış kapısı, “düşündüklerimizin değil de yaptıklarımızın tarihi”ne odaklanmak ve “gerçeklik bizim dünyada ne düşündüğümüzden çok ne yaptığımızla ilgilidir” demektir (Hacking, 2016, s. 36).

Ontolojik temasın ‘müdahale’ üzerinden kurulmasının pragmatikliği, bilimsel teorileri ‘işe yarar bir düşünce aracı’ olmaya indirgememe iddiasındadır. Bu kez de Wittgenstein’in ikinci dönemine gönderimle şu söylenebilir: Bilimsel teoriler alet çantasındaki aletler (Wittgenstein, 1998, s. 17) gibidir. Ancak çekicin işe yaraması, ‘çivi’nin ve çiviyle müdahale edilebilen diğer her şeyin gerçekten var olmasına bağlıdır. Böylece, araçsalcı olmayan bir pragmatik konum açılır. Bu konumun araçsalcı olmamasının diğer bir nedeni de teorilerin birer araç olarak ele alındıklarında yanlışlanabilir olmamalarıdır. Öyle ki, Newton Teorisi halen belirli sınırlar dâhilinde (ki esasında bu sınırlar pratik yaşamın tümüdür) uygulanabilirliğini korumaktadır. Çünkü pratik uygulamalara dönük araçsalcı amaçlar için bir teori yanlışlanmasının ardından da (limitleri dâhilinde) kullanılmaya devam edebilir. O halde, gerçeklikle temas noktasındaki pratik sonuç uygulanabilirlik ise, Newton Teorisi da en az Einstein’ın teorisi kadar gerçekliğe dairdir. Oysa bir teorinin yanlışlanmış olması onun gerçekliğe uymadığının açık göstergesidir. Gerçeklik hakkındaki bir varsayım (ki bütün bilimsel teoriler böyledir) sınandığında ve başarılı biçimde yanlışlandığında, çok açık bir biçimde herhangi bir varsayımın doğrudan çarpabileceği bir gerçekliğin var olduğu görülmektedir (Popper, 2002, s. 150-152, 155). Bu, gerçeklik hakkında şüpheli olunamayacak bir epistemolojik konumdur.

Bu konum epistemolojik boyuttaki temsiller ile ontolojik boyut arasındaki geçiş bölgesinde yer alan ‘nedensellik’ konusunda da sağlam bir temel oluşturmaktadır. Temsiller düzeyinde kaldığı sürece nedenselliği bir tür korelasyondan öte koyutlayamayan

⁹ Karşıt-bilim tezleri, ortodoks bilim anlayışına ve ona bağlı bilim imgesine karşıtlık anlamı taşımaktadır.

¹⁰ Buradaki esas hedef şüphesiz ki Feyerabend’dir. Çünkü Kuhn bu yolu açmış olsa da bilimsel rasyonaliteye hiçbir zaman –en azından açıkça- karşı çıkmaz. Ancak, Lakatos buna ikna olmadığından, Kuhn’a karşı Popper’ı tekrar düzenleme yoluna gitmiştir (Hacking, 2016: s. 33).

pozitivizmden farklı olarak bu epistemolojik konum, bir olayın belli bir sonucu üretmesinin nedeninin kavrandığının en önemli göstergesini ve kanıtını, bu olayları başka tür olayları üretebilmek için kullanabilmekte görür. Ölçmek temsili ontolojik statüsünü ancak bir yere kadar götürebilir. Oysa nedensellik kavrayışına bağlı olarak müdahale ederek yeniden düzenleyebilmek temsili ontolojik olarak gidebileceği son noktaya vardırır. Gerçeklik, bize etki eden ve bizim etki edebildiğimiz şeylerdir. Temsil ve müdahalenin tam çakışması ise (tam ifadeyle, ‘temsil olarak gerçeklik’ ile ‘müdahale olarak gerçeklik’in) ancak modern bilimle vuku bulmuştur. Bu nedenle, 17. yüzyıldan sonra felsefenin ayrı ayrı epistemoloji ve ontoloji (çoğu zaman bir diğeri dışlayan, yok sayan ya da önemsizleştiren) patikaları olsa da epistemoloji – ontoloji birlikteliğinin tartışılabileceği yegâne mecra ve konu artık bilimdir.

Ontolojik Uğrak 2: Ontoloji – Epistemoloji Sarkacında Bir Departman Olarak Felsefe

20. yüzyılın bilime rağmen felsefe yapılamayacak bir çağ olarak nitelendirilmesi, özünde şüphe götürmez bir tespittir. Ancak, bilimin ve / veya felsefenin böylesi bir çağdaki konumlandırılışı farklı düşünsel patikalara yol açacak denli ayırıcıdır. Bilim hakkında konuştuğunda / düşündüğünde “bilimlere karşı değil, onlar için ve onların özsel doğası hakkında berrak bir fikir sahibi olmak için” konuştuğunu / düşündüğünü ifade eden (1968, s. 14) ve ‘Varlığın anlamı problemi’ ile yola çıkarken bir epistemolojisinin olmaması üzerinden eleştirilebilecek olan Martin Heidegger’in şu ifadeleri¹¹ çok önemli iki bilgi kuramsal (bilim kuramsal) problem ile ilişkisellik taşımaktadır:

Araştırmacılar, öğretmenler ve öğrenciler topluluğunun varoluşu bilimin egemenliği altındadır. Varoluşumuzun temellerinde, özünde neler oluyor ki, bilim artık tutkumuz haline geldi?

Bilim dalları birbirlerinden oldukça ayrı; metodolojileri de temelden farklıdır. Bilimlerin gittikçe filizlenen bu çoğulluğunu bugün yalnızca üniversitelerin ve fakültelerin teknik örgütlenişi bir arada tutabiliyor ve bunlar ancak disiplinlerin pratik amaçları doğrultusunda anlamlı birer birim olarak sürdürülebilmekteler. Bütün bunlara karşın, bilimlerin kökleri özsel toprağında çoktan kurumıştır. (1993, s. 94)

İlk problem, felsefe içerisinde epistemolojinin (bilgi teorisinin) nasıl ilk ve tek felsefe haline dönüştüğüne / dönüştürüldüğüne dair disipline içkin soruyla, bilimsel dünya kavrayışına ulaşan düşünmenin epistemolojik tarihine dair kökensel soruyu birleştiren problemidir. İkinci problem ise, özellikle 1960’lı yıllardan sonra bilim teorisi içerisinde kendisini hissettirecek olan çok-paradigmallık probleminin görece olarak çok erken ifşasıdır. Çok-paradigmallık probleminin kökeninde Kuhn’un bir ‘tespiti’ yer almaktadır: “Paradigma değişiklikleri gerçekten bilim adamlarının, araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur. Söylemek istediğimiz, bu dünyayla olan ilişkileri yalnızca gördükleri ve yaptıkları ile sınırlı kaldığı ölçüde, bilim adamlarının bir devrimden sonra farklı bir dünyayla ilişki kurduklarıdır” (2000, s. 175). Mevcut problem, birbiri yerini alan paradigma değişimi yerine, eş zamanlı olarak tedavülde olan paradigmlar çoklusunda -özellikle sosyal bilimlerde- dünyanın nasıl görüneceğine (ya da var olacağına) ilişkindir. Epistemolojik olarak uzlaşmasalar da Kuhn’u andırır biçimde Popper’in bilimsel ilerlemenin daima “daha ilginç, daha az geleneksel ve buna bağlı olarak da daha az ‘olası’ teorilere’ doğru olduğu görüşüne (2002, s. 320) uyarlanacak biçimde Heideggerci *patikalar* yaklaşımı, tam da bu problem üzerinden işlemselleştirilebilir ya da bu probleme uyarlanabilir. Çünkü Popper’in, özellikle sosyal bilimlerde olmak üzere, bilimde amacın daima hakikat (*truth*) olduğu ve fakat ulaşılanın her daim hakikate-benzer (Xenophanes’in kullandığı biçimiyle *eoikota*)¹² olacağı savı (2002, s. 320) ilk bakışta umulmayacak kadar *Patikalar*’a yaklaşmaktadır. Ontoloji çıkışlı bir temsil eleştirisi, her iki problemi de görünür kılmaktadır. Modern Bilimsel

¹¹ Tam da *Bilimsel Dünya Kavrayışı* ile aynı yılda, yani 1929’da.

¹² Popper’in ve Heidegger’in pre-sokratik filozoflara dönüşlerinde ortak, gördüklerinde ise farklı oldukları belirtilmelidir.

Devrim'in '*ground plan*'ı, epistemolojik perspektif içerisinde bilimde işler olan temel bilgi teorisisidir. Oysa Heidegger'in ontolojik bakışı, aynı problemi başka bir konumda formüle eder:

Bir deney hazırlamak, altında özgül hareketler dizisinin zorunlu ilerleyişinin izlenebileceği koşulları tasarlamak, kavramlarla temsil etmek, yani hesaplama yoluyla daha baştan kontrol etmek demektir. Fakat bir yasa tesis etmek, nesne alanının *ground plan*'ına bir referans ile gerçekleştirilebilir. Bu *ground plan*, koşulların temsilini sınırlandırır ve bir kriter tesis eder. Böylesi bir temsil ediş içinde ve onun kanalıyla deney rastgele bir imgelemeyle başlamaz. Newton bu nedenle *hypothesis non fingo*, yani "belirlenmiş temeller gelişigüzel uydurulmamıştır" demektir. (1977, s. 121)

Modern, pozitivist kuruluş dönemlerinden bu yana sosyal bilimlerin bilgi kuramsal modellemesinin istendiği gibi ilksel modele, yani deneysel bilimlerin bilgi kuramsal yapısına 'tam uygunluk' göstermemesi epistemolojik bir problem olarak konumlandırılır. Oysa ontolojik perspektifte, bunların *ground plan*'a olan uyumsuzluğu olarak kendisini gösteren problem, "sakın bu uyuşmazlık çeşitli disiplinlerde uygulayıcılar olarak bizlere, bütün egemenliğine karşın sözü geçen 'ground plan'ın sınırlılıkları hakkında bir şeyler söylüyor olmasın?" (Nalbantoğlu, 2009, s. 17) sorusunu sordurur. Ontolojik zeminden konuşulduğunda, "tarihsel insan bilimlerinin kesinlikten uzak oluşu bir eksiklik değil"dir. Bu bilimlerin "nesnesini oluşturacak alanın tasarlanması" hem farklı hem de "kesin bilimlerdeki zorluğa oranla gerçekleştirilmesi çok daha güç bir iştir" (Heidegger, 1977, s. 120, Nalbantoğlu, 2009a, s. 18).

Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun Steiner'e gönderimle dile getirdiği 'theoria' (teori / kuram) önerisi tam da ontolojiden çıkış olarak bilimi konu edinen bir meta-bilim (meta-fizik?) bakışıdır. "İnsan bilimlerinde teori bilimlerin kazandığı prestij karşısında sınırların bozulmasıdır" ifadesinden yola çıkan Nalbantoğlu, Gadamerci bir anlamda teoriyi, temsillerden alarak geçmişteki anlamına geri götürmeyi önerir ki bu Heideggerci (yani ontolojik) bir çağrıdır.

Teoriyle haşır neşir olmak tıpkı bir kutsama/kutlama gibi bir derdi, bir meseleyi başkalarıyla paylaşan kişinin o anda meseleye gözünü kaptırması ve düşünümünde onunla birleşmesi ise buna ne demeli? Böylece *theoros* sözcüğün tam anlamıyla görendir. *Theoria* da öncelikle öznelğin tutumu, öznelğin kendi kendini belirleyişi olarak kavranmamalı, tersine her ne ise görülen onun üzerinden anlaşılmalıdır. (Nalbantoğlu, 2009b, s. 95, 96)

Modern teknolojinin özünün yer aldığı alana ait olan Modern Bilim, özünde temsillerin alanına aittir. Her ne kadar bu tespit, ontolojik zeminden yapılmış olsa da açığa çıkan soru / problem bir kesişim alanıdır: Temsil ve onunla ilişkili olarak gerçeklik problemi epistemolojiye mi, ontolojiye mi yoksa bir tür bir-aradalığa mı aittir? Neo-pozitivizm için problem bu noktada düğümlenmektedir, çünkü bilgi teorisine dönüşmüş haliyle epistemoloji ilk ve tek -olanaklı- felsefedir. Dolayısıyla, bilimler çağında ontolojiye ait bir problem alanı olmayacağı gibi, bir tür bir-aradalık da olanaksızdır.

Buradaki teorik-kurumsal problem, bilimi çözümleyen mantıkçılardan oluşması gereken akademik felsefenin, bilimin (ve / veya bilimselliğin) kapı bekçiliğini ya da sınır jandarmalığını yapması gerekirken, bilim disiplinlerinin bu bekçiliği ya da jandarmalığı tanımamasındadır. Aslında Thomas Kuhn'un da ifade ettiği üzere, bilime geçişe damgasını vuran şey Popperci anlamda (yani epistemolojik anlamda) dahi eleştirel söylemin bir yana bırakılmasıdır. Bir çalışma alanı bir kez bu geçişi yaptı mı, eleştirel epistemoloji ve hatta eleştirel olmayan epistemolojik modelleme sadece alanın temelleri yine tehlikede olduğu o bunalım anlarında yeniden ortaya çıkar. Salt birbiriyle yarış eden teoriler arasında bir seçme yapma zorunda kaldıklarında, bilim insanları filozoflar gibi davranış sergilerler" (Kuhn, 1977, s. 273). Epistemoloji, neo-pozitivizmde olduğu gibi, teorik-kurumsal olarak bilime yardımcı bir etkinlik ve akademik bir birim olarak konumlandırıldığında, genel bilim etkinliğinin sadece özel anlarında (bunalım dönemlerinde) ihtiyaç duyulan bir yardımcı olarak

çerçevelenmektedir. Ancak bu yardımcıya kurumsal başvuru yok-seviyesindedir. Bu bağlamda felsefenin, en azından üniversite içerisinde neo-pozitivizmin tasarımı yaptığı işlevi de yerine getirip getiremediği oldukça tartışmalıdır. Bu durumda, “felsefenin içine düştüğü bu durumun diğer disiplinlere çıkarttığı fatura, felsefi eleştirinin yokluğunda onların tekno-bilimsel dünya metafiziğinin giderek daha fazla kölesi olmalarıdır” (Nalbantoğlu, 2009a, s. 32). Açığa çıkan bu problem-durumunun nedenlerinden biri felsefenin, en azından kurumsal olarak ‘bilimselleşmesi’ ile “tıpkı öteki disiplinler gibi (...) üniversiter çatı altında ders programı olan bir akademik mesleğe, uzmanlığa indirgen”mesidir (Nalbantoğlu, 2009a, s. 32). Fakat esas odaklanılması gereken neden, bu dönüşümün temelindeki *Bilimsel Dünya Kavrayışı*’nın epistemolojik problemi aydınlatılabilir ve çözebilir kapasitesindeki görece yetersizlikte saklıdır.

Bu bir gösterge olarak alındığında, sosyal bilimler açısından gündeme getirilen probleme (bunların *ground plan*’a olan uyumsuzluğu olarak kendisini gösteren problemin bütün egemenliğine karşın sözü geçen ‘ground plan’ın sınırlılıkları hakkında bir şeyler söylüyor olabileceği) bilgi teorisiyle çerçevesiz bilim felsefesinin konumlanması da dâhil olur. Çünkü bu konumlanışın kendisi de *ground plana* görelidir ve pragmatik olarak işlevsel sonuç vermemektedir. “Bilimlerin disiplin duvarları arkasına çekilerek yekdiğeriyle iletişimsizlik içine düştüğü ve ‘uzmanlaşma’yla birlikte gelen ‘ne işe yarar’ın Von Humboldt’un üniversite idealinin (...) yerine konduğu yeni cesur dünyada; (...) üç tür yabancılaşma olarak (...) *Universitas scholarum* ve *Universitas literarum*’un çöküşleri, buna karşın *cui bono*’nun (neye yarar) yükselişi”nin (Nalbantoğlu, 2009b, s. 89) kendisini bir problem-durumu olarak tespit edebilecek, konu edinebilecek bir epistemoloji mümkün müdür? *Bilimsel Dünya Kavrayışı*’nın epistemolojik problemi aydınlatılabilir ve çözebilir kapasitesindeki görece yetersizlik işte bu soruda düğümlenmektedir.

Epistemolojik Uğrak 2: ‘Yassı Ontoloji’den ‘Derin Ontoloji’ye Geçişin Hipotetik Yolu

Roy Bhaskar’ın *eleştirel realizmi* bu düğümü çözebilecek içsel uğrak olmakla birlikte, dışsal ontolojik eleştirilerle de örtüşür niteliktedir. Onu, içsel bir uğrak yapan, Bhaskar’ın kendi bilgi kuramsal araştırma programını Locke’cu bir şekilde bilim ve insanın özgürleşmesi projeleri için bir yardımcı olarak felsefeyle örtüştürmesidir. Onu dışsal eleştirilerle (ontolojik konumla) buluşturan ise, yine kendi programını, felsefenin içine iliştirilmiş olduğu kavramsal sistemleri ve sosyal yaşam formlarının çözümleyicisi ve potansiyel eleştirmeni olarak algılamasıdır (Bhaskar, 2015, s. 22). Bhaskar’ın bilim felsefesini (bilgi / bilim teorisini) ontoloji öncelikli bir epistemoloji kılan ise, onun realizm anlayışıdır. Bhaskar’ın transendental sorusu, “bilimin olanaklı olabilmesi için dünya zorunlu olarak nasıl olmalıdır?” biçimindedir ve bu sorunun yanıtı “ontoloji adını hak etmektedir” (2008, s. 13). Oysa Bhaskar’ın penceresinden bakıldığında ‘klasik bilim felsefesi’nin sorusu, “ürettiği bilginin gerekçelendirilebilmesi için bilim nasıl olmalıdır?” biçiminde düzenlenmiştir (2008, 33).

Bu anlayış, yine ‘yüzey’ metaforu üzerinden kendisini açığa vurmaktadır. Her felsefi girişim, bilişsel söylem ya da pratik faaliyet ontoloji anlamında bir realizmi gerekli kılarken, önemli olan bu gerekliliğin nasıl konumlandırıldığıdır. Bu bağlamda, pozitivizm ve neo-pozitivizmi kapsayacak biçimde empirist veya empirik realizm (ki bu tür bir realizm ‘epistemoloji-öncelikli’dir), “gözlemlenebilir fenomenlerin ve onların altında yatan ve bunları üreten kalıcı yapılar ve doğurgan mekanizmalar olduğunu fark edemeyen bir realizm formudur. Diğer bir deyişle, gerçekliği son derece yüzeyseldir.” Öyle ki bu perspektifte bilgi ve dünya, noktaları birbirine izomorfik olarak tekabül eden yüzeyler gibi görünürken, bu yüzeysellikte, olgu formu (verili kabul edildiği anda tarihsizleştirilen olgular) “Kuhn’un ‘normal bilim’ olarak adlandırdığı şeyin ideolojisi olarak hareket eder” (Bhaskar, 2008, s. 15; 2015, s. 23 31). Özellikle sosyal bilimler ya da sosyal teori bağlamında, Bhaskar’ı ‘safkan’ bilgi kuramsal tartışmaya dâhil eden ise, onun eleştirel realizminin ‘sosyal teori’ çerçevesidir:

Sosyal sistemler özü itibarıyla açık olduğundan ve yapay olarak kapatılamayacağından, toplum kuramlarının ampirik olarak test edilmesinde kullanılacak kriterlerimiz öngörülü olamaz ve dolayısıyla münhasıran açıklayıcı olmalıdır. Bu, örneğin, Marksist iktisat kuramının önceden bulunmuş olabileceği herhangi bir tahmininin başarısızlığıyla yanlışlanmış sayılamayacağı anlamına gelir; aynı şekilde ancak bir dizi tarihi ve güncel verinin aydınlatılmasındaki açıklayıcı gücüne referansla doğrulanabilir veya desteklenebilir (ve rasyonel olarak geliştirilebilir) -elbette güçlü açıklayıcı bir kuram, kendisini gelecekte gösterebilecek eğilimler hakkında koşullu tahminlerde bulunmamıza imkân verecektir. (Bhaskar, 2015, s. 26)

Bhaskar, dünyayı teorilerle birlikte yarattığımız ve değiştirdiğimiz yönlü “süper-idealizm”den (2015, s. 35) ayrıldığı gibi, epistemolojik dönüşe de karşıdır. Ona göre, epistemolojik dönüş, “ontolojik soruların her zaman epistemolojik formda yeniden incelenebileceği fikrine (yani, varlık hakkındaki açıklamalar her zaman (varlığa dair) bilgimiz hakkındaki açıklamalar olarak analiz edilebilir (...) fikrine)” dayandığı için bir “epistemik hata”dır (2008, s. 5, 26; 2015, s. 38).

Her iki ‘savrulma’ da bilim felsefesi temelinde bilimsel süreksizlik ve değişim tartışmasının harlandığı dönemde (Popper, Kuhn, Feyerabend ve Lakatos’un çalışmaları) belirginleşmektedir. Bu da Hacking’in alternatif temsillerin açığa çıktığı (çoğaldığı) dönemde gerçeklik probleminin belirginleşmesi teziyle uyumlu görünmektedir.¹³ Eş-ölçülemezlik problemiyle ilişkili biçimde teori-seçimi probleminin gölgesinde kalan ‘gerçeklik’ problemi kendisini her üçünü de kapsayan bir çerçevede dayatır. “Bilimsel sürecin dışında var olan değişmeyen reel nesnelere bilimsel pratiğin bir fonksiyonu olarak bilim içinde üretilen değişen bilişsel nesnelere arasında açıkça bir ayırım yapılmasının zorunlu hale” gelmesi (Bhaskar, 2015, s. 56) çerçevenin üç kenarındadır. Çerçeveyi kapatıp, problematik hale getiren dördüncü kenar ise bilimin yeterli bir açıklaması için bu ikisi arasındaki ilişkinin kurulmasının gerekliliğidir.

Bu gereklilik Kant’ın numen – fenomen ilişkisini kurmak zorunda kalmasına dek geriye götürülebilecek ontolojik ve epistemolojik bir problemdir. Bu zorunluluk, Kant’ın Newton Bilimini model olarak bir bilim olarak metafiziğin kuruluşuna giden yolda “kaçınılmazcasına zorunlu olan” başlangıç sorusunu (metafizik olanaklı mıdır?) sorabilmesinde (2000, 3, 4) ve doğa bilimlerine öykünme girişiminde (Kant, 2015, s. 24, 25) görünür durumdadır. Bu epistemolojiden doğan bir şey olarak, eğer olanaklıysa metafiziğin var olabilmesi demektir. Bu olanaklılık sınaması ise epistemoloji merkezlidir. Ancak, ontolojik probleminden (numen problemi) kendisini arındıramaz. Bu da Bhaskar’a dayanılarak oluşturulan yukarıdaki çerçevenin prototipinin Kant’ta açığa çıktığının göstergesidir. Ancak bu prototip aynı zamanda epistemolojinin ve ontolojinin ayrı yollara (patikalara) doğru ayrılmaya başlamasının da kökenidir. Diğer bir ifadeyle, Kant, sonraki epistemoloji ve ontoloji patikalarının başlangıcında diğer konuların tanımlanabileceği sınırdır. Bilgi teorisinin sonraki gelişiminde pozitivism ve özellikle de neo-pozitivism Kantçı epistemoloji misyonunu üstlenirken yaklaşımsal kökenlerini Hume’a ve tümevarımsal mantığa dayandırmış olması da bu tespiti güçlendirmektedir. Bu bilgi teorisi içerisinde derin bir tartışma konusu olan olgu önceliklilik / teori önceliklilik ayırımının saflarıdır: Hume mu, Kant mı? Bu sorunun bağlamı, bu çalışmanın temel hipotezini bir kez daha öne çıkarmaktadır: epistemoloji – ontoloji birlikteliğinin tartışılabilirliği yegâne mecra ve konu artık bilimdir. Fakat bu, tarihsel olarak felsefede zorunlu bir ontoloji-epistemoloji ilişkisi doğurmamıştır.

¹³ Diğer taraftan, 1920’li yıllarda Einstein’ın İzafiyet Teorisi, Marx’ın tarih teorisi, Freud’un psikanalizi ve Adler’in psikolojisi tedavülde dolaşıma girmişken, tam da bu ‘karmaşa’ içinde bilimle sahte-bilimi ayırımı üzerine araştırma yapan mantıki pozitivismin (Viyana Çevresi’nin) ontolojiyi kapı-dışarı etmesi bilim tarihsel açıdan Hacking’in tezine bir karşıt-örnek olarak alınabilir.

Popper'ın bu temelde Kant, Sokrates ve Einstein'ı bilgi kuramsal bir çerçevede birleştirmesi ve yanlışlamacı bilgi teorisi çerçevesini Kantvari bir biçimde kurguladığı “bilim nasıl olanaklıdır?” sorusu merkezli olarak kurması tesadüfi değildir. Bu bilgi kuramsal modelleme, Einstein'a dayanarak gerçeklik hakkındaki bilimsel bilginin hiçbir zaman kesin olamayacağı (kesin olarak doğrulanamayacağı) ve buna bağlı olarak da bilimsel bilginin geleneksel ve / veya günlük dildeki anlamıyla ya da felsefi kullanımındaki anlamında ‘bilgi’ olmadığı tespitiyle bu soruya dair hipotetik bir konum açar. Son olarak da Sokratik konumlanışı ufak bir revizyonla bu hipotetik-epistemolojik konumla birleştirir: ‘Bildiğim tek şey, tüm bilgimin hipotetik olduğudur’ (Popper, 2009, s. xxv, xxvi). Popper'ı ontolojiyle temas ettiren Kantçı temeldir. Eleştirel realizmin, bilimsel sürecin dışında var olan değişmeyen reel nesnelere (geçişsiz nesnelere)¹⁴ ile bilimsel pratiğin bir fonksiyonu olarak bilim içerisinde üretilen değişen bilişsel nesnelere (geçişli nesnelere)¹⁵ ayrımı (Bhaskar, 2008, s. 6, 11-14; 2015, s. 56) neredeyse tam olarak Kantçıdır. Ancak, eleştirel realizmin bu noktadan sonrasında mutlak bir ayrımla epistemoloji yolundan (patikasından) gitmemesinin nedeni, diğer bir deyişle, ontolojik problemden kendisini azade tut(a)mamasının nedeni bilimin amacına dair belirleniminde yatar: Bilim, “hepsinin mutlaka insanoğlu için anlaşılabilir olduğunu bildiğimiz, doğa fenomenlerinin sebeplerini keşfetme, dünyanın geçişsiz yapısını kavrama girişimi”dir (Bhaskar, 2015, s. 77).

Bu bağlamda bilim felsefesine (teorisine) dışsal ontolojik konumlanış ile Bhaskar'ın bilim felsefesine içkin konumlanışı arasındaki esas benzerlik (ya da çakışma) Bhaskar'ın sosyal bilime dair bilgi kuramsal-ontolojik yaklaşımında belirlemektedir. Tamamen epistemolojik olmayan (epistemolojiye indirgenemez) ontolojik nedenlerle doğa bilimselden farklı olan sosyal bilimsel teoriden söz etmek için açıklama – hermeneutik yorum düalizmine düşmeye gerek yoktur. İnceleme nesnesi olan toplum, algılanamaz olması anlamında zorunlu olarak teoriktir ve bu nedenle, aynı manyetik alan gibi etkilerinden bağımsız biçimde empirik olarak saptanamaz. Ayrıca, sosyal bilimsel teorinin nesnesi, etkilerinden bağımsız olarak var değildir. Bu ontolojik fark, özel epistemolojik bir güçlük yaratmaz. Güçlük, epistemoloji çıkışlı yönelimin sürekli doğa bilimlerini model alması sonucu kapalı sistemleri önceden varsayıyor olmasındadır. Oysa ontolojik farkın epistemolojik tamamlayıcı, sosyal bilimsel teorinin öngörücü (kestirimci) olmaktan çok, açıklayıcı olmasında açığa çıkar. Bu da epistemolojik bir düalizm anlamına gelmemektedir. Çünkü “sosyal bilimde, nedensel bir mekanizmaya dair bir hipotez üretilir üretilmez, ondan sonra münhasıran açıklayıcı gücüne atfen de olsa, tamamen *empirik olarak* test edilebilir” (Bhaskar, 2015, s. 138; 2017, s. 82). Bu perspektiften sadece sosyal bilimsel teorinin nesnesinin geçişsiz varlığına dair savın sınırlandırıldığı sonucu doğmaktadır. Sınırın tekabül ettiği çizgi çok önemli bir bilgi kuramsal tartışmayla örtüşür. “Tıpkı toplumsuz bir sosyal bilim imkânsız olduğu gibi, kendine ait bir tür bilimsel, ilk-bilimsel veya ideolojik bir teorisi olmayan bir toplumun da (sadece aktörlerin etkinliklerinde ne yaptıklarına dair sahip olduğu kavrayışlara dayansa dahi) düşünülemez” (Bhaskar, 2015, s. 137; 2017, s. 86, 89) olmasıyla Popper'ın vurguladığı bilimde hipotetik konumun (hipotezin, varsayımın) denemeden önce zorunlu olarak var olması gerektiği tezi örtüşür. Bir farkla ki, sosyal bilimci için önsel bir hipotezin (teorinin) yokluğunda, uygun inceleme / araştırma nesnesinin oluşturulmasına dair akut problem doğa bilimlerinin aksine düşük yoğunlukludur. Çünkü “sosyal bilimcilerin uğraşması gereken fenomenlerin çoğu, sosyal etkinliklerin *kavrama bağımlı* doğaları sayesinde, belli tanımlar altına hâlihazırda saptanmış” durumdadır (Bhaskar, 2015, s. 138, 139). Bu Heidegger'in dünya-içinde-varlık kavramsallaştırmasının bilim felsefesindeki karşılığıdır. Daha doğrusu, bu paralellik

¹⁴ Bilimsel keşif ve araştırmanın bilimden bağımsız nesnelere; şeyler, yapılar, mekanizmalar, süreçler ve olaylar vb.

¹⁵ Teoriler, paradigmlar, modeller, araştırma yöntem ve teknikleri vb.

Heidegger'in kavramsallaştırmasının ve onu belirleyen çerçevesinin bağlamsal olarak bilim felsefesi içerisinde işlemselleştirilebilir olduğunun göstergesidir. Bu işlemselleştirme, Popper'in (epistemolojik odak) hipotetik konumların zorunluluğu fikrini kapsarken, bu konumların daimî olarak hipotetik kalacağı tezini ontolojik vurguyla dışarıda bırakır. Çünkü hipotetik konum(lar), onları üreten ontolojik koşullar açısından belirlenirken (somut dünya-içindelik), eleştirel açıklama her ikisini de kapsayacak biçimde öz-düşünümseldir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde öngörü hedeflendiği sürece hipotetik kalacak konum(lar), açıklama söz konusu olduğunda ontolojik temelli kuramsallığa / teorikliğe kavuşur. Bu aynı zamanda bilimde (daha doğru bir ifadeyle bilgi / bilim teorisinde) postüla edilmiş olan açıklama ile öngörü ya da açıklama ile yanlışlanabilirlik arasındaki simetrinin kırılmasıdır (Bhaskar, 2008, s. 125).

Bu kuramsallık ve kırılma, çoğulluğa (çok-paradigmallık) olanak tanır. Çünkü çoğulluk bilimin geçişli (epistemolojik) boyutunda söz konusuyken ve gerçekliğin farklı düzeylerine ilişkin, geçersiz (ontolojik) temelde Kuhncu bir değişim söz konusu değildir. Diğer taraftan bu yaklaşım Popper'ci modelin olanak tanıdığı çoğulluktan da ontolojik odağıyla ayrılır. Eleştirel rasyonalizmin pragmatik (praksiste) sınıyıcı bir temas noktasıyla ilişkilendiği ontolojik zemin 'sosyal atomculuğu', yani bireyleri esas alırken (Popper, 2010, s. 128) eleştirel realizm, bireylerin (ve grupların) içinde yer aldığı, empirik olarak verili olmayan ilişkilerin toplamı olarak toplumu ontolojik zemin olarak alır (Bhaskar, 2017: s. 50, 51) ve toplumların insanlara ontolojik olarak indirgenemezliğinin altını çizerek (2017, s. 127).

Bu, eleştirel rasyonalizm ile eleştirel realizm arasındaki farkın göstergesidir. Bhaskar, Kuhn'un eş ölçülemez paradigmasını karşılaştırılabilir ve hatta sınama için zorunlu olarak karşılaştırılması gereken bir hale dönüştürür. Epistemolojik odak ontoloji aleyhine vurgulandığında (ki bu empirik realizme örtük ya da açık biçimde çakılı kalmaktır) açığa çıkan eş-ölçülemezlik problemi, ontolojik odakla ortadan kaldırılır. Hem karşılaştırılabilirlik hem de sınanabilirlik bağlamında kuramların '*a posteriori hakemi*', kuramların açıklama gücü dolayımıdır. Açıklama da daha önce ifade edildiği üzere, ontolojik derinleşmeyi gerektirir. Bu derinleşme, gerçekliğin üç düzeyini açığa çıkarır: Gerçeklik düzeyi (ontolojik mekanizmalar), aktüel düzey (olaylar), empirik düzey (deneyimler) (Bhaskar, 2008, s. 46, 47). Yüzeyle kalmak, deneyim ve onun temelindeki olguları örtük ontolojik temel olarak kabul etmek anlamına gelmektedir. Epistemolojik olarak kuram öncelikli konum (hipotez yoksa olgu [tespiti] yok) (Popper, 2015, s. 16-19, 140, 141), idealist bir savrulmayı da beraberinde getirebilmektedir. Böylece Kuhncu eş-ölçülemezlik probleminin neden rasyonalizm – irrasyonalizm sarkacına sıkıştığı da aydınlanmaktadır: Örtük idealist ontoloji fona yerleştiğinde sahne alan epistemolojik tartışma, olgu tespitinin (ve bunu olanaklı kılan paradigmatik / hipotetik bakış biçiminin [geçişli nesnelere]) ötesine geçemediğinden ve fakat idealist ontolojiye düşmekten de kaçındığından kısır döngüye girmektedir. Bu döngüden çıkışın tek yolu, pragmatik ölçütü (Hackingci ve dahi Popperci 'müdahale'yi) tek ontolojik ölçüt ve bunun yanı sıra ilerleme ölçütü olarak kabul etmekten geçmektedir. Bu daha temelde, "bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır" (Bacon, 2012, s. 120) ve "bilimlerin gerçek ve doğru hedefi, yeni keşifler ve zenginliklerle insan yaşamını donatmaktır" (Bacon, 2012, s. 157) diyen Francis Bacon'ın tespitini yinelemek anlamına gelmektedir. Eğer bilgi ile insan gücü eş anlamlıysa, gücün artması bilginin arttığı açık göstergesidir. Ancak bu, tam da Bhaskar'ın (ontolojik perspektifin) eleştirdiği bilimi epistemolojik boyutta öngörü gücü ile sınırlamak demektir. Oysa ontolojik perspektif, bilimin gücünü açıklama gücüne bağlamaktadır. Açıklama da ontolojik temeldeki mekanizmalara, yapılara ve nedensel yasalara ilişkindir. Bu bağlamda hemen belirtilmelidir ki deneyim ve onun konusu olan olgular ya da olaylar yapılardan, yapılar mekanizmalardan daha az gerçek değildir. Bhaskar'ın örneğiyle, açıklama için elektronlarla deneyimin konusu olan masalar arasındaki ilişki, 'tekabüliyet kuralları'

açısından değil, nedensel ilişkiler açısından anlaşılmalıdır (2008, s. 49). Bu ilişki, ‘gerçek’ iki nesne arasındadır.

Ontolojik perspektif ‘müdahale’nin ve ‘öngörü’nün öne çıkarılmasını, bilimsel girişime dair temeldeki iki momentin görülmemesine bağlar. Teori momenti, dünyanın aktif nedensel yapısına ulaşmak için yapay biçimde kapalı sistemlerin kurulduğu momentken, teorilerin açık sistematik uygulamaları, teorilerin sonuçlarının dünyanın fenomenlerini açıklamak, öngörmek, inşa etmek ve teşhis etmek için kullanıldığı ikinci bir momenti oluşturmaktadır (Bhaskar, 2008, s. 108). Diğer bir deyişle, teoriler dünyanın ontolojik (gerçek) üretken yapısını kavrayabilmek için yapay kapalı sistemler olarak var olurken, onların uygulamaları (sınanmaları, uygulanmaları, onlarla müdahale) dünyanın yine gerçek ve açık sistematik fenomenleriyle yüzleşirler. Bu nedenle teorilerin öngörülleri ve sınanmaları ‘diğer tüm durumlar sabitken (*ceteris paribus*)’ eklentisini taşırlar. Fakat gerçeklik söz konusu olduğunda ve amaç dakik öngörüler, bu dakiklik üzerinden sınamalar olduğunda diğer tüm durumların hiçbir zaman sabit olmadığı (açık sistem) sıklıkla göz ardı edilir. Bu eklenti Popperci yanlışlamacı modelin ad hoc hipotezlerle başının belada olmasının ve Lakatos’un Popper revizyonlarının bir kısmının tam merkezindedir. Lakatos – Popper ekseninde bu tartışma bilgi kuramsal modelleme için önemli ve verimli olsa da problemin kökeninin görülebilmesi ancak ontolojik derinlikle olanak kazanır. Çünkü yüzeyle kalındığı sürece, ontolojik fark (nedensel yasalarla – fenomen örüntüleri arasındaki; doğanın mekanizmalarıyla onların ürettiği olaylar arasındaki fark) da görünmez kalacaktır. Böylece açığa çıkan farklılaşmamış gerçeklik (empirist ontolojinin görebildiği tek gerçeklik), farklılaşmamış bir bilimde (yanlış modellenmiş doğa biliminde) yansımaları bulmaktadır.

Sonuç Yerine veya Ara Sonuç

Bilime dair metinler-arası düzlemde elde edilen tarihsel analiz bir tür ilk görünüştür. Bu ilk-görünüş uzlaşmaz bir ikiliği açığa vurmaktadır. Bir yanda epistemolojinin ilk ve tek felsefe olduğunu kabul eden ve esasında bilimi tek araştırma (daha doğrusu çözümlenme) nesnesi olarak kabul eden ‘mantıkçılar / epistemologlar’, diğer yanda felsefeyi eski konumunda, eleştirel ve ontolojik konumda tutan ve ontolojik derinliği konu edinen filozoflar. İlk grup için ‘modern gerçek’ epistemolojik bir birimdir ve başlangıç daima ‘bilgi’dir; ikinci grup için ‘varlık’ ontolojik bir temeldir ve daima başlangıçtır. Böylece, felsefe açısından *ilk felsefe* olarak ontolojiyi ya da epistemolojiyi belirlemenin açığa çıkardığı meta-problem, felsefe için seçilen bir hedefe nasıl ulaşılabileceği değil, hangi hedefin seçileceğine dair ayırıcı bir kavşak noktasıdır. Ancak, yine metinler-arası olmak üzere yapılan tematik analiz göstermektedir ki hangi hedefin seçileceğine dair farklı konumlanışlar felsefede belirgin ayrımların oluşmasına neden olmakla beraber, bilimi konu edinen ve birbirinden ‘çok’ uzaklaşmış konumlanışlar (epistemolojik ve ontolojik) yine de aynı problemleri teşhis etmektedirler.

Bu çalışmada ‘ontolojik uğrak 1’ olarak başlıklandırılan konumlanış Aydınlanmanın pozitivistizme, mevcut durumun mitoslaştırılmasına dönüştüğü eleştirisini üretmektedir. Bu eleştiri ile temelde ve doğrudan Aydınlanmanın bir epistemolojik projeye ve eleştirel konumu olanaksız kılacak bir ‘verili durum’ formuna dönüştürülmesini cepheden hedef almaktadır. Epistemolojinin kovduğu ve artıklarını temizlenmeye çalıştığı metafizik, ontoloji üzerinden eleştirel felsefe olarak geri dönmekte ise örtüşme olanaksız görünmektedir. Oysa, pozitivistizmden neo-pozitivistizme oradan da Popper, Kuhn ve ardıllarına doğru yol alan epistemolojik damar tek biçimli olmadığı gibi, karşılaştırılmaz, alternatif bilim/bilgi yorumları çoğulluğu da değildir. Bu silsile, temel problem(ler)ini çözme girişiminde bir çoğullaşma ve ardından probleme görelilik olarak elenme mekanizmalarının çalıştığı evrimsel bir süreçtir. Bu sürecin ilk örneklerine (ilk çoğullaşma), pozitivistizm ve neo-pozitivistizm

yakından bakıldığında ontolojik problemi tamamen ıskartaya çıkarmadıkları açık biçimde görülecektir. Pozitivizmin ontolojisi olarak empirik realizmden Bhaskar'ın eleştirel realizmine doğru bir hat her daim var olmuştur. Bu hat, örtük bir ontoloji (ontolojik kabuller kümesi) olmanın ötesinde bizzat epistemolojik düzlemde tartışma ve araştırma konusudur. Bilim dilinin analizinde, teorik terimlerin varlık statüsüne dair tartışma, neo-pozitivizm için tali bir tartışma olmanın ötesinde, epistemolojik problemle doğrudan ilintilidir. Bilimsel (veya bilimsel olma iddiasında olan) teorilerin öne sürdüğü gibi, gerçek, ama asla tam olarak görünmeyen toplumsal süreçler var mıdır? “‘Libido’, ‘süper-ego’ ve benzerleri gerçek midir?” gibi sorular epistemoloji temelli ontolojik sorulardır. Ancak bu analizin nesnesine uygunluğunun sağlanması için dış bakışın iç bakış üzerinden kurulması gerekir. Örneğin, epistemoloji kökenli olarak “dil bir temsile ‘bu gerçektir’ denmesiyle başlar” ifadesinin idealizm ile hiçbir bağlantısı yokken, dış bakış bunun idealizmin açık ifadesi olarak görebilir. Oysa, problem odaklı olarak dış bakış (ontolojik konum) iç bakış üzerinden (epistemolojik konum) kurulduğunda, önce temsillerin yapımının gelmesi, ardından temsillerin gerçek ya da gerçek dışı, doğru ya da yanlış, sadık ya da sadakatsiz şekilde yargılanmasının söz konusu olması ‘doğruluk problemi’nin kodlanmasından başka bir şey değildir. Durum buysa, Adorno ve Horkheimer’in ‘mimesis’ ve ‘nominalizm’ tartışması ile epistemolojik problem arasında bir çakışma açığa çıkmaktadır. Diğer bir çakışma ise ‘ontolojik uğrak 2’de gösterilen Heidegger – epistemolojik problem çakışmasıdır. Bir epistemolojisi olmamakla veya epistemolojiye yer vermemekle eleştirilen Heidegger’in felsefe içerisinde epistemolojinin (bilgi teorisinin) nasıl ilk ve tek felsefe haline dönüştüğüne / dönüştürüldüğüne dair disipline (felsefeye) içkin soruyu, bilimsel dünya kavrayışına ulaşan düşünmenin epistemolojik tarihine dair kökensel soruyla birleştirdiği görülmektedir. Ama esas ilginç çakışma, özellikle 1960’lı yıllardan sonra bilim teorisi içerisinde kendisini hissettirecek olan çok-paradigmallık probleminin görece olarak çok erken ifşasının ontoloji temelli bir metne girmiş olmasıdır. Popper’ın bilimsel ilerlemeye dair epistemolojik teorisi ile Heideggerci *patikalar* yaklaşımı, tam da bu problem üzerinden işlemselleştirilebilmekte ya da en azından bu probleme uyarlanabilmektedir.

Hemen belirtmelidir ki bu çakışmalar, sonuçlarda veya çözümde hemfikir olmanın değil, aynı problem üzerine ‘teori’ üretildiğinin kanıtıdır. Bununla birlikte, Adorno ve Horkheimer’in ilgili bölümde alıntılanan ve analiz edilen ‘sistem -doğa uyumu’ tartışmaları ile epistemolojik damarın ileri aşamalarında yer alan Kuhn’un bilim sosyolojisi ile aşırı-benzerliği dikkat çekicidir. Gösterildiği üzere bu tartışmanın çekirdeği ‘temsil problemi’ ile ilişkilendirilebilir niteliktedir. Özellikle ‘sistem’ terimi yerine ‘teori/kuram’ terimi ikame edildiğinde (ki bu ikame bir tür çeviri-şiddeti değildir) birbirlerini anlayamayan veya anlamayacak ‘paradigmalar’ bir anda aynı problem üzerine tartışır hale dönüştürülebilmektedir. Diğer taraftan, epistemoloji temelli olarak ontolojik sorulara yanıt verebilmenin açığa çıkan olanaklı tek yolu ‘müdahale’ olarak görülmektedir. Yani, bilim söz konusu olduğunda gerçeklik ya da ontoloji, *müdahale*, diğer bir deyişle epistemolojik anlamda pragmatik bir kriter üzerinden tesis edilir. Bu da ontoloji temelli tekno-bilim eleştirisi ile yüzleşmek zorunda kalacak bir sonuç olarak bir kez daha iki kanadı aynı masaya oturtur. Bu masada, rasyonalizm – irrasyonalizm gerilimi (epistemolojik gerilim) ile realizm – anti-realizm gerilimi (ontolojik gerilim) ortak bir payda bulmaktadır. Roy Bhaskar’ın *eleştirel realizmi* bu ortak payda üzerine yükselmekte olan epistemolojik anlamda içsel bir uğraktır. Bhaskar’ın epistemolojik başarı tespitini kodlaması gerilimi aşmak için bir çıkış sağlayabilme potansiyeli taşımaktadır: Öncelikle epistemolojiye yeni bir soru eklenmelidir: Bilimin olanaklı olabilmesi için dünya zorunlu olarak nasıl olmalıdır? Bilim olanaklıdır, bunu gösteren bilimin fiili tarihi ve epistemolojik odaklı araştırmadır. Ancak sorunun yanıtı ontolojik bir hamle gerektirmektedir. Bhaskar’ın çağrısı ve girişimi, ek olarak epistemolojiye

içkin çoğullaşma (Popper, Kuhn, Feyerabend ve Lakatos'un çalışmaları) Hacking'in alternatif temsillerin açığa çıktığı (çoğaldığı) dönemde gerçeklik probleminin belirginleşmesi teziyle uyumludur. Örneğin, epistemoloji içi (bilim/bilgi teorisi içi) eş-ölçülemezlik problemiyle ilişkili biçimde teori-seçimi probleminin gölgesinde kalan 'gerçeklik' problemi kendisini her üçünü de kapsayan bir çerçevede dayattığında, içsel (epistemolojik) ve dışsal (ontolojik) konumlar aynı problem(ler)i görmektedirler.

İki farklı konumdan aynı problem(ler)in görünür durumda olması, bu 'problem(ler)in gerçekliğinin' en açık göstergesidir. Epistemolojiyi bilgi (bilim) teorisine dönüştüren içkin evrimsel sürecin temel dinamiği olan problem(ler)in, dışsal bir hat, yani ontolojik konum için de neredeyse aynı içerikle görünür olduğu açığa çıkmaktadır. Zorlama bir benzetmeyle, iki 'paradigma' aynı olgusal tespitite örtüşmektedir. O halde, 17. yüzyıldan sonra felsefenin ayrı ayrı epistemoloji ve ontoloji (çoğu zaman bir diğerini dışlayan, yok sayan ya da önemsizleştiren) patikaları olsa da epistemoloji – ontoloji birlikteliğinin tartışılabileceği yegâne mecra ve konu artık bilim ya da 'bilim problemi'dir. Ancak ontolojiler arası tercihte epistemolojik kriterin ne olduğu, pragmatik temasın (müdahale) tek meşru kriter olup olmadığı halen bir araştırma konusudur.

Kaynakça

- Adorno, T.W. ve Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (N. Ülner – E. Öztarhan Karadoğan, çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Adorno, T.W. (2017). *Metafizik kavram ve sorunlar*. (İ. Serin, çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Anlı, Ö. F. (2016). *Bilim savaşları –modern bilim imgesinin dönüşümü-*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ayer, A. J. (1998). *Dil, doğruluk ve mantık*. (V. Hacıkadiroğlu, çev.). 2. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bacon, F. (2012), *Novum organum*. (S. Önal, çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Bernal, J. D. (2009). *Tarihte bilim –cilt 2-*. (T.Ok, Çev.). 2. Baskı. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bhaskar, R. (2008). *A Realist theory of science*. New York: Routledge.
- Bhaskar, R. (2015). *Gerçekliği geri kazanmak*. (B. Sumer Aydaş, çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Bhaskar, R. (2017). *İnsan bilimlerinin felsefi eleştirisi -natüralizmin olanaklılığı-*. (V. S. Öğütle, çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Carnap, R. (1966). "The Elimination of metaphysics through logical analysis of language". A.J. Ayer (ed.). *Logical positivism.*, (A. Pap, translated by). pp. 60-81. 2nd Printing. New York: The Free Press.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma*. (E. Ataçay, çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Gulbenkian Komisyonu (2011). *Sosyal bilimleri açın –sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor-*. (I. Wallerstein, C. Juma, E. Fox Keller vd). 8. Baskı. (Ş.Tekeli, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hahn, H.; Neurath, O.; & Carnap, R. (1996). "The Scientific conception of the World: The Vienna Circle", S. Sarkar (Ed.). *The Emergence of Logical Empiricism -From 1900 to the Vienna Circle-*, p. 321-341. New York: Garland Publishing.

- Hacking, I. (2016). *Temsil ve müdahale -doğa bilimleri felsefesine girişte temel konular-*. (O. A. Altınok, çev.). 1.Baskı. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Hawking, S. & Mlodinow, L. (2012). *Büyük tasarım*. (S. Ögünç, çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Heidegger, M. (1968). *What is called thinking?*. (F. D. Wieck & J. G. Gray, Translated by). New York: Harper & Row
- Heidegger, M. (1977). “The age of the world picture”, in *The question concerning technology and other essays*, (Translated by W. Lovitt) . pp. 115 – 154. New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. (1993). “What is metaphysics?”, D. F. Krell (ed.), in *Basic writings*. 2nd rev. and expanded edition, pp. 89-110. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- Hume, D. (2014). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*. (M. Özgen, çev.). İstanbul: Biblos Kitabevi Yayınları.
- Kant, I. (2000). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena*. (İ.Kuçuradi-Y. Örnek, çev.). 4. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2015). *Arı usun eleştirisi*. (A. Yardımlı, çev.). 4. Baskı. İstanbul: İdea Yayınları.
- Kuhn, T. (1977), “Logic of discovery or psychology of research”, in *The Essential Tension – Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, pp. 266-293. USA: The University of Chicago Press.
- Kuhn, T. (2000). *Bilimsel devrimlerin yapısı*. (N. Kuyaş, çev.). İstanbul: Alan Yayınları.
- Locke, J. (1996). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, çev.). 2. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2009a). “Modern Çağ’da universitas kavramına ne oldu?”, *Arayışlar* içinde, s.13-36. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2009b). “Üniversite A.Ş. & ersatz bilim”, *Arayışlar* içinde, s.85-102. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Popper, K. R. (2002). *Conjectures and refutations*. London: Routledge.
- Popper, K. R. (2009). *Two fundamental problems of the theory of knowledge*. T. E. Hansen (ed.). (A. Pickel, trans.). London and New York: Routledge
- Popper, K. R. (2010). *Açık toplum ve düşmanları cilt 2 –Hegel, Marx ve sonrası-*. (H. Rızatepe, çev.). 4. Baskı. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Popper, K. R. (2012). *Bilimsel araştırmanın mantığı*. 5. Baskı. (İ. Aka, İ. Turan, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Popper, K. R. (2015). *Hayat problem çözmektir –Bilgi, tarih ve politika üzerine-*, 5. Baskı. (A. Nalbant, çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Reichenbach, H. (1936). Logistic empiricism in Germany and the present state of its problems. *The Journal of Philosophy*, 33(6), pp. 141-160.
- Reichenbach, H. (1968). *The rise of scientific philosophy*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Russell, B. (1996). *Dış dünya üzerine bilgimiz*. (V. Hacıkadiroğlu, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

-
- Schlick, M. (1966). "The turning point in philosophy". A.J. Ayer (Ed.), in *Logical positivism*. (D. Rynin, trans.). pp. 53-59. 2nd Printing. New York: The Free Press.
- Snow, C. P. (2010). *İki kültür*. (T. Birkan, çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Stremlin, B. (2007). "Otoritenin kuruluşu: modern dünyada bilimin yükselişi", R. E. Lee; I. Wallerstein. *İki kültürü aşmak –modern dünya sisteminde fen bilimleri ile beşerî bilimler ayrılığı* içinde, s.17-49. (A. Babacan, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (1998). *Felsefî soruşturmalar*. (D. Kanıt, çev.). İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2006). *Tractatus logico-philosophicus*. (O. Aruoba çev.). 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
-

COMMUNICATIONS

İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Hareketler: Sistemik Bir Literatür İncelemesi

Communication Technologies and Social Movements: A Systematic Review of Literature

Zafer KIYAN*

Öz

Günümüzde iletişim teknolojileri toplumsal hareketlerde yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, dünya genelinde araştırmacıların artan ilgisiyle karşılaşmıştır. Literatürde iletişim teknolojilerinin toplumsal hareketlerdeki rolü üzerine hararetili bir tartışmanın olması bu açıdan şaşırtıcı değildir. Bu çalışma, niteliksel ve niceliksel içerik analiz yöntemlerini kullanarak, toplumsal hareketleri iletişim ekseninde ele alan 53 makalenin sistemik literatür incelemesine ilişkin sonuçları sunmaktadır. Söz konusu çalışmalar beş kategori altında incelenmiştir. Birinci ve ikinci kategorilerde bu çalışmaların hangi toplumsal hareketleri ve hangi iletişim araçlarını analiz ettikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü kategorilerde bu çalışmaların hangi metodolojiyi ve hangi veri toplama tekniklerini kullandıkları incelenmiştir. Beşinci kategoride ise bu çalışmaların toplumsal hareketler ve medya arasında nasıl bir ilişki kurduklarına bakılmıştır. Birinci ve ikinci kategoriler altında yapılan sorgulama en fazla Arap Baharı ve Occupy Wall Street protestolarının incelendiğini ve en fazla Twitter'in analiz edildiğini göstermiştir. Üçüncü ve dördüncü kategoriler altında yapılan araştırma en fazla niceliksel ve niteliksel içerik analiz tekniklerinin kullanıldığını ve en çok sayısal-tabanlı veri toplama tekniklerinin tercih edildiğini ortaya koymuştur. Beşinci ve son kategori altında yapılan inceleme ise medya ve toplumsal hareketler arasında olumlu bir ilişki kurulduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: İletişim teknolojileri, Toplumsal hareketler, Twitter, Facebook, Arap Baharı, Occupy Wall Street

Abstract

Communication technologies have become pervasive tools in social movements in recent years. These uses have met with growing researcher's attention around the world. This is why the role of communication technologies in social movements is currently a hot topic in academic circles. Using the qualitative and quantitative content analysis, this study presents the result of a systematic literature review of 53 journal articles that deal with the use of communication technologies in social movements. The literature review was carried out under five categories. In the first and second categories, the emphasis was given to which social movements and communication tools these studies analyze; in the third and fourth categories, their methodologies and data collection techniques were examined; and in the fifth category, the relationship they establish between social movements and media was explored. According to the results, mostly the Arab Spring and Occupy Wall Street protests were examined in these studies and Twitter was analyzed the most. The results also showed that quantitative and qualitative content analysis techniques were used the most in these studies and computational-based data collection techniques were utilized at the highest level. Finally, the results demonstrated a positive relationship between media and social movements in the examined studies.

Keywords: Communication technologies, Social movements, Twitter, Facebook, Arab Spring, Occupy Wall Street

Giriş Yerine: İletişim Araçları ve Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler yalnızca günümüze değil geçmişe de özgü olaylardır. Ancak, kapsama alanı daha genişlemiş iletişim araçlarının dolayısıyla bu olayları artık daha yaygın, daha yoğun ve daha yakın bir biçimde gözlemleyebiliyoruz. Böylesi bir „zaman ve mekân sıkışmışlığı“ içinde şimdilere özgü toplumsal olayların sembolik ilk kıvılcımı da Tunus'ta parlamıştır. Yoksulluğun kısıkcındaki bir gencin, Muhammed Buazizi'nin, yalnızca tezgâhına

* Araş. Gör. Dr., Ankara Ünversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, zkiyan@media.ankara.edu.tr

el konulduğu için değil, aynı zamanda maruz kaldığı şiddeti ve adaletsizliği de protesto etmek için kendisini ateşe vermesiyle başlayan olaylar zinciri önce Mısır'a ardında neredeyse bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasına yayılmıştır. Ancak olaylar olduğu yerde durmamış, bir çarpan etkiyle, benzer toplumsal koşulların yaşandığı coğrafyalara sirayet ederek İspanya ve Yunanistan'ı içine alıp kıta Avrupa'sına oradan da Birleşik Krallığa ve en sonu Birleşik Devletler'e uzanarak Amerika kıtasına kadar ulaşmıştır. Bu arada Türkiye de bu gelişmelerin dışında kal(a)mamıştır.

Toplumsal talepler doğrultusunda benzer ya da farklı görüşteki toplumsal grupların ortak bir hedef etrafında eyleme geçmesiyle somutluk kazanan ve bu nedenle „toplumsal“ nitelik kazanan hareketler (Özen, 2013), yalnızca hareketin nedeni (toplumsal, siyasal, iktisadi ya da çevresel) açısından değil, başlama biçimi, içeriği, failleri, ilerleme süreci ve sonucu bakımından da birinden diğerine değişiklik gösterebilmektedir. Fakat sergiledikleri ortak bir özellik bulunmaktadır ki o da iletişimsel bir karaktere sahip olmalarıdır. Bennett & Segerberg (2012), bu duruma bakarak günümüzdeki toplumsal hareketlerin kolektif (collective) olmaktan çıkıp, birleştirici-bağlayıcı (connective) hale geldiği yorumunda bulunmaktadırlar. Yazarlara göre, bu hareket çeşidinin başta gelen özelliği katılımcıların farklı iletişim kanallarını kullanarak harekete dahil olmalarıdır. Buna göre, iletişim araçları harekete katılanlar arasında adeta düğümler oluşturmakta ve onları birbirlerine bağlamaktadır.

Daha yaygın, daha yoğun ve daha yakın hale gelen toplumsal hareketler, akademisyenlerin de ilgisini çekmekte gecikmemiştir. Nitekim toplumsal hareketler daha düne kadar akademide unutulmaya yüz tutmuş bir konu başlığıyken şimdilerde farklı disiplinlerden araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Artan bu ilgi birden fazla araştırma alanını ortaya çıkarmıştır. Buna, yalnızca sosyal bilimler alanı değil, uygulamalı bilimler alanı da dahildir. Örneğin, son dönemde matematikçiler, özellikle de sosyal ağ analiz tekniğini kullanarak, toplumsal eylemlere katılmanın algoritmik öğelerini açığa çıkarma çabası içindedirler. İletişim alanı da bu alanlardan biridir ve konuya olan ilgi yukarıda belirttiğimiz ortak özellik nedeniyle son derece yoğundur. Toplumsal hareketleri iletişim araçları ekseninde inceleyen çalışmaların bu yoğunluğu, daha şimdiden geniş sayılabilecek bir literatürün oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma, temsil edici bir örneklem çerçevesinde, söz konusu literatürü iletişimsel nitelik ve nicelikleri açısından çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu durumda, eldeki çalışmayı sistematik bir literatür incelemesi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Literatür incelemeleri birden fazla çalışmanın sonuçlarını bir araya getirme olanağına sahiptir, ancak değerlendirmeye dahil edilen çalışma sayısı arttıkça, ulaşılan bulguların sayısı da doğru orantılı olarak artmakta ve her an kaotik bir sonuçla karşı karşıya kalma riski büyümektedir. Çalışmada bu sorunun üstesinden gelebilmek için beş kategori oluşturulmuş ve mevcut literatür bu kategorilere göre incelenmiştir. Buna göre, birinci ve ikinci kategorilerde bu çalışmaların hangi toplumsal hareketleri ve hangi iletişim araçlarını analiz ettikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü kategorilerde bu çalışmaların hangi metodolojiyi ve hangi veri toplama tekniklerini kullandıkları incelenmiştir. Beşinci kategoride ise bu çalışmaların toplumsal hareketlerle medyayı nasıl ilişkilendirdiklerine bakılmıştır.

Kapsam

Bu çalışmanın kapsamı, birden fazla sınırlamaya tabi tutularak oluşturulmuştur. Öncelikle, ilgili literatürde toplumsal hareketler ve siyasal katılım arasında sınırları kalın çizgilerle belirlenmiş bir ayırım bulunmadığını belirtmemiz gerekir. Özgül bir örnek olarak, siyasal katılım üzerine geniş bir literatür oluşmuştur (Boulianne, 2015). Ancak, genel eğilim, Boyle ve Schmier'in (2009) çalışmasında olduğu gibi, ikisini birlikte ele almak yönündedir. Bu çalışmada da benzer bir tutumla ikisi arasında bir ayırım yapılmamıştır. Ancak, özel olarak

medyanın, daha çok da sosyal medyanın oy verme davranışları üzerindeki etkisini inceleyen (örneğin, bkz. Theocharis & Lowe, 2015) ya da siyasal parti kampanyalarındaki rolüne odaklanan (örneğin, bkz. Bode & Dalrymple, 2014) çalışmalar, toplumsal hareketlerle gevşek bağlantıları nedeniyle dikkate alınmamıştır. Bunun yerine, herhangi bir toplumsal harekete dâhil olmayı, siyasal katılım perspektifinden inceleyen çalışmalar (örneğin, bkz. Segesten & Bossetta, 2017) göz önünde bulundurulmuştur.

Diğer taraftan, yalnızca uluslararası hakemli dergilerde yayınlanmış makaleler çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Kuşkusuz bunun başta gelen nedeni, hakemli dergilerin hâlâ akademik dünyada bilgi üretiminin merkezinde yer almalarıdır. Dergilerin seçiminde tarandıkları dizinler dikkate alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, dergilerin ISI Web of Science ve SCOPUS gibi tanınmış dizinlerde olmasına özen gösterilmiştir. Yine de analize konu olan makalelerin tümünün bu kapsama girmediğini belirtmemiz gerekir. Yeri gelmişken, İngilizce dışında kalan dillerdeki makalelerin de kapsam dışında tutulduğunu belirtmeliyiz. Bunun başlıca nedeni, yazarın diğer dillerdeki yetersizliğidir. Ayrıca ilgili literatürün İngilizce dilinde yoğunlaşmış olması da bu sınırlandırmada etkili olmuştur. Bu durumda, Türkçe yazılmış makaleler de zorunlu olarak kapsam dışı kalmıştır.

Çalışmanın yalnızca makalelere odaklanmış olması, Castells (2015), Carty (2015) ve Gerbaudo (2012) gibi isimlerin çalışmalarının da dâhil olduğu birçok kitabın inceleme dışı kalmasına neden olmuştur. Bu tercihin başta gelen nedeni, eldeki çalışmanın sınırlılığdır. Gerçekten de onlarca kitabın zengin içeriğini bir makalenin sınırları içerisinde kalarak ele alıp incelemek son derece zordur. Kitap bölümlerinin de kapsam dışı kalması benzer bir gerekçeyedir. Bu açıdan, başta Price & Sabido (2016) olmak üzere, diğer birçok derleme kaynak çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Konferans bildirileri de kapsam dışında tutulmuştur, ancak farklı bir gerekçeyle. Günümüzde gerek ulusal gerekse de uluslararası konferanslar, bilginin üretildiği platformlar olmaktan giderek uzaklaşmaktadırlar. Bunun nedeni, konferansların giderek yüksek katılım ücretlerinin talep edildiği ve böylece ticarileşmiş bir bilim dünyasının ayrılmaz parçası haline gelmeleri değildir yalnızca. Daha da önemlisi, katılımcıların bu eğilime ayak uydurmaları ve bu türden konferansları atama koşullarını hızlıca ve kolay yoldan karşılayabilecekleri araçlar olarak görmeleridir. Aslında birbirini besleyen bu iki olgu, yazınsal çalışmalarda nitelik kaybına yol açmaktadır. Diğer taraftan, konferans bildirilerinin tam metinlerine ulaşmak da her zaman olanaklı olmamaktadır. Özetlemeye çalıştığımız bu ve benzeri gerekçelerle konferans bildirilerine dayalı literatür bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Sonuç olarak, söz konusu sınırlamalar eşliğinde bu çalışma, uluslararası hakemli dergilerde İngilizce dilinde yayınlanmış 53 makaleyi kapsamaktadır.

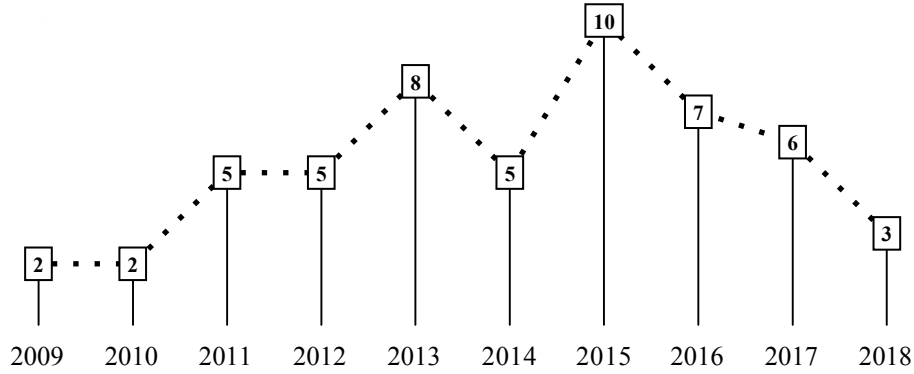
Araştırma Tasarımı ve Yöntem

Bu çalışmanın nihai biçimine dört ayrı aşamadan geçilerek ulaşılmıştır. İlk aşamada, çalışmanın planlaması yapılmıştır. Bu aşamada, öncelikli olarak çalışmanın amacı belirlenmiş ardından örneklemin oluşturulmasında hangi ölçütlerin esas alınacağına, verinin nasıl toplanacağına ve bulgulara ulaşmada hangi analiz yöntem(ler)inin kullanılacağına karar verilmiştir. Yapılan bu planlamaya uygun olarak ikinci aşamada veriler toplanmıştır. Buna göre, daha önce yapılmış olan benzer çalışmalarda (Boulianne, 2015; Jungherr, 2016) olduğu gibi, dergiler başta olmak üzere akademik veri tabanlarından (örneğin, Elsevier, Sage, Taylor&Francis, JStor, Google Akademik vb.) yararlanılmıştır. Makaleler, söz konusu veri tabanlarında, *social movement* (toplumsal hareket), *protest movement* (protesto hareketi) *communication technologies and social movements* (iletişim araçları ve toplumsal hareketler), *media and social movement* (medya ve toplumsal hareket), *media in social movements*

(toplumsal hareketlerde medya), *the role of media in social movements* (medyanın toplumsal hareketlerdeki rolü) gibi anahtar kelime ve kavram setleri kullanılarak elde edilmiştir.

Çalışmanın örneklemini oluşturacak makalelerin seçiminde herhangi bir tarih aralığına bağlı kalmamıştır. Buna karşın, en eski makalenin tarihi, toplumsal hareketlerin yaygınlaşma süreciyle ilginç bir biçimde örtüşerek 2009 olmuştur. Bu, Tunus'ta ilk hareketin başladığı tarihe denk düşmektedir ki bundan sonra toplumsal hareketlerin sayısında hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Bu amaçla hazırlanan Grafik 1, incelenen makalelerin tarihsel dağılımını göstermektedir. Buna göre, toplumsal hareketleri konu alan akademik makalelerde yoğunlaşma 2015 yılında gerçekleşmiş görünmektedir. Bu durumun olası nedenleri arasında, Arap Baharı protestolarının yaygınlık kazanması, belirli bir görünürlük düzeyine ulaşması, buna bağlı olarak, özellikle 2010'dan sonra, toplumsal hareketlerin iletişimsel tarzının Avrupa'da ve ABD'de eş zamanlı olarak örnek alınır hale gelmesidir.

Grafik 1: Makalelerin tarihlere göre dağılımı

Öte yandan, makalelerin seçiminde, coğrafi anlamda da herhangi bir sınırlamaya gidilmemiştir. Böylece, ele alınan toplumsal hareketler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da baş gösteren Arap Baharı protestolarından, İspanya'da Indignados'a (Öfkeliler Hareketi), Amerika'da Occupy Wall Street'e ve en sonunda Türkiye'de Gezi Parkı'na uzanarak geniş bir ölçüye yayılmıştır. Bu tercih, toplumsal hareketleri inceleyen çalışmaların birbirlerinden nasıl farklılaştığını görmek açısından oldukça yararlı olmuştur. Tarama sonucunda ulaşılan makaleler gözden geçirilmiş, ilgisiz olanlar elenmiştir. İncelenmeye değer bulunan makaleler ise kartopu (snowball) örneklem seçim tekniğinden yararlanılarak daha detaylı bir gözden geçirme sürecine tabi tutulmuştur. Bu süreçte, makalelerin kaynakçaları taranmış, atıf alan makaleler seçilmiştir. Yanı sıra, Google taraması yapılarak yazarların (erişilebilir durumdaki) özgeçmiş bilgilerine ulaşılmıştır. Bu yolla, yazarların aynı konuda başka bir çalışmasının olup olmadığına bakılmıştır.

Üçüncü aşamada, örnekleme dahil edilerek ana veri kaynağı konumuna gelen makaleler, Bengtsson'ın (2016) kendi çalışmasında anlattığı hat takip edilerek incelenmiştir. Buna göre, her bir makale kodlanmış ve önceden belirlenen kategoriler dikkate alınarak analiz edilmiştir¹. Söz konusu kategoriler, daha önce işaret edildiği gibi beş ana başlıkta toplanmaktadır: 1.) Mevcut literatürün bir parçasını oluşturan makale hangi toplumsal hareketi incelemektedir, 2.) Bu incelemede hangi araştırma tekniğini kullanmaktadır, 3.) Hangi iletişim aracını analiz etmektedir, 4.) Bu analizinde hangi metodolojiyi kullanmaktadır,

¹ Literatür taramasına ilişkin incelemenin toplu görünümü Ek 1'de yer alan tabloda görülebilir.

5.) Toplumsal hareketlerle medya arasında ne tür bir ilişki kurmaktadır. Bu kategoriler altında makaleler analiz edilirken hem nicel hem de nitel içerik analiz yöntemleri kullanılmıştır. İçerik analizi, yöntem olarak yalnızca nicel verilerin sınanmasında değil, aynı zamanda yaklaşımların ya da kavrayışların yorumlanmasında da kullanılabilir. Bu bağlamda, nicel içerik analizi makalelerdeki temel kategorileri nicel olarak belirleme ve onları sayısal ifadelerle sunma olanağı tanırken, nitel içerik çözümlemesi, niceliğin belirli sözcükler ya da temalar biçiminde somutlaştığı bu kategorilerden nitel yorumlar çıkarma olanağı vermiştir (Bengtsson, 2016, s. 10).

Son aşamada ise, ulaşılan bulgular beş başlık altında toplanarak irdelenmiştir. Bu kapsamda, öncelikle toplumsal hareketlerin coğrafi dağılımı üzerinde durulmuştur, ardından toplumsal hareketlerde iletişim araçlarının kullanımına odaklanılmıştır, sonrasında metodolojik yönelimler incelenmiştir, bundan sonra ise kullanılan veri toplama teknikleri gözden geçirilmiş ve medyanın rolü ele alınmıştır.

Bulgular

Toplumsal Hareketlerin Coğrafi Dağılımı

Toplumsal hareketler otoriter rejimlerde olduğu kadar, demokratik olduğu varsayılan coğrafyalarda ya da ülkelerde de ortaya çıkabilmektedir. Literatür incelemesinin Tablo 1’de yer alan sonuçları bunu destekler niteliktedir.

Buna göre, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında baş gösteren protestolar literatürün öncelikli yoğunlaşma alanını oluşturmaktadır. Araştırmacılar (örneğin, bkz., Ahy, 2016; Comunello & Anzera, 2012; Eltantawy & Wiest, 2011; Kharroub & Bas, 2016; Lotan vd., 2011; Tudoroiu, 2014), Arap Baharı sürecini oldukça yoğun şekilde ele alırken, İran’da 2009 Başkanlık seçimleriyle birlikte ortaya çıkan ve sonra „Yeşil Devrim“ adını alan hareketi de araştırmışlardır (Ketabchia, Asadpourab & Tabatabaiea, 2013). Amerika kıtası yoğunlaşmanın bir diğer alanını oluşturmaktadır. Bu yoğunlaşmanın coğrafi dağılımına bakıldığında, araştırmacıların (örneğin, bkz., Adi, 2015; Park, Lim & Park, 2015; Suh, Vasi & Chang, 2017; Theocharis vd., 2015; Thorson vd., 2013; Tremayne, 2014), öncelikle ABD’deki Occupy Wall Street protestolarına eğildiği, fakat Meksika, Şili ve Brezilya’daki isyanları da inceledikleri görülmektedir (Bellei, Cabalin & Orellana, 2014; Harlow, 2011; Harlow vd., 2017; Scherman, Arriagada & Valenzuela, 2015; Spiro & Monroy-Hernandez, 2016). İlginç bir biçimde, Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan protestoların ağırlığını öğrenci hareketleri oluşturmaktadır. İlgili makalelerde bunun başlıca nedeni olarak bu ülkelerin son yıllarda neo-liberal politikalarla tanışmaları ve diğer birçok kamu hizmeti yanında eğitimin de özelleşmesine tanık olmaları gösterilmektedir. Özellikle eğitim ücretlerinin yüksekliği, öğrencileri protesto hareketlerine yöneltmiş görünmektedir.

Türkiye’de 2013’te başlayan Gezi Parkı protestoları (Chrona & Bee, 2017; Giglou, d’Haenens & Ogan, 2016; Nefes, 2017; Oz, 2016; Smith, Men & Al-Sinan, 2015; Vatikiotis & Yörük, 2016) ve Avrupa’da ortaya çıkan hareketler, özellikle İspanya’da Indignados (Borge-Holthoefter vd., 2011; González-Bailón, Borge-Holthoefter & Moreno, 2013; González-Bailón & Wang, 2016; Kyriakidou & Osuna, 2017), Yunanistan’da Aganaktismenoi (Theocharis vd., 2015; Kyriakidou & Osuna, 2017) ve İngiltere’deki ayaklanmalar (Hensby, 2017; Procter, Vis & Voss, 2013; Theocharis, 2013) yoğunlaşmanın diğer alanlarını oluşturmaktadır. Araştırmacılar, ayrıca, Uzak Doğu’daki (Chen, Ping & Chen, 2015; Lee, 2018; Lee, So & Leung, 2015; Liu, 2015) ve Afrika kıtasındaki hareketleri de (Olorunnisola & Martin, 2013) incelemişlerdir.

Bütün bu sonuçların bir bütün olarak yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde, en fazla ele alınan toplumsal hareketin yüzde 19 ile Arap Baharı olduğu görülmektedir. Onu yüzde 17 ile

Occupy Wall Street, yüzde 10 ile Gezi Parkı ve yüzde 8 ile Indignados takip etmektedir. Bunların dışındaki hareketler ise yüzde 2 ila 3 oranında kalmışlardır. Bu başlık altında, ayrıca, toplumsal hareketlerin coğrafi dağılımıyla onu inceleyen araştırmacıların yerleşim yeri arasında bir örtüşme olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, toplumsal hareketin ortaya çıktığı ülkeyle onu analiz eden yazar ya da yazarların yerleşim yeri arasında nasıl bir ilişki olduğuna bakılmıştır. Bunun için, yazarların bağlı oldukları üniversiteler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu belirleme sonucunda yüzde 51 oranında bir örtüşmenin olduğu görülmüştür. Ancak bu nicel bulgu, araştırmacıların kendilerine yakın toplumsal hareketleri incelemeye daha eğilimli oldukları yönlü bir değerlendirme için yeterli değildir. Örneğin, Gezi Parkı protestolarının incelendiği altı çalışmadan yalnızca birisi Türkiye’de yerleşik bir üniversitedeki araştırmacılar tarafından analiz edilmiştir.

Tablo 1: Coğrafi dağılımına göre toplumsal hareketler ve analiz sıklığı

Coğrafya	Toplumsal Hareketler	Analiz Sıklığı
Ortadoğu ve Kuzey Afrika Coğrafyası	Arap Baharı	19%
	Yeşil Devrim (İran)	2%
Amerika Kıtası	Occupy Wall Street (ABD)	17%
	2011 Protestoları (Şili)	3%
	G20 Protestoları (ABD)	2%
	Ayotzinapa Protestoları (Meksika)	2%
	Öğrenci İsyanları (Meksika)	2%
	Zapatista Hareketi (Meksika)	2%
	I'm 32 Hareketi (Meksika)	2%
	InternetNecesario Hareketi (Meksika)	2%
	Otobüs Protestoları (Brezilya)	2%
	Rodirgo Rosenberg Protestoları (Guatemala)	2%
Avrupa	Gezi Parkı Protestoları (Türkiye)*	10%
	Indignados (İspanya)	8%
	Öğrenci Hareketleri (İngiltere)	3%
	Aganaktismenoi Protestoları (Yunanistan)	3%
	Tottenham Ayaklanmaları	2%
	G8 Protestoları (İtalya)	2%
	Küresel Adalet Hareketi (İtalya)	2%
	Bolkestein Gösterileri (İtalya)	2%
	Blockupy Protestoları (Almanya)	2%
	Gamonal Protestoları (İspanya)	2%
	Gül Yürüyüşü (Norveç)	2%
Asya-Pasifik	Şemsiye Hareketi (Hong Kong)	3%
	Wenzhou Hareketi (Çin)	2%
	Sunflower Hareketi (Tayvan)	2%
Afrika		

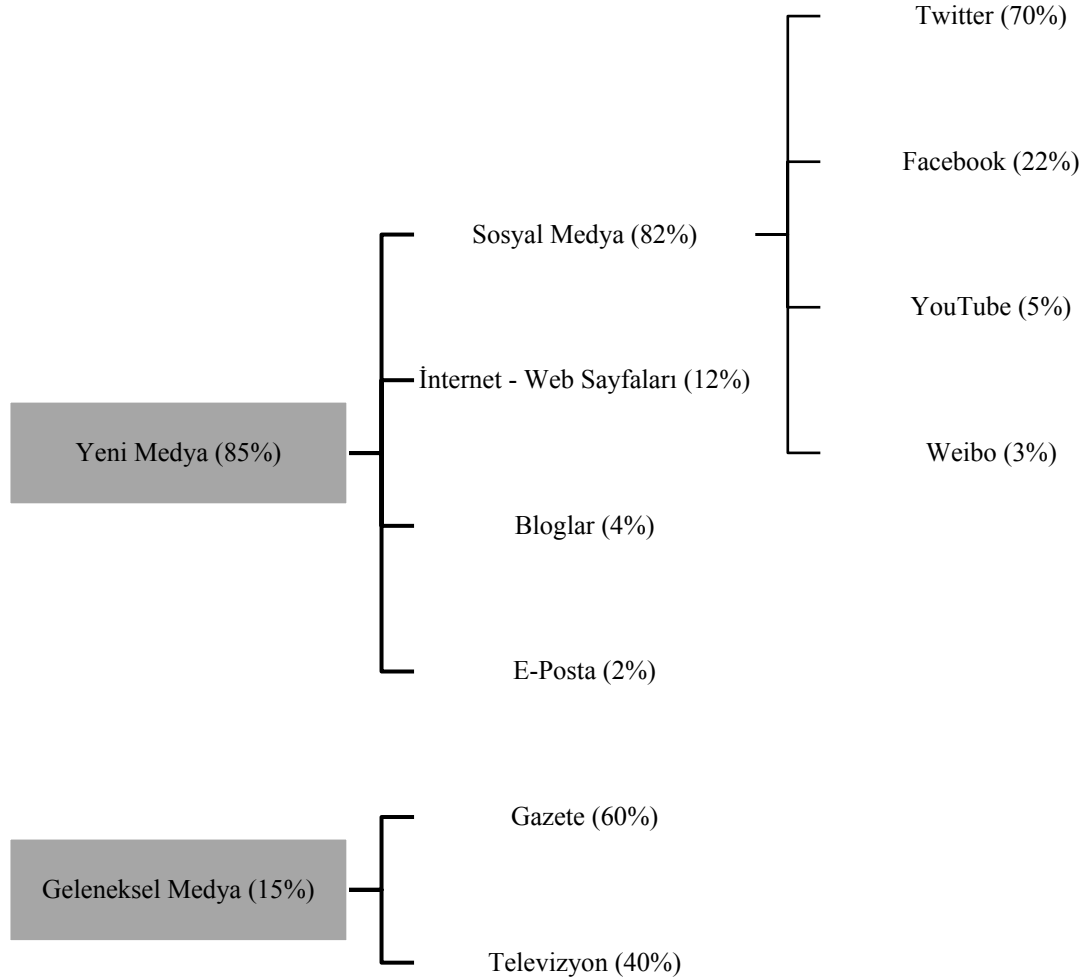
	Sweto ve Rwanda Hareketi (Güney Afrika)	2%
	Kenya Protestoları (Kenya)	2%

* Literatürde Gezi Parkı genel bir eğilim olarak Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan bir toplumsal hareket olarak ele alındığı için burada da Türkiye Avrupa coğrafyası içerisine yerleştirilmiştir.

Toplumsal Hareketler ve İletişim Araçları

Son dönem çalışmalarını toplumsal hareketlere ayıran Castells (2015, s. 15), toplumsal hareketlerin her zaman özel iletişim biçimlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Araçsalıcı yönü ağır basan bu bakışa göre, mevcut iletişim aracı ne ise o araç toplumsal harekete bir çeşit iletişimsel karakter kazandırabilmektedir. Bugün kullanıcı sayısı üç milyarı geçmiş olan sosyal medya (We Are Social, 2018) araştırmacıların üzerinde durdukları ana iletişim mecrası olsa da, toplumsal hareketler, toplumsal yaşamın-karşılıklı etkileşimin iletişimsel doğasına uygun olarak, sosyal medyadan önce de ele alınmış ve incelenmiştir. Bunun nedeni aktivistlerin, resmi-kurumsal örgütlenmelerin güçlü iletişimsel kapasitelerinin kapsama alanı karşısında kendi zayıf kapasitelerinin kapsama alanını ancak farklı iletişim kanallarını kullanarak genişletebilmeleri ve bu sayede bir araya gelebilip, protesto gösterilerinde bulunabilmeleridir (Sandoval-Almazan & Gil-Garcia, 2014: 366). Nitekim, Ukrayna'da 2004'teki cumhurbaşkanlığı seçiminden hemen sonra başlayan ve daha sonra „Turuncu Devrimi“ adını alacak olan protestolarda, göstericiler SMS teknolojisini kullanmışlardır (Diamond, 2016, s. 141). SMS, 2005'te Başbakan Rafic Hariri suikastından sonra Lübnan'da başlayan ve daha sonra „Sedir Devrimi“ olarak adlandırılan protestolarda da sıklıkla kullanılan önemli araçlardan birisi olmuştur (Jaafar & Stephan, 2009: 171). 2008'de Malezya'da yapılan genel seçimlerde ise muhalifler Başbakan Abdullah Ahmad Badawi'yi iktidardan indirebilmek için bloglar üzerinden organize olmuşlardı (Hopkins, 2014).

Öte yandan, günümüzün İnternet'e bağlanma özellikli „akıllı“ mobil telefonlarına sosyal medya uygulamalarının kolaylıkla indirilebilir olması, aktivistler arasındaki iletişimi zaman ve mekân sınırlamalarından olabildiğince kurtararak kolaylaştırmış, hızlandırmış ve yoğunlaştırmıştır (Edwards, 2014, s. 157). Örneğin, kullanıcılar, internete bağlı mobil telefonları üzerinden Twitter ya da Facebook gibi sosyal ağ sitelerini kullanarak mesaj, fotoğraf ya da video gibi medya içerikleri üretip, bunları birbirleriyle anlık olarak paylaşabilmektedirler. Üstelik kullanıcılar bu içerikleri, Castells'in (2009, s. 57) „mass self-communication“ olarak kavramsallaştırdığı biçimiyle, aynı anda bireysel ya da kitlesel ölçekte diğer kullanıcılar gönderebilmektedirler. Günümüzün toplumsal hareketlerinde (özellikle yeni) iletişim teknolojilerinin yoğun olarak kullanılmasının olası nedeni, araçsalıcı yaklaşımın iletişime teknoloji odaklı bakışından çok, bu araçların zaten bireylerin sahip olup, kullanabilecekleri düzeyde ucuzlanmış, basitleşmiş, taşınabilir ve İnternet'e bağlanılabilir tüketici elektroniği olarak üretilmiş olmalarıdır. Kısacası, yeni iletişim teknolojileriyle insanlar, bu esnek örgütlenme biçimlerini yaşama geçirmenin yeni yollarını kendileri keşfetmişlerdir. Nitekim bu olasılık, ilgili literatürde karşılığını bulmuş görünmektedir.

Grafik 2: Analiz edilen iletişim araçları

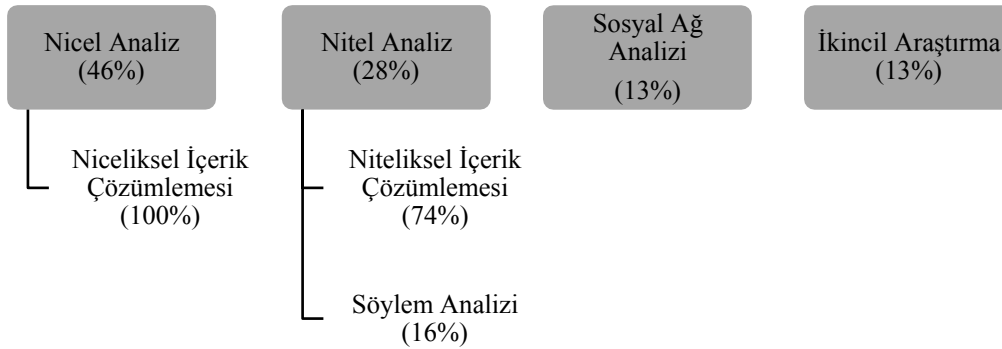
Grafik 2’de görülebileceği üzere, ilgili literatür geleneksel medyadan (15%) çok yeni medya üzerinde (85%) yoğunlaşmıştır. Geleneksel medya söz konusu olduğunda, araştırmacılar (Kyriakidou & Osuna, 2017; Olorunnisola & Martin, 2013; Oz, 2016; Vatikiotis ve Yörük, 2016) gazete ve televizyonu analiz etmişlerdir. Yeni medya açısından ele alındığında ise sosyal medya (82%) en çok incelenen iletişim mecrası olmuştur. Bu yeni iletişim mecrasında araştırmacıların (Örneğin, bkz., Adi, 2015; Bennett, Segerberg & Walker, 2014; Earl vd., 2013; González-Bailón, Borge-Holthoefer & Moreno, 2013; Hermida & Hernandez-Santaolalla, 2018; Neumayer & Rossi, 2018; Scherman, Arriagada & Valenzuela, 2015; Smith, Men & Al-Sinan, 2015; Steinert-Threlkeld vd., 2015) üzerinde en fazla yoğunlaştıkları araç Twitter olmuştur. Bu durumda Twitter’in protestocular tarafından daha sıklıkla kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Araştırmacılar açısından bakıldığında ise

Twitter'in en fazla inceleme konusu yapılan yanının kullanıcı tweetleri olduğu görülmektedir. Bu yeni mecra, Twitter'dan sonra araştırmacıların (örneğin, bkz., Chen, Ping & Chen, 2015; Chrona & Bee, 2017; Harlow, 2011; Harlow vd., 2017; Hensby, 2017; Lee, So & Leung, 2015; Suh, Vasi & Chang, 2017) ilgisini çeken ikinci araç, Facebook olmuştur. Facebook'un, en fazla inceleme konusu yapılan yanları ise sayfaları ve kullanıcı gruplarıdır. Araştırmacıların yeni medyadaki araçsal tercihleri anlamında üçüncü sırayı YouTube (Park, Lim & Park, 2015; Thorson vd., 2013) almaktadır. YouTube söz konusu olduğunda, bu aracın genel özelliğiyle orantılı olarak, ya doğrudan video içerikleri ya da bu video içeriklerine yapılan yorumlar çözümlenmişlerdir. Asya-Pasifik coğrafyasından araştırmacıların (Liu, 2015) incelediği Twitter benzeri bir mikro-blog platformu olan Weibo ise son sırada yer almaktadır.

Toplumsal Hareketlerin Analizi: Metodolojik Yönelimler

Bu çalışma kapsamında ele alınan makalelerin metodolojik yönelimi temelde iki başlık altında toplanmaktadır: Teorik çalışmalar ve Araştırma makaleleri. Teorik çalışmalar, toplumsal hareketleri kavramsal bir çerçeve içinde ya da betimsel düzeyde incelerken; araştırma makaleleri, toplumsal hareketleri nitel ya da nicel veriler ışığında analiz etmektedirler. Literatür incelemesinden elde edilen verilere göre, araştırma makaleleri (85%) teorik çalışmalara göre (15%) büyük bir ağırlığa sahiptir. Bu ayrışma, ilgili literatürün metodolojik tercihinin ağırlıklı olarak araştırma makaleleri yönünde olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 3: Kullanılan metodolojiler

Bu iki metodolojik yönelimin, kendi içindeki dağılıma bakıldığında, teorik çalışmaların (örneğin, bkz. Costanza-Chock, 2012; Lim, 2012; Rane & Salem, 2012; Tudoroiu, 2014; Wolfsfeld, Segev & Sheaffer, 2013) ikincil araştırma (secondary research) ya da „masa başı araştırma“ (desk research) olarak tanımlanan yöntemleri kullandıkları görülmektedir. Araştırma makalelerinde ise ağırlıklı olarak nicel ve nitel yöntemlerin ya tek başlarına ya da birlikte tercih edildiği görülmüştür. Buna göre, kimi araştırmacılar (örneğin, bkz., Calderaro, 2010; González-Bailón, Borge-Holthoefler & Moreno, 2013; Harlow vd., 2017; Kharroub & Bas, 2016; Lotan vd., 2011; Neumayer & Rossi, 2018; Spiro & Monroy-Hernandez, 2016; Steinert-Threlkeld vd., 2015; Suh, Vasi & Chang, 2017) nicel yöntemlere başvururken, kimileri (örneğin, bkz., Ahy, 2016; Eltantawy & Wiest, 2011; Harlow, 2011; Hensby, 2017; Kavada, 2015; Procter, Vis & Voss, 2013; Smith, Men & Al-Sinan, 2015) nitel yöntemlere başvurmuşlar, kimileri de (örneğin, bkz., Adi, 2015; Hermida & Hernandez-Santaolalla, 2018; Kyriakidou & Osuna, 2017; Mosca, 2010; Nefes, 2017; Oz, 2016;

Sandoval-Almazan & Gil-Garcia, 2014) her iki yöntemi birlikte kullanmışlardır. Grafik 3'te görülebileceği gibi, nicel yöntemler (46%), nitel yöntemlere (28%) oranla daha fazla tercih edilmiştir.

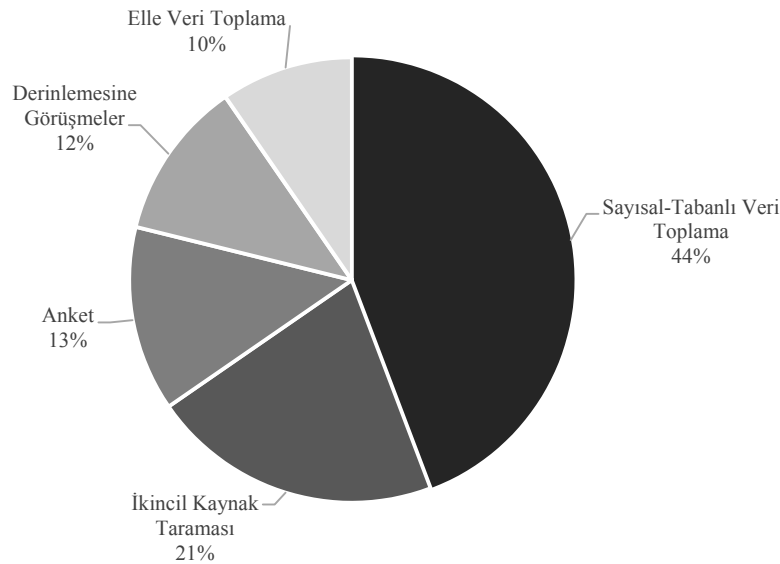
Nicel ve nitel yöntemi kullanan araştırmacılar büyük oranda içerik analizini kullanmışlardır. Bunun başlıca nedeni, bu çalışmalarda ağırlıklı olarak sosyal medya verisinin incelenmekte oluşudur. Sosyal medya verisi, büyüklüğüyle ama daha da önemlisi çok katmanlı yapısıyla içerik analizi için oldukça elverişli bir özellik göstermektedir. Nitel yöntem başvurular ise içerik analizi yanında, söylem analizini de kullanmışlardır. Bu yöntem, niteliksel içerik analiziyle benzeşse de bazı araştırmacılar (Aouragh & Alexander, 2011; Chrona & Bee, 2017; Liu, 2015; Olorunnisola & Martin, 2013) özellikle de tweet içeriklerini incelemek ya da sosyal medya kullanıcılarıyla derinlemesine görüşmeler yapmak söz konusu olduğunda söylem analizini kullandıklarını özellikle belirtmişlerdir.

Sosyal medya verisi, toplumsal yapıları ağ kuramı üzerinden incelemeye yarayan bir analiz türü olan sosyal ağ analizi için de oldukça elverişlidir. Bu yolla, aktörlerin karşılıklı etkileşimi, belirli algoritmik hesaplamalarla (in-degree, out-degree, betweenness, closeness, vb.) toplumsal yapılar içerisinde birbirleriyle kurdukları ilişkiler üzerinden çözümlenmektedir. İlgili literatürde sosyal ağ analizi (örneğin, bkz., González-Bailón & Wang, 2016; Ketabchia, Asadpourab & Tabatabaiea, 2013; Park, Lim & Park, 2015; Theocharis, 2013; Tremayne, 2014) ikincil araştırma yöntemiyle aynı oranda (ikisi de 13%) kullanılmıştır.

Veri Toplama Teknikleri: Kullanılan Araçlar

Mevcut literatürün, sosyal medya araçları üzerinde yoğunlaşması, veri toplama tekniklerinden hangisinin kullanılacağı konusunda belirleyici olmuş görünmektedir. Bu kapsamda ilk dikkati çeken nokta, sayısal-tabanlı veri toplama tekniklerinin, diğer tekniklere oranla daha çok yeğlenmiş olmasıdır.

Grafik 4: Veri toplama teknikleri

Sayısal-tabanlı veri toplama teknikleri çerçevesinde, sosyal medyadan veriler birkaç farklı yöntemle çekilebilmektedir (Kıyan & Dikmen, 2019). Bunlardan ilki, Web API'lerini (Application Programming Interfaces – Uygulama Programlama Arayüzleri) kullanmaktır. Araştırmacıların bu yöntemi kullanabilmesi için kod yazma ve program yapma becerisine sahip olması gerekmektedir. Bilgisayar programlarının birbirleriyle konuşma yöntemleri

olarak tanımlayabileceğimiz API'ler aslında bilgisayarları birbirine bağlayan araçlardır. Temel olarak iki grup API'den söz edilebilir. İlk gruptakiler yalnızca özel koşullarda erişime izin verdiği için sınırlandırılmış API'lerdir. İkinci gruptakiler ise herkesin erişimine açık olduğu için kamusaldır (Janetzko, 2017). Sosyal medya platformları, örneğin Twitter, ikinci tür API'leri kullanmaktadır ve bu sayede yüz yüze görüşme ya da anketin sunduğundan çok daha fazla veriye Twitter üzerinde ulaşma olanağı doğmaktadır. Sosyal medyadan veri çekmekte kullanılan yöntemlerden ikincisi, program kullanma becerisi isteyen üçüncü parti uygulamalarını kullanmaktır. Genelde ücretli ve ücretsiz olmak üzere iki versiyonu bulunan üçüncü parti uygulamaları da araştırmacılara oldukça fazla veri toplama imkânı tanımaktadır. Bu amaçla kullanılan üçüncü yöntem de veriyi doğrudan satın almaktır. Bu yöntem, veriyi elde etmenin en kolay yolu olmakta birlikte aynı zamanda en pahalı olanıdır. Sosyal medya şirketleri kullanıcılarca üretilen verilerin ticari potansiyelini (Felt, 2016) keşfettikçe, veri toplamaya sınırlama getirmeye başlamışlardır. Nitekim Twitter, 2011 yılından itibaren API kullanım politikalarında değişiklikler yapmıştır. Bu durumda, Twitter verilerine erişmek ve bu verileri toplamak araştırmacılar açısından zor ve maliyetli olmaya başlamıştır. Bu başlık altında yer alan diğer yöntem de verinin manuel olarak, yani elle taranarak toplanmasıdır ki bu yöntem araştırmacılara oldukça sınırlı veri toplama olanağı sunmaktadır.

İlk üç yöntem, birlikte, sayısal veri toplama tekniğini oluşturmaktadır. Grafik 4'te görülebileceği gibi, araştırmacılar (örneğin, bkz., Bennett, Segerberg & Walker, 2014; Borge-Holthoefer vd., 2011; Earl vd., 2013; Ketabchia, Asadpourab & Tabatabaieia, 2013; Lotan vd., 2011; Park, Lim & Park, 2015; Spiro & Monroy-Hernandez, 2016; Steinert-Threlkeld vd., 2015; Thorson vd., 2013) en çok sayısal-tabanlı yöntemi tercih etmişlerdir (44%). Verilerin elle toplanması ise (Hermida & Hernandez-Santaolalla, 2018; Nefes, 2017; Smith, Men & Al-Sinan, 2015; Theocharis, 2013) daha az tercih edilmiştir (10%). Bunların dışında araştırmacılar (Ahy, 2016; Aouragh & Alexander, 2011; Harlow, 2011; Hensby, 2017; Kavada, 2015), derinlemesine görüşme tekniğini, ikincil kaynak taramasını (Costanza-Chock, 2012; Lim, 2012; Rane & Salem, 2012; Olorunnisola & Martin, 2013; Oz, 2016; Tudoroiu, 2014; Wolfsfeld, Segev & Sheaffer, 2013) ve anket uygulamasını (Boyle & Schmierbach, 2009; Chen, Ping & Chen, 2015; Giglou, d'Haenens & Ogan, 2016; Lee, 2018; Lee, So & Leung, 2015; Mosca, 2010; Scherman, Arriagada & Valenzuela, 2015) kullanmışlardır. Bu üç teknik içinde en fazla tercih edilen ikincil kaynak taraması olurken (21%), onu anket (13%) ve derinlemesine görüşme teknikleri (12%) takip etmiştir.

Toplumsal Hareketler ve Medyanın Rolü

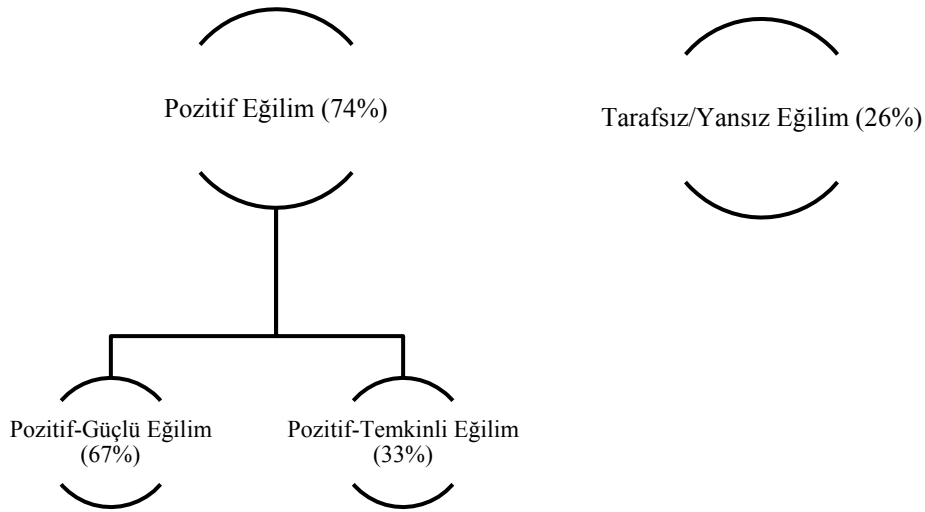
Literatürdeki ilgi çekici tartışmalardan birisi, hiç kuşkusuz, toplumsal hareketlerde bir rolü-işlevi olduğu varsayılan teknolojiye yapılan vurguda ortaya çıkmaktadır. Kidd & McIntosh (2016) teknolojinin toplumsal hareketlerdeki rolünü inceleyen araştırmacıları, teknolojiye yaklaşımlarını temel alarak, üçe ayırmaktadır: (i). İyimserciler, (ii). Şüpheciler, (iii). Bu ikisi arasında duranlar. Buna göre, söz konusu tartışmalarda, Shirky (2011) iyimser yaklaşımı temsil ederken, Morozov (2011) gibi isimler şüpheli kanadı temsil etmektedirler. Birinci kanat, toplumsal hareketleri doğrudan teknolojiyle ilişkilendirirken, ikinci kanat teknolojinin rolünü önemsizleştirmektedir. Literatürde, bu iki kanat arasında duranlar (Aouragh & Alexander, 2011; Comunello & Anzera, 2012) ise daha temkinli bir yaklaşım sergileyerek, teknolojiyi ne tümüyle „ana neden“, ne de tümüyle „etkisiz unsur“ olarak görmektedirler.

Son dönem toplumsal hareketlerle sosyal medya arasında kurulan ilişki oldukça güçlüdür. Nitekim gerek bilimsel çalışmalarda gerekse de popüler basında ve dergilerde „Facebook revolution“ (Facebook devrimi), „the revolution will be tweeted“ (devrim tweetlenecek) ya da „the revolution will not be tweeted“ (devrim tweetlenmeyecek) türünden

söylemlerle sıkça karşılaşılmaktadır. Özellikle Gladwell'in (2010) çalışması bu türden söylemlerin önünü açmıştır.

Ele alınan literatürde araştırmacılar iletişim araçlarının rolünü incelerken iki temel hat üzerinde toplanmışlardır. Birinci hattakiler, iletişim araçlarının rolünü pozitif olarak ele alırken (74%), ikinci hattakiler, bu rolü değerlendirirken daha tarafsız/yansız bir tutum sergilemişlerdir (26%). Pozitif hattaki araştırmacılar, iletişim araçlarının toplumsal hareketlerde olumlu bir rol oynadığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Yansız tutum sergileyen hattaki araştırmacılar ise iletişim araçlarının rolünü somut olarak ortaya koymaktan kaçınma eğilimindedirler. Öte yandan, iletişim araçlarının rolünü olumlayıp pozitif olarak değerlendiren araştırmacılar kendi içlerinde iki gruba ayrılmışlardır. İlk gruptakiler (örneğin, bkz., Bennett, Segerberg & Walker, 2014; Borge-Holthoefer vd., 2011; Kavada, 2015; Kharroub & Bas, 2016; Lee, So & Leung, 2015; Smith, Men & Al-Sinan, 2015; Spiro & Monroy-Hernandez, 2016; Suh, Vasi & Chang, 2017; Vatikiotis & Yörük, 2016), bu olumlu bakış konusunda daha güçlü bir tutum sergilerken, ikinci gruptakiler (örneğin, bkz., Aouragh & Alexander, 2011; Eltantawy & Wiest, 2011; Harlow, 2011; Procter, Vis & Voss, 2013; Rane & Salem, 2012; Theocharis vd., 2015; Tudoroio, 2014) temkinli bir tavır göstermektedirler. Örneğin ilk baskın grubu oluşturan ve pozitif-güçlü tutum sergileyen araştırmacılar, toplumsal hareketlerle medya arasında doğrudan bir ilişki kurma eğilimindedirler. Dahası, bu gruptaki kimi araştırmacılar, bir yandan toplumsal hareketin, belirlemci bir tarzda başlama nedeni olarak iletişim araçlarını, özellikle de Twitter, Facebook ya da YouTube gibi sosyal ağ sitelerini görmektedir.

Grafik 5: Toplumsal Hareketlerde Medyanın Rolü-Genel Eğilimler

İkinci grubu oluşturan ve pozitif-temkinli tutum sergileyen araştırmacılar ise iletişim araçlarının rolünü genelde olumlu görmekle birlikte bu role „makul“ bir sınır çizme eğilimine sahiptirler. Bu yaklaşım içerisinde, teknoloji tek başına belirleyici bir güç olarak ele alınmak yerine diğer toplumsal dinamiklerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu yolla, araştırmacılar, toplumsal hareketler ve medya arasındaki ilişkiyi nedensellik (causality) yerine -ki bu, „teknolojik determinizm“ kapısını aralamak olurdu çünkü determinizm önünde sonunda nedensellik ilkesi üzerine temellenmektedir- olumsuzluk üzerine inşa etmektedirler.

Sonuç

Bir literatür incelemesi olarak adlandırılabilir bu çalışmada, toplumsal hareketleri medya ekseninde ele alan makaleler iletişimsel bakış açılarına göre incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın akademik katkısı üç temel notada somutlaşmaktadır.

Bunlardan ilki, ulaşılan sonuçlara ilişkindir. Çalışma kapsamına dahil edilen literatür, beş kategori altında incelenmiştir. İlk kategori altında, toplumsal hareketlerin coğrafi dağılımı ve incelenme sıklığı araştırılmış ve ilgili literatürün Arap Baharı, Occupy Wall Street, Gezi Parkı ve Indignados protestoları üzerinde diğerlerine oranla daha fazla yoğunlaştığı sonucuna varılmıştır. İkinci kategori altında, hangi iletişim araçlarının daha çok ele alındığı üzerinde durulmuş ve ilgili literatürün yeni medyayı geleneksel medyaya oranla daha sık incelediği sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda, araştırmacıların sosyal medyayı, özellikle de Twitter'ı, oldukça sık analiz ettikleri görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü kategoriler altında, toplumsal hareketlerin hangi metodoloji kullanılarak analiz edildiğine ve bu amaçla hangi veri toplama tekniklerinden yararlandığına bakılmıştır. Bu bağlamda, literatürün niteliksel ve niceliksel içerik analizini yoğun bir biçimde kullandığı, ayrıca sosyal ağ analizinden de sıklıkla yararlandığı belirlenmiştir. Araştırmacılar, ayrıca, kincil araştırma tekniğine de başvurmuşlardır. İlgili literatürün sosyal ağ siteleri üzerine yoğunlaşması, veri toplama tekniklerinin seçiminde belirleyici olmuş görünmektedir. Nitekim araştırmacıların en çok sayısal-tabanlı veri toplama tekniklerinden yararlandığı gözlemlenmiştir. Bunu, ikincil kaynak taraması, anket, derinlemesine görüşme ve elle veri toplama teknikleri izlemiştir. Beşinci ve son kategori altında, araştırmacıların iletişim araçlarının toplumsal hareketlerdeki rolüne ilişkin yaklaşımları irdelenmiştir. Bu bağlamda ilgili literatürde iki hat ortaya çıkmaktadır. İlk hattaki araştırmacılar, iletişim araçlarının toplumsal hareketlere pozitif yönde katkı sağladığı görüşündedirler. İkinci hattaki araştırmacıların ise daha yansız bir tutum sergiledikleri gözlemlenmiştir. İlginç bir biçimde, hiçbir araştırmacı, toplumsal hareketlerde iletişim araçlarının rolüne ilişkin olumsuz bir tutum takınmamıştır. Buna karşın, bir ayrışmadan söz edilebilecekse o da pozitif-olumlu eğilim gösteren araştırmacıların kendi içinde iki hatta ayrılması olmuştur. Buna göre, ilk hat, güçlü bir olumsuzluk, ikinci hat ise daha temkinli bir tavır sergilemiştir.

İkincisi, ilgili literatürün eksik bıraktığı yöne ilişkindir. Castells (2009), iletişim araçlarının başlayan bir toplumsal hareket için olduğu kadar bunu bertaraf etme çabasındaki karşıt hareketler için de olanaklar içerdiğine dikkat çekmektedir. Castells'in bu tespiti toplumsal hareketlerin iki cepheli bir karaktere sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Gerçekten de günümüzdeki toplumsal hareketlerde protestocular yanında iktidarlar da yeni iletişim araçlarından geniş bir biçimde yararlanmaktadırlar. Bu, siyasal iktidarların deneyimledikleri toplumsal hareketlerden önemli dersler çıkardıkları anlamına gelmektedir. Hopkins (2014, s. 17, 19), Malezya örneğini incelediği çalışmasında, siyasal iktidarın sosyal medyayı ulus üzerinde hegemonya kurmanın bir aracı olarak kullandığına dikkat çekerken, hükümetin sosyal medya kullanımındaki yenilikçi yönüne vurgu yapmaktadır. Hopkins'e göre, eski Başbakan Abdullah Ahmad Badawi 2008'deki seçimleri kaybettiğinde, internet kanalıyla iktidarına karşı yürütülen muhalefete göndermede bulunarak aslında internet savaşını yani siber savaşı kaybettiklerini ilan etmişti. Hopkins, çalışmasında, bundan önemli dersler çıkaran şimdiki Başbakan Najib Razak'ın Facebook ve Twitter'ı daha stratejik kullandığına dikkat çekmektedir. Shirky (2011) ise, Çin örneğini incelediği çalışmasında, politikacıların online ağlarda dönen tartışmalara geçmişe göre daha yakından dikkat kesildiklerini belirtmektedir. Böylece, siyasal iktidar, toplumsal bir harekete dönüşmeden, sorunları kaynağında teşhis edip çözümler geliştirebilmektedirler. Gerçekte var olan durum iki cepheli olmakla birlikte, ilgili literatür ilk cepheyi yani protestocuların iletişim araçlarını kullanım pratiklerini yoğun bir biçimde tahkim ederken ikinci cephe yani iktidarların bu araçları kullanım pratikleri ihmale uğramıştır.

Üçüncü ve sonuncu nokta ise çalışmanın sınırlılıklarına ilişkindir. İlk sınırlama, örneklemin temsil yeteneğiyle ilişkilidir. Bu bağlamda, okuyucuya, ele alınan literatürün geneli yansıtmadığını hatırlatmak yararlı olacaktır. Zira, toplumsal hareketleri iletişimsel açıdan ele alan çalışmaların toplam sayısı bilinmediği için hangi oranda bir örneklem genişliğinin temsil kabiliyetine sahip olduğu belirlenememiştir. Yine de eldeki çalışmanın toplumsal hareketleri iletişim ekseninde inceleyen makalelere ilişkin önemli çıkarımlar sunduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. İkinci sınırlama kullanılan yöntemle ilişkindir. Bu kapsamda, mevcut literatürde toplumsal hareketlerle medyanın nasıl ilişkilendirildiği sorgulanırken araştırmacılar, kullanılan niteliksel içerik çözümlemesi temelinde, belirli kategorilere yerleştirilmiştir (pozitif, yansız, pozitif-güçlü vb.). Bu kategorileştirme yazarın öznel düşüncülerinden bağımsız olmamış, hatta ondan güçlü biçimde etkilenmiştir.

Kaynakça

- Adi, A. (2015). Occupy PR: An analysis of online media communications of Occupy Wall Street and Occupy London. *Public Relations Review*, 41 (4), 508- 514. doi:10.1016/j.pubrev.2015.06.001
- Ahy, M. H. (2016). Networked Communication and the Arab Spring: Linking broadcast and social media. *New Media & Society*, 18(1), 99-116. doi:10.1177/1461444814538634
- Aouragh, M. & Alexander, A. (2011). The Egyptian experience: Sense and nonsense of the Internet Revolution. *International Journal of Communication*, 5, 1344-1358
- Bellei, C., Cabalin, C. & Orellana, V. (2014). The 2011 Chilean student movement against neoliberal educational policies. *Studies in Higher Education*, 39(3), 426-440. doi:10.1080/03075079.2014.896179
- Bengtsson, M. (2016). How to plan and perform a qualitative study using content analysis. *NursingPlus Open*, 2, 8–14. doi:10.1016/j.npls.2016.01.001
- Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768. doi:10.1080/1369118X.2012.670661
- Bennett, W. L., Segerberg, A. & Walker, S. (2014). Organization in the crowd: Peer production in large-scale networked protests. *Information, Communication & Society*, 17(2), 232-260. doi:10.1080/1369118X.2013.870379
- Bode, L. & Dalrymple, K. E. (2016). Politics in 140 characters or less: Campaign communication, network interaction, and political participation on Twitter. *Journal of Political Marketing*, 15(4), 311-332. doi: 10.1080/15377857.2014.959686
- Borge-Holthoefer J, Rivero A, García I, Cauhé E, Ferrer A, Ferrer D, vd. (2011). Structural and dynamical patterns on online social networks: The Spanish May 15th Movement as a case study. *PLoS ONE*, 6(8), 1-8. doi:10.1371/journal.pone.0023883
- Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta- analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524-538. doi: 10.1080/1369118X.2015.1008542
- Boyle, M. P. & Schmierbach, M. (2009). Media use and protest: The role of mainstream and alternative media use in predicting traditional and protest participation. *Communication Quarterly*, 57(1), 1-17. doi:10.1080/01463370802662424
- Calderaro, A. (2010). Empirical analysis of political spaces on the internet: The role of e-mailing lists in the organization of alter-globalization movements. *International Journal of E-Politics*, 1(1), 73–87. doi:10.4018/jep.2010102205

- Carty, V. (2015). *Wired and mobilizing: Social movements, new technology, and electoral politics*. New York: Routledge.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford: Oxford University Power.
- Castells, M. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Cambridge: Polity.
- Chen, H. T., Ping, S. & Chen, G. (2015). Far from reach but near at hand: The role of social media for cross-national mobilization. *Computers in Human Behavior*, 53, 443-451. doi:10.1016/j.chb.2015.05.052
- Chrona, S. & Bee, C. (2017). Right to public space and right to democracy: The role of social media in Gezi Park. *Research and Policy on Turkey*, (2)1, 49-61, doi:10.1080/23760818.2016.1272267
- Comunello, F. & Anzera, G. (2012). Will the revolution be tweeted? A conceptual framework for understanding the social media and the Arab Spring. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 23(4), 453-70. doi:10.1080/09596410.2012.712435
- Costanza-Chock, S. (2012). Mic Check! Media cultures and the Occupy movement. *Social Movement Studies*, 11(3-4), 375-385. doi:10.1080/14742837.2012.710746
- Diamond, L. (2016). *In search of democracy*. New York: Routledge.
- Earl, J., Hurwitz, H. M., Mesinas, A. M., Tolan, M. & Arlotti, A. (2013). This protest will be tweeted. *Information, Communication & Society*, 16(4), 459-478. doi:10.1080/1369118X.2013.777756
- Edwards, G. (2014). *Social movements and protests*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eltantawy, N. & Wiest, J. B. (2011). Social media in the Egyptian revolution: Reconsidering resource mobilization theory. *International Journal of Communication*, 5, 1207-1224
- Fahmi, W. S. (2009). Bloggers' street movement and the right to the city. (Re)claiming Cairo's real and virtual "spaces of freedom." *Environment and Urbanization*, 21(1), 89-107. doi: 10.1177/0956247809103006
- Felt, M. (2016). Social media and the social sciences: How researchers employ big data analytics. *Big Data & Society*, 1, 1-15. doi: 10.1177/2053951716645828
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the streets: Social media and contemporary activism*. London: Pluto.
- Giglou, R. I., d'Haenens, L. & Ogan, C. (2016). Turkish diasporic responses to the Taksim Square protests: Legacy media and social media uses in Belgium, the Netherlands and Germany. *Telematics and Informatics*, 34, 548-559, doi:10.1016/j.tele.2016.09.012
- Gladwell, M. (2010). Small change: Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker* 4, 42-49.
- González-Bailón, S. & Wang, N. (2015). Networked discontent: The anatomy of protest campaigns in social media. *Social Networks*, 44, 95-104. doi:10.1016/j.socnet.2015.07.003
- González-Bailón, S., Borge-Holthoefer, J. & Moreno, Y. (2013). Broadcasters and hidden influentials in online protest diffusion. *American Behavioral Scientist*, 57(7), 943-965. doi:10.1177/0002764213479371

- Harlow, S. (2011). Social media and social movements: Facebook and an online Guatemalan justice movement that moved offline. *New Media & Society*, 14(2), 225-243. doi:10.1177/1461444811410408
- Harlow, S., Salaverria, R., Kilgo, D. K. & Garcia-Perdomo, V. (2017). Protest paradigm in multimedia: Social media sharing of coverage about the crime of Ayotzinapa, Mexico. *Journal of communication*, 67, 328-349. doi:10.1111/jcom.12296
- Hensby, A. (2017). Open networks and secret Facebook groups: Exploring cycle effects on activists' social media use in the 2010/11 UK student protests. *Social Movement Studies*, 16(4), 466-478. doi:10.1080/14742837.2016.1201421
- Hermida, H. & Hernández-Santaolalla, V. (2018). Twitter and video activism as tools for counter-surveillance: the case of social protests in Spain, Information. *Communication & Society*, 21(3), 416-433. doi:10.1080/1369118X.2017.1284880
- Hopkins, J. (2014). Cybertroopers and tea parties: Government use of the internet in Malaysia. *Asian Journal of Communication*, 24(1), 5-24. doi:10.1080/01292986.2013.851721
- Jaafar, R. & Stephan, M. J. (2009). Lebanon's independence intifada: How an unarmed insurrection expelled Syrian forces. M. J. Stephan (Ed.), *Civilian jihad nonviolent struggle, democratization, and governance in the Middle East* (169-182). New York: Palgrave Macmillan.
- Janetzko, D. (2017). The role of APIs in data sampling from social media. L. Sloan & A. Quan-Haase (Ed.), *The Sage handbook of social media research methods* (146-160). UK: Sage Publications.
- Jungherr, A. (2016). Twitter use in election campaigns: A systematic literature review. *Journal of Information Technology & Politics*, 13(1), 72-91. doi:10.1080/19331681.2015.1132401
- Kavada, A. (2015). Creating the collective: Social media, the Occupy Movement and its constitution as a collective actor. *Information, Communication & Society*, 18(8), 872-886, doi:10.1080/1369118X.2015.1043318
- Ketabchia, K., Asadpourab, M. & Tabatabaiea, S. A. (2013). Mutual influence of Twitter and postelection events of Iranian presidential election. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 100, 40-56. doi:10.1016/j.sbspro.2013.10.698
- Kharroub, T. & Bas, O. (2016). Social media and protests: An examination of Twitter images of the 2011 Egyptian revolution. *New Media & Society*, 18(9) 1973-1992 doi:10.1177/1461444815571914
- Kıyan, Z. & Dikmen, E. Ş. (2019). Using Twitter as a research tool: Opportunities and limitations. I. Chiluya & G. Bouvier (Eds), *Twitter: Global perspectives, uses and research techniques* (Yayın aşamasında).
- Kidd, D. & McIntosh, K. (2016). Social media and social movements. *Sociology Compass*, 10(9), 785-794. doi:10.1111/soc4.12399
- Kyriakidou, M., & Osuna, O. J. J. (2017). The Indignados protests in the Spanish and Greek press: Moving beyond the „protest paradigm“? *European Journal of Communication*, 32(5), 457-472. doi:10.1177/0267323117720342

- Lee, F. L. F. (2018). Internet alternative media, movement experience, and radicalism: The case of post-Umbrella Movement Hong Kong. *Social Movement Studies*, 17(2), 219-233. doi:10.1080/14742837.2017.1404448
- Lee, P. S. N., So, C. Y. K. & Leung, L. (2015). Social media and Umbrella Movement: Insurgent public sphere in formation. *Chinese Journal of Communication*, 8(4), 356-375. doi:10.1080/17544750.2015.1088874
- Lim, M. (2012). Clicks, cabs, and coffee houses: Social media and oppositional movements in Egypt, 2004–2011. *Journal of Communication*, 62(2), 231-248. doi:10.1111/j.1460-2466.2012.01628.x
- Liu, Y. (2015). Tweeting, re-tweeting, and commenting: Microblogging and social movements in China. *Asian Journal of Communication*, 25(6), 567-583. doi:10.1080/01292986.2015.1013971
- Lotan, G., Graeff, E., Ananny, M., Gaffney, D., Pearce, I. & boyd, d. (2011). The revolutions were tweeted: Information flows during the 2011 Tunisian and Egyptian Revolutions. *International Journal of Communication*, 5, 1375-1405
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: How not to liberate the World*. London: Penguin.
- Mosca, L. (2010). From the streets to the net? The political use of the internet by social movements. *International Journal of E-Politics*, 1(1), 1-21. doi:10.4018/jep.2010102201
- Nefes, T. S. (2017). The impacts of the Turkish government "s conspiratorial framing of the Gezi Park protests. *Social Movement Studies*, 16(5), 610-622. doi:10.1080/14742837.2017.1319269
- Neumayer, C. & Rossi, L. (2018). Images of protest in social media: Struggle over visibility and visual narratives. *New Media & Society*, 20(11), 4293-4310. doi:10.1177/1461444818770602
- Olorunnisola, A. A. & Martin, B. L. (2013). Influences of media on social movements: Problematizing hyperbolic inferences about impacts. *Telematics & Informatics*, 30, 275-288. doi:10.1016/j.tele.2012.02.005
- Oz, M. (2016). Mainstream media"s coverage of the Gezi protests and protesters" perception of mainstream media. *Global Media and Communication*, 12(2), 177–192. doi:10.1177/1742766516653164
- Özen, H. (2013). Toplumsal Hareketlerin „Siyasi“ Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi. *SBF Dergisi*, 68(3), 37-61.
- Park, S. J., Lim, Y. S. & Park, H. W. (2015). Comparing Twitter and YouTube networks in information diffusion: The case of the „Occupy Wall Street“ movement. *Technological Forecasting and Social Change*, 95(1), 208-217. doi:10.1016/j.techfore.2015.02.003
- Price, S. & Sabido, R. S. (ed) (2015). *Contemporary protest and the legacy of dissent*. London: Rowman & Littlefield.
- Procter, R., Vis, F. & Voss, A. (2013). Reading the riots on Twitter: Methodological innovation for the analysis of big data. *International Journal of Social Research Methodology*, 16(3), 197-214, doi:10.1080/13645579.2013.774172
- Rane, H. & Salem, S. (2012). Social media, social movements and the diffusion of ideas in the Arab uprisings. *Journal of International Communication*, 18(1), 97-111. doi:10.1080/13216597.2012.662168

-
- Sandoval-Almazan, R. Gil-Garcia, J.R. (2014). Towards cyberactivism 2.0? Understanding the use of social media and other information technologies for political activism and social movements. *Government Information Quarterly*, 31(3), 365-378. doi:10.1016/j.giq.2013.10.016
- Scherman, A., Arriagada, A. & Valenzuela, S. (2015). Student and environmental protests in Chile: The role of social media. *Politics*, 35(2), 151-171. doi:10.1111/1467-9256.12072
- Segesten, A. D. & Bossetta, M. (2017). A typology of political participation online: How citizens used Twitter to mobilize during the 2015 British general elections. *Information, Communication & Society*, 20(11), 1625-1643. doi:10.1080/1369118X.2016.1252413
- Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign Affairs*, 90(1), 28-41.
- Smith, B. G., Men, R. L. & Al-Sinan, R. (2015). Tweeting Taksim: Communication power and social media advocacy in the Taksim Square protests. *Computers in Human Behavior*, 50, 499-507. doi:10.1016/j.chb.2015.04.012
- Spiro, E. S. & Monroy-Hernández, A. (2016). Shifting stakes: Understanding the dynamic roles of individuals and organizations in social media protests. *PLoS ONE*, 11(10), 1-16. doi:10.1371/journal.pone.0165387
- Steinert-Threlkeld, Z. C., Mocanu, D., Vespignani, A. & Fowler, J. (2015). Online social networks and offline protest. *EPJ Data Science*, 4(1), 1-9. doi:10.1140/epjds/s13688-015-0056-y
- Suh, C. S., Vasi, I. B. & Chang, P. Y. (2017). How social media matter: Repression and the diffusion of the Occupy Wall Street Movement. *Social Science Research*, 65, 282-293
- Theocharis, Y. & Lowe, W. (2016). Does Facebook increase political participation? Evidence from a field experiment. *Information, Communication & Society*, 19(10), 1465-1486. doi:10.1080/1369118X.2015.1119871
- Theocharis, Y. (2013). The wealth of (Occupation) networks? Communication patterns and information distribution in a Twitter protest network. *Journal of Information Technology & Politics*, 10(1), 35-56, doi:10.1080/19331681.2012.701106
- Theocharis, Y., T., Lowe, W., van Deth, J. W. & García-Albacete, G. (2015). Using Twitter to mobilize protest action: online mobilization patterns and action repertoires in the Occupy Wall Street, Indignados, and Aganaktismenoi movements. *Information, Communication & Society*, 18(2), 202-220. doi:10.1080/1369118X.2014.948035
- Thorson, K., Driscoll, K., Ekdale, B., Edgerly, S., Thompson, L. G., Schrock, A., Swartz, L., Vraga, E. K. & Wells, C. (2013). YouTube, Twitter and the Occupy Movement: Connecting content and circulation practices. *Information, Communication & Society*, 16(3), 421-451. doi:10.1080/1369118X.2012.756051
- Tremayne, M. (2014). Anatomy of protest in the digital era: A network analysis of Twitter and Occupy Wall Street. *Social Movement Studies*, 13(1), 110-126. doi:10.1080/14742837.2013.830969
- Tudoroiu, T. (2014). Social media and revolutionary waves: The case of the Arab Spring. *New Political Science*, 36(3), 346-365, doi:10.1080/07393148.2014.913841
-

Vat k ot s, P. & Yörük, Z. F. (2016). Gez movement and the networked publ c sphere: A comparative analysis in global context. *Social Media + Society*, 2(3), 1–12. doi:10.1177/2056305116662184

We Are Social (2018). Digital in 2018: Global overview. Er Ő m tar h : 19 Ocak 2018, <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>

Wolfsfeld, G., Segev, E. & Sheaffer, T. (2013). Social media and the Arab Spring: Politics comes first. *The International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115-137. doi:10.1177/1940161212471716

Ek 1: Literatür taramasına ilişkin incelemenin toplu görünümü

Yazar	İncelenen Toplumsal Hareket	Analiz Edilen İletişim Aracı	Kullanılan Metodoloji	Veri Toplama Tekniği (Araçlar)	Medyanın Rolü
Thorson vd., 2013	Occupy Wall Street	YouTube, Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Radian6, Gnip PowerTrack	Yansız
Park, Lim & Park, 2015	Occupy Wall Street	YouTube, Twitter	Sosyal Ağ Analizi	NodeXL	Yansız
Adi, 2015	Occupy Wall Street	Twitter, Web Sayfaları	Nicel ve Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Foller, Klout, Ahrefs	Yansız
Fahmi, 2009	Blogger Gösterileri	Bloglar	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler	Pozitif-Güçlü
Vat k ot s & Yörük, 2016	Gezi Parkı	Televizyon, Twitter	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Güçlü
Scherman, Arriagada & Valenzuela, 2015	2011 Protestoları	Facebook, Twitter	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Temkinli
González-Ba lóna & Wang, 2016	Indignados, Occupy Wall Street	Twitter	Sosyal Ağ Analizi	Twitter API	Yansız
Smith, Men & Al-Sinan, 2015	Gezi Parkı	Twitter	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Elle Veri Toplama	Pozitif-Güçlü
Aouragh & Alexander, 2011	Arap Baharı	İnternet	Nitel Analiz (İçerik Analizi, Söylem Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler	Pozitif-Temkinli
Olorunnisola & Martin, 2013	Arap Baharı, Soweto ve Rwanda Hareketi, Kenya Protestoları	Gazete	Nitel Analiz (Söylem Analizi)	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Steinert-Threlkeld vd., 2015	Arap Baharı	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	GDELT	Pozitif-Güçlü
Harlow, 2011	Rodrigo Rosenberg Olayı	Facebook	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler	Pozitif-Temkinli
Chen, Ping & Chen, 2015	Sunflower Hareketi	Facebook	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Güçlü
Ahy, 2016	Arap Baharı	Sosyal medya, Televizyon	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler, NVivo	Yansız
Ketabchia,	Yeşil Hareketi	Twitter	Sosyal Ağ	Twitter API	Yansız

Asadpourab & Tabatabaiea, 2013			Analizi, Nicel Analiz (İçerik Analizi)		
Spiro & Monroy-Hernandez, 2016	Öğrenci İsyancıları, Otobüs Protestoları	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Twitter Firehose	Pozitif-Güçlü
Sasha Costanza-Chock, 2012	Occupy Wall Street	Geleneksel ve Yeni Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Yansız
Boyle & Schmierbach, 2009	-	Geleneksel ve Yeni Medya	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Güçlü
Sandoval-Almazan & Gil-Garcia, 2014	Zapatista Hareketi, InternetNecesario ve I'm 132	Geleneksel ve Yeni Medya	Nitel ve Nicel Analiz (İçerik Analizi)	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Güçlü
Comunello & Anzera, 2012	Arap Baharı	Sosyal Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Yansız
González-Bailón, Borge-Holthoefér & Moreno, 2013	Indignados	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Twitter API	Pozitif-Güçlü
Borge-Holthoefér vd., 2011	Indignados	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi), Sosyal Ağ Analizi	SMMART Platform	Pozitif-Güçlü
Chrona & Bee, 2017	Gezi Parkı	Twitter, Facebook	Nitel Analiz (Söylem Analizi)	-	Pozitif-Güçlü
Mosca, 2010	İtalyan Küresel Adalet Hareketi, Bolkestein Direktifi Gösterileri	İnternet	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Temkinli
Calderaro, 2010	G8 Protestoları	E-Posta Listeleri	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	-	Pozitif-Güçlü
Wolfsfeld, Segev & Sheaffer, 2013	Arap Baharı	Sosyal Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Bellei, Cabalin & Orellana, 2014	2011 Öğrenci Hareketi	Yeni Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Tudoroio, 2014	Arap Baharı	Sosyal medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Kharroub & Bas, 2016	Arap Baharı	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Topsy	Pozitif-Güçlü
Rane & Salem, 2012	Arap Baharı	Sosyal Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Enjolras, Steen-Johnsen & Wollbeak, 2012	Gül Yürüyüşü	Sosyal Medya	Nicel Analiz	TNS Gallup	Pozitif-Güçlü
Giglou, d'Haenens & Ogan, 2016	Gezi Parkı	Sosyal Medya, Geleneksel Medya	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Güçlü
Lim, 2012	Arap Baharı	Sosyal Medya	İkincil Araştırma	İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Temkinli
Harlow vd., 2017	Ayotzinapa Protestoları	Facebook, Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	NewsWhip	Yansız
Theocharis vd., 2015	Occupy Wall Street, Indignados, Aganaktismeni	İnternet, Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi), Sosyal Ağ Analizi	Discovertext	Pozitif-Temkinli
Kavada, 2015	Occupy Wall Street	Sosyal Medya	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler	Pozitif-Güçlü
Bennett, Segerberg &	Occupy Wall Street	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi),	Gnip PowerTrack	Pozitif-Güçlü

Walker, 2014			Sosyal Ağ Analizi		
Eltantawy & Wiest, 2011	Arap Baharı	Facebook, Twitter, Bloglar	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	-	Pozitif-Temkinli
Lotan et al., 2011	Arap Baharı	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Twitter API	Yansız
Lee, So & Leung, 2015	Şemsiye Hareketi	Facebook	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Güçlü
Earl et al., 2013	G20 Protestoları	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Twitter API	Pozitif-Güçlü
Neumayer & Rossi, 2018	Blockupy Protestoları	Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	DiscoverText	Yansız
Suh, Vasi & Chang, 2017	Occupy Wall Street	Facebook, Twitter	Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Üçüncü-Parti Uygulamaları	Pozitif-Güçlü
Theocharis, 2013	İngiltere Öğrenci Hareketleri	Twitter	Sosyal Ağ Analizi	Elle veri toplama	Pozitif-Güçlü
Procter, Vis & Voss, 2013	Tottenham Ayaklanmaları	Twitter	Nitel analiz	Twitter API	Pozitif-Temkinli
Lee, 2017	Şemsiye Hareketi	İnternet	Nicel Analiz	Anket	Pozitif-Güçlü
Nefes, 2017	Gezi Parkı	Ekşi Sözlük	Nitel ve Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Elle Veri Toplama	Yansız
Hensby, 2017	İngiltere Öğrenci Hareketleri	Facebook, Twitter	Nitel Analiz (İçerik Analizi)	Derinlemesine Görüşmeler	Pozitif-Güçlü
Kyriakidou & Osuna, 2017	Indignados, Aganaktismenoi	Gazete	Nitel ve Nicel Analiz (İçerik Analizi)	LexisNexis	Yansız
Liu, 2015	Wenzhou Hareketi	Weibo	Nitel Analiz (Söylem Analizi)	Üçüncü-Parti Uygulaması	Pozitif-Güçlü
Hernández-Santaolalla, 2018	Gamonal Protestoları	Twitter	Nitel ve Nicel Analiz (İçerik Analizi)	Elle veri toplama	Yansız
Tremayne, 2014	Occupy Wall Street	Twitter	Sosyal Ağ Analizi	PeopleBrowsr	Pozitif-Güçlü
Oz, 2016	Gezi Parkı	Gazete, Twitter	Nitel ve Nicel Analiz (İçerik Analizi, Söylem Analizi)	Elle Veri Toplama ve İkincil Kaynak Taraması	Pozitif-Güçlü

TURKISH LITERATURE

Sabiha Sertel'in "Çitra Roy ile Babası" Romanında "Benerci Kendini Niçin Öldürdü?" Şiirinin Etkisi (Metinlerarasılık)

The Impact of the Poem, "Why Did Benerci Kill Himself?" on Sabiha Sertel's Novel "Chitra Roy and His Father"(Intertextuality)

Mehmed Halil Sağlam*
Hasan Tarhan**

Öz

Nâzım Hikmet, Türk edebiyatında toplumsal gerçekçilerin en önemli temsilcileri arasındadır. Politik düşüncelerinin ve şiirlerinin Marksist, komünist ve Leninist yazarlar, şair ve düşünürler üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Nâzım Hikmet'le aynı ideolojiyi paylaşan yazarların ve şairlerin eserleri incelendiğinde bu eserlerde Nâzım Hikmet'in ideolojisini ve üslubunu görmek mümkündür. Marksist yazar Sabiha Sertel ve *Çitra Roy ile Babası* romanı, bu kategoride değerlendirilebilecek özelliklere sahiptir. İngiliz emperyalizmine karşı Hindistan'da başlatılan bağımsızlık mücadelesini anlatan romanın konusu, Nâzım Hikmet'in *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiirinin temasıyla aynıdır. Politik mesajlar içeren eserler arasında üslup benzerliği de bulunmaktadır.

Emperyalist, baskıcı güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi evrensel bir olgudur. Her iki sanatçı da anlatılarında Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesini desteklemektedirler. Yazarların Hintli direnişçileri destekleyen tavırları, aslında hiç de barışık olmadıkları ve ters düştikleri Türkiye Cumhuriyeti ideolojisine karşı tepkilerini yansıtmaktadır. Çünkü gerek Nâzım Hikmet'in gerekse Sabiha Sertel'in politik görüşleri, Cumhuriyet ideolojisine aykırıdır. Her iki Marksist sanatçı da mevcut otorite aleyhinde örgütsel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çalışmanın temel amacı *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiri ve *Çitra Roy ile Babası* romanı özelinde Nâzım Hikmet'in Marksist yazarlar üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır. Çalışmada evren örneklem modeli; nitel araştırma yöntemi ve doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, gazeteci yazar Sabiha Sertel'in Nâzım Hikmet'in şiirlerinden etkilendiğini ortaya çıkarmıştır. Şairlik yönü olmayan Marksist yazar, Nâzım Hikmet özentisini farklı bir edebî türle (roman) yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Metinlerarasılık, Nâzım Hikmet, Sabiha Sertel, şiir, roman

Abstract

Nâzım Hikmet is one of the most important representatives of social realists in Turkish literature. His political thoughts and poems have a strong influence on Marxist, Communist and Leninist writers, poets and philosophers. When examining the works of writers and poets who share the same ideology as Nâzım hikmet, it is possible to read the ideology and style of Nâzım Hikmet in these works. Marxist writer, Sabiha Sertel and her novel, *Chitra Roy and His Father* have the characteristics to be considered in this category. The subject of the novel, which is about the fight for independence launched in India against British imperialism, is the same with the subject of Nâzım Hikmet's poem, *Why did Benerci Kill Himself?* There is also a stylistic similarity among the works containing political messages.

The struggle for independence against imperialist and repressive forces is a universal phenomenon. Both writers support the struggle for independence in India in their narratives. The authors' attitudes supporting Indian insurgents reflect their reactions to the ideology of the Turkish Republic, in which they are contrary and not at peace because both Nâzım Hikmet and Sabiha Sertel's political opinions are against the ideology of the Republic. Both leftist writers have organised activities against the existing authority.

The main purpose of the study is to reveal Nâzım Hikmet's influence on Marxist writers, by examining the poem, *Why did Benerci Kill Himself?* and the novel, *Chitra Roy and His Father*. In this study, the model of population and sample; qualitative research method and document review method were used. The results of the research revealed that the journalist, Sabiha Sertel was influenced by the poems of Nâzım Hikmet. The Marxist writer, who is not a poet in real, reflected her emulation of Nâzım Hikmet with a different literary genre (novel).

Key Words: Intertextuality, Nâzım Hikmet, Sabiha Sertel, poem, novel

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü, mhalil.saglam@gmail.com.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hasantarhan33@gmail.com.

Giriş

Türk edebiyatında toplumcu gerçekçiliğin en önemli temsilcileri arasında bulunan Nâzım Hikmet, Marksist ve Sosyalist eğilimli yazarlar için caziptir. Moskova'da kaldığı dönemde Viladimir Mayakovski (1893-1930), Velimir Khlebnikov (1885-1922) ve Mihail Yuryeviç Lermontov (1814-1841) gibi Rus şairleri tanıyarak şiirinde yeni bir çizgi yakalayan Nâzım Hikmet, Türkiye'ye döndükten sonra çok farklı şiir teknikleri kullanır. “Şair, aynı zamanda şiirini o güne kadar hiç görülmemiş bir düzeyde Marksist ideolojinin emrine verir” (Korkmaz, 2014, s. 267). Özellikle Şeyh Bedrettin Destanı'ndan önceki propagandayı ve ajitasyonu amaçlayan şiirleri (835 Satır), askerî müdahaleler ve otoriter rejim altında baskı gören şair ve yazarların ilgi odağı olur. Özellikle Marksist ve komünist ideolojiyi benimseyen yazarların eserleri, metinlerarası ilişki bağlamında incelendiğinde bu eserlerde Nâzım Hikmet'in ideolojisini ve üslubunu okumak mümkündür. “Metinlerarasılık, en genel anlamda bir metnin başka bir metnin bünyesinde yer alması manasına gelir” (Bulut, 2018, s. 16). Literatürde metinlerarasılık terimini ilk kez kullanan Julia Kristeva, kuramla ilgili olarak “her metin bir alıntılar mozaiğidir, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür.” ifadelerini kullanır (Akt. Aktulum, 2014, s. 35).^{*} Toplumcu gerçekçi şairler Cahit Irgat'ın (1916-1971), Suat Taşer'in (1919-1982) Ömer Faruk Toprak'ın (1920-1979), Arif Damar'ın (1925-2010), Mehmet Başaran'ın (1926-2015) Hasan Hüseyin Korkmazgil'in (1927-1984) ve Ahmet Arif'in (1927-1991) şiirlerinde Nâzım Hikmet'in (1902-1963) etkisi açıkça görülmektedir. Nâzım Hikmet'in Türk şiirine getirdiği radikal değişikliklerin etkisi sadece toplumcu gerçekçi şairlerin şiirleriyle sınırlı değildir. Garip akımına mensup Orhan Veli Kanık'tan (1914-1954) Bedri Rahmi Eyüpoğlu'na (1911-1975), Attila İlhan'dan (1925-2005), Cahit Külebi'ye (1917-1997), Kemal Tahir'den (1939-2015), Necati Cumalı'ya (1921-2001), Yaşar Kemal'den (1939-2015) Aziz Nesin'e (1915-1995), Sabiha Sertel'den (1895-1968) Adalet Ağaoğlu'na (1929) kadar birçok şair ve yazarın anlatıları metinlerarası ilişki bağlamında incelendiğinde bu anlatılarda Nâzım Hikmet'in üslubu ve ideolojisi fark edilir. Nâzım Hikmet, Mayakovski'nin ve fütürizm akımının etkisiyle vokal uyumunu ön plana çıkaran şiirler kaleme aldıkça kendisine özenen yazar ve şairlerin sayısı artar. Türk edebiyatında Nâzım Hikmet özentisiyle kaleme alınmış özellikle toplumcu gerçekçilik kategorisinde değerlendirilebilecek çok sayıda şiir, roman, hikâye ve tiyatro türünde edebî eser bulunmaktadır. Sabiha Sertel'in *Çitra Roy ile Babası* romanı da bu tip eserler kategorisinde değerlendirilebilecek niteliklere sahiptir. Roman, Nâzım Hikmet'in *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiriyle karşılaştırıldığında her iki eser arasında tema ve üslup benzerlikleri görülmektedir. Bu araştırma metinlerarası okuma metoduyla Nâzım Hikmet'in Marksist ve komünist yazarlar üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. İngiliz sömürgesine karşı bir grup Hintli gencin bağımsızlık mücadelesini konu edinen her iki eserde vaka örgüsü, yabancı kahramanlar üzerine kurgulanmıştır. Marksist kadın yazarlar arasında bulunan Sabiha Sertel'in düşüncelerinde ve edebî yönünde Nâzım Hikmet'in etkin rolünü ortaya koymak araştırmamızın özel amacıdır.

Nâzım Hikmet'le bir dönem yolu kesişen Sabiha Sertel (1895), Nâzım Hikmet (1902) gibi Selanik doğumludur. Marksist ve komünist fikirleri savunan Sertel, ayrıca Türk basın hayatının ilk kadın yazarları arasında bulunmaktadır. 1978 yılında yayımladığı *Roman Gibi* eserinde hayat hikâyesini ve Nâzım Hikmet'le olan ilişkisini ayrıntılarıyla anlatır.[†] Gençlik döneminde Türkçülük ve Batıcılık akımlarının etkisinde kalan Sabiha Sertel, ilk yazılarını

^{*} Metinlerarasılık teorisi hakkında geniş bilgi için Ali İhsan Kolcu'nun *Edebiyat Kuramları* (2011), Kubilay Aktulum'un *Metinlerarası İlişkiler* ve Feyza Bulut'un *Metinlerarasılık Kavramının Kavramsal Çerçevesi* (2018) başlıklı çalışmalarına bakılabilir.

[†] Ayrıca Yıldız Sertel'in *Annem: Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?* (1994) ve Ayşegül Yaraman'ın *Biyografiya 9: Sabiha Sertel* (2010) kitapları da yazarın hayatı, sosyal ve siyasal görüşleri hakkında bilgi vermektedir.

Genç kalemler, Yeni Felsefe ve Meşveret gibi dergi ve gazetelerde yayımlar. Namık Kemal, Şinasi ve Ali Suavi'nin eserlerini okuyarak fikrî yönü zenginleşen Sertel, 1915 yılında gazeteci yazar Zekeriya Sertel'le evlenir. Eşinin 1919 yılında yayımlamaya başladığı *Büyük Mecmua* dergisinde adalet, eşitlik, kadın hakları ve feminizm gibi sosyal konularda makaleler yazar (Sertel, 1995, s. 93). Zekeriya Sertel, politik görüşlerinden dolayı 1919 yılında tutuklanır. Yalnız kalan eşi, kısa bir süre dergiyi kendi imkânlarıyla çıkarmaya devam eder. İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesinden sonra Hâlîde Edip Adıvar'ın desteğiyle Amerika'ya gider. Columbia Üniversitesi Sosyal Çalışmalar Okulunda sosyal bilimler alanında yüksek tahsil gören Sabiha Sertel, bu dönemde Karl Marx (1813-1883), Karl Kautsky (1854-1938), August Ferdinand Bebel (1840-1913) ve Friedrich Engels (1820-1895) gibi komünist yazarların siyasî ve felsefî görüşlerinin etkisi altında kalır. Amerika'da ezilen göçmen ve işçi sınıfının haklarını savunan Sertel, işgal altında bulunan Anadolu halkının Milli Mücadele hareketlerini destekler. Yurda döndüğünde eşi Zekeriya Sertel'le birlikte *Resimli Ay* (1924-1936) dergisini çıkarır. Nâzım Hikmet'le tanışması bu süreçte olur. Gazeteci-yazar o döneme ait anılarını yıllar sonra şöyle aktarır:

Ertesi gün büroda Zekeriya'nın masasında yazı yazıyordum. Kapı açıldı, içeriye Vâlâ Nureddin'le beraber uzun boylu, kıvrıcık sarı saçlı, mavi gözlü bir adam girdi. Zekeriya tanıttı: Nâzım Hikmet. Ben el sıktıktan sonra yerime oturdum. Vâlâ'yı tanıyordum. *Akşam* gazetesinde ince, kıvrak üslubuyla fıkralar yazardı. Nâzım'ın çocukluk arkadaşıymış. Onu büroya getirmezdence önce Zekeriya'ya *Resimli Ay'da* Nâzım'a bir iş verilmesini teklif etmiş. Zekeriya bu teklifi kabul edince Nâzım'ı dergiye getirmişti. Ben masada yazıma devam ettim. Bir akşam önce dinlediğim şiirden (Makinaşlaşmak) sonra Nâzım'la pek ilgilenmemiştim (Sertel, 2015, s. 113-114).

Sabiha Sertel, Nâzım Hikmet'ten "Bahri Hazer" şiirini dinledikten sonra şairle ilgili düşünceleri değişir (Sertel, 2015, s. 114). Zekeriya Sertel, aynı ideolojik görüşleri savunduğu Marksist yazarı, derginin editörlük görevine getirir. Nâzım Hikmet'in etkili söylemleri ve sosyal çevresi kısa sürede *Resimli Ay* dergisinin popüleritesini artırır. Sabiha Sertel o döneme ait anılarında "Nâzım, yalnız Türk edebiyatına değil, *Resimli Ay'a* da yeni bir ruh getirdi. Bütün ilerici şairler, edipler, *Resimli Ay'da* toplandı" ifadelerini kullanır (Sertel, 1994, s. 309).

Resimli Ay dergisi, Nâzım Hikmet ve Sertel ailesi arasındaki sosyal ilişkilerin güçlenmesinde büyük rol oynar. Fütürist şair, *Resimli Ay* dergisinde Zekeriya Sertel'in de desteğini alarak Abdülhak Hamit Tarhan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Mehmet Emin Yurdakul gibi Türk edebiyatının önemli yazar ve şairleri aleyhine *Putları Yıkıyoruz* kampanyasını başlatır. Başyazar Sertel anılarında Nâzım'ın bu avangart çıkışı anlatırken oldukça cesaretli ve istekli olduğundan söz eder:

Bir gün, Zekeriya Bey, dedi, Ben edebiyat ve sanatta kilit noktalarını tutmuş olan sahte şöhretleri yıkmak, onların yeni sanata kapadıkları yolu açmak istiyorum. Bu putları yıkmak için bir kampanya açsak nasıl olur? Ben bu kampanyayı idare etmeye hazırım (Sertel, 2016, s. 183).

Putları Yıkıyoruz kampanyası dönemin gelenekçi şair ve yazarları arasında çok ciddi tartışmalara sebep olur. Tartışma zamanla geleneği ve millî olanı savunan yazarlarla avangartlığı ve yeniliği savunan yazarlar arasındaki mücadeleye döner. Başlangıçta kültür ve sanat dergisi olan *Resimli Ay*, Nâzım Hikmet, Vâlâ Nureddin, Sabahattin Ali, Suat Derviş gibi bazı Marksist yazarların politik söylemleriyle siyasallaşır. Dergi hakkında takipler başlar ve davalar açılır. Ortaklar arasındaki anlaşmazlıklar büyüyünce yazar kadrosu arasında kopmalar olur. Ocak 1931 yılında son sayısı çıkan dergi, 1936 yılında tekrar yayınlanmaya başlar. Fakat eski popüleritesini tekrar yakalayamadığı için aynı yıl içinde kapanır (Değirmenci, 1996: 8).

Nâzım Hikmet ve Sertel ailesi arasındaki fikir ve eylem birlikteliği dergi kadrosu dağıldıktan sonra da devam eder. Sertel, Nâzım'ı Bursa hapisanesinde ziyaret ettiğini, hapisaneden çıkması için yurtdışında kampanyalar düzenlediğini; dergilerde onun politik

görüşlerini savunan yazılar kaleme aldığını, Berlin'de kendisiyle görüştüğünü; Nâzım'ın da kendilerini Viyana'daki evlerinde ziyaret ettiğini anlatır (Sertel, 2015, s. 113-114). Sabiha Sertel'in kızı Yıldız Sertel de aile dostları Nâzım Hikmet'in kendilerine olan yakınlığını şu cümlelerle anlatır:

Annem, özellikle sabahları, güzel çiçekli kimonolarıyla dolaşır, ev işinden yorulunca, bu geniş koltuklardan birine oturur, sigarasını yakar ve bize yüksek sesle şiir okurdu. Bunlar, Nâzım Hikmet'in şiirleriydi. "Jokond ile Siya-u", "835 Satır", "Varan Üç" o zaman yeni çıkmış kitaplardı. Bu kitapları beraber okur ve hatta ezberlerdik. Bizim edebiyat eğitimimiz böyle başladı desem yalan olmaz. Haftada en az bir akşam, Resimli Ay yazarları evimizde toplanır çeşitli tartışmalar yaparlardı: Edebiyat, sanat, felsefe, siyaset, ne isterseniz. Ben henüz yedi yaşındaydım, tartışmaları anladığım kadar anlıyordum. Ancak, yaşam büyüdükçe bu okulun önemi arttı (Sertel, 1994, s. 157).

Yıldız Sertel'in hatıralarından anlaşıldığına göre annesi, Nâzım Hikmet hayranıdır. Nâzım'ın şiirlerini her gün eşine ve çocuklarına okumaktadır. Nâzım Hikmet okumaları doğal olarak gazeteci-yazarın dil ve üslubuna, sanat anlayışına ve politik görüşlerine yansır.

Türk basın hayatının popüler gazetecileri arasında bulunan Sabiha Sertel, *Resimli Ay* dergisinin kapatılmasından sonra yayım faaliyetlerine hiç ara vermez. İsmiyle özdeşleşen *Tan* gazetesini 1936 yılında yayımlar. Araştırma kapsamında olan *Çitra Roy ile Babası* romanını *Tan* gazetesi matbaasında basar. *Tan* gazetesi de yayım politikasından dolayı hem hükûmetin hem de muhafazakâr kesimin tepkisini çeker. "1945 yılına gelindiğinde matbaa binası bir grup öğrencinin saldırısına uğrar. Saldırının ardından gözaltına alınan Sabiha Sertel, 4 ay cezaevinde kaldıktan sonra beraat eder"(Karadağ vd, 2015, s. 101). Haklarında soruşturma ve takip başlatılan Sertel ailesi, 1950 yılında ülkeyi terk eder. Uzun yıllar sürgün hayatı yaşayan aile, 1952 yılından itibaren Roma, Paris ve Viyana'da; 1962 yılından 1969 yılına kadar da Azerbaycan'ın Bakü kentinde bulunur. Sabiha Sertel, 1968 yılında Bakü'de akciğer kanserinden ölür. Mezarı da bu kenttedir. Zekeriya Sertel ise eşinin ölümünden sonra Paris'e döner. Komünist yazar, eşi Sabiha Sertel ve yakın arkadaşı Nâzım Hikmet gibi yurt dışında (Paris, 1980) ölür (Özdemir, 2012, s. 212).

Nâzım Hikmet gibi siyasî görüşlerinden dolayı ülkesini terk eden Sabiha Sertel'in bilinen tek romanı *Çitra Roy ile Babası* romanıdır. Toplumcu-gerçekçi çizgide kaleme aldığı romanında Nâzım Hikmet'in politik görüşlerini ve söylem özelliklerini görmek mümkündür. İngiliz emperyalizmi altında Hintli gençlerin bağımsızlık mücadelesini anlatan roman, Nâzım Hikmet'in *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiriyle aynı izlek ve anlatım özelliklerini taşımaktadır. Sabiha Sertel romanın ön sözünde şu açıklamalarda bulunur:

Çitra Roy'la babası, Hindistan'ın içtimaî hayatını gösteren bir roman değildir. Bu romanın tezi, Hindistan'ın İngiliz emperyalizmine karşı duyduğu isyanları ve kaynaşmalarını göstermektir. Hindistan'ın içtimai hayatına uymayacak bazı münferit hataların olması pek mümkündür. Hindistan'da yaşamadıkça mahallî renkleri vermeğe imkân yoktur. Fakat hâdiseler hayatın içinden, hakikî vak'alardan, reel hareketlerden alındığı için, bu romanda kaynayan Hindistan'ı görmek mümkündür (Sertel, 1936, s. 3).

Yazar, romanın sonunda merkezi kahramanın taşıdığı simgesel değere değinir. Sita Lâl, yazarın romana dâhil ettiği simgesel bir kahramandır. Girmi-Kamgar sendikasının lideri olan Sita Lâl, bağımsızlık mücadelesinin sözcüsüdür. Sertel, yaşayan bir adama kendisinin benimsemeyeceği fikirleri söyletmeye hakkı olmadığı için, kurmacasına Sita Lâl'i dâhil etmiştir (Sertel, 1936, s. 189).

Romandaki vaka örgüsü, reel tarihî kaynaklarla örtüşmektedir. Stratejik önemi, yeraltı kaynakları ve doğa zenginlikleriyle birçok emperyalist devletin ilgisini çeken Hindistan, uzun yıllar İngiliz sömürgesi altında kalır. İngilizler, Hindistan'ı öncelikle ticaret şirketleriyle sömürmeye başlar. İngiliz iş adamları Hindistan'ın ekonomik kaynaklarından yararlanmak için 1600 yılında *Doğu Hindistan Şirketi*'ni kurarlar. Şirket, kısa sürede Asya Bölgesi'nin en

güçlü ticarî sektörü hâline gelir. Hindistan ekonomisini yönetecek ve yönlendirecek potansiyele sahip olan şirket, zamanla hâkimiyet alanını askerî ve siyasî alanlara kadar genişletir. Bölgedeki asker sayısını 320.000'e çıkararak şirket, ticarî ve siyasî ilişkiler içerisinde olduğu devletler üzerinde otoritesini arttırmış olur (Chua, 2007, s. 213-214). "XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki dönemde İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan'daki genişlemesi hız kazanır" (Doğan ve Erdoğan, 2017, s. 841). Fakat İngilizlerin Hindistan'daki kontrolsüz yayılma politikası, ciddi anlamda sosyal ve ekonomik krizlere neden olur. Hindistan'da 1769-1770 yılları arasında yaşanan Bengal kıtlığı, bu krizlerden biridir. Krizin temel sebebi, İngilizlerin her ne pahasına olursa olsun mümkün olan en kısa sürede en fazla servet birikimi elde etmek için kurdukları sömürü düzenidir. İngiliz hükûmeti, Hindistan üretimini, ticaretini ve paylaşım sistemini darmadağın eden siyasetleriyle krizin başaktörü olur (Bulut, 2003, s. 88). Hindistan halkı, İngilizlerin vergi sistemi altında ezilmektedir. Geleneksel vergi toplama sistemine göre Hintli köylüler, ürünlerinin beşte ikisini vergi olarak vermekteydiler. İngilizler, geleneksel vergi toplama sisteminin dışına çıkarak çiftçilerin vergilerini para olarak toplamaya başlarlar. Bu vergi sistemine bağlı olarak bölgede tefecilerin sayısı ve etkileri artmış olur (Kulke ve Rothermund, 2001, s. 397).

Ağır vergiler altında ezilen Hindistan halkının trajik durumu *Çitra Roy ile Babası* romanında görülmektedir. Sertel, reel tarihi kaynaklardan farklı olarak anlatısında Hintlilerin yaşadıkları trajik hâli, metaforlardan yararlanarak yansıtmaya çalışır:

Altın mabedin önünde, çıplak ayaklı, beyaz maşlaklı, meşin yüzlü, takyeli, sarıklı Armsistar köylüleri, kadın çocuk, ihtiyar binlerce, on binlerce insan bir nehir gibi akıyor. Elleri silâhsız açlık ve ızdırabın yürüttüğü açlar ordusu, avaz avaz bağırıyor: Ekmek isteriz... Vergileri ödemeyiz (Sertel, 1936, s. 33).

İngilizlerin sömürgeci politikası, sadece Hindistan ekonomisine zarar vermekle kalmaz aynı zamanda Hindistan halkının inanç ve kültürel değerlerini de yozlaştırır. Hintlilerin yaşadıkları sosyolojik, ekonomik ve siyasî sorunlar, beraberinde mevcut otoriteye karşı bağımsızlık mücadelesini başlatır. *Çitra Roy ile Babası* kurmacasında da Hindistan halkının İngiliz baskısına karşı başlattıkları "kurtuluş kavgası'na" atıflar yapılır. Romanın bir bölümünde "*Pencap'taki isyan, köylünün ağır vergilere, İngiliz sermayesinin köylerde yaptığı zulme karşı halkın ruhunda doğan bir isyandır*" ifadeleri geçmektedir (Sertel, 1936, s. 45). İngilizler, başlangıçta Hintlilerin bağımsızlık savaşını istihbarat örgütleri ve politik baskılarla sindirmeye çalışırlar. Bir dönem Hindistan'da bütün sosyal, kültürel ve siyasî faaliyetler yasaklanır. Yasağa rağmen 1919 yılında Pencap eyaletinin Amritsar şehrinde sayıları yaklaşık 10.000 kişiyi bulan Hindistanlılar geleneksel festivalleri için bir araya gelirler. Polis toplanma yasağını ihlal eden halkın üzerine ateş açar. Yüzlerce Hintlinin öldüğü ve binlercesinin yaralandığı bu olay sonucunda Hindistan halkının büyük bir kısmı kısa süreliğine de olsa sindirilmiş olur (Soy, 2014, s. 22). Baskıyla sindirilen Hindistan halkı, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler lehine savaşa katılırlar. Buna rağmen İngiliz hükûmetinden bekledikleri özgürlük ortamını bulamazlar. Hindistan halkı, savaş sonrasında daha fazla baskı ve şiddet görür (Chua, 2007, s. 223-224; Ferguson, 2011, s. 310). Fakat yapılan baskı ve yasaklamalar bağımsızlık mücadelesi veren Hintli direnişçilerin sayısını arttırır. İngiliz sömürgesi altında ezilen işçi ve köylü sınıfın hükûmet karşıtı eylemleri de direnişçi gençlere moral verir. Hindistan'daki artan sınıf çatışmaları, direniş faaliyetleri ve ekonomik kriz, İngiliz hükûmetini olduğu kadar kamuoyunu da huzursuz eder. İngiliz siyasetçiler, yaşanan olumsuz gelişmelerden sonra Hindistan politikalarını değiştirmek zorunda kalırlar. Çünkü Hindistan kaybedildiğinde ya da artık sömürecek ve anavatana aktaracak bir değer/zenginlik üretilemez hâle geldiğinde, kendilerinin de bu durumdan son derece zarar göreceklerini anlarlar. Neticede İngilizler, geç de olsa sosyal, ekonomik ve siyasal istikrarı olan Hindistan'ın kendi refah ve huzurları için ne denli önemli olduğunu idrak ederler (Bulut, 2003, s. 105). Hindistan halkının daha önce de olduğu gibi İngiliz halkına hizmet eder hâle

getirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz idarecilerinin Hindistan'da uyguladıkları sömürge politikası değişir. Hindistan'da İngiliz devletine karşı köylü ve işçi sınıfın eylemlerini azaltmaya yönelik bir dizi yasal düzenleme yapılır. Özellikle siyasî alanlarda yapılan yeni düzenlemelerle Hintli aydınların ülke yönetimindeki etkinlikleri arttırılır. Bu düzenlemelerin doğal bir sonucu olarak sulh yargıcı, parlamenter, profesör, avukat gibi farklı görevlere getirilen Hintli aydınların İngiliz hükûmetine karşı sempatisi artar. Hintli parlamenter Profesör Dadabhai Naoroji bu aydınlardan biridir. Profesör Dadabhai Naoroji, 1871'de yaptığı açıklamada Hindistan'ın yeniden doğuşunun ancak İngilizlerin elinden olacağını savunur (Soy, 2014, s. 20). Hintli aydınların İngiltere lehine geliştirdikleri politik söylemler, toprakları işgal altında bulunan halkın nazarında itibar görmez. İngilizlerin yetki ve unvan vererek kendilerine bağladıkları Hintli aydınların politik söylemlerine rağmen Hindistan'da bağımsızlık mücadelesi artarak devam eder. Hinduların lideri Mahatma Ghandi başta olmak üzere Hintli aydınların mücadeleye destek vermeleriyle Hindistan halkı 1947 yılında bağımsızlığına kavuşur. Hindistan, bağımsızlığa kavuştuktan sonra öteki üçüncü dünya ülkeleri gibi diktatörlüklere, askerî yönetimlere veya yabancı işgallerine sürüklenmez ve kendi gücüyle, kendi kurumlarını geliştirerek önemli bir demokrasi örneği verir. Ekonomisi önceleri tarıma dayalı olan Hindistan, sanayi devrimini tamamladıktan sonra günümüz dünyasının sanayileşmiş ilk on ülkesi arasında bulunmaktadır (Tatlılıoğlu, 2010, s. 185).

Hindistan ve İngiltere siyasetinde belirleyici rol oynayan "Gandi ve Yuvarlak Masa Toplantıları" *Çitra Roy ve Babası* romanında geçmektedir. Romanda Gandi'nin İngiliz işgaline karşı başlattığı pasif direnişe ve direniş örgütlerinin "Yuvarlak Masa Toplantılarına" şu şekilde atıf yapılmıştır:

-Gazetelerde okunacak bir şey yok ki... Yalnız Gandi'nin dönüşü.

-Gandi geldi mi?

-Keşke gelmeseydi. Yuvarlak masa iflas etti. Gandi, milliyetperverler, Nehrular hepsi İngilizlerle anlaşılabilir. Gandi silahsız mukavemetten vazgeçecektir. Ünlü liderleri sulh içinde İngilizlerle beraber yürüyecekler (Sertel, 1936, s. 153).

Kurmacada geçen "Yuvarlak Masa Toplantıları" ve "Gandi'ye" ait bilgiler, reel tarihf kaynaklarla örtüşmektedir[‡]. *Hindistan Tarihi* 'nde yer alan bilgiye göre:

Gandi'nin İkinci Yuvarlak Masa Toplantısında yer alması yaptığı fedakârlığa değmedi. İngilizler kongreye karşı muhafazakâr bir denge unsuruna kavuştuklarını ümit ettiler; bu 'dokunulmazlar'ın ayrı oy kullanma hakkı sayesinde 'böl ve yönet' politikası daha da güç kazanacaktı. Gandi'nin özellikle bu öneriye karşı politikası daha da güç kazanacaktı. Gandi özellikle bu öneriye karşı şiddetle direnmişti ancak yine de İngiliz başbakanının konunun toplumsal karar aracılığıyla halledilmesini istediği bir belgeyi imzaladı (Kulke ve Rothermund, 2001, s. 414, 415).

Metinlerarası ilişki bağlamında analiz edilen *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiirinin ana teması *Çitra Roy ile Babası* romanında olduğu gibi sömürü düzenine karşı başkaldırı ve istiklâl mücadelesidir. Nâzım Hikmet, 1932 yılında yayımladığı uzun hacimli manzumesinde Hintli bir devrimcinin İngiliz emperyalizmine karşı başlattığı mücadeleyi anlatır. Anlatının ana kişisi Benerci, hayatını Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine adanmış Hintli bir halk kahramanıdır. Marksist şair, şiirinde Benerci'nin şahsında ihanet, sadakat ve inanç

[‡] Ekonomik kaynakları ve stratejik konumuyla emperyalist devletlerin gözde ülkesi Hindistan'ın İngiliz devletiyle olan tarihsel ilişkisi Hermann Kulke ve Dietmar Rothermund'un *Hindistan Tarihi* kitabında (2001), Yücel Bulut'un *Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones* (2003); Orhan Doğan ve Ayşe Erdoğan'ın *XIX. yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi* (2017) makalelerinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

kavramlarını irdeler (Pak, 2002). Komünist Partisi saflarında İngilizlere karşı mücadele eden Benerci, gizli bir toplantı sırasında tutuklanır. Toplantıya katılan altı arkadaşı sorgulandıktan sonra hapse atılır. Benerci ise partinin en aktif üyesi olmasına rağmen serbest bırakılır. Benerci'nin serbest bırakılması, arkadaşları arasında şüphe uyandırır. Liderlerini işbirlikçi ve ajan olarak suçlarlar. Dava arkadaşlarının kendisini ihanetle suçlamalarına tahammül edemeyen Benerci, bir ara intihar etmeyi düşünür. Fakat ezilen Hint halkı için yapılması gereken çok şeyler olduğuna inanır, intihardan vazgeçer. Bu arada kendisini ihbar eden kişinin istihbarat adına çalışan sevgilisi olduğunu öğrenir. İngiliz hükûmeti aleyhine faaliyet göstermeye devam eden Benerci, sonunda tutuklanarak cezaevine atılır. Hapishanede yaşadığı bütün olayları, dava arkadaşı Somadeva'ya anlatır. Somadeva, hapis arkadaşı Benerci'nin anlattıklarına inanarak ona güvenir. Benerci, dava arkadaşları arasında eski itibarına kavuşmuş olur. Ülkelerini İngiliz emperyalizminden kurtarmak isteyen gençler, Benerci'yi tekrar liderleri konumunda görmek isterler. Fakat o, artık geleceğe dair ümitlerini ve hayatın zorluklarına karşı direncini kaybetmiştir. Üstlendiği misyonu yerine getirememenin verdiği üzüntüyle bunalıma giren Benerci, sonuçta iradesine hâkim olamayarak intihar eder. Şiirin trajik bir sonla bitmesi şaşırtıcıdır. Kurmacada Benerci'nin intihar etmesiyle Nâzım Hikmet'in ideolojisinde etkili olan Rus şairi ve oyun yazarı Mayakovski'nin intiharı arasında açık bir ilişkili olduğu görülebilmektedir. Marksist ideolojinin en güçlü savunucularından olan Mayakovski, Rus Fütürizmin önde gelen şairleri arasındadır. “*Nâzım henüz genç ve acemi bir şair adayiyken yaptığı bir Moskova ziyaretinde tanır Mayakovski'yi*” (Üretmen, 2016). Hayat görüşü bakımından Rus komünizmini aynen benimsediği gibi üslubunda da Mayakovski'nin tesiri altındadır. Rus edebiyatının popüler şairi, şiirine muayyen ritmik şemaları tatbik eder (Kaplan, 1990, s. 359). Fütürist şiir estetiğinin önemli bir özelliği olan ritmik yapı, Nâzım Hikmet'in şiirlerinin de önemli bir özelliğidir. Mayakovski, Nâzım Hikmet'in sanat anlayışını olduğu kadar ideolojik görüşlerini de etkilemiştir. Üslubunu ve görüşlerini benimsediği şairin intiharından sonra “Muazzam Şair Mayakovski Neden İntihar Etti?” başlıklı bir yazı yayımlayacak kadar ona hayranlık duyar (1930, s. 28-29). Nâzım Hikmet, yazısında Mayakovski'nin Rusya'daki politik sebeplerden ve son zamanlarda içine düştüğü kaotik ruh hâlinden dolayı intihar ettiğini anlatır. Marksizmde direniş mücadelesine fayda sağlamayan örgüt üyelerinin intihar etmeleri, onurlu bir davranış olarak görülür. Nâzım Hikmet, yazısında Mayakovski'nin de onurlu bir ölümü gerçekleştirdiğini savunur. Nâzım'ın bakış açısına göre trajik intihar eyleminden sonra dünya edebiyatı büyük bir şairini kaybetmiştir. “Muazzam Şair Mayakovski Neden İntihar Etti?” başlıklı yazıyla “Benerci Kendini Niçin Öldürdü” başlıklı şiir metinlerarası ilişki bağlamında analiz edildiğinde her iki anlatı arasında Nâzım Hikmet'in psikanalitik yönünü yansıtan bulgulara ulaşılr. Anlatıların her ikisinde de başlıklardan içeriğe göndermeler yapılır.

Murat Belge, *Kitap-lık* dergisinin 2003 Aralık sayısında “Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel'den Hint Masalları” başlıklı bir makale yayımlamıştır. Makalede iki eser arasındaki konu benzerliğini ve Sertel'in Nâzım Hikmet'ten etkilendiğini çeşitli örneklerle ortaya koymuştur (2003, s. 36-45).

Bulgular

Benerci Kendini Niçin Öldürdü? şiiriyle *Çitra Roy ile Babası* romanının ortak teması, emperyalist İngilizlere karşı Hindistan'da başlatılan bağımsızlık mücadelesidir. Eserlerdeki ortak temanın dışında anlatılarda üslup benzerliği de görülmektedir. Eleştirmen Murat Belge,

Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel'den Hint Masalları başlıklı makalesinde her iki eser arasındaki üslup ilişkisi hakkında şu tespitlerde bulunur:

Nâzım Hikmet'ten dört yıl sonra, yani 1936'da, Sabiha Sertel de bir roman yayımlamıştır. Bunun adı Çitra Roy ile Babası. Kitap, Tan matbaasında basılmış; Sabiha(Zekeriya) Sertel'in yazdığı tek roman. Çitra Roy adının düşündürdüğü gibi Hindistan üstüne ve gerek temaları, gerekse bakış açısıyla Nâzım Hikmet'in Benerci'sine çok benziyor. Çıkış noktasının, esin kaynağının o olduğu söylenebilir. Üslubunda da belirgin Nâzım Hikmet etkileri görülüyor. "-sen söylemesen, ben söylemesem, Sita söylemese, bu milyonla halk hakikati ne zaman öğrenir?" sözlerinin kaynağı yeterince açık. Gene bunun gibi tren takırtısından anlam çıkarması: "tekerlekler raylara, raylar vagonlara dert yapıyorlar: Yine mi bu iş? Yine mi bu iş," kısmı çok daha acemi olmakla birlikte, Nâzım'ın "Meh-met-çik" "meh-met'li" dizesinin yankısı gibi. "sefaleti eritenlerin sözü" gibi bir söz, "Güneşi İçenlerin Türküsü" üslubuna çok yakın. "Çitra Roy iki yanındaki iki dağ gibi yükselen kitapların arasına başını sokmuş, kâinatın, beşerin tekâmülünü idare eden kanunların sırrını arıyor." cümlesi de Nâzım'ın burnundan düşmüş olabilir. "Bingal'in ıssız ormanlarında, şehrin gözünden uzak beş adam, Bu kavganın beş adamı konuşuyor, hazırlıyor, hazırlanıyor." cümlesi de çok tanıdık ve romandan çok Nâzım'vari "deklamasyon" yapan şiire yakın (2003, s. 38).

Eleştirmen Murat Belge, metinler karşılaştırmalı metin tahlil çalışmasında her iki eser arasındaki üslup ve tema benzerliklerini örneklendirerek Sertel'in Nâzım Hikmet'i taklit ettiğini belirtmektedir. Belge'nin tespitlerinin dışında eserlerde Sertel'in Nâzım Hikmet'i taklit ettiğine dair farklı örnekler de tespit edilmiştir.

Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesini kontrol altına almaya çalışan "İntellicent Servis" İngilizlerin 1909 yılında kurdukları bir istihbarat servsidir (Özgenç, 2018, s. 50). İngiliz devletinin çıkarlarını korumak üzere kurulan "İntellicent Servisi" halk hareketlerinin bastırılmasında, hükûmet aleyhine eylem hazırlığında olan Hintli gençlerin öldürülmesi ve tutuklanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Her iki eserde de İngiliz istihbarat servisine göndermeler yapılmıştır.

Benerci söz söylüyor:

— Bize karşı

İntellicent servis
kendine mahsus...

— Sus.

Bir tıkırtı var.

Döndü başlar

kapıya.

— Sana öyle gelmiş.

Devam ediyorum arkadaşlar:

İntellicent servis

kendine mahsus... (B.K.N.Ö. , s. 20).

Herifin

Mavi gözleri çipil çipil

Suratı çilliydi.

İntellicent'ten olduğu belliydi. (B.K.N.Ö. , s. 25).

Düşündüklerimizi bile kontrol ediyorlar. Hepimizin kafamızın içinde bir İntelligen Service var.

Bu muazzam kuvvetin karşısında söylemenin ne faydası var? (Ç.R.İ.B. , s. 15-16).

İki eserde de tutuklanan Hintli gençler, dava arkadaşlarının kendilerini ele verdiklerini ve bağımsızlık mücadelesine ihanet ettiklerini düşünürler. Şiirde "satma-satılma" ifadeleri geçmektedir. Şiirde İngiliz istihbaratı adına çalışan kişi Benerci'nin sevgilisidir. Dolayısıyla

kendi halkına ihanet etmiş; dostlarını menfaatleri uğruna satmıştır. Romanda ise Profesör Roy, kızını bağımsızlık mücadelesi veren gençlerden korumak için İngiliz polisiyle işbirliği yapar ve grev düzenlemek için hazırlanan gizli afişleri polise teslim eder. Bu durumun farkında olmayan gençler, Çitra Roy'un güvenilmez biri olduğuna inanır ve onu gruba dâhil ettiği için Sita Lal'e serzenişte bulunurlar. Arkadaşları Çitra Roy'un "kavgaya arkadaşlarını düşmana sattığını" düşünseler de aslında Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesine ihanet eden kişi Çitra Roy'un babası Profesör Roy Dranat'tır.

Benerci, sus.
Rüzgâr...
Arkadaşlar
Intelicent servis...
Sııııı...
Söndürün...
Dışarı bakacağım...
Karanlık...
Aralandı pencere.
Ay ışığı
parlıyan enli bir kılıç gibi keserek karanlığı
düştü yere.
-Ne var?
-Sıııııııııı!
Dışarda polis.
Lambaları sönmüş iki otomobil,
Ve bir sürü motosiklet...
-Satıldık...
-Evet... (B.K.N.Ö. , s. 21).

Bu ihtimal Çitra'nın kafasına pek uygun geliyor. Fakat böyle bir müracaat ve böyle bir af, onu provokatör mevkiine indirmeye mi? Neden, niçin mahkemeye sevk edilmediğini Sitay'a, arkadaşlarına nasıl izah edebilir... (Ç.R.İ.B., s. 162); Milyonla insanın kanı kaynadığı bir kavgada beni hırsız, arkadaşlarının sırrını çalan kavgaya arkadaşlarını düşmana satan bir provokatör mevkiine indirdin (Ç.R.İ.B. , s. 167).

Sömürgeye karşı savaşan Hintli gençler, İngiliz polislerine yakalanmamak için toplantılarını gece vakti ve şehir merkezine uzak ormanlık alanlarda ve terk edilmiş tarlalarda yaparlar. Halkı örgütlemeye çalışan Hintli gençlerin yakalanma endişesi, her iki eserde de hissedilmektedir.

KALKÜTA şehrine civar,
Bir çay tarlası gördü.
Tarlanın dışında duvar.
İçinde bir ev.
Gece saat: 2... (B.K.N.Ö. , s. 19).
Üç amele, iki köylü, bir muallim ve Benerci,
Yani ceman yekûn:
Yedi Kalküta delikanlısı, yedi inkılâp genci... (B.K.N.Ö. , s. 20).
Bir ay birbirimizi görmeyeceğiz. Ayın beşinde ormanda buluşuruz.(B.K.N.Ö.,s. 39).

İngiliz inhisarcı sermayesinin nasılsa baltalayamadığı, müstemleke haritasının içine sokamadığı bu vahşi ormanda, şehrin gözünden kaçan beş adam; ağaçların arasındaki kayaların üzerine oturmuş konuşuyorlar. (Ç.R.İ.B. , s. 60); Tarlalar emindir, tarlalar sessizdir. O sessizlikten bile şüphe eder gibi,

ayaklarının ucuna basarak yürüyor. (Ç.R.İ.B. , s. 107); Gece saat iki. Pamuk tarlaları bembeyaz, kar gibi beyaz. Ay ışığında gümüşten bir deniz gibi uzanıp gidiyor. Köy sokaklarında polisler geziyor. Köpekler bağıyor. Köpekler kızıyor. (Ç.R.İ.B. , s. 115).

Hindistan'ın kurtuluşu için savaşıyan gençler, İngiliz istihbarat servisinin takipleri sonucunda yakalanarak hapse atılırlar. Mahkeme sonucunda şiir kahramanı Benerci, roman kahramanı Çitra Roy dışında bağımsızlık mücadelesi veren bütün Hintli gençler cezalandırılır. Hükümlü gençler, dava arkadaşlarının kendilerine ihanet ettiklerini düşünürler. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine ihanet eden Benerci ise suçluluk psikolojisi yaşamaktadır. Karmaşık ve çelişkili bir ruh hâli yaşayan Hintli genç, kısa bir süre sonra intihar eder. Çitra Roy da tutuklanan arkadaşlarını yalnız bıraktığı için suçluluk psikolojisine girmiştir. Aslında genç kız, profesör babasının İngilizlerle yaptığı iş birliğinin karşılığında serbest bırakılmıştır. İç dünyasında tezatlar yaşayan Çitra Roy da Nâzım Hikmet'in anlatısındaki Benerci gibi hapisten çıktıktan sonra trenden atlayarak intihar eder.

Yedi kişiden mürekkep olan komite azalarından altısı yakında adliyeye verileceklerdir. Yalnız, ilk istintak neticesinde, gene komite azasından, Benerci isimli bir genç tahliye olunmuştur..." (B.K.N.Ö. , s. 22).

İki, A:

Benerci riyaset ederken gizli bir içtimaa
altı yoldaşıyla yakalanıyor.

İki, B:

Fakat meçhul bir sebebe
binaen,
yoldaşlarının mevkuf bulunmasına rağmen,
Benerci tahliye edilmiştir.

İki, C:

Bence, yani romanın muharrirince
olduğu kadar,
Benerci için de bu tahliye keyfiyeti
siniri, ruhu, kemiği, eti
kemiren bir esrardır, iki gözüm,
serapa esrar... (B.K.N.Ö. , s. 24).

Bingal işçileri ve köylü fırkası katibi umumisi, umum Hindistan kongre reisi Muzaffer Ahmet, müebbed küreğe Girni Kamgar ünyon reisi Sita Lal, Ange, Gate, Joklekar, Nimlekâr, Splatt on iki ağır hapse, Bradley, Mirajkar, Usmani on sene ağır hapse mahkum edilmiştir (Ç.R.İ.B. , s. 175).

Miss Roy artık serbestsiniz. Beraat eden mazlumları, şahitleri götürecek tren yarın sabah hareket ediyor. Seyahatiniz için her şey hazırdır (Ç.R.İ.B. , s. 176).

Hindistanlı gençler, halkı ayaklandırmak için gizli bildirimler hazırlamaktadırlar. Anlatılarda bu bildirimler "bazı kağıtlar, Doolia kağıtları ve tomar kağıtlar" şeklinde kullanılmıştır. Hintli direnişçiler, gizledikleri kâğıtları İngiliz istihbarat servिसinden saklamaya çalışırlar.

Sarılmıştık. Yok edilmesi lâzım gelen bazı kâğıtlar vardı. Vakit kazanmak için, polisin üstüne ateş açtık (B.K.N.Ö. , s. 25).

Onu da tevkif etmişler. Babam dün köyden geldi. Biz köyden döndükten sonra Doolia kâğıtları merkeze götürmüş... Bütün köy evlerine bir gecede dağıtmışlar (Ç.R.İ.B. , s. 37).

Ben yarın meçhul yerlere gideceğim. Yarın umumî grev ilân edilecek. Senden istediğim iş vereceğim bir tomar kâğıdı saklamaktır. Görünüşte küçük, fakat bence kıymeti büyük bir iş istiyorum (Ç.R.İ.B. , s. 80).

Hintli işçiler ve köylüler, emeklerinin karşılıklarını alamadıklarından dolayı sık sık protesto eylemleri ve grevler yapmaktadır. İngiliz şirketlerini ve hükûmetini protesto eden Hintlilerin eylemlerine anlatılarda yer verilmemektedir.

Drran

drnn

drnran...

Tiki taka frev...

Edildi ilân

Umumi grev!!!..

Kalküta grevdedir (B.K.N.Ö. , s. 29).

Altın mabedin önünde, çıplak ayaklı, beyaz maşlaklı, meşin yüzlü, takkeli, sarıklı Armsistar köylüleri, kadın çocuk, ihtiyar binlerce, on binlerce insan bir nehir gibi akıyor. Elleri silâhsız açlık ve ıstırabın yürüttüğü açlar ordusu, avaz avaz bağırıyor:

-Ekmek isteriz... Vergileri ödemeyiz... (Ç.R.İ.B. , s. 33).

Hint servetinin, saltanatının haşmetinin zincirli kümeleri... Bingal kenevir işçileri grev yapıyorlar (Ç.R.İ.B. , s. 83).

Şiirde Hint kurtuluş mücadelesinin sembol ismi Benerci, romanda ise Sita Lal'dir. Sita Lal karakterinin şiirdeki karşılığı Benerci'dir. Nâzım Hikmet'in şiirdeki açıklamasına göre Somadeva, Benerci'nin en yakın arkadaşıdır. Grubun ikinci etkin adamıdır. Romandaki karşılığı da Sita Lal'in en yakın arkadaşı Dugra Das'dır. Girni Kamkar sendikasının lideri olan Sita Lal'in Çitra Roy'un fikirleri üzerinde önemli etkisi vardır. Duygusal bir ilişki yaşadığı Sita Lal'in siyasî ve felsefî düşüncelerinden etkilenen Çitra Roy, İngiliz işbirlikçisi babasının baskılarına rağmen Sita Lal'den ayrılamaz. Somadeva ve Sita Lal, anlatıların ikinci derecede kahramanlarıdır. Anlatılarda politik mesajlar Somadeva ve Sita Lal'in bakış açılarıyla verilir.

Yukarda masmavi bir hava.

Aşada bir kamyonun üstünden

Kalabalığa

Söz söylüyor en yakın arkadaşı Somadeva (B.K.N.Ö. , s. 31).

Maznun İngiliz emperyalizmine, Hint raconlarının zümrüt kabzalı tahakküm kılıçlarına baş dikmiş Girni Kamkar unionunun lideri Sita Lal (Ç.R.İ.B. , s. 4).

İngilizlerin sömürge hâline getirdikleri Hindistan'da uyguladıkları baskı ve zulüm politikası, her iki eserin ortak temasıdır. Hindistan halkının yaşadığı dramatik olaylar, reel tarihî kaynaklarla örtüşmektedir. Hindistan halkı ağır bedeller ödemelerine rağmen özgürlük mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir. İngiliz hükûmeti, Hindistan'da uyguladıkları sert politikanın direniş hareketlerini güçlendirdiğini anlayınca Hindistan halkıyla uzlaşma yolunu tercih etmişlerdir.

Getirdim karakola kocakarıyı.

Sarı sırtından kızıl kan sızdırıp

Çekeceğim içinden ağrıyı...

İkinci Polis-Sana bu işte yardım için

Kocakarıyı eski bir halı gibi

Ayaklarına sereceğim.

...

Mesela:

Uykulara kâbus gibi çökebilirim,

Tırnak sökebilirim,

Sirke damlatarak gözleri oymak,
 Domuz topu ıtlak olunan usûl,
 Velhasıl daha bin bir usûlle gayeye vusûl
 Kulakların içine kurşun dökebilirim.
 Ellerin derisini eldiven gibi soymak,
 Koltuk altına kaynar sudan yeni çıkmış
 Hindi yumurtası koymak,
 Mümkündür bence... (B.K.N.Ö. , s. 36).

Jandarma onları kamçı ile ellerinden ayaklarından kan fişkırta fişkırta götürdü" (Ç.R.İ.B. , s. 26).

İhtiyar Behlil'in evinde bir beyanname bulmuşlar. İhtiyarı yakalamışlar, sopaya yatırmışlar. Saçlarından tavana asmışlar. Koltuklarının altına kızgın demir sokmuşlar. Kamçı ile bacaklarından kan fişkırta fişkırta dövmüşler, ihtiyarı azaba dayanamamış, söyleyivermiş... (Ç.R.İ.B. , s. 38).

Polisin kamçısı hepsinin vücudunu delik deşik etmiş (Ç.R.İ.B. : 38).

Eserlerde Hintli gençlere yardım eden yaşlı bir kadından söz edilmektedir. *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiirinde direnişin sembol ismi Somadeva hastalanır. Hasta gence, yaşlı bir Hintli kadın bakar. Benerci, arkadaşına bakması için yaşlı kadına para vermektedir. Sertel'in anlattısında ise Rasmani Ana, İngiliz polislerinin aradıkları Hintli gençlere yardım eden yaşlı kadın karakterdir. İngiliz polisi, Hintli gençleri ele vermesi için Rasmani Ana'ya baskı yapar. Fakat cesur kadın, kamçı altında işkence görmesine rağmen Hindistan millî hareketinin bu genç üyelerini ihbar etmez.

Yine ona para getirmişt看. Bu parayı nineye verirsin yine. Her gün besleyici yemekler pişirsin. Hem, üç öğün mutlaka yemelisin, dedim (B.K.N.Ö. , s. 48).

Sen onu yalnız bırakma, nine, ben iki üç gün sonra gelirim (B.K.N.Ö. , s. 62).

Beşi de odanın ortasındaki tahta masanın etrafında, ayakta heyecanla konuşuyorlar. Rasmani ana, yerde bağdaş kurmuş, mangalda çay pişiriyor (Ç.R.İ.B. , s. 37).

Rasmani ana artık biliyor, Sita'nın nerede olduğunu değil, kamçı altında can verenlerin azabını biliyor (Ç.R.İ.B. , s. 92).

Şiirde Roy Dranat, romanda ise Mandranat Roy karakterleri, Hindistan'da komünizm hareketinin kurucusu olarak bilinen Manabendra Nath Roy'a (1887–1954) göndermede bulunmaktadır. Manabendra Nath Roy, bir dönem işgal güçlerine karşı Hindistan halk hareketlerini destekler. Moskova'da bulunduğu dönemde komünist lider Vladimir İlyiç Lenin'in (1870-1924) politik desteğini alır. Komünist Enternasyonall'in (Comintern) yönetim kurulunda çalışır. 1929'da Sovyet lideri Joseph Stalin'in (1879-1953) politikaları yüzünden Rusya'dan ayrılarak Hindistan'a döner. Hindistan'da İngilizler tarafından tutuklanarak hapse atılır. Birkaç yıl sonra serbest bırakılan Roy, Hindistan'da siyasî faaliyetlerine devam eder. Hindistan Ulusal Kongresi'nde görev alır. Kongre'de Hint halkının İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere yardım etmeleri gerektiğini savunur. Hindistan halkı 1947 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, komünizmi terk eder ve sosyalist, liberal fikirlerin karışımı olan radikal hümanizmin savunucusu olur. Manabendra Nath Roy'un ideolojisindeki dönüşüm, Marksist ve komünist aydınlar arasında tepkiyle karşılanır (Lalitha, 2016; Chattopadhyay, 2009). Kurmacalardaki Roy karakterinin siyasal düşünceleri ve hayat macerası Manabendra Nath Roy'un düşünceleri ve yaşantısıyla örtüşmektedir. Şiirde Roy Dranat, romanda ise Mandranat Roy, başlangıçta destekledikleri Hindistan millî hareketini daha sonra çıkarları uğruna terk ederler. Her iki kurmacada da Roy karakterleri, karşıt tematik gücün arasında yer alırlar.

Roy Dranat, Benerci'nin eski bir kavga arkadaşıydı. Fakat sonra, galiba korktu, galiba sabrı tükendi ve galiba ruhunu satıp rahatı bulmak fırsatını ele geçirdi. Kavgadan ayrıldı. Şimdi Roy Dranat, İngiliz emperyalizminin emrinde, sakalsız, pelerinsiz, ve kılıçsız rahatını arayan zavallı, mustarip bir Faust'tur. N.H. (B.K.N.Ö. , s. 51).

Mandranat Roy: Boş lâf...Yeni neslin kafasına mikrop gibi giren muzır fikirler. İşte bu sakat fikirleri eken Sita Lâl'lerdir. Bunların söz ve yazı hürriyetini mutlak surette almak lâzım. Mahkemenin kararı çok isabetlidir. Hindistan'ı tek bir hareket kurtarabilir. Millî hareket (Ç.R.İ.B. , s. 20).

Filozof Roy, ilmîni, felsefesini, İngiliz emperyalizmine uşak yapan, insanlığını kendi istiklâlinin başına inecek topuza köprü yapan büyük adam, korkak bir maymun gibi omuzları içinde, yerlerde sürünen bir köstebek gibi şahsiyeti yerlerde sürünerek düşmanın yanından çıkıyor (Ç.R.İ.B. , s. 71).

İngiliz sömürgesi altında Hindistan halkının en önemli gerçeklerinden biri de yoksul halkın çektiği ekonomik zorluklardır. Anlatılarda halkın trajik hâli benzetme unsurlarıyla yansıtılır. Nâzım Hikmet, banka senetlerini boyunbağına; Sertel de emperyalist ve kapitalist İngilizleri pençeli bir ejdere benzetir.

Sökün etti tröstler.

Başlarında

Banka kavaslarının şapkası vardı (B.K.N.Ö. , s. 57).

Esham senetlerindendi boyunbağları (B.K.N.Ö. s. 58)

Beyaz pamuk yığınları içinde kaybolan bu siyah başın derdi büyüktür:

Zemindar.(vergi tahsildarı)

Toprak sahibi.

Kira.

Jandarma.

Marvari (Murabahacı)

Simsar.

-Beyaz pamuk yığınları arasına saklanan bu siyah baş, kendini, cehennem gibi yakan güneşten belki koruyabilir, fakat emperyalizmin, kapitalizmin bu altı pençeli ejderinden kurtarmaz (Ç.R.İ.B. , s. 23).

-Ne âlâ şey... On sterlin ödünç para, on beşi ödendikten sonra hâlâ kırk Sterlin borç... Zavallı köylü... (Ç.R.İ.B. , s. 26).

Anlatılarda tema benzerliği kadar üslup benzerliği de bulunmaktadır. Her iki anlatıda da Hristiyanlığa ait "*Kötülük yapana karşı koyma; sağ yanağına vurana öbür yanağını da çevir.*" söylemine yer verilmiştir. Hristiyanların kutsal kitabı Matta İncili'nde geçen bu ifadeler (5:39) "literal olarak alındığında sadece size iyilik edene değil, kötülük edene de iyilik edin gibi bir nosyonu savunmaktadır" (Aykıt, 2009: 289). Haksızlık ve zulüm karşısında halkın tepkisizliğini eleştiren Hintli gençler, böyle miskin bir felsefeyi reddederler. Şiir ve roman bu yönüyle ana kahramanların din ve inanca dair tereddütlerini yansıtmaktadır.

Mevzubahis şahıs, taş hücreye kapatıldıktan bir hafta sonra; Kayser'in hakkını Kayser'e ve Allah'ın hakkını Allaha vermeği ve sağ yanağına bir tokat atılırsa, sol yanağını çevirmeği talim etsin diye, bu İncil'i bir İngiliz misyoneri kendisine vermiş idi (B.K.N.Ö. , s. 79).

-Silâhsız mukavemet diyorsun baba. Sana tokat vuran adama, sen öteki yanağını çevirirsen o bir tokat daha vurur" (Ç.R.İ.B. , s. 21).

Çitra, suratına tokat vurana öteki yanağını çeviren miskin felsefenin kızı değildir (Ç.R.İ.B. , s. 58).

Nâzım Hikmet'in fütürizm etkisiyle kaleme aldığı şiirlerinin en önemli özelliği muhtevayla üslup arasındaki uyumluluktur. Ses ve hareket taklidi, onun şiirlerinin başlıca hususiyetidir (Kaplan, 1990:347). Hayata bakış açısını, üslubunu ve ideolojisini yansıtan *Makinalaşmak* şiirinde olduğu gibi *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiirinde de eylemleri dilin

Ve Ben işte sağım!..
 Anladım ki şunu.....
 Çıkardım namludan kurşunu,
 onu dehşetli güzel günlere saklayacağım ... (B.K.N.Ö. , s. 45).

Kavgada
 kendi kendini öldüren
 lanetli bir
 cenazedir
 benim için:
 Ölüsüne
 ellerimiz
 dokunamaz.
 Arkasından
 matem marşı
 okunamaz (B.K.N.Ö. , s. 87).

Çitra, fildişi kutudan kızının sırrını çalan baba gibi, etle deriden yapılmış kutunun içinden bir can, kendi canını çalıyor, Benn'in emrile dönen tekerleklerle teslim ediyor...Çitra demir tekerleklerin çiğnediği kanlar içinde yatan vücuduyla ispat edilemeyen cürmünün hesabını, cevabını veriyor (Sertel, 1936, s. 186-187).

Benerci'nin ve Çitra Roy'un intihar eylemi, anlatılardaki iç gerilimi arttırır. Her iki eserde de trajik son, kahramanların mekânı terk etme psikolojisinden kaynaklanır. Arkadaşları tutuklanırken kendilerinin serbest bırakılması idealist gençleri bunalıma sokmuştur. Hindistan'ın özgürlük mücadelesinde bedel ödemediklerini ve dava arkadaşlarını yalnız bıraktıklarını düşünen direnişçi gençler, yaşadıkları kaotik ruh hâinden kurtulamayarak intihar ederler.

Sonuç

Nâzım Hikmet'in Türk edebiyatında önemli bir karşılığı vardır. Marksist, Leninist, komünist ve sosyalist birçok şair ve yazarın anlatılarında Nâzım Hikmet etkisini görmek mümkündür.

Türk edebiyatında Nâzım Hikmet'in şiirlerinden esinlenerek eserler kaleme alan çok sayıda şair ve yazar bulunmaktadır. Daha çok toplumcu-gerçekçi şair ve yazarların kaleme aldıkları bu eserler, Nâzım Hikmet'in şiirleriyle karşılaştırıldığında aralarında üslup ve izlek benzerlikleri tespit edilebilmektedir. Gazeteci yazar Sabiha Sertel'in *Çitra Roy ile Babası* romanı, bu özelliklere sahip sıra dışı bir romandır. Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan eser, Nâzım Hikmet'in *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiriyle ortak özellikler taşımaktadır. Her iki eserin de ana izleği, İngiliz emperyalizmi altında ezilen Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesidir. Eserler arasında birbirine çok benzer sentaks ve fonetik özellikler de bulunmaktadır. *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (1932) şiirinin *Çitra Roy ile Babası* (1936) romanını etkilediği anlaşılmaktadır. Metinlerarası ilişki bağlamında değerlendirilen eserlerin türleri farklı olmakla birlikte konuları, kahramanları, dil ve üslup özellikleri benzerdir.

Sosyal bilimlerde emperyalist, işgalci, baskıcı güçlere karşı "örgütlenme", "direnme" ve "mücadele etme" evrensel bir konudur. Gerek Nâzım Hikmet, gerekse Sabiha Sertel anlatılarında, ezilen Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesi gibi her toplumu ilgilendiren evrensel bir konuyla ilgilenmişlerdir. İngilizler, 15 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan halkına bağımsızlık hakkı tanımışlardır. Dolayısıyla Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel'in yaşadıkları dönem, Hindistan halkının bağımsızlık mücadelesi yaptığı dönemle örtüşmektedir. Yabancı kahramanlar üzerine kurgulanan anlatılarda iki tematik karşıt güç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sömüren İngilizler ve onlara destek veren Hintli aydınlar; ikincisi ise sömürge otoritesi altında ezilen Hintli halk sınıfıdır. Her iki yazar da söylemlerinde Hindistan halk hareketini desteklemektedirler.

Yazarların Hindistan gibi Türkiye sınırlarının çok uzağında bir halk hareketiyle ilgili edebî eser kaleme almaları, sadece konunun evrenselliğinden kaynaklanmaz. Sabiha Sertel ve Nâzım Hikmet'in yaşantıları ve ideolojileri de eserlerin kaleme alınmasında etkili olmuştur. Rus komünizmini destekleyen her iki yazar, İngiliz emperyalizmine karşı oldukları kadar Türk devletinin resmî ideolojisine de karşıdırlar. Onlar da kurmaca kahramanları gibi mevcut otoriter rejime karşı ihtilal ve direniş faaliyetlerinde bulunurlar. Cumhuriyet rejimine aykırı örgüt faaliyetlerinden dolayı takibe alınan Marksist yazarlar, tıpkı kurmaca kahramanları gibi mahkemelerde sorgulanıp hapse atılırlar. Nâzım Hikmet'in şiirinde ihtilalci başkahraman Benerci erkek, Sabiha Sertel'in romanında ise Çitra kadındır. Anlatılardaki başkahramanların cinsiyetleri şair ve yazarın cinsiyetleriyle ve idolojik görüşleriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla eserler, yazarların psikanalitik yönlerini yansıtmaktadır. Yazar ve kahramanların hayat maceraları ve ideolojileri arasındaki benzerlikler şu sonucu ortaya çıkarmaktadır: *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiri Nâzım Hikmet'in; *Çitra Roy ile Babası* romanı da Sabiha Sertel'in hayat hikâyesinden izler taşımaktadır. Yazarların Hindistan'daki direniş hareketiyle ilgilenmeleri önemli ölçüde hayat hikâyeleri ve politik görüşleriyle ilgilidir.

Her iki Marksist yazarın eserlerinde olduğu kadar hayat hikâyelerinde de ortak noktalar bulunmaktadır. Nâzım Hikmet, 1902 yılında Selanik'te doğar; 1963 yılında Moskova'da ölür. Sabiha Sertel de Selanik doğumludur (1895). Nâzım Hikmet gibi o da bir süre Moskova'da komünist faaliyetlerde bulunur. 1968 yılında Moskova'dan ayrılarak Bakü'ye gelir ve aynı yılda orada ölür. Sertel, aynı ideolojik görüşleri benimsediği Nâzım Hikmet gibi çalkantılı ve sıra dışı bir hayat yaşar. *Resimli Ay* dergisini yayınladığı dönemde tanıştığı Nâzım Hikmet'e olan hayranlığını üslubuna açıkça yansıtır. Romanında kullandığı ses ve kelime tekrarlarına dayalı ritmik dil ve devrik cümle yapısı Nâzım Hikmet'in şiir diliyle ilişkilidir. Şairlik yönü olmayan yazarın anlatım tarzından ve içeriğinden etkilendiği *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* şiiriyle aynı temada ve benzer üslupta kaleme aldığı *Çitra Roy ile Babası* romanı, Nâzım Hikmet'in etkisinde kaldığını açıkça göstermektedir.

Türk edebiyatında Nâzım Hikmet'in şiirlerinin toplumcu gerçekçi yazar ve şairler üzerindeki etkisini ortaya koyacak çok sayıda eser bulunmaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılacak çalışmalar, Marksist yazar ve şairler üzerinde Nâzım Hikmet'in etkisini çok daha farklı yönleriyle ortaya çıkaracaktır.

Kaynakça

- Aykıt, D.A. (2009). Sağ yanağına tokat atmayı düşünene haklı savaş aç, Milel ve Nihal İnanç, *Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi.*, 6 (2),287-321.
- Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası ilişkiler*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Belge, M. (2003, Aralık). Nâzım Hikmet ve Sabiha Sertel'den Hint masalları. *Kitaplık Dergisi*, 67, 36-45.
- Bulut, F. (2018). Metinlerarasılık kavramının kavramsal çerçevesi. *Edebi Eleştiri Dergisi*. II (1), 81-18.
- Bulut, Y.(2003). Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği, oryantalizm ve William Jones. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 6, 71-106.
- Chattopadhyay, K. (2009). Roy, Manabendra Nath (1887–1954). *International Encyclopedia of Revolution and Protest*, 6, 28-76.
- Chua, A. (2007). *Day of empire: how hyperpowers rise to global dominance - and why they fall*. New York: Doubleday Publishing.

- Değirmenci, U. (1996). *Resimli Ay mecmuası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Doğan, O. & Erdoğan A. (2017). XIX yüzyılda İngiliz sömürgeciliğinde Hindistan'ın yeri ve Önemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 839-847.
- Encyclopaedia Britannica Editörleri (12.06.2017). *Manabendra Nath Roy*. Erişim tarihi: 04.08.2018, <https://www.britannica.com/biography/Manabendra-Nath-Roy#accordion-article-history>.
- Ferguson, N. (2011). *İmparatorluk: Britanya'nın modern dünyayı biçimlendirışı*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, M. (1990). *Cumhuriyet devri Türk şiiri II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karadağ, A. B. - Bozkurt E. & Alimen N. (2015, Nisan). Çeviri ve yönlendirme: Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çeviri çocuk edebiyatı eserleri, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 93-112.
- Kolcu, A. İ. (2011). *Edebiyat kuramları*. Erzurum: Salkımsöğüt Dizgievi.
- Korkmaz, F. (2017). Metinlerarası ilişkilerin klasik retorikteki kökeni üzerine bir araştırma. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, *Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, 3, 71-88.
- Korkmaz, R. Argunşah, H. (2014). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kulke, H. ve Rothermund D. (2001). *Hindistan tarihi*. (M. Günay, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.
- Lalitha, S. (2016). M. N. Roy - Father of Indian Communism. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)*, 2, 283-286.
- Özgenç, M. (2018). On the Baghdad road: On the trail of W. J. Childs a study in British near eastern Intelligence and historical analysis c. 1900-1930. *Tarih Kritik*, (4) ,2 *History Critique* 2, 48-53.
- Ran, N. H. (2017). *Benerci kendini niçin öldürdü?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ran, N. H. (1930). Muazzam şair Mayakovski neden intihar etti? *Resimli Ay*, 7, 28-29.
- Sertel, S. (1936). *Çitra Roy ile babası*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Sertel, S. (2015). *Roman gibi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sertel, Y. (1994). *Annem: Sabiha Sertel kimdi, neler yazdı?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sertel, Z. (2016). *Mavi gözlü dev*. İstanbul: Can Yayınları.
- Soy, H. B. (2014). Satılık imparatorluk: Britanya İmparatorluğu'nun tasfiyesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 7-32.
- Pak, Şehnaz, (2002) *Kavganın dışında kalmak*. Erişim tarihi: 04.08.2018, <http://www.radikal.com.tr/kultur/kavganin-disinda-kalmak-628115/>.
- Tatlıhoğlu, D. (2010) Hindistan'daki tarihi ve dini yapıya sosyolojik bir bakış. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 46, 185-207.
- Özdemir, A.U. (2012). İkinci dünya savaşı yıllarında Serteller ve Tan gazetesi (1939-1945). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 49, 179-216.

Üretmen, P. K. (2016). *Muazzam şair Mayakofski neden intihar etti?* Erişim tarihi: 04.08.2018, <http://www.edebiyathaber.net/muazzam-sair-mayakofski-neden-intihar-etti-pinar-k-uretmen/>.

Yaraman, A. (2010). *Biyografya 9: Sabiha Sertel*. İstanbul: Kültür Kitapevi

---

Batı Versiyonu Köroğlu Destanında Ozan Köroğlu Ozan Koroghlu in Western Version of Koroghlu Epos

Naile ASKER*

Öz

Köroğlu, bugün Sibiry'a'dan Balkanlar'a kadar Türkçe konuşulan bütün coğrafyaya yayılmış ortak kültürel değerlerimizden biridir. Türk, Türkmen, Özbek, Başkurt, Azerbaycan, Kazak, Karakalpak, Tatar Türkleri vs. sözlü edebiyatının baş yapıtı olan Köroğlu'dan bahsetmek 500'e yakın versiyonun içerisinde ortak Köroğlu'nu bulmak demektir. Bu versiyonlara baktığımızda Köroğlu'nun büyük "Köroğlu" destanının baş kahramanı olduğunu görmekteyiz, ama bazı örneklerde Köroğlu doğüstü güçleri olan destan kahramanı, bazı örneklerde bir hikâye ve hatta masal kahramanıdır. Bütün bunlarla beraber destan kahramanı Köroğlu yanında bazı kaynaklara göre gerçek hayatta yaşamış Âşık Köroğlu vardır. "Köroğlu" mahlasıyla şiirler yazan, saz çalan âşığın XVI. yüzyılda Anadolu'da yaşadığı bilinmektedir.

Bu çalışmada Köroğlu destanının Batı versiyonuna ait olan Anadolu ve Azerbaycan Köroğlu tipleri örnek alınarak bir destan kahramanı olarak Köroğlu'nun ozanlık ve şairlik yeteneği üzerinde durulacaktır. Gerçek hayatta yaşadığı varsayılan Âşık Köroğlu ile destan kahramanı Köroğlu'nun şiirleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Köroğlu, destan, ozan, saz, şiir, destan kahramanı

Abstract

Koroghlu is one of our common cultural values spreading almost all Turkish speaking geography, from Siberia to the Balkans. Story of Koroghlu is the head work of Turkmen, Uzbek, Bashkir, Azerbaijan, Kazakhstan, Karakalpak, Tatar Turks folklore and it has up to 500 versions. When we look at these versions we can see that Koroghlu is the main character and the hero of "Koroghlu" epos, but in some samples Koroghlu is an epic hero with supernatural powers, even in some samples he is a story or a fairy tale hero. All of these together, according to one epos and to some sources Koroghlu have been lived in a real life and he was ashug. There was a person nicknamed "Koroghlu" which wrote poems, played saz have lived in Anatolia in the XVI th century. This paper will focus on the ability of Koroghlu from the point of ashug and poet based on the Anatolia and Azerbaijan types of Koroghlu. The poems of the real ashug Koroghlu will compared with the poems of the epic hero Koroghlu and both will be analysed.

Key words: Koroghlu, epos, ozan, saz, poem, epic hero

Giriş

Türk hikayecilik tarihine damgasını vurmuş "Köroğlu" kahramanlık destanı, Sibiry'a'dan Balkanlar'a kadar Türkçe konuşulan hemen hemen bütün coğrafyaya yayılmış durumdadır. Bugün "Köroğlu" destanının yayılma ve sevilme gücünden hareketle, bütün Türk dünyasına onun kadar mal olmuş başka bir destan yoktur, denilebilir. Köroğlu'nun 500 kadar farklı versiyonu mevcuttur. Bu çalışmada destanının Batı versiyonlarından Azerbaycan ve Anadolu sahasındaki Köroğlu üzerinde durulmuş; Köroğlu'nun şairliği ve ozanlığına değinilerek Köroğlu destanındaki şiir örnekleri ve âşık havaları ele alınmıştır.

Bu versiyonlara baktığımızda Köroğlu'nun destanının baş kahramanı olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında Köroğlu, bazı örneklerde doğüstü güçleri olan bir destan kahramanı, bazı örneklerde ise bir hikâye ve hatta masal kahramanıdır. Doğu versiyonlarında destan kahramanı olan Köroğlu, Batı versiyonu olarak adlandırılan Anadolu ve Azerbaycan varyantlarında hikâye kahramanına dönüşmüştür. Oldukça karmaşık bir süreç olan bu dönüşüm Metin Ekici tarafından söyle izah edilmiştir:

"Köroğlu, muhtemelen Türklerin Batı'ya ilk göçleri döneminde bir "uç beyi" veya "bir beyin oğlu" olarak yaşamış ve onun yaşadığı maceralarda yine aynı dönemde anlatılmaya başlanarak belli bir temel veya 'tabaka' bu dönemde oluşmuştur. Ancak Türk boylarının batıya doğru göçleri ve özellikle Oğuz-Türkmen gruplarının hem batıya göçleri ve hem de Orta Asya'daki diğer Türk boylarıyla ilişkileri sonucu, Köroğlu anlatmaları Türk sözlü geleneğinde sürekli bir gelişme ve değişme ve de genişleme kaydetmiştir. Bu gelişme, genişleme ve değişme sırasında

* Doç. Dr. , Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, qaracantali@live.com.

da anlatıcılar tarafından büyük ölçüde ‘yerelleştirme’ olgusuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu ‘yeniden yapılandırma’, bu anlatmaların sürekliliğini ve her zaman dinleyici bulma şansını arttırırken, anlatmanın birbirinden farklı iki ana versiyona ayrılmasına da yol açmıştır. ‘Doğu Versiyonları’ ilk kolda destanın eski şekline daha bağlı kalırken, ‘Batı Versiyonları’ kendi yeni bölgelerindeki yeni olayları destana sokan anlatıcılarla ilk kolda bile ciddi farklılığa ulaşmış ve bunun sonucunda Anadolu ve Azerbaycan sahalarıyla bunlara komşu toplumlarda Köroğlu karakteri oldukça farklılaşmış ve Köroğlu Destanı Anadolu ve Azerbaycan sahalalarında tür bakımından da değişime uğrayarak hikâye türüne ulaşan yeni bir çizgiye ulaştırılmıştır.” (Ekici, 2004, s. 99-100)

Türklerin ortak destanı olan “Köroğlu” yüzyıllardır insanların hafızasında canlılığını ve tazeliğini korumayı başarmış ölümsüz söz yapıtıdır. Köroğlu’nun tarihi şahsiyet ve âşık olması bazı tereddütlerle beraber artık kabul edilmiştir. Araştırmacıların bir kısmı destan kahramanı Köroğlu ile XVI. yüzyılda yaşamış Âşık Köroğlu’nun aynı kişi olduğu görüşündedir. Bazı araştırmacılar ise destan kahramanı Köroğlu ile Âşık Köroğlu’nun farklı kişiler olduğunu savunmaktadır. Destan kahramanı Köroğlu ile tarihi bir şahsiyet olan Âşık Köroğlu’nun farklı kişiler olduğu görüşünde olan Ali Yakıcı’nın tespitleri şöyledir:

“Kimi araştırmacı ve bilim insanları bu iki Köroğlu’nun aynı kişi olduğunu iddia etmektedir ki bu iddia tarihi ve sosyolojik bakımdan sağlıklı değildir. Çünkü bir kişi aynı tarihlerde hem Bolu dolaylarında, hem Şirvan ve Tebriz’de olamaz. Kişinin aynı anda iki yerde olma gibi mucizevi bir özelliğinin olduğu kabul edilse bile sosyolojik olarak mümkün görünmemektedir. Çünkü 1581’li yıllarda ‘isyanlara katıldığı gerekçesiyle bertaraf edilmesi’ için hakkında ferman çıkartılan bir kişi, yine aynı yıllarda kendisini düşman bellemiş bir yönetimin ordusuyla yıllar süren bir fetih yolculuğuna çıkmış olamaz ya da olmamalıdır. Kanaatimizce, Köroğlu takma adını alan ister halk şairi, ister eşkıya olsun, bu kişilerin destan/hikâye kahramanı Köroğlu’dan etkilendikleri düşünülebilir. Zaten bu etkilenme, Âşık Köroğlu’nun şiirleri için de geçerlidir. Çünkü bu ordu şairinin, Osmanlı ordusunun İran seferiyle ilgili birkaç şiiri dışındaki manzumelerinin Köroğlu anlatılarından alındığı, dolayısıyla Âşık Köroğlu’nun yeni bilgi, belge ve araştırmalara muhtaç olduğu söylenebilir.” (Yakıcı, 2007, s. 122-123)

Osmanlı belgelerinde Âşık Köroğlu’nun bir saray âşığı olarak Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuyla İran savaşlarına katıldığı belirtilmektedir. Bu fikri savunanlardan biri olarak S. Sakaoğlu da “Özdemiroğlu Osman Paşa’nın İran seferi ile ilgili olarak söylediği iki şiirinden hareketle onun 1585 yılında hayatta olduğu ve bu sefere katıldığı görüşüne varmaktadır. Bir ordu şairi olan Köroğlu, Evliya Çelebi’ye göre bir çöğür şairidir.” demektedir (Sakaoğlu, 2006, s. 29).

F. Köprülü, Âşık Köroğlu’nun tarihi şahsiyeti ve şairliği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Köroğlu adlı bir saz şairinin tarihi mevcudiyeti meydana çıkmıştır ki, bunu Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki bir fıkra da teyit etmektedir. Mevcut olan manzumelerden birisi Özdemiroğlu’nun fütühatını anlatan bir destan, diğeri de onun ölümüne ait bir mersiyedir. Yine eski mecmualarda tesadüf edilen ve Köroğlu mahlasını taşıyan birçok manzume daha vardır ki, bunlar Köroğlu destanındaki bir takım rivayetlere ve şahsiyetlere sıkı sıkıya bağlıdır: Ayvaz, Bezirgân, Çamlıbel, Kırat, Bolu Beyi gibi... Kaplan postu giymiş gaziler, dörtlüler, beşliler gibi Osmanlı askeri tarihine ait tabirlere de tesadüf olunuyor. Acaba bu neşrettiğimiz manzumelerin hepsi bu bahsettiğimiz Köroğlu adlı saz şairine mi aittir? Bu suale şimdilik kati bir cevap vermekten çekinmekle beraber, şunu söyleyelim ki, XVI. asır sonlarında saz şairi büyük bir şöhret kazanmıştır.” (Köprülü, 1962, s. 62)

Köroğlu destanını konu alan “Koçyiğit Köroğlu” adlı bir tiyatro eseri de yazmış olan A. Kutsi Tecer, XVI. yüzyılda yaşamış bir halk şairi olarak varlığı bilinen Âşık Köroğlu’na ait iki şiir tespit edip bunları yayımlamıştır. Tecer’in Paris Milli Kütüphanesindeki 1872 tarihli bir elyazması şairler mecmuasında yer aldığını söylediği bu iki şiirde Köroğlu, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın İran-Kuzey Azerbaycan fetihlerini ele almıştır (Karabulut, 2011, s.51).

Aşağıda birer dörtlüğü verilen bu iki şiirin yayımlanması destan kahramanı Köroğlu'ndan başka aynı adla bir tarihi şahsiyetin yaşamış olduğu fikrinin dayanağını oluşturmuştur.

Ahmet Kutsi Tecer'in bulup yayımladığı iki şiirden Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran seferine katılan (H. 985/M. 1577) Köroğlu adlı bir saz şairinin yaşadığı tespit edilmiştir. Köroğlu bu şiirlerden:

Osman Paşa eydür devletlü Hünkar

İnşallah Sultanım Şirvan bizümdür

Sen himmet eyle, inayet Allah'tan

Mürvet Ali'nindir, meydan bizümdür

dörtlüğü ile başlayanda Osman Paşa'nın Tebriz'i fethedişini (H. 992/M. 1584),

Köroğlu söyledi ise bu sözü

Felek toprağa düşürdü bu gül yüzü

Aldım Demirkapı ile Tebriz'i

Şarım teslim eylen Sultan Murad'a .

dörtlüğü ile biteninde ise Osman Paşa'nın Tebriz'de ölümünü (H. 993/M 1585) dile getirmiştir. (Güneş, 1996)

H. Seçmen, Köroğlu'nun şairliği ve şahsiyeti üzerine yapmış olduğu çalışmasında “Köroğlu” destanının Kafkas, Güney Azerbaycan, Kars, Erzurum, Antep, Maraş, Elazığ ve diğer versiyonlarında yer alan şiirleri destan kahramanı Âşık Köroğlu'na ait olduğunu ifade etmiştir. Çalışmasında 91 adet şiiri destandan ayırmıştır (Seçmen, 1983, s. 141-233).

Ozan Köroğlu ve Şiirleri

Kafkaslarda ve Güney Azerbaycan'da Köroğlu'nun kimliği, âşıklığı ve şairliği daha erken zamanlarda araştırmacıların, derleyicilerin dikkatini çekmiştir. XVIII. yüzyıl elyazmalarından “Neğmeler Kitabı” (Tebriz, 1721) ve Güney Azerbaycan'ın Eher şehrinde olan Endelib Garacadağı'nın “Şiirler Macmuası” (Tebriz, 1804) ile bölgede yaşayan diğer halkların kendi alfabetiyle Türkçe yazılmış eserlerde Köroğlu'na dair bilgiler bulunmaktadır.

Eherli şair Endelib Garacadağı'nın 1804 yılına ait olan “Şiirler Macmuası” adlı elyazmasında “Köroğlu” destanından şiirler de yer almaktadır (Şiirler Macmuası, 1804). “Şiirler Macmuası”nın orijinali Rusya'da, Sankt-Peterburg kentindeki Asya Müzesi'nin arşivindedir. Bu elyazmanın Köroğlu'na mahsus bölümündeki şiirler destanın 1956'da basılan neşrine ilave olarak verilmiştir. Kitabı neşre hazırlayan M. Tehmasib bu ilave ile dastanın kadimliğini ve nüfuzunu okuyucunun dikkatine sunmuştur. “Mustakil Nağmeler” adlı yazmada da Köroğlu ile bağlantısı olduğu hesap edilen dastandan şiir örnekleri verilmiştir (Köroğlu, 1956, s. 416-448).

XIX. yüzyılın ortalarından Kafkasların Türk kültür merkezi sayılan Tiflis'te Köroğlu'nun tarihsel kimliği, şairliği, savaşları, yiğitliği tartışma ve eleşiri konusu olmuş, dönemin gazetelerinde bu konularda yazılar yazılmaya başlanmıştır. Bu yazılardan Köroğlu'nun âşık ve şair kimliğini konu eden bir makaleye örnek olarak değinmek yerinde olacaktır. Kafkasya Öğretmenler Seminarisi'nin talebesi Mirze Velizade yazısında bir destan kahramanı olan Âşık Köroğlu'nun şiirlerinden örnekler vermiştir. Şiirler bu yazıda Türkçe ve Rusça çevirisiyle yer almıştır. “Köroğlu” başlıklı yazısında müellif şunları yazmaktadır:

“Kafkas Türkleri birbaşa yaratıcısı saydıkları Köroğlu'nun türkülerini zevkle okumaktalar. Âşıklar sazın yardımıyla Köroğlu'nun o türkülerini hangi koşullarda söylediğini geniş tasvirederler. Ancak bütün bunlara rağmen, Köroğlu'na ait olduğu ifade edilen birçok türkünün yaranması karanlık ve muammalı kalmaktadır. Kuşkusuz ki, kendi kaynaklarına göre bu türküler

halkın malı, çünkü her şeyden önce onlarda halkın rengarenk düşünce tarzı açık olarak kendi ifadesini bulmuştur.” (Velizade, 1890, s. 122)

Köroğlu destanında Köroğlu'nun âşık geleneği şartlarına uyararak badeli âşık olması daha ilk koldan kendini göstermektedir. Azerbaycan metinlerinde Genç Rüşen'in babasının tavsiyesiyle Koşabulak'a gelmesi, köpüklü sudan içmesi destancılık geleneğine uygun olarak ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Köroğlu'nun babası Ali bu pınardan bahsederken bu suda yikananın eşine rastlanamaz güçlü, kuvvetli bir kahramana dönüştüğünü, bu sudan içenin de âşık olduğunu söyler (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 18). Şamanlığa giriş merasiminde de buna benzer uygulamaların olduğu biliniyor. Bu sudan içmek de aynen rüyada bade içmek gibi âşığa mistik anlam yüklemekte ve olağanüstü güçler vermektedir. Birçok araştırmacı badeli âşık geleneği motifinin izlerinin şamanizme kadar uzandığını savunmaktadır.

Bir elinde saz, birinde kılıç olan kahraman Köroğlu'nun büyük şöhret kazanmasında, destanın ayrı ayrı kollarının bu kadar yüksek zirvelere ulaşmasında, yaygınlaşmasında Köroğlu'nun âşıklığının büyük etkisi olmuştur. Köroğlu destanının küçük nüanslar dışında bütün kollarında saz, şiir ve türkü vardır. Köroğlu duygulu, heyecanlı anlarında sazdan, şiirden yardım ister gibidir. Bundan başka, savaş öncesi, bir karar alma aşamasında da yine saz çalar, türkü söyler. Çenlibel'e bir tehlike yaklaştığında, yiğitlerinin birinin ölüm korkusu olduğunda, keleşlerini düşman ordusuyla yüzyüze gördüğünde Köroğlu türküleriyle onlara ruh ve cesaret vererek savaşa çağırır. Koçaklama türü bu şiirler Köroğlu destanında sıkça rastlanan türdendir:

Hoydu delilerim, hoydu,
Yeriyin meydan üstüne.
Havadaki şahin kimi
Tökülün al kan üstüne.

Koyun bedöyler kişnesin,
Misri kılınclar işlesin.
Kimi tenab kılınclasın
Kiminiz düşman üstüne.

Köroğlu çeker haşanı,
Beyler eder tamaşanı.
Men özüm Aslan paşanı.

Hereniz bir han üstüne. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 153)

Köroğlu destanında bugün de işlek olan âşık şiiri türlerinden istifade edilmiştir. Bugüne kadar âşıkların tahkiye ve zevkine göre farklılıklar göstererek her an yenilenen destanın şiirleri genellikle halk şirinin bayatı-mani (7 heceli), koşma (8 ve 11 heceli) biçimlerindedir. Eski ve bir o kadar da zengin âşık şiirlerine bağlı, Köroğlu adına bağlanmış bu türküler yüzyıllar boyunca canlılığını ve şeklini korumuştur. Şekil olarak büyük farklılıklar göstermeyen Köroğlu şiirleri içerik ve konu bakımından çok renkli ve çok çeşitlidir. Övgü, taşlama, güzelleme, ağıt, kocaklama, herbe-zorba vb. türler şiirlerin ana temasını oluşturmaktadır. Herbe-zorba türüne destanda daha sık raslanması da doğaldır.

Savaş meydanlarında düşmana sazla, sözle, türküyü etki etmek zafer kazanmaya götüren yollardan biridir:

Laf eyleme, Aslan paşa
Sadreezem kaçdı sandım.
Havadakı humay kuşlar,
Yuvasından uçdu sandım.

Meydanda iyidlik satdı,
Gelmedi, günü yubatdı.
Giziroğlu şeşper atdı,
Şeşper yere keçdi sandım.

Köröglü'yam bilin neden,
Kara bağrım oldu zeden.
Eyvaz'dı mı dara geden,

Yaralarım sancdı sandım. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 151)

Köröglü en zor anlarında âşık libasında, sazıyla içerisinde bulunduğu ağır durumu yoluna koyar. O, bazen bir âşık olarak ortaya çıkar ve “Hemze'nin Kırat'ı Aparması” kolunda olduğu gibi en zor anlarda, tek başına düşman ordusunun ortasında âşık kimliğiyle kahraman kimliğini gölgede bırakır. “Köröglü'nun Kars Seferi” kolunda Köröglü sefere âşık libasında çıkar. Demek ki, bazen dikkat çekmemesi, bazen keşif yapmak, bazen durumu değerlendirmek için Köröglü âşık kimliğinden çok büyük ustalıklarla yararlanmaktadır. Köröglü'dan başka Belli Ehmed de “Mehub Hanımın Çenlibel'e Gelmeği” kolunda terk-i libas olmuş ve âşık kimliğine bürünmüştür.

Sazın sihri, mucizesi destanda birkaç yerde özellikle ele alınmıştır. “Köröglü'nun Beyazıt Seferi” kolunda Tokatlı Hasan Paşa'nın gönderdiği kişinin nasıl bir insan olduğunu öğrenmek için Köröglü'nun sazdan, sazın sihriden istifade etmesi destancılık geleneğinde yeni bir olaydır ve eşine raslanamaz bir deneme şeklidir. Köröglü keleşleri arasına gelmiş birini sınamak için “Söyle görüm Arab oğlu / Canından küsdüğün var mı?” mısralarıyla başlayan 6 bend 7 heceli koşmasını çalıp söyler. Sözler bu kişiye tesir etmez ve Köröglü sınavdan geçemeyen bu kişiyi keleşleri arasına almaz.

Bundan başka yine şiirin, sazın gücünü Köröglü'nun Kırat'ı tedavi ettiği “Hemze'nin Kırat'ı Aparması” kolunda görmekteyiz. Köröglü; hasta, delirmiş atın yanında saz çalıp türkü söyleyerek atın iyileşmesini bekler. Bu, Kırat'ı kurtarmak için söylenmiş bir hile olsa da, aslında destancılık geleneğinde birçok örneğine raslanan bir durumdur. Bade içmiş âşık adayı gördüğü rüyadan sonra bazen 3, bazen 40 gün baygın kalır. Köröglü'nun söylediği gibi “ahl-i hal” birinin başucunda saz çalmasıyla kendine gelir. Ata saz çalmak ve onun iyileşmesini beklemek, kendinden geçmiş aşığı uyandırmak/sağaltmak için saz çalma ile paralellik gösterir.

Köröglü türkülerinde şiirsellik ve sanatsal güzellik, sözler ve ifadelerin yerinde kullanılması bakımından Türk destancılık tarihinin en güzel şiir örneklerini kendinde barındırmaktadır. Köröglü'nun Kırat'ı övdüğü koşmada tekririn en güzel örneğini

görmekteyiz. Kırat'ın pahabiçilmez değerini göstermek için kullanılan "seksen bin" tekrarı insanı yormamakla beraber şiiri güzelleştirmektedir:

Eylen deyim Kırat'ın giymetini,
Seksen bin serkerde, mala da verme!
Seksen bin ağ tüklü gamer öyece,
Seksen bin hazine, pula da verme!

Seksen min ilhıya, seksen min ata,
Seksen bin mahaldan gelen barata,
Seksen bin kotana, seksen bin çüte,
Seksen bin kotallı kala da verme!

Köroğlu dövlətin endirsın düze,
Say, götür hamısın seksen bin yüze,
Seksen bin geline, seksen bin kıza,

Seksen bin ergene, dula da verme. (Azerbaycan Destanları, 2005, s. 175)

Köroğlu'dan başka destanda yerine göre Nigar Hanım, Eyvaz, Deli Hasan, Demirçioğlu, Belli Ehmed vb. şiir söyler. Bu da destancılık geleneğine uygundur. Köroğlu dastanının başka bir âşık kahramanı da Âşık Cunun'dur. Âşık Cunun Köroğlu'nun gören gözü, dinleyen kulağıdır. O; şehir şehir, köy köy dolaşarak sosyal-siyasi durum hakkında bilgiler toplar, genç ve yiğit delikanlıları Köroğlu'nun keleşlerinin arasına katılmaya davet eder.

"Azerbaycan Destanları" serisinin 4. cildinde yer alan Köroğlu dastanının 2005 baskısında "Köroğlu" dastanında hiçbir kolda yer almayan, ama âşıklar tarafından Köroğlu mahlasıyla okunan 30'a yakın şiir yer almaktadır (Azerbaycan Dastanları, 2005). Bundan başka Köroğlu dastanı anlatılırken kullanılan havalar da başka şiirlerde kullanılmaz. Çünkü bu şiir örnekleri ve bu havalar dastan dışında bir anlam taşımaz ve genellikle dastan anlatımı dışında kullanılmaz. Azerbaycan'da dastan kahramanı Âşık Köroğlu'nun yarattığı düşünülen, veya onun anısına âşıkların yarattığı 20'den fazla Köroğlu havasının olduğu bilinir. Köroğlu havalarını her âşık okuyamaz, bunun için yüksek müzik ve boğaz gerekir. Azerbaycan'da bu havaları çalıp söyleyen âşıklar "Koroğluhan âşıklar" olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de de bu havaları çalıp söyleyen âşıklara "Köroğlucu âşıklar" denilmektedir.

Azerbaycan'da son dönemlerde Köroğlu havalarına ilgi ve dikkat artmakta, bu havaların derlenmesi ve notaya alınması işleri devam etmektedir. Güzel sanatlar profesörü Tariyel Memmedov, Köroğlu âşık havaları araştırmalarına çok değerli katkılarda bulunmuştur. O, klasik âşık havalarının birçoğunu notaya almış ve kitap halinde bastırmıştır. Ayrıca Köroğlu havalarının Azerbaycan ve Türkiye âşıklarının ifasında yazılmış orijinal nota yazılarını, ilave olarak 1938-40'lı yıllarda Azerbaycan'da başlayan ve maalesef yarım kalan derleme çalışması çerçevesinde bir ekip tarafından yazılmış Köroğlu âşık havalarının nota elyazılarını da bastırmıştır (Memmedov, 2010, s. 40).

"Köroğlu Havaları" adı altında "Köroğlu" dastanında geçen tüm havaların yapı özellikleri tetkik edilmiş, bütün materyeller müellif tarafından 1978-1981 yılları arasında

Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde düzenlenen folklor-etnografya bilimsel çalışmalarında incelenmiştir. Toplanan malzeme grafik belgeleştirilmesi üstat âşıkların ifasında “canlı icra” yoluyla hayata geçirilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak belirtmemiz gerekir ki araştırmacıların XVI. yüzyılda yaşadığını varsaydıkları Âşık Koroğlu ile yine bu yüzyılda teşekkül ettiği düşünülen destanın kahramanı Ozan Koroğlu'nun aynı kişiler mi yoksa farklı şahsiyetler mi olduğu konusu bugün de tartışılmaya devam etmektedir. Osmanlı belgelerine göre III. Murat (1574-1595) döneminde bir saray âşığı olmuş Âşık Koroğlu'nun Osmanlı ordusunda yer aldığı ve orduda hizmet ettiği kanıtlanmıştır. Bu Âşık Koroğlu yaşamış tarihi bir şahsiyet ve güzel şiirler sahibidir. Bir destan kahramanı olan Ozan Koroğlu ise Koroğlu mahlasıyla söylenen tüm türkülerin sahibidir. Destancılık geleneğine göre bu böyle kabul edilmiştir. Fakat destanda başka kahramanların dilinden söylenen türküler de vardır. Koroğlu destanı; şiirselliği, tahkiyesi, yayılmışlığı ve sevilme düzeyine bağlı olarak kökleri Orta Asya'ya, Altaylara, geleneksel mistik destanlarımıza dayanan kadim bir destandır. Aynı zamanda her coğrafyada yeni kolları oluşmuş, yeni şiirler ve kahramanlarla beslenmiş çok genç bir destandır. Bu destanın kahramanı Koroğlu da hem kahramanlıklarıyla, hem şair ve ozanlığı ile halkın sevgisini kazanmış ölümsüz bir kahramandır.

Kaynakça

- Azerbaycan dastanları- IV* (2005). Bakı: Çırag Neşriyatı.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Koroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karabulut, M. (2011). Ahmet Kutsi Tecer, Türk halk bilimine katkısı ve Koçyiğit Koroğlu'na bir bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 195, s. 49-68.
- Garacadağı, E. (1804). *Şeirler mecmuası*. Tebriz: Nizami Adına Elyazmalar Enstitüsü Arşivi.
- Güneş, B. (1996). *Halk şiiri antolojisi*. İstanbul: İlke Kitabevi Yayınları.
- İlyas, M. (1721). *Neğmeler kitabı*. Tebriz: Nizami Adına Elyazmalar Enstitüsü Arşivi.
- Köprülü, M. F. (1962). *Türk saz şairleri I-V*. Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- Koroğlu* (1956). Çapa hazırlayanı ve ön sözün müellifi M.H.Tehmasib. Bakı: Azerb. SSR EA Neşriyyatı.
- Memmedov, T. (2010). *Koroğlu aşığı havaları*. Bakı: Apostrof Çapevi.
- Sakaoğlu, S., Alptekin. A. B. (2006), *Türk saz şiiri antolojisi (14-21. yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seçmen, H. (1983). *Koroğlu: Yaşamı, Sanatı Şiirleri*. İstanbul: Deniz Kitaplar Yayınevi.
- Yakıcı, A. (2007). Halk anlatılarında yer alan Koroğlu tipleri ve Âşık Koroğlu'nun bu tipler arasındaki yeri. *Millî Folklor*, 76, 113-123.
- Velizade-Велизаде, М. (1890). Предание о разбойнике Короглы. *СМОМПК*. IX. II. Тбилиси.

SOCIOLOGY

Türkiye’de Kültürel Kriminolojinin Yöntemsel İmkani

The Methodological Viability of Cultural Criminology in Turkey

Boran Ali MERCAN*

Öz

Önleyici ve etkin bir ceza-güvenlik aygıtı oluşturma kaygısı güden Türkiye suç çalışmaları, sosyo-ekonomik suçlu profillemeye vasıtasıyla idari bir kriminoloji (*administrative criminology*) görünümü sergilemektedir. Suç görüngüsünün oluşum koşullarını *anlama* ve *açıklama* gayretini epey mesafeleyen idari kriminoloji, suç sorunsalını istatistiksel hesaplama, ceza ve kontrol tekniklerinin rasyonel-etkin kullanımına indirgemektedir. Bu yazı, Türkiye’de suçun akademik bağlamda sosyal kavranışına kültürel bir perspektif getirmeyi amaçlamaktadır. Anglo-Amerikan literatürde kültürel kriminoloji (*cultural criminology*) yirmi yılı aşkın süredir telaffuz edilmekte; suçun sadece sosyal bir inşa olduğu kavrayışının ötesine geçerek etnik, sınıfsal, ırksal ve cinsiyete dayalı yukarıdan aşağı ve aşağıdan yukarı sürekli müzakere edilen ve yeniden-kurulan bir görüngü olduğunu savlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de kültürel kriminolojinin *anlık* ve *akışkan* etnografi gibi iki aracının yöntemsel kullanılabilirliği ileri sürülecektir. Türkiye’de suçun kültürel ve duygulanımsal tüm boyutlarını yakalamak adına kültürel kriminoloji önemli bir yöntemsel imkan sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suç, idari kriminoloji, kültürel kriminoloji, anlık etnografi, akışkan etnografi.

Abstract

Much of criminology in Turkey tends to display an administrative criminological character due to the overwhelming concern of having an effective, deterrent punitive-security apparatus, by way of socio-economic offender profiling. However, administrative criminology reduces the problematic of crime to a mere statistical calculation and the rational-effective use of punishment and control techniques, distancing itself away from the *understanding* and *explaining* of crime as a social phenomenon. This article brings cultural criminology to the academic understanding of crime in Turkey. For more than two decades in the Anglo-American criminological literature, cultural criminology argues that crime is an upwardly and downwardly reconstituted, negotiated and socially constructed phenomenon based on race, gender and class. This paper thus suggests the methodical usefulness of cultural criminology's *instant* and *liquid* ethnographies in Turkey. Cultural criminology presents a viable methodological track to grasp the cultural and affective dimensions of crime.

Keywords: Crime, administrative criminology, cultural criminology, instant ethnography, liquid ethnography.

Giriş

Türkiye suç çalışmaları, Anglo-Amerikan kriminoloji yazınında idari (*administrative*) kriminoloji olarak ifade edilen ana akım pozitivist bir yaklaşımın etkisi altındadır. Ceza adaleti rejimi ve polisiye teknolojinin etkin kullanımını vurgulayan ve temelde suçun ortaya çıktığı zaman ve mekanı kontrole dayalı yönetimsel mantığı ifade eden idari kriminoloji, modern yaşamın toplumsal niteliği nedeniyle tezahür eden riskleri ortadan kaldırma kaygısına dayanır (Young, 1997; özellikle bkz. Garland, 2001). Rutin faaliyetler teorisi ve durumsal suç önleme yaklaşımı çerçevesinde, gündelik yaşamın olağan işleyişinde ortaya çıkan suç fırsatlarının engellenmesine odaklanan idari kriminolojinin yaşanılan mekanın kontrolünden daha geniş ölçekli bir kontrol yönetimi anlayışına evrildiği görülmektedir (Cornish ve Clarke, 1986; Felson, 2002; Smith ve Tilley, 2005). ‘Ontolojik güvencesizlik’ ve ‘risk toplumu’ gibi tanımlamaların işaret ettiği sosyal, kültürel, ekonomik ve politik farklı düzeylerde bireyin bütün bir varlığının çeşitli risklerle çevrelendiği geç modern (*late modern*) Batı toplumsal formasyonlarında risk olgusu, mikro ve makro farklı ölçeklerde kontrol altına alınması gereken bir görüngü haline gelmiştir (Young, 2007, ss. 1–16; Beck, 1992; Baumann, 2000). Bireyin kültürel ve ideolojik açıdan içlendiği ve fakat sosyo-ekonomik açıdan dışlandığı küresel kapitalizm koşullarında (Young, 1999, ss. 1–29), suç gibi fiziksel, psikolojik ve psikik potansiyel riskler, sadece Batı toplumları için değil, artık tüm coğrafyaları etkisi altına alan ortak bir sorunsal niteliğindedir.

*Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, mercan@politics.ankara.edu.tr

Ontolojik güvencesizlik ve riskin yaygınlaştığı Türkiye toplumsal formasyonu da idari kriminolojik bakış açısı ve araştırma tutumunun ağırlık kazandığı bir akademik geleneğe sahiptir. Türkiye suç çalışmalarında, öncelikle anlama ve açıklama gibi sosyal bilimsel araştırmanın kurucu sorunsallaştırma fazları geçilmeksizin, aslen suç ve suçlu profili çıkarma kaygısının ön planda olduğu söylenebilir (Kızmaz, 2006; İçli vd., 2009; İçli ve Çoban, 2012; İçli vd., 2012). Aslında, suç ve suçluya yönelik oldukça realist bir bakışın eseri olan idari kriminoloji, makro ölçekli sosyo-yapısal açıklamalar yerine, mikro ölçekli öznel tercihler temelinde suçu aşırı bireyselleştirme eğilimi gösterir ve suç meselesinin çözümüne ilişkin siyasaları kontrol ve cezalandırma aygıtlarının artan düzeyde güçlendirilmesiyle ilişkilendirir (Matthews and Young, 1992; ayrıca sağ realizm için bkz. Wilson, 1975; Murray, 1990). Realist bakış açısıyla suçu kavrayan idari kriminoloji temelde özcülükle maluldür, sosyal eşitsizlikleri ve yapısal meseleleri ele almaktan kaçınır, bireysel sorumluluğu aşırı vurgularken insan eyleminin rasyonelliğini abartır ve daha da önemlisi toplumsal güç ilişkilerini göz ardı eder (Matthews, 2014, s. 15–8). Bu bağlamda, insani eylemin rasyonel tercihlerle belirlendiğini ön-varsayan realist suç çalışmaları, idari kriminolojik yaklaşıma epistemik dayanak sağlar.

Bu makalenin amacı, Türkiye’de idari kriminolojinin epistemolojik ve metodolojik ağırlığına karşı kültürel kriminolojinin teorik ve yöntemsel ilkelerini savunmak olacak; suç, fail, mağdur ve kolluk kuvvetleri arasındaki karmaşık ilişkiler bütünü sürekli bir kültürel inşa ve müzakere alanıdır (Ferrell ve Sanders, 1995; Hayward, 2004; Hayward ve Young, 2004; Ferrell vd., 2008, Young, 2011). İnşacı ve yorumsamacı ve hatta psikososyal bir bakış açısının gerekliliğini ileri süren kültürel kriminoloji, suçların ve cezaların sosyo-kültürel bir bağlama sahip olduğundan hareket eder; belirli bir tarihte suç olan eylem başka bir zaman ve mekan dahilinde suç teşkil etmeyebilir ya da suça ilişkin toplumsal tepkiler zamanla değişebilir. Sosyo-kültürel olanın değişebilirliğinden-akışkanlığından, biricikliğinden ve karmaşıklığından hareketle, bu makale, temel bir araştırma ve aktarım tipolojisi olarak beliren ana akım, pozitivist Anglo-Amerikan suç teorilerini Türkiye’de suç görüngüsünü açıklamak adına referans noktası kabul eden genel akademik eğilime eleştirel yaklaşacak ve kültürel kriminolojinin etnografik imkan ve zenginliğini ileri sürecektir.

Kriminolojik saha araştırmaları hem Türkiye’de hem de dünyada genellikle karakol, mahkeme ve cezaevinde yürütülür. Fail veya tutuklu/hükümlülerle cezaevinde yapılan görüşmeler toplanan bulguları çarpıtıcı etkiye sahiptir: Suç fiilini gerçekleştirmiş aktörler fiili gerçekleştirdikleri ana ilişkin duygu ve düşüncelerini içinde buldukları cezaevi ortamının baskısı altında telaffuz eder. Bu nedenle, özellikle cezaevinde yürütülen görüşmelerden elde edilen, aslında görüşmeci ile görüşülenin ortak inşası olan bulgular, araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliği zedeleyecek pek çok faktörün etkisi altındadır: Tutuklu/hükümlü belirli amaçlar ve beklentiler doğrultusunda yanıtları manipüle edebileceği gibi; tutuklu/hükümlünün söylemsel kendilik temsili ile psişik/iç dünyasında hissettikleri yani duygulanımları arasında bir örtüşme olması gibi bir zorunluluk da yoktur. Kısaca cezaevi/hapishanenin baskısı altında faillerin ifadeleri, kendilik temsilleri ve genel olarak söylemleri ile psikolojik/psişik dünyalarında deneyimledikleri arasında radikal bir farklılık kaçınılmaz olacaktır. Söz konusu kısıtlara karşı, kültürel kriminoloji failleri kendi sosyal ortamlarında gözlemlemeyi, onlarla temas etmeyi ve görüşmeyi öneren bir etnografik inceleme önerir. Bu nedenle, kültürel kriminoloji iki temel etnografik yöntemin önemini vurgulamaktadır: Anlık (*instant*) ve akışkan (*liquid*) etnografi (Ferrell vd., 2008). Anlık etnografi, küreselleşmenin dayattığı piyasa değer ve güçlerinin yıkıcı etkisinin Türkiye toplumsallığını dönüştürdüğü bir bağlamda, suçun anlık olup biten bir görüngü olması nedeniyle, suça ilişkin anlık anlam ve duyguların önemini yakalamayı vurgular. Akışkan etnografi ise suç fiili, fail ve kolluk arasındaki etkileşimin karşılıklı inşası ve belirlenimini içeren bir bakışla suçu anlamlandırmayı

hedefleyen bir yöntemdir. Farklı etnik gruplardan oluşan heterojen nüfus yapısı, çok-kültürlülüğü ve özellikle metropol şehirlerin kozmopolitliği nedeniyle Türkiye'de suç öncelikli olarak anlaşılması ve açıklanması gereken bir görüngüdür. Önleyici tedbirlerin alınması ve cezai aygıtların etkin işletilmesi ise sosyal bilimin eleştirel anlama ve açıklama işlevlerinin hakkıyla yerine getirilmesine bağlıdır. Kültürel kriminolojinin yöntemsel araçları sosyo-kültürel açıdan çok-kültürlü olan Türkiye toplumsallığında suçun anlaşılması ve açıklanması adına önemli bir imkan sunmaktadır. Bu çerçevede öncelikle idari kriminolojinin temel özelliklerini inceleyeceğim, ardından kültürel kriminolojinin kuramsal ve yöntemsel önerilerini tartışacağım.

İdari kriminoloji

Radikal-eleştirel ve daha sonra kültürel kriminolojik yaklaşımın öncülerinden biri olan Jock Young (1942–2013) idari kriminoloji kavramıyla durumsal suç önlemeye yönelik ceza adaleti sisteminin artan etkinliğini ifade eder (Taylor vd. 1973; Young, 1999, 2007, 2011). İdari kriminoloji temelde ceza-güvenlik aygıtının etkin ve sert işleyebilmesi için ampirik çekişli ve dar bir perspektiften politika-çıkıtlı yönelimli bir araştırma tutumudur. Teorik bir çerçeve olmaktan ziyade daha çok uygulama-pratik bütünlüğünü ifade eden idari kriminoloji, 1970 sonrası Batı toplumlarında yaşanan köklü dönüşümlerle yakından ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen refah devletinin üzerinde yükseldiği, bireyin sosyal içerilmesini sağlayan ontolojik güven zemini, katı olan her şeyin buharlaştığı (Berman, 1982), uzamların akışkanlaştığı (Bauman, 2000), kariyer ve iş güvencesinin ortadan kalktığı, bireylerin toplumsal-kolektif varlıklarını kaybederek giderek yalnızlaştığı ve tekilleştirdiği (Sennett, 1977), piyasa güç ve değerlerinin egemen olduğu bir 'risk toplumuna' yerini bırakmıştır (Beck, 1992). Toplumsal olanın bireyleştirdiği ve piyasalaştığı bu süreçte kriminolojik araştırmaların odağı, toplumsal bir eğilim sorunu olarak suçtan bireysel bir tercih sorunu olarak suça kaymıştır (Hayward, 2007; Clarke ve Hope, 1984; Clarke ve Cornish, 1985). Başka bir deyişle, suçluyu nesneleştiren çalışmalardan suçu nesneleştiren çalışmalara doğru bir kayış söz konusudur. Suç üzerine modern söylemdeki kırılmanın somutlanma biçimi suçu idari-yönetimsel bir mesele olarak kavrayan polisiye mantığın giderek baskın hale gelişi ve tüm toplumsal iktidar şebekesine hakim oluşudur; suçlu artık topluma yeniden kazandırılacak bir unsur olmaktan çıkmış ve bir risk sorunu haline gelmiştir (Young, 2007, ss. 17–40, 2011, ss. 62–82). Davranışsal pozitivizme karşı gelişen sosyal ve kültürel perspektiflerin 1960'larda etkinliğini yitirmesiyle birlikte idari kriminolojinin oluşum koşullarının arkasında realist bir yaklaşımın yükselişi yatmaktadır. Realist epistemolojinin yükselişini açmakta biraz fayda var.

Batı toplumlarında 1950–60 arası Keynesyen refah devletinin inşasıyla iyileşen sosyo-ekonomik koşullar suç oranlarında bir azalmayı beraberinde getirmemiş; ciddi bir refah yükselişine tanık olunmasına ve hatta polis gücü ve cezaevi kapasitesinin artırılmasına rağmen suç oranları sabit artış seyri göstermiştir (Young, 1999, ss. 78–99). Amerikan radikal kriminoloji yaklaşımı başta olmak üzere sol idealist yaklaşımların gelir düzeyi-refah ve suç arasında kurduğu tipik ters orantılı ilişkisellik geçersiz hale gelmiştir (Young, 1992). Kısaca, suçlunun/hükümlünün yeniden topluma kazandırılması ve sosyal adaletin tesisi sayesinde suç oranlarının azalacağı gibi fikirlerin etkili bir gerçekliğe sahip olmadığı görülmüştür. Young'un (1997, s. 482) nedensellik krizi (*aetiological crisis*) olarak adlandırdığı bu sürecin asli nedeni kendisine göre kriminoloji teorisinin idari-aygıtsal çözümlere ağırlık vermesine yol açan realist epistemolojik tutumdur. Suç dışarıda bir yerde gerçekleşen, bireye ve topluma zarar veren, etkileri hissedilebilir ve deneyimlenebilir bir olgudur; dolayısıyla, suçun nedenleri araştırılıp önlenilecek bir gerçekliğe sahiptir. Fakat kriminolojide realizm sağ ve sol olmak üzere iki keskin-karşıt ideolojik düzlemde tartışılmakta ve daha çok sağ realizm teori ve araştırmada hegemonik bir ağırlığa sahip olmaktadır. Jock Young, Roger Matthews

ve John Lea gibi yazarların önemli ölçüde şekillendirdiği sol realizm, romantik sosyalist suç ve ceza görüşünü eleştiren, suç fiilinin aslen bir zarar olduğunu kabul eden, mağdur tarafından algılanan suç fiilini ve mağdurun psikolojik ve fiziksel zararını temel referans noktası alan; fakat suç ve mağduriyeti önlemek için sosyal adalet ve eşitliğin tesisini birincil hedef olarak belirleyen yaklaşım tarzıdır (Matthews, 2014; Matthews ve Young, 1992a, 1992b). Sol realizm kamusal tedbirlerin ve polisiye tekniklerin şeffaf, hesap verebilir nitelikte yeniden düzenlenişini suçun önlenmesi ve mağduriyetin giderilmesi adına önemli bir müdahale alanı olarak görür (Lea ve Young, 1984).

Sağ realizm ise neoliberal muhafazakarlığın yükselişiyle birlikte 1970 sonrası gündeme gelen bir akım olarak karşımıza çıkıyor. James Q. Wilson, Richard J. Herrnstein ve Charles Murray gibi popüler siyasi figürlerin eserleriyle şekillenen sağ realizm, Anglo-Amerikan toplumlarında ahlaki çöküntü olarak tespit edilen sözde sınıf altı değer ve pratikler kümesini artan suç oranlarıyla ilişkilendirir (Wilson, 1975; Wilson ve Herrnstein, 1985; Murray, 1990; Herrnstein ve Murray, 1994). İlgili yazarlar yoksulluğu kriminalize ederken geleneksel muhafazakar bir suç tanımı benimser, suçu açıklayan sosyo-ekonomik koşulları göz ardı eder ve sosyal kontrolün etkin işleme gerekliliğine büyük önem atfederler. Sağ realizm sosyo-ekonomik yapıların etkisini dikkate almaz; tersine, suçu bireyselleştirerek eşit fırsatlara sahip olduğu varsayılan aktörlerin rasyonel tercih edimlerinin oynadığı role dikkat çeker. Öte yandan, sağ realizm için suçla mücadelede tek somut yöntem iyi işleyen etkin bir ceza-güvenlik aygıtının tesisidir. Resmi istatistiklere odaklanan sağ realizm, suçu bireyin toplumsal değerlerden kopukluğu neticesinde tezahür eden öz-kontrol eksikliği temelinde açıklar ve adalet fikrinden önce düzen tesisini önerir (Hirschi, 1969; Gottfredson ve Hirschi, 1990). İslahevi ve cezaevi gibi kapatma kurumları ile sıfır toleransla işleyen ceza yasaları suç fiili neticesinde elde edilecek hazzı baskılayacak büyük maliyet unsurları olacaktır. Bunun için ihtiyaç duyulan asli araç ise caydırıcı bir cezalandırma ve denetim aygıtının etkin işleyişidir. Tam da bu noktada Jock Young'un idari kriminoloji olarak adlandırdığı pratikler bütünü adalet mekanizmasının caydırıcı ve cezalandırıcı yönde etkin işleyişini mümkün kılacak ampirik çalışmalardan oluşan yönetimsel bir proje olarak belirir.

İdari kriminoloji suçun zamansal ve mekansal açıdan önlenmesi amacıyla ceza adaleti aygıtının ve polisiye iktidar teknolojilerinin etkin kullanımını ileri sürerek kamu gücünün kontrol kapasitesini vurgular. Kontrol teorileri toplumsal norm ve değerlere bireyin bağlanım gücünü veya söz konusu değerlerden kopukluğunu temel referans noktası olarak ele alır; suç fiilinin ortaya çıkışı toplumsal norm ve değerlerle zayıf ilişkili olma halinden türeyen ve rasyonel fırsat hesabına dayanan bir evrenselliğin ürünüdür (Hirschi, 1969, s. 16). Buna göre, klasik ceza okulunun varsayımlarını yeniden gündeme getiren kontrol teorisi, gündelik hayatın olağan akışında suçun zamansal ve mekansal ortaya çıkış koşulunu fiili gerçekleştirmek için güdülenmiş bir fail, korunmasız bir mağdur/hedef ile suç fırsatının zamansal-mekansal tezahür edişi kesişiminde bir hesaplama dayandırır (Felson ve Clarke, 1998; Felson, 2002). Anglo-Amerikan kriminoloji yazınında idari kriminolojinin rasyonel siyasa yönelimli çizgisi şehir planlanması ve mekanın kontrolü aracılığıyla suçtan arınmış kontrol bölgeleri tasarlamayı hedefler (Brantingham ve Brantingham, 2004). Bu tip bir yaklaşım, suç gibi irrasyonel ve duyguların mobilize olduğu bir insani-toplumsal görüngünün doğasına sayısal bir temsil dayatmaktadır; olgusal anlamda suç, özellikle bilgisayar destekli adli istatistiklerin oluşumunda son derece sayısallaştırılabilir ve dijitalleştirilebilir bir görüngü haline gelmektedir (Hayward, 2007, ss. 236–41). Suçlu davranışının ortaya çıkışını zaman ve mekan dahilinde formüle etmeye dayalı mantık, riskin toplumsal yönetimini aktüeryal yaklaşımla kavramaktadır. Şehir uzamı istatistiksel bir analizin parametresi haline gelirken, suça yönelik kamu politikası da istatistiksel sapmaların veya aşırılıkların nasıl giderileceği üzerinden işleyen bir basitliğe indirgenmektedir (Hayward, 2012, s. 445). Böylece Anglo-

Amerikan kriminoloji disiplininin son otuz yılının ana akım sorunsalı haline gelen kriminojenik uzam tespiti ve suç fırsatlarının istatistiksel kavranışı, suç araştırmalarının odağını belirli bir toplumsallığın ürünü olan fail öznelerden zaman ve mekanın kontrolüne kaydırmıştır.

Türkiye’de idari kriminolojinin görünümü

Türkiye’de kriminolojik araştırmaların idari bir görünüm sergilemesinin sebebi, çalışmaların genellikle suç ve suçluluğu sosyo-ekonomik profillemeyle kavramaya çalışmasında ve chi-square ve correlation gibi basit istatistiksel analizlerden hareketle önleyici tedbirlere ağırlık vermesinde yatmaktadır. Caydırıcı bir amaçla sosyo-ekonomik profilleme aslında çok uzun zamandır Türkiye suç araştırmalarının temel pratiği konumundadır. Genel olarak, Türkiye’de suç çalışmaları Anglo-Amerikan suç teorilerini yüzeysel, lafzi düzeyde aktarmakta, elde edilen bulguların sosyo-kültürel bağlamsallığına nüfuz etmeksizin çeşitli suç tiplerini önleme koşullarına odaklanmaktadır (Bozdemir ve Argun, 2012; Dolu ve Büker, 2009). Metodolojik bakımdan, ana akım pozitivist Amerikan suç yazınına takip eden Türkiye kriminoloji yazını, sosyal bir görüngü olan suçu sayısallaştırarak anlamaya çalışmakta ve basit nedensellik ilişkileri temelinde suçlu davranışını çözümlemektedir (İçli, 1984; İçli ve Ögün, 1988; İçli ve Özcan, 1992; Özbay ve Özcan, 2007; Dolu, 2009a, 2009b; Eryalçın ve Duyan, 2016). Sayısal çalışmalar basit istatistiksel modellemelere dayanmakta ve yararlanılan teorik-kavramsal çerçeveler ise skolastik-otomatik bir yöntemle bağlamlarından koparılarak doğrudan Türkiye’ye aktarılmakta ve sınanmaktadır (Çakıcı-Gerçek, 2006; Kızmaz, 2003, 2004, 2005, 2006; Tüzüntürk, 2009; Sevim ve Soyaslan, 2009). Türkiye suç çalışmalarının idari kriminolojik boyutunu tespit etmek adına, bahsi geçen çalışmaları ortaklaştırabilecek önleme/caydırma amaçlı ve sonuç-çıktı odaklı bir yöntemsel pozitivism birkaç noktada tespit edilebilir:

a) Türkiye suç çalışmalarının hemen hepsi cezaevinde yürütülmüştür. Cezaevleri hükümlülerin araştırmacı karşısında kendilik temsillerini özgürce sergileyemedikleri ve pratiklerinin/söylemlerinin cezaevi kurumunun kendine özgü baskısı altında manipüle edildiği ve mikro iktidarın somutlandığı mekanlardır. Heterodoks Anglo-Amerikan kriminoloji yazını hükümlü ile cezaevinde yapılan görüşmelerden elde edilen bulguların saptırıcı, hakikati yansıtmaktan uzak ve manipülatif niteliğini uzun zamandır vurgular (Polsky, 1967). Bu doğrultuda, suç ve suçlu davranışını ortaya çıktığı koşullarda anlamak ve açıklamak için ceza ve ıslah evi gibi kapatma kurumlarının dışında failin kendi toplumsal gerçekliği içerisinde değerlendirilmesi ve kendi özgün ifade ve temsil tarzlarına dikkat edilmesi gerektiği belirtilir (Jacobs ve Wright, 2006; Cromwell ve Blitzer, 2014).

b) Türkiye suç çalışmalarının neredeyse hepsi nicel saha araştırması yürütmüş ve hükümlülerle cezaevi ortamında yapılandırılmış veya yarı-yapılandırılmış görüşmeler organize etmiştir. Yapılan görüşmelerden çekip çıkarılan yanıtlar ya belirli istatistiksel ilişkiselliklere indirgenmiş ya da hükümlüler tarafından sunulan kendilik tarz ve temsilleri veri kabul edilmiştir. Psikanalitik çekimli psikososyal çalışmalar göstermektedir ki kendiliğin söylemsel temsilleri ile psikolojik düzlemde veya bilinçdışında deneyimlenen arasında radikal farklılıklar olabilir (Hollway ve Jefferson, 2000). Dolayısıyla fail veya hükümlülerin söylemleri veri kabul edilip hakikati yansıttığı iddiasıyla aktarılamaz.

c) Bir önceki önermeyle ilişki bir diğer husus ise suç ve suçluluğa ilişkin sosyo-ekonomik profillemenin sadece maddi, sosyo-ekonomik ve ailevi koşullar gibi arka plan faktörlerine eğilmiş olmasıdır. Duygular gibi suçun varoluşsal deneyiminde açığa çıkan ön plan (*foreground*) faktörleri suç çalışmalarının eksik yanını oluşturur (Katz, 1988). Türkiye suç çalışmaları fail, mağdur ve kolluk kuvvetlerinin duygulanımsal pratiklerini yeterince dikkate almamış ve üçlü ilişki çerçevesinde duyguların rolünü daha çok bilişsel araştırma ve

inceleme ekseninde adli psikoloji alanına terk etmiştir; Türkiye kriminoloji yazını duyguların arka planda olduğu tekil bir çözümleme çerçevesi sunmaktadır.

d) Türkiye suç araştırmaları tutuklu/hükümlülerin kendi seslerinden yoksundur ve araştırmacı/yazar dolayısıyla aktarılmaktadır. Kriminolojik bir araştırmacının özgünlüğünün asli belirleyicisi orijinal bulgular içeren görüşmelerdir. Görüşmeleri özgün kılan ise fail ve hükümlülerin bakışları, sesleri, sessizlikleri, bedensel jest ve mimikleridir. Bir diğer ifadeyle, özgünlük failerin söylediklerinin yanında bir de söylemeden ifade ettiklerinde yatmaktadır. Fakat Türkiye sosyal bilimler sahasında hükümlülerin sesleri ve sessizlikleri büyük ölçüde yazarın bakış açısından temsil edilmekte ve filtrelenmektedir. Alt kültürel argo dağarcığının resmedilmemesi ve hatta yazarın hükümlülerin altında ifade biçimlerinin sansürlenmesi veya düzeltilmesi anlamına gelen bu epistemik ve etik hata, hemen her kriminoloji ders kitabından bahsi geçen ve lafzi aktarımla teorileri test eden akademik makalelerin sıkça telaffuz ettiği Anglo-Amerikan alt kültür teorilerinin yöntemsel kavrayışına uzlaşmaz karşıt bir tutum oluşturur. Genelde madun (*subaltern*) olarak düşünülebilecek alt sınıf, etno-sosyal dışlanmaya maruz kalmış öznelerin kendilerini temsil kapasitesinden yoksun oldukları ve genelde elit bir azınlık olan akademik camianın madunun kendini temsil etme tarzlarını görememesi sosyal bilimler yazınında uzun zamandır eleştirilmektedir (Spivak, 1988; Türkiye için bkz. Erdoğan, 2007). Fail ile hükümlülerin ve hatta mağdurların kendilerini temsil etme girişimleri, alt kültürel kodları ve davranış örüntülerinin sansür ve filtrelenişi, Türkiye kriminoloji yazınının ne yazık ki epistemik ve etik bir sorununu teşkil etmektedir.

e) Madun fail ve hükümlünün metinde nasıl temsil edildiği aynı zamanda metodolojik bir sorundur. Özellikle davranışçı-bilişsel yaklaşımlardan beslenen adli psikolojik çalışmalardan farklı olarak suçlu profillemeyi içeren etiyolojik ve eğilimsel suç çalışmaları, suçu sosyal ile bireyin kesişiminde kavramaktadır. Yani birey belirli bir sosyal bağlamın ürünüdür; o sosyal bağlam ile ilişkisinde bağlamı değiştirebilecek ve bağlam tarafından da değiştirilebilecek bir öznedir. Dolayısıyla, suçlu profillemeye gayretinin temel belirleyicisi özneyi ve özneliği öncelikle anlamak ve sonra açıklamaktır. Anlama ise yorumsamacı bir yöntemi zorunlu kılar: Suç araştırmalarının amacı *criminological verstehen* (kriminolojik empatik kavrama) olmalıdır (Ferrell, 1998). Yorumsamacı yaklaşımda sosyo-kültürel bir görüngü metinselleştirilirken metinde örüntüleştiği-kendini tekrar ettiği tespit edilen gösterenlerin/gösterenler öbeğinin içerdiği gizil anlamın açığa çıkarılması ve yorumlanması temel gayedir. Fakat her anlama ve anlatma/aktarma çabası bir temsil iddiasını beraberinde getirmektedir. Sosyal bilimler alanında aktörün/bireyin söylemsel temsili çetrefilli bir mesele olarak karşımızda durmakta ve her temsil ilişkisinin bir eksiklikle ve dahası iktidar ilişkileriyle bezeli olduğu uzun zamandır tartışılmaktadır (Wodak ve Krzyżanowski, 2008; van Dijk, 1997; Fairclough, 1995). Bu nedenle suçlunun veya hükümlünün temsili yazarın görüşlerinden, bakış açısından ve ideolojik genel tutumundan bağımsız düşünülemez. Fail veya tutuklu/hükümlüyle nerede görüşüldüğü, hangi şartlar altında görüşmenin gerçekleştiği, görüşürken karşılıklı niyet ve beklentilerin ne olduğu ve dahası bireyin ifadelerinin nasıl seçilip metinselleştirildiği, seçim yapılırken bağlamıyla olan ilişkisinin nasıl resmedildiği ve ifadelerin ifade edenin telaffuz biçimiyle olduğu gibi verilir verilmediği, yoksa yazarın bakış açısından tekil bir tarzda yeniden tasarlanıp tasarlanmadığı son derece önemlidir.

f) Sosyal adalet ve sivil yurttaşlığın güçlendirilmesi gibi temalar, yürütülen suç araştırmalarının gündeminde doğrudan mevcut değildir. Asli amaç suç tespiti ve suçlu profillemesi yöntemiyle suçun kamu gücü tarafından nasıl önleneceği ve caydırılacağı hakkında fikir vermeye yöneliktir. Halbuki, idari kriminolojinin eleştirisi ortaya koymaktadır ki suç görüngüsü anlaşılıp açıklanmadan suçun nasıl önleneceği ve caydırılacağı da doğru bir biçimde saptanamamaktadır. Buna karşın, Türkiye sosyal bilimler alanında suç ve sapma

görüngüsü daha çok yönetsel bir aklın hükümlü/tutuklu davranışının ya sayısal verilerle kavranmaya çalışıldığı ya da söyleminin epistemik-metodolojik süreçlerde manipüle edildiği idari kriminolojik yaklaşımın ötesine geçen radikal bir metodolojiye ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, Türkiye suç araştırmalarına epistemolojik ve metodolojik bir katkı olarak kültürel kriminoloji ve yönetsel araçlarını yazının geri kalanında tartışacağız.

Kültürel kriminoloji

Kültürel kriminoloji Türkiye suç araştırmaları yazının henüz çok alışık olduğu bir akım değildir. Polis Akademisi ve hukuk fakültelerinin ceza hukuku kürsülerinde, ana akım yaklaşımların dışında radikal ve kültürel kriminolojik yaklaşımların yeterince telaffuz edilmemesi, kültürel kodlara odaklanan araştırma geleneğinin niçin suç yazınında yaygın olmadığını açıklayıcı olabilir. Aslında Batı kriminoloji dünyasında da durum pek farklı değil. Ortaya çıkışı 1960'lı yılların sonunda Yeni Eleştirel Kriminoloji'nin ve 1970'lerin başında Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Okulu'nun Britanya'da yükselişine kadar götürülebilecek kültürel kriminolojik yaklaşımın 1990'lı yıllarda ciddi bir trend yakaladığını ve özgün bir disiplin olarak son otuz yılda ana akım kriminolojiye meydan okuduğunu görüyoruz (Katz, 1988; Ferrell ve Sanders, 1995; Ferrell, 1999, 2006; Presdee, 2000, 2004; Hayward, 2004; Young, 2007; Ferrell vd., 2008).

Kültürel kriminoloji, ana akım pozitivist görüşün suçlu davranışını sayılarla temsil eğilimine karşı kültürel, duygusal ve görsel olanı bir araya getiren alternatif bir yaklaşım olarak belirir (Ferrell, 1999). Suç hakkında kökleşmiş modern söylem ve araştırma izleği ile arasını mesafeleyen kültürel kriminoloji, suç ve kontrol meselelerini kültürel bir bağlama yerleştirir; suç, fail, mağdur ve kolluk kuvvetleri sosyal olarak inşa ve yeniden inşa edilen ve kendilerine ait anlamlarıyla var olan kültürel oluşumlardır (Hayward ve Young, 2004). Fail, mağdur ve kolluğa atfedilen anlamların aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağıya nasıl sürekli inşa ve müzakere edildiğini anlamak ve açıklamak; etnik, sınıfsal ve cinsiyete dayalı parçalanma hatlarında işleyen geniş ölçekli bir toplumsal iktidar şebekesinin tasviri ile istatistiki-sayısal soyutluktan arındırılmış ve toplumsal gerçekliğin işleyişini anlamaya yönelik yeni bir kriminolojik bakış açısının edinimiyle mümkündür (Young, 2011, ss. 83–110). Kültürel etiketini taşıyan bu yeni kriminolojik bakış açısına göre belirli bir zaman ve mekan dahilinde mevcut olan bir sosyo-kültürel oluşuma ait unsurlar olarak görülen suç, fail ve kolluk üçgeninde fail ile güvenlik aygıtının karşılıklı etkileşimi taşıdıkları anlamlar bakımından anlaşılacak durumundadır. Her şeyin akış halinde olduğu ve küreselleşmeyle giderek yayılan ve derinleşen bir ontolojik güvencesizlik ve sürekli risk halinin artık tüm toplumsal coğrafyalarda mevcudiyeti karşısında, ana akım kriminolojinin pozitivist ölçme ve rasyonel hesaplamaya dayalı yöntemleri insan davranışının irrasyonel norm ihlal edici ve yıkıcı boyutunu yeterince kavrayamamaktadır (Young, 2007, ss. 130–74). İnsan eyleminin indirgenemez sosyal doğasını anlama girişimi ancak sürekli inşa ve yeniden inşa edilen, müzakereye ve kurumsallaşmaya tabii olan kültürün – başka bir ifadeyle, anlamın ve etkileşimin dinamik biçimde sürekli inşa edildiği bir kültürün – sorunsallaştırılmasıyla mümkün olabilir. Risk ve güvencesizliğin eşliğinde, medyatik olarak dolayımlanmış siyasi-kültürel bir görüngeneye karşı ahlaki bir paniğin oluşumu ve buna karşı ceza-güvenlik aygıtının tepkisi, kural ihlal ve inşası sürecinde sürekli gerçekleşen bir müzakerenin ürünüdür (Cohen, 1972; Hayward ve Presdee, 2008). Kriminolojik anlamda kültürel olan şey sadece suç ve ceza adaletini değil; en geniş anlamda suçun medyatik temsillerini, siyasi elitlerin suç sayılmayan davranışlarını ve suç fiilinde mevcut olan duyguların temsilini de ele alır. Daha genel bir ifadeyle, suç, fail ve kontrolü sağlayacak kolluk gücü kendilerine atfedilen anlamlarla; kültürel, tarihsel referanslarla ve üretildikleri günlük algısal şemalarla şekillenir.

Kültürel kriminolojinin kültür kavramı İngiliz alt kültür çalışmalarının tanımıyla yakından ilişkilidir. Buna göre kültürle kastedilen hegemonik yekpare ortak değerler, görenekler ve kurumlar değil; etnik, sınıfsal ve ırksal bakımdan farklılaşan stil, tarz ve dışavurum formlarıdır (Hall ve Jefferson, 1976). Kültürel kriminolojinin öncüsü Jeff Ferrell (1995) kültür ve suç ilişkisini üç alanda tanımlamaktadır: Kültür olarak suç, suç olarak kültür ve suç kontrolü ve suça ilişkin medyanın rolü.

1) Kültür olarak suç, kriminal davranışın büyük bir bölümünü alt kültürel davranış kodları bütünü olarak ele alır. Kültürel kriminolojinin Amerikan ve İngiliz alt kültür kuramlarından farklılığı geç modern koşulların özgüllüğüne olan vurguda yatar (Young, 1999, ss. 30–55). Belirli bir zaman ve mekanda mevcudiyeti ileri sürülen sapkın ve suçlu alt kültürlerinin sembolik iletişimine *post-modern* bir duyarlılık göstermek, toplumsal olanı bir bütün olarak ön varsaymak yerine; merkezsizliklerin, akışların, parçalılıkların ve kesitlerin oluşturduğu bir kompozisyonu görmek ve o kompozisyonun aslında kendinden menkul bir bütün olmadığını fakat bir bütün *gibi* sunulduğunu/temsili edildiğini görmek anlamına gelir. Akışlarda olan his, duygu ve duygulanımların tespiti kültürel kriminolojinin yönteminde birincil amaç olarak yer alır. Duyguların sosyal ve ekonomik maddi koşullara karşı öncelikle vurgulanması kültürel kriminolojiyi alt kültür teorilerinden ayırt eden bir diğer unsur olarak karşımıza çıkar (Ferrell, 1995, s.26).

2) Suç olarak kültür, kültürel olanın kriminojenik boyutlarına vurgu yapar; belirli kültürel öğelerin, kişilerin ve davranış kodlarının etiketleme ve cezai yaptırımlar neticesinde suç unsuru haline gelebilme durumu ve olasılığını anlatır. Duvar yazılama, kadına şiddet, müstehcen görüntü ve benzeri çeşitli görsellerin farklı zamanlarda ve sosyo-kültürel bağlamlarda suç unsuru olarak kabul edilmesi, suç olarak görülen fiilin doğasındaki radikal değişkenliğin en belirgin örneği olarak kabul edilir. Görsel ve edimsel kendinde kültürel unsurlar olarak düşünülen çeşitli pratiklerin kriminalizasyona tabii olması bir kültürel süreç olarak düşünülmektedir (Ferrell, 1995, s.29–32).

3) Öte yandan, suç ve kontrol medya dinamiklerinden bağımsız düşünülemez. Yazılı ve görsel medya, suçlu tipolojisinin genelde görsel ve duygusal kurucu ayağı olarak düşünülmelidir. Çeşitli suçlu imgelerinin medyatik temsillerinin suç tiplerine dair kanaatleri sadece inşa etmediği ama aynı zamanda imgelere yüklenen duygulanımları da mobilize ettiği görülmektedir (Young, 1996; Hayward, 2010). Öyle ki İngiliz ana akım basınının 2011 yılında İngiltere, Tottenham'da çete üyesi olduğu ileri sürülen siyahi bir gencin polis tarafından öldürülmesi sonrasında patlak veren isyanlar sırasında yağma olaylarına katılanları temsil etme tarzı, basitçe gerçekliğin aktarımı olarak düşünülemez. Tam tersine, ana akım basın sağ muhafazakar görüşün etkisi altında kamu oyununun negatif duygu ve düşüncelerini işsiz, adli sicil ve kaydı bulunan, Afrika kökenli Siyahi, yardımlarla geçinen, ortalama yurttaş vergi yükü yaratan ve disiplin altına alınamayacak belirli bir isyancı tipolojisine odaklaştırmıştır (Mercan, 2013).

Suç ve sapma fiilinin tezahüründe kültürel olanın önemi, idari kriminolojinin pozitivist yönetsel mantığının tespitinde; bir diğer ifadeyle, fırsat nosyonu ve formel/enformel kontrol eksikliğini vurgulayan, suçu araçsal biçimde ve fırsat temelli kavrayan yaklaşımın genel geçerliğini vurgulamada yatar. Fakat öte yandan Anglo-Amerikan toplumlarında araba çalmaktan cinayete, vandallıktan tecavüze pek çok suç tipinin araçsal olmanın çok ötesinde bir güdülenimi içerdiği görülmektedir (Ferrell vd., 2008, ss. 65–76). Fırsat temelli rasyonel tercihlere dayalı istatistiksel hesaplama ve nedensellik analizleri irrasyonel ve anlamsız gibi görünen, araçsal bir aklın tamamen dışında bir güdülenimle gerçekleşen bireyin kendine ve topluma tehdit oluşturan davranışlarını anlamlandırmakta yetersiz kalır (Ferrell, 2004, 2006). Bu nedenle, kültürel kriminoloji suçun risk alımından kaynaklı haz, heyecan ve adrenalin içeren süreçlerine işaret eden duygusal boyutuna vurgu yapar (Ferrell ve Hamm, 1998). Söz

konusu vurgu, istatistiksel temsillerin kafa karıştırıcı ve rakamlara atfedilen aşırı önemden dolayı yanıltıcı olabileceği görüşünü beraberinde getirir; tutuklu/hükümlü kayıtlarından oluşturulan veriler suçun ve mağduriyetin deneyimlenen gerçekliği hakkında herhangi bir bilgi vermez (Young, 2003, s.390). İdari kriminolojinin davranışsal-bilişsel psikolojinin savlarıyla nedensellik ilişkilerine indirgelediği suç görüngüsü tamamen deneysel kriminoloji alanına terk edilmektedir ki bu alan özellikle Anglo-Amerikan yazınında ortodoksiyi, yani ana akımı oluşturmaktadır.

Ana akım kriminolojinin rasyonel hesaplama dayalı suç önleme görüşüne karşı; kültürel kriminoloji anlık duyuların norm ihlali ve suç fiilinin oluşumunda oynadığı rolü uzun zamandır vurgulamaktadır. Jack Katz *Suç Ayartıları [Seductions of Crime]* (1988) adlı kilometre taşı olarak kabul edilen eserinde sosyo-ekonomik koşullar gibi arka plan faktörleri yerine ön plan ayartılarını inceleyerek durumsal duygulanımların rolünü tespit etmiştir. Katz'ın argümanının ufuk açıcı yönü yöntemsel boyutunda saklıdır. Geleneksel Amerikan suç etnografileri genelde çete üyesi kimliği ve anlamın mikro sosyal etkileşim bağlamında oluşumunu ortaya koymuştur – kent, çete ve suç etnografileri için, birkaç örnek bkz.

Yablonsky (1962), Horowitz (1983), Moore (1978, 1991). Fakat söz konusu suç etnografilerinin durumsallaşmış-bağlamsallaşmış duygulanımların suç fiili üzerindeki etkisini göz ardı ettikleri tespit edilebilir. Öte yandan, pek çok suç ve norm ihlal edici fiil, istisnai olarak deneyimlenen duygulanımların açığa çıktığı anlarda tezahür eder. İlegal motor yarışları, serbest paraşüt atlayışları ve duvar yazılamaları sınır deneyimlerinin (*edgework*) açığa çıktığı, yüksek derecede adrenalin içeren ve macera arayışının tatmin edildiği geç Batı modernitesine özgü sıra dışı varoluşsal deneyimler olarak göze çarpmaktadır (Lyng, 1990, 2005; Ferrell, 1998, 2005). Türkiye'de de benzer örnekler görülebilir: Duvar yazılamalarından 'şehir mağandalığı' biçiminde telaffuz edilen silahla ateş açma, tehlikeli araba kullanımı ve çevreyi rahatsız edecek düzeyde sesli müzik dinleme gibi metropol yaşamına özgü çeşitli sosyal normları ihlal eden ve hatta suç niteliğinde davranış biçimlerine rastlamak mümkündür. Bu deneyimlerin içerdiği duygu durumlarını araştırmak söz konusu deneyimleri gözlemlemeyi gerekli kılar ki bu deneyimler son derece kırılğan, uçuşkan ve akışkan bir durumsallığın ürünüdür (Ferrell, 1998). Anlık ve akışkan deneyimlerin ürünü olan anlam ve duygular ise ancak söz konusu durumsallıkları yakalayabilecek özgün bir yöntem ve araçların yardımıyla mümkün olur. Sayısallaştırma mantığına indirgenemeyecek bir görüngü olan suç fiili, sözü ve performansı kayda alan yöntemsel bakışı şart koşar. Cezaevlerinde yürütülen araştırmaların tersine, kültürel kriminolojinin gündeminde gündelik hayatın keşfi yer alır: Doğrudan gündelik hayatta fail ve kolluk arasındaki etkileşimin doğasını anlamak adına biricik bir araçsallaşmış yöntem olarak etnografik araştırmaya geleneği ön plana çıkar. Kültürel kriminolojinin etnografik araştırma önerisi ve Türkiye suç araştırmalarına sunabileceği katkıyı biraz açmakta fayda var.

Kültürel keşfi: Bir İmkan olarak etnografi

Etnografi genel olarak belirli bir zaman diliminde belirli bir topluluğun hayatına dahil olmayı ve topluluk üyeleriyle etkileşimde bulunmayı ifade eden bir araştırma yöntemidir; geçirilen zaman süresi arttıkça gruba özgü sosyo-kültürel dinamikler daha derinden kavranır (Bryman, 2001, ss. xiii–xiv). Etnografik çalışma yürütecek araştırmacı, bu doğrultuda, açık veya örtük biçimde insanların gündelik yaşamlarına belirli bir zaman süresince dahil olmayı, yaşamlarının akışına tanık olmayı, söylediklerini dinlemeyi, formel/enformel sorularla insanlarla görüşmeyi ve bu sayede veri toplamayı amaçlar (Hammersely ve Atkinson, 2007, s. 3). Bu yönüyle etnografi bir araçtır. Diğer yandan, etnografik bulguların çözümlenmesi anlamın hangi süreçlerde ve nasıl oluştuğunu tespit etmesi nedeniyle, aynı zamanda, belirli bir toplumsal etkileşim neticesinde inşa edildiği varsayılan anlamın araştırmacının yorumu dolayısıyla (yeniden) inşa edildiği bir epistemik süreçtir: Bizatihi yöntemin de kendisidir.

Etnografî, soru anketlerinden çıkarsanamayacak ve gündelik hayatta doğrudan gözlemlenemeyecek, özellikle ahlaki ve etik açıdan sakıncalı toplumsal pratikler incelenmek istendiğinde, araştırma nesnesinin inceleme ve çözümlenmesini kolaylaştıracak bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Gündelik hayat etkileşiminde çoğu zaman gözlerden uzak, deneyimi olumsal durumlara bağlı sakıncalı pratikler arasında hırsızlık, dolandırıcılık, uyuşturucu tacirliği gibi suç faaliyetleri de yer alır. Söz konusu faaliyetlerin doğasının çözümlenebilmesi ve belirli bir suçlu alt kültürünün gayri-ahlaki, gayri-meşru ve gayri-hukuki edimselliğinin anlaşılması ve açıklanması için etnografik yöntem önemli bir imkan olarak karşımızda durmaktadır.

Batı toplumsal oluşumlarında fail, mağdur ve kolluğu sorunsallaştıran bir suç etnografî geleneğinden söz etmek mümkün olmasına karşın; Türkiye’de fail, mağdur ve kolluk gibi konum ve çıkarları farklılaşan aktörlerin kendilik inşası ve etkileşimini konu edinen ve derinlemesine görüşmeler içeren etnografik nitelikte araştırmalar oldukça azdır (Atılğan, 2007; Mercan, 2017, 2018, 2019; Çiftçi, 2017). Özellikle, demografik yapısı heterojen, kalabalık, mekansal açıdan ayrılmış büyük kent uzamlarının suç, kontrol ve güvenlik gibi alanlarda betimsel portrelerinin oluşturulması gerekmektedir. Ankara’da Çiçin, İstanbul’da Tarlabası ve İzmir’de Kadifekale gibi büyük kentlerde damgalı çöküntü alanlarında yaşanan kentsel dönüşümün, yerinden edilen nüfus yapısındaki değişimin ve sosyo-demografik farklılaşmanın yarattığı kültürel dinamiklerin ve etkileşimlerin tasviri ve mekanla iç içe geçmiş suç örüntülerinin ve enformel kontrolün farklılaşan anlamlarının keşfinde etnografik araştırmalara ihtiyaç vardır. Öte yandan, polislin yurttaşla ilişkiye geçme biçimlerinin, özel polislik deneyimlerinin, polisliğin özellikle büyük kentlerde nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığına yönelik yeterli bilgi mevcut değildir (Koca, 2013). Özellikle Türkiye’de polis şiddeti ve insan hakları ihlalinin yaygınlığı polislik mesleğinin kültürel ve psikososyal dinamiklerinin açığa çıkarılmasını gerektirmektedir. Türkiye’de polislik mesleğinin alt kültürel oluşumunda teşkilat kültürünün rolü ve mesleğin kendine özgü karakterinin dinamiklerine yönelik etnografik araştırmaların yürütülmesi elzemdir.

Türkiye’de suç etnografisi yürütmek küreselleşmenin Türkiye’de kent yaşamını, suç ve suçluluk gibi sosyal sorunları nasıl etkilediğini anlamak bakımından son derece önemlidir. Her şeyin akış halinde olduğu, ontolojik bakımdan güvencesiz, modernitenin geç dönemine tekabül eden risk toplumlarında suç da akışlarda olan bir görüngüdür (Ferrell vd., 2008, s.179). Piyasa değerleri evrensel düzeyde tüm siyasi-sosyal coğrafyaları ve sınırları kat ederken beraberinde piyasa güçlerinin yarattığı yıkımı, sosyal eşitsizliği ve adaletsizliği de getirmiştir. Küreselleşmenin kapitalizmle eklemlendiği moment sadece kültürel tüketim değerleriyle vaat edilen, tüketime dayalı kimlik inşası tarzında tezahür etmemektedir. Sosyal eşitsizliğin sınırları aşarak küresel bir adaletsizliğe evrildiği süreç, yarın ve güvencesiz hayatların sosyo-ekonomik imkanlardan dışlandığı ve fakat kültürel olarak içlendiği kriminojenik eğilimli bir sosyal topografya yaratmaktadır (Young, 1997, ss. 294–5). Yaşamın hemen her alanına sirayet eden piyasa değer ve güçleri, riski tüm topluma yayarak kent mekanını belirsizliklerle dolu bir riziko alanına çevirmekte ve yaşanan anın geçiciliğini vurgulayarak bireysel hazın geciktirilemeyeceği bir düzeyi imlemektedir (Hayward, 2004).

Maddi olarak pasifleştirirken, kültürel olarak aktörleştiren geç modernliğin küreselleşme sürecinin etkisiyle farklı coğrafyalarda ve farklı toplumsallıklarda bir karşılığı bulunacağı açıktır: Tüketim kültürünün maddi imkanlardan yoksun olan yığınları ayartıcı etkisi suç fiiline sebebiyet verebilir. Hayatından başka kaybedecek bir şeyi olmayan yığınların somut bir şeyler başarabilme ve önemli olabilme gibi aktörlük hissini dayanılmaz çekiciliği karşısında varoluşsal bir kabul görme/olumlanma arzusu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Yoksunluklara ve yoksulluğa karşı heyecan arayışının insani varoluşun dinamosu olarak işlev görmesi sadece New York, Los Angeles, Londra ve Manchester metropollerinin getto ve

kenar mahallelerine özgü değil; aynı zamanda Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana mahallelerinde tezahür eden bir görüngü niteliğindedir. Suç, Türkiye toplumsal oluşumunda da anlık ve akışkan bir sorundur: Sokakta yürürken çete savaşları arasında kalıp kaza kurşunuyla yaşamını yitiren bir genç; kapkaç yüzünden tüm emeklilik gelirini kaybeden bir emekli; telefonda kendisini polis olarak tanıtan kişinin talimatıyla parasını bir banka hesabına yatırarak dolandırıcıya kaptıran bir ev hanımının başına gelenler anlık gerçekleşen, bir anda olup biten görüngüler olarak tezahür etmektedir. Suç ve sapkınlık yerel bir insanlık durumu olmak yerine, küreselleşmeyle birlikte evrenselleşmiş fakat anlık deneyimlenen ama ardıl duygusal etkileri uzun süren travmatik bir olgu haline gelmiştir.

Anlık etnografi

Suç anlık tezahür ederken etnografi de buna yanıtız kalamaz. Parçalı, kırılğan, dağınık, kozmopolit kent yaşamlarının akışkanlığı, kırılğanlığı ve yap-boz hali etnografik yöntemin gerçekliği metinselleştirmesi sayesinde dillendirilebilir. Tüm sıra dışı koşullar ve deneyimler etnografik anlatıyla buluşturulabilir. Anlık deneyimlenen çeşitli suç türlerinin görüngüsel açığa çıkma tarzlarının biricikliği sosyal bilimsel bir araştırmanın bulgusu olarak telaffuz edilebilir. Bu bağlamda, anlık etnografi kültürel kriminolojinin bir yeniliği olarak düşünülebilir. Anlık etnografi akışkan kural ihlali anlarında deneyimlenen/yaşantılanan durumsallaşmış dinamiklerin bir portresini sunar (Ferrell vd., 2008, s.180). Suça sebebiyet veren fiil veya fiiller bütünü fail tarafından deneyimlenen, kendisini baskı altına alan ve belirli bir norm ihlaline iten duygulanımlardan bağımsız düşünülemezliği görüşü, söz konusu duygu deneyiminin özgüllüğünü ve araştırmaya konu olan niteliğini de gözler önüne serer. Kriminal dinamikleri kavramak o dinamiklerin ortaya çıktığı koşul ve durumlarda somutlanan duygusal ve kültürel kod inşalarını anlamayı ve suça kalkışan aktörün gözünden dünyanın akışını açığa çıkarmayı gerektirir.

Anlamın anlık inşasının etnografisini ifade eden anlık etnografi aynı zamanda bir performans etnografisi olarak düşünülebilir. Sınıf, etnisite ve cinsiyetin durumsal olarak inşa edilen kamusal kimlik performansları olduğu düşünülürse suç, suçluluk ve ceza adaleti kavramları da bir dizi çekişme ve çatışmaya dayalı performanslar bütünü olarak günlük yaşamlarımızda icra edilmektedir. Performansa odaklaşan anlık etnografi, kültürel pratikleri ve toplumsal anlamları belirli bir toplumsal gerçekliğe sahip cisimleşmiş deneyimler olarak görmektedir. Klasik sosyolojinin toplumsal gerçekliği bir yanda yorumsamacı yöntemle metinselleştirmesi, diğer yandan sayısal bir form dayatarak nicelleştirmesinin temelde farksızlığını vurgulayan Ulus Baker'in (2002) performansların söylem düzeyinde inşası yerine bizatihi imgesinin inşasının daha anlatıcı ve açıklayıcı olduğu savı, anlık etnografinin performans ve imge odaklı perspektifiyle rezonans halindedir. Öyle ki Ferrell vd. (2008, s.181) Chicago çetelerinin kimlik inşasının performatif boyutunun sadece metinsel olarak kayıtlamayan, aynı zamanda filme çeken belgesel çalışmaların önemine işaret eder (Garot, 2007). Performansın imgesel inşasının yöntemsel önemi, kimliğin sabit bir karakteristik olmadığı, tam tersine, sürekli inşa halinde anlık koşullara göre uyarlanabilen veya çatışan bir değişkenlik arz etmesinde yatar. Gündelik yaşamda norm ihlali, sapkın davranış ve suçun işlendiği anlar, performansın ve icra edenin anlam ve duygusal dünyasının açığa çıktığı biricikleşmiş anlardır.

Akışkan etnografi

Kültürel kriminologlar geç modernitenin hızını akışkan etnografi ile yakalamaya çalışır: Akışkan etnografi anlam, temsil ve kimliğin karşılıklı etkileşimine tanık olmaya çalışır. Akışkan etnografi fail, fiil, mağdur ve kolluk güçlerine dair imgelerin karşılıklı oyununu açığa çıkararak; araştırma nesnesi, araştırmacı ve ana akım kültür arasında geçişken ve belirsizleşen sınırlara duyarlı bir etnografi olarak karşımıza çıkar (Ferrell vd., 2008, s.182).

Kültürel kriminologlar karmaşa ve belirsizliklere duyarlı bir yöntemin metodolojik bir engel olmak yerine; kriminolojinin uğraşısı gereği bir avantaj olduğu yönünde hem fikirdir. Gayrimeşru işlerle uğraşan kişi ve toplulukları kendi alt kültürel bağlamları bakımından anlayabilmek ve tehlikeli olan bilginin kaynağını keşfedebilmek için akışkan etnografi önemli bir imkan sunar. Fail, suç eylemi ve mağdur arasındaki ilişkiyi, karşılıklı duygu ve anlam akışını açığa çıkarmak amacıyla mahkeme ve cezaevi kriminolojisini sahaya indirir (Ferrell vd., 2008, s.183). Kültürel kriminologların duvar yazılama ve çete kimliği-aidiyeti gibi görüngülerin dolaylı temsil ve karşılıklı imge oluşturma bakımından bir takım unsurların etkileşiminde nasıl inşa edildiğini çözümleyen çalışmaları, anlamların kırılmağına işaret ederken, araştırmacıların da araştırdıkları meseleye nasıl dahil olduklarını gösterir (Snyder, 2006). Örneğin, küresel güçler ve göçler kimlikleri ve stilleri, yani neyin nasıl ifade ve temsil edildiğini etkilemektedir. Charles Brotherton'un çalışmaları akışkan etnografi temelinde özellikle dikkat çekicidir. Amerika Birleşik Devletleri'ne göçen Latin nüfusun Amerikan gettolarındaki çete üyesi kimliğinin göç, etnik siyaset ve direniş performansları temelinde nasıl inşa ve müzakere edildiğini akışkan bir etnografiyle inceleyen Brotherton, kolektif kimlik ve aidiyet oluşumunun küresel itişli fakat yerel çekişli boyutlarını çete üyeliği ve suç fiili eksenin anlamaya çalışmaktadır (Brotherton ve Barrios, 2004). Önemli bir örnek olarak ilgili çalışma, sadece göçmen çete üyelerinin kimliğinin oluşumunu değil, aynı zamanda siyasi aktörler, suç kontrol mekanizmaları ve topluluk tepkisinin kesişiminde meydana gelen kimliklerin akışkanlığı ve çok-biçimliliğini tespit eder (Brotherton ve Barrios, 2004, ss. 250–326).

Kuralların, anlamın ve rollerin sürekli müzakere edilmesine tanıklık sağlayan akışkan etnografi Türkiye toplumsallığına özgü kültürel kodların oluşumu ve anlamlandırılışına açıklık getirebilir. Özellikle damgalanan ve çöküntü alanlarında yaşayan toplumsal kesimlerin anlam topografyaları, devlet ve kolluk aygıtını nasıl gördükleri ve deneyimledikleri başlı başına bir araştırma alanı olarak düşünülebilir. Akışkan etnografik yaklaşım, kamusal söylemde çeşitli etnik grupların suçla ilişkilendirilmesi karşısında bu grupların kendilerine yönelik algı ve bakışın kendilerini nasıl konumlandığını ve kamusal söylemlerin kimlik inşa edici rolünü açığa çıkaracaktır. Öte yandan, ezilen veya dışlanan çeşitli etnik grupların polislin kendilerine yönelik algı ve bakışında kendilerini nasıl gördükleri ve atfedilen öznellik konumlarını nasıl edimselleştirdikleri ve birer fail haline geldikleri hakkında da fikir verecektir. Bu nedenle, özellikle belirli kesimlere/gruplara zımni veya sarıh bir biçimde atfedilen ve suçla mücadele pratiklerinde açığa çıkan çeşitli toplumsal anlam şemalarının polislik edimlerine etkisi akışkan etnografiyle anlaşılabilir bir olgudur. Benzer biçimde, mağdurun deneyimlediği travma sonrası duygu durumu ve güvenlik algısına ilişkin anlam ve takdir şemalarının ne ölçüde etkilendiğini/değiştirdiğini kavramak da ancak mağdurun gündelik hayat pratiklerindeki akışlara nüfuz etmek ve söz konusu akışlardaki öznelliği yakalamakla mümkün olacaktır.

Sonuç

Anlaşılmayan ve dolayısıyla açıklanması mümkün olmayan bir görüngüyü tanımlayan ilkeler önceden bilinemez. Görüngüye hakim olan ilkeler bilinmeden de o görüngünün doğası hakkında fikir sahibi olunamaz. Suç da toplumsal bir görüngüdür. Suçu önlemek ve düzenlemek öncelikle onu sorunsallaştırmayı gerektirir. Sorunsallaştırma eylemi de düşüncenin kuruluş tarzı gereği araştırma nesnesinin varlığını mümkün kılan olasılık koşullarını öncelikle anlamayı, varlığı belirleyen ilkelerin tespitinden sonra da varlığın oluşum koşullarının işleyişini açıklamayı beraberinde getirir. Bu nedenle, suç fiili öncelikle anlaşılmalı ve açıklanmalıdır. Türkiye'de çeşitli suç tiplerinin inşası onu işleyen faillerden, suçtan etkilenen mağdurlardan ve suçu kontrol altına almaya çalışan kolluk gücü ve ceza adaleti aygıtının etkileşiminden bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla, belirli bir sosyo-kültürel

uzam ve zaman dahilinde suç olarak görülen fiilin öncelikle anlaşılması ve sonra açıklanmasına ihtiyaç vardır. Giderek kozmopolitleşen, ontolojik güvencesizliğin ve riskin gündelik yaşamlara temas ettiği metropol kentlerde sıkça tezahür eden suçların anlık deneyimi ve suçu işleyen ve kontrol altına almaya çalışan aktörlerin etkileşiminde duyguların ve anlamların rolü son derece önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel kriminolojinin epistemik ilkeleri ile anlık ve akışkan etnografik yöntemi, gayri-ahlaki, gayri-meşru ve gayri-hukuki olanın oluşumsal koşullarını anlamak ve açıklamak ve sonrasında önleyici tedbirler almak adına son derece önemli bir imkan olarak karşımızda durmaktadır. Akademik anlamda yapılması gereken ise Türkiye kriminoloji disiplini mahkeme-karakol-hapishane üçgeninden toplumsal hayata indirmektir.

Kaynakça

- Atılgan, E. (2007). *Mekandan imkana çocuk suçluluğunun habitusu ceza ehliyeti ilişkisi*. Ankara: Güngör Basım Yayım.
- Baker, U. (2002). *From opinions to images: Towards a sociology of affects* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society*. Londra: Sage.
- Berman, M. (1982). *All that is solid melts into air*. Londra: Verso.
- Bozdemir, S. & Argun, U. (2012). *Suç önleme sempozyumu kitabı*. Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları No:1, Suç Önleme Sempozyumu.
- Brantingham, P. V. & Brantingham, P.J. (2004). Computer simulation as a tool for environmental criminologists. *Security Journal*, 17(1), 21–30.
- Brotherton, D. & Barrios, L. (2004). *The almighty latin king and queen aation*. New York: Columbia University Press.
- Bryman, A. (2001). Introduction: A review of ethnography. In A. Bryman (Ed.), *Ethnography Volume I, IX-XXXIX*: Londra: Sage.
- Clarke, R. & Cornish, D. (1985). Modelling offenders' decisions: a framework for policy and research. In M. Tonry & N. Morris (Eds), *Crime and Justice: An Annual Review of Research, 147–185*: Chicago: University of Chicago Press.
- Clarke, R. & Hope, T. (1984). *Coping with burglary: Research perspectives on policy*. Boston:Kluwer-Nijhoff.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral Panics: The creation of the mods and rockers*. Londra: MacGibbon and Kee.

-
- Cromwell, P. & Birzer, M. L. (2014). *In Their Own Words: Criminals on Crime: An anthology*. Oxford: Oxford University Press.
- Çakıcı-Gerçek, L. (2006). Şüpheli ve mağdur üzerine bir araştırma. *Polis Bilimleri Dergisi*, 8 (3-4), 79–98.
- Dolu, O. (2009a). Bir fırsat olarak suç: Suçun durumsal belirleyicileri, suç fırsatları ve rutin faaliyetler teorisi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(2), 1–30.
- Dolu, O. (2009b). Rasyonel bir tercih olarak suç: Klasik okul düşüncelerinin suçu önleme ve açıklama kapasitelerinin değerlendirilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(4), 89–120.
- Dolu, O. & Büker, H. (2009). Caydırıcılığın sınırları: Caydırıcılık eksenli suç önleme ve mücadele politikalarına eleştirel bir yaklaşım. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(3), 1–22.
- Erdoğan, N. (2007). Giriş: Yoksulları dinlemek. In N. Erdoğan & T. Bora (Eds.), *Yoksulluk Halleri Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, 9–17: İstanbul: İletişim.
- Eryalçın, M. & Duyan, V. (2016). *Suçta sürüklenen çocuk ve gençler*. İstanbul: Yeni İnsan.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Londra: Longman.
- Felson, M. (2002). *Crime and everyday life* (3rd Edition). Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Felson, M. & Clarke, R. (1998). Opportunity makes the thief: Practical theory for crime prevention. In B. Webb (Ed.), *Police Research Series, paper 98*. Londra: Home Office.
- Ferrell, J. (1995). Culture, crime, and cultural criminology. *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, 3(2), 25–42.
- Ferrell, J. (1998). Criminological verstehen: Inside the immediacy of crime. In J. Ferrell & M. Hamm (Eds), *Ethnography at the Edge: Crime, Deviance and Field Research*, 20–42: Boston: Northeastern University Press.
- Ferrell, J. (1999). Cultural criminology. *Annual Review of Sociology*, 25, 395–418.
- Ferrell, J. (2004). Boredom, crime and criminology. *Theoretical Criminology*, 8, 3, 287–302.
- Ferrell, J. (2006). *Empire of scrounge*. New York: New York University Press.
-

-
- Ferrell, J. & Hamm, M. (1998). *Ethnography at the edge: Crime, deviance and field research*. Boston: Northeastern University Press.
- Ferrell, J. & Sanders, C.R. (1995). *Cultural criminology*. Boston: Northeastern University Press.
- Ferrell, J, Hayward, K. & Young, J. (2008). *Cultural criminology: An invitation*. Londra: Sage.
- Ferrell, J, Hayward, K, Morrison, W. & Presdee, M. (2004). *Cultural criminology unleashed*. Londra: Glasshouse Press.
- Garland, D. (2001). *The Culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Clarendon.
- Garot, R. (2007). "Where You From!": gang identity as performance. *Journal of Contemporary Ethnography*, 36 (1), 50–84.
- Gottfredson, M. & Hirschi, T. (1990), *A General theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Gökçearsan-Çiftçi, E. (2017). *Suçun yolculuğu: Yaşanmış olaylardan öyküler*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Hall, S. & Jefferson, T. (1976). *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. Londra: Routledge.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007). *Ethnography: Principles in practice* (3rd Edition). Londra: Routledge.
- Hayward, K. (2004). *City limits: Crime, consumer culture and the urban experience*. Londra: Glasshouse.
- Hayward, K. (2007). Situational crime prevention and its discontents: rational choice theory versus the "culture of now". *Social Policy and Administration*, 41(3), 232–50.
- Hayward, K. (2010). Opening the lens: cultural criminology and the image. In K. Hayward & M. Presdee (Eds.), *Framing Crime: Cultural Criminology and the Image*, 1–16: Londra: Routledge.
- Hayward, K. (2012). Five spaces of cultural criminology. *British Journal of Criminology*, 52(3), 441–462.
-

- Hayward, K. & Presdee, M. 2010. *Framing crime: Cultural criminology and the image*. Londra: Routledge.
- Hayward, K. & Young, J. (2004). Cultural criminology: some notes on the script. *Theoretical Criminology*, 8 (3), 259–73.
- Hebdidge, D. (1979). *Subculture: The meaning of style*. Londra: Routledge.
- Herrnstein, R. & Murray, C. (1994). *The bell-curve: Intelligence and class structure in American life*. New York: Free Press.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. California: University of California Press.
- Hollway, W. & Jefferson, T. (2000). *Doing qualitative research differently: Free association, narrative and the interview method*. London: Sage.
- Horowitz, R. (1983). *Honor and the American dream*. Brunswick: Rutgers University Press.
- İçli, T. (1984). Uyuşturucu madde bağımlıları ile sosyolojik bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 77–86.
- İçli, T. & Öğün, A. (1988). Sosyal değişme süreci içinde kadın suçluluğu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 17–32.
- İçli, T. & Özcan, N. (1992). Türkiye’de ekoloji suç ilişkisi üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1-2), 27–52.
- İçli, T. & Çoban, S. (2012). A study on the effects of family and delinquent peers on juvenile delinquency in Turkey, *Advances in Applied Sociology*, 2 (1), 66–72.
- İçli, T., Sever, H., Sever, M., & Ökten, Ş. (2012). Foreign juvenile delinquency: The case of Istanbul. *Advances in Applied Sociology*, 2 (1), 59–65.
- İçli, T., Seyidoğulları, İ., Tatlıdil, H., Çoban, S., Sever, H & Süeroğlu, Ü. (2009). Profiling property criminals in Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54 (4), 640–655.
- Jacobs, B. & Wright, R. (2006). *Street justice: Retaliation in the criminal underworld*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, J. (1988). *Seductions of crime*. New York: Basic Books.
- Kızmaz, Z. (2003). Ekonomik yapı ve suç: bazı araştırma bulguları üzerine genel bir değerlendirme. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 279–304.

- Kızımaz, Z. (2004). Öğrenim düzeyi ve suç: Suç-okul ilişkisi üzerine sosyolojik bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 291–319.
- Kızımaz, Z. (2005). Din ve suçluluk: Suç teorileri açısından kuramsal bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 189–215.
- Kızımaz, Z. (2006). *Cezaevi müdavimleri (İnatçı suçlular)*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Koca, E. (2013). *Polisliğin kitabını yazmak: Antropolojik açıdan polisliğin bürokrasisi ve görünümleri*. Ankara: Atıf Yayınları.
- Lea, J. & Young, J. (1984). *What is to be done about law and order?* Londra: Penguin.
- Lyng, S. (1990). Edgework. *American Journal of Sociology*, 95 (4), 851–86.
- Lyng, S. (2005). *Edgework*. New York: Routledge.
- Matthews, R. (2014). *Realist criminology*. Basingstoke: Palgrave.
- Matthews, R. & Young, J. (1992a). *Issues in realist criminology*. Londra: Sage.
- Matthews, R. & Young, J. (1992b). *Rethinking criminology: The realist debate*. Londra: Sage.
- Mercan, B.A. (2013). 2011 İngiltere isyanlarını anlamak: İngiltere hükümetinin söylemi ve karşı olgular. *Mülkiye Dergisi*, 37(1), 105–142.
- Mercan, B.A. (2017). Profesyonel suçlunun oluşumunda duygulanımlar ve eğilimler: Lacan ve Bourdieu ekseninde yaklaşım. *Toplum ve Bilim*, 142, 24–56.
- Mercan, B.A. (2018). The making of the professional criminal in Turkey. *Ethnography*, doi:10.1177/1466138118779604.
- Mercan, B.A. (2019). The modus operandi of burglary in Turkey. *The British Journal of Criminology*, 59 (1), 45–63.
- Moore, J. (1991). *Going down the barrio: Homeboys and homegirls in change*. Philadelphia: Temple University Press.
- Moore, J. (1978). *Homeboys*. Philadelphia: Temple University Press.
- Murray, C. (1990). *The Emerging British underclass*. Londra: IEA Health and Welfare Unit.
- Özbay, Ö. (2006). Class and self-reported juvenile delinquency: Evidence from Turkey. *Journal of Criminal Justice*, 34 (3), 237–249.

- Özbay, Ö. (2008). Self-control, gender, and deviance among Turkish university students. *Journal of Criminal Justice*, 36 (1), 72–80.
- Özbay, Ö. & Özcan, Y.Z. (2007). A test of Hirschi's social bonding theory: A comparison of male and female delinquency. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52 (2), 134–157.
- Polsky, N. (1967). *Hustlers, beats and others*. Chicago: Aldine.
- Presdee, M. (2000). *Cultural criminology and the carnival of crime*. Londra: Routledge.
- Presdee, M. (2004). Cultural criminology: The long and winding road. *Theoretical Criminology*, 8 (3), 275–285.
- Sanchez-Jankowski, M. (1991). *Islands in the street: Gangs and American urban society*. Berkeley: University of California Press.
- Sennet, R. (1977). *The fall of public man*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smit, M. & Tilley, N. (2005). *Crime science: New approaches to preventing and detecting crime*. Cullompton: Willan.
- Snyder, G. (2006). Graffiti media and the perpetuation of an illegal subculture. *Crime, Media, Culture*, 2 (1), 93–101.
- Spivak, G. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds), *Marxism and the Interpretation of Culture*, 271–313: Urbana: University of Illinois Press..
- Sevim, Y. & Soyaslan, Y. (2009). Hırsızlık suçu faillerinin sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri: Elazığ örneği. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11 (3), 23–41.
- Yablonsky, L. (1962). *The violent gang*. Baltimore: Penguin.
- Taylor, I., Walton, P. & Young, J. (1973). *The new criminology: For a social theory of deviance*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Tüzüntürk, S. (2009). Çok boyutlu ölçekleme analizi: Suç istatistikleri üzerine bir uygulama. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 71–91.
- van Dijk, Teun A. (1997). *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. Londra: Sage.
- Wilson, J. Q. (1975). *Thinking about crime*. New York: Vintage.
- Wilson, J. Q. & Herrnstein, R. (1985). *Crime and human nature*. New York: Simon and Schuster.

-
- Wodak, R. & Krzyżanowski, M. (2008). *Qualitative discourse analysis in the social sciences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Young, A. (1996). *Imagining crime: Textual outlaws and criminal conversations*. Londra: Sage.
- Young, J. (1992). Ten points of realism. In J. Young & R. Matthews (Eds), *Rethinking Criminology: The realist debate*, 24–68: Londra: Sage.
- Young, J. (1997). Left realist criminology: Radical in its analysis, realist in its policy. In M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (Eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*, 473–98: Oxford: Oxford University Press..
- Young, J. (1999). *The exclusive society*. Londra: Sage.
- Young, J. (2003). Merton with energy; Katz with structure: The sociology of vindictiveness and the criminology of transgression. *Theoretical Criminology*, 7 (3), 389–414.
- Young, J. (2007). *The vertigo of late modernity*. Londra: Sage.
- Young, J. (2011). *The criminological imagination*. Londra: Polity.
- Young, J. & Matthews, R. (1992). *Issues in realist criminology*. Londra: Sage.
-

Sosyal Sermaye ve Ergen Suçluluğu: Bağcılar Örnekleme

Social Capital and Adolescent Delinquency: The Bağcılar Sample

Durmuş Ali YÜKSEK*

Davut Emrah AYAN**

Öz

Sosyal sermaye kavramı, hem ampirik çalışmalarda, hem de kuramsal tartışmalarda, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Birçok akademik çalışma, sosyal sermayeyi toplumsal sorunlara bir çözüm önerisi olarak ele almış ve toplumsal sorunların önde gelenlerinden biri olan ergen suçlu davranışı ile ilişkisi üzerine de çeşitli bulgular ortaya koymuştur. Ancak, bu çalışmalar, sosyal sermayenin ergen suçluluğuna olan çok boyutlu etkilerini ele almamışlardır. Bu eksikliğin üstesinden gelmek amacıyla, bu çalışmada, İstanbul'un Bağcılar ilçesinde eğitim gören öğrencilere uygulanmış olan Avrupa'da Gençlik anketi kullanılarak, sosyal sermayenin ergen suçluluğuna etkisi birey seviyesindeki temel değişkenler kontrol edilerek incelenmiştir. Çalışma sonucunda, sosyal sermayenin ergen suçlu davranışı üzerinde hem engelleyici hem de canlandırıcı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Böylece, sosyal sermayenin her zaman toplumsal sorunlara bir çözüm olmadığı, bazen bu sorunların sebebi olduğu da ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, ergenlik, suçluluk, Türkiye

Abstract

Social capital is a concept that is widely used in social sciences, both in empirical studies and in theoretical debates. Many academic studies have considered social capital as a solution to social problems and have presented various findings on the relationship between social capital and one of the leading social problems, adolescent delinquency. However, these studies have not examined the multidimensional effects of social capital on adolescent delinquency. In this study, in order to overcome this deficiency, using the Youth in Europe survey, which was conducted to students studying in the Bağcılar district of Istanbul, the effect of social capital on adolescent delinquency was investigated, while controlling for the basic variables at the individual level. The results indicate that social capital has both preventative and stimulating effects on adolescent delinquency. Thus, it was shown that social capital has not always been a solution to social problems, and it might sometimes be the cause of these problems.

Key Words: Social capital, adolescence, delinquency, Turkey

Giriş

Ergenlik, gençlerin sosyal ağlarını oluştururken, aynı zamanda kimliklerini de belirlemeye ve bazı gelişimsel sorunlarla baş etmeye çalıştıkları bir geçiş dönemidir. Bu dönem, gençler üzerinde hem duygusal hem de fiziksel etkileri olması dolayısıyla, aynı zamanda gençlerin madde kullanımı, saldırganlık, kuralları ihlal etme, akademik başarısızlık ve intihar gibi çeşitli psiko-sosyal sorunlara meyiletme riskinin de olduğu bir dönemdir (Yukse & Solakoglu, 2016). Bu nedenle, birçok araştırmacı, ergenlik döneminde gençlerin tutum ve davranışlarını etkileyen ve onları ergen suçluluğu da dahil olmak üzere çeşitli anti-sosyal davranışlara teşvik eden mekanizmaları anlamaya çalışmıştır (Cernkovich & Giordano, 1992; Emler & Reicher, 1995; Hirshi, 1969; Maddox & Prinz, 2003; Yuksek & Solakoglu, 2016).

Son yıllarda, sosyal bilimlerde popülaritesi ve kullanım alanı artan ve suç araştırmalarında suçun oluşumunu engellediği ileri sürülen faktörlerden birisi de sosyal sermayedir. Sosyal sermaye, "bireylerin sosyal ağlarda veya diğer sosyal yapılarda üyelikleri sayesinde fayda sağlayabilmeleri" olarak tanımlanmıştır (Portes, 1998, s. 7). Diğer bir deyişle, sosyal sermaye, genellikle bireylerin farklı kaynaklar ve faydalar elde etmek için diğer bireylerle kurmuş oldukları sosyal ilişkilere verilen addır. Günümüzde, farklı disiplinlerden çok sayıda araştırma, sosyal sermayenin, toplumların ekonomik ve sosyal hayata olumlu

* Dr., Milli Savunma Bakanlığı, durmusaliyukse@gmail.com

** Dr., Milli Savunma Bakanlığı, davidayann@gmail.com

Fayda sağlamak için kullanabilecekleri etkili bir araç olduğunu göstermiştir. Yapılan çalışmalarda, sosyal sermayenin vatandaşların sağlığını olumlu yönde etkilediği (Putman, 2000), intihar oranlarında azalmaya sebep olduğu (Bearman & Moody, 2004; Helliwell, 2007), hükümet politikalarını ve liberal demokrasiyi etkili kıldığı (Fukuyama, 2001; Putnam, 1993) ve ekonomik refahı artırdığı (Fukuyama, 2001; Knack & Keefer, 1997) tespit edilmiştir. Ayrıca, birçok çalışma, sosyal sermayeyi suç davranışı gibi toplumsal sorunlara yönelik bir çözüm önerisi olarak görmüş (Portes, 1998) ve sosyal sermayenin bir topluluk içindeki suçu ve suçtan kaynaklanan mağduriyetleri azalttığını ortaya koymuştur (Rosenfeld vd., 2001). Sosyologlar ve kriminologlar, hem ilgili teorileri test etmek hem de suçluluğu caydırmaya yardımcı olacak çıkarımlar yapmak amacıyla, suçlu davranışının kökenini incelemeye yönelik çalışmalara devam etmektedirler. Her ne kadar, bu çalışmaların odak noktası, akran etkileri ve bireylerin çeşitli kişisel yönleri olsa da, bu araştırmalar, bireylerin sahip olduğu sosyal ilişkilerin ve diğer sosyal sermaye formlarının da suçluluğa etkisinin kontrol edilmesinin büyük önem taşıdığını göstermektedirler. Bu bağlamda, birçok akademik çalışma, sosyal sermaye ile suç arasındaki ilişkiyi ele almış ve sosyal sermayenin ergen suçluluğunun oluşumunun önündeki en önemli engelleyici faktörlerden birisi olduğunu ortaya koymuştur (Dufur, Hoffmann, Braudt, Parcel & Spence, 2015; Kennedy, Kawachi, Prothrow-Stith, Lochner & Gupta, 1998; McCarthy, Hagan & Martin, 2002; Putman, 2000; Rosenfeld vd., 2001).

Literatürde, sosyal sermaye ile ergen suçluluğu arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma mevcut ise de, bu çalışmaların büyük bir kısmı, araştırmalarını, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısını gözardı ederek yapmışlar ve çoğunlukla, sosyal sermayenin suça olan etkisini incelerken, kavramı tek bir ölçekle (değişkenle) işlevselleştirmişlerdir (operationalize). Ancak, Sabatini'nin (2009) de belirttiği gibi, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısından dolayı, tek bir kavramla ölçeklendirmek, onun farklı boyutlarının tam olarak ele alınamamasına sebep olmaktadır. Burada vurgulanmak istenen husus, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısının göz ardı edilmesinin, sosyal sermayenin her zaman olumlu sonuçları olan bir kavram olarak değerlendirilmesine sebep olmasıdır. Böylesi yaklaşımlar, kavramın suçun oluşumu ve engellenmesi açısından (varsa) olumsuz yönlerinin ya da karanlık taraflarının görülememesine sebep olabilmektedir (Portes, 1998).

Ayrıca, sosyal sermaye ile suç arasındaki ilişkiyi ele alan kapsamlı ampirik literatürün büyük bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer gelişmiş Batı ülkelerine odaklanmıştır. Bu çalışmaların bulgularının diğer toplumlardaki suç davranışlarını da açıklamak için bir genelleme çabası mevcut olsa da, her toplum kendi özelliklerini kendi içinde barındırır ve ABD ve gelişmiş Batı ülkeleri dışında aynı konuyu ele alan çalışmalar oldukça azdır (Rubio, 1997). Bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Batı ülkelerinde olduğu gibi, gençler arasındaki suç davranışı, Türkiye'de de büyük bir toplumsal sorun teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'de yakın zamanda yapılan araştırmalar, şiddet, zorbalık ve madde kullanımı gibi çeşitli ergen suçlu davranış biçimlerine odaklanmışlardır (Bilgic & Yurtal, 2009; Durmuş & Gürkan, 2005; Özbay & Özcan, 2006, 2008; Unal & Cukur, 2011; Yuksek & Solakoglu, 2016). Ancak, bu çalışmalar, gençlerin suçlu davranış biçimlerinin oluşmasını ve engellenmesini sosyal sermaye bağlamında ele almamaktadır.

Belirtilen sebeplerle, Türkiye, İslam dininin varlığından etkilenmiş sosyo-kültürel yapısı ve aile ve toplumun güçlü geleneklerinden kaynaklanan benzersiz özellikleriyle, sosyal sermaye ve ergen suçlu davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek için hem coğrafi hem de kültürel açıdan Batı ülkelerine kıyasla farklı bir örnek teşkil etmektedir. Batılı olmayan toplumlarda, sosyal sermayenin suçu ne şekilde etkilediğine odaklanan çalışmalar, bu konuda

literatürdeki mevcut araştırma açığının kapatılması açısından önemli bir çabayı temsil ederler. Ayrıca, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısının da göz önünde bulundurulması, bu kavramı tek bir ölçekle işlevselleştiren çalışmalardan daha kapsamlı bir bakış açısının elde edilmesini de sağlar. Bu nedenle, mevcut çalışmanın amacı, farklı sosyal sermaye formlarının çeşitli ergen suçlu davranışlarını ne şekilde etkilediğini tespit etmektir. Mevcut çalışma, ergen suçlu davranışını, hukuken suç oluşturmaya da toplumsal normları ihlal eden bir davranış biçimi olarak ele almış ve üç farklı ergen suçlu davranışı üzerine odaklanmıştır. Bunlar, okul devamsızlığı (okulu asma), madde kullanımı ve saldırganlıktır.

Çalışmada, 2007 yılında İstanbul'un Bağcılar ilçesindeki okullarda, 9'uncu ve 10'uncu sınıfta eğitim gören 2445 öğrenciye uygulanmış olan 2008 Avrupa'da Gençlik Anketi (the 2008 Youth in Europe Survey) veri seti olarak kullanılmıştır. Bu anket ile, bazı kişilik özelliklerinin yanı sıra, ergen suçlu davranışı, intihara meyil, sosyal ağlar, sosyal aktivitelere katılım, akademik başarı ve sağlık sorunları gibi çeşitli ergenlik dönemiyle bağlantılı hususların ölçümü yapılmıştır.

Sosyal Sermaye ve Çok Boyutlu Yapısı

“Karşılıklı fayda için eylem ve işbirliğini kolaylaştıran ağlar, normlar ve güven gibi sosyal organizasyonların özellikleri” (Putnam, 1995, s. 67) olarak tanımlanan sosyal sermaye, sosyal bağlar vasıtasıyla sosyal ve ekonomik getirilerin elde edilmesini sağlayan ve bireyler arasında işbirliğini kolaylaştıran toplumsal yapının bir yönünü oluşturur (Coleman, 1990). Son yıllarda artan popüleritesiyle, sosyal sermaye, sosyoloji, kriminoloji, siyaset bilimi, ekonomi ve diğer birçok disiplinde, daha verimli ve sağlıklı bir toplumsal yaşamın sağlanmasına ve toplumsal sorunların çözülmesine yönelik olarak faydalanılabilecek toplumsal bir değer olarak görülmektedir.

Diğer disiplinlere sağladığı faydaların yanısıra, sosyal sermayenin suç araştırmalarına sağladığı en önemli kolaylıklardan biri, McCarthy vd.'nin (2002) ifade ettiği gibi, çeşitli kriminolojik teorilerin suç davranışına olan etkilerini birlikte ele alabilmek için kapsayıcı bir şemsiye sunmasıdır. Sosyal düzensizlik teorisi (social disorganization theory) (Shaw & McKay, 1942), sosyal bağlanma teorisi (social bonding theory) (Hirschi, 1969), sosyal öğrenme teorisi (social learning theory) (Akers, 2017), genel gerilim teorisi (general strain theory) (Agnew, 1992) ve değişken birliktelik teorisi (differential association theory) (Sutherland, Cressey, Luckenbill & Luckenbill, 1992) gibi suçun sebeplerini açıklamaya çalışan teorileri temel alan çalışmalarda, sosyal sermaye, suç davranışına yönelik önemli bir yordayıcı faktör olarak ele alınmıştır. Ancak, bu teorileri temel alan çalışmalarda, sosyal sermayenin suçun oluşumunu engelleyen bir faktör olduğu tespit edilse de, çoğunlukla, bu tespitler sosyal sermayenin çok boyutlu yapısı ele alınmadan ve farklı biçimlerinin suçun oluşumunu ne şekilde etkilediği hususu incelenmeden ortaya konmuştur. Sosyal sermaye kavramı, çok boyutluluğu, karmaşıklığı ve herkes tarafından kabul gören bir tanımının olmaması sebebiyle, eleştirmenler tarafından “herkes için herşeye dönüşen ve dolayısıyla kimse için birşey olamayan” bir kavram olarak eleştirilirken (Adler & Kwon, 2002; Woolcock, 2001, s. 69), bu bazılarınca eleştirilen özelliği, aslında ona büyük bir analitik esneklik sağlamakta ve ampirik uygulamalarını artırmaktadır. Bu sebeple, sosyal sermayenin ergen suçluluğunu ne şekilde etkilediği üzerine yapılacak kapsamlı bir çalışmada, öncelikle sosyal sermayenin farklı boyutları ele alınmalı ve tespit edilen potansiyel sosyal sermaye formlarının suçun oluşumunu ne şekilde engellediği (veya artırdığı) ortaya konmalıdır.

Sosyal sermayenin çok boyutlu yapısı dolayısıyla, farklı tanımları, birbiriyle çelişen kullanımları ve çok geniş bir kullanım alanı olsa da, genel kabul gören sosyal sermaye formları, sosyal bağlardan oluşan sosyal ağların varlığı (Bourdieu, 1986; Portes, 1998), güven

(Portes, 1998; Putman, 2000), sosyal ve gönüllü aktivitelere katılım (Putman, 2000; Putnam, 1995) ve gayri resmi sosyal denetim mekanizmalarıdır (Coleman, 1988, 1990; Portes, 1998).

Sosyal sermayenin ilk sistematik analizini yapan Bourdieu'ya (1986, s. 248) göre, sosyal sermaye, “az çok kurumsallaşmış karşılıklı tanışıklık ve farkındalık ilişkilerine dayalı olan, dayanıklı bir ağa sahip olmakla edinilebilecek gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır.” Bu bağlamda, bir bireyin sahip olduğu sosyal sermaye, hem o bireyin bulunduğu ağda ilişkide olduğu sosyal bağları (ilişkide olduğu kişileri), hem de bu bağlara erişim vasıtasıyla onların kontrolündeki kaynakları kapsar. Çünkü, Bourdieu (1986), bir bireyin sahip olduğu sosyal ağın boyutuyla, bu ağda ilişkide bulunulan her bireyin sahip olduğu ekonomik, kültürel ve sembolik sermayeler toplamının (yani, kaynaklar toplamının), o bireyin sosyal sermayesini oluşturduğunu ifade ederek, sosyal sermayenin diğer sermaye formlarından bağımsız olmadığını göstermiştir (Yukse, 2018).¹ İnsanlar, doğası gereği diğer insanlarla ilişki kurmak isterler. Kurulan bu ilişkiler sayesinde bireylerin sosyal sermayeleri artar veya azalır. Bu sebeple, Bourdieu'nun bakış açısını kullanarak, ergenlik dönemi gibi gençlerin sosyal ve gelişimsel problemlerle mücadele ettikleri bir aşamada, kendilerinden bu mücadele için sevgi, şefkat ve destek alabilecekleri, aile bireyleri, arkadaşlar ve öğretmenlerle kurulan güçlü ve güvenli ilişkilerin, bireyin sosyal sermayesini oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Diğer bireylerle kurulan güçlü ve güvenli ilişkilerin gençleri suçtan uzak tutacağı ve onların suç işleme riskini azaltacağı hususu göz önünde bulundurulduğunda, değişik sebeplerle bu ilişkilerin zarar görmesi veya ortadan kalkması, gençleri kolaylıkla suça teşvik edebilir. Bu sebeple, mevcut sosyal ilişkilerin zarar görmesinin veya ortadan kalkmasının sosyal sermaye kaybının yakın göstergeleri olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, kurulan sosyal ilişkilerin her zaman sosyal sermayeyi artıracığı ve bunun da suçun oluşumunu olumsuz yönde etkileyeceği beklenmemelidir. Sosyal bilimler literatüründe, sosyal sermaye, çoğunlukla diğer bireylerle kurulan sosyal ilişkilerin olumlu ve kolaylaştırıcı yönünü vurgulasa da, sosyal sermayenin olumsuz sonuçlarının ya da “karanlık taraflarının” da var olduğu unutulmamalıdır (Paxton, 1999; Portes, 1998; Steffensmeier & Ulmer, 2006). Değişken birliktelik kuramında da ifade edildiği gibi (Sutherland vd., 1992), normal şartlarda bireylerin sahip olduğu sosyal ilişkiler bireyleri suçtan uzak tutan meşru ilişkilerdir. Ancak, bu durum her zaman böyle olmayabilir. Özellikle, ergenlik döneminde, gençlerin kendilerini suçtan uzak tutmanın aksine suça teşvik edebilecek sapsın arkadaşlık ilişkileri geliştirmeleri

¹ Mevcut çalışmanın konusu dışında kalsa da, sosyal sermayeyi yakından ilgilendirmesi sebebiyle, Bourdieu'nun temel argümanını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Bourdieu (1986), Marx'ın (1995) öne sürdüğü sermaye teorisini geliştirerek, sermaye kavramına iki yönde önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan birincisi, sermayenin Marx'ın öne sürdüğünün aksine sadece maddi formda değil maddi olmayan formlarda da olabileceği görüşüdür. Buradan hareketle, Bourdieu (1986), mücadele ve çekişme objesi haline gelen her kaynağın bir sermaye türü olduğunu ifade etmiş ve Marx'ın vurguladığı ekonomik sermayenin dışında, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve sembolik sermaye gibi temel sermaye formlarını kavramsallaştırmıştır. Tabii ki, sermaye formlarını sadece bu dört temel forma indirgemek hata olacaktır. Bunlar dışında, alan temelli (field specific) sermaye formları olan dilbilimsel (linguistic) sermaye, dini (religious) sermaye ve bilimsel (scientific) sermaye gibi sermaye formları da mevcuttur. Ancak, toplumsal hiyerarşide daha iyi bir konum elde edebilmek için uğruna en yoğun olarak mücadele edilen sermaye formları, ekonomik, sosyal, kültürel ve sembolik sermayelerdir. Bourdieu'nun (1984), farklı sosyal sınıfların, aralarındaki maddi ve maddi olmayan eşitsizliklerin yarattığı ayrımlarla (distinction) nasıl başa çıkabilecekleri konusunda yapmış olduğu esas katkı ise, geliştirmiş olduğu sermaye formlarının birbirlerine dönüştürülebilir olmasıdır. Yani, belli bir sermaye formuna yüksek oranda sahip olan bir birey, ihtiyaç duyduğunda elindeki sermayeyi diğer bir sermaye formuna dönüştürebilir. Örneğin, zengin bir baba, oğlunun kültürel sermayesini artırmak için ekonomik sermayesini kullanarak onun prestijli okullardan mezun olmasını ve farklı kültürel aktivitelerden faydalanmasını sağlayabilir. Yine, aynı baba, ekonomik sermayesini kullanarak oğlunu zengin ve güçlü aileler ile tanıştırmak sosyal sermayesini artırabilir ve daha prestijli bir iş bulmasını sağlayabilir.

de mümkündür. Bu sebeple, sapkın davranışlar gösteren bireylerle kurulan sosyal ilişkiler sosyal sermayeyi artırsa da, sonuçları itibariyle sosyal sermayenin olumlu değil karanlık taraflarından bahsetmek gerekir. Rubio'nun (1997) da belirttiği gibi, sapkın (perverse) sosyal sermaye, bireyi suçtan uzaklaştıran değil, suça teşvik eden sosyal ilişkiler ağıdır. Sandberg (2008) tarafından geliştirilen, sokakta hayatta kalmak ve sokağa hakim olmak için hem sokak kültüründen hem de sosyal ağlardan faydalanmayı gerektiren sokak sermayesi (street capital) de sapkın sosyal sermaye kapsamında ele alınması gereken kavramlardandır. Sonuç olarak, diğer bireylerle kurulan güvenli sosyal ilişkilerin zarar görmesinin veya ortadan kalkmasının ve sapkın bireylerle (gençler için özellikle sapkın arkadaşlarla) kurulan güvensiz ilişkilerin, sosyal sermayeden ziyade asosyal sermaye (unsocial capital) (Levi, 1996) formları olduğu ve bireyin suça meyiletme riskini artıracakları öne sürülebilir.

Diğer bir sosyal sermaye formu da güvendir. Güven, sosyal sermayenin kilit bir bileşenidir ve literatürde en fazla kabul gören sosyal sermaye formudur (Putman, 2000). Birçok akademisyen, çalışmalarında sosyal sermaye ile güveni ilişkilendirmiştir (Coleman, 1988, 1990; Fukuyama, 1995; Putman, 2000; Yuksek, 2017). Bunun nedeni, güvenin, özellikle de belirli kişilere yönlendirilmiş güvenden ziyade (particularized trust), toplumun geneline yönlendirilen ve kişisel olarak tanıdığımız kişilerin yanı sıra tanımadığımız geneli de kapsayan genellenmiş güvenin (generalized trust), toplumun olağan işleyişini kolaylaştırması ve herkesin birbirine karşı tam bir inanç duymasını sağlayan bir sigorta görevi görmesidir (Putman, 2000).

Güvenle birlikte literatürde fazlaca kullanılan diğer bir sosyal sermaye formu da sosyal ve gönüllü aktivitelere katılım, yani sosyal katılımdır (Putman, 2000). Robert D. Putnam'ın çalışmalarıyla temel bir sosyal sermaye formu olarak kabul gören sosyal katılım (Putman, 2000; Putnam, 1995), bireylerin ortak bir alanda bir araya gelebilmesine, ortak değerler etrafında buluşmalarına, yeni sosyal bağlar kurmalarına, kurdukları bu bağlar vasıtasıyla yeni kaynaklara erişmelerine ve kendi sosyal ağlarını geliştirmelerine imkan sağlar. Sosyal katılımı temel bir sosyal sermaye formu olarak kabul etmek gerekir; çünkü, sosyal katılım vasıtasıyla, farklı sınıflardan bireylerin yoğun bir şekilde etkileşimde bulunması sağlanmış ve bu sayede de, genelleştirilmiş bir mütekabiliyet normu (reciprocity) elde edilerek, Putnam'ın (1995) tabiriyle, bireyler arasındaki koordinasyon ve iletişim kolaylaştırılmış ve kolektif hareket önündeki engeller kaldırılmış olur. Putnam'ın dışında da birçok araştırmacı, çalışmalarında sosyal katılımı bir sosyal sermaye formu olarak ele almışlardır (Kennedy vd., 1998; Rosenfeld vd., 2001; Weitzman & Kawachi, 2000; Yuksek, 2017).

Son olarak, bu çalışmada ele alınacak diğer bir sosyal sermaye formu da gayri resmi sosyal denetim mekanizmalarıdır (informal social control). Coleman'a (1988, s. S98) göre, sosyal sermayenin iki unsuru vardır. Bunlar, sosyal sermayenin, sosyal yapının bir yönünü oluşturması ve bu sosyal yapı içerisinde, bireylerin belirli eylemlerini kolaylaştırmasıdır. Diğer sermaye formları gibi (örn., ekonomik ve kültürel sermaye), sosyal sermaye de üretken bir yapıdadır ve yokluğunda mümkün olmamamakla birlikte, belirli amaçların başarılmasını mümkün kılar. Bu açıdan, sosyal yapının herhangi bir unsurunun sosyal sermaye olarak kabul görmesi için, bu unsurun, bireylerin belirli hedeflere (menfaatlere) ulaşmasını sağlaması gibi bir işlevi yerine getirmesi beklenir. Gençleri suçtan uzaklaştırmak söz konusu olduğunda ise, toplum için önemli işlevleri olan ve gençlerin daha güvenli ve yaşanılabilir bir çevrede yetişmelerini sağlayan gayri resmi sosyal denetim mekanizmalarının bir sosyal sermaye formu olduğunu ifade edebiliriz (Coleman, 1988). Bunun sebebi, gayri resmi sosyal denetim mekanizmaları vasıtasıyla, toplumun birbirlerine sıkıca bağlanmış bireyleri, sadece kendi çıkarlarını değil (örn., sadece kendi çocukları), başkalarının da çıkarlarını korumuş olur ve

böylece, mahalle/muhitin (neighborhood) güvenliğinin sağlanmasını kolaylaştırarak, gençler için daha güvenli ve yaşanılabilir bir ortam hazırlamış olurlar. Coleman'ın (1988) da belirttiği gibi, toplum üyelerinin arasında böylesine bir etkileşim ve ortaklık olmasa ve gayri resmi sosyal denetim mekanizmaları etkin bir şekilde işletilemeseydi, gençler ve çocuklar çok daha güvensiz bir ortamda yetişmek zorunda kalırlardı.

Sonuç olarak, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısı dikkate alındığında, bu çalışmada, sosyal sermayenin ergen suçlu davranışına etkisini incelemek için kullanılacak sosyal sermaye formları şu şekildedir: mevcut sosyal bağların kullanımı, mevcut sosyal bağların zarar görmesi/ortadan kalkması, mevcut sapkın sosyal bağlar, güven, sosyal katılım ve gayri resmi sosyal denetim mekanizmaları.

Sosyal Sermayenin Farklı Formlarının Ergen Suçlu Davranışına Olan Etkisi

Sosyal sermaye teorisinde vurgulanan temel husus, bireyin, bir grubun üyesi veya bir ağın parçası olarak kurmuş olduğu sosyal ilişkiler vasıtasıyla elde edeceği avantajlar, yani sosyal veya maddi kaynaklardır. Aile içinde, bu kaynaklar, toplumsal normları ve davranış biçimlerini aşımaya hizmet eden ebeveynler ve çocukları arasındaki etkileşimleri içerir (Dufur vd., 2015). Ebeveynlerin çocuklarıyla etkileşim içinde geçirdikleri zaman, onlara gösterdikleri sevgi, ilgi ve dikkat ve onların akademik ve sosyal başarılarına yaptıkları destek ve teşvikler, aile temelli sosyal sermayenin göstergeleridir (Coleman, 1990).

Benzer bir durum okulda da söz konusudur. Ergenlik döneminde okul, gençlerin yaşamını etkileyebilecek birincil resmi organizasyondur. Okul, sosyal etkileşimlerin, kişisel becerilerin geliştirilmesinin, akran gruplarının oluşumunun, kendini ifade etme becerisinin gelişiminin ve benliğin gelişiminin birincil bağlamını oluşturur (Henry & Slater, 2007). Okul, ayrıca, gençlere yönelik kontrol ve destekleyici işlevlere sahip olan ve onları sosyal olarak kabul gören hedeflere yönlendiren çeşitli gelenek, fikir ve duygular sunan, yüksek yoğunluklu grup aktiviteleri kaynağıdır (Thorlindsson & Bernburg, 2004). Okulun bu özelliklerinden faydalanan gençler, öğretmenleri ve arkadaşlarıyla kurmuş oldukları ilişkiler vasıtasıyla, ailedesine benzer şekilde pozitif kaynaklar—yani, okul temelli sosyal sermaye—elde ederler. Hirshi'nin (1969) geliştirdiği sosyal bağlanma kuramında da işaret ettiği üzere, bireyleri, kendilerini suça meyleden doğalarına aykırı ve toplumun kurallarına uygun bir şekilde hareket etmelerine yol açan tek neden, diğer bireylere ve sosyal kurumlara olan bağlarıdır. Bu bağlamda, aile ve okul ortamında, ebeveynler, arkadaşlar ve öğretmenler ile kurulan güvenli (yani, derin, şefkatli ve duygusal bir bağlanma barındıran) ilişkiler, suçlu davranışının engellenmesi için sosyal normların çocuklara öğretilmesine imkan sağlarken, onların daha az davranışsal sorunlara sahip olmasına ve sosyal olarak daha yetkin olmalarına sebep olur. Benzer bir açıklamayı sosyal öğrenme kuramında da görebiliriz (Akers, 2017). Bu kurama göre, aile ve okul temelli sosyal bağlar (yani, ebeveynler, arkadaşlar ve öğretmenlerle ilişkiler vasıtasıyla elde edilen sosyal sermaye), toplumsal normların gençlere aktarımını ve onlar tarafından içselleştirilmesini kolaylaştırarak, suçlu davranışlar içinde bulunmalarının engellenmesinde etkin rol alır. Bu kapsamda, birçok çalışma, bireylerin ebeveynler, akranlar ve öğretmenler gibi diğer bireylerle güçlü ve güvenli ilişkiler geliştirdiklerinde (yani, yüksek miktarda sosyal sermayeye sahip olduklarında), suçla meşgul olma eğilimlerinin azaldığını ortaya koymuştur (Demanet & Van Houtte, 2012; Dufur vd., 2015; Hallinan, 2008; Johnson, Crosnoe & Elder Jr, 2001; Özbay & Özcan, 2006; Salmi & Kivivuori, 2006; Yüksek & Solakoglu, 2016). Bu çalışmalardan elde edilen temel bulgu, ebeveynler, arkadaşlar ve öğretmenler ile kurulan güvenli sosyal bağların (mevcut sosyal bağların kullanımı olarak işlevselleştirilen sosyal sermaye formu), sağladıkları destek mekanizmalarıyla, bireyi sapkın davranışlardan uzak tutması ve kontrol altına almasıdır. Bu açıklamalar ışığında;

Bir gencin, ebeveynlerine bağlılık seviyesi ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 1a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 1b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 1c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Bir gencin, arkadaşlarına bağlılık seviyesi ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 2a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 2b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 2c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Bir gencin, öğretmenlerine bağlılık seviyesi ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 3a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 3b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 3c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Hirshi'nin (1969) sosyal bağlanma kuramına göre, insanlar, suçtan uzak olmaya eşit derecede suç işlemeye de yatkındırlar. İnsanları suça teşvik eden en önemli neden, bireyler ve toplum arasındaki bağların bozulması veya zayıflamasıdır. Çünkü, diğer insanlarla olan güçlü bağlar sayesinde bireyler kontrol edilebilir ve kanunları ve normları ihlal etmeleri engellenir. Bu durumda, mevcut sosyal bağları zayıflatan ya da ortadan kalkmasına sebep olan yaşanan mahalle/muhitten taşınması (neighborhood change) ve okul değişikliği gibi olaylar, gençlerin suça meyletme riskini artırabilir. Bunun sebebi, mevcut sosyal bağların zarar görmesinin, gençlerin diğer bireylerden aldıkları sosyal kaynakları ve sosyal desteği azaltmasıdır. Bu konunun anlaşılmasında, ilk kez Merton tarafından ortaya atılan (1968) ve Agnew (1992) tarafından geliştirilen genel gerilim teorisi de faydalı olabilir. Bu teoriye göre, bireylerin hedeflerine meşru vasıtalarla ulaşamamaları halinde, bu durumun bir gerilime ve strese sebep olacağı ifade edilir. Mahalle/muhit veya okul değişimi gibi durumlarda, bireyler, komşuları, arkadaşları ve öğretmenleriyle kurmuş oldukları bağları istemeyerek de olsa koparmak zorunda kalacaklar ve yeni mahallelerinde/muhitlerinde veya okullarında yeni sosyal bağlar kurma stresini yaşamak zorunda kalacaklardır. Bu durumda, suçlu davranışlarda bulunma, yaşanan bu stresli ve zorlu duruma adaptasyonun bir sonucu olabilir. Burada esas olan, suça sebep olan gerilimin sosyal bağlar ve güven eksenli oluşudur. Bu bağlamda, diğer bireylerle kurulan bağların istenmeyen bir şekilde ortadan kalkmasına sebep olan mahalle/muhit ve okul değişimi gibi olayların (mevcut sosyal bağların zarar görmesi olarak işlevselleştirilen asosyal sermaye formu), gençlerin suçlu davranışlarda bulunmalarında önemli bir rol oynayacağı beklenmelidir. Bu sebeple;

Yakın zamanda, yaşadığı mahalleyi/muhiti değiştirmiş olan gençlerin, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 4a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 4b) ve saldırganlık eğiliminin, (Hipotez 4c) değiştirmemiş olanlara kıyasla daha yüksek olacağı varsayımında bulunmaktadır.

Yakın zamanda, mevcut okulunu değiştirmiş olan gençlerin, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 5a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 5b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 5c), değiştirmemiş olanlara kıyasla daha yüksek olacağı varsayımında bulunmaktadır.

Coleman'a (1990) göre, sosyal sermaye, sosyal ilişkilerin nitelik, içerik ve yapısına, kaynakların (sermayenin) kuşaktan kuşağa aktarımına ve bu kaynakların fırsatlara dönüşümüne odaklanır. Sosyal bağlanma kuramında, Hirshi (1969), ebeveynler ve öğretmenlerde olduğu gibi, arkadaşlara olan güvenli bağların da suçlu davranışını olumsuz yönde etkilediğini öne sürerken, aynı zamanda, arkadaşlara bağlılığın ve onlarla olan ilişkilerin her zaman suçluluk üzerinde kısıtlayıcı bir etki olarak görülmediğini de kabul etmektedir. Burada önemli olan husus, güçlü bağlılık ilişkilerinin suçu engellemesi olsa da, Coleman'ın (1990) da belirttiği gibi, sosyal ilişkinin içeriğinin (güvenli ya da sapkın bireylerle kurulan bir ilişki mi) her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğidir. Gençler, iyi huylu ve toplumsal kurallara duyarlı arkadaşlarıyla kurmuş oldukları ilişkilerle sosyal

sermayelerini artırırken, suça meyiletme risklerini azaltırlar. Ancak, sapkın davranışlara meyilli arkadaşlarıyla kurmuş oldukları ilişkiler sayesinde, yine sosyal sermayelerini artırırken, bu kez suça meyilleri artabilir. Bu durum, suça meyilli arkadaşlara sahip olmanın, sosyal sermaye kuramından beklenenin aksine, gençlerde sapma-kısıtlayıcı bir etkiden ziyade, sapkınlık-güdüleyici bir etkinin oluşmasına sebep olabilmesidir (Krohn & Massey, 1980). Bunun sebebi, arkadaş gruplarında oluşan grup normlarının bir sosyal sermaye formuna dönüşse de (Coleman, 1988), grup normlarının grup çıkarlarını ön plana çıkarması ve birey çıkarlarına zarar verebilmesidir. Bu durumda, grup normları, grubun çıkarları için bireyi suça teşvik edebilmektedir. Arkadaş gruplarında, gruptan dışlanmamak için grubun normlarından birisi olan sigara içmek fiilini yerine getirerek sapkın davranışta bulunan gençler bu duruma örnek olarak verilebilir. Yapılan akademik çalışmalar, gençlerin, sapkın arkadaşlık ilişkilerinden dolayı, suçu destekleyen tutum ve davranışlara maruz kaldıklarında, sapkın faaliyetlerde bulunma olasılıklarının bulunmama olasılıklarından daha yüksek olduğunu göstermektedir (Demant & Van Houtte, 2012; Gottfredson, 2001; Yuksek & Solakoglu, 2016). Bu bağlamda, sapkın arkadaşlardan kaynaklanan sapkınlığa maruz kalma sıklığının (mevcut sapkın sosyal bağlar olarak işlevselleştirilen asosyal sermaye formu), gençlerin suçlu davranışlarda bulunmalarında önemli bir rol oynayacağı beklenmelidir. Bu sebeple;

Bir gencin, sapkın arkadaşlık ilişkilerinden kaynaklanan sapkınlığa maruz kalma sıklığı ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 6a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 6b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 6c) o kadar yüksek olacağı varsayımında bulunmaktadır.

Güven ve toplumsal katılım sosyal sermayenin iki temel bileşeni olarak kabul edilmektedir (Paxton, 1999; Putman, 2000). İnsanların geneline yönelik bir güven duygusuna—genellenmiş güven—sahip olan ve okul dışı çeşitli aktivitelere katılım gösteren gençlerin yüksek seviyede sosyal sermayeye sahip olduğu ifade edilebilir. Toplumun geneline olan güven ne kadar yüksekse, toplumun geneli tarafından benimsenmiş değerleri özümsemek de o kadar kolay olurken, toplumun geneli tarafından reddedilen ve istenmeyen eylemlerden uzaklaşmak da o kadar kolay olur. Diğer bir deyişle, toplumun geneline olan güven arttıkça, bireyin, toplumsal normlara ve kurallara yönelik olarak genelin meşru görüşlerine ve dolayısıyla güven duyduğu kişilerin kendisine yönelttiği olumlu (suçtan uzaklaştıran) öğütlere maruz kalma sıklığı artacağından, suça meyiletme ve suç ile meşgul olma olasılığı azalır.

Diğer yandan, ergenlik döneminde, gençlerin, ebeveynlerin ve aile atmosferinin etkisinden uzaklaşarak daha çok okulun, okul sonrasındaki etkinliklerin ve arkadaşların etkisi altına girdiğini ifade etmek mümkündür (Fredricks & Eccles, 2008). Bu bağlamda, okul dışı aktivitelerin (sosyal katılımın), gençleri, Hirshi'nin (1969) sosyal bağlanma kuramının merkezindeki dört öge olan bağlanma (attachment), bağlılık (commitment), inanç (belief) ve dahiliyet (involvement) ile etkileşime sokarak suçtan uzak tuttuğu iddia edilebilir. Bunun sebebi, sosyal katılımın, gençleri, diğer bireylerle biraraya getirerek bağlılık ilişkisi kurmalarını (attachment), etkileşimde buldukları diğer bireylerce ve toplumun genelince de kabul gören toplumsal değerlere bağlılık duymalarını (commitment), bu toplumsal değerlere ve normlara inanç göstermelerini (belief) ve onları, katılım gösterdikleri aktivitelerde meşgul ederek (involvement), okul sonrasındaki boş zamanlarını suç ve benzeri sapkın davranışlardan uzak geçirmelerini sağlamasıdır.

Yapılan akademik çalışmalar da, genellenmiş güven ve sosyal katılımın, bireyleri, sapkın davranışlardan ve suçtan uzak tuttuğunu göstermektedir. Örneğin, Putman'a (2000) göre, ABD'de 1960'lardan itibaren görülen sosyal sermaye seviyesindeki azalmanın tehlikeli sonuçlarından biri de artan suç oranlarıdır. Putnam, artan suç oranlarını, kısmen de olsa aynı dönemdeki sosyal güven düzeyindeki azalmaya bağlamaktadır (2000, s. 144). Rosenfeld vd.

(2001), sosyal güven düzeylerinin yüksek olduğu ve sosyal katılımın yaygın olduğu yerlerde, yoksulluk düzeyine, nüfus yoğunluğuna ve diğer sosyodemografik etkilere bakılmaksızın cinayet oranlarının düştüğünü tespit etmiştir. Ayrıca, sosyal sermayeyi hem güven hem de sosyal katılım ile ölçtükleri çalışmalarında, Kennedy vd. (1998), sosyal sermaye ile ateşli silahlarla işlenen suçlar arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Son olarak, sosyal sermayeyi sosyal katılım ile ölçtükleri çalışmalarında, Weitzman ve Kawachi (2000), sosyal sermaye ile içki kullanımı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit etmiş ve sosyal sermayenin içki kullanım riskini azalttığını belirlemişlerdir. Sonuç olarak, toplumun geneline duyulan güvenin ve okul sonrasında katılım gösterilen aktivite sıklığının (genellenmiş güven ve sosyal katılım olarak işlevselleştirilen sosyal sermaye formları), gençlerin suçlu davranışlarda bulunmalarının önlenmesinde önemli roller oynayacakları beklenmelidir. Bu sebeple;

Bir gencin, toplumun geneline olan güven seviyesi ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 7a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 7b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 7c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Bir gencin, okul dışı aktivitelere katılım sıklığı ne kadar yüksekse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 8a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 8b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 8c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Son olarak, sosyal düzensizlik kuramına göre, yaşanan mahalle/muhit ne kadar düzensiz ve karmaşık ise, oradaki suç ve sapkınlık oranı da o kadar yüksektir (Shaw & McKay, 1942). Bunun sebebi, sosyal olarak düzensiz toplulukların, mahalle/muhitteki yaşayanların davranışlarını etkin bir şekilde kontrol etme yetisine sahip olamamasıdır. Yaşanılan mahalle/muhitteki yaşam kalitesinin ve yüksek seviyedeki sosyal sermayenin göstergesi, bireyler arasındaki (özellikle komşular ve ebeveynler) güçlü sosyal bağların ortaya çıkardığı kolektif yararın (collective efficacy) suç oranlarını düşürdüğü tespitidir (Sampson & Groves, 1989; Sampson, Raudenbush & Earls, 1997). Sosyal düzensizliğin yüksek, kolektif yararın az olduğu, düşük sosyal sermayeli toplumlarda, bireyler arasındaki sosyal destek ve bilgi paylaşımı yetersiz kalacağından, gayri resmi denetimin uygulanması güçleşir ve gençler üzerinde etkin bir koruma sağlanamaz. Bu durumda, gençler kendi başlarına bırakılırken, onlara kendi kendilerine yıkıcı dürtülerle hareket edebilecekleri bir alan hazırlanmış olur. Aksine, ebeveynlerin arkadaşlarının aynı zamanda kendi çocuklarının arkadaşlarının ebeveynleri olduğu, kuşaklararası kapalılığın (intergenerational closure) güçlü olduğu toplumlarda ise, ebeveynler arasındaki güçlü bağlar sayesinde kolektif yarar artar ve gençler üzerinde etkin bir gayri resmi denetim sağlanabilir (Coleman, 1988; Sampson, Morenoff & Earls, 1999). Bu bağlamda, kuşaklararası kapalılığın güçlü olup olmamasının (gayri resmi sosyal denetim mekanizmaları olarak işlevselleştirilen sosyal sermaye formu), gençlerin suçlu davranışlarda bulunup bulunmaması üzerinde önemli bir rol oynaması beklenmelidir. Bundan dolayı;

Bir gencin maruz kaldığı kuşaklararası kapalılık etkisi ne kadar güçlüyse, okul devamsızlık sıklığının (Hipotez 9a), madde kullanım eğiliminin (Hipotez 9b) ve saldırganlık eğiliminin (Hipotez 9c) o kadar düşük olduğu varsayımında bulunmaktadır.

Veri Seti ve Ölçümler

Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veri seti, Avrupa Şehirleri Madde Kullanımı ile Mücadele Örgütü (European Cities Against Drug Organization-ECAD) ² tarafından 2007 yılında İstanbul'un Bağcılar ilçesinde uygulanan Avrupa'da Gençlik Anketi'ne (Youth in Europe Survey) dayanmaktadır. Bu anket, rastgele örneklem metodu ile 2445 ilköğretim öğrencisine uygulanmıştır. ^{3 4} Anket soruları, İzlanda Sosyal Araştırma ve Analiz Merkezi (Icelandic Center for Social Research and Analysis-ICSRA) ⁵ tarafından hazırlanmış olup, ergen suçluluğu, sağlık sorunları, akademik başarı, boş zaman etkinlikleri ve intihar tutumları gibi ergenlik dönemine mahsus sosyal sorunları ve ilgili bazı temel betimsel hususları ölçecek şekilde kurgulanmıştır.

Bağımlı Değişkenler

Çalışmanın bağımlı değişkenleri, okul devamsızlık sıklığı, madde kullanım eğilimi ve saldırganlık eğilimidir. Okul devamsızlık sıklığının dışındaki bağımlı değişkenler, suçlu davranış seviyesini ölçen ölçeklerdir. Okul devamsızlık sıklığı ise, bir gencin, meşru bir sebep olmaksızın okulu devamsızlığı yaptığı gün sayısını ölçen bir sayı değişkenidir (count variable).

Okul devamsızlık sıklığını ölçmek için, gençlerden son 30 gün içerisinde, meşru bir sebep olmaksızın kaç gün okulda bulunmadıklarını belirtmeleri istenmiştir. Cevap kategorileri, hiç (0), 1 gün (1), 2 gün (2), 3-4 gün (3), 5-6 gün (5) ve 7 gün ve daha fazlası (7)'dir ve cevaplar parantez içindeki değerlerle yeniden kodlanmıştır.

Madde kullanım eğilimi, gençleri yasa dışı maddeleri kullanmaya teşvik edecek durumlara atıfta bulunan üç ifadeyi içeren bir ölçektir. Belirtilen üç ifade şu şekildedir: "Akran grubundan dışlanmamak için bazen sigara içilmesi gerekir," "akran grubundan dışlanmamak için bazen alkol kullanmak gerekir," ve "akran grubundan dışlanmamak için bazen esrar kullanmak gerekir." Cevap kategorileri, kesinlikle katılıyorum (4), bir şekilde katılıyorum (3), bir şekilde katılmıyorum (2) ve kesinlikle katılmıyorum (1) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Belirtilen üç ifade, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach's alpha = 0.85). Bu

² ECAD, Avrupa çapında üye şehirleri bulunan ve uyuşturucu ile mücadele eden Avrupa kentleri için hizmet veren, kar amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Bu kuruluş, 2005 yılında gençlerdeki uyuşturucu sorunlarına bir çözüm ve politika geliştirmek amacıyla, üye şehirlerinde, "Avrupa'da Gençlik" adı altında bir araştırma projesi başlatmıştır. Bir ECAD üyesi olan İstanbul da bu projeye katılmıştır ve mevcut çalışmadaki veriler bu projeden elde edilmiştir (Yukse & Solakoglu, 2016). ECAD ile ilgili daha detaylı bilgiye ECAD internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.ecad.net>.

³ Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre, 2007 yılında Bağcılar'da 15-19 yaş arasında 65000 birey yaşamaktayken, aynı dönemde Bağcılar'da ortaokul-lise düzeyinde eğitim gören 22075 öğrenci bulunmaktadır. Türkiye'de, 2007 yılında, ortaokul-lise öğrencilerinin yaş aralığının 12-18 olduğu göz önüne alındığında, mevcut 65000 kişiden ne kadarlık bir kısmının ortaokul-lise düzeyinde eğitim aldığını hesaplamak mümkün değildir (Yukse & Solakoglu, 2006).

⁴ Veri setinin ilk hali mevcut 22075 öğrenciden rastgele seçilen 2627 öğrenciden oluşmaktadır. Noksan değerleri (missing cases) olan katılımcılar çıkarıldıktan sonra veri setinin son hali 2445 öğrenciden oluşmuştur (Yukse & Solakoglu, 2006).

⁵ ICSRA, İzlanda Eğitim Bakanlığı ve İzlanda şehir belediyelerinin işbirliği ile 1990 yılında kurulmuştur. O zamandan beri, ICSRA, bir dizi araştırma gerçekleştirmiş ve İzlanda'daki gençler arasında uyuşturucu, sigara ve alkol kullanımının azaltılmasına yönelik politikalar üretilmesine yardımcı olmuştur. Mevcut çalışmada kullanılan anket, ICSRA tarafından tasarlanmış ve "Uyuşturucusuz İzlanda 1997-2002" olarak adlandırılan 5 yıllık bir projeyi temel almıştır (Yukse & Solakoglu, 2016). ICSRA ile ilgili daha detaylı bilgiye ICSRA internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.rannsoknir.is/rg/english>.

ifadelere verilen cevaplar kullanılarak bir toplamsal (additive) ölçek oluşturulmuş ve ortalaması alınmıştır. Bu ölçekteki yüksek değerler, daha yüksek düzeydeki madde kullanım eğilimine işaret etmektedir.⁶

Saldırganlık eğilimi, gençleri fiziksel saldırganlığa teşvik edecek durumlara atıfta bulunan dört ifadeden oluşan bir ölçektir. Belirtilen dört ifade şu şekildedir: “Bazen insanların dövülmesini haklı kılan durumlar vardır,” “birisi bana kötü davrandığında, onu dövmek ya da ona vurmak iyi olur,” “akran grubundaki onurunu korumak için bazen insanlara vurman ya da yumruk atman gerekebilir” ve “kendisine yapılan kişisel bir saldırıya cevap veremeyene benim grubumda korkak denir.” Cevap kategorileri, kesinlikle katılıyorum (4), bir şekilde katılıyorum (3), bir şekilde katılmıyorum (2) ve kesinlikle katılmıyorum (1) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Belirtilen dört ifade, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach’s alpha = 0.80). Bu ifadelere verilen cevaplar kullanılarak bir toplamsal ölçek oluşturulmuş ve ortalaması alınmıştır. Bu ölçekteki yüksek değerler, daha yüksek düzeydeki saldırganlık eğilimine işaret etmektedir.

Bağımsız Değişkenler

Mevcut çalışmanın bağımsız değişkenleri, yani sosyal sermaye formlarının yordayıcıları şu şekildedir. Mevcut sosyal bağların kullanımı için: ebeveynlere bağlılık, arkadaşlara bağlılık ve öğretmenlere bağlılık; sosyal bağların ortadan kalkması için: mahalle/muhit değişimi ve okul değişimi; sapkın sosyal bağlar için: sapkınlığa maruz kalma sıklığı; güven için: genellenmiş güven; gönüllü ve sosyal aktivitelere katılım için: sosyal katılım; ve gayri resmi sosyal denetim mekanizmaları için: kuşaklararası kapalılık.

Yuksek & Solakoglu'nu (2016) müteakiben, ebeveynlere bağlılık ve arkadaşlara bağlılık, bir gencin ebeveynlerinden ve arkadaşlarından beş hususu elde etmede karşılaştığı kolaylığı veya zorluğu temsil eden birer ölçektir. Bu beş husus, “önemseme ve içtenlik,” “kişisel konular hakkında müzakere,” “dersler hakkında tavsiyeler,” “diğer konular hakkında tavsiyeler,” ve “diğer işlerle ilgili yardımdır.” Her iki değişken için de cevap kategorileri, çok zor (1), oldukça zor (2), oldukça kolay (3) ve çok kolay (4) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Bu beş öge de hem ebeveynlere bağlılık (Cronbach’s alpha = 0.73) hem de arkadaşlara bağlılık (Cronbach’s alpha = 0.80) değişkenleri için kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir. Bu hususlara yönelik verilen cevaplar kullanılarak ebeveynlere ve arkadaşlara bağlılık toplamsal ölçekleri oluşturulmuş ve ortalamaları alınmıştır. Bu ölçeklerdeki yüksek değerler, daha yüksek seviyelerdeki ebeveynlere ve arkadaşlara bağlılığa işaret etmektedir.

Öğretmenlere bağlılık değişkeni şu ifadeye verilen cevaplar dikkate alınarak işlevselleştirilmiştir: “Öğretmenlerle iyi geçinmiyorum.” Cevap kategorileri, neredeyse her zaman bana uyar (1), sık sık bana uyar (2), bazen bana uyar (3), nadiren bana uyar (4) ve neredeyse hiçbir zaman bana uymaz (5) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmıştır. Değişkendeki yüksek değerler öğrenci ile öğretmenleri arasındaki güçlü bir bağlanmaya işaret etmektedir.

Mahalle/muhit değişimi ve okul değişimi şu ifadeler kullanılarak ölçülmüştür: “Son 12 ay içinde, (a) başka bir mahalle/muhite taşındınız mı, (b) okul değiştirdiğiniz mi?” Bu

⁶ Madde kullanım eğilimi ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir hususun belirtilmesinde fayda vardır. Kullanılan diğer iki bağımlı değişkenin aksine, madde kullanım eğilimi bağımlı değişkeni, koşullu bir durumdaki suçlu davranışını, yani, gençlerin akran baskısı altındaki madde kullanım eğilimini, ölçmektedir. Bu sebeple, bu bağımlı değişkene ilişkin elde edilen bulguların yorumlanması ve tartışılması, bu koşullu durum dikkate alınarak yapılmalıdır.

sorulardan her birini “evet” olarak cevaplandıran katılımcılar 1 ile, “hayır” olarak cevaplandıranlar ise 0 ile kodlanmışlardır.

Sapkinlığa maruz kalma sıklığı, bir gencin sapkın arkadaşlarıyla etkileşimde bulunma ihtimali gözönüne alınarak kurgulanmıştır. Bu maksatla, dokuz hususa verilen cevaplar dikkate alınarak sapkinlığa maruz kalma sıklığı ölçeği oluşturulmuştur. Bu dokuz hususun üçü şu şekildedir: “Son 12 ayda kaç tane arkadaşın, (a) üç sinema biletinden daha değerli bir şey çaldı, (b) hırsızlık yapmak için bir eve veya arabaya girdi, (c) kendisine ait olmayan bir şeye zarar verdi veya onu kırdı?” Diğer altı husus ise şu şekildedir: “Arkadaşlarından kaç tanesinin: (a) sigara içtiğini, (b) içki içtiğini, (c) ayda bir sarhoş olduğunu, (ç) esrar içtiğini, (d) kavga çıkardığını ve (e) kavga arayışında olduğunu düşünüyorsun?” Belirtilen dokuz hususa yönelik cevap kategorileri, hiç (0), birkaç tane (1), biraz (1), çoğu (1), neredeyse tamamı (1) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Dokuz husus, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach’s alpha = 0.85). Kodlamanın bu şekilde yapılmasındaki amaç, hiç sapkın arkadaşlık ilişkileri olmayanlar ile olanları ayırtmak ve olanların maruziyet yoğunluğunu tespit edebilmektir. Belirtilen dokuz hususa yönelik verilen cevaplar toplanarak bir sapkinlığa maruziyet sıklığı ölçeği oluşturulmuştur. Böylece, sapkinlığa hiç maruz kalmayanlardan (ölçek değeri 0 olanlar) en yoğun şekilde sapkinlığa maruz kalanlara (ölçek değeri 9 olanlar) doğru bir dağılım elde edilmiştir.

Genellenmiş güven şu ifadeye verilen cevaplar doğrultusunda işlevselleştirilmiştir: “Birşeye güvenmek çok zor, çünkü herşey değişiyor.” Cevap kategorileri 1’den (kesinlikle katılıyorum) 5’e (kesinlikle katılmıyorum) kadardır. Böylece, bir gencin genellenmiş güveni 1’den (asgari güven) 5’e (azami güven) kadardır.

Bir gencin sosyal katılım sıklığını tespit etmek için on soruya verilen cevaplar kullanılmıştır: “Ne kadar sıklıkla, (a) sinemaya, (b) partilere, (c) spor aktivitelerine, (ç) okul saatleri dışında yüzme havuzuna, (d) tiyatroya, (e) kütüphaneye, (f) klasik müzik konserine, (g) klasik müzik konseri dışındaki konserlere, (h) canlı müzikli oyunlara ve (ı) müzelere veya sanat galerilerine gidersiniz?” Cevap kategorileri, neredeyse hiç (0), ayda birden daha az (0.5), ayda 1-3 kez (1), haftada 1-3 kez (2) ve haftada dört veya daha fazla (4) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Bu on husus, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach’s alpha = 0.92). Bu hususlara yönelik verilen cevaplar toplanarak bir ölçek oluşturulmuş ve ortalaması alınmıştır. Ölçekteki yüksek değerler, yüksek seviyelerdeki sosyal katılıma işaret etmektedir.

Son olarak, kuşaklararası kapalılık dört husus kullanılarak işlevselleştirilmiştir: “ebeveynlerim (a) arkadaşlarımı tanır, (b) arkadaşlarımın ebeveynlerini tanır, (c) arkadaşlarımın ebeveynleriyle sık sık görüşür ve (ç) arkadaşlarımın ebeveynleriyle buluşur.” Cevap kategorileri 1’den (bana kesinlikle uymaz) 4’e (bana kesinlikle uyar) kadardır. Dört husus, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach’s alpha = 0.82). Bu hususlara yönelik verilen cevaplar toplanarak bir ölçek oluşturulmuş ve ortalaması alınmıştır. Ölçekteki yüksek değerler, maruz kalınan yüksek seviyedeki kuşaklararası kapalılık etkisini göstermektedir.

Kontrol Değişkenleri

Çalışmaya dahil edilen kontrol değişkenleri, cinsiyet, yaş, dindarlık, aile ekonomik durumu, aile yapısı, anne eğitim seviyesi, baba eğitim seviyesi ve gelecek planıdır. Gençlerin cinsiyeti, erkek (0) ve kız (1) olarak kodlanmıştır. Yaş, 13’den 17’ye kadar olan bir aralık değişkenidir (interval variable). Şu üç ifade kullanılarak, gençlerin dindarlık (religiosity) seviyeleri ölçülmüştür: (a) Tanrı’ya inanıyorum, (b) inancım benim için önemlidir ve (c)

Tanrı'ya düzenli bir şekilde dua ederim. Cevap kategorileri 1'den (bana kesinlikle uymuyor) 4'e (bana kesinlikle uyuyor) kadardır. Üç ifade, kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach's alpha = 0.81). Belirtilen üç hususa verilen cevaplar kullanılarak bir toplamsal ölçek oluşturulmuştur. Ölçekteki yüksek değerler yüksek seviyedeki dindarlığa işaret etmektedir. Katılımcıların ebeveynlerinin ekonomik durumu, katılımcılara uygunluğu atfedilen dört farklı durumun ele alındığı bir ölçektir. Bu dört durum şu şekildedir: (a) ebeveynlerin durumu mali açıdan yetersizdir, (b) ebeveynler bir araba sahibi olamaz, (c) ebeveynlerin ödeme yapacak paraları neredeyse hiç yok ve (ç) ebeveynlerin ödeme yapacak yeterli paraları yok. Cevap kategorileri, hemen hemen hiç (5), nadiren (4), bazen (3), sıklıkla (2) ve hemen hemen her zaman (1) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Tüm bu maddeler kendi arasında yüksek düzeyde korelasyon ve yeterli güvenilirlik göstermektedir (Cronbach's alpha = 0.80). Bu durumlara verilen cevaplar kullanılarak bir toplamsal ölçek oluşturulmuş ve ortalaması alınmıştır. Ölçekteki yüksek değerler mali olarak daha iyi durumdaki ailelere işaret etmektedir. Alternatif aile yapılarının gençlerin karar verme süreçlerindeki önemli etkisinden dolayı, aile yapısı, gencin her iki ebeveyniyle beraber yaşaması (1) ve diğer durumlar (0) şeklinde kodlanmıştır. Gencin anne ve babasının eğitim seviyesi 7 kategoride ele alınmıştır: ilkokul mezunu veya daha azı, liseye başladı ancak bitiremedi, lise mezunu, meslek yüksekokuluna başladı ama bitiremedi, meslek yüksekokulundan mezun oldu, üniversiteye başladı ama bitiremedi ve üniversite mezunu. Son olarak, bir gencin gelecek planı şu soruya verdiği cevaba göre ölçülmüştür: "Bu okuldan mezun olduktan sonra ne yapacaksınız?" Cevap seçenekleri, üniversite (3), ticaret okulu veya benzerleri (2) ve çalışmak/iş aramak (1) şeklindedir ve parantez içindeki değerlerle kodlanmışlardır. Bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerine ilişkin betimsel (descriptive) istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Betimsel İstatistik

Değişken İsmi	Ortalama	Standart Sapma	Değer Aralığı
Bağımlı Değişkenler			
Okul Devamsızlık Sıklığı	0.523	1.268	0-7
Madde Kullanım Eğilimi	1.297	0.658	0.333-4
Saldırganlık Eğilimi	2.474	0.859	0.25-4
Kontrol Değişkenleri			
Cinsiyet	0.505	0.500	0-1
Yaş	14.377	0.699	13-17
Dindarlık	11.276	1.547	1-12
Ekonomik Durum	3.774	1.005	0.5-5
İki Ebeveynli	0.914	0.279	0-1
Anne Eğitim Seviyesi	2.892	1.131	1-8
Baba Eğitim Seviyesi	3.215	1.121	1-8
Gelecek Planı	2.835	0.504	1-3
Bağımsız Değişkenler			
<i>Sosyal Bağların Kullanımı</i>			
Ebeveynlere Bağlılık	2.919	0.677	0.2-4
Arkadaşlara Bağlılık	3.208	0.669	0.2-4
Öğretmenlere Bağlılık	3.941	1.380	1-5
<i>Sosyal Bağların Zarar Görmesi</i>			
Mahalle/Muhit Değişimi	0.145	0.353	0-1
Okul Değişimi	0.132	0.338	0-1
<i>Sapkın Sosyal Bağlar</i>			
Sapkınlığa Maruz Kalma Sıklığı	2.223	2.445	0-9
<i>Güven</i>			
Genellenmiş Güven	1.811	1.050	1-5
<i>Sosyal Aktivitelere Katılım</i>			
Sosyal Katılım	0.478	0.661	0-4
<i>Gayri Resmi Sosyal Denetim</i>			
Kuşaklararası Kapalılık	2.621	0.807	0.5-4

Analizler

Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Sosyal sermayenin üç farklı ergen suçlu davranışına olan etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, üç bağımlı değişkene ilişkin olarak iki farklı istatistik yöntem kullanılmıştır. Bunlar, negatif binom dağılımı (negative binomial regression) ve sıradan en küçük kareler (ordinary least squares) yöntemleridir. Okul devamsızlığı bağımlı değişkeni, bir sayım (count) değişkenidir ve dağılımı, birçok öğrencinin hiç okul devamsızlığı yapmaması sebebiyle sağa doğru çarpıktır. Bu sebeple, sıradan en küçük kareler yöntemi, bu değişkeni analiz etmek için uygun değildir (Hilbe, 2011). Bu değişkenin ortalaması ile varyansı eşit olmadığı için, poisson regresyon analizi yöntemini de kullanmak doğru olmayacaktır. Sonuç olarak, dağılımının sağa doğru çarpık olması, aşırı yayılım (overdispersion) göstermesi ve çok sayıda 0 değeri içermesi sebebiyle, okul devamsızlığı bağımlı değişkenini analiz etmek için negatif binom dağılımı yöntemi kullanılmıştır. Diğer bağımlı değişkenler olan, madde kullanımı ve saldırganlık eğilimi değişkenlerini analiz etmek için ise, sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular

Okul devamsızlık sıklığı

Tablo 2, işlevselleştirilen sosyal sermaye formlarının, okul devamsızlığı bağımlı değişkenine etkisini ölçmek üzere yapılan negatif binom dağılımı regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Model 1'de, kontrol değişkenlerinin okul devamsızlık sıklığına etkisi görülmektedir. Model 1'e göre, dindar ($b=-0.107$; $p<0.01$), iki ebeveynli ($b=0.554$;

$p<0.01$) ve gelecek planları ($b=-0.286$; $p<0.05$) olan genç kızların ($b=-0.683$; $p<0.001$), karşıtlarına göre daha az sıklıkla okul devamsızlığı yaptıkları görülmektedir. Ayrıca, yaş büyüdükçe ($b=0.428$; $p<0.001$), gençlerin okul devamsızlık sıklıklarının da arttığını söylemek mümkündür. Gençlerin, ailelerinin ekonomik durumu ile anne ve babalarının eğitim seviyelerinin ise okul devamsızlığı ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır.

Model 2, ebeveynler, arkadaşlar ve öğretmenler ile kurulmuş olan sosyal bağların, okul devamsızlık sıklığını ne şekilde etkilediğinin regresyon analiz sonuçlarını göstermektedir. Kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda, arkadaşlara bağlılığın okul devamsızlık sıklığı ile anlamlı pozitif bir ilişkisi varken ($b=0.191$; $p<0.05$), öğretmenlere bağlılığın anlamlı negatif bir ilişkisi ($b=-0.092$; $p<0.05$) tespit edilmiştir. Ebeveynlere bağlılığın ise okul devamsızlığı ile anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Bu sebeple, elde edilen verilerin ışığında, Hipotez 1a ve Hipotez 2a reddedilirken, Hipotez 3a kabul edilmiştir.

Model 3'te, mevcut sosyal bağların zarar görmesinin yordayıcıları olan mahalle/muhit değişimi ile okul değişiminin, okul devamsızlığını ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında, mahalle/muhit değişiminin okul devamsızlığı ile anlamlı bir ilişkisi tespit edilemezken, okul değişiminin, gençlerin okul devamsızlık sıklığı ile neredeyse anlamlı (almost significant), pozitif bir ilişkisi ($b=0.313$; $p=0.063$) tespit edilmiştir. Bu durumda, Hipotez 4a reddedilirken, Hipotez 5a'yı kabul etmek yerinde olacaktır.

Model 4, sapkın arkadaşlık ilişkileri sonucu gençlerin sapkınlığa maruz kalma sıklığının, okul devamsızlığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığının ele alındığı analiz sonuçlarını göstermektedir. Kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda, sapkın arkadaşlık ilişkileri dolayısıyla sapkınlığa yoğun şekilde maruz kalan gençlerin, daha az yoğunlukta maruz kalanlara kıyasla, daha yüksek sıklıkta okul devamsızlığı yaptıkları tespit edilmiştir ($b=0.122$; $p<0.001$). Dolayısıyla, Hipotez 6a'yı destekleyen bir sonuç elde edilmiştir.

Model 5 ve Model 6'da, genellenmiş güven ve sosyal katılımın, gençlerin okul devamsızlık sıklıkları üzerindeki etkilerinin regresyon analiz sonuçları görülmektedir. Sonuçlar incelendiğinde, genellenmiş güvenin okul devamsızlık sıklığı ile anlamlı negatif bir ilişkisi varken ($b=-0.12$; $p<0.05$), sosyal katılımın okul devamsızlığı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Bu verilerin ışığında, Hipotez 7a kabul edilirken, Hipotez 8a desteklenememiştir.

Tablo 2: Okul Devamsızlık Sıklığına Yönelik Negatif Binom Dağılımı Regresyon Analizi Sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7								
	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE							
Kontrol Değişkenleri																					
Cinsiyet	-0.683	***	0.120	-0.737	***	0.127	-0.648	***	0.122	-0.713	***	0.122	-0.735	***	0.123	-0.669	***	0.122	-0.678	***	0.120
Yaş	0.428	***	0.083	0.385	***	0.086	0.396	***	0.086	0.366	***	0.083	0.431	***	0.083	0.408	***	0.085	0.425	***	0.083
Dindarlık	-0.107	**	0.036	-0.114	**	0.037	-0.105	**	0.038	-0.105	**	0.036	-0.111	**	0.036	-0.109	**	0.037	-0.110	**	0.036
Ekonomik Durum	0.014		0.060	0.026		0.063	0.026		0.061	0.006		0.061	0.002		0.061	0.018		0.061	0.011		0.061
İki Ebeveynli	-0.554	**	0.201	-0.530	**	0.207	-0.550	**	0.206	-0.432	*	0.206	-0.538	**	0.201	-0.536	**	0.206	-0.566	**	0.202
Anne Eğitim Seviyesi	0.040		0.054	0.041		0.055	0.066		0.055	0.019		0.056	0.038		0.054	0.026		0.057	0.039		0.054
Baba Eğitim Seviyesi	0.083		0.051	0.091		0.052	0.061		0.052	0.091		0.051	0.082		0.050	0.088		0.052	0.083		0.051
Gelecek Planı	-0.286	*	0.114	-0.271	*	0.118	-0.280	*	0.116	-0.263	*	0.115	-0.281	*	0.114	-0.289	*	0.116	-0.294	**	0.115
Bağımsız Değişkenler																					
<i>Sosyal Bağların Kullanımı</i>																					
Ebeveynlere Bağlılık				-0.152		0.097															
Arkadaşlara Bağlılık				0.191	*	0.098															
Öğretmenlere Bağlılık				-0.092	*	0.044															
<i>Sosyal Bağların Zarar Görmesi</i>																					
Muhit/Mahalle Değişimi						0.210		0.163													
Okul Değişimi						0.313	#	0.169													
<i>Sapkın Sosyal Bağlar</i>																					
Sapkınlığa Maruz Kalma Sıklığı									0.122	***	0.023										
<i>Güven</i>																					
Genellenmiş Güven												-0.120	*	0.057							
<i>Sosyal Aktivitelere Katılım</i>																					
Sosyal Katılım															0.124		0.087				
<i>Gayri Resmi Sosyal Denetim</i>																					
Kuşaklararası Kapalılık																				-0.035	0.072
Sabit	-4.581	***	1.391	-3.815	**	1.465	-4.316	**	1.423	-4.121	**	1.382	-4.312	**	1.393	-4.321	**	1.414	-4.352	**	1.411
Pseudo R ²	0.0314			0.0332			0.0324			0.0389			0.0327			0.0307			0.0316		
Log likelihood	-1665.7			-1620.9			-1621.8			-1581.7			1658.1			-1588.1			-1660.1		

Örneklem Sayısı	1975	1935	1941	1885	1961	1863	1969
-----------------	------	------	------	------	------	------	------

---

- * $p < 0.5$ (İki yönlü test)
  - ** $p < 0.01$ (İki yönlü test)
  - *** $p < 0.001$ (İki yönlü test)
  - # $z = 1.86$; $p = 0.063$ (İki yönlü test)
-

Son olarak, Model 7’de, bir gayri resmi denetim mekanizması olarak işlevselleştirilen kuşaklararası kapalılığın, gençlerin okul devamsızlığını ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Bulgular ışığında, kuşaklararası kapalılık ile okul devamsızlığı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş, bu sebeple de Hipotez 9a reddedilmiştir.

Madde kullanım eğilimi

Tablo 3, gençlerin madde kullanım eğilimlerinin, işlevselleştirilen sosyal sermaye formları tarafından ne şekilde etkilendiğini ölçmek üzere yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarını göstermektedir. Model 1’de kontrol değişkenlerinin madde kullanımı üzerindeki etkisi görülmektedir. Model 1’e göre, okul devamsızlık sıklığındakine benzer şekilde, dindar ($b=-0.067$; $p<0.001$) ve gelecek planları ($b=-0.079$; $p<0.01$) olan genç kızların ($b=-0.168$; $p<0.001$), karşıtlarına göre daha düşük seviyede madde kullanımı eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Yine, yaş büyüdükçe ($b=0.082$; $p<0.001$), gençlerin madde kullanma eğilimleri de artmaktadır. Ancak, okul devamsızlık sıklığındaki bulguların aksine, iki ebeveynli gençler ile madde kullanımı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, anne eğitim seviyesinin madde kullanımı üzerinde anlamlı pozitif bir etkisinin var olduğu ($b=0.032$; $p<0.01$) görülmektedir. Ayrıca, gençlerin, ailelerinin ekonomik durumları ile babalarının eğitim seviyelerinin, madde kullanım eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Model 2’de, ebeveynlere, arkadaşlara ve öğretmenlere bağlılığın, gençlerin madde kullanımını ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda, ebeveynlere ($b=-0.103$; $p<0.001$) ve öğretmenlere ($b=-0.068$; $p<0.001$) bağlılığın, gençlerin madde kullanım eğilimlerini azalttığı tespit edilmiştir. Arkadaşlara bağlılık ise, madde kullanımını anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Burada dikkat çeken husus, ebeveynlerin, okul devamsızlığı üzerinde bir etkisi olmasa da, madde kullanımını negatif yönde etkilemesi ve arkadaşlık ilişkilerinin, okul devamsızlığı üzerindeki pekiştirici etkisinin madde kullanımında görülmemesidir. Böylece, elde edilen veriler ışığında, Hipotez 1b ve Hipotez 3b kabul edilirken, Hipotez 2b reddedilmiştir.

Model 3, mahalle/muhit değişimi ve okul değişimi sonucunda mevcut sosyal bağların zarar görmesinin, gençlerin madde kullanım eğilimlerini ne şekilde etkilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, Hipotez 4b ve Hipotez 5b’de varsayıldığı gibi, mahalle/muhit değişiminin ($b=0.158$; $p<0.001$) ve okul değişiminin ($b=0.142$; $p<0.001$) gençlerin madde kullanım eğilimlerini pozitif bir şekilde etkilediğini vurgulamaktadır.

Model 4’te, sapkın arkadaşlık ilişkileri sonucu sapkınlığa maruz kalma sıklığının, gençlerin madde kullanımını etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sapkınlığa maruziyet arttıkça, gençlerin madde kullanım eğilimlerinin arttığı ($b=0.046$; $p<0.001$) tespit edilmiştir. Bu sebeple de, bu veriler ışığında Hipotez 6b desteklenmektedir.

Model 5 ve Model 6, gençlerin, toplumun geneline duyduları güven ile sosyal ve gönüllü aktivitelere katılımlarının, onların madde kullanım eğilimlerini ne şekilde etkilediğinin analiz sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, hem Hipotez 7b’nin hem de Hipotez 8b’nin reddedilmesi gerektiğini göstermiştir. Güvenin, madde kullanım eğilimini azaltması beklenirken, bunun aksine genellenmiş güven ile madde kullanımı arasında anlamlı pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ($b=0.033$; $p<0.01$). Ayrıca, sosyal katılımın, yine varsayılanın aksine, madde kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Son olarak, Model 7’de, kuşaklararası kapalılığın gençlerin madde kullanım eğilimini anlamlı bir şekilde etkilemediği tespit edilmiştir. Bu sebeple, Hipotez 9b reddedilmiştir.

Tablo 3: Madde Kullanım Eğilimine Yönelik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7			
	b	S E	b	S E	b	S E	b	S E	b	S E	b	S E	b	S E		
Kontrol Değişkenleri																
Cinsiyet	0.1 68	* 02 8	0.1 29	* 02 8	0.1 45	* 02 8	0.1 45	* 02 8	0.1 51	* 02 8	0.1 55	* 02 8	0.1 61	* 02 8	0.1 61	* 02 8
Yaş	0.0 82	* 02 0	0.0 69	* 02 0	0.0 69	* 02 0	0.0 80	* 02 0	0.0 87	* 02 0	0.0 91	* 02 0	0.0 85	* 02 0	0.0 85	* 02 0
Dindarlık	0.0 67	* 08 8	0.0 61	* 09 9	0.0 68	* 09 9	0.0 60	* 09 9	0.0 71	* 09 9	0.0 68	* 09 9	0.0 73	* 09 9	0.0 73	* 09 9
Ekonomik Durum	0.0 19	* 01 4	0.0 11	* 01 4	0.0 22	* 01 4	0.0 20	* 01 4	0.0 31	* 01 4	0.0 22	* 01 4	0.0 34	* 01 4	0.0 34	* 01 4
İki Ebeveynli	0.0 35	* 05 1	0.0 50	* 05 1	0.0 36	* 05 1	0.0 45	* 05 1	0.0 39	* 05 1	0.0 32	* 05 1	0.0 32	* 05 1	0.0 32	* 05 1
Anne Eğitim Seviyesi	0.0 32	* 01 2	0.0 33	* 01 2	0.0 36	* 01 2	0.0 34	* 01 2	0.0 29	* 01 2	0.0 34	* 01 2	0.0 29	* 01 2	0.0 29	* 01 2
Baba Eğitim Seviyesi	0.0 09	* 01 2	0.0 02	* 01 2	0.0 12	* 01 2	0.0 08	* 01 2	0.0 08	* 01 2	0.0 08	* 01 3	0.0 08	* 01 3	0.0 08	* 01 2
Gelecek Planı	0.0 79	* 02 8	0.0 39	* 02 9	0.0 89	* 02 9	0.0 70	* 02 8	0.0 89	* 02 8	0.0 89	* 02 8	0.0 93	* 02 9	0.0 93	* 02 8
Bağımsız Değişkenler																
<i>Sosyal Bağların Kullanımı</i>																
Ebeveynlere Bağlılık			- 03	* 02 3	0.1 03	* 02 3										
Arkadaşlara Bağlılık			- 15	* 02 3	0.0 15	* 02 3										
Öğretmenlere Bağlılık			- 68	* 01 0	0.0 68	* 01 0										
<i>Sosyal Bağların Zarar Görmesi</i>																
Muhit/Mahalle Değişimi					0.1 58	* 04 0										
Okul Değişimi					0.1 42	* 04 2										
<i>Sapkın Sosyal Bağlar</i>																
Sapkınlığa Maruz Kalma Sıklığı								* 0.0	* 00							
<i>Güven</i>																
Genellenmiş Güven									0.0 33	* 01 3						
<i>Sosyal Aktivitelere Katılım</i>																
Sosyal Katılım											0.0 18		0.0 02			

1

*Gayri Resmi
Sosyal Denetim*

Kuşaklararası Kapalılık																			0.0 05	0.0 7	
	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	*	0.	
Sabit	1.1 51 0.0 65	* * * *	34 5 0.0 99	1.6 * 0.0 99	* * * *	35 5 0.0 83	1.3 * 0.0 83	* * * *	34 7 0.0 95	0.9 * 0.0 95	* * * *	34 2 0.0 72	1.1 * 0.0 72	* * * *	34 9 0.0 66	1.0 * 0.0 66	* * * *	35 1 0.0 71	1.2 * 0.0 71	* * * *	35 0 0.0 71
Düzeltilmiş R ²	3		4			6			3			2			2			6			
Örneklem Sayısı	21 74		21 08			21 33			20 74			21 52			20 49			21 57			

* $p < 0.5$ (İki yönlü test)

** $p < 0.01$ (İki yönlü test)

*** $p < 0.001$ (İki yönlü test)

Saldırganlık eğilimi

Tablo 4'te, gençlerin saldırganlık eğilimlerinin, işlevselleştirilen sosyal sermaye formları tarafından ne şekilde etkilendiğini ölçmek üzere yapılan çoklu regresyon analizi sonuçları sunulmuştur. Model 1'de, kontrol değişkenlerinin saldırganlık eğilimi üzerindeki etkisi görülmektedir. Model 1'e göre, gelecekte beklenenleri olan ($b=-0.091$; $p<0.05$) genç kızların ($b=-0.473$; $p<0.001$), karşıtlarına göre saldırganlık eğilimlerinin anlamlı bir şekilde düşük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, gençlerin, ailelerinin ekonomik durumları ($b=0.079$; $p<0.001$) ile babalarının eğitim seviyelerinin ($b=0.035$; $p<0.05$) artmasının, saldırganlık eğilimlerini anlamlı bir şekilde artırdığı da görülmektedir. Gençlerin, dindarlık seviyelerinin, yaşlarının, aile yapılarının ve anne eğitim seviyelerinin, saldırganlık eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Model 2'de, gençlerin, ebeveynleri, arkadaşları ve öğretmenleri ile kurmuş oldukları mevcut sosyal bağların, saldırganlık eğilimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analize dahil edilen diğer değişkenler sabit tutulduğunda, ebeveynlere ($b=-0.168$; $p<0.001$) ve öğretmenlere ($b=-0.059$; $p<0.001$) bağlılığın, gençlerin saldırganlık eğilimlerini anlamlı bir şekilde azalttıkları; ancak, arkadaşlara bağlılığın, benzer bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Bu verilerle, Hipotez 1c ve Hipotez 3c desteklenirken, Hipotez 2c reddedilmiştir.

Model 3'te, mevcut sosyal bağların, mahalle/muhit değişimi ve okul değişimi dolayısıyla zarar görmesinin, gençlerin saldırganlık eğilimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonucunda, mahalle/muhit değişiminin ($b=0.109$; $p<0.05$), bu eğilimi anlamlı bir şekilde arttırdığı tespit edilmiştir. Ancak, okul değişiminin saldırganlık eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Sonuç olarak, mevcut verilerle, Hipotez 4c desteklenirken, Hipotez 5c reddedilmiştir.

Model 4, sapkın arkadaşlık ilişkileri sonucu maruz kalınan olumsuz etkilerin, gençlerin saldırganlık eğilimlerini ne şekilde etkilediğinin regresyon analiz sonuçlarını göstermektedir. Test edilen diğer iki sapkın davranışta görüldüğü gibi, sapkınlığa maruziyet arttıkça, gençlerin saldırganlık eğilimlerinin de anlamlı bir şekilde arttığı ($b=0.067$; $p<0.001$) tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Hipotez 6c kabul edilmiştir.

Model 5 ve Model 6'da, sırasıyla genellenmiş güven ve toplumsal katılımın, gençlerin saldırganlık eğilimleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Görüldüğü üzere, toplumun geneline duyulan güven arttıkça, saldırganlık eğilimi azalmaktadır ($b=-0.091$; $p<0.001$). Dolayısıyla, mevcut verilerle Hipotez 7c desteklenmektedir. Ancak, Hipotez 8c'de varsayılanın aksine, sosyal katılımın saldırganlık eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Son olarak, Model 7'deki veriler, kuşaklararası kapalılığın, diğer iki sapkın davranıştaki etkisizliğinin aksine, gençlerin saldırganlık eğilimlerini anlamlı bir şekilde etkilediğini ve kapalılık arttıkça saldırganlığın azaldığı göstermektedir ($b=-0.103$; $p<0.001$). Dolayısıyla, bu bulgularla, Hipotez 9c desteklenmiştir. Tablo 5, çalışmanın hipotezlerinin, elde edilen bulgular ışığında kabul edilip edilmediğinin bir özeti sunmaktadır.

Tablo 4: Saldırganlık eğilimine yönelik Çoklu Regresyon Analizi sonuçları

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4		Model 5		Model 6		Model 7								
	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE	<i>b</i>	SE							
Kontrol Değişkenleri																					
Cinsiyet	-0.473	***	0.036	-0.435	***	0.037	-0.479	***	0.036	-0.459	***	0.036	-0.502	***	0.036	-0.475	***	0.037	-0.450	***	0.036
Yaş	-0.003		0.026	-0.018		0.026	-0.003		0.026	-0.011		0.026	0.003		0.026	-0.002		0.027	0.001		0.026
Dindarlık	-0.005		0.011	-0.005		0.011	-0.013		0.012	0.004		0.012	-0.021		0.011	-0.009		0.012	-0.014		0.011
Ekonomik Durum	0.079	***	0.018	0.088	***	0.018	0.073	***	0.018	0.077	***	0.018	0.065	***	0.018	0.074	***	0.018	0.064	***	0.018
İki Ebeveynli	0.066		0.066	0.071		0.066	0.063		0.067	0.091		0.067	0.059		0.066	0.067		0.068	0.058		0.066
Anne Eğitim Seviyesi	-0.017		0.016	-0.017		0.016	-0.010		0.016	-0.012		0.016	-0.019		0.016	-0.013		0.016	-0.021		0.016
Baba Eğitim Seviyesi	0.035	*	0.016	0.041	*	0.016	0.029		0.016	0.026		0.016	0.033	*	0.016	0.025		0.017	0.034	*	0.016
Gelecek Planı	-0.091	*	0.037	-0.053		0.037	-0.110	**	0.037	-0.061		0.037	-0.099	**	0.037	-0.087	*	0.038	-0.112	**	0.037
Bağımsız Değişkenler																					
<i>Sosyal Bağların Kullanımı</i>																					
Ebeveynlere Bağlılık			-0.168	***	0.030																
Arkadaşlara Bağlılık			0.040		0.030																
Öğretmenlere Bağlılık			-0.059	***	0.013																
<i>Sosyal Bağların Zarar Görmesi</i>																					
Muhit/Mahalle Değişimi						0.109	*	0.052													
Okul Değişimi						-0.020		0.055													
<i>Sapkın Sosyal Bağlar</i>																					
Sapkınlığa Maruz Kalma Sıklığı									0.067	***	0.007										
<i>Güven</i>																					
Genellenmiş Güven												-0.091	***	0.017							
<i>Sosyal Aktivitelere Katılım</i>																					
Sosyal Katılım															0.025		0.027				
<i>Gayri Resmi Sosyal Denetim</i>																					
Kuşaklararası Kapalılık																			-0.103	***	0.022

Sabit	2.661	***	0.447	3.283	***	0.462	2.815	***	0.453	2.410	***	0.447	3.023	***	0.449	2.700	***	0.458	3.079	***	0.453
Düzeltilmiş R ²	0.0841			0.1034			0.0904			0.1195			0.0987			0.0855			0.0929		
Örneklem Sayısı	2175			2108			2134			2075			2151			2050			2158		

---

* $p < 0.5$ (İki yönlü test)

** $p < 0.01$ (İki yönlü test)

*** $p < 0.001$ (İki yönlü test)

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı, sosyal sermaye kavramına odaklanmak, çok boyutlu yapısını değerlendirmek ve sosyal sermayenin farklı formlarının ergen suçlu davranışını ne şekilde etkilediğini incelemektir. Bu maksatla, İstanbul'un Bağcılar ilçesinde eğitim gören ilköğretim öğrencilerine uygulanan anket kullanılarak (2008 Avrupa'da Gençlik Anketi), sosyal sermaye kavramı altı farklı formda işlevselleştirilmiş ve cinsiyet, yaş, dindarlık, aile ekonomik durumu, aile yapısı, anne ve baba eğitim seviyeleri ve gelecek planı gibi literatürde suçlu davranışı ile ilişkili olarak tutarlı bir şekilde kullanılan bir dizi kontrol değişkeni de göz önünde bulundurularak, her bir sosyal sermaye formunun üç farklı türdeki ergen suçlu davranışına-okul devamsızlığı, madde kullanımı ve saldırganlık-olan etkisi araştırılmıştır.

Öncelikle, ele alınan üç ergen suçlu davranışında da, cinsiyet ve gelecek planının, suçluluğu tutarlı bir şekilde azalttığı görülmektedir. Yani, kızlar erkeklere kıyasla ve gelecekte daha büyük planları olanlar, kendilerine daha küçük hedefler koyanlara kıyasla daha az sıklıkla okul devamsızlığı yaparken, daha düşük seviyede madde kullanımı ve saldırganlığa meyil etmektedirler. Bunun sebebi, Türk toplumunun ve özellikle Türk ailesinin erkeklere kıyasla kızlara uyguladığı daha yoğun kontrol ve baskı da göz önünde bulundurulduğunda, kızların erkeklere kıyasla toplumsal normlara uygun hareket etmeye daha yatkın olmaları (Akers, 2017) ve kendilerine büyük hedefler koyan gençlerin, işleyecekleri veya dahil olabilecekleri suçları, bu hedeflerine ulaşmaları önünde bir engel olarak görmeleri olabilir.

Dindarlık, okul devamsızlığı ve madde kullanımı üzerinde suçluluk azaltıcı, yaş ise, bu sapkın davranışlar üzerinde suçluluk artırıcı etkiler gösterebilir de, aynı etkileri saldırganlık üzerinde göstermemektedirler. Dinin, bireyleri toplumsal normlara uymaya yönelten etkisi bilinirken, yaş artışının da, özellikle ergenlik psikolojisiyle, gençleri risk barındıran sapkınlıklara yönelten etkisi malumdur (Yukse & Solakoglu, 2016). Ancak, bu iki değişkenin saldırganlık eğilimi üzerindeki etkisizliği ile bu durumun nedenleri gelecekte yapılacak çalışmalarda ele alınması tavsiye edilen hususlardandır.

Dikkat çeken diğer bir bulgu da, iki ebeveynli, yani çocuk üzerindeki ebeveyn kontrolünün daha fazla olduğu ailelerde, gençlerin okul devamsızlığının daha az olması, ancak aynı etkinin madde kullanımı ve saldırganlık üzerinde görülmemesidir. Bunun sebebi, okul devamsızlığının, ebeveynlerin okul yöneticileriyle etkileşimleri sayesinde kontrol altına alınabilirken, madde kullanımı ve saldırganlık davranışlarının, ebeveynlerin etki alanından daha uzak kalması ve daha gizli ortamlarda (örn., arkadaş çevresi) gerçekleşmesi olabilir.

Son olarak, anne eğitim seviyesinin madde kullanımını artırıcı etkisi ile baba eğitim seviyesinin ve aile ekonomik durumunun saldırganlık artırıcı etkisi irdelenmesi gereken bulgular olarak ön plana çıkmaktadır. Anne ve baba eğitim seviyeleri yüksek olan gençlerin, aile ekonomik durumlarının da nispeten yüksek olma ihtimali de göz önünde bulundurulduğunda, diğerlerine kıyasla daha fazla özgüven gösterecekleri iddia edilebilir. Artan seviyelerdeki madde kullanımı ve saldırganlık ise, bu fazla özgüvenin sonucu olarak oluşan "bana birşey olmaz" anlayışından kaynaklanıyor olabilir. Yine de, gelecekteki çalışmalarla bu konudaki soru işaretleri giderilebilir.

Tablo 5: Analizler sonucunda hipotezlerin özeti

		Sosyal Sermaye Formları	Okul Devamsızlık Sıklığı	Madde Kullanım Eğilimi	Saldırganlık Eğilimi			
Sosyal Sermaye	Sosyal Bağların Kullanımı	Ebeveynlere Bağlılık	Hipotez 1a	×	Hipotez 1b	✓	Hipotez 1c	✓
		Arkadaşlara Bağlılık	Hipotez 2a	×	Hipotez 2b	×	Hipotez 2c	×
		Öğretmenlere Bağlılık	Hipotez 3a	✓	Hipotez 3b	✓	Hipotez 3c	✓
	Güven	Genellenmiş Güven	Hipotez 7a	✓	Hipotez 7b	×	Hipotez 7c	✓
	Sosyal Aktivitelere Katılım	Sosyal Katılım	Hipotez 8a	×	Hipotez 8b	×	Hipotez 8c	×
	Gayri Resmi Sosyal Denetim	Kuşaklararası Kapalılık	Hipotez 9a	×	Hipotez 9b	×	Hipotez 9c	✓
(A)sosyal Sermaye	Sosyal Bağların Zarar Görmesi	Mahalle/Muhit Değişimi	Hipotez 4a	×	Hipotez 4b	✓	Hipotez 4c	✓
		Okul Değişimi	Hipotez 5a	✓	Hipotez 5b	✓	Hipotez 5c	×
	Sapkın Sosyal Bağlar	Sapkınlığa Maruz Kalma Sıklığı	Hipotez 6a	✓	Hipotez 6b	✓	Hipotez 6c	✓

Çalışmanın temel bulguları incelendiğinde, diğer bireylerle kurulan sosyal bağların temel bir sosyal sermaye formu olduğunu ifade etmek mümkündür. Gençlerin, ebeveynleri ve öğretmenleri ile kurmuş oldukları mevcut sosyal bağlar, ebeveynler için okul devamsızlığı haricinde, incelenen tüm suç türlerinde, gençlerin suça meyillerini azaltmaktadır. Bu da sosyal sermaye kuramında ifade edilen, güçlü ve güvenli bağların bireyleri sapkın davranışlardan uzak tutacağı iddiasını desteklemektedir. Ancak, ebeveynlerle yakın ilişkilerin okul devamsızlığı üzerindeki etkisizliği de dikkat çeken hususlardandır. Ayrıca, sadece okul devamsızlığında görülme üzere, arkadaşlara bağlılığın suçu artırıcı etkisi de üzerinde düşünülmesi gereken hususlardandır. Arkadaşlarla kurulan güçlü bağların her zaman güvenli değil güvensiz de olabileceği, yani sapkınlığı teşvik edebileceği, sosyal bağlanma kuramında da tespit edilen hususlardandı (Hirshi, 1969). Buradan hareketle, önemli olanın, diğer bireylerle sadece güçlü ilişkiler kurmak değil, ayrıca kurulan ilişkilerin güvenli olması, yani toplumsal normlara uyumu teşvik ediyor olmasıdır. Sonuç olarak, ebeveynler, öğretmenler ve toplumsal norm ve kurallara uyan arkadaşlarla kurulan güçlü ve güvenli bağların, gençleri, toplumun yerleşik kurallarına uymaya teşvik edecekleri ve böylece onları suçtan uzak tutacakları söylenebilir.

Mevcut sosyal ilişkilerin önemi, onlar kaybedildikten sonra daha net anlaşılmaktadır. Suçtan suça etkileri değişkenlik gösterse de, diğer bireylerle kurulan bağların zarar görmesine sebep olan mahalle/muhit değişimi ve okul değişiminin, gençlerin suça olan meyillerini artırdığını görmek mümkündür. Okul değişimi, okul devamsızlığını ve madde kullanım eğilimini artırıcı bir etki gösterirken, mahalle/muhit değişimi, madde kullanımı ve saldırganlık eğilimleri üzerinde benzer bir etkiye sahiptir. Görülen bu suç artırıcı etkilere yönelik şöyle bir

açıklama getirmek mümkündür. Bireyler, yaşadıkları mahalle/muhitten taşındıklarında veya okul değiştirdiklerinde, arkadaşları, komşuları veya öğretmenleri ile olan bağlarının büyük bir kısmını kaybederler. Yeni taşındıkları mahallelerde veya yeni başlayacakları okullarda ise, yeni arkadaşlıklar kurma, yeni komşuluk ilişkileri geliştirme, kendilerini yeni öğretmenlerine beğendirme gibi bir dizi zorlukla karşılaşır. Bunu başarmak ise, zorlu ve stres yüklü bir çabayı gerektirir. Agnew'in (1992) genel gerilim teorisinde de belirttiği gibi, suçluluk ya da suça dahil olma da, yaşanan bu stresli duruma adaptasyonun bir sonucu olabilir.

Sosyal bağların zarar görmesi, mevcut sosyal sermayeyi azaltarak suça yönelmeye sebep olurken, sapkın sosyal bağlar, sosyal sermayeyi artırarak suça yönelmeye sebep olur. Yani, bu durumda, kurulan ilişkiler sonucu birikim yapılan sermaye bir sapkın (perverse) sosyal sermayedir ve sosyal sermaye kuramından beklenenin aksine bireyleri suçtan uzaklaştırmaz; onları suça teşvik eder. Elde edilen bulgular da bu durumu desteklemektedir. Sapkınlığa meyilli arkadaşlarla kurulan ilişkiler sonucu sapkınlığa maruz kalma sıklığı, gençlerin okul devamsızlık sıklığını, madde kullanım eğilimini ve saldırganlık eğilimini artırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, gençlerin ergenlik döneminde yaşadıkları sorunlara çözümler üretirken, sadece güçlü arkadaşlık ilişkileri kurmakla yetinmeyip, aynı zamanda güvenli arkadaşlık ilişkileri kurabilmeleridir.

Toplumun geneline duyulan güven, varsayıldığı gibi, gençlerin okul devamsızlık sıklıklarını ve saldırganlık eğilimlerini azaltıcı bir rol oynamaktadır. Okul devamsızlığı ve saldırganlık gibi toplumun geneli tarafından hoş karşılanmayan ve toplumsal normların ihlali olarak görülen sapkınlıklar, gençlerin, toplumun geneline yönelik geliştirdikleri güven duygusu sayesinde kendilerine de sirayet eder. Bu sayede, gençler suça daha az meylederler. Ancak, toplumun geneli olarak gençler tarafından algılanan kesim (örn., arkadaş grubunu oluşturan bireyler), söz konusu sapkınlığı, uzak durulması gereken ya da toplumsal normları ihlal eden bir eylem olarak görmüyorsa, genellenmiş güven, sapkınlığı azaltıcı değil artırıcı bir etki de gösterebilir. Toplumun geneline (örn., madde kullanımının yaygın olduğu ve hatta tavsiye edildiği ve özendirildiği arkadaş grupları) güven duyan gençlerin daha fazla madde kullanmaya meyletmeleri bu durumun bir sonucu olabilir.

Sosyal katılımın, gençlere, diğer bireylerle etkileşime girme fırsatları sunarak, onlarla güçlü ve güvenli ilişkiler kurmalarına, toplumsal normlara ve toplumun değerlerine bağlılık ve inanç göstermelerine ve böylece suç ve suça yönelten sapkın davranışlardan uzak durmalarına yardımcı olabilecek bir role sahip olduğu ifade edilmiştir. Ancak, mevcut çalışmanın bulguları, sosyal katılımın, ele alınan üç sapkın davranış üzerinde de anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Bu durum, örneklemin kendisine has özelliklerinden kaynaklanmış olabileceği gibi, sosyal katılımın işlevselleştirilme biçiminden de kaynaklanmış olabilir. Bu çalışmada, Putnam'ın ABD'de 1960'lardan itibaren sosyal sermayenin düşüşte olduğu iddiasıyla ilişkilendirdiği çalışmalarında (Putnam, 2000) kullandığı sosyal katılıma benzer bir işlevselleştirme kullanılmıştır. Putnam'ın çalışmalarında, sosyal katılım temel bir sosyal sermaye formu olarak ele alınmış ve suç ve intihar gibi sapkın davranışlar üzerinde anlamlı etkiler göstermiş olsa da, mevcut çalışmadaki etkisizliğin, Amerikan ve Türk kültürleri ile vatandaşlarının yaşayış tarzlarındaki farklılıklardan da kaynaklanmış olabileceğini unutmamak gerekir.

Son olarak, kuşaklararası kapalılık gayri resmi denetim mekanizmasının, okul devamsızlığı ve madde kullanımı üzerindeki etkisizliğine rağmen, saldırganlık üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Türkiye'de aile ve kolektivitizmin güçlü gelenekleri (Oishi vd., 1999; Sunar & Fisek, 2005), gençlerin davranışlarını ebeveynler ve yakınları (örn., komşular, arkadaşlar) aracılığıyla yakından denetlemektedir. Ebeveynler, çocuklarının toplumsal normlar ve kurallar açısından sapkın bireylere dönüşmesini istemezler

ve bu nedenle sapkın davranışları önlemek için her türlü önlemi alırlar. Ayrıca, kolektivist Türk kültüründe (Oishi vd., 1999; Sunar & Fisek, 2005), kuşaklararası kapalılığın sağlanmasında önemli bir yer tutan komşuluk ilişkileri de son derece gelişmiştir. Ebeveynlerin komşuları genellikle kendi çocuklarının arkadaşlarının ebeveynleri olduğu için, komşuluk ilişkileri kuşaklararası kapalılığın sağlanması açısından büyük önem taşır. Komşular, genellikle birbirlerini iyi tanırlar ve çocuklarının (hem kendi çocukları hem de komşularının çocukları) sapkınlık içinde olduklarını gördüklerinde müdahale etmekte tereddüt etmezler. Bunun nedeni, sapkınlık içinde olan çocuğu, komşularının çocuğu olsa da, kendi çocukları gibi görmeleri ve bu sebeple de toplumun değerleri ile bağdaşmayan bir eylem içinde olmasını istememeleridir (Korbin & Coulton, 1996; Sampson vd., 1997; Ross & Jang, 2000).

Ancak, söz konusu kuşaklararası kapalılık etkisi neden sadece saldırganlık söz konusu olduğunda kendisini göstermiş ve okul devamsızlığı ile madde kullanımında etkisiz kalmıştır? Bu durum, sapkın davranışın toplum tarafından algılanabilirlik ve görünürlük seviyesi ile alakalı olabilir. Okul devamsızlığı ve madde kullanımı, çoğunlukla, gençlerin arkadaş gruplarında, ebeveynlerin ve ebeveyn yakınlarının uzağında, onların ilgi ve etki alanlarının dışında gerçekleşen sapkın davranışlardır. Okul devamsızlığı yapan gençler, okul saatlerinde, kendi aralarında toplanır ve arkadaşlarıyla beraber bulunurlar. Yine, yasak maddeler kullanan gençler, arkadaşlarıyla beraber bu eylemi icra ederler. Gençler, her iki sapkın davranışın da arkadaş gruplarının dışında kalan toplumun geneli ve özellikle ebeveynler tarafından görülmesini ve bilinmesini istemezler. Ancak, saldırganlık, çok daha dikkat çekici bir eylem olması ve kontrol edilebilirliği diğer iki sapkın davranışa göre daha zor olması sebebiyle, sadece arkadaş çevresiyle sınırlı kalmaz. Dolayısıyla, algılanabilirliği ve görünürlüğü daha fazla olacağından, saldırganlığın azaltılması üzerindeki kuşaklararası kapalılık etkisi daha güçlüdür.

Bu çalışmanın mevcut literatüre en önemli katkısı, sosyal sermayenin çok boyutlu yapısını ele alarak, sosyal sermaye ile ergen suçluluğu arasındaki ilişkiye yönelik kapsamlı bir bakış açısı sağlaması ve farklı sosyal sermaye formlarının farklı türdeki ergen suçları üzerindeki etkilerini açık bir şekilde ortaya koyabilmesidir. Ortaya konan bu kapsamlı bakış açısı sayesinde, hem sosyal sermayenin daha çok bilinen ve istenen olumlu etkileri ortaya konarken, hem de görece bilinmeyen ve istenmeyen karanlık tarafları, yani olumsuz etkileri de gözler önüne serilmiştir. Ayrıca, çalışmanın, literatürde bu konudaki çalışmaların çokça bulunduğu gelişmiş Batı ülkelerinin aksine, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede yapılması da, hem bu alanda yapılmış nadir çalışmalardan birisi olmasını, hem de mevcut literatüre çeşitlilik kazandırılmasını sağlamıştır.

Her ne kadar mevcut çalışma önemli bulgular ortaya koysa da, bazı sınırlılıklardan bahsedilmeli ve elde edilen bulgular, bu sınırlılıklar dahilinde değerlendirilmelidir. Bunlardan ilki, suçlu davranışlar, gençlerin kendi öz bildirimlerine dayanarak ölçülmüştür. Suçlu davranışın ölçümü, okul kayıtları veya öğretmen raporları gibi diğer vasıtalarla desteklenemediği için, suçlarla ilgili sorulara verilen cevaplar, yetersiz raporlama ve önyargılı bildirim riskini barındırır. İkincisi, çalışmada enlemsel (cross-sectional) bir analiz yapılması dolayısıyla, nedensellik ilişkilerinin tam olarak ortaya konulamamış olmasıdır. Bu çalışmada, literatürde yaygın görüş olan sosyal sermayeden suça doğru bir nedensellik bağının varlığı kabul edilmiş olsa da, suçun varlığının da bireyin sosyal sermayesini ortadan kaldırdığı unutulmamalıdır. Bu kapsamda, gelecekte yapılacak boylamsal (longitudinal) verilere dayanan çalışmalar, sosyal sermayeyi suçluluğa bağlayan nedensel süreçlerin daha kapsamlı bir analizine izin verecektir. Üçüncüsü, çalışmanın bulguları, tek bir şehrin tek bir ilçesindeki okullardan alınan örneklemin doğal sınırlamaları göz önünde bulundurularak dikkatli bir

şekilde yorumlanmalıdır. Mevcut çalışmanın örnekleminde yer alan sosyal sermaye türleri ile suçluluk arasındaki ilişkilerin Türkiye’deki tüm gençlere genellenebileceğini ifade etmek aşırı iyimserlik olacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalarla, bu çalışmadaki hipotezler daha fazla sayıdaki ve farklı bölgelerden şehirlerde test edilerek daha kapsamlı bulgular elde edilebilir. Dördüncüsü, mevcut çalışmada sadece sosyal sermayenin suç üzerindeki etkisi ele alınmış olsa da, farklı sermaye formlarının birbirlerine dönüştürülebilirliği göz önünde bulundurulduğunda, bu sermaye formlarının birbirleriyle etkileşimlerinin suçun oluşumunu ne şekilde etkileyeceği hususu suç araştırmalarına farklı bir boyut kazandırabilir. Yani, bireylerin sosyal sermaye seviyelerinin, onların sahip oldukları ekonomik veya kültürel sermaye seviyeleri ile suça meyilleri arasındaki ilişkiyi yatıştırıp yatıştıramadığı (moderate) hususu araştırılmaya değer bir konudur. Mevcut çalışma, kullanılan veri setinin yetersizliklerinden dolayı böyle bir amaç gütmemiştir; ancak, gelecekte yapılacak çalışmalarda bu konu üzerinde durulması tavsiye edilmektedir. Son olarak, çalışmanın bulgularının 2007 yılında İstanbul’un Bağcılar ilçesinde eğitim gören gençlere uygulanan bir ankete dayanıyor olması göz önünde bulundurulduğunda, bu verilerin günümüz gerçeklerine ışık tutabilme yeterliliği de bulguların değerlendirilmesi aşamasında dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Özellikle, son 5 yıl içerisinde Ortadoğu ülkelerindeki iç karışıklıklar, ekonomik sıkıntılar, istikrarsızlık ve savaş nedeniyle ülkemize sığınmak zorunda kalan 3.5 milyona yakın mültecinin, özellikle İstanbul gibi metropol şehirlerin sosyo-kültürel yapısında meydana getirdiği değişikliklerin çalışmanın bulgularının geçerliliğine sınırlılıklar getirmesi kaçınılmaz görülmektedir. Bu kapsamda, daha güncel verilerle, mültecileri de kapsamına alan gelecekte yapılacak çalışmaların, mevcut çalışmanın bulgularına önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, ergen suçluluğunun ardındaki motivasyonları anlamak için, sosyal sermayenin sadece sosyal ilişkiler temelli (örn., ebeveynler, arkadaşlar, öğretmenler) boyutunun değil, diğer tüm ölçülebilir boyutlarının incelenmesi ve irdelenmesi gerektiğini göstermektedir. Sosyal sermayenin, hem olumlu hem de olumsuz sonuçları göz önünde bulundurulmalı, güçlü bağlarla diğer bireylere bağlanmış olmanın veya farklı sosyal sermaye formlarının suçu azaltacağı gibi kesin sonuçlara varılmamalıdır. Ancak, çalışmada da görüldüğü üzere, suçu esas olarak engelleyen sosyal sermaye formu, toplumsal normlara uyumlu sosyal ilişkilerdir. Bu açıdan, sosyal açıdan diğer bireylerden kopmuş gençlerin, sosyal becerilerinin zayıf, duygusal olarak depresif ve suç işleme eğilimlerinin de yüksek olacağı dikkate alındığında, bu durumun engellenmesi açısından ailelere, okul yöneticilerine, öğretmenlere ve tabii ki politika yapıcılara önemli görevler düşmektedir. Sonuç olarak, bilimsel araştırmaların amacı, yeni bulgular ortaya koyarak, ilgilileri toplumsal sorunlar hakkında bilgilendirmek, araştırma ihtiyaçlarını vurgulamak ve gelecekteki çalışmalar için bir vizyon sunmaktır. Umut edilir ki, mevcut çalışmadan da böyle bir sonuç elde edilmiştir.

Kaynakça

- Adler, P. S. & Kwon, S.W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-88.
- Akers, R. (2017). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Routledge.
- Bearman, P. S., & Moody, J. (2004). Suicide and friendships among American adolescents. *American Journal of Public Health*, 94(1), 89-95.
- Bilgiç, E., & Yurtal, F. (2009). Zorbalık eğilimlerinin sınıf iklimine göre incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 5(2), 180-194.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Eds.). *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). New York, NY: Greenwood Press.
- Cernkovich, S. A., & Giordano, P. C. (1992). School bonding, race, and delinquency. *Criminology*, 30(2), 261-291.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Belknap.
- Demant, J., & Van Houtte, M. (2012). School belonging and school misconduct: The differing role of teacher and peer attachment. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(4), 499-514.
- Dufur, M. J., Hoffmann, J. P., Braudt, D. B., Parcel, T. L., & Spence, K. R. (2015). Examining the effects of family and school social capital on delinquent behavior. *Deviant Behavior*, 36(7), 511-526.
- Durmuş, E., & Gürkan, U. (2005). Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Saldırganlık Eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 253-269.
- Emler, N., & Reicher, S. (1995). *Adolescence and delinquency: The collective management of reputation*. Blackwell Publishing.
- Fredricks, J. A., & Eccles, J. S. (2008). Participation in extracurricular activities in the middle school years: Are there developmental benefits for African American and European American youth? *Journal of Youth and Adolescence*, 37(9), 1029-1043.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press Paperbacks.
- Fukuyama, F. (2001). Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.
- Gottfredson, D. C. (2001). *Schools and delinquency*. Cambridge University Press.
- Hallinan, M. T. (2008). Teacher influences on students' attachment to school. *Sociology of Education*, 81(3), 271-283.
- Helliwell, J. F. (2007). Well-being and social capital: Does suicide pose a puzzle? *Social Indicators Research*, 81(3), 455.
- Henry, K. L., & Slater, M. D. (2007). The contextual effect of school attachment on young adolescents' alcohol use. *Journal of School Health*, 77(2), 67-74.
- Hilbe, J. M. (2011). *Negative binomial regression*. Cambridge University Press.
- Hirshi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley, CA: University of California.
- Johnson, M. K., Crosnoe, R., & Elder Jr, G. H. (2001). Students' attachment and academic engagement: The role of race and ethnicity. *Sociology of Education*, 318-340.

- Kawachi, I., Kennedy, B. P., & Lochner, K. (1997). Long live community: social capital as public health. *American Prospect*, (35), 56-59.
- Kennedy, B. P., Kawachi, I., Prothrow-Stith, D., Lochner, K., & Gupta, V. (1998). Social capital, income inequality, and firearm violent crime. *Social Science & Medicine*, 47(1), 7-17.
- Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.
- Korbin, J. E. & Coulton, C. J. (1996). The role of neighbors and the government in neighborhood-based child protection. *Journal of Social Issues*, 52(3): 163-176.
- Krohn, M. D., & Massey, J. L. (1980). Social control and delinquent behavior: An examination of the elements of the social bond. *The Sociological Quarterly*, 21(4), 529-544.
- Levi, M. (1996). Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's Making Democracy Work. *Politics & Society*, 24(1), 45-55.
- Maddox, S. J., & Prinz, R. J. (2003). School bonding in children and adolescents: Conceptualization, assessment, and associated variables. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(1), 31-49.
- Marx, K. (1995). *Capital: A new abridgement*. Oxford: Oxford University Press.
- McCarthy, B., Hagan, J., & Martin, M. J. (2002). In and out of harm's way: Violent victimization and the social capital of fictive street families. *Criminology*, 40(4), 831-866.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Simon and Schuster.
- Oishi, D., Diener, E., Suh, E. M., & Lucas, R. E. (1999). Value as a moderator in subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69: 915-924.
- Özbay, Ö., & Özcan, Y. Z. (2006). A test of Hirschi's social bonding theory: Juvenile delinquency in the high schools of Ankara, Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(6), 711-726.
- Özbay, Ö., & Özcan, Y. Z. (2008). A test of Hirschi's social bonding theory: A comparison of male and female delinquency. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(2), 134-157.
- Paxton, P. (1999). Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. *American Journal of Sociology*, 105(1), 88-127.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1-24.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 28(4), 664-683.
- Rosenfeld, R., Baumer, E. P., & Messner, S. F. (2001). Social capital and homicide. *Social Forces*, 80(1), 283-310.
- Ross, C. E. & Jang, S. J. (2000). Neighborhood disorder, fear, and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology*, 28(4): 401-420.
- Rubio, M. (1997). Perverse social capital—some evidence from Colombia. *Journal of Economic Issues*, 31(3), 805-816.

- Sabatini, F. (2009). Social capital as social networks: A new framework for measurement and an empirical analysis of its determinants and consequences. *The Journal of Socio-Economics*, 38(3), 429-442.
- Salmi, V., & Kivivuori, J. (2006). The association between social capital and juvenile crime: The role of individual and structural factors. *European Journal of Criminology*, 3(2), 123-148.
- Sampson, R. J., & Groves, W. B. (1989). Community structure and crime: Testing social-disorganization theory. *American Journal of Sociology*, 94(4), 774-802.
- Sampson, R. J., Morenoff, J. D., & Earls, F. (1999). Beyond social capital: Spatial dynamics of collective efficacy for children. *American Sociological Review*, 633-660.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918-924.
- Sandberg, S. (2008). Street capital: Ethnicity and violence on the streets of Oslo. *Theoretical Criminology*, 12(2): 153-171.
- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Steffensmeier, D. & Ulmer, J. T. (2006). Black and white control of numbers gambling: A cultural asset-social capital view. *American Sociological Review*, 71(1): 123- 156.
- Sunar, D. & Fisek, G. O. (2004). Contemporary Turkish families. In U. Gielen & J. Roopnarine (Eds.). *Families in global perspective*. (pp. 169-183). Boston: Allyn & Bacon.
- Sutherland, E. H., Cressey, D. R., Luckenbill, D. F., & Luckenbill, D. (1992). *Principles of criminology*. Rowman & Littlefield.
- Thorlindsson, T., & Bernburg, J. G. (2004). Durkheim's theory of social order and deviance: A multi-level test. *European Sociological Review*, 20(4), 271-285.
- Unal, H., & Cukur, C. S. (2011). The Effects of School Bonds, Discipline Techniques in School and Victimization on Delinquency of High School Students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(2), 560-570.
- Weitzman, E. R., & Kawachi, I. (2000). Giving means receiving: the protective effect of social capital on binge drinking on college campuses. *American Journal of Public Health*, 90(12), 1936.
- Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 11-17.
- Yukse, D. A. (2017). Moral Destabilisation or Revivification: The Trend of Religion-Based Social Capital Following 9/11. *Comparative Sociology*, 16(6), 687-715.
- Yukse, D. A. (2018). Evaluating the Importance of Social Capital for the Conversion of the Forms of Capital: A Critical Approach to the Bourdieusian Model. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 1090-1106.
- Yukse, D. A., & Solakoglu, O. (2016). The relative influence of parental attachment, peer attachment, school attachment, and school alienation on delinquency among high school students in Turkey. *Deviant Behavior*, 37(7), 723-747.

**POLITICAL SCIENCE
AND
INTERNATIONAL
RELATIONS**

An Evaluation on the Inadequacy of the United Nations to Protect Human Rights

Birleşmiş Milletlerin İnsan Haklarını Korumadaki Yetersizliği Üzerine Bir Değerlendirme

Fırat BARÇADURMUŞ*

Abstract

The United Nations was established on October 24, 1945, under the leadership of the United States. The United Nations' goal is to ensure the permanence of peace, justice, security, economic development and social equality in a global sense. The United Nations, three years after its establishment, declared the United Nations human rights declaration on December 10, 1948, at the 183th General Assembly session in Paris, France. Human rights are important for every individual. It is about how the individual will live as a human being. In this sense, international relations and international law have an extremely important place in protecting human rights. On the other hand, the United Nations' approach to human rights, one of the strongest organizations in the world, is important because the United Nations has the capacity to protect and improve human rights. Provision of world peace can be achieved by protecting human rights. It's insufficient to protect world peace and human rights because of the unfair and double standard of the World order. The aim of this study is the role of international relation and international law in protecting human rights, evaluate the failure of the United Nation in protecting human rights and, lastly, Islamic approach to human rights. However, it's important to mention the United Nation and Islamic approach to the mankind and human rights. For as much as, there is no a problem with designating terms of human rights in the basic sense, but there are problems in implementing it.

Keywords: Declaration, Human Rights, International Law, International Relations, United Nation

Öz

Birleşmiş Milletler, Amerika Birleşik Devletleri'nin önderliğinde 24 Ekim 1945'te kuruldu. Birleşmiş Milletlerin amacı barış, adalet, güvenlik, ekonomik kalkınma ve toplumsal eşitliğin küresel anlamda kalıcı olmasını sağlamaktır. Birleşmiş Milletler, kuruluşundan üç yıl sonra, 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'ni Fransa'nın Paris kentinde düzenlenen 183. Genel Kurul toplantısında ilan etti. İnsan hakları her birey için önemlidir. Bu, bireyin bir insan olarak nasıl yaşayacağı ile alakalıdır. Bu anlamda uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk insan haklarını korumada son derece önemli bir yere sahiptir. Öte yandan, dünyanın en güçlü organizasyonlarından biri olan Birleşmiş Milletlerin insan haklarına yaklaşımı önemlidir, çünkü Birleşmiş Milletlerin insan haklarını koruma ve iyileştirme kapasitesi vardır. Dünya barışının sağlanması insan haklarını korumadan geçmektedir. Adaletsiz ve çifte standartlar üzerine kurulan düzen, dünya barışını ve insan haklarını korumakta yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte İslami yaklaşım ve Birleşmiş Milletler'in insan yaklaşımına değinmenin önemli olduğu düşünülmektedir. Zira, aslında temel anlamda insan haklarını belirtmekte bir sorunun olmadığı ama bunu uygulamakta sorunların olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Birleşmiş Milletlerin insan haklarını korumadaki başarısızlığını değerlendirmek ve bu anlamda uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun insan haklarını korumadaki yeri, Birleşmiş milletlerin neden başarısız olduğu bununla birlikte İslami perspektif ve Birleşmiş milletlerin insan haklarına yaklaşımını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Birleşmiş Milletler, Deklarasyon, İnsan Hakları, Uluslararası Hukuk, Uluslararası İlişkiler

Introduction

The human right issue becomes an important issue, especially after the World War II. International relations and international laws have an important role when it comes to protect and develop the human rights. With the other word, without international relation and international law, the protection and development of the human rights are unimaginable. At the same time, especially international organizations are playing an important role in the area

*Independent Researcher, Institute of Political Science, University of Warsaw, fbarcadurmus@gmail.com.

of human rights. The United Nation is a one of the powerful organization in the World. This power also gives a significant responsibility to the United Nation towards mankind.

On the other hand, providing and protecting human rights by and international power is an important matter. The human rights give freedom of choices to the people. This is simply about how an individual wants to live and practice their life. Furthermore, protecting human rights ensure that human being will be able to fully develop and use human qualities such as intelligence, talent, conscience, and satisfy his or her spiritual and other. Researches about the Human Rights are continues by scholars. It is important to make researches and develop the Human Rights. Here, there are there important topics (1) what is the human rights (2) how to human rights can be preserved and developed (3) what is the role of organizations towards human rights.

Following the conference held in San Francisco on April 25, 1945, the United Nations convention of 26 June 1945 was signed. On October 24, 1945, the United Nations was established and thereby the agreement came into force. Among the purposes of the establishment of the United Nations are; ensuring the permanence of peace, providing justice, security, economic development and social equality in a global sense. But the United Nation's structural problems did not prevent the continuation of the problems in the world, it would be more accurate to mention a structure that interferes with the post-war events and only has a role in delivering humanitarian assistance. The Security Council, the most effective body of the United Nation, consists of a total of fifteen members, including the United States, Russia, China, Britain and France, which have permanent and veto rights. Having only five members to use veto is a major structural question that causes the problems to remain unresolved. The global interests of these five countries are preventing the peace of the World and its problems to be resolved actively. Donald Trump, one of the most controversial presidents of the United States, admitted in his speech at the United Nation General Assembly in September 2017 that the United Nations has not revealed its potential despite the increase in budget and employee numbers. It is not difficult to see why the United Nations is transforming into a bureaucratic structure in this way, because these global forces are rooted in the "my interests come first" concept. It would be appropriate to give examples of Palestine and Syria, which are the tragedies of the recent period. One of the biggest reasons why the human tragedies in Palestine and Syria cannot be resolved is due to the unstable and inadequate the United Nations.

The United Nations is a global power and its most common feature is the protection of peace. Being drowned in the bureaucracy and displaying this situation in the mechanisms of the institution upon the wishes of the five permanent nations the organization makes the fire of peace hopes extinguish. To make this global power work and keep alive, no doubt, structural changes must take place. It is one of the consequences of these structural problems of the United Nations that it is insufficient in the field of human rights protection.

The Role of International Relation in the Human Rights

The importance of human rights as a topic in international organization and international relations increased especially after World War II. According to Forsythe (2012), establishing human rights standards and the role of states are the most important actors in the international community, also Diez (2011) tried to address the role of human rights in international relations through covenants. However, when it comes to Dağlı (2004), he mentioned that does not seem possible to solve the human rights issue without the international mechanism and international actors. Here, he takes attention to the human rights issue in international relations and a key role in the international relation when it comes to solving problems. So, when it comes to human rights, the international relation is one of the

key actors in order for the protection of human rights. Dal (2011) also, argued that the international system is a regular and permanent organization between states and state-run organizations and, at the same time this is also a system that one affects the other.

As a result, starting in the late 1980s, the Soviet Union began a major process of change and its repercussions felt all over the world, especially in Europe. Warsaw Pact dispersed, it comes to an end the division in the Europe and Germany is united. The former member of the Warsaw Pact countries has become the members of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and European Union (EU). For the west, basically, this change was a victory for human rights. Indeed, after the World War II, as well as the United Nation, particularly the regional organization created in Europe geography undoubtedly contributes to the formation of the transmitter direction.

In this context, the basic values of the United Nation' Human Rights Declaration, specifically the superiority of law and human rights, became the framework for the European Council founded in Helsinki in 1975. Paris Charter on human rights in 1990 dramatically placed Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE) in the foreground. In addition, the European Council (EC) and OSCE see as the stages of this process. "Economic union" idea of the European Economic Community (EEC) arising from regulation of European Union (EU) when converting the formation of the larger targets must be based on human rights, fundamental values and, it was also recognized. The human rights have an important role in international relations and, after all that progress we can see that human rights are an important factor in international relations and also the role of international relation is important in order to protect and developing human rights.

The Role of International Law in the Human Rights

The role of international law in the protection of human rights have been discussed by many Scholars. According to Symonides (2000) international relation has two stages and each of them has its own developments. First stage begins from with entry into the force charter the United Nation until adoption in 1966 of international covenants on the human rights. On the other hand, according to the United Nation (1948) each member state has some obligation and duties for states the comply with international law in order to protect human right. Danchin (2003) makes a criticism about international law and mentioned, does not look at individual human being directly and it does not secure against governmental indifference and mistakes. According to Merry (2006) individuals, both as violators of international law and as bearers of rights defined by international law. Lastly, Evans (2005) mention about the role of international community assistance with international relations.

Establishment of the international humanitarian law of war civilians contains principles and rules governing the protection of sick and wounded combatants and prisoners of war. One of the basic humanitarian law regarding the protection of the 1949 Geneva Convention and, the victims of armed conflict under the auspices of the International Committee of the Red Cross (1992) in 1977 offers two protocols have attached.

The United Nations in recent years has been the leader in studies to improve human rights issue as for the role of international humanitarian law. The Security Council protects civilians in armed conflict, in the promotion of human rights and war is concerned about the protection of children. Also in East Timor with the International Criminal Tribunal for Yugoslavia and Rwanda, has resulted in the establishment of the court in Sierra Leone and Cambodia not only provide insights into the only responsibility humanitarian law at the same time strengthening and the growing acceptance. Kemp (2008). Genocide, war crimes and

crimes against humanity in relation to the International Criminal Court, the details offered by the preparatory committee is an effort in understanding from other international humanitarian law.

Political forum of the United Nations General Assembly has contributed to the preparation of some legal texts concerning human rights issues. Among them are the Convention of Prevention and Punishment of Genocide (1948), the Convention on the Limitation of Criminal War Crimes against Humanity (1968), the Contract of Restricting Use of Conventional Weapons (1980) and four other protocols which were adopted by the General Assembly in 1973. The Board also accepted the Rome International Criminal Court Act in 1998, which led to the convening of an international conference on the issues.

The Failure of the United Nation in Area of Human Rights

Three years after the founding of the United Nations, on December 10, 1948, at the 183rd session of the United Nation General Assembly in Paris, it adopted a declaration of human rights consisting of thirty articles. In terms of human history to post Declaration of Human Rights, no doubt, is an important step. It is also valued that such a declaration is accepted by the United Nations, one of the world's most powerful institutions. But after accepting this statement, it is also painful for the United Nations to fail in many respects to human rights. The failure of such a strong organization causes the question of the United Nations and its structure. No doubt, this structure of the today's world and the United Nations is incompatible. The failure of League of Nations (LN) had caused the outbreak of the World War II. Kiran (2008) also mentioned that the failure of the international system, which the League of Nations has tried to establish, has led to the greatest tragedy of human history. Which is the World War II. In order to prevent such a problem from happening again, especially the structure of the United Nations Security Council must be changed and more countries should be given the more rights. The protection and promotion of human rights is a vital task of the United Nations, after the World War II. Human Right term became one of the most important topic as well as very controversial. The United Nations decided to proclaim a the Universal Declaration of Human Rights, which is one of the major achievements of the organization; it consists of thirteen articles that indicate the importance of human rights in order to prevent such killing and massacre from ever happening again as happened during World War II. Because according to this declaration human rights are universal and indivisible which means human rights belong to all people and human rights cannot be treated in isolation.

Human rights, in the period following the World War II, especially during the cold war, has carried an increasing importance in the determination of the international relations and order. During this period the World was bipolar, the West against the East, the direction of the argument was putting forward as allowing human development hence making society productive and creative full of personal rights and freedoms and guaranteeing superior future of democracy over totalitarian regimes.

When it comes to human rights directly the United Nation comes into our minds, because as we know the promotion and protection of human right is one of the fundamental and even is a core pillar of the United Nations, which works actively in defining, helping implement, and monitoring human rights standards in order to ensure the protection and promotion of human rights. But the question is that does the United Nation succeed in their mission? When it comes to the United Nation success in the human rights many scholars mentioned the United Nation failed. M. Cranston (1973) and H. Lauterpacht (1951) arguing that the United Nation has been failed because he claims that the only nations which are located in the territories are safe. With the other words, the people which do not live in the territory is under the risk and their human rights are not under protection somehow. Here, the Bosnian war, Bosnian massacre, and fall of Srebrenica

could be good examples that which show the United Nation failed and this became a damaging symbol of the United Nations' failure at protection of human rights. In a new era of civil war, and the tragedy of Srebrenica will haunt our history forever. Rwanda genocide is another case which the United Nation failed to prevent a genocide of an ethnic population, something which it was specifically set up to do. When it comes to individual complaints also scholars said that the United Nation has failed. Robertson (2006) claims that the United Nation committee has been failed because of incapability of recording individual complaints. The United Nation had to provide awareness and educational program for individuals, so, it is another aspect of the United Nation failure in the promotion and protection of human rights.

Islamic Perspective of Human Rights

When it comes to speaking of human rights in Islam we mean those rights granted by God. The rights which granted by kings or legislative assemblies can be withdrawn as easily as they are conferred, but no individual and no institution has the authority to withdraw the rights conferred by God. In the Muslims holy book "Quran" God has mentioned mankind as "We have certainly honored the children of Adam" Isra70. and also, Muslim people believe that God has create them as a free creature and gave them knowledge as well as gave them a responsible to do not violate each other's right and to live with peace and brotherhood. As obvious in this text, that in the time before the existence of Islam religion there is restriction of the human right by the kings and ruler, but after the existence of Islam and its prophet "Muhammed" as a social reformer, to give a message of equality and brotherhood which granted by God, hereby this period considered as a revolutionary in human thinking.

Muslims believe that the rights which mentioned in the Holly Quran are workable and sufficient for human beings, that's whys some Muslims don't believe in the new modern human rights, because they think these rights which provided by God are more fair and useable as well reliable, which are not provided the by a king or any institutions. Many scholars have been working in the area of Islamic perspective of human rights and human rights before Islam. For example; Salma (2009) in her book has mentioned that Muslim believes tradition rights provided in Holy Quran and Prophetic traditions. Also Dacey and Koproske (2008) point out to on Islamic states constitutions on the human rights. Lastly Kim, Aasen and Ebadi (2003) in their text talked about human rights before the existence of the Islam.

Nowadays, the Islamic perspective of Human Rights could be different between different Islamic states but this is not meaning there are different Islamic perspectives. This perspective could be different because of the political matters. So, when it comes to political matter human rights also could be used by a state as a political tool. For an example in Saudi Arabia human right have a different perspective; human rights in Saudi Arabia are intended to be based on the Hanbali Islamic religious laws under absolute rule of the Saudi royal family. US department of state, Bureau of democracy (2008). Saudi Arabia has a "Counter-Radicalization Program" which they also published a report about. The title of report is Initiatives and Actions to Combat Terrorism (2015). The purpose of which is to "combat the spread and appeal of extremist ideologies among the general populous" and to "instill the true values of the Islamic faith, such as tolerance and moderation." This "tolerance and moderation" has been called into question by The Baltimore Sun (2015), based on the reports from Amnesty International regarding Raif Badawi. The very strict regime ruling the Kingdom of Saudi Arabia is consistently ranking among the "Worst of the Worst (2010) " in Freedom House's annual survey of political and civil rights.

Conclusion

As we observed, there is a long historical evaluation sketch of international law, but as understood, it has not been influential since it was implemented after World War I and World War II when many detained soldiers were killed. Because states were not following these laws at that time. Despite of tardiness of those covenants, it assisted the promotion of the human rights. It is true that international law has been developed through past five decades, and granted the life of many individuals after being recognized internationally, but a question is coming into our minds when it comes to implementation; has international law been implemented properly elsewhere, or does it globalize? Concentrating this law, it is not true about Iraq, Syria and Turkey, because obviously there is a violation of the international law. It proves that, the international laws are not working effectively everywhere.

Those states which are member of one of the human right treaties should make some changes in its domestic law in order to comply with the international law, in case of detainees not to be subjected to inhuman treatments or being tortured. But what is important to be available in the international law treaties is the existence of some restrict laws to prevent states not to violate or restrict the individual right.

International law in spite of protecting the individual rights, also it can be used as an excellent instrument in the creation of political relations among states. But states are careless about individual because of the diplomatic relations, e.g. when an individual of a state will be detained by another state, the states refrain to take any action against the second state just because of the diplomatic relations. Here, we could say the role of international organization are more proactive than a single state.

It is de-facto that sometimes international community together with international law will solve matters such as immigration crises, which NGOs could be help full in the term of humanitarian work, which will lead to promotion and protection of human rights. Moreover, when a state fails to respect human rights, international society has a responsibility to take whatever action is necessary to protect the rights of those threatened by tyrannical and illegitimate governments. The increasing number of instances in which human rights are cited as a justification for intervention is said to provide evidence of this new order.

As a final conclusion, we could mention that the United Nation has been failed when it comes to the protection of human rights in the World. There is a fact that the United Nation declared the United Nations human rights declaration and it was an important event in the World' history and it gives a hope to people about the human rights and the World peace. But, the United Nation has been failed when we look at the history of the World. Especially, Bosnian war, Bosnian massacre, fall of Srebrenica and Rwanda genocide are few examples of the failure of the United Nation in the area of human rights when it comes to history. If we look at today' World we can also see the tragedies ongoing in the Palestine and Syria. These current problems cannot be solved due to the structural problem of the United Nation. This is because of the "my interests come first" approach of five permanent countries which have veto rights. That is understandable that countries take their interest first but in a global organization, such the United Nation is blocking the solutions. That is why the United Nation has a structural problem when it comes to solutions. Lastly, if we look at the Islamic perspective of the human rights, we could say that the Islamic perspective and the United Nation perspective are different but when it comes to basic sense of the human rights, there is no problem with designating terms of human rights in the basic sense, but there are problems in implementing it. So, the problem is in the implementing part. For the World peace and the human rights, the implementing of the human rights should be regulated.

References

- Bouvier, A. (1992). *Protection of the environment in time of armed conflict*. Geneva: International Committee of the Red Cross. Retrieved Feb 12, 2015, from: <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/statement/5cjkknj.htm>
- Cranston, W. M. (1973). *What are human rights?* London: The Bodley Head Ltd.
- Dacey, A., & Koproske, C. *Islam and Human Rights: Defending Universality at the United Nations*. Retrieved Feb 15, 2015, from. Center for Inquiry: https://www.centerforinquiry.net/uploads/attachments/ISLAM_AND_HUMAN_RIGHTS.pdf
- Dağlı, İ. (2004). *International policy fellowship*. Retrieved Dec 10, 2004, from: Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu - İnsan Hakları ve Uluslararası Sistem: <http://www.policy.hu/dagi/leftmenu/files/BursaSeminar.pdf>
- Dal, T. (2015) *Academia*. Retrieved Mar 20, 2015 from www.academia.edu: https://www.academia.edu/20229583/ULUSLARASI_%C4%B0L%C4%B0%C5%9E_K%C4%B0LER_DERS_NOTLARI
- Danchin, P. (2015). Columbia University. Retrieved Feb 15, 2015, from Columbia Edu: http://ccnmtl.columbia.edu/projects/mmt/udhr/udhr_general/introduction_preamble_clauses_1_5_2.html
- Diez, T., Bode, I., & Da Costa, A. F. (2011). *Key concepts in international relations*. London: Sage.
- Evans, T. (2005, August). *International human rights law as power/knowledge*. *Human Rights Quarterly*, 1046-1068.
- Forsythe, D. P. (2012). *Human rights in international relations*. Cambridge University Press.
- Freedom House. (2015). Retrieved Feb 26, 2015, from Worst of the Worst (2010): The World's Most Repressive Societies: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Worst%20of%20the%20Worst%202010.pdf
- General Assembly, U. N. (1948). *Universal declaration of human rights*. UN General Assembly.
- Güleç, M. G. (2012). *Tuiç Akademi*. Retrieved Apr 10, 2012, from Tuiç Akademi: <http://www.tuicakademi.org/uluslararasi-iliskilerin-anlami-ve-birey-insan-haklari-insani-hukuk-ve-insani-savas/>
- Jayyusi, S. K. (2009). *Human rights in Arab thought: A reader*. New York: I.B Tauris & Co Ltd.
- Kemp, G. (2008). *Individual criminal liability for the international crime of aggression*. Stellenbosch, Retrieved Feb 12, 2015, from: https://scholar.sun.ac.za/bitstream/handle/10019.1/1494/kemp_individual_2008.pdf?sequence=1.

- Kim, U., Aasen, H. S., & Ebadi, S. (2003). *Democracy, Human Rights and Islam in Modern Iran: Psychological, Social, and Cultural Perspectives*. Norway: Fagbokforlaget.
- Kıran, A. (2008). Milletler cemiyeti ve önlenemeyen savaş. *GAU J. Soc. & Appl. Sci* 3 (6), 19- 36. (2018). Retrieved Sep 16, 2018, from: http://www.gau.edu.tr/PDF-Files/JASA_03_06_PDF/JASA_003_06_03_Kiran.pdf.
- Lauterpacht, H. (1950). *International law and Human Rights*. London: Stevens & Sons Limited.
- Merry, S. E. (2016). Anthropology and International Law. *Annual Review of Anthropology*, 99-116.
- Robertson, G. (2006). *Crimes against humanity: The struggle for global justice*. New York: The New Press.
- Saudi Embassy. (2015). Retrieved Feb 15, 2015, from: Kingdom of Saudi Arabia. "Initiatives and Actions to Combat Terrorism: <http://www.saudiembassy.net/files/PDF/Reports/Counterterrorism.pdf>
- Symonides, J. (2000). *Human Rights: Concept and Standards*. Cornwall.: MPG Books LTD. The Baltimore Sun. (2015). Retrieved Feb 15, 2015, from The Baltimore Sun: <http://www.baltimoresun.com/news/opinion/oped/bs-ed-saudi-arabia-20150114-story.html>
- U.S. Department of State. (2015). Retrieved Feb 12, 2015, from: <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2004/>
- United Nations. (2006). *FQA on A Human Rights-Based Approach to Development Cooperation*. New York and Geneva.: United Nations.
-

Perception Patterns: The Case of Armenia and Azerbaijan The Missing Component of the Security Dilemma Concept

Algılama Kalıpları: Ermenistan ve Azerbaycan Vakası

Güvenlik İkilemi Konseptinin Eksik Bileşeni

İlhami Binali DEĞİRMENCİOĞLU*

Abstract

This article seeks to contribute to the security dilemma concept by exploring ideational components of its mechanism. To achieve this goal, it focuses on the effects of the formative events on the cultural products, motivational dynamics (fear, hatred, and enmity), and identity formation by conducting a case study. The article examines the construction of anarchy by employing a constructivist approach, which was regarded as the source of ‘uncertainty’ driving to the security dilemma by the realist mainstream. It demonstrates that the ‘perception patterns,’ which is the result of the accumulation of the past lessons, play a key role in recognition of other actors’ intent and construction of anarchy and offers a more explanatory concept.

Keywords: Security Dilemma, Past Lessons, Fear, Hatred, Enmity, Identity Formation, Threat Construction.

Öz

Bu makale, Güvenlik İkilemi konseptinin işleyiş mekanizmasının düşünsel faktörleri araştırarak söz konusu konseptin geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu maksatla, toplum hayatını şekillendirici tarihsel olayların kültürel araçlar, yönlendirici dinamikler (korku, nefret ve düşmanlık) ve toplumsal kimlik oluşumuna etkilerine vaka analizi yöntemi ile odaklanmaktadır. Realist akımın, Güvenlik İkileminin sebebi olarak gördüğü ‘emin olamama-belirsizlik’ durumunun kaynağı olan anarşinin oluşmasını konstrüktivist yaklaşımla irdeleyen makale, geçmiş olaylardan alınan derslerin zaman içerisinde birikmesi sonucu oluşan ‘algı kalıplarının,’ diğer aktörlerin niyetlerinin belirlenmesinde ve anarşinin oluşmasında anahtar bir rol oynadığını ortaya koyarak Güvenlik İkilemi mekanizmasının işleyişini daha iyi açıklayabilecek bir konsept sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik İkilemi, Tecrübeler, Korku, Nefret, Düşmanlık, Kimlik Oluşumu, Tehdit Algılama.

Introduction

The security dilemma is a central theme of security studies and is also an important aspect in the examination of threat construction and alliance formation. Although many scholars have extensively studied the security dilemma, we cannot say that its mechanisms have been fully explored.

Scholars have examined its motives (anarchy, uncertainty, fears about each other’s intentions, and power accumulation) and outcomes (insecurity spiral, conflict, alliance formation, war). However, they usually fail to explore the causal and constitutive relations between these driving factors. Most studies examine the material aspects of the security dilemma; comparatively, little effort has been devoted to studying its ideational aspects. This approach has prevented us from developing a more thoroughly explanatory concept.

Jervis (1976, p.62) specified ‘the anarchic context of international relations’ as the ‘heart of the security dilemma’ and underlined the role of mutual beliefs in the perception of threat.¹ Many successive scholars have pointed to ‘uncertainty,’ ‘fear of being exploited’ and ‘power aggregation’ as the primary basis of a security dilemma. However, they also fail to explain the construction/development of anarchy, beliefs, and fears. Moreover, they do not provide insight into the source of the state’s motives and the rationale behind the classification of states as ‘security seeker’ or ‘greedy.’

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, binalidegirmencioğlu@beykent.edu.tr

In this context, the realist approaches depict a world where states do not consider unit-level characteristics and regional dynamics. They assume that states are operating in a vacuum with no past interactions, and neglect the formation of collective memory, culture, beliefs, and identities. However, it is apparent that each state has a personality defined by various attributed labels, as well as preconceived impressions of other states. Therefore, we cannot argue that there simply exists an ‘uncertainty,’ and any changes in material capacity or action will automatically trigger a security dilemma. By considering Wendt’s argument that ‘anarchy is what states make of it,’ focus should be placed on analyzing the construction of anarchy, beliefs, and knowledge to identify and define the missing component of the concept.

The process behind the identification of ideational factors needs to investigate the effects of past lessons on the formation of a state’s culture, identity, and motivational dynamics (fear, hatred, and enmity). This study assumes that past experiences impact the development of the cultural products that shape motivational dynamics and identities (enmity/amity, fear, and hatred). The interplay of these factors then generates patterns of ‘standard reasoning’ that are employed to interpret the behavior of other societies/groups. The study suggests that each society and state have these pre-constructed ‘sets of knowledge’ called ‘perception patterns,’ which play a decisive role in the formation of a security dilemma. Exploring it as a new component of the operational mechanism opens new avenues to advance present concepts and research on threat construction as well as securitization.

Method/Research Design

To identify the construction of the perception patterns and their roles in the formation of the security dilemma, I will employ a case study method and analyze the derived data through Qualitative Content Analysis and Objective Hermeneutics. This study’s research question aligns with the research goal, asking how to affect past lessons the threat perception. Since the trigger of security dilemma is the sense of threat arising, according to the realist understanding, from the material factors, this research question fits my purpose that seeks to identify the role of ideational factors in the threat construction. In this regard, this study will strive to shed light on the causal and constitutive links among past lessons, motivational dynamics (fear, hatred, and enmity) and identity formation. The article will be developed according to the following steps:

In the first part of this section, the article will briefly study the existing literature on the security dilemma and past lessons (learning from history) before proceeding to the case study. In the second part of this section, I will conduct an exploratory case study by examining formative events which affected Armenian and Azerbaijani societies throughout the last century. The case study aims to derive insights by employing in-depth analysis that will constitute empirical evidence for the explanation of the perception patterns and their role in the formation of the security dilemma. During the analysis phase, I will also examine the speeches of the prominent elites and use data derived from several interviews as well as surveys by performing the content analysis to increase the reliability of research.

In the third section (findings), the implications of these past lessons derived from the formative events will be interpreted with the help of insights derived from constructivist research to demonstrate the effects of the past lessons on identity formation and motivational dynamics.

In the final section (discussion), the study will define the causal and constitutive mechanism of the security dilemma and suggest an explanatory concept for the operating mechanism of the security dilemma.

The Historical Progress of The Security Dilemma Concept

In broad terms, the security dilemma is a concern for an actor's own security. Different scholars refer to various descriptions and aspects of it as explained below:

Herz (1951, p.157), who first coined the term 'security dilemma,' claims uncertainty and anxiety as to his neighbors' intentions as the source of a security dilemma. Herz asserted that the instinct of self-preservation fostered by uncertainty leads states to accumulate more power.

Butterfield's work (1951, pp.19-22) contains six propositions about security dilemma: a. its ultimate source is fear, which is derived from the 'universal sin of humanity,' b. it requires uncertainty over others' intentions, c. it is unintentional in origin, d. it produces tragic results, e. it can be exacerbated by psychological factors, and f. it is the fundamental cause of all human conflicts.

Jervis (1976) defines the security dilemma as follows: 'The heart of the security dilemma argument is that an increase in one state's security can make others less secure, not because of misperceptions or imaged hostility, but because of the anarchic context of international relations.'

According to Jervis (1976, pp. 62-76; 1978, pp. 172, 211-213), the source of the security dilemma is the anarchical structure of international politics (the fear of being exploited). According to him, the offense-defense balance and differentiation determine the magnitude and nature of a security dilemma. In this sense, Jervis (1976, p.76) describes the security dilemma as 'a spiral model' that arises from the competition for more security. The most fundamental contribution of Jervis is that he considers both material factors and perceptual factors as the drivers of a security dilemma.

Glasser (1997) examines some critique raised against Jervis's concepts and states that the greedy-states criticism should be taken into account for refinement of the concept.

Adler and Barnett (1998b) argue that the existence of a security community in a region prevents the formation of a security dilemma due to the formation of a collective identity and shared security interests.

Mitzen (2006, p.342) relates the security dilemma to ontological security needs and explains the effects of identity on the construction of a security dilemma. According to Mitzen (2006, p.343), realists fail to show the effects of identity on conflicts, since they cannot recognize the socially constructed dimension of identity.

Tang (2009) attempts to promote a more rigorous definition of the security dilemma and points out anarchy, lack of malign intentions, and power accumulation as the three essential aspects of a genuine security dilemma. Tang (2009, p.622, 623) also suggests that scholars should conduct further research on the role of fear and analogical reasoning in the construction of a security dilemma.

Wendt (1999, p. 261, 281) argues that the domestic/regional/systemic culture of anarchy plays a determinant role in the perception of other's intentions and the construction of a security dilemma. He (1999, p. 247, 250) calls these structures Hobbesian, Lockean, and Kantian cultures of anarchy respectively. According to him (1999, p.269), a Hobbesian situation, where states sense aggressive intention, is prone to compel states 'to engage in the deep revisionist behavior.'ⁱⁱⁱ Based on Wendt's concept, Table 1 below shows that the regional and systemic cultures of anarchy and the dominant security paradigm are the key factors in the formation of a security dilemma and perception of others' intentions. As can be inferred from the table, a Hobbesian culture tends to create the necessary conditions for the prevalence of the security

dilemma, while a matured Lockean and Kantian culture restrains the generation of such conditions and has the potential to prevent the formation of a profound and lasting security dilemma.

Table 1: The Relationship between Culture and Security Dilemma, Source: Wendt, 1999

Culture of Anarchy	Hobbesian	Lockean	Kantian
Security Dynamics/ Constructed Belief	Enmity, fear, and hatred	Mistrust and caution	Trust and cooperation
Security Paradigm	Self-help	Other-help	Common-help
Interpretation of other's intention by	Worst Case	Common sense	The rule of law

Past Lessons and Effects on Culture, Dynamics, and Identities

As Houghton (1996, p.545) rightly puts forth, drawing on experience is commonly used by humans to comprehend present problems. This phenomenon is known as ‘learning from history’ in international politics (Khong, 1992, p.6). Individuals use specific cognitive shortcuts and schemata to facilitate comprehension of the developments affecting them. Individuals use them as a comparison vehicle to make correct decisions. Once schemata are constructed in mind, it is hard to erase even in the face of contradicting evidence (Khong, 1992, p.223). Like individuals, societies also are prone to refer and internalize collective schemata and analogies generated from past lessons. They persevere them even in the face of disconfirming evidence (Reiter, 1996, p.30, 31).

Reiter (1996, p.1, 35) and Levy (1994, p.279) argue that past lessons and inferences from experience are the most determinant factors shaping international political actions and rhetoric since past lessons directly affect the belief systems of politicians and polity. How do policymakers use past experiences? Khong (1992, p.34, 35) articulates that they have ‘a repertoire of analogies.’ When policymakers face a problem, they turn to the repertoire of analogies and use the most fitting analogy that presents superficial similarities to the current problem. In this regard, politicians tend to attach great importance to the similarities and neglect to recognize the objective nature of certain situations, since their belief systems are manipulated by cognitive biases.ⁱⁱⁱ These cognitive biases are the primary causes of threat misperception by leaders since they distort the logical interpretation of the environment (Larson, 1985, p.53). Over the years, the inferences (sometimes false views) have acquired the power of myth, which generate implications for the conduct of the contemporary state foreign policies and perception of others (Hunter, 2006, p.14). Thus, we can conclude that myths, analogies, and schemata constitute the basis for the other cultural products and motivational dynamics.

Negative past lessons accumulate throughout years and serve in the construction of the conflicting cultures and identities, since actors generate non-compatible values and belief systems that determine their motivational dynamics and interests thus they affect the exercise of national foreign policy (Faure, 2009, p.507; Katzenstein, 1996, p.2; Sampson, 1987, p.384). On the contrary, positive past lessons pave the way for the generation of the similar cultural products that enable the prevalence of a cooperative security paradigm reducing states’ motivation for power maximization as well as it drives them to form a collective identity (Kupchan, 2010, p.65).^{iv} Culture also plays a key role in the formation of the type of decision-making unit in a state (Crawford, 2000, p.139). Some cultures tend to generate a ‘predominant

decision maker,' whereas other cultures tend to generate a 'single-group decision maker' (Sampson, 1987, p.404). Therefore, culture affects in many ways the foreign policymaking.

Wendt (1999, p.141, 246, 274) claims that culture creates causal and constitutive effects on the formation of a state's various identities. Analysis of the culture of anarchy provides us with a new and beneficial angle of approach. The keystone of this analysis is the addition of structures classified by dominant role identity (such as enemy, rival, and friend). The prevailing culture of anarchy defines the context of the interplay among actors in a political system because it gives meaning to their beliefs, power, and interests.

Case Study

Considering the assumptions of Khong and Reiter on the past lessons as well as Wendt's conceptualization of identity, this study seeks to explore the effects of the successive formative events on the construction of motivational dynamics and identities. Thus, I expect to identify linkages leading to a security dilemma. In this regard, the article will examine Armenian and Azerbaijanian past interplays with a focus on the formative events and their effects.

The investigation of the interplay between Armenia and Azerbaijan offers many advantages. First, the region is and was an arena of imperial/Great Powers clashes which created sensitiveness to the past events and unique linkages between small states and Great Powers; second, the region and people are culturally sensitive and emotional, thus, this peculiarity seems promising to explore the effects of the past lessons on the fear, hatred and enmity construction; third, the South Caucasus nations are still in an evolving process they form new identities or change their identities; finally, the existence of the Nagorno-Karabakh Conflict functions such as mirror that reflects visibly the contradicting motivational dynamics and identities.

In the next part, I will review the main literature on the formative events and underline only their major effects due to the space limitation.

Formative events

1877-78 Ottoman-Russo war (ignite)

This event made an enormous impact on the life of ordinary people. The consequences of this war shaped the course of the following events.

1894-6 Uprisings (flare up). The riots and uprisings continued in a chain of events that lasted for two years in different places (Dadrian, 1995, p.156). The figure of exterminated people varies between 50,000 and 300,000 Armenians (Melson, 1982, p.489).

1905 Crisis and 1905-7 'Tatar -Armenian War' (spill out)

The oil boom that began in the mid-19th century in Baku caused social fragmentation due to the uneven distribution of wealth. The simmering antagonism between the two communities turned into full-scale fighting.

1915 Incidents (burn)

The rapid advance of Russian troops on the eastern front excited some radical Armenians, and they initiated a general uprising throughout Eastern Anatolia in January 1915 (Van der Leeuw, 1998, p.91). Under these circumstances, the Ottoman government decided to deport the Armenian population living in Eastern Anatolia into other provinces of the Empire to secure the rear area of the army. However, the implementation of the executive order of the Ottoman government was problematic.

Sovietization (suppression of nationalism)

Both nations experienced a short period of independence between 1918 and 1920. The Red Army had gradually invaded Azerbaijan and Armenia between April and December 1920 respectively (Kazemzadeh, 1951, p.285).

The Disintegration of the Soviet Union (revitalization of the nation-state)

The disintegration of the Soviets in 1991 created many economic, social, and political problems. The political environment in the Caucasus was similar to the political atmosphere in 1917 (Forsyth, 2013, p.647).

Nagorno Karabakh (awakening of a suppressed conflict)

After the collapse of the Soviets, frequent clashes between the two ethnicities intensified, and the mutual hatred reached a critical mass that led to a full-fledged war. According to various reports, the death toll varies between 15,000 and 25,000 people and even as high as 50,000. The number of Armenian displaced persons (DPs) is estimated at 345,000 while the number of Azerbaijani displaced persons is estimated at 732,000.

Sumgait pogrom (renewal of atrocities)

The inter-communal violence flared up on February 27, 1988, in Sumgait. The result was terrifying. The number of murdered Armenians and Azeris was 26 and six respectively (Altstadt, 1992, p.197; Van der Leeuw, 2000, p.156).

Khojaly pogrom (revenge)

On February 26, 1992, the Armenian Forces attacked Khojaly, a small town on the road between Stepanakert and Agdam. The Azeri population (most of them women, children, and elderly), were tortured and slaughtered. The number of murdered civilians is estimated as high as one thousand.

Isolation (deepening of hatred)

As it happened during the period between the end of WWI and the Soviet occupation in 1920, once again, Armenia was faced with isolation in the region imposed by Azerbaijan and Turkey.

Derived lessons from the formative events

In the following paragraphs, the effects of these formative events will be summarized:

The consequences of 1877-78 Turko-Russo war shaped the course of the following events. Millions of people were forced to emigrate. Enormous migrations caused many social and economic problems. Thus, it negatively affected the collective memory of the Turks, who experienced dislocations and severe suffering (Bloxham, 2005, p.47). As Van Gorder (2006, p.186) underlined, 'the 1878 Berlin Treaty fueled such resentment and animosity toward Armenians, in such a way that its net effect was negative.' Turks and Muslims started to see Armenians as traitors and spies of the external powers.

The pogroms of 1894-6 affirmed the discontent initiated by the Ottoman-Russo War from 1877 to 78. The pogroms of 1894-6 swelled the scratch into a wound among ethnicities in Eastern Anatolia. The exodus of Armenians from Eastern Anatolia towards the Caucasus and Turks from the Caucasus towards Eastern Anatolia deteriorated Muslim-Armenian relations in both regions (Arkun, 2005, p.68). As a result, the existing tension paved the way for the conduct of new pogroms that reinforced hostile feelings.

The 1905-7 Tatar (Azeris) -Armenian War deepened the enmity between the two groups by shaping the national consciousness.^v Therefore, it also served to strengthen Armenian and Azeri nationalism and incited the idea of self-determination in the minds of the people. This event served to evolve the 75 years-old antagonisms stemming from discrimination^{vi} and social tension into a deadly conflict through de-legitimization of the other group.

The paramount moment and most important formative event were the serial pogroms that occurred in 1915. Turks perceived Armenians' insurgent activities as 'the fifth column' operation that turned existing animosity into hatred and led to mass killings. Today, the deportation and its consequences function as a 'chosen trauma' and a myth that symbolizes the victimhood of the Armenian nation. Such a strong myth and symbol complex paralyzed the collective psyche of the Armenian people and made Armenians' enmity irreversible (Libaridian, 2004, p.202). Armenians constructed a belief of insecurities while Turks created a 'disloyal society' image for Armenians.

Towards the end of the Soviets, the Soviet suppression operations such as 'Black January' and 'Operation Ring' stimulated the same dynamics of identities as did the 1905 clashes. The collapse of the Soviet Union had a similar impact on Azeris as the Tatar-Armenian War by awakening once again the national feelings of Azeris (Swietochowski, 1995, p.194).

During the escalation period of the Conflict over Nagorno Karabakh, many atrocities took place. Hovannisian (1994, p.242) relates the cause of these atrocities to their interracial or inter-religious aspect. For example, Sumgait pogrom served to 'harden each side's disposition' and further escalated the conflict in the upcoming days. Armenian elites presented it as a renewed 'Pan-Turkish threat to the whole nation.' It reinforced the analogy of 'cruel Turks' through the juxtaposition of Azerbaijan with Ottoman Turkey in the Armenian collective minds (Kurkchian, 2005, p.154).

On the other hand, the impact of Khojaly was tremendous on the Azeri population residing in the other parts of Karabakh; it initiated an Azeri exodus towards the east that completed ethnic cleansing of the area (Cornell, 2001, p.95). The date of the atrocity coincided with the date of the Sumgait pogrom. According to De Waal (2003, p.171), the Khojaly massacre intimidates the Azeri population in Karabakh.^{vii} These atrocities led to the ultimate form of hatred and revitalized old enmities. They and consequent exoduses (ethnic cleansing of territories) fostered the construction of a strong enemy role identities and conservative type identities.

During the war, elites used old symbols and myths to mobilize their nations and fueled the discourse of danger. They sought to create new myths and symbols such as the Sumgait^{viii} and Khojaly^{ix} pogroms. For example, Azeri elites intentionally called the pogrom of Khojaly as 'genocide' to accelerate the formation of the Azeri national consciousness and mobilize the dormant Azeri masses. These efforts by the elites turned the Sumgait and Khojaly pogroms into new myths that were symbolized by Karabakh. Accordingly, those myths facilitated the de-legitimization of both societies that enabled the continuation of the clashes of 1918-20 through reformulation of the existing animosity (Hovannisian, 1994, p.244).

The isolation of Armenia by Azerbaijan reminded Armenians once again of the vivid experiences of 1915 (Hovannisian, 1994, p.242) and affirmed their negative feelings towards Turks and Azeris. As a result, the isolation of Armenia has served to augment the existing hatred and enmity between the two states and constitutes a formidable obstacle to regional cooperation.

We can best define the present situation as a stalemate and an intractable conflict (Forsyth, 2013, p.652), since neither side is willing to compromise (Walker, 2000, p.179). The

violation of the ceasefire increases the death toll on the line of contact and deepens the hatred and enmity between the two societies.

As explained, societies and elites used the derived lessons from these formative events to produce new cultural products to shape the motivational dynamics and identities, which will be analyzed in the next section.

Findings

Construction of the Motivational Dynamics

The case study revealed that both states are operating like cognitive actors, and they learn from the past lessons. The politicians and elites, who were influenced by past incidents, played a non-negligible role in nurturing the enmity, fear, and hatred between the two nations. Many politicians regularly refer to past events and use them as analogies to interpret present-day events. Consequently, past lessons play a paramount role in the construction of their subjective security interests and exercise of foreign policy (Mirzoyan, 2010, p.14).

As underlined before, the most crucial analogy used by Armenians to interpret the present-day developments is the tragic events of 1915. The other relevant analogy is Pan-Turkism. ^x Both analogies constitute analogical reasoning for the Armenian politicians to interpret the contemporary relations with Turkey and Azerbaijan.

The contagious ideas of politicians also affected the masses through narratives, textbooks, newspapers, and ceremonies. In this regard, the narratives of 1915 are decidedly different in both societies. Each society uses a biased version of the events and portrays themselves as the victim and creates negative stereotypes concerning the other society (De Waal, 2003, p.274). These biases, past traumas, fear, hatred, and enmity are transferred from one generation to another generation through the cultural products used in the education and socialization of children (Goldstein and Keohane, 1993, p.6).

Authors from both sides published books serving in the cultivation of fear, hatred, and enmity.^{xi} The memories of the past have also been kept fresh through monuments, sculpture, painting, drama, and poetry. Armenians endeavored to transfer their connection with Eastern Turkey to the next generations by naming the villages, city quarters, and districts in Armenia after places of antiquity in Eastern Turkey (Dudwick, 1997, p.482; Hovannisian, 1994, p.251).

The findings of media monitoring conducted in Armenia and Azerbaijan during three months in 2008-2009 revealed many stereotypes used in both countries. Armenian media describe Azeris with stereotypes such as ‘vandals,’ ‘barbarians,’ ‘impudent,’ ‘dishonorable,’ ‘rough-mannered people,’ ‘murders,’ and ‘genocidal.’ Armenians label Azeris as the ancient enemy and executor of anti-Armenian policies (Doc-1, 2009, 28, 31, 92).^{xii} In the same manner, Azerbaijani media use clichés like ‘Armenian brutalities/Armenian barbarities,’ ‘Armenian band/bandit groups,’ and ‘Armenian terrorists.’ On the other hand, they describe themselves as ‘victim of aggression’ (Doc-1, 2009, 36). The above-mentioned public discourses cultivated the following motivational dynamics:

Fear dynamic

Suny (2000, p.140) suggests investigating the fears of states to understand their threat construction. In this regard, scholars explain fear as ‘combined physiological and psychological reactions programmed to maximize the probability of surviving in dangerous situations in the most beneficial way’ (Bar-Tal, 2001, p.603). According to Wendt (1999, p.132), it is a ‘socially constructed’ phenomenon.

The most significant side effect of fear on society is its ‘freezing of beliefs.’ Societies exposed to prolonged fear fail to entertain alternative ideas and become ‘politically blind’ and unable to generate novel solutions. The collective fear orientation of society diminishes its ability to interpret cues and information appropriately and leads to an environment where mistrust and the de-legitimization of others prevails.

A major Armenian collective fear is the recurrence of mass massacres. After conducting interviews with some members of the Diaspora, Anderson (2000, p.38) concludes that ‘the genocide is important because the events in Azerbaijan and Nagorno-Karabakh arouse fear in Armenians that the events of 1915 could be repeated.’ De Waal (2003, p.78) also underlines the decisive role of the tragic events of 1915 in fear construction. He quoted from Lyudmila Harutiunian, a well-known Armenian sociologist, the following interesting passage: ‘Fear of being destroyed, and destroyed not as a person, not individually, but destroyed as a nation, fear of genocide, is in every Armenian. It is impossible to remove it.’

The second driver of the collective fear is the sense of vulnerability and siege mentality. The betrayal of the Great Powers and present isolation led the Armenians to construct such a mentality. Armenians collectively believe that they are alone in the region and the Turks are looking for an opportunity to wipe them out. A high-level OSCE diplomat defined this fear of the Armenians as follows (Interview, 2014):

Their fear is that if they give up some territories, then they would lose their defensive positions that they have been creating for years. Then they would be at the mercy of states that would guarantee their security. Moreover, they are not sure that these states can really fulfill their promises. So, in the minds of Armenians, they should be able to protect themselves by themselves basically. And then comes some form of alliance.

The analogy of Pan-Turkism constitutes another source of the fear of extinction that was disseminated among Armenians. Hovannisian (1994, p.251) explains that fear as follows:

Most of the Armenian population saw in the Turkish strategy the logical continuation of the long-term policy to keep Armenia helpless and vulnerable and perhaps, at the convenient moment, to seize upon an excuse to eliminate the little that is left of historic Armenia.

Armenian elites exploit the existing animosity towards Turkey to amplify fear of extermination as a mean of gaining public support. The collective fear orientation is a useful tool in their hand.

As for Azerbaijan, the most significant fear is the return to Russian domination. Like the Armenians, Azerbaijani society also feels that their independence is vulnerable (De Waal, 2003, p.97). The politicians and scholars frequently remind the population of the experiences of the first republic which was annexed by Soviets. The other significant fear is the multi-ethnic structure of the Azerbaijani society and weak corporate identity. In this context, the Nagorno-Karabakh Conflict inflicts the fear of breaking up the fragile state (type identity). The Russian manipulation of the Lezghin minority in 1993 was proof of the fear of Azerbaijani politicians.

Hate dynamic

Hatred is also an essential factor in the construction of threat since it incites aggressive intentions. It arouses extreme negative feelings leading to the de-legitimization of other societies. According to Bar-Tal (2001), the de-legitimization process is justified by creating stereotypes and putting the opponent into a position where the opponent is regarded as not human (Halperin, 2008, p.732; Herrmann, 1988, p. 185; Orena and Bar-Tal, 2007, p.112).

Hatred is different from anger and fear. A person or group may be alarmed by fear, which will inspire them to take measures to overcome it. However, such measures are not

enough to cope with hate; those who actively hate will wish to harm the person or group (Halperin, 2008, p.729).

The study of Halperin (2008, p.719) offers some insights to understanding specific characteristics and features of 'group-based hatred.' In this regard, hatred is constructed through a cognitive process in which ideological, moral, and cultural differences are heightened, and this leads to the generation of negative feelings towards the out-group. Hence, the exploitation of the relevant myth-symbol complexes reinforces negative feelings between the two groups, and this paves the way for the emergence of deep-seated hatred (Kaufman, 2001, p.11, 12). The resulting narratives are passed down the generations, consequently serving to construct and perpetuate enmity (Volkan, 1999, p.30). The similar process occurred after the independence and led Armenians to think that historical discourse continues unchanged (Anderson, 2000, p.29; Barseghyan, 2004, p.14). Papazian (2001, p.79) elaborates the role of hatred in the construction of enmity as in the followings:

The deep-seated hatred emanated from the Armenian memory of being victims of Turkish and Azeri resentment, persecution, and massacres. The presence of this hatred and the determination not to be vulnerable to such humiliations produced bullish Armenian behavior and increased the level of violence.

The contemporary discourses held in Armenia disclose the hatred towards Turkey. Johnson explains his experiences on Armenians made during his extended stay in Yerevan in 1995. He (2000, p.160) points out that the 'collectively self-serving interpretation' of the past events by Armenians rests on the deep hatred towards the Turks. He (2000, p.161) articulates that they relate all evil things to the Turks. According to them, establishing any relationship with Turkey is treasonous. The following paragraph derived from his book perfectly depicts the mentality of the Armenians and their social construction of the hostility:

Most said they could not stand to hear the Turkish language. They hate them with all of their souls. They now say that even an official apology by Turkey will not settle the account. Most I met say they are in favor of their government's recent open trade policy with the Turks- "We have to eat" but would rather have nothing to do with a Turk personally.

Many Armenian elites strived to reinforce the negative perception towards Turks. According to them, 'the patriotism of Armenians is the love of Russians and hatred of Turks' (cited in Ishkhanian, 1991, p.5). The selected part of the speech made by Gerard Libaridian, the national security adviser to President Ter-Petrosian, at the Second Congress of the Armenian National Movement in 1990 explicitly underlines the efforts and motives of the elites and Diaspora to promote fear and hatred (cited in Libaridian, 1991, p.160, 161,162):

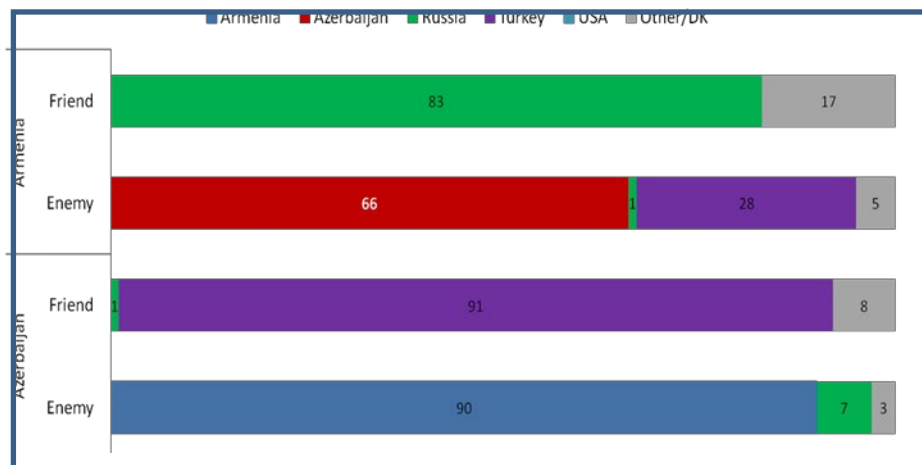
... Both in Armenia and in the diaspora, participation in that fear and hatred came to replace participation in collective thinking and decision-making. Reactions were confused with principles; promoters of fear and hatred became the strategists and perpetuated the collective paralysis... Did a strategy of liberation based on anti-Turkism and anti-communism, on fear of Pan-Turkism and hatred of the Turk, cause the return of an inch of Western Armenian territory or bring us any closer to Turkish recognition of the Genocide?

The past orientation and siege mentality of the Armenian society lead them to accumulate hatred against Turks and Azeris. For Armenians, 'Turk' (i.e., Azeri) conjures up ideas of 'the invader, the killer, and the denier.' Therefore, an Armenian is inclined to hate Turks and those who are in relations with Turks.

For Azeris, on the other hand, Armenians are the number one agent of Imperial and Soviet Russia, who relinquished their sovereignty in 1828 and 1920 (Kaufman, 2001, p.56). They label Armenians with the following stereotypes: 'troublemaker, slanderer, and terrorist' to express their hatred (Libaridian, 2005, p.4). The prevalence of these expressions in the daily discourse of both societies can be considered tell-tale signs of simmering hatred.

Enmity Dynamic

Societies inherently tend to categorize each other in relation to their past interactions, culture, and identity. Thus, they use labels (stereotypes) such as ‘barbarians,’ ‘infidels,’ ‘torturer’ to define other societies and legitimize their hostile actions (Orena and Bar-Tal, 2007, p.114; Wendt, 1999, p.261). Soon, the enemy image of another group becomes a part of public discourse and part of the culture by dissemination of cultural products such as ‘leaders’ speeches, news, public narratives, literary books, theatrical plays, films, and school textbooks’ (Orena and Bar-Tal, 2007, p.115).

Chart 1: The Perception of Actors' Role Identities by Armenia and Azerbaijan

In this context, the studied formative events constitute a major source of fear and hatred that fuel enmity pattern. According to Hovannisian (1994, p.238) ‘train years of hatred, distrust, trauma, and enervating sentiments of betrayal and injustice’ resulted in animosity that is also proven by many surveys. According to the Caucasus survey conducted in 2013, both societies perceive each other as the main enemy (Chart 1). In the second place, Armenians and Azeris label Turks (28%) and Russians (7%) as their enemies respectively (Doc-2, 2013).

Presently, the efforts of elites and public clichés stimulate and strengthen the enemy image and play a decisive role in the sustainment of enmity. The signs of enmity noticeably are seen in the anti-Turkish writings and publications, which diffused into the brains of Armenians the slogan: ‘Turkey is our enemy, and Russia is our permanent friend’ (cited in Ishkhanian, 1991, p.12).

The prevailing culture of anarchy in the region also exerts significant effects on the construction and magnitude of enmity. The special character of the South Caucasus' culture and its emotionally driven social structure created a Lockean culture of anarchy which is sometimes reversing to Hobbesian one. Such a culture of anarchy paves the way for the emergence of ‘domestic interest groups,’ ‘in-group solidarity,’ ‘discourse of danger,’ and ‘in-group bias,’ and serves as ‘a cognitive resource’ for enmity (Wendt, 1999, p.275, 276). Moreover, it amplifies the existing animosity and generates a none-cooperative security paradigm that facilitates the rise of the security dilemma.

The Impact on Identity Formation

Hopf (1998, p.193) contends that identities are much more than just a label. According to him, identity functions as a shorthand definition of self and others in the international system. Owing to its key role, state identities have been subject to a substantial body of research.^{xiii}

According to constructivists, national identity is neither a fixed nor infinitely malleable concept. It is reproduced continuously through the interpretation of internal and external events

by succeeding generations (Valdez, 1995, p.86). Hence, the formation of identity is a dynamic process, and three determining factors affect this process: a. myths, symbols, and invented traditions, b. the formation of nationality, and c. structural realities (Panossian, 2002, p.123; Smith, 1992, p.438). Myths and symbols serve to define the group and its boundaries (Adler and Barnett, 1998a, p.47). In this regard, Ringmar (1996, p.79) emphasizes the role of 'constitutive stories' in the construction, preservation, and transformation of the identities. He (1996, p.128) argues that the stories are a predominant factor to construct 'self' and 'other.' These stories help societies to generate their 'ontological security' understanding (Green and Bogard, 2012, p.281).

By arguing that 'identities are constituted of both internal and external structures,' Wendt (1999, pp. 198, 224-229) offers four kinds of identity: a. corporate, b. type, c. role, and d. collective. In this context, each person or state has an 'unshaped' base identity (corporate), this identity is shaped through dynamics of the internal or external context and retains some characteristics (type identity). When the shaped identity interacts with another shaped identity from a dissimilar social context, they undertake different identities such as 'friend' or 'enemy' (role identity) depending on some shared characteristics (i.e., belief system, religion, state system such as democratic or capitalist). If they construct similar role identities, then they may merge these into one identity called 'collective identity.'

Identity, if it is collective, makes an impact on the foreign policy of actors in the system (Jepperson et al., 1996, p.51). Thus, social constructivists in international relations (Hopf, 1998; Wendt, 1999) and Social Identity Theory (Bar-Tal, 1998; Tajfel and Turner, 1986) propose that a collectively shared sense of identity can reduce the threat. In this context, Sjöstedt (2013, p.148, 153) underlines the crucial role of identity by pointing out the two aspects of identity in threat construction: a. being the source of a threat image (identity itself can be regarded as a threat), b. the identity constructions of actors operate as 'a catalyst or gate-keeper in accepting a particular idea as a threat.'

In this sense, we should put particular emphasis on religion since it plays a vital role in the formation of group identity (Huntington, 1996, p.254; Volkan, 2005, p.25). Anderson (2000, p.24, 26) emphasizes that ethnic interest groups use religion as a catalyst to prompt their members and adds that religious and ethnic identities are mutually reinforcing. When different religions entrench themselves in various corporate identities (such as Catholic Poland, Jewish Israel, Muslim Turkey, and Orthodox Greece), then we witness potent patterns of fear, mutual hatred, and insecurity (Huntington, 1996, p.266).

In this regard, our case, study affirmed that actors' culture nourished by past lessons formed different and conflicting corporate and type identities as depicted in table 2. As seen, both states' corporate identities have some competing elements (i.e., religion and contested territory). The study also affirmed that the Nagorno Karabakh functions as a symbol^{xiv} for both corporate identities endeavoring to preserve themselves by the acquisition of self-determination or territory (O'Lear, 2011, p.271).^{xv} Therefore, the ongoing conflict might be regarded as a manifestation of identity conflict.

Table 2: The Aspects of the Corporate and Type Identities

Nation	Corporate Identity	Type Identity
Armenia	<ul style="list-style-type: none"> • First Christian nation, Orthodox sect • Consist of the east and west Armenia (in Turkey) • Root-oriented • Reference to the historical territories of Armenia • Humiliation or threatening of a large-group identity • Affection of Russia • Fear of Turkey 	<ul style="list-style-type: none"> • Partly free Democracy • Supremacy of the Nagorno-Karabakh clan • Influence of Diaspora and religion • Military intervention in domestic politics • Past-oriented political leadership • A little resentment of the Russian dominance • Submissive to Russia
Azerbaijan	<ul style="list-style-type: none"> • Moslem, Shiite sect consists of the northern and southern Azerbaijan (in Iran) • Karabakh is the cradle of the Azeri civilization • Rich and complex cultural legacy, but very recent notion of Azerbaijani nationhood • Weak sense of identification with the Azeri nation • Fear of Russia 	<ul style="list-style-type: none"> • Secular state system • Not free Democracy • Military aspect • Leader-centric regime • Deep resentment from being under the Russian rule

In this context, Armenian corporate identity regards the past massacres and the loss of an ancient land as a humiliation of self-esteem. This belief generates subjective security needs, which are expressed by the discourse of Genocide (Barseghyan, 2004; Panossian, 2002). Consequently, the unfilled security needs of the Armenian corporate identity promote the already existing negative perception pattern.

As for Azerbaijan, the Armenian atrocities and the loss of 15-20% of the Azeri land in the war (1992-1994), accelerated the development of the Azeri corporate identity. The self-esteem of Azeris aspires to rectify the misconducts of the past and to recover its losses in the past. Thus, nourished by the negative perception of Armenians, Azeri corporate identity puts the recovery of lost territories at the core of its subjective security needs.

The constitutive effects of culture on identities and interests determine the generation and reproduction of enemy role identities over time (Wendt, 1999, p.274). The study of formative events confirms that role identity changes over “time” and “space” (Sjöstedt, 2013, p.153). The table 3 below shows identity changes over time: Consequently, the emergence of the ‘enemy’ role identities led to the construction of conflicting interests and paved the way for aggressive nationalism.^{xvi}

Table 3: The Role Identity Change over the Time

Periods and Culture	1877-1904 Hobbesian Culture	1905-1921 Hobbesian Culture	1922-1988 A mixture of Lockean and Hobbesian Cultures	1989-1994 A mixture of Lockean and Hobbesian Cultures	1995-2018 Mostly Lockean Culture
Actors					
Armenia	Az: Friend Tu: Rival Ru: Friend	Az: Rival to Enemy Tu: Enemy Ru: Friend to Rival	Az: Friend Tu: Rival Ru: Ally	Az: Enemy Tu: Enemy Ru: Friend	Az: Enemy Tu: Enemy Ru: Ally
Azerbaijan	Ar: Friend Tu: Friend Ru: Rival	Ar: Rival to Enemy Tu: Friend to Ally Ru: Enemy	Ar: Friend Tu: Friend Ru: Ally	Ar: Enemy Tu: Ally Ru: Rival	Ar: Enemy Tu: Ally Ru: Rival

Construction Progress of the Perception Patterns

There are many events in our case, which function as ‘chosen traumas’ (Volkan, 2005, p.52, 55). Societies use them to draw lessons and generate cultural products such as analogies, schemata as well as myths and symbols. As explained before, large groups refer to cultural products to build a protective shield against the external effects directed to the aspects of their identities. The frequent use of the cultural products in daily discourses and elites’ speeches serve to the accumulation of negative perceptions towards another group.

Finally, long-lasting and oft references to the negative memories will transform negative perceptions into stable perception patterns and foster or activate motivational dynamics such as fear, hatred, and enmity. The construction of permanent negative perception patterns is likely to contribute to the formation of the conflicting identities. If there exist both negative perception pattern and conflicting identities, then, we might expect the emergence of a deep security dilemma.

In our case, successive formative events steadily nourished the formation of the negative perception patterns. In this regard, table 4 shows the stimuli generated by formative events that affected each group’s perception of another group. Today, both sides easily tend to exaggerate and misjudge the objective situation. The lack of the factual knowledge of each other and little interaction exacerbate the problem. Therefore they are prone to make false assumptions about the other’s intention and action. Under these circumstances, societies reproduce self and enemy images in relation to their identities (Rother, 2012, p.58). Particularly, Armenia interprets sensitively any developments in Azerbaijan and represents them as threatening by connecting to a myth or symbol. For example; they called the damage to the ancient Armenian monuments in Karabakh as ‘cultural genocide,’ the decrease of the Armenian population in Karabakh as ‘white genocide,’ and the air pollution in Erevan as ‘ecological genocide’ (Kaufman, 2001, p.55).

Table 4: Formative Events and their Impacts on the construction of Perception Patterns

Events	Stimuli of the Armenians` Perception Patterns	Stimuli of the Azeris` Perception Patterns
1877-78 Ottoman-Russia War	Worse social and economic conditions	Loss of land and resentment of immigrating Muslims
1894-6 Clashes	The sense of extinction	Deterioration of political and economic status
1905 Armeno-Tatar Clashes	Economic supremacy of Armenian society	The sense of oppression under the Armenians` economic dominance
1914-21 WWI	The sense of insecurity and vulnerability	The Sense of treachery
Sovietization	The Russian occupation and the Loss of sovereignty	
Conflict and War on Karabakh	Elites` mobilization and construction of new narratives, myths, and symbols	
	<u>Sumgait 1988</u> <ul style="list-style-type: none"> • A renewed fear of a new massacre • Desire for revenge 	<u>Khojaly 1992</u> <ul style="list-style-type: none"> • Resentment caused by the exodus • Rectifying historical injustice
Disintegration and Isolation 1993	<ul style="list-style-type: none"> • Recall of memories of the tragic events of 1915 • The rise of the siege mentality 	<ul style="list-style-type: none"> • Russia`s protection of Armenia • The belief of injustice risen among Azeris

Discussion: A New Approach to the Security Dilemma

According to realist scholars, there exists a causal link between anarchy and security dilemma and they explain the mechanism of the security dilemma as follows: anarchy generates uncertainty which leads to fear, and fear triggers power competition that activates a latent security dilemma. This explanation does not paint the entire picture since it fails to explain the essence of the problem. Namely, the construction of anarchy and fears. Moreover, it assumes the existence of pure and stable uncertainty.

However, as the case study showed, actors progressively accumulate knowledge of each other and operate in an environment (culture) shaped by their interactions with various identities. Thus, a pure and stable uncertainty does not exist. Societies transfer their beliefs and knowledge about others by means of various cultural products such as narratives, analogies, schemata, norms, operational logic, myths, and symbols to other members of the group or the

out-groups. Such socialization processes generate ‘knowledge sets’ and ‘standard reasoning patterns’ about others that I named as ‘perception pattern.’

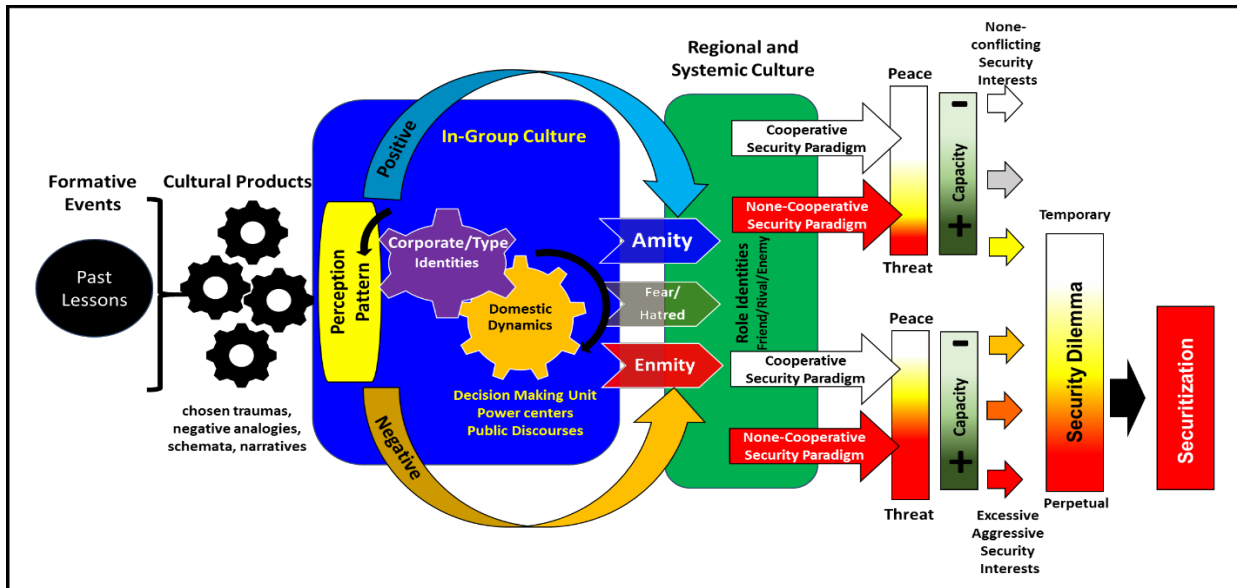
The perception patterns can be regarded as ‘impressions’ of other groups. They are powerful enough to determine the scope of future interactions and possible role identity labels which will be attributed to others. Based on their significant effect, they also shape motivational dynamics such as fear, hate, and enmity. The case study empirically demonstrated that Armenian and Azeri societies interpret others’ actions with the help of their pre-existing perception patterns rather than they do it case by case. Thus, this study shed light on the linkage that the emergence and strength of the security dilemma depend on the type and magnitude of the ‘perception patterns.’

The Mechanism of the Security Dilemma

Buzan, Weaver and De Wilde (1998, p.59, 60) underline the adverse effect of a conflicting past with a neighbor in the construction of threat. Bilali (2013, p.21) articulates that ‘historical memories serve to identify one’s current foes and allies, as well as identify and anticipate future threats.’ The unique culture of the Caucasus compels the societies to put particular emphasis on the memories that complicate mutual relations (Zarifian, 2008, p.150). The lessons derived from the successive formative events fomented a biased collective memory full of negative analogies, collective fear orientation and group-based hatred that are used in any interaction within the region (Lebow, 2008, p.480). In this context, Cornell (1998, p.56) points out the security dilemma as the main reason for the Conflict over the Nagorno Karabakh by underlining the role of domestic dynamics:

the main determinant of the conflicts is a security dilemma based on fear; or one could say, on the development of nationalisms mirroring each other, fueling and directed against each other, and scarcely able to develop without each other.

Considering Cornell’s argument, we can explain the formation of the security dilemma as follows (figure 1): a. both states’ lessons derived from past interactions created an in-group culture which was characterized by chosen traumas, negative analogies, schemata, blaming narratives, and contradicting myth-symbol complexes, b. these biased cultural products created progressively an inherently ‘negative perception pattern,’ c. Armenian and Azeri in-group cultures led to the construction of corporate identities such that they steadily produced enemy role identities with the contribution of negative perception patterns, d. negative perception patterns also shaped and fostered motivational dynamics such as fear, hatred, and, enmity, e. the motivational dynamics generated a regional security paradigm with a ‘self-help’ and ‘zero-sum’ logic that prevented cooperation and decreased trust, f. consequent sense of malign intention led both sides to be entrapped in a security dilemma.^{xvii}

Figure 1: The True Mechanism of the Security Dilemma

Based on that depiction of the security dilemma, the general mechanism of the security dilemma can be formulated as follows: a. each society draws lessons from the formative events, b. those lessons are materialized in various cultural products that generate negative or positive perception patterns and affect the formation of corporate and type identities, c. cultural products and perception patterns generate or nourish motivational dynamics (fear, hatred, and enmity), d. the interplay of various identities and motivational dynamics produces various security paradigms embedding different cooperation logics, e. as shown in figure 1, the prevalence of negative perception pattern under a less cooperative security paradigm leads inevitably to the interpretation of other's intention as malign/foe/greedy/revisionist. However, the positive perception patterns serving to the sense of benign intention, even under none-cooperative security paradigm, f. consequently, the sense and strength of malign intention trigger threat perception and security interests that determine the potency of motives for competition, g. the comparison of the mutual material capacities whether leads to a security dilemma at a various magnitude or not depending on the type of perception pattern and security paradigm, h. actors exercise diverse strategies (revisionist or status quoist) depending on the strength of the security dilemma, i. finally, being entrapped in a severe security dilemma, actors tend to securitize various referent objects such as identity or territory to mobilize the state's capacity or form alliances.

Conclusion

Jervis (1978, p.211) proposes a 'four possible worlds' concept to explore the security dilemma. His conceptualization sounds similar to the Wendtian concept of culture (Hobbesian, Lockean, and Kantian). As he depicts, each world has its own cooperation logic and security paradigm. When his approach is advanced with the help of the Wendtian cultural concept, we can best explain the formation of the security dilemma. Thus, this article sought to bridge both approaches by discovering a new aspect for the concept development.

According to the present concept, states cannot identify with which states they can cooperate or compete due to the spiral resulting from the uncertainty over others' intentions, worst-case orientation, and offense-defense balance; thus, they are captured by security dilemma. In this sense, most realist approaches focus on the causal link between uncertainty and security dilemma by focusing on material factors. Even though Jervis (1976, 1978) emphasized the role of perception, he failed to elaborate on its construction and operation.

Consequently, realist approaches fail to provide a more explanatory concept due to their ignorance of the ideational factors.

We can develop a comprehensive concept only when we can identify the constitutive links by explaining the construction of anarchy and intent. Contrary to the realist accounts, this study sought to explain the neglected ideational factors by employing a constructivist approach that allows us to explore the constitutive effect of the past interactions on identities and motivational dynamics.

The case study provided empirical evidence that states do not behave mechanically and there is no absolute ‘uncertainty’ as advocated by realist scholars, since actors know each other to certain degrees and can make some predictions about other’s intent/action due to past lessons, prevailing motivational dynamics and, shared regional/systemic cultures. Therefore, we cannot argue that an increase in one state’s security drives others in a law-like manner to increase their security. Similarly, the fear of being exploited might not always emerge in a region if positive knowledge sets (positive perception pattern), shared identities and cooperative security paradigm materialize there.

As explained in figure 1, a complicated mechanism, made up by many factors, gives rise to the sense of insecurity or threat perception, instead of a simple rationale emanated from uncertainty or shift in offense-defense balance. In this context, the analyses of motivational dynamics and identity formation disclosed that perception patterns are the most significant factor since they provide the necessary knowledge and reasoning to decide whether one’s action (i.e., power aggregation) or identity is threatening or none-threatening. The perception patterns also directly affect the construction and operation of the motivational dynamics. We can consider them as ‘intent detector’ and driver of the anarchy. In this regard, they appear in two forms: either negative or positive, depending on the type of past lessons and interactions. If negative perception pattern operates, it initiates the sense of aggressive intent and ‘self-help’ security paradigm. On the contrary, the positive perception pattern prevents or mitigates the sense of threat.

EU and USA relations constitute the best example of the operation of the perception patterns. We observe that the huge discrepancy in the military capacity does not activate a security dilemma automatically as advocated in the realist literature. EU does not strive to balance the USA through exercising internal and external balancing strategies. The operation of the positive perception pattern (due to the positive past lessons), the existence of the compatible identities, and the prevalence of a cooperative security paradigm avert the activation of a security dilemma. This situation indicates that ideational factors play a decisive role in the construction of the anarchy, security dilemma and securitization process.

As Adler and Barnett (1998b), as well as Mitzen (2006), indicated, identity is the key issue to focus for the further development of the present concept. Moreover, as claimed by Tang (2009), scholars need to conduct further research on the role of fear and analogical reasoning to capture the essence of the security dilemma. Therefore, this study can be considered a step that aimed to conceptualize perception patterns by examining the constitutive effects of the past interactions (lessons) on the construction of motivational dynamics (fear, hatred, and enmity/amity) and identities (corporate, type, role identities). In this sense, the depicted mechanism of the security dilemma (figure 1) based on the perception pattern should be regarded as a preliminary effort. Thus, the propositions of this study need to be advanced by further research to develop a more cohesive and holistic concept.

Notes

-
- ⁱ “Indeed, when a state believes that another not only is not likely to be an adversary but has sufficient interests in common with it to be an ally, then it will actually welcome an increase in the other's power.” (Jervis, 1978: 175).
- ⁱⁱ For example; any power shift in Hobbesian and Lockean cultures inflicts the sense of vulnerability and fear that promote an overestimation of threat (Stein, 1988:260). However, any power shift in a Kantian culture generates less tension due to the internalized security paradigm collective action.
- ⁱⁱⁱ “The concept of the image of the enemy helped to explain and sustain international conflict and war during the Cold War. Secretary of State John Foster Dulles's hostile image of the Soviet Union resisted change, regardless of changes in Soviet behavior.” (Rosati, 2000:60).
- ^{iv} “Britain successfully pursued lasting rapprochement with the United States rather than with Japan in part because of the ready availability of a narrative of Anglo-Saxon unity.” (Kupchan, 2010: 65).
- ^v “... perhaps indirect, results of 1905 were the addition of a territorial dimension to the two peoples' enmity.” (Croissant, 1998: 9).
- ^{vi} “Armenian and Russian and generally looked down upon the Muslims as ‘dark,’ ‘inferior’ people. In 1905 and again in 1918, Baku's Muslim poor turned on the local Armenians as the most convenient target. Social, religious, and cultural differences, resentments, and memories of past violence kept these two Caucasian peoples distant from each other.” (Suny, 2000: 160, 161).
- ^{vii} De Waal (2003: 172) refers to the statement of an Armenian police officer, Major Valery Babayan who suggested revenge as a motive: “He told the American reporter Paul Quinn-Judge that many of the fighters who had taken part in the Khojaly attack originally came from Sumgait and places like that.”
- ^{viii} Armenians considered it as the recurrence of the mass killing of 1915 and encouraged separatist Karabakh Armenians to fight against Azerbaijan for the independence (De Waal, 2003: 44).
- ^{ix} It initiated the domestic dynamics of the Azeri community by triggering mass fear of extermination (Cornell, 2001: 96).
- ^x Zori Balayan defined Pan-Turkism as the greatest threat to Armenia as well as to Russia in his speech during the June 23-25, 1989 session of the Armenian Supreme Soviet (Libaridian, 1991: 154).
- ^{xi} For instance, the Azerbaijan Academy of Sciences re-published the book of Russian racist Vasil Velichko, called ‘Caucasus,’ in 1904. It humiliates Armenians while praising Azeris. On the other hand, Zori Balayan's book ‘Ochag’ (The Heart), published in 1984, portrays Turks (implying Azeris) as enemies of Russia and Armenia (Bölükbaşı, 2011: 65).
- ^{xii} “ALM,” “Day by Day,” October 5, 2009: “Audience is said that the main aim of Azerbaijan is not to search possible ways of reconciliation but to annihilate all Armenian nation.” (Cited in Doc-1, 2009).
- ^{xiii} See Druckman, 1994; Horowitz, 1985; Mercer, 1995; Tajfel and Turner, 1986; Volkan: 1988, 1999, 2005, 2009.
- ^{xiv} “For Armenians, Karabakh is the last out-post of their Christian civilization and a historic haven of Armenian princes and bishops before the eastern Turkic world begins. Azerbaijanis talk of it as a cradle, nursery, or conservatoire, the birthplace of their musicians and poets.” (Cited in De Waal, 2003: 3).
- ^{xv} “In a survey of 1,200 adults across Azerbaijan, nearly 90 percent of the respondents ranked the Karabakh conflict as a major area of concern for Azerbaijan, even above material well-being, unemployment, access to healthcare, and crime.” (O'Lear, 2007:271).
- ^{xvi} Wendt (1999: 275) suggests three reasons of enemy construction in the Hobbesian culture: a. domestic interest groups such as lobbies for arms race (Karabakh clan), b. “discourse of danger” formed by elites for “in-group solidarity” (pan-Turkish threat), c. projective identification (genocidal identity of Armenia).
- ^{xvii} Crawford (2000: 133) points out that the antagonist perception patterns drive to security dilemma.

References

- Adler, E. and Barnett, M. (1998a). "A framework for the study of security communities. In: Adler E and Barnett M (eds.), *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.29-66.
- Adler, E. and Barnett, M. (1998b). "Studying security communities in theory, comparison, and history." In: Adler E and Barnett M (eds.), *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.413-441.
- Altstadt, A.L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University.
- Anderson, P.R. (2000). "Grassroots mobilization and Diaspora politics: Armenian interest groups and the role of collective memory," *Nationalism and Ethnic Politics*, 6(1): 24-47.
- Arkun, A (2005). "Into the modern age, 1800-1913." In: Herzig E and Kurkchian M (eds) *The Armenians: Past and present in the making of national identity*. London, New York: Routledge, pp.65-88.
- Bar-Tal, D. (1998). "Group beliefs as an expression of social identity." In: Worchel S., Morales JF, Paez D. and Deschamps JC (eds) *Social identity: International perspectives*. London: Sage, pp.93-113.
- Bar-Tal, D. (2001). "Why Does Fear Override Hope in Societies Engulfed by Intractable Conflict, as It Does in the Israeli Society?" *Political Psychology*, 22(3): 601-627.
- Barseghyan, K. (2004). "The 'Other' in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia." In: *Conference on Nationalism, Society and Culture in post-Ottoman South East Europe*, (eds K Oktem and D Bechev), Oxford, 29-30 May 2004, St Peter's College.
- Bilali, R. (2013). "National Narrative and Social Psychological Influences in Turks' Denial of the Mass Killings of Armenians as Genocide." *Journal of Social Issues*, 69(1): 16-33.
- Bloxham, D. (2005). *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*. London: Oxford University Press.
- Bölükbaşı, S. (2011). *Azerbaijan: A Political History*. London, New York: I.B.Tauris & Co Ltds.
- Butterfield, H (1951). *History and Human Relations*, London: Collins.
- Buzan, B., Wæver, O. and De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Cornell, S.E. (1998). "Religion as a factor in Caucasian conflicts," *Civil Wars*, 1(3): 46-64.
- Cornell, S.E. (2001). *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London, New York: Routledge Curzon Press.
- Crawford, N.C. (2000). "The Passion of World Politics: Propositions on Emotion and Emotional Relationships," *International Security*, 24(4): 116-156.
- Croissant, M.P. (1998). *The Armenia-Azerbaijan Conflict, Causes, and Implications*. London: Prager.
- Dadrian, V.N. (1995). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York and London: New York University Press.

- Druckman, D. (1994). "Nationalism, Patriotism, and Group Loyalty: A Social Psychological Perspective," *Mershon International Studies Review*, 38(Suppl): 143-168.
- Dudwick, N. (1997). Armenia: paradise lost? In: Bremmer I and Taras R (eds), *New states, new politics: building the post-Soviet nations success and replaces Nations and politics in the Soviet successor states*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.471-504.
- Faure, G.O. (2009). Culture and Conflict Resolution. In Bercovitch J, Kremenyuk V and Zartman W (eds) *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. London: SAGE Publications, pp.506-524.
- Forsyth, J. (2013). *The Caucasus: a history*. New York: Cambridge University Press.
- Glaser, C.L. (1997). "The Security Dilemma Revisited," *World Politics* 50 (1 Fiftieth Anniversary Special Issue): 171-201
- Goldstein, J. and Keohane, R.O. (1993). Ideas and Foreign Policy. In Goldstein J and Keohane RO (eds) *Ideas and foreign policy: beliefs, institutions, and political change*. Ithaca, London: Cornell University Press, pp.3-30.
- Green, M.D. and Bogard, J.C. (2012). "The Making of Friends and Enemies: Assessing the Determinants of International Identity Construction," *Democracy, and Security*, 8(3): 277-314.
- Halperin, E. (2008). "Group-based Hatred in Intractable Conflict in Israel," *The Journal of Conflict Resolution*, 52 (5): 713-736.
- Herrmann, R. (1988). "The Empirical Challenge of the Cognitive Revolution: A Strategy for Drawing Inferences about Perceptions," *International Studies Quarterly*, 32(2):175-203.
- Hermann, M.G., Hermann, C.F. and Hagan, J.D. (1987). "How Decision Units Shape Foreign Policy Behavior." In: Hermann CF, Kegley CW and Rosenau JN Jr (eds) *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Boston: Allen &Unwin, pp. 309-338.
- Herz, J.H. (1951). *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*. Chicago: Chicago University Press.
- Hopf, T. (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, 23(1): 171-200.
- Horowitz, D.L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Hovannisian, R.G. (1994). "Historical Memory and Foreign Relations: The Armenian Perspective." In: Starr SF (ed), *Russia: The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia*. New York: M. E. Sharpe, Inc, pp.237-276.
- Houghton, P.D. (1996). "The Role of Analogical Reasoning in Novel Foreign-Policy Situations," *British Journal of Political Science*, 26(4): 523-552.
- Hunter, T.S. (2000). "The Evolution of The Foreign Policy of the Transcaucasian States." In Bertsch GK, Craft C, Jones SA and Beck M (eds) *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge, pp.25-47.
- Hunter, T.S. (2006). *The Transcaucasus in Transition Nation-Building and Conflict*. Washington, D.C.: The Center for Strategic and International Studies.
- Huntington, S.P. (1996). *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order*, New York, London: Simon & Schuster Paperbacks.

-
- Ishkhanian, R. (1991). "The Law of Excluding the Third Force." In Libaridian, Gerard J. (ed), *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Massachusetts: Blue Crane Books, pp. 9-38.
- Jepperson, R.L., Wendt, A. and Katzenstein, P.J. (1996). "Introduction: Alternative Perspectives on National Security." In Katzenstein PJ (ed) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, pp.33-72.
- Jervis R (1976). *Perception and Misperception in International Politics* Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Jervis, R. (1978). "Cooperation under the Security Dilemma," *World Politics*, 30(2): 167-214.
- Johnson, J.L. (2000). *Crossing Borders confronting history: Intercultural Adjustment in a Post-Cold War World*. Maryland: University Press of America.
- Jones, S.A. (2000). "Turkish Strategic Interests in the Caucasus." In Bertsch GK, Craft C, Jones SA and Beck M (eds) *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge, pp.55-65.
- Katzenstein, P.J. (1996). "Introduction: Alternative Perspectives on National Security." In Katzenstein PJ (ed) *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, pp.1-32.
- Kaufman, S.J. (2001). *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Kazemzadeh, F. (1951). *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*. New York: Philosophical Library Inc.
- Khong, Y.F. (1992). *Analogies at War*. Princeton: Princeton University Press.
- Kupchan, C.A. (2010). *How Enemies Become Friends: The Sources of Stable Peace*. Princeton: Princeton University Press.
- Kurkchian, M. (2005). The Karabagh conflict: From Soviet past to post-Soviet uncertainty. In: Herzig E and Kurkchian M (eds) *The Armenians: Past and present in the making of national identity*. London, New York: Routledge Curzon, pp.147-165.
- Larson, D.W. (1985). *Origins of Containment: A Psychological Explanation*. Princeton: Princeton University Press.
- Larson, D.W. and Shevchenko, A. (2003). "Shortcut to Greatness: The New Thinking and the Revolution in Soviet Foreign Policy," *International Organization* 57(1): 77-109.
- Lebow, R.N. (2008). *A Cultural Theory of International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Levy, J.S. (1994). "Learning and foreign policy: sweeping a conceptual minefield," *International Organization*, 48(2): 279-312.
- Libaridian, G.J. (1991). *Armenia at the Crossroads: Democracy and Nationhood in the Post-Soviet Era*. Massachusetts: Blue Crane Books.
- Libaridian, G.J. (2004). *Modern Armenia: people, nation, state*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Libaridian, G.J. (2005). The Past as a Prison, The Past as a Different Future. Available at: http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_45.pdf (accessed 11 February 2014, 21:10).
-

-
- Melson, R. (1982). "A Theoretical Inquiry into the Armenian Massacres of 1894–1896," *Comparative Studies in Society and History*, 24(3): 481-509.
- Mirzoyan, A. (2010). *Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics*. New York: Palgrave, Macmillan.
- Mitzen, J. (2006). "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma," *European Journal of International Relations*, 12 (3): 341-370.
- O'Lear, S. (2011). "Borders in the South Caucasus," *Defense & Security Analysis*, 27 (3): 267-276.
- Orena, N. and Bar-Tal, D. (2007). "The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli–Palestinian case," *International Journal of Intercultural Relations*, 31(1): 111–126.
- Panossian, R. (2002). "The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity," *Geopolitics*, 7 (2): 121-146.
- Reiter, D. (1994). "Learning, Realism, and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past," *World Politics*, 46(4): 490-526.
- Ringmar, E. (1996). *Identity, Interest and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosati, J.A. (2000). "The Power of Human Cognition in the Study of World Politics," *International Studies Review*, 2(3): 45-75.
- Sampson, M.W. (1987). "Cultural Influences on Foreign Policy." In: Hermann CF, Kegley CW and Rosenau JN Jr (eds) *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Boston: Allen & Unwin, pp.384-408.
- Sjöstedt, R. (2013). "Ideas identities and internalization: Explaining securitizing moves," *Cooperation and Conflict*, 48 (1): 143-164.
- Smith, A.D. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Smith, A.D. (1992). "Chosen peoples: why ethnic groups survive," *Ethnic and Racial Studies*, 15(3): 436-457.
- Snyder, J. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Sonyel, S.R. (1987). *The Ottoman Armenians: Victims of Great Power Diplomacy*. London: K. Rustem & Brother.
- Stein, J.G. (1988). "Building Politics into Psychology: The Misperception of Threat," *Political Psychology*, 9(2): 245-271.
- Suny, R.G. (2000). "Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia," *International Security*, 24 (3): 139-178.
- Swietochocki, T. (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in transition*. New York: Columbia University Press.
- Tajfel, H. and Turner J.C. (1986). "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior." In Worchel S and Austin WG (eds) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall, pp.7-24.
- Tang, S. (2009). "The Security Dilemma: A Conceptual Analysis," *Security Studies*, 18(3): 587-623.
- Turner, J.C. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. New York: Basil Blackwell.
-

- Valdez, J. (1995). "The Near Abroad, the West, and National Identity in Russian Foreign Policy." In: Dawisha A and Dawisha K (eds) *The Making of Foreign Policy in Russia and the New States of Eurasia*, New York: M. E. Sharpe, Inc, pp.84-110.
- Van der Leeuw, C. (1998). *Storm over the Caucasus: In the Wake of Independence*. New York: St. Martin's Press.
- Van der Leeuw, C. (2000). *Azerbaijan: A Quest for Identity, a short history*. Richmond: Curzon Press.
- Van Gorder, A.C. (2006). "Armenian Christians and Turkish Muslims: Prospects for reconciliation through interfaith dialogue on the events of history," *Islam, and Christian-Muslim Relations*, 17(2): 173-194.
- Volkan, V. (1988). *The Need to Have Enemies and Allies*. Northvale: Jason Aronson Inc.
- Volkan, V. (1999). *Blutsgrenzen: Die historischen Wurzeln und die psychologischen Mechanismen ethnischer Konflikte und ihre Bedeutung bei Friedensverhandlungen*. Bern: Scherz Verlag.
- Volkan, V. (2005). *Blind Trust, Großgruppen und ihre Führer in Zeiten der Krise und des Terrors*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Volkan, V. (2009). "Large-group identity, international relations and psychoanalysis," *International Forum of Psychoanalysis*, 18(4): 206-213.
- Walker, S. G. (1987). "Role Theory and the Origins of Foreign Policy." In: Hermann CF, Kegley CW and Rosenau JN Jr (eds) *New Directions in the Study of Foreign Policy*. Boston: Allen & Unwin, pp. 269-284.
- Walker, E. (2000). "No War, No Peace in the Caucasus: Contested Sovereignty in Chechnya, Abkhazia, and Karabakh." In Bertsch GK, Craft C, Jones SA and Beck M (eds) *Crossroads and conflict: security and foreign policy in the Caucasus and Central Asia*, New York: Routledge, pp.152-187.
- Waltz, K.N. (1979). *Theory of international politics*. New York: Random House.
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zagorski, A.V. (1999). "Traditional Security Interests in the Caucasus and Central Asia: Perceptions and Realities." In: Menon R, Fedorov YE and Nodia G (eds) *Russia, the Caucasus, and Central Asia: The 21st Century Security Environment*, New York: M. E. Sharpe, Inc, pp.61-86.
- Zarifian, J.. (2008) "Christian Armenia, Islamic Iran: Two (Not so) Strange Companions Geopolitical Stakes a Significance of a Special Relationship," *Iran & the Caucasus*, 12(1): 123-151.
- Doc-1. (2009). Armenian-Azerbaijani Relations in Media of Armenia and Azerbaijan, Eurasia Partnership Foundation and UK Foreign Commonwealth Office. Available at: http://www.epfarmenia.am/wp-content/uploads/2014/07/armazmonitbook2010_eng1.pdf (accessed 9 July 2018)
- Doc-2. (2013). Survey Results. Available at: <http://caucasusbarometer.org/en/cb2013/codebook/> (accessed on: 20 July 2013)
- Interview with High-Level OSCE Official, 12.06.2014, in Baku.

Türkiye'nin Göç Yönetim Süreci ve Jandarmanın Dönüşümü

Process of Turkey's Migration Management and Gendarmerie's Adaptation

Yusuf KÜÇÜKBAŞOL *

Haydar PEKDOĞAN**

Öz

Türkiye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle geçmişten günümüze, Asya'dan Avrupa'ya göç açısından en kolay ve kritik ulaşım yollarından birisi olmuştur. Avrupa'ya geçmek için yasadışı göçle mücadelede ilk müdahale kuvveti olan Jandarma Genel Komutanlığı'nın hem hukuki hem de insani görev ve sorumluluğu çok büyüktür. Özellikle Jandarmanın gerek yapılanma gerekse mücadele teknikleri açısından zaman içinde sürekli kendilerini yeniledikleri ve suçluların geliştirdikleri tekniklere paralel gelişim gösterdiği muhakkaktır. Müdahale sonrası göçmenlerin iskân ve iâşesi ile sınır dışı edilmeleri için sevk ve nakilleri sürekli sıkıntılı süreçler olmuştur. Ortadoğu'da patlak veren iç savaşlardan en önemlisi ve halen devam ediyor olması nedeniyle Suriye'dir. Komşumuz olan Suriye'den Türkiye'ye gelen insanlar kitleler halinde yasa dışı geçiş faaliyetinde bulunmakta ve kolluk kuvvetleri tarafından yakalandıkları zaman kendi ülkelerinde savaş olması nedeniyle sığınmacı statüsü elde etmektedirler. Makalemizde 90'lı yıllardan bugüne Türkiye'de yasa dışı göçle ilgili hem mevzuat hem de teşkilatlanma değişikliklerine değinilecek Jandarmanın bu süreçte yaşadıkları zorluklar ile yeniden yapılanma çalışmalarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç İdaresi, Jandarma, Yasa dışı Göç.

Abstract

Due to geographical location of Turkey from past to present, has become one of the easiest and most critical transportation routes from Asia to Europe in terms of immigration. Especially because of wars that started between countries and civil wars in the Middle East in the 1990s, the people seek new countries to be refuge in them and the consequent Turkey assumed as a bridge between Asia and Europe, faced with many illegal immigration. The first intervention forces to fight illegal immigration to Europe, Gendarmerie General Command have both the legal and human duties and responsibilities, are enormous. It is certain that Gendarmerie has evolved in parallel with the techniques developed by the criminals and has developed their fighting techniques in the course of time. After the intervention, resettlement, transportation of the immigrants have been troublesome processes for the organizations. Especially Syrian civil war is the most important war because is still continuing. The mass of people in illegal migration activities, coming from Our neighbor Syria to Turkey, captured by law enforcement and has to get refugee status in Turkey because of the war.. In our statement restructuring efforts with the challenges faced by Gendarmerie in this process will be given and referred to from the 90s today to illegal immigration-related legislation as well as organizational changes in Turkey.

Keywords: Migration Administration, Gendarme, Illegal Migration.

Giriş

Türkiye içinde bulunduğu coğrafi konum itibarıyla Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü görevi görmesi ve Ortadoğu'da uzun süredir devam eden iç savaşlar nedeniyle ülkelerinden daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalan insanların geçiş güzergahı olmuştur. Özellikle 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte başlayan süreçte Türkiye üzerindeki göç yoğunluğu ciddi boyutlara ulaşmıştır. İlk defa milyonları bulan toplu göçlerle karşılaşan Türkiye, gerçek anlamda sorunlara çözüm bulacak göçle ilgili ciddi yapısal değişikliklere gitme zorunluluğu hissetmiştir. Bu çalışmamızda Türkiye'nin göçten kaynaklı sorunların üstesinden gelebilmesi için mevzuat ve kurumlarındaki yapı değişikliklerine değinilecek, bu süreçte Jandarma Genel Komutanlığı'nın dönüşümden bilgi verilecektir. Bu

* Dr.,Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu Plan Program Şube Müdürlüğü,
yusufkucukbasol@gmail.com

** Dr.,Jandarma Genel Komutanlığı, captainman79@hotmail.com

yapı ve mevzuat değişikliklerinin, ihtiyacı ne oranda karşıladığı, hangi sorunların devam ettiği ve ne yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Göç Terimleri Sözlüğü'ne göre Göç; Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek veya süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri olarak tanımlanmakta ve buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler de dâhil edilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2018).

Sosyolojik bir olgu olarak göç; Dünya'da teknolojinin gelişmesi, ulaşım ve iletişim imkanlarının artması, artan yoğunluktaki çatışmalar, yoksulluk ve küreselleşmedeki değişime paralel olarak artan bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır (Tuzcu ve Bademli, 2014:56-57)

Göç'ü Dünyanın herhangi bir bölgesinde, içinde bulunduğu durum ve ortamdan memnun olmayan insanların kendilerine daha iyi koşullar sağlayacağını düşündüğü bölgelere, sürekli veya önceki yaşadığı bölgedeki şartlar düzene girinceye kadar geçici yerleşmesi olarak da tanımlayabiliriz.

Özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerde, büyük ekonomik krizler, alışlagelmiş yoksulluk, insan hak ve özgürlüklerini ihlal eden yönetimler, iç savaşlar ve yaygın terör eylemlerinin olduğu ülke vatandaşları, hayat standartlarının daha yüksek olduğu ülkelere göç etme eğilimi göstermektedir. Coğrafi konumu itibarıyla Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kavşak durumunda bulunması, Türkiye'nin komşu ülkelerinde düzensizliklerin aşırı ve sürekli olması, Türkiye'nin coğrafi yapısı gibi etkenler ülkeyi göç konusunda ana güzergâhlardan biri haline getirmektedir.

Türkiye, özellikle 2011 yılından itibaren, Avrupa ülkelerine yönelen, özellikle Suriye, Afganistan, Irak ve Pakistan kökenli yasa dışı göçmenlerin ana geçiş güzergâhı olmuştur. 2016 yılında toplam yakalanan yasa dışı göçmen sayısı 174.466'dır. Suriye vatandaşları 69.755 kişi ile ilk sırada yer alırken, bunu Afganistan vatandaşları 31.360 kişi ile ikinci sırada, Irak vatandaşları 30.947 kişi ile üçüncü sırada Pakistan vatandaşları ise 19.317kişi ile dördüncü sırada takip etmektedir (GİGM, 2016, s.58). Yasadışı göç olayları genellikle kara ve deniz yolu kullanılarak gerçekleşmektedir. Türkiye'nin kara sınırlarının toplam uzunluğu 2.949 km.dir. En uzun kara sınırimız Suriye ile 911 km iken bunu 560 km ile İran, 384 km ile Irak, 328 km. ile Ermenistan, 276 km. ile Gürcistan, 269 km.ile Bulgaristan, 203 km. ile Yunanistan, 18 km. ile Nahcivan izlemektedir. Türkiye'nin deniz sınırı ise toplam 8.333 km uzunluğundadır.

3497 sayılı Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun'da kara sınırlarını korumak ve güvenliğini sağlamak görevi Kara Kuvvetleri Komutanlığına verilmiş olmakla birlikte, 2012 yılında sınırların tamamının Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na fiilen devralınmasına kadar olan süreçte Doğu ve Güneydoğu sınırlarının korunması, kaçakçılığın önlenmesi ve güvenliğinin sağlanması görevi 6815 sayılı Sınır, Kıyı ve Kara Sularımızın Muhafaza ve Emniyeti ve Kaçakçılığın Men ve Takibi İşlerinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanuna göre Jandarma Genel Komutanlığı'na yerine getirilmiştir.

Kara sınırlarının korunması ve güvenliğinin sağlanması, Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlı sınır birliklerince, deniz sınırlarının korunması ise Sahil Güvenlik ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı birliklerince sağlanmaktadır. Sınır ve gümrük kapılarında ise Emniyet Genel Müdürlüğü ve Gümrük Muhafaza Genel Müdürlüğü'ne bağlı birimler görev yapmaktadır. Türkiye yüzölçümünün büyük bölümünün Jandarma sorumluluk bölgesi olması ve yasadışı geçişlerin kırsal ve ıssız bölgelerde meydana gelmesi nedeniyle Jandarma kuvvetlerine büyük iş düşmektedir.

Türkiye yasadışı göçle hem ulusal hem de uluslararası alanda mücadele vermektedir. Yurt içinde etkin tedbirleri almakta, yurt dışında ise diğer ülkelerle göç konusunda sorunların tespiti, ortak mücadele, bilgi alışverişi ve işbirliği faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Yakın Zamana Kadar Türkiye’de Uygulanan Göç Yönetimi

Türkiye’de Göç Yönetimi konusunda en yetkili kurum İçişleri Bakanlığı’dır. Göç konusunda ilk mevzuat ise 1934 tarihinde çıkarılan ve 2510 sayılı İskân Kanunu’dur. Bu kanunda çeşitli göçmen türlerini tanımlanmış olmakla birlikte soydaş odaklı düzenlemelerle sınırlı bir yapı öngörülmüştür. Bu kanun 2006 yılında yapılan değişikliklerle birlikte 5543 sayılı İskân Kanunu adını almıştır. Türkiye’de 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na kadar olan süreçte İskân Kanunu kapsamı dışında kalan yabancılara ilişkin iş ve işlemler ise dar kapsamlı olan ve yasadışı göçmenlerle ilgili sınır dışı etme haricinde herhangi bir uygulama öngörmeyen 1950 yılında çıkarılmış olan 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ile yürütülmüştür (Göç Raporu, 2016, s.23)

İçişleri Bakanlığı’na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde bulunan Emniyet ve Jandarma Karakollarınca 5682 ve 5683 sayılı kanuna göre yasal işlemler yapılmaktadır. Her iki kanunda da yabancıların Türkiye’ye yasal yollardan girişi ve ülke içerisinde ikamet ve çalışma esasları düzenlenmiştir. Bu kanunlara göre Türkiye’ye yasadışı yollardan giren göçmenler hakkında ayrıntılı bir düzenleme bulunmadığından, yakalandıklarında haklarında sınır dışı işlemi yapılmıştır. Denizlerde ve kara sınırlarımız içinde yakalanan göçmenler Jandarma veya Polis Karakollarında kimliklerinin tespit edilmesi, tercüman eşliğinde ifadelerinin ve parmak izlerinin alınması, doktor raporlarının alınması işlemleri tamamlanmıştır. İşlemleri tamamlanan göçmenler İl Emniyet Müdürlüğü, Yabancılar Şube Müdürlüklerine teslim edilmiş ve sınır dışı işlemleri buralarda yapılmıştır.

Göçmenlerin sayıca çok oldukları zamanlarda ise bu işlemler zaman almış, özellikle tercüman bulmakta zorluklar yaşanmış, karakollarda iskân ve iâşesi sıkıntılar yaratmıştır. Yasadışı göç olayları genellikle Türkiye’nin batı sınırı ve aynı zamanda turizm bölgesi olan Ege bölgesinde ağırlık kazanmıştır. Yakalanan göçmenler Arap ülkelerinden geldiği için Arapça bilen tercüman bulmakta zorluk çekilmiştir. Göçmenlerin üzerinde çoğunlukla kimlikleri bulunmamış, kimlik tespit işlemleri sağlıklı bir şekilde yerine getirilememiştir. Göçmenlerin parmak izleri o zamanki şartlarda yeterli teknolojinin olmaması nedeniyle sağlıklı alınamamış ve parmak izleri veri tabanına çoğu zaman yüklenememiştir.

İskân için yeterince büyük nezarethanelerin olmaması nedeniyle göçmenler, erlerin yemekhanelerinde topluca muhafaza edilmiş ve kaçmalarını engellemek için nöbet sistemi kurulmuştur. Göçmenlerin beslenmeleri çoğu zaman sorun olmuş, genellikle kaymakam ve belediye başkanlarının desteği ile sağlanmıştır. Göçmenlerin Emniyet Müdürlüğü Yabancılar Şubesine nakledilmeleri ise sayıca fazla olmalarından dolayı yine kaymakam ve belediye başkanlarının desteği ile olmuştur. İşlemleri tamamlanan göçmenler Emniyet Müdürlüklerinin Yabancılar Şubesine teslim edildiğinde ise sınır dışı edilene kadar iskân ve iâşe konusundaki sıkıntılar tekrar etmiştir. Özellikle çok sayıda göçmeni iskân edecek ve aynı zamanda kaçmalarını engelleyecek tedbirlerin alınması gerek jandarma gerek emniyet teşkilatı açısından hep sıkıntılı süreçler olmuştur. Göçmen kaçakçılığı konusunda yasal mevzuatlarda idari para cezaları öngörülmüş, verilen hapis cezaları ise genellikle para cezasına çevrilmiştir. Bu cezaların caydırıcı olmaması göçmen kaçakçılığını önleyememiştir.

2000’li yılların başında Türkiye göçmen kaçakçılığı suçunu 9 Ağustos 2002 yılında 4771 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’na eklemiştir. Uzun yıllar boyunca suç olarak tanımlanmamış göçmen kaçakçılığının

karşılığında çeşitli kanunlarda öngörülen yaptırımlar genellikle para cezası ya da paraya çevrilebilen hapis cezası olmuştur. Bu cezalar da sınırlı kaldığından yeterince caydırıcılık sağlamamıştır. Eski Türk Ceza Kanunu(mülga)'na eklenen 201/a maddesi göçmen kaçakçılığı suçu ile göçmen kaçakçılığının cezalandırılmasına ilişkin yasal düzenleme getirilmiştir. Bu maddeye göre yabancı devlet uyruğunda bulunan, vatansız olan veya Türkiye'de yetkili mercilerce daimi olarak ikamet etmelerine izin verilmeyen kişileri doğrudan veya dolaylı olarak çıkar sağlamak amacıyla Türkiye'ye sokmaya, ülkede kalmalarına imkân tanımaya ve yasal olmayan yollardan ülke dışına çıkmasını sağlamaya göçmen kaçakçılığı denilmiştir. Bu suçu işleyenlere fiilleri başka bir suç oluştursa bile iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilmektedir. Bu suçların işlenmesinde kullanılan araçlar ise müsadere edilmektedir (Mülga 765 sy. TCK). Yapılan bu değişiklik ile bir nebze olsa göçmen kaçakçılığı suçu caydırıcılık kazanmıştır.

Türkiye 2003 yılında “Birleşmiş Milletler Sınır Aşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi(Palermo Sözleşmesi)” ve bu sözleşmede ek olan “İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadınların ve Çocukların Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol”ü imzalamıştır. Bu bağlamda, Türkiye göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçlarına ilişkin tanımları geniş anlamda kabul ederek, ceza kanunundaki ilgili suçları da Palermo Sözleşmesi ve ekli Protokolüne uyumlu hale getirmiştir(Yıldız, 2017, s.31). Bu protokol özellikle kadın ve çocukların korunmasına önem vermiş, insan ticaretini önlemek ve mağdurlarını korumak amacıyla taraf devletler arasındaki işbirliğini geliştirmeyi amaç edinmiştir (Sınıraşan...kanun, 2003, md.2).

1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 Sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nda bu suç 79. maddede tanımlanmış ve daha önceki kanundaki yaptırımlar ağırlaştırılarak yeniden düzenlenmiştir. Bu maddeye göre daha önce 765 sayılı Türk Ceza Kanunu(mülga) eklenen göçmen kaçakçılığı tanımı bu kanunda da aynen korunarak göçmen kaçakçılığı suçunun cezası üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve on bin güne kadar adli para cezası olarak değiştirilmiş ve suç bir örgüt faaliyeti olarak işlendiği takdirde cezalar yarı oranında artırılmıştır.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Kurulması ve Göçmenlerle İlgili Uygulamalar

Türkiye yıllardır ihmal ettiği göç yönetimi alanında etkin ve verimli bir göç politikası oluşturmuş ve süreci iyi yönetmeye çalışmaktadır. Türkiye, özellikle 2011 Nisan ayında başlayan “Arap Baharı” ve akabinde Ortadoğu ülkelerinde patlak veren iç savaşlar neticesinde ortaya çıkan toplu göçlerin dışa açılan ilk kapısı olmuştur. Bu durum uzun yıllar ihmal edilen etkin bir göç politikasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda İçişleri Bakanı tarafından da Türkiye'nin göç ve mülteci politikasının ana esasları dile getirilmiştir[†] (GİGM, 2017).

2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi ve Türkiye tarafından hazırlanan Avrupa Birliği (AB) Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nın kabul edilmesiyle birlikte, düzensiz göç de dâhil olmak üzere, ulusal mevzuatın göç ve sığınma konularında AB Müktesebatı ile uyumlu hale getirilmesi amaçlanmış (Jandarma Dergisi, 2017, s.28) bu doğrultuda etkin bir göç politikası belirlenmesi ve dağıntık olan kurumsal ve hukuki yapının derli toplu hale getirilmesi için 2013 Nisan ayında “6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)” çıkarılmıştır. Bu kanun çerçevesinde göç ile ilgili politika ve stratejileri hayata geçirmek, göç ile ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğini sağlamak, göçmenlerin Türkiye'de kalmaları,

[†] İçişleri Bakanı Süleyman SOYLU Türkiye'nin göç ve mülteci politikasının 3 esasa dayandığını, bu esasların “kapımıza gelmiş insanları geri çevirmemek, onları zulüm ve ölüm tehlikesi geçmeden geldikleri yere göndermemek ve göçü kontrollü bir şekilde yönetmek” olduğunu belirtmiştir.

Türkiye’den kendi ülkelerine veya üçüncü bir ülkeye çıkmaları ve sınır dışı edilmeleri, uluslar arası koruma ve insan ticareti mağdurlarının korunmasıyla ilgili iş ve işlemleri yürütmek üzere İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 5683 sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun ile 15/7/1950 tarihli ve 5682 sayılı Pasaport Kanununun bir çok maddesi yürürlükten kaldırılmıştır (YUKK, md.124).

YUKK uygulama esaslarını belirlemek amacıyla 17/03/2016 tarihli ve 29656 sayılı resmi gazetede yayınlanan “Yabancılar ve Uluslar arası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik” çıkarılmıştır.

2005 yılının Mayıs ayında insan ticareti mağdurlarına yardım amacıyla acil iletişim hattı olarak faaliyetine başlayan 157 numaralı ihbar hattı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından devralınması ve hizmet ağının genişletilmesiyle 20 Ağustos 2015 tarihi itibarıyla Yabancılar İletişim Merkezi adıyla hizmet vermeye başlamıştır (YİMER 157).

Mülteci ve Sığınmacı Tanımları

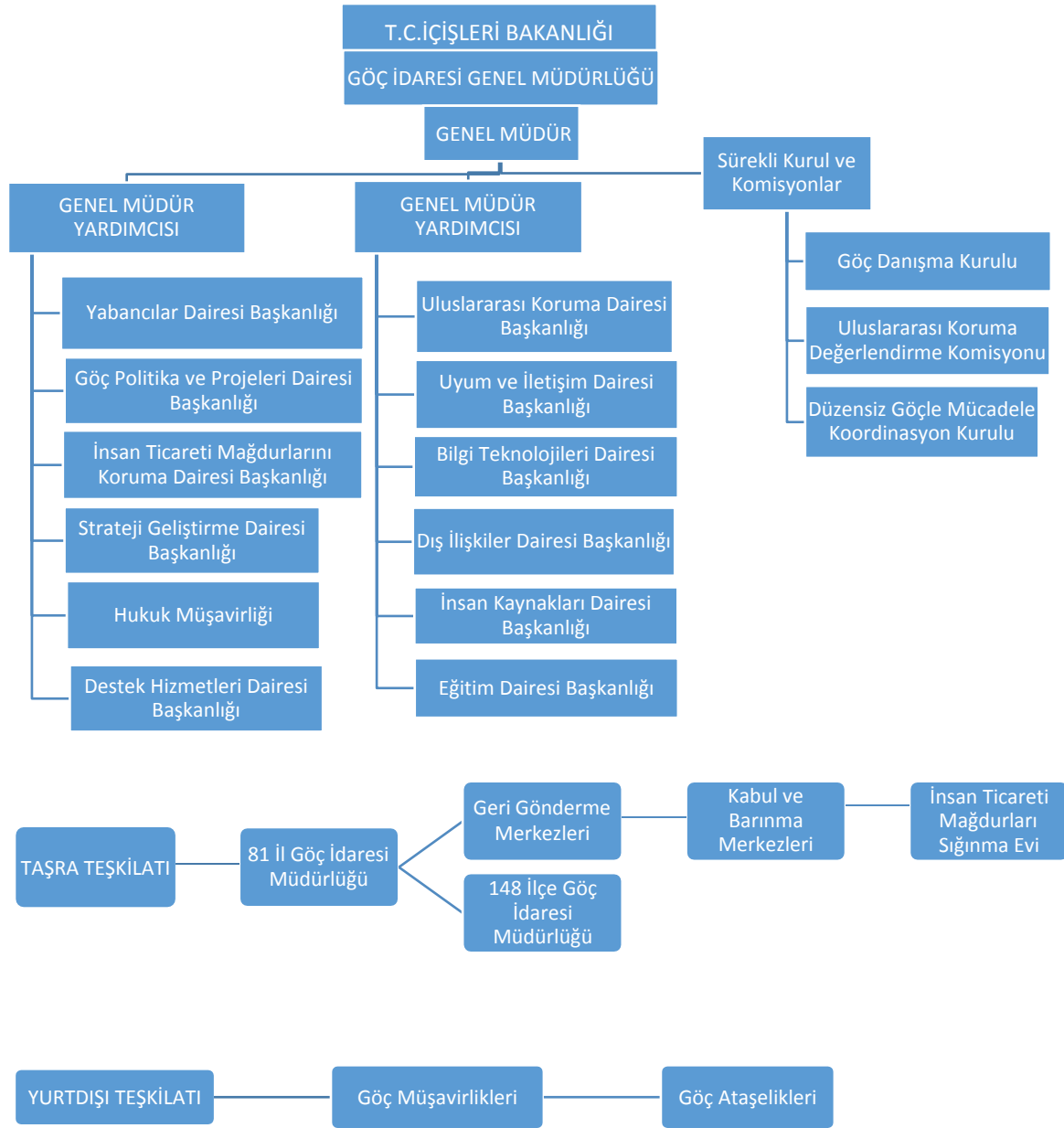
Ülkesinde kimliği, inancı, ırkı, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba aidiyeti veya ideolojik düşünceleri dolayısıyla hayatı veya özgürlüğü risk altında bulunan insanlar genelde ülkelerini terk etme eğilimi göstermektedir. Kendi ülkesinden ayrılıp başka bir ülkenin koruması altına girmek istemesi nedeniyle öne sürdüğü iddiaların doğruluğunun tespit edilmesine kadar geçen süre içerisindeki durumuna sığınmacı, bu iddiaların doğru olduğu tespit edildikten sonraki süre içerisindeki durumuna ise mülteci denilmektedir. (İncili ve Akdemir, 2016, s.119) Mülteci olabilmesi için hem iddialarının doğru hem de ülke tarafından başvurusunun kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla mülteci kavramı; “başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından kabul edilen kişi” (Tunç, 2015, s.32) olarak daha kapsamlı bir tanımdır.

Fakat Türkiye, 1951 tarihli Cenevre’de imzalanan “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”yi onaylamış ve “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü”ne çekinceler koyarak kabul ettiğinden dolayı Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle iltica talebinde bulunanlara mülteci statüsü vermektedir. Bu nedenle Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmenler mülteci olarak kabul edilmemektedir.

Türkiye’de, 11 Nisan 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu bireysel olarak ülkeye sığınan ve iltica talebinde bulunarak mülteci olmak isteyenler açısından yararlı olmuş fakat toplu olarak göç eden Suriyelilere ilişkin boşluk ancak kanunda belirtilen “Geçici Koruma Yönetmeliği”nin 22 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmesiyle giderilmiştir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’na göre acil veya geçici korunmak amacıyla kitlesel olarak ülkemiz sınırlarına gelen veya sınırlarımızı geçen, ülkelerine dönme imkanı olmayan yabancılara geçici koruma sağlanabilmektedir (YUKK madde 91). Bu statü ile göçmenlere uzun süreli kalış, zorla geri gönderilmeme ve zorunlu ve acil ihtiyaçların karşılanmasını da içeren koruma ve yardım sağlanmaktadır (Soyupek, 2016, s.182-183).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kurulması ile bu alandaki önemli bir boşluk doldurularak etkin bir göç politikası oluşturulmaya başlanmıştır. Henüz yeni kurulmasına rağmen gerek kısa sürede teşkilatlanması, gerekse uyguladığı plan ve projeler açısından çok önem taşımaktadır. Göç politikası, göç konusunda kalıcı ve uzun soluklu çözüm üretebilmenin temel taşıdır. İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün teşkilat şeması şekil-1 de gösterilmektedir.

Şekil 1: Göç idaresi genel müdürlüğü teşkilat yapısı (www.goc.gov.tr)

6458 sayılı YUKK kapsamında, 11 Nisan 2014 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bütün işlemler ile tutulan dosya, yazılı ve elektronik ortamdaki kayıt ve diğer dokümanlar, bilgi sistemleri, elektronik projeler ve veri tabanları Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne devredilmiştir (İEM, 2018).

Türkiye’de Bulunan Sığınmacılar

Türkiye, uyguladığı açık kapı politikası ile 28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriyeli göçmenlere geçici koruma sağlayarak ülkeye girmelerine izin verilmiştir. Dünyada en fazla göçmeni bulunduran ülkelerin başında 4,3 milyon göçmenle Türkiye yer almaktadır.

Tablo 1: Geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler (www.goc.gov.tr. -22.03.2018 itibarıyla)

Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler	
2018	3.561.707
2017	3.426.786
2016	2.834.441
2015	2.503.549
2014	1.519.286
2013	224.655
2012	14.237
2011	0

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 2011 yılında Türkiye’de geçici koruma kapsamında hiçbir Suriyeli bulunmaz iken 2013 yılında ikiyüz bini aşmış, 2014 yılında birbuçuk milyon, 2015 yılında iki buçuk milyon, 2018 yılına geldiğimizde toplam Suriyeli sayısı üç buçuk milyonu aşmıştır. Dolayısıyla Suriye’de baş gösteren iç savaş neticesinde, kısa sürede çok sayıda insan ülkelerini terk ederek Türkiye’ye sığınmıştır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)’nin 2018 yılı verileri incelendiğinde bölge ülkeleri içerisinde diğer ülkelere oranla en çok Suriyeli göçmenlerin Türkiye’de geçici koruma altında bulunduğu görülmektedir.

Tablo 2: Suriyeli mültecilerin ülkelere göre dağılımı ([http://data2.unhcr.org.](http://data2.unhcr.org))

Ülke Adı	Suriyeli Mülteci Sayısı
Türkiye	3.572.565
Lübnan	991.917
Ürdün	659.063
Irak	248.092
Mısır	128.034
Diğer	33.545
Toplam	5.633.216

Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin sayısının diğer ülkelere kıyasla çok olmasının sebebi uygulamakta olduğu “Açık Kapı” politikasıdır. Bu politika sebebiyle hem bölgesinde hem de Avrupa ülkeleri arasında en çok Suriyeli Türkiye’de barınmaktadır.

17 Mart 2016 tarihinde “İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Yönetmelik” çıkarılmış, 29 Nisan 2017 tarih ve 690 sayılı kanun hükmünde kararname uyarınca, YUKK’a eklenen bir maddeyle göçmen kaçakçılığı suçunun işlenmesinde kullanılan araçlara, el konulacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda göçmen kaçakçılarına verilecek ağır cezaların yanında, suçun işlenmesinde kullanılan taşıtlar ve bu fiil nedeniyle elde edilen maddi menfaatlerin müsadere edilmesi kaçakçıların elde ettikleri kazancın düşürülmesinde önemli bir araçtır (Yıldız, 2017, s.37).

Kabul ve Barınma ile Geri Gönderme Merkezleri

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 58 ve 95 inci maddelerine dayanılarak 22 Nisan 2014 tarihinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne bağlı Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik çıkartılmıştır.

Türkiye’de bulunan göçmenlerin yüzde 6,95’i bu yönetmelik ile kurulan kabul ve barınma merkezlerinde yaşamaktadırlar. Kabul ve barınma merkezleri Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından kurulmakta ve valiliklerce(il müdürlüğü) tarafından doğrudan veya

dolaylı işlettirilmektedir. Buralara gönderilen göçmenlerin beslenme, barınma, sağlık, sosyal ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Kabul ve Barınma Merkezleri Yönetmeliği, md.3).

Bu geçici barınma merkezlerinin başlıcaları Şanlıurfa, Adana, Kilis, Gaziantep, Kahramanmaraş, Hatay, Osmaniye, Malatya, Adıyaman ve Mardin’de bulunmakta olup sayısı toplam 22’dir. Bu geçici barınma merkezleri 220.754’ü Suriyeli, 6321’i Iraklı olmak üzere toplam 227.075 göçmeni ağırlamaktadır (GİGM, 2018).

Geçici barınma merkezlerinde yaşayan göçmenlere barınma, gıda, eğitim, sağlık, suya erişim gibi imkânlarda sunulmaktadır. Geçici barınma merkezleri dışında yaşayanlar ise kayıt yaptırmaları halinde sadece sağlık hizmetleri ve ilaçlara ücretsiz erişim hakkına sahip olabilmektedirler (ORSAM, 2015, s.12-13).

Türkiye’de kolluk tarafından yakalanan ve işlemleri tamamlanan göçmenler geri gönderme merkezlerine teslim edilmekte, sınır dışı edilene veya geçici barınma merkezlerine gönderilene kadar geri gönderme merkezlerinde barınmaktadırlar.

Tablo 3: Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin kabul ve barınma merkezlerine göre dağılımı (www.goc.gov.tr. -22.03.2018 itibarıyla)

Kabul ve Barınma Merkezleri	Toplam
Şanlıurfa	80.552
Gaziantep	24.093
Kilis	25.003
Kahramanmaraş	17.245
Mardin	2.765
Hatay	17.232
Adana	26.969
Adıyaman	9.068
Osmaniye	14.697
Malatya	9.451
Toplam	227.075
Merkezler Dışında Kalan Suriyeli Sayısı	3.334.632
Ülkemizde Bulunan Toplam Suriyeli Sayısı	3.561.707

Hâlihazırda 12276 kişi kapasiteli 19 geri gönderme merkezi faaliyettedir.14 geri gönderme merkezinin açılması planlanmaktadır. Fakat Türkiye’de bulunan üç buçuk milyon Suriyeliden iki yüz otuz bin Suriyelinin kabul ve barınma merkezlerinde misafir edilmekte ve her türlü kayıtları tutulmaktadır. Fakat üç milyonu aşkın Suriyeli ülke içinde yaşamaktadır. Bu denli çok sayıda göçmenin ülke içinde kontrolsüz şekilde yaşaması gerek güvenlik gerekse sosyal açıdan sıkıntılar yaratmaktadır.

Tablo 4: Geri gönderme merkezlerinin mevcut kapasitesi (www.goc.gov.tr -22.03.2018 itibarıyla)

Geri Gönderme Merkezleri	
Adana	80
Antalya	170
Aydın	564
Çanakkale	400
Edirne	500
Erzurum1	750
Erzurum2	750
Gaziantep	750
Hatay	192

İstanbul (Silivri)	270
İstanbul (Binkılıç)	120
İzmir	750
Kayseri	750
Kırklareli	750
Kocaeli	250
Muğla	88
Van	392
Van (Kurubaş)	750
Osmaniye(Düziçi)	4000
Toplam	12276

6735 sayılı Uluslar arası İş Gücü Kanunu ile yabancıların çalışmaları kontrol altına alınmış, 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nda yapılan değişiklikle bir Türk Vatandaşı ile evlenen yabancı uyruklu kadının Türk vatandaşlığını doğrudan kazanması kaldırılarak, vatandaşlığın kazanılabilmesi için en az üç yıl evli kalınması ve evliliğin devam etmesi şartı getirilmiştir. 4925 sayılı Karayolu Taşıma Kanunu/Kara Ulaştırma Yönetmeliği ile kaçak insan taşımacılığı ve ticareti ve diğer bazı suçlar nedeniyle yargı organları tarafından verilmiş ve kesinleşmiş mahkumiyet kararı bulunan Taşıma Yetki Belgesi Sahiplerinin yetki belgelerinin iptal edilmesi hükme bağlanmıştır (Jandarma Dergisi, 2017, s.29).

Türkiye ile AB arasında 16 Aralık 2013 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma” imzalanmış, 16 Nisan 2014 tarihli Resmi Gazete ’de yayınlanan 2014/6 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile Türkiye- AB Geri Kabul Anlaşması’nın uygulanması esnasında tüm kamu kurum vekuruluşlarının Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne göçmenlerle ilgili her türlü desteği sağlaması konusunda gerekli talimatlar verilmiştir(Başbakanlık Genelgesi, 2014/6). Anlaşma kapsamında Türkiye’den AB’ye yasadışı yollarla giden Türk veya üçüncü ülke vatandaşları ile AB’den Türkiye’ye yasadışı yollarla gelen üçüncü ülke vatandaşlarının anlaşmada belirlenen kurallar dâhilinde karşılıklı değişimini öngörmektedir (AB Bakanlığı, 2018).

Türkiye, ülkesi üzerinden, Danimarka ve İrlanda dışındaki tüm AB ülkelerine yasa dışı yollarla giden üçüncü ülke vatandaşlarını Anlaşma yürürlüğe girdikten 3 yıl sonra geri almaya başlayacağı kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın 1 Haziran 2016 itibarıyla yürürlüğe girmesi kararı alınmıştır. Fakat Türkiye, Avrupa Birliği’nin Türk vatandaşlarına vizesiz geçiş için “Vize Serbestisi” konusunda yaptığı, “Terör yasalarını değiştirin” baskısının ardından, serbest dolaşım konusunda karar almaması üzerine Geri Kabul Anlaşmasını “AB’nin anlaşmadan doğan ödevlerini yerine getirmediği” gerekçesiyle “idari tedbir” koyarak uygulamamıştır (Akşam Gazetesi, 2016).

18 Mart 2016 tarihinde alınan “Türkiye-Avrupa Birliği Zirvesi Kararları”[‡] kapsamında ve 2001 yılında imzalanmış olan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Suçla, Özellikle Terörizm, Örgütlü Suçlar, Yasadışı Uyuşturucu Madde Ticareti ve Yasadışı Göçle Mücadele Anlaşmasınının 8. Maddesinin Uygulanmasına Dair Protokol” çerçevesinde düzensiz göçmenlerin Yunanistan’dan Türkiye’ye geri alım işlemleri yerine getirilmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018).

[‡] Türkiye –Avrupa Birliği Zirvesi Kararları Madde 1; 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye’den Yunan adalarına geçen tüm yeni düzensiz göçmenler Türkiye’ye iade edilecektir. İade işlemi, AB hukukuna ve uluslararası hukuka tam olarak uygun şekilde gerçekleştirilecek; hiçbir surette toplu sınır dışı etme işlemi olmayacaktır. Türkiye ve Yunanistan, AB kurumlarının ve ajanslarının da desteğiyle, irtibatın sağlanması ve ikili düzenlemelerin sorunsuz bir şekilde işleyişinin kolaylaştırılması amacıyla, 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla, Türk görevlilerin Yunan adalarında, Yunan görevlilerin de Türkiye’de bulunmalarını da kapsayan gerekli tüm ikili düzenlemeleri kabul edecek ve gerekli adımları atacaktır. Düzensiz göçmenlerin iade işlemlerine ilişkin masraflar, AB tarafından karşılanacaktır(www.ab.gov.tr., 2018)

Buna anlaşmaya göre, Türkiye kendi topraklarından Yunan adalarına geçtiği kanıtlanan göçmenleri geri kabul edecektir. Suriyeli olmayanların Türkiye tarafından ülkelerine iade edilmesi için işlem yapılacak, Suriyeli olanlar ise Türkiye'deki kamplara yerleştirilecek ve her birine karşılık kayıtlı Suriyeli sığınmacılardan biri AB ülkelerine gönderilecektir. Değişimi yapılacak Suriyeli sığınmacı sayısı ilk etapta 72 bin kişi olarak öngörülmektedir. Geri kabul ve değişim işlemlerinin masrafları AB tarafından karşılanacaktır (Radikal Gazetesi, 2016).

Anlaşma Haziran 2018 tarihine kadar uygulanmış bu tarihten sonra ise Türkiye tarafından tek taraflı olarak askıya alınmıştır.[§]

Yasadışı göç konusunda risk teşkil eden giriş yasağı düzenlenmiş yabancıların uçuşlarını engelleme, giriş yasağı kararı alma ve yasadışı göçü kaynağında engellemeyi mümkün hale getiren, uçuş ve rezervasyon bilgilerinin (API/PNR) toplandığı “Türkiye Yolcu Bilgi Sistemi kurulmuştur.

Kurumlar arası koordine ve işbirliğinin sağlanabilmesi amacıyla, yabancıların sınır dışı edilmeleriyle ilgili olarak; GİGM, Genel Kolluk ve İl Göç İdaresi Müdürlüklerinin çalışma ve işbirliği esaslarını belirleyen İçişleri Bakanlığı'nın “Sınır dışı Etme İşlemlerine İlişkin Uygulama Talimatı” konulu 2015/15 sayılı genelgesi ile ”Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancılarla İlgili Yapılacak İş ve İşlemlerin Uygulanmasına Dair Usul ve Esaslar”ı düzenleyen İçişleri Bakanlığı'nın 2016/8 sayılı genelgesi yayınlanmıştır (Jandarma Dergisi, 2017, s.29).

Göç Yönetiminde Jandarma Genel Komutanlığı'nın Dönüşümü

2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş ve göçmenlerle ilgili bütün yetki ve sorumluluk tek merkezde toplanmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün talebi ve J.Gn.K.lığının onayı ile 13 Temmuz 2013 tarihinden itibaren, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması amacıyla, Göç İdaresi İrtibat Subayı olarak bir personel görevlendirilmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018, s.11).

Teşkilat ve Kadro Yapısında Düzenlemeler

Düzensiz göçle mücadelede etkinliğin artırılması amacıyla, Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde, Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlığı (Göç.Kaç ve İns. Tic. ile Müc. D.Bşk.) 10 Şubat 2016 tarihinde kurulmuş, personel ataması yapılarak, 27 Temmuz 2016 tarihinde fiilen faaliyete geçmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018, s.7).

Göçmen Kaçakçılığı olaylarının yoğun olarak yaşandığı, (16)* İl Jandarma Komutanlığında Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Şube Müdürlüğü ve bu illere bağlı (18) İlçe Jandarma Komutanlığında ise Kısım Amirliği 06 Aralık 2016 tarihinden itibaren kurulmuştur. Bu kadrolara, 2018 yılından itibaren, kademeli olarak atama yapılması planlanmıştır (J.Gn.K.lığı, 2018, s.8).

Türkiye'deki Geçici Barınma Merkezlerinin (19)'u Jandarma, (3)'ü Polis bölgesinde bulunmakta, toplam (22) Geçici Barınma Merkezinin Dış Güvenliği; Jandarma ve Polis, İç Güvenliği ise; Özel Güvenlik personeli ile sağlanmaktadır. Geri Gönderme Merkezlerinin

[§] İçişleri Bakanı Süleyman SOYLU, AB ile Türkiye arasındaki protokol çerçevesinde geri gönderilen kişi sayısının da 11 bin 339 olduğunu dile getirerek, 20 Mart 2016'dan önce Ege adalarına günlük ortalama geçişlerin 8 binler civarında olduğunu, 2017'de bu sayının 78'e gerilediğini anımsatmıştır(GİGM, 2018).Fakat 07 Haziran 2018 tarihinde Yunanistan'ın kendisine iltica eden darbeci askerleri cezaevlerinden tahliye etmesi üzerine Türkiye ikili geri kabul anlaşmasını durdurmuştur(TRT Haber, 2018).

** Göçmen Kaçakçılığının yoğun olarak yaşandığı iller: Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Iğdır, Erzurum, Van, Edirne, Kırklareli, Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Aydın, Muğla, Antalya, Mersin, Adana.

sayısı (19) olup 5 adedi Jandarma, 14 adedi Emniyetin sorumluluğunda iken 29 Aralık 2017 tarihinden itibaren Geri Gönderme Merkezlerinin tamamı Jandarma sorumluluğuna verilmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018, s.28).

Müşterek yürütülen faaliyetler ve veri paylaşımı konusunda Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile işbirliği protokolü yapılmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı olarak düzensiz göçle mücadeleye; Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, AFAD ve Türk Kızılayı ile koordinasyon içerisinde devam edilmektedir.

2013 yılından Mayıs 2018'e kadar, J.Gn.K.lığı sorumluluk sahasında meydana gelen (37.871) göçmen kaçakçılığı olayında, (475.096) göçmen yakalanmış,(8.653) göçmen kaçakçılığı organizatörü hakkında yasal işlem yapılmıştır (J.Gn.K.lığı, 2018, s.12).

Kurumsal Eğitim Faaliyetleri

Jandarma Genel Komutanlığı göç konusunda personelini bilinçlendirmek ve eğitmek amacıyla Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği(BMMYK) ile protokol imzalamıştır.^{††} Proje 1 kapsamında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile işbirliği ve koordinasyon içerisinde Eylül 2016-Ocak 2017 tarihleri arasında 5 dönem halinde 206 personele “Temel Eğitim”, 06-10 Şubat 2017 tarihleri arasında 19 personele “Eğiticilerin Eğitimi” verilmiştir. Göç olaylarının yoğun olarak yaşandığı, Edirne, Kırklareli, Çanakkale, Balıkesir, İzmir, ve Aydın illerine, J.Gn.K.lığı Göç.Kaç ve İns. Tic. ile Müc. D.Bşk. ve BMMYK'dan uzman personel katılımı ile Saha Ziyareti yapılmış, İtalya'da, 20-24 Şubat 2017 tarihleri arasında, (11) Personeli ile Çalışma Ziyareti gerçekleştirilmiş, Ankara'da 15-16 Mart 2017 tarihlerinde Koordinasyon Toplantısı (Çalıştay) icra edilmiştir. Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde hazırlanan Broşür, 2017 Mart ayı içerisinde, (6000) adet kitapçık halinde basılarak, Jandarma birliklerine dağıtılmıştır (J.Gn.K.lığı, 2018, s.33-37).

Proje 2 kapsamında ise BMMYK ile işbirliği ve koordinasyon içerisinde Ekim 2017-Mart 2018 tarihleri arasında 4 dönem halinde 185 personele “Temel Eğitim” verilmiştir.Söz konusu Proje-1 kapsamında “Eğiticilerin Eğitimi”ni almış (16) personel ile Göç.Kaç. ve İns.Tic. ile Müc.D.Bşk.lığından (1) personel tarafından; 01 Kasım 2017-16 Ocak 2018 tarihleri arasında, belirlenen grup illerde görevli toplam (3.230) Jandarma personeline yönelik, Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele konusunda, ikişer gün süreli yerinde eğitim faaliyeti gerçekleştirilmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018, s.37-39).

Göç olaylarının yoğun olarak yaşandığı, Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Iğdır, Erzurum ve Van illerine, J.Gn.K.lığı Göç.Kaç ve İns. Tic. ile Müc. D.Bşk. ve BMMYK'dan uzman personel katılımı ile14-16 Aralık 2017 tarihinde Hatay, 07-08 Mart 2018 tarihinde Iğdır, 22-23 Şubat 2018 tarihinde Şanlıurfa, 13-14 Mart 2018 tarihinde Erzurum, 01-02 Mart 2018 tarihinde Gaziantep, 29-30 Mart 2018 tarihinde Van illerinde Saha Ziyaretleri yapılmıştır. İngiltere'de, 19-22 Mart 2018 tarihleri arasında, (7) Personeli ile Çalışma Ziyareti gerçekleştirilmiş, Ankara'da 27-28 Mart 2018 tarihlerinde Koordinasyon Toplantısı (Çalıştay) icra edilmiştir (J.Gn.K.lığı, 2018, s.40-43).

Proje Kapsamında;

“Düzensiz Göç ve Uluslararası Koruma Kılavuzu” (Kolluk için el kitabı, 500adet),

^{††} Karma Göç Hareketlerinde Uluslararası Koruma ve Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Projesi kapsamında Jandarma Genel Komutanlığı ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği(BMMYK) arasında 03 Ekim 2002 tarihinde “Jandarma Personelinin Eğitilmesine İlişkin Protokol” kapsamında “Karma Göç Hareketlerinde Uluslar arası Koruma ve Kurumsal Kapasitenin Güçlendirilmesi Projesi -1-2” başlatılmıştır. Projenin amacı; eğitim faaliyetleri, yurtiçi saha ziyaretleri, yurtdışı çalışma ziyareti, el kitabı, broşür ve kılavuz basım ve dağıtımı ve değerlendirme toplantısı (çalıştay) düzenleyerek farkındalık seviyesini artırmayı amaçlamaktadır(J.Gn.K.lığı, 2018, s.31-32).

“Koruma Eğitim Kılavuzu” (İngilizceden çevrilmiş, toplam 100 adet),

“Bilgilendirme Broşürü” [Ülkemizde bulunan yabancıları, hak ve sorumlulukları konusunda bilgilendirmek üzere, 5 dilde (Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça ve Fransızca) hazırlanmış, toplam 3.000 adet],

“Haftalık Ajanda”nın (480 adet) basım işlemleri tamamlanmış olup, Nisan-Mayıs 2018 ayı içerisinde İl Jandarma Komutanlıklarına dağıtımı yapılmıştır (J.Gn.Klığı, 2018, s.44-48).

Jandarma Genel Komutanlığı Türkiye'nin göç yönetimi alanındaki yapısal değişikliklere Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile koordineli bir şekilde, ülkenin ihtiyaçlarını göz önüne alan en hızlı dönüşümleri yaparak uyum sağlamıştır.

Jandarma Karakollarının Görev ve Sorumlulukları

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kısa sürede teşkilatlanmasını tamamlaması ve Jandarma Genel Komutanlığı'nın da bu yapılanmaya paralel Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlığını kurması ile birlikte mikro ölçekte Jandarma Karakol Komutanlıklarının idari iş ve eylemlerden kaynaklanan yükleri hafiflemiş ve enerjilerini daha fazla emniyet ve asayişin temini için kullanmaya başlamışlardır. Kabul ve Barınma Merkezlerinin dış güvenliği ile Geri Gönderme Merkezlerinin sorumluluğunun Jandarmaya verilmesi makro ölçekte Jandarmanın iş yükünü artırmıştır.

Gerek denizlerde gerekse karada yakalanan göçmenlerin adli ve idari işlemleri adli ve ülki makamların bilgisi dahilinde Jandarma Karakollarında yapılmaktadır. Çok fazla sayıda yasadışı göçmen yakalandığında Jandarma Karakollarının fiziki imkanları yetersiz gelmektedir. Bu sorunun çözümü için yoğun yasadışı geçiş bölgelerindeki bazı Jandarma Karakol Komutanlıklarına yasadışı göçmen yakaladıklarında barınmalarını sağlayabilmeleri amacıyla Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin desteği ile içinde banyo tuvalet ve yatak barındıran yeteri kadar konteyner tertip edilmiştir. Karakol komutanlıklarının yakınına kurulan bu konteynerlerin etrafı tel örgüler ile çevrilerek muhafazası sağlanmış, daha modern ve insana yakışır bir ortam yaratılmıştır.

Bu konteynerlerde erkek, kadın ve çocuklar için Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği vb. sivil toplum kuruluşları tarafından tedarik edilen çamaşır, kıyafet, temizlik malzemesi bulunmakta ve göçmenlerin kullanımına sunulmaktadır. Göçmenlerin işesi, Göç İdaresi İl Müdürlükleri tarafından karakollara yakın esnaf ile ihale yapılarak sağlanmaktadır. Dolayısıyla Jandarma Karakol Komutanlıklarının göçmenlerin işesi ile ilgili sıkıntıları da ortadan kalkmıştır. Göçmenlerle ilgili adli ve idari tahkikat karakollarda yapılmaya devam etmekte, bu kapsamda, kimlik tespitleri yapılmakta, ifadeleri ve parmak izleri alınmaktadır. Parmak izi alım işlemleri Olay Yeri İnceleme timleri bünyesinde bulunan optik cihazlarla alınmaya başlanmış ve yanlış alımdan kaynaklı hatalar önlenmiştir. İfadelerin alınmasında hem Arapça bilen Jandarma personelleri hem de “Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği” tarafından temin edilen tercümanlar kullanılmaktadır. Sevk işlemleri ise yine il müdürlüklerinin anlaşmalı olduğu otobüs firmaları ile sağlanmaktadır. Fakat sorumluluk bölgesi içinde karakola uzak noktalarda çok sayıda yakalanan göçmenlerin idari ve adli işlemlerinin yapılabilmesi için karakollara getirilmesi sorunu hala devam etmektedir. Bu olaylarda genellikle göçmen sayısı fazla olduğunda, devriye araçları nakil amacıyla kullanılamamaktadır (Dikili İlçe Jandarma, 2018). Fakat uygulamadan kaynaklı küçük sorunların ise zamanla alınan tedbirlerle giderilebileceği düşünülmektedir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu öncesinde Jandarma karakolları tarafından yapılan yasadışı göçmenlerle ilgili iş ve eylemler, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün il ve ilçe teşkilatları tarafından yapılmaya başlanmış ve Jandarma karakollarının sıkıntılı süreçleri

ortadan kaldırılmıştır. Yapılan kurumsal düzenlemelerle bu alandaki boşluk doldurulmuş ve gerek insani boyutta gerekse uluslararası alanda ilerleme kaydedilmiştir.

Sonuç

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle Türkiye çevre ülkelerinde meydana gelen yönetim değişiklikleri ve iç savaşlara duyarsız kalamamaktadır. Bölgesinde etkin bir ülke olabilmesi ve yükselen bir güç haline gelebilmesi için bu değişikliklere her zaman hazır bulunmak zorundadır. Türkiye özellikle 2013 yılından itibaren göç ve göçmenler konusunda önemli bir boşluğu doldurarak, kolluk kuvvetlerinin görev ve sorumluluklarını daha etkin ve verimli yapabilmesi için hem yapısal hem de hukuki düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu düzenlemelerle göçmenlere insani bir yaklaşım sergilemiş, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkeye insanlık dersi vermiştir.

İçişleri Bakanlığı'na bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile göçmenler konusundaki tüm iş ve eylemler tek çatı altında toplanmış, kolluk kuvvetleri, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği, koordinasyon ve istihbarat paylaşımı sağlanmıştır. Ayrıca güncel veri ve istatistikleri de düzenli olarak yayınlamaya başlamışlardır. Karakol ve İlçe Jandarma Komutanlıklarının göçmenlerle ilgili idari iş yükünün azalması neticesinde göçmen kaçakçılığının yoğun olduğu bölgelerde, suçların önlenmesine yönelik çalışmalarda gözle görülür bir artış yaşanmıştır.

Tüm bu yapısal ve hukuki düzenlemelere rağmen bazı alanlarda eksiklikler bulunmakta ve düzeltici tedbirler alınmaya devam edilmektedir. 29 Aralık 2017 tarihinden itibaren Geri Gönderme Merkezlerinin tamamının Jandarma sorumluluğuna verilmesi ile birlikte göçmenlerin sınır dışı edilme işlemleri özellikle personel mevcudu yetersiz olan Jandarma Genel Komutanlığı'nın iş yükünü artırmıştır.

Jandarma karakolları açısından en önemli sorun Türkiye'de bulunan Suriyelilerin Avrupa ülkelerine yasa dışı geçme girişimlerini sürekli tekrarlamalarıdır. Türkiye'de bulunan geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler geçici ikametgâh belgeleri ve kimlik kartlarını gizleyerek yasal olmayan yollardan Avrupa'ya gitmeyi planlamakta, son çıkış noktaları olan kıyı şehirlerimize kadar rahat hareket ederek gelebilmekte, yasa dışı çıkış yaparken yakalansalar bile uluslararası koruma statüsü ile serbest kalabilmektedirler. Bu süreç, Suriyeli kişi ulaşmak istediği ülkeye gidene kadar kısır döngü şeklinde devam etmektedir. Bu durum özellikle Ege Bölgesi kıyı şeridinde görev yapan jandarma personelinin üzerine ek iş yükü getirmektedir. Bu konuda yasal boşluk bulunmaktadır ve bu boşluk bir an önce giderilmelidir.

Özellikle Ege ve Akdeniz kıyılarında bulunan Jandarma karakollarımızda personel sayısının yetersiz, bu bölgelerin turizm bölgesi ve asayiş olay sayılarının yüksek olması nedeniyle göçmen kaçakçılığı olayı meydana geldiğinde tüm personel bu olaya kanalize olmakta ve asayiş olaylarında zaafiyet yaşanmaktadır. Görevleri gereği az sayıdaki personelin kendi kapasitelerini aşan adli ve idari faaliyetlerle uğraşmaları personel moral ve motivasyonunu olumsuz etkilemekte ve personelin dilekçe vererek başka illere atama isteğinde bulunmalarına neden olmaktadır. Bu zaafiyetin giderilmesi için personel sayılarının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Etkili bir göçle mücadele politikasının oluşturulabilmesi için bu bölgelerde uygulayıcı olan kolluk personelini teşvik edici bir sistem getirilmelidir.

Sorumluluk bölgesi içinde yakalanan sayıca fazla göçmenlerin karakollara sevk edilebilmesi için Jandarma devriye araçlarının kapasitesi yetersiz kalmakta, bu sorunun aşılabilmesi için Göç İdaresi İl ve İlçe Müdürlükleri tarafından yerel esnaf ile ulaşım hizmetleri sözleşmesi imzalanmalı ve sıkıntı giderilmelidir.

Yakalanan göçmenlerin işlemleri tamamlanıncaya kadar barındırılması amacıyla bazı karakollara Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün desteği ile tertip edilen konteynerlerin

kıyı şeridinde bulunan tüm karakollara tertip edilmesi gerekmektedir. Aksi halde yakalanan göçmenlerin barınma sorunları devam edecektir.

Göçmen kaçakçılığı suçunda kaçakçılık olayında kullanılan araçların müsaderesine ilişkin hükümlerin uygulanması göçmen kaçakçılığı ile mücadelede etkin sonuçlar elde etmeye destek olmaktadır.

Türkiye’de alınan tedbirler ve yasal düzenlemelerle birlikte karada tespit edilen ve denize çıkmadan Jandarma ve Emniyet birimleri tarafından 2015 yılında 91611, 2016 yılında 37130, 2017 yılında 21937, 2018 yılı 10 Nisan itibarıyla 1898 yasadışı göçmen yakalanmıştır. Yakalanan göçmen sayıları sürekli azalış göstermektedir. 2015 yılında Türkiye karasularında hayatını kaybeden düzensiz göçmenlerin sayısı 279 iken 2016 yılında 192’ye gerilemiş ve bir önceki yıla göre % 29 azalış göstermiştir (SGK, 2018).

Türkiye’de yasadışı göçle mücadele kapsamında gerçekleştirilen yapısal ve hukuki düzenlemeler ve 18 Mart 2016 tarihinde Yunanistan ile Türkiye arasında imzalanan protokol ile yasadışı göç olaylarında ciddi azalışlar meydana gelmiş ve Türkiye’nin bu alanda çok önemli mesafeler kat ettiğini tüm dünyaya göstermiştir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun yürürlüğe sokulması ve bu kapsam da Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün il ve ilçelere kadar teşkilatlanmasını tamamlaması sonucunda Türkiye göç yönetimi konusunda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Her ne kadar yeni kurulan bir yapı ve uygulamadan kaynaklı aksaklıklar olsa bile gün geçtikçe daha ideal bir yapıya doğru gelişim göstermektedir.

Jandarma Genel Komutanlığı ise gerek yeni duruma göre teşkilatlanarak gerekse personelinin bilinç ve eğitim düzeyini artırarak, göç alanında üzerine düşen vazifeyi kolluk kuvveti olarak yerine getirmektedir. Personel miktarının her yıl artışıyla birlikte, göç konusunda yetersiz personelden kaynaklı sorunlar azalacak artan bilgi ve tecrübe ile daha profesyonel hareket edecektir.

Kaynakça

- A Haber. (2017). *Bakan Soylu, Türkiye’deki mülteci sayısını açıkladı*. Erişim Tarihi: 27 Şubat 2017. <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2017/02/15/bakan-soylu-turkiyedeki-multeci-sayisini-acikladi>.
- Akşam Gazetesi. (2016).Geri kabul buzdolabında. *Erişim Tarihi:17.03.2018*. <https://www.aksam.com.tr/siyaset/geri-kabul-buzdolabinda/haber-522165>.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi(AFAD) Başkanlığı. (2017). *Suriyeli sığınmacılar geçici barınma merkezi bilgi notu*. Erişim Tarihi:11.02.2018. https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2374/files/11_12_2017_Suriye_GBM_Bilgi_Notu.pdf.
- Avrupa Birliği(AB) Bakanlığı. (2018). *Türkiye-AB vize muafiyeti süreci ve geri kabul anlaşması hakkında temel sorular ve yanıtları*. Erişim Tarihi: 09.03.2018 https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf.
- Başbakanlık Genelgesi. (2014). *Geri kabul anlaşması2014/6*. Resmi Gazete, 16/04/2014, 2014-28974
- Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (UNCHR). (2018). *Operasyonel bilgi portalı*. Erişim Tarihi:11.04.2018. <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>.
- Dikili İlçe Jandarma, Merkez Jandarma Karakol Komutanı J.Kd.Bçvş. Rahmi DOĞAN ile 05.04.2018 tarihinde yapılan mülakat
- Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY). (2014). Resmi Gazete 22/10/2014 2014/6883. Erişim Tarihi:10.03.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15.htm>.

- Göç Terimleri Sözlüğü. (2018). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi:11.19.2018.http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu.pdf
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018). *Geri gönderme merkezleri*. Erişim Tarihi:02.03.2018.http://www.goc.gov.tr/icerik3/geri-gonderme-merkezleri_363_378_10094,
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018). *Göç idaresi genel müdürlüğü teşkilat şeması*. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2018. http://www.goc.gov.tr/icerik3/teskilat-semasi_273_274_281.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018). *Göç politikaları kurulu toplandı*. Erişim Tarihi:13.03.2018.http://www.goc.gov.tr/icerik6/goc-politikalari-kurulu-toplandi_359_8930_11473_icerik.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018),. *Yabancılar iletişim merkezi (YİMER 157)*,Erişim Tarihi:13.03.2018. <http://yimer.gov.tr>.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2018). *Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler*. Erişim Tarihi:02.03.2018. http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM). (2016). *2016 Türkiye göç raporu*, Erişim Tarihi:11.03.2018. http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf.
- İncili, Ö.F., Akdemir,İ.O. (2016). Yerinden edilmişliğin coğrafi analizi: Kilis'te Suriyeli sığınmacılar.*Marmara Coğrafya Dergisi.*, 34. 118-133.
- İzmir Emniyet Müdürlüğü(İEM). (2018). *Yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı işlemleri*.Erişim Tarihi:18.03.2018. <http://www.izmir.pol.tr/Sayfalar/yasadisi-goc-gocmen-kacakciligi-islemleri.aspx>.
- Jandarma Dergisi. (2017). *Güçlü, güvenilir, hazır*. Haziran 2017. Sayı:147. Erişim Tarihi: 03.01.2018. http://www.jandarma.gov.tr/tanitim/dergi/e-dergi/e-dergi_haziran.html.
- Jandarma Genel Komutanlığı(J.Gn.K.lığı). (2018). Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti ile Mücadele Daire Başkanlığı, *Düzensiz göç ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele sunumu*. Erişim Tarihi:03.05.2018.
- Kabul ve Barınma Merkezleri ile Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi, İşletirilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik, (KBMY), (2014), Erişim Tarihi:10.03.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140422-5.htm>.
- Kara Sınırlarının Korunması ve Güvenliği Hakkında Kanun. (1988). Erişim Tarihi:21.02.2018. <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.3497&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=3497>.
- Koçak, Y., Terzi, E. Türkiye'de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm öneriler.*KAÜ-İİBF Dergisi.* 3 (3), 163-184.
- Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin Sözleşme. (1951). İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 27 Şubat 2017. <http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1nhukuk%C4%B1statusune%C4%B1%C4%B1sk%C4%B1nsozlesme.pdf>.
- Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi(ORSAM). (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Orsam Rapor No:195 Erişim Tarihi: 27 Şubat 2017., http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf.
- Radikal Gazetesi. (2016). Türkiye ve AB arasındaki sığınmacı mutabakatı.Erişim Tarihi: 17.03.2018. <http://www.radikal.com.tr/mugla-haber/turkiye-ve-ab-arasindaki-siginmaci-mutabakati-1540301/>.

- Sahil Güvenlik Komutanlığı(SGK). (2018). *Düzensiz göç istatistikleri*.Erişim Tarihi:13.03.2018. http://www.sahilguvenlik.gov.tr/baskanliklar/harekat/faaliyet_istatistikleri/duzensiz_goc_istatistikleri.html.
- Sınıraşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. (2003). Erişim Tarihi: 23 Mart 2018. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4804.html>.
- Sınır, Kıyı ve Kara Sularımızın Muhafaza ve Emniyeti ve Kaçakçılığın Men ve Takibi İşlerinin Dâhiliye Vekâletine Devri Hakkında Kanun. (1956). Erişim Tarihi:21.02.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/9363.pdf>,
- Soyupek,Y. (2016). Türk Kamu Yönetiminde Göç Politikaları ve Göç, Yönetiminin Belirlenmesinde Avrupa Birliği ve Avrupalı Değerlerin Yeri. *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler I*. London, Transnational Press London. 179-184. Erişim Tarihi:17.02.2018. <http://tplondon.com/books/9781910781364/978191078136423.pdf>.
- TRT Haber, (2018), “Yunanistan ile ikili geri kabul anlaşması durduruldu”, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/yunanistan-ile-ikili-geri-kabul-anlasmasi-durduruldu-369049.html>, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2018.
- Tunç, A.Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi. Cilt:2. Sayı: 2.* 29-63.
- Tuzcu,A., Bademli, K.(2014), Göçün Psikososyal Boyutu, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Phychiatry, 2014;6(1),sy.56-66
- Türk Ceza Kanunu (TCK). (2004). Erişim Tarihi: 23 Mart 2018. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.5237&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=5237>.
- Türkiye-Avrupa Birliği Bildirisi, Erişim Tarihi:18.12.2018. https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). Erişim Tarihi:10.03.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>.
- Yabancılar ve Uluslar arası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik. (2016). Erişim Tarihi:10.03.2018. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/03/20160317-11.htm>.
- Yıldız, A. (2017). *Uluslar arası Göç Örgütü(IOM), Birleşmiş Milletler Göç Kuruluşu, göçmen kaçakçılığı algısı ve göçmenlerin karar süreçleri raporu*. Erişim Tarihi:02.03.2018. https://unescochair.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2017/04/IOM_GOCMEN_KACAKCILIGI_TR.pdf.

HISTORY

İzmir Şimendifer Mektebi

Izmir Railway School

Aziz TEKDEMİR*

Öz

Osmanlı Devleti'nde demiryolu çalışmaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. İlk demiryolu hatları Batı Anadolu ve Rumeli'de yapılmış zamanla da diğer bölgelere yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde demiryollarının yaygınlaşması, personel ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. İlk etapta demiryollarında çalışacak iş gücünü yetiştirmek için yabancıların bilgisinden yararlanılmak istenilmiş İngiltere ve Fransa'ya demiryolu eğitimi alması için öğrenciler gönderilmiştir. Demiryolu hatlarının artmasıyla Osmanlı Devleti kendi personelini yetiştirmek için harekete geçmiştir. Demiryolu hatlarında çalışacak memurları yetiştirmek amacıyla okul açılma fikri ilk defa XIX. yüzyılın son çeyreğinde tartışılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın başında da Türk demiryolcular yetiştirmek için orduya bağlı olarak bir demiryolu taburu kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki demiryolları yabancı şirketler tarafından yapıldığı için hatlarda genellikle gayrimüslimler istihdam edilmiştir. Zamanla stratejik öneme sahip demiryollarında çalışan gayrimüslim vatandaşların devlete ihanet aşamasına varan davranışları sonrasında, Müslüman ve Türk vatandaşlar arasında personel yetiştirilmesi gerekli görülmüş ve I. Dünya Savaşı sırasında İzmir Şimendifer Mektebi kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İzmir, Şimendifer Mektebi, Demiryolu, Eğitim

Abstract

Railway construction in the Ottoman Empire began in the second half of the nineteenth century. The first railway line was laid in Western Anatolia and Rumelia and spread to the other regions of the Empire. The widespread use of railways called for more personnel. First, students were sent to England and France to receive training on railway operations. However, with the increase in railways, the Ottoman Empire considered opening schools to train its own personnel in the last quarter of the nineteenth century and set up an army-bound railway battalion at the beginning of the twentieth century. The railways in the Ottoman Empire were constructed by foreign companies, therefore, it was generally the non-Muslim citizens that were employed in railway service. However, over time, they were involved in activities against the state, resulting in the Empire training Muslim and Turkish citizens to work in railway service. To that end, Izmir Railway School (*Şimendifer Mektebi*) was established during the First World War.

Keywords: Ottoman State, Izmir, Railway School, Railway, Education

Giriş

Osmanlı Devleti'nde demiryolu çalışmaları 19. Yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. İlk olarak İzmir-Aydın hattının imtiyazı 23 Eylül 1856 tarihinde bir İngiliz şirkete, İzmir Kasaba (Turgutlu) hattının imtiyazı da 4 Temmuz 1863 tarihinde Edward Price isimli bir İngiliz'e verilmiştir. İzmir Aydın hattının inşa çalışmaları 1857 yılında, İzmir Kasaba'nın ise 1864 yılında başlamıştır. 10 Ekim 1865'te Manisa'ya kadar olan 66 kilometrelik kısım, 10 Ocak 1866 tarihinde de Kasaba'ya kadar olan 27 kilometrelik diğer kısım kullanıma açılmıştır. İzmir-Aydın arasındaki 133 kilometrelik yol ise 7 Haziran 1866 tarihinde bitirilerek, faaliyete geçmiştir (Velay,1978, s. 155; Engin, 1993, s. 39; Kayserilioğlu, 2011, s.197; Özyüksel,1998, s. 9-12; Akyıldız, 1987, s. 39-166; Akyıldız, 2005, s. 15-41; Atilla, 2002, s. 52-127; Kurmuş, 2012 s. 111; Kolay, 2011, s. 6 vd). Yine Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında Köstence-Boğazköy (Çernovada) arasındaki 66 kilometrelik hat da yapılan ilk demiryollarından biri olmuştur. 2 Eylül 1857 tarihinde mukavelesi yapılan bu demiryolu hattı için kurulan şirkete de *Devlet-i Âliyye Karadeniz ve Tuna Demiryol Kumpanyası* adı verilmiştir. Köstence-Boğazköy hattı 4 Ekim 1860 tarihinde işletilmeye başlanmıştır Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki bir diğer demiryolu ise Varna-Ruşçuk hattı olup imtiyazı İngilizlere verilmiştir. 224 km.lik hat 8 Kasım 1866 tarihinde bitirilerek işleme geçmiştir (Morawitz, 1978, s. 306-307; Velay, 1978, s. 155; Akyıldız,

* Dr., Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aziz.tekdemir@gmail.com

1987, s. 3-4; Akyıldız, 2005, s. 60, 87; Engin, 1993, s. 40-41; Gülsoy, 1994, s. 21; Eldem, 1994, s. 96; Collas, 2005, s. 287).

Osmanlı Devleti'nde demiryollarının yaygınlaşması, personel ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. İlk etapta demiryollarında çalışacak iş gücünü yetiştirmek için yabancıların bilgisinden yararlanılmak istenmiş ve 1857 yılında Hendesehane-i Berriye Kolağalarından Nuri Efendi'nin Londra'da demiryolu üzerine eğitim alması düşünülmüştür. 1868'de de Nafia Nezareti çalışanlarından Margosyan Efendi de bu alanda eğitim görmesi için Fransa'ya gönderilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu hatları yabancılar tarafından yapıldığı için genellikle gayrimüslimler istihdam edilmiş ve iletişim dili olarak da Fransızca kullanılmıştır. Türkler ise ateşçilik, biletçilik gibi ağır ve yıpratıcı işlerde görevlendirilmiştir (Özdemir, 2014, s. 67).

Osmanlı Devleti'nde demiryolu hatlarının artması üzerine Osmanlı Devleti kendi personelini yetiştirmek için harekete geçmiştir. Konu ilk defa 1874'te tartışılmaya başlanmıştır. 1887 yılında Türk demiryolcular yetiştirmek için orduya bağlı olarak bir demiryolu taburu kurulması için Harbiye Nezareti'ne bir layiha sunulmuş ve ilk demiryolu taburu 1900'de Hicaz demiryolu inşa ve işletmesi için kurulmuştur (Özdemir, 2014, s. 68). Zamanla stratejik öneme sahip demiryollarında çalışan gayrimüslim vatandaşların devlete ihanet aşamasına varan davranışları Osmanlı Devleti'ni Türk personel yetiştirmek için harekete geçirmiş ve I. Dünya Savaşı sırasında şimendifer mektepleri kurulmuştur. Bunlardan biri de İzmir Şimendifer Mektebi'dir.

İzmir Şimendifer Mektebi'nin Kuruluşu

Mektep, demiryollarında istihdam edilecek her türlü memuru yetiştirmek amacı ile açılmıştır (Düstur, 1928, s. 30). Balkan Savaşı öncesi Eskişehir'de sonrasında Konya'da aynı tarzda mekteplerin açılışı için çalışmalar yapılmıştır (DAB., T. DMİ.,1141/60 (29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916). I. Dünya Savaşı'na kadar şimendifer idarelerinde İngiliz ve Fransızların dışında Osmanlı Devleti vatandaşı olan gayrimüslimler istihdam edilmişti⁵. Çoğunlukla fikren ve hissen memleketin aleyhine çalışan bu memurlar savaş sırasında tren seferlerinin aksamasına sebep olmuş ve askeri nakliyatı geciktirmiştir. Örneğin Balkan savaşları sırasında özellikle demiryollarında çalışan görevliler tarafından yapılan oyalama taktikleri sebebiyle tren seferlerinde gecikmeler yaşanmıştı. Ayrıca Aydın hattı üzerinde kaza süsü verilerek bir tabur asker, şehidi ve yaralılarıyla birlikte devre dışı bırakılmıştı (Bayar, 1997, s. 93). Yine görevlilerden çoğunun görgü ve ahlak kurallarına uymayarak yolculara kötü davrandıkları ve halkı rencide ettikleri tespit edilmiştir (DAB., BEO., 1193/2 Leff 1 (1 M. 1332/30 Kasım 1913).

İzmir Batı Anadolu'daki demiryollarının merkezi idi. Aydın, İngilizler tarafından diğer iki hat ise Fransızlar tarafından işletilirdi. Osmanlı Devleti'nin seferberlik planı üzerine İzmir ve çevresindeki hatlardan diğer demiryollarına kaydırılacak lokomotifler için yabancı şirketler bahaneler öne sürerek işi yavaşlatmışlar hatta izin vermemişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra İzmir ve çevresindeki demiryollarına el koymuş, İngilizler ve Fransızlar tarafından idare edilen bu iki hattın işletilmesi görevini ordunun emrine vermiştir (DAB., T. DMİ., 1141/60 Leff 2 (29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916); Ergin, 1977, s. 1572; Bayar, 1997, s. 92; Özdemir, 2014, s. 69). Demiryollarında memleketin aleyhine çalışan gayrimüslim memurların bir kısmı işten çıkarılınca işgücü eksikliğinin giderilmesi ve demiryollarının güvenilir Türk evlatları tarafından idare edilmesi fikri ortaya atılmış devletin menfaatlerini gözeten muhasip, kâtip, kontrolör gibi memurlar

⁵ Türklere ancak bekçilik, makasçılık gibi işler veriliyordu. Bunun sebebi sorulduğunda "Türkler şimendiferliliği beceremezler, bu kabiliyet meselesidir" derlerdi. (Bayar, 1997, s. 92).

yetiştirecek şimendifer mekteplerinin açılması planlanmış, mektep ve öğrenciler hakkında uygulanacak düzenlemeler için çalışmalar yapılmıştır (DAB., T. DMİ., 1141/60 Leff 2 (29 Haziran 1332/12 Temmuz 1916); Ergin,1977, s. 1572).

28 Haziran 1915'te İzmir'de bir şimendifer mektebinin açılmasına karar verilerek başına da şimendifer bölüğü kumandanı İskender Bey getirilmiştir. Mektep için Basmahane semtinde bulunan eski Amerikan Mektebi binası seçilmiştir (Özdemir, 2014, s. 70). Okulun masraflarını ilk olarak Milli Müdafaa Cemiyeti üstlenmiş daha sonra Evkaf Nezareti de maddi olarak desteklemiştir (Bayar, 1987, s. 93). Şimendifer mektepleri eğitim öğretim yönüyle Harbiye Nezareti'ne idarî olarak ise Evkaf Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu mekteplerin idareleri bir askeri müessese gibi görüldüğünden kadrosu askeriye tarafından düzenlenmiştir. Fakat mektep bütçesi Harbiye Nezareti'nden ayrı tutulmuştur (DAB., T. DMİ., 1141/17 Leff 1 (24 Nisan 1332/7 Mayıs 1916).

İzmir Şimendifer Mektebinin Kadrosu

Başkumandanlık Vekâleti'nin emriyle Şimendifer Mektebelerinin idari ve eğitim kadrosu belirlenmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/17 Leff 2 (23 Nisan 1332/6Mayıs 1916). İdarî kadrolarda genellikle askerî sınıf yer almıştır. Fakat muhasip, kapıcı, bahçıvan ve hademelerin sivililer arasından da seçildiği olmuştur.

İdari Kadrolar

Şimendifer mekteplerinin müdürleri, genellikle asker kökenli olup Yüzbaşı-Binbaşı rütbesinden seçilmiştir. Yeni açılan İzmir Şimendifer Mektebi müdürlüğüne ilk olarak Yüzbaşı İskender Efendi atanmış aynı zamanda şimendifer bölüğü komutanlığı da uhdesine verilmiştir (Bayar, 1987, s. 93). Başkomutanlık Vekâletinden 14 Şubat 1916'da İzmir Şimendifer Mektebi Müdüriyetine bir telgraf çekilerek müdür Yüzbaşı İskender Efendi'nin Dersaadet Şimendifer Mektebi Müdürlüğüne tayin edildiği ve halefinin İzmir'e gelip devir teslim işlemleri yapıldıktan sonra İstanbul'a hareket etmesi bildirilmiştir. Ayrıca Dersaadet şimendifer mektebi müdürü Yüzbaşı Kemaleddin Efendi'ye, İzmir Şimendifer Mektebi Müdürlüğüne ve İzmir'de bulunan şimendifer bölüğü kumandanlığına atandığı bildirilmiş ve hemen hareket etmesi için emir verilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/37 (9 R. 1334/ 1 Şubat 1331/14 Şubat 1916). Kemalettin Efendi emri alır almaz Bandırma yolu ile İzmir'e hareket etmiştir. İzmir'e ulaştığı gün durumu Karargah-ı Umumi Üçüncü Şube Müdüriyetine bildirerek devir teslim işlemlerinin başladığını, 3-4 güne kadar da tamamlanacağını ifade etmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/ 2 Mart 1916).

Okulun idari kadrosunda mektep müdürünün haricinde dâhiliye zabiti, hesap memuru, iâşe memuru, talim muallimi, işçi, kapıcı, bahçıvan, aydınlatma için motorcu ve her beş talebe için bir hademe görevlendirilmiştir. Dâhiliye zabiti, mektebin asayişinden ve öğrencilerden sorumlu tutulmuştur. Mektebin hesap ve evrak işleri hesap memuruna verilmiştir. Mektebin aydınlatılması ve kuyudan su çıkartılması için kullanılan motorun idaresi için de bir memur atanmıştır.

Tablo 1: Şimendifer Mekteplerinin idari kadroları ve maaşları⁶

Görevli sayısı	Görevi	Askeri Rütbesi	Maaşı	Müteferrikası	Açıklama
1	Mektep Müdürü	Yüzbaşı-Binbaşı	-----	500	

⁶ Şimendifer Mekteplerinin İdari Kadroları ve Maaşları belirlenmiştir. (DAB., T.DMİ 1141/32 lef 2 (29 B 1334/ 1 Haziran 1916); DAB., T. DMİ.,1142/61 (9 Mart 1332/22 Mart 1916).

2	Dahiliye Zabiti	Mülazım-1 Sani- Mülazım-1 Evvel	-----	250	
1	Hesap Memuru	Tabur Hesap Muavini- Tabur Hesap Memuru	1000	200	Sivil de olabilir. 1000 kuruş maaş verilir
1	İaşe Memuru	Çavuş-Başçavuş	-----	100	
4	Talim Muallimi	Mektepli Küçük Zabit	-----	60	
1	İşçi	-----	350	-----	Sivil
1	Kapıcı veya Bahçıvan	-----	350	-----	Sivil
1	Aydınlatma için Motorcu	-----	-----	150	Asker
1	Hademe, Her beş talebeye	Bir kişi hesabıyla verilir	-----	-----	Bunlar hizmet taburundan verilir ve mektep tarafından iaşeleri karşılanır.

Eğitim Kadroları

Balkan savaşları sonrasında Eskişehir ve Konya’da bu tarzda mekteplerin açılması düşünülmeye başlandığında okulda ders verebilecek öğretmenler araştırılmaya başlanmış aynı zamanda da öğretmen yetiştirmek için harekete geçilmiştir. 30 Kasım 1913 tarihinde Cenevre Şehbenderliğine bir yazı gönderilerek şimendifer mektebinde muallimlik yapacak ehil kimseler yetiştirmek için Galata Sultanisi’nden mezun olan 3 kişinin Lozan’daki şimendifer mektebine kabul edilip edilmeyeceğinin araştırılması istenmiştir (DAB., BEO., 1193/2Leff 2 (1 M. 1332/18 Teşrinsani 1329). Cenevre Şehbenderliği durumu araştırarak Maarif Nezareti’ni bilgilendirmiştir. Gönderilmesi düşünülen öğrencilerin Lozan Darulfünun Ticaret Fakültesi ve Ticaret-i Âliye Mektebi’ne kabul edilebileceği bildirilerek her iki okulun program ve nizamnamesi gönderilmiştir. Fakat ticaret fakültesinin daha uygun olacağı bildirilmiştir (DAB., BEO., 1193/2 Leff 4 (11 Kanunvevel 1913/ 11 Aralık 1913).

Şimendifer mektebinin eğitim-öğretim kadrosu genellikle sivillerden seçilmiştir. Mektep’te bir ders nazırı, dört kısım öğretmeni ve bir telgraf öğretmeni görev yapmıştır. Bazı dönemler telgraf öğretimi için mülazım-ı evvel ve yüzbaşı rütbesindeki askerler de görevlendirilmiştir.

Tablo 2: Şimendifer Mektepleri eğitim-öğretim kadrosu⁷

Görevli sayısı	Görevi	Askeri Rütbesi	Maaşı	Müteferrikası	Açıklama
1	Ders Nazırı	-----	3600	-----	
4	Kısım Muallimi	-----	1000-1700	-----	

⁷ Şimendifer Mektepleri Eğitim-Öğretim Kadrosu ve maaşları belirlenmiştir. (DAB., T.DMİ., 1141/32 lef 2 (29 B 1334/ 1 Haziran 1916); DAB., T. DMİ., 1142/61 (9 Mart 1332/22 Mart 1916).

1	Telg. Muallimi	Yüzbaşı- Mülazım-ı Evvel	1000	250	Sivil olursa 1000 kuruluş maaş ita olunur.
---	----------------	-----------------------------	------	-----	--

İzmir Şimendifer Mektebi'nde ders nazırlarının gayrimüslimlerden de seçildiği görülmüştür (DAB., T. DMİ., 1141/46 (25 Nisan 1332/8 Mayıs 1916). I. Dünya Savaşı'nda İzmir'de Müslümanların yaşadığı bölgelerin bombalanması sırasında hükümetçe bir karar çıkartılarak gayrimüslimler toplanmış ve İslam mahallelerine dağıtılmıştır. Mektep ders nazırı Henry Thomson, kendisinin bu işlemde istisna tutulmasını istemişse de bu talebi reddedilmiştir. Mesela 29 Mayıs 1916'da yapılan bombardımanda 30'dan fazla kişi ölmüş bir o kadarı da yaralanmıştır. Bu da halkta genel bir nefrete sebep olmuştur. Kemaleddin Efendi İstanbul'a bir telgraf çekerek Thomson'un görevine son verilmesi gerektiğini ve yerine bakacak kişi bulununcaya kadar da bu görevi uhdesine alabileceğini söylemiştir (DAB., T. DMİ., 1141/46 (16 Mayıs 1332/29 Mayıs 1916).

Mektepte Günlük Program ve Eğitim

İzmir Şimendifer Mektebinin programına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinin hemen öncesinde kurulan Dersaadet Şimendifer Mektebi'nin programı ile büyük bir benzerlik göstermesi yüksek ihtimaldir. İzmir ve İstanbul'da eğitim veren şimendifer mekteplerinde yatılı eğitim uygulanması, aynı derslerin okutulması ve eski İzmir Şimendifer Mektebi Müdürünün, Dersaadet Şimendifer Mektebi Müdürlüğünü yürütmesi dikkate alındığında programlarının da benzer olabileceği düşünülebilir. Mart 1916'da Dersaadet Şimendifer Mektebi tarafından hazırlanan günlük programda kalkış saati sabah altı olarak belirlenmiştir. Saat 12'de öğlen arası verilen okulda akşam 9'a kadar aralıklı olarak eğitim-öğretim yapılmıştır. Mektepte ağırlıklı olarak Hareket, Muhasebe ve Telgraf dersleri verilmiştir. Programa bakıldığında yemek ve namaz saatlerinin de dikkate alındığı görülmüştür. Akşam saat 9.30'da öğrencilerin yatakhaneye girmeleri, 10.00'da ise yatmaları zorunlu tutulmuştur.

Tablo 3: Mektepte uygulanan günlük program (27 Mart 1916'dan itibaren) ⁸

Saat	Uygulama	Açıklama
6	Kalkış, Hamam Boruları	
6.30	Çay	
7.15-8.15	Birinci Müzakere	Kısımlar sırasıyla telgraf dersi görecektir.
8.15-8.30	Ara	
8.30-9.30	İkinci Müzakere	Kısımlar sırasıyla telgraf dersi görecektir.
9.30-9.45	Ara	
9.45-10.45	Birinci Ders	
10.45-11.00	Ara	

⁸ Şimendifer mekteplerinin günlük planları yapılarak liste halinde verilmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/8 Leff 4 (21 Mart 1332/3 Nisan 1916).

11.00-12.00	İkinci ders	
12.00	Ara	
12.15	Yemek Arası	
12.45	Öğlen Namazı	
1.15-2.15	3. Ders	
2.15-2.30	Ara	
2.30-3.30	4. Ders	
4.00	İkinci Namazı	
4.15-5.15	Talim	Kısımlar sırasıyla telgraf dersi görecekler
6.00	Akşam Yemeği-Akşam namazı (ezani 12.00)	
7.30-8.30	Akşam müzakeresi	Kısımlar sırasıyla telgraf dersi görecekler
9.00	Yatsı Namazı	
9.30	Koşuş Borusu	
10.00	Yat Borusu	

Osmanlı şimendifer mekteplerinde telgraf makinelerinin kurulduğu hafta normal programın haricinde telgraf dersleri için ayrı bir program daha uygulanmıştır.

Tablo 4: Telgraf ders saatleri⁹

Saat	Sınıf
Sabah 7.45 -8.45	1, 2, 3, 4
Sabah 9.45 -10.45	2, 3, 4, 1
Akşam 3.45- 4.45	3, 4, 1, 2
Akşam 4.45-5.45	4,1,2,3
Akşam 1.15-2.15	Her gün 4. Sınıf

Eğitimde Yaşanan Aksaklıklar ve Bunların Giderilmesi için Alınan Önlemler

Kemaleddin Efendi İzmir Şimendifer Mektebi'nin idaresini ele alınca mektebin durumu hakkında da Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şubeye bir rapor yazarak bilgi vermiştir.

⁹ Telgraf makinelerinin kurulduğu haftalarda normal programın haricinde telgraf dersleri için ayrı bir program yapılmıştır (DAB., T. DMİ., 1141/8 Leff 4 (21 Mart 1332/3 Nisan 1916).

İzmir'de şimendifer mektepleri talimatnamesinin uygulanmadığını, mektebin Evkaf Nezareti'ne ait bir kurum olmaktan öte İzmir'de nezaretin yardımcılığını yapan bir müessese olduğunu söylemiştir. Zira talimatname gereğince öğrencilerin yatılı olması ve iaşelerinin Evkaf Nezareti'nce temin edilmesi gerekirken buna riayet edilmediğini, çoğu öğrenci kendi paralarıyla iaşelerini temin ettiğini, bir kısmının da İzmir Evkaf Müdüriyeti tarafından her öğrenciye verilen 100 para ile idarelerini gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Kemaleddin Efendi Evkaf Nezareti'nin mektebin kitaplarını, matbu evraklarını bastırtmak, öğrenciler ile mektebin her türlü ihtiyaçlarını temin etmek zorunda olmasına rağmen mektep idaresinin, İzmir halkının yardımına müracaat ettiğini ve bu şekilde gayri resmi olarak birçok kişi ile görüşüğünü dile getirmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/2 Mart 1916).

İzmir Şimendifer Mektebi'nde yapılan eğitim tarzının da talimatnameye uymadığını, ülkenin geneline hitap etmesi gerekirken öğrencilerin İzmir-Kasaba Demiryolu için yetiştiriliyormuş gibi bu hattı işleten şirketin kanun ve talimatnameleri dairesinde eğitim aldıklarını ifade etmiştir. İzmir Şimendifer Mektebi'nin mevcudunun 125 kişi olduğu belirtilmesine rağmen okulda 190 kişinin eğitim gördüğü öğrenciler arasında askerlerin de yer aldığının tespit edildiğini bildirmiştir. Mektepte öğrencilerin imtihanlardan önce ders kesimi yapılması için ısrar etmelerine rağmen ders nazırı Thomson tarafından bunun engellendiğini söylemiştir. Kendisinin göreve başlaması ile imtihanlardan önce ders kesimi için karar alındığını ve öğrencilerin sınava hazırlanmaları için süre ayrıldığını belirtmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/2 Mart 1916).

Kemaleddin Efendi, mektebin hiçbir şekilde Evkaf ya da Harbiye nezaretlerine ait bir kurum olmadığını ifade ederek ikinci devre öğrencilerin 6 aydır aldıkları eğitimin çok farklı ve bu şekilde mezun edilmelerinin sakıncalarının olduğunu fakat yeniden eğitime tabi tutulmalarının da imkân dâhilinde olmadığını tespit etmiştir. Ders nazırı Tomson'un öğrencilerin İzmir-Kasaba hattında çalışabilecek kapasitede olduğunu bildirmesi üzerine öğrencilerin dosyaları Müdür Kemaleddin Efendi tarafından incelenmiş, bir dereceye kadar olumlu görülmüş ve imtihanlarının yapılarak İzmir -Kasaba hattına dağıtılabilecekleri inancı hasıl olmuştur. Raporda talimatname gereğince öğrencilerin iaşelerinin sağlanması gerekirken, hiçbir yardımda bulunulmadan öğrencilerin kendi fedakârlıklarıyla eğitimlerini tamamladıkları belirtilerek 6 ay daha mektebe devam etmelerini istemenin zor olduğu açıklanmıştır. Bunun dışında halkın 6 aylık eğitimin sonunda mezun olanların hatlarda görevlendirileceği konusunda ikna edilerek mektebe kayıt yaptırıldığından ve İzmir halkının öğrencilere eğitim süresince yapmış oldukları yardımlardan dolayı mektep için yorum yapma hakkına sahip olduklarını düşündüklerinden tepki gösterebilecekleri ifade edilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/ 2 Mart 1916). Raporun sonunda da Kemaleddin Efendi bu sebeplerden dolayı yapılacak sınavlarla öğrencilerin mezun edilerek demiryolu hatlarına dağıtımlarının yapılmasının zaruri olduğunu söylemiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/ 2 Mart 1916). Bu sebeple sınavların yapılabilmesi için de Karagah-ı Umumi Üçüncü Şube'den gönderilecek sınav heyetinin hemen hareket ettirilmesi gerektiğini bildirmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/2 Mart 1916).

İzmir Şimendifer Mektebi'nin ikinci devre eğitim-öğretimin döneminde şimendifer bölüğü fertleri de yer almıştır. Bunlar mektebe öğrenci olarak kabul edilmiş ve derslere uzun bir süre devam etmişler mektebin mevcudu 120 kişiye indirilince yeniden şimendifer bölüğüne gönderilmiştir. Öğrenciler gibi derslere devam eden bu şahıslar sınavlarda başarılı olarak mezun olmaya hak kazanmıştır. Bu sebeple mektep müdürü Kemaleddin Efendi şimendifer bölüğü neferlerinin de diğer öğrenciler gibi maaşlı olarak şirketlere yerleştirilebileceklerini söylemiştir. Ayrıca bu neferlerin bölüğe devredildikten sonra askerlikle bağlantılarının kalmadığını ve öğrenciler gibi muamele görerek yalnız eğitim ile meşgul olduklarını belirtmiştir. Sadece ismen asker olarak anıldıklarından sivil olmaları için

gerekli işlemlerin yapılmasının uygun olacağı kanısına vardığını bildirmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916).

Daha önce de zikredildiği gibi İzmir Şimendifer Mektebi'ndeki öğrencilerin İzmir – Kasaba Demiryolu'nda istihdam edilebilecek seviyede oldukları belirtilmişti. Bunu teyit etmek için de öğrencilerin tabii tutulduğu 4 sınavdan aldıkları notlar liste halinde gönderilmiştir. Öğrencilerin çoğu bu sınavlardan iyi notlar almıştır. Notlar 10 üzerinden hesap edilmiş ortalama 5'ten aşağıya düşmemiştir. Kemaleddin Efendi bu sınavların bir ay öncesine ait olduğunu, eğer öğrenciler için yeni bir sınav yapıldığı takdirde daha iyi notlar alabileceklerini tahmin ettiğini belirtmiştir. Gönderilen listelerde, mektebin 6 öğretmenin imzası olup öğrencilerin kendilerini yetiştirerek ehil bir hale geldikleri beyan edilmiştir. Mektebin ders nezaretinde görevli ve aynı zamanda Kasaba Demiryolu Şirketi'nin hareket reisliğini yapan Thomson da bu konudaki olumlu düşüncelerini listenin altına yazmıştır¹⁰. Raporun sonunda da Kemaleddin Efendi bu sebeplerden dolayı yapılacak sınavlarla öğrencilerin mezun edilerek demiryolu hatlarına dağıtımlarının yapılmasının zaruri olduğunu söylemiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/ 2 Mart 1916).

Kemaleddin Efendi, üçüncü şubeye yazdığı raporda İzmir Şimendifer Mektebi'ne ait hiçbir şey bulunmadığını hepsinin bölüğe ait olduğunu ifade etmiş ve söylediklerinin uygun görülmesi halinde tedbir alabileceğini belirtmiştir. Kemaleddin Efendi önerilerinin kabul edilmediği ve mektep öğrencilerinin ne olursa olsun eğitime 6 ay daha devam etmeleri istendiği takdirde mektebi yeniden düzenlemesinin mümkün olmadığını beyan ederek yerine uygun birinin atanmasını istemiştir (DAB., T. DMİ., 1140/44 (26 R. 1334/2 Mart 1916). İstanbul'da Karargah-ı Umumi Üçüncü Şube'de Kemaleddin Efendi'nin bu konu hakkındaki görüşleri müzakere edilerek İzmir Şimendifer Mektebi'nden mezun olacak öğrencilerin hatlara kabulü yönünde karar alınmıştır (DAB., T. DMİ., 1140/56 (4 Mart 1332/ 17 Mart 1916).

Kemaleddin Efendi, raporunda öğrencilerin mezun olduktan sonra staj için gönderildikleri hatlarda da mektebin gözetimi altında olmaları gerektiği üzerinde durmuştur. İzmir Şimendifer Mektebi'nin birinci devre mezunlarından staj için Aydın hattına atanan öğrencilere hiçbir görev verilmediğini ileri sürerek bunun öğrenciler açısından üzüntü verici olduğunu dile getirmiştir. Kemaleddin Efendi, Öğrencilerin denetim altında olmadıkları için başıboş kaldıklarını, zamanla da öğrendikleri her şeyi unutabileceklerini hatta gayr-i ahlaki durumların oluşabileceğini ifade etmiştir. İstanbul'dan gelen cevapta gerek daha önce mektepten mezun olarak hatlarda görevlendirilen gerekse şimdi hatlara dağıtımı yapılacak öğrencilerin mektebin gözetimi altında bulundurulmalarının uygun olduğu, konunun İzmir Askerî Hat Komiserliği ve şirket ile bağlantı kurularak uygulanması gerektiği bildirilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/56 (4 Mart 1332/ 17 Mart 1916).

Kemaleddin Efendi'nin üzerinde durduğu diğer bir durum ise Aydın Demiryolu'nda yeterli derecede öğrenci olmasına rağmen hala şirkette işlemlerin Türkçe ve İngilizce olarak yapılmaya başlanmamasıdır. Genel Müdür Muhtar Bey ile kaymakam Refik Bey Ekim 1915'te bir toplantı yaparak Aydın Demiryolu Şirketi'nde matbu evrakların İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanması ve işlemlerin her iki dilde yapılması konusunda aldığı karar, emir olarak şirkete bildirilmiştir. Fakat daha sonra mecliste alınan bir kararla şimendifer şirketlerine¹⁰ Temmuz 1917 tarihine kadar süre tanınması sebebiyle emrin uygulanması ertelenmiştir. Bu süre, öğrencilerin yetiştirilmesi amacıyla verilmiş olmasına rağmen yeterli derecede memuru ve staj öğrencisi bulunan Aydın Kumpanyası'nın bu emri uygulamayarak

¹⁰ Kemaleddin Efendi Thomson'un görevine sadık ve ehil biri olduğunu kendisine verilen bu görevi çok az bir ücret karşılığında yerine getirdiğini ifade ederek beyanatının değerli olduğunu söylemiştir. (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916).

ertelemesi anlaşılammıştır. Bunun üzerine Kemaleddin Efendi meseleyi inceledikten sonra durumu İstanbul'a rapor ederek bazı konuları dile getirmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916).

Kemaleddin Efendi, raporunda Aydın Demiryolu Şirketinin Türkçe ve İngilizce işlemlere başladıktan 4 ay sonra İngilizce'nin tamamen kaldırılıp sadece Türkçe'nin kullanılabilceği tüm imkânlarla sahip olduğunu bildirmiştir. Uygulamanın bu şekilde ertelenmesinin staj yapan öğrencilerin kaybedilmesine sebebiyet vereceğini söylemiştir. Ayrıca mevcut durumda şirkette Türkçe'yi kullanabilen %20 oranında memur olduğunu fakat erteleme ile kaybedilecek süre içerisinde Türkçe'yi kullanabilen memur sayısının %40'a yükselbileceğini hatta daha da artabileceğini beyan etmiştir. Türkçe'yi kullanabilen memurların sayısının artmasıyla mektepte yetiştirilecek Türk öğrencilerin şirkete yerleştirilemediği takdirde hedeflenen amaca ulaşılamayabileceğini ifade etmiştir. Aydın ve İzmir-Kasaba demiryollarının müdürünün Müslüman olması ve gerekli şartları sağlaması sebebiyle bu iki hatta Türkçe'ye geçişin diğerlerine nazaran daha kolay olabileceğini belirtmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916). Kemaleddin Efendi'nin düşünceleri, İstanbul'da Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şube'de incelendikten sonra alınan karar mektep müdüriyetine iletilmiştir. Kararda Aydın hattında işlemlerin şimdilik her iki dilde yapılması gerektiği zamanla da Türkçe'ye geçilebilmesi için gerekli teşebbüslerin yapılacağı belirtilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/56 (4 Mart 1332/ 17 Mart 1916).

Hatlarda çift dil kullanılması ve zamanla da sadece Türkçe'ye geçilmesi için çalışmalar yapılmış hatta bazı dönemler yetkili kişiler arasında problemler yaşanmıştır. Örneğin Muhtar Bey üçüncü şubeye 10 Mayıs 1916'da bir rapor göndererek İzmir demiryollarında kullanılan evrakın 1915'te Türkçe'ye tercüme ettirilerek basılmış ve öğrencilerin istifadesi için birçok tedbir alınmış olduğunu beyan etmiştir. Bunun üzerine İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemalettin Bey, Muhtar Bey'in beyanatının mevcut durumla uyuşmadığını ifade ederek bazı açıklamalar yapmıştır. Basılı evrakın ancak bir kısmı ile nizamnamelerden bazılarının İzmir Şimendifer Mektebi tarafından tercüme edilerek şirketlere verildiğini ve bunlardan bazılarının da şirketçe bastırıldığını söylemiştir. Ayrıca birçok bastırılmayan evrak olduğu gibi tercüme bile edilmemiş birçok talimatname ve nizamnamelerin olduğunu belirtmiştir. Kemaleddin Efendi, 3 Mayıs 1916 tarihinde İzmir-Kasaba hattına görev dağıtımı yapılmış olan öğrencilerin işbaşına sevk edilebilmeleri için gerekli olan matbu evrakın bile 23 Mayıs 1916 tarihine kadar sadece bir kısmının gönderildiğini bildirmiştir. Gerekli nizamnamelerin tercüme edilmediğini ve talimatnamelerin hazırlanması için şirketçe hiçbir çaba sarf edilmediğini söylemiştir (DAB., T. DMİ., 1141/45 (17 Mayıs 1332/ 30 Mayıs 1916).

Muhtar Bey gönderdiği raporda öğrencilerin hızlı bir şekilde yetiştirilmesi için çalıştığını ifade etmiş ise de Kemaleddin Efendi gerçekte uyuşmadığını örnekler vererek açıklamıştır. Mesela Aydın hattında görevlendirilen öğrencilerin dağıtımlarının yapıldığı günden beri yaklaşık 8 ay geçmesine rağmen öğrencilerin yaptıkları işlerin incelenmediğini ve kendi hallerine bırakıldığını ve adeta bildiklerini de unutmaları için de büyük bir çaba harcandığını ifade etmiştir. Kemaleddin Efendi, öğrencilere mesuliyet verilip stajlarını tamamlamaları sağlanarak görev başına gönderilmelerinin gerektiğini söylemiştir. Yine öğrencilerin hızlı bir şekilde tecrübe kazanabilmeleri için Aydın hattı istasyonlarında işlemlerin Türkçe ve İngilizce olarak yapılması için verilen emirin uygulanmadığını, şube hatlarının bazılarında öğrencilerin defterlerin üzerine Fransızca rakamların yanına sadece Türkçe rakamlar yazarak göz boyadığını bunun da önemsiz olduğunu dile getirmiştir. Kemaleddin Efendi öğrencilerden özellikle İzmir'de bulunanların başboş olarak her gün gezmekte olduğunu görevleriyle hiç alakadar olmadıklarını öğrencileri bu hale sevk edenlerin amirleri olduğunu söylemiştir. Bu durumun önlenmesi için yine mektebin çaba gösterdiğini

ve Aydın Demiryolu Şirketi'ne 12 Mart 1916'da resmi bir yazı ile müracaat edip bir dereceye kadar çare olunduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Kemaleddin Efendi öğrenciler ile ilgili durumun araştırılarak gerekli tedbirlerin alınmasını eğer bu tespitlerinde bir hatası veya yalanı varsa kendisinin cezalandırılmasını istemiştir (DAB., T. DMİ., 1141/45 (17 Mayıs 1332/ 30 Mayıs 1916)).

İzmir-Kasaba hattında görevlendirilen öğrencilerin nasıl yetiştirilebilecekleri hakkında Genel müdür Muhtar Bey'in emriyle İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemaleddin Efendi ile birlikte hattın teftiş kalemi reisi ve hareket reisinin de dâhil olduğu bir komisyon kurulmuş ve bu konuda bir tutanak düzenlenip şirket işletme müdürü tarafından da tasdik edilmiştir. Kemaleddin Efendi İstanbul'a gittiğinde de bu tutanağın tercümesini Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şube'ye takdim etmiştir. Kemaleddin Efendi İstanbul'dan İzmir'e dönüşü esnasında hatları kontrol etmiş ve öğrencilerin dağıtımının üzerinden 10 gün geçtiği halde hiçbir şey yapılmadığını ve tutanağın içeriğinin uygulanmadığını görmüştür. Mektep müdürü İzmir Kasaba hattı işletme müdürü ile görüşmüş ve müdüriyetçe gerekenin yapılacağı, bir 10 gün daha sabredilmesi istenmiştir. Fakat bu süre de geçmesine rağmen işletme müdüriyeti hiçbir şey yapmamış öğrencilerin lakayd bir halde boş boş oturdukları gözlemlenmiştir. Mektep müdürü Kemaleddin Efendi önce özel bir mektupla işletme müdürünün dikkatini çekmiş sonra da gönderdiği resmi yazı ile işletme müdüriyetinden gerekli bilgileri talep etmiştir. Bu konunun sürüncemede kalmasının temel sebebi işletme müdürünün tereddütleri, Genel müdür Muhtar Bey'in kararsızlığı ve İzmir Kasaba hattında meydana gelen vagon hırsızlıkları olmuştur (DAB., T. DMİ., 1141/45 (28 Mayıs 1332/ 10 Haziran 1916)).

İzmir-Kasaba hattına staj için gönderilen öğrenciler boş boş oturdukları, istasyonda elleri ceplerinde dolaştıkları sadece içlerinden birkaçının bir şeyler yapmaya çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu durum hatta bulunan okul müdür muavini tarafından da tespit edilmiştir. Kemaleddin Efendi, hatlarda öğrencilerin birebir ilişkisinin bulunduğu memurların ve birim reislerinin çoğunun öğrencilerin yetiştirilmesini istemediği, bu sebeple de mektep öğrencilerinin staj esnasında mutlaka mektebin kontrolü altında bulunmaları gerektiğini ifade etmiş ve bunu örneklerle açıklamıştır. Mesela 110 numaralı Şükrü Efendi'nin staj esnasında içki içerek düzeni bozduğu tespit edilmiş istasyon kumandanı tarafından da mektebe bilgi verilmesi üzerine Kemaleddin Efendi görevden alınmasını istemiştir. Fakat meselenin üzerinden bir ay geçmesine rağmen durumun akıbeti bildirilmemiş öğrencinin cezalandırılması için de hiçbir işlem yapılmamıştır (DAB., T. DMİ., 1141/45 (28 Mayıs 1332/ 10 Haziran 1916)).

Kemaleddin Efendi, öğrencilere nasıl muamele edildiğini açıklamak için ikinci devre mezunlarından Bekir Hikmet'in mektep müdürlüğüne yazdığı mektubu takdim etmiş ve mektup içeriğinin araştırıldığını ve tamamen gerçek olduğunu mektep idaresince tespit edildiğini bildirmiştir. Öğrenci 2 Haziran 1916'da yazdığı mektupta kendisinin seyr-i adi kalemine devam ettiğini fakat hala görevinin ne olduğunu öğrenemediğini dile getirmiştir. 8 aylık mektep eğitimi döneminde elde etmiş olduğu bilgileri unutmak üzere olduğunu, konu ile ilgili olarak gerek müfettişlere gerekse diğer görevlilere defalarca yaptıkları müracaatların kabul edilmediğini ifade etmiştir. Mektepteki eğitimlerinin amacının ne olduğunu anlayamadığını, basmahane karşısındaki otelde 15 arkadaşıyla birlikte günlük taşra istasyonlarından gelen 15-20 yol evrakını incelemekten başka bir iş yapmadıklarını boş boş oturduklarını beyan ederek bunun ileride yapılacak sınavlarının sonuçlarına kötü olarak yansıtacağını belirtmiştir. Kendilerine milletçe yapılan fedakârlıkların heba olacağı endişesini taşıyan bu öğrenciler kendilerine yapılan yardımların karşılığını ödemek istediklerini söyleyerek mektep müdüriyeti tarafından koruma altına alınmalarını istemiştir (DAB., T. DMİ., 1141/45 (20 Mayıs 1332/ 2 Haziran 1916)).

Kemaleddin Efendi katar memurluklarına tayin edilen öğrencilerin görevlerini yerine getirip getirmediğini kontrol edebilmek için her şirkette olduğu gibi bir hizmet cetveli yapılmasını hareket müfettişlerinden istemesine rağmen bir sonuç elde edememiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde staj için hatlara yerleştirilen öğrencilerden faydalı bir sonuç almanın imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Kemaleddin Efendi mektepten mezun olan öğrencilerin demiryolu hatlarında stajlarını yaparak ehil birer demiryolcu olabilmeleri için çalışmalar yapmış ve şu neticelere varmıştır.

- 1- Bu raporda mevzu bahis olup uygulanacak usul ve tedbirler tam olarak uygulanmalıdır.
- 2- Öğrenciler staj esnasında mektebin gözetimi altında namuslu bir müfettiş tarafından sürekli olarak teftiş altında bulundurulmalıdır.
- 3- Gerek hareket gerekse teftiş makamlarında birer Türk kalem mümeyyizi bulundurulmalıdır. Bunlar kolay bir şekilde Hicaz hattından tedarik edilebilir.
- 4- Hareket reisi ya da yardımcısı Türk olmalıdır.
- 5- Müdür Türk olamıyorsa yardımcısı Türk olmalıdır.

Kemaleddin Efendi eğer açıkladığı bu noktaları gerçekleştirilemeyecekse şimendifer mekteplerinin kapatılmasının memleketin yararına olacağına dair rapor sunmuştur (DAB., T. DMİ., 1141/45 (28 Mayıs 1332/ 10 Haziran 1916)).

Mektepten Mezuniyet ve Yeni Öğrenci Alımı

İzmir Şimendifer Mektebi'nde birinci devre eğitim tamamlanmış ve mezun olan öğrenciler staj için Aydın Hattında görevlendirilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/56 (4 Mart 1332/ 17 Mart 1916)). İkinci devre eğitim ise 1916 yılında tamamlanmıştır. İzmir Şimendifer Mektebi'nde görev yapan muallimler Mart 1916'da bir araya gelerek ikinci devre öğrencilerinden 125 ve şimendifer bölüğü neferlerinden de 66 kişinin başarılı bir şekilde eğitimlerini tamamlayarak mezun olmaya hak kazandıklarını açıklamıştır. Telgraf, muhasebe ve hareket dersleri muallimleri, farklı zamanlarda yazılı olarak yapılan sınavlarda öğrencilerin iyi notlar alarak İzmir-Kasaba Demiryolu'nun tüm kuralları öğrendiklerini ve trenlerin hareketini idare edebilecek derecede telgraf kullanabilecek seviyeye geldiklerini beyan etmişlerdir. Ders nazırı Henry Thomson'da eğitimlerini tamamlayan öğrencilerin istasyonlarda 4 ay kadar staj yaptıkları takdirde tecrübeli birer memur olabileceklerini dile getirmiştir. Öğrencilerin bu süre zarfında trenlerin güvenli şekilde geliş gidişlerinin nasıl yapılacağını, eşya ve yolcu nakliyatı ile ilgili işlemleri uygulamalı olarak öğrenip tecrübe kazanacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca öğrencilerin staj süresi boyunca, ahlak ve terbiyelerini kontrol ve takip edebilmek için mektebin gözetimi altında tutulması gerektiğini beyan etmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/47 (Şubat 1331/Mart 1916); DAB., T. DMİ., 1140/48 (Şubat 1331/Mart 1916)).

İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemaleddin Efendi 9 Mart 1916'da Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şubeye bir rapor daha yazarak şu konuları dile getirmiştir. Raporunda mektebindeki ikinci devre öğrencilerinin ve şimendifer bölüğü neferlerinin sınavlarının yapılarak mezun edilmeleri kararlaştırıldığı takdirde mektebin üçüncü devre eğitim-öğretimi için gerekli sınavların yapılarak yeni öğrencilerin mektebe kabul edileceği ve bu şekilde mektebin mevcut talimatlara uygun olarak eğitim öğretime başlayacağı ifade edilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916)). Başkomutanlık Vekâleti Üçüncü Şube'den İzmir Şimendifer Mektebi'ne çekilen telgrafla Kemaleddin Efendi'nin mektep hakkında sunduğu tekliflerin kabul edildiği ifade edilmiştir. Telgrafta mevcut öğrencilerin sıkı bir sınava tabi tutularak başarılı olanların İzmir hattına dağıtımının uygun olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca sınavlarda görevlendirilecek mümeyyizin tayini için Nafia Nezareti'ne haber verildiği, İzmir komserinin de Harbiye Nezareti'nin bir mümeyyizi sıfatıyla sınavda yer

alacağı bildirilmiştir. Başkumandanlık Üçüncü Şube'den Nafia Nezareti'ne bir tezkire yazılarak İzmir Şimendifer Mektebi'nin sınavlarının yapılacağı, sınavlarda hazır bulunmak üzere İstanbul'dan veya mektebin bulunduğu bölgeden ehil bir kişinin görevlendirilmesi ve İzmir'e ulaşabilecekleri tarihin bildirilmesi istenmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/52 (1 Mart 1332/ 14 Mart 1916). Kısa bir süre sonra da sınav için Nafia Nezareti tarafından mümeyyiz sıfatıyla İzmir hatları başkomiseri Muhtar Bey, Harbiye Nezareti'nden İzmir askerî komiseri Süleyman Bey ve İzmir-Kasaba Demiryolu'ndan üç mümeyyiz görevlendirilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/59 (3 Mart 1332/16 Mart 1916); 1141/7 (14 Mart 1332/27 Mart 1916); 1140/54 (29 Şubat 1331/ 13 Mart 1916).

Tablo5: İzmir Şimendifer Bölüğünden olup öğrenciler ile birlikte ders gören 66 neferin imtihan notları¹¹

Sıra No	Yaka No	İsmi	İmtihan Notları														
			Hareket					Usul-i Muhasebe					Telgraf				
			1.	2.	3.	4.	Ort.	1.	2.	3.	4.	ort	1.	2.	3.	4.	ort
1	5	Bekir Sıtkı	H	7,5	9	9	6,5	H	4,5	7	7	6	H	4	5	6	5
2	20	Rüstem Naci	5,5	6	5	5	5,5	5	4	3,5	3,5	4	2	3	6	7	4,5
3	32	İbrtahim	9,5	10	8,5	10	9,5	8	7	9	10	8,5	4	5	7	8	6
4	37	Mehmet Şefik	9	8	6	8	7,75	5,5	4	6	5	5	3	4	6	7	5
5	49	Ahmet Rıfat	8	9	9	7,5	8,25	6	4	5,5	5	5	3	4	5	7	4,75
6	68	Cevat	7	9	8,5	9,5	8,5	4,5	5,5	9	9	7	4	4	5	7	5
7	69	Halid	9	7,5	8	10	8,5	8	6	8	7	7,25	-	3	4	5	4
8	70	İbrahim Hilmi	3,5	6	6	5,5	4,25	3,5	2	2,5	5	4,25	4	4	6	7	5,25
9	79	Hüseyin Ekrem	7,5	8	6	6	7	5,5	3,5	6	7	5,25	2	3	5	7	4,25
10	93	Hamid	8	8,5	9	8	8,25	7	5,5	9	8,5	7,75	2	4	6	7	4,75
11	96	Hüseyin Rahmi	9	9	7,5	8	8,25	7,5	6	8,5	8	7,75	3	4	6	7	5
12	132	Ahmet Nuri	8,5	9	8	10	8,75	7	6	8,5	8	7,25		2	4	5	2,75
13	144	Mustafa	9	9	9	9	9	8	7	8	10	8,25	9	9	10	10	9,25
14	145	Mehmet Hayri	6	4	8,5	9,5	7	6,5	7	8	9	7,25	5	5	7	8	6,25
15	168	Ömer Lütfi	3,5	3	4	3,5	3,75	-	0,5	1	-	0,5	-	2	4	5	3,5
16	173	Hüseyin Remzi	8	9,5	9	9	9	6	7	8	10	7,75	3	5	7	9	6
17	175	Ali Ekrem	6	7,5	6,5	8	7	-	2	3	5	3,30	-	2	3	5	3,30
18	188	Mehmet Kamil	8,5	9	8,5	9	8,75	8	7	9	8	8	6	7	8	9	7,5
19	200	Emin	5,5	6	5,5	2,5	4,75	2,5	4	6	8,5	5,25	-	2	4	5	
20	210	İhsan	6	5	4	İ	5	4,5	5	7	İ	5,5	3	4	5	H	4
21	233	Mustafa Necati	9	7	8	9											
22	234	Süleyman	9	7	8	8,5	8	H	H	8	9	8,5	3	4	6	7	5
23	237	Ahmet Remzi	9	8	8	9	8,5	8	7	8	8,5	7,75	4	5	7	8	6
24	239	Saadettin	8	8	7	6,5	7,25	4	4,5	7	7,5	5,75	-	2	3	4	2,25
25	247	Yusuf Ziya	8	8	8	8	8	5,5	5	6,5	4	5,25	3	4	5	7	4,75
26	248	Hüseyin Avni	10	8,5	8,5	8,5	9	8	7	8	7	7,5	3	4	6	7	5
27	256	Raşid	6,5	7	8	8,5	7,5	8,5	6,5	9	6	7,5	3	4	5	7	4,75
28	260	Mehmet Zühdü	8	8	8,5	9	8,25	7	6,5	5,5	6,5	6,25	2	3	4	5	3,5
29	291	Mehmet Tevfik	-	H	4,5	8	6	-	H	4	4	4	-	H	4	9	4,25
30	295	Halil Ekrem	9	10	8	9	9	5	7	7	8	6,75	3	3	4	5	4,25
31	313	Süleyman Vehbi	7,5	10	9	9	9	7	7	8	10	8	3	4	5	7	4,75

¹¹ Tabloda sınava girmeyen kişilerin mazeretlerinin baş harfleriyle belirtilmiştir. H: Hasta, İ: İzinli, B: Bulunamadı, M: Muayenede gibi. (DAB., T.DMİ., 1140/47)

32	318	Ahmet Safi	9	10	8,5	10	9,25	8	7,5	7,5	6	7,25	3	3	5	6	4,25
33		Mehmet Hamdi	-	5	6,5	8	6,5	-	1	B	B	1	-	2	3	4	3
34	13	Hacı Mehmet	3,5	İ	5,5	6,5	5	6	İ	8	6	6,30	4	5	6	6	5,25
35	16	Abdülkadir	4	2	3,5	6,5	4	4,5	1	3	4,5	3,25	3	4	4	5	4
36	71	Alırıza	8	4	4,5	4,5	5,25	4,5	1,5	3	4,5	3,25	5	6	7	9	6,75
37	73	Nuri	3	6,5	7	7	5,75	-	4	9	9	7,30	3	4	4	5	4
38	87	Hamdi	5,5	3	5,5	6,5	4	-		1	3,5	1,5	-	2	3	6	3,70
39	94	Ali Halid	6	6	5	8,5	6,25	5	4	4	3,5	3,75	4	4	7	8	5,75
40	116	Mustafa	6	9	8,5	9,5	8,25	6	5,5	7	8	6,75	2	3	5	6	4
41	150	Mehmet Sabit	8	7	8,5	9	8	6	6	3	3,5	4,75	3	4	5	7	4,75
42	152	Mehmet Nuri	H	3	H	H	3	H	2	H	H	2	H	1	H	H	1
43	178	Sabri Efendi	H	9	5	6,5	6,5	H	5	7	8	6,30	4	2	5	7	4,5
44	185	Hasan Lütfi	5	1	2	4	3	-			1,5		4	4	H	7	5
45	194	Mahmet	1,5	7,5	7	7	5,75	-	2	3	2	2,5	-	2	4	6	4
46	204	Abdülkadir	5	7	7,5	9,5	7,25	-	5	3	2	3,30	-	3	4	6	4,30
47	206	Ahmet Rıfat	5	3	5	7	5	-	1	5	5	3,60	-	1	4	5	3,30
48	224	Ahmet Hamdi	7	6	5,5	8,5	6,75	-	2,5	2	1	1,60	-	2	4	5	3,60
49	225	Mehmet	1,5	3	5,5	8,5	6,75	-	1,5	2	1	1,60	-	1	4	4	3
50	231	Ali Ulvi	3,5	2,5	5	5	4	1,5	0,5	1	2	1,25	-	2	2	4	2,30
51	236	İzzet Ragıp	8	6,5	7	7	7	3,5	5	3,5	5,5	4,25	2	3	4	M	3
52	252	Mehmet Azmi	7	3	5	6,5	5,5	5	1	3	3,5	3	2	2	4	6	3,5
53	255	Memduh	3,5	3,5	6	7	5	3	0,5	3	H	2	4	4	4	6	4,5
54	264	Hasan Ali	3	8,5	8	7	6,5	-	2,5	5,5	2,5	3,30	-	2	4	4	3,3
55	265	Mehmet Kemal	5,5	9	9	9	8	5,5	6	3	1,5	4	2	3	5	5	3,75
56	266	Mustafa	3	2	H	4	3	-	0,5	H	2	2,5	-	1	2	3	2
57	282	Fuat	2	4	5	5	4	-	1	1		0,6	-	1	3	4	2,60
58	283	Memduh	6	4,5	3	6,5	5	-	4	3	2	3	2	5	5	7	4,75
59	287	Hüseyin Hüsni	10	9	8,5	9	9	7	8	8	7,5	7,75	3	4	4	7	4,5
60	288	Ahmet Sabit	6	5	5	7	5,75	6	5,5	7	4	4,75		1	3	5	2,25
61	304	Ahmet Şükrü	6	H	5	7	6	4	H	3,5	5	4	1	3	5	8	4,25
62	308	Şaban	8,5	9	10	9	9	7,5	8	9	9	8,25	3	4	6	8	5,25
63	316	Halil Edip	7	5	5	5,5	5,5	5,5	6	7	2	5	2	5	5	8	4
64	325	Hüseyin	3	3,5	5,5	5	4,25	-	1	2	2	1,75	-	3	4	5	4
65	326	Şaban Kamil	3,5	4	5	3	4,75	-		3,5	1	1,5	-	3	3	4	3,3
66	328	İsmail Hakkı	3	3,5	5	4,5	4	-	1	1,5		1,5	-	2	3	4	3

İzmir Şimendifer Mektebi Müdüriyeti, 13 Mart 1916 sabahı mümeyyizlerin mektebe geldiğini, sınavların başladığını ve bir hafta süreceğini ilan etmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/54 (29 Şubat 1331/ 13 Mart 1916). İzmir Şimendifer Mektebi öğrencileri İzmir askerî komiseri Süleyman Bey, Nafia baş komiseri Muhtar Bey ve İzmir-Kasaba hattından tayin edilen mümeyyizlerin huzurunda yapılan sınavlarda başarılı olmuş ve liyakatlerini göstermişlerdir (DAB., T. DMİ., 1141/7 (14 Mart 1332/27 Mart 1916). Sınava 125 öğrenci ve 65 asker olmak üzere toplam 190 kişi girmiştir. Sınava giren adayların %4'ü, biri asker olmak üzere 7 kişi başarılı olamamıştır. Sınava girenlerin 30'u alıyyülâlâ olmak üzere %60'ına tekabül eden 78 kişi, 7-10 arası not alarak âlâ derecesi ile başarılı olmuştur (DAB., T. DMİ., 1141/7 (14 Mart 1332/27 Mart 1916).

Tablo 6: Sınav Notları ve Dereceleri

Sınav Puanı Aralığı	Derecesi
9-10	Aliyyılâ (Çokiyi)
7-8	Âlâ (İyi)
5-7	Karib-i Âlâ (İyiye Yakın)
3-5	Vustâ (Orta)
3-0	Başarısız

Sınav son derece sıkı yapılmış ve önemli sorular sorulmuştur. Sınav heyeti, özellikle şirket görevlileri baskı altında kalmamış rahatlıkla istedikleri notu verebilmiştir. İki kişi hastalığı sebebiyle sınavlara girememiştir. Mektebin bu devre tahsilinde diploma almaya hak kazanan kişi sayısı 181'dir. Bunlardan 47'si katar memuru diğerleri ise istasyon memuru olarak mezun olmuştur. Diplomalara kısa süre içerisinde hazırlanmış ve talimatname gereğince tasdik ettirilmek üzere Evkaf, Harbiye ve Nafia nezaretlerine özel bir memurla gönderilmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/7 (14 Mart 1332/27 Mart 1916); DAB., T. DMİ., 1141/46 (19 Mart 1332/1 Nisan 1916); DAB., T. DMİ. 1141/46 (25 Mart 1332/7 Nisan 1916); DAB., T. DMİ., 1141/46 (29 Mart 1332/11 Nisan 1916). Kısa sürede eğitimini tamamlayan ikinci devre öğrencilerinin diplomaları Evkaf, Harbiye ile Nafia nezaretleri tarafından onaylanmış ve ihtiyat zabiti vekili Kadri Efendi'ye teslim edilerek İzmir Şimendifer Mektebi'ne iade edilmiştir. Ayrıca diplomaların mektep müfettişi sıfatıyla İzmir Askerî hat komiserliği ve Kasaba-Aydın Demiryolları Müdüriyeti tarafından onaylandıktan sonra öğrencilere dağıtımının yapılması gerektiği bildirilmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/46 (30 Mart 1332/12 Nisan 1916).

Öğrencilerin diplomaları 20 Nisan 1916'da dağıtılmış fakat tören sırasında Nafia Nezareti Müsteşarı Muhtar Bey'in takındığı tavırdan öğrencilerin hatlara dağıtımının sürüncemede bırakılacağı anlaşılmıştır (DAB., T. DMİ., 1141/12 (7 Nisan 1332/ 20 Nisan 1916). Bu durum Askerî hat komiseri Süleyman Bey ve İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemaleddin Efendi tarafından Karargah-ı Umumi Şimendifer Müdürlüğüne bildirerek öğrencilerin ümitsizliğe düşebileceği anlatılmış ve mağdur edilememesi için önlemlerin alınması istenmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/12 (8 Nisan 1332/ 21 Nisan 1916); DAB., T. DMİ., 1141/12 (7 Nisan 1332/ 20 Nisan 1916). İzmir askerî komiseri ve mektep müdürünün endişeleri haklı çıkmış Muhtar Bey Harbiye Nezareti Üçüncü Şube'ye 21 Nisan 1916 tarihinde bir telgraf çekmiş ve İzmir demiryollarının bütün idare konularında başvuru makamı olan genel müdürlüğün fikri alınmaksızın ve hatta bilgi bile verilmeksizin İzmir Şimendifer Mektebi öğrencilerinin 5 aylık bir tahsil ile eğitimlerinin bitirildiği ve ihtiyaç düşünülmezsizin mezun sayısının iki katına çıkarıldığını ifade etmiştir. Bu şekilde davranılmasının zaten düzeni bozulan demiryollarını işlemez hale getireceğini beyan eden Muhtar Bey, bu konularda kararın Nafia Nezareti tarafından verilmesi gerektiğini bunun için de İstanbul'a döndüğünde komisyonu toplayıp müzakere edileceğini bildirmiştir (DAB., T. DMİ., 1141/46 (8 Nisan 1332/21 Nisan 1916).

İzmir Kasaba Demiryolu şirketi tarafından 30 Eylül 1916 tarihinde öğrencilerin staj sonunda aldıkları notları ilan edilmiştir (DAB., T. DMİ., 1142/24 (24 Kanunvevel 1332/6 Ocak 1917).

Tablo 7: Şimendifer Mektebi talebelerinin tren memurluklarında yaptıkları stajlar ve aldıkları notlar

Numara	İsmi	Başarı Notu	Numara	İsim	Başarı Not
164	Muzaffer Ahmet	11,8	41	Ahmet Kani	13,6
92	Tahir Avni	12,6	325	Hüseyin Hasib	14,8
46	Ahmet Hilmi	12,9	253	Mustafa Asım	13,9
231	Ali Ulvi	11,6	224	Ahmet	14,1
293	Mehmet Fikri	9,8	326	Şaban Kamil	12,9
120	Mehmet Ali	11,6	16	Abdülkadir	12,5
142	Mehmet Tevfik	12,9	255	Memduh İbrahim	15
283	Halim Memduh	13,3	194	Mehmet İsmail	14,6
94	Ali Halit	14,4	15	İsmail Hakkı	12,1
149	Salih Şevki	12,4	374	Hasan Ali	16,2
265	Mehmet Kemal	16,2	125	Ali Enver	15,2
201	Abdülkadir	14,6	185	Hasan Lütfi	14,7
285	Ahmet Sadık	13,9	225	Mehmet Hüseyin	13,4
86	Mehmet Şerif	14,5	87	Hamdi	14
169	Mehmet Rıfat	12,8	134	Kazım	16,4
147	Ali Ulvi	12,3	252	Mehmet Azmi	14,5
146	Ahmet Tevfik	13,2	272	Fuat	13,2
157	Osman Zeki	14,3	163	Hüseyin Ragıp	15,2
328	İsmail Hakkı	15,2	329	Hüseyin Zühdü	12,7
2	İbrahim Ethem	1,7			

İzmir Şimendifer Mektebi üçüncü devre eğitimi için de çalışmalar yapılarak yeni dönemde ne kadar öğrenci alınabileceği etüt edilmiş ve durum Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şube'ye sorulmuştur. Sonuç itibariyle üçüncü devre eğitim için 100-120 arasında öğrenci alımı kararlaştırılmış ve gazete ilanları hazırlanmıştır (DAB., T. DMİ., 1141/32 (3 Nisan 1332/16 Nisan 1916)).

Kemaleddin Efendi kaleme aldığı raporda birinci ve ikinci devre mezunlarının Aydın Kasaba hatları için hazırlandığı, bu kez mektebe alınacak öğrencilerin Konya ve Ankara çevresinden seçilmeleri halinde bu bölgelerdeki hatlarda kendi istekleriyle görevlendirilebileceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Raporda mektebe bu sene için 314 doğumluların altında öğrenci kabul edilmeyeceği ve talimatname hükümlerine uygun olarak bunların gerekli derslerden sınavlarının Ankara ve Konya'da yapılarak başarılı olanların İzmir'e gönderilebileceği yazılmıştır. Mektep mevcudu 100 olarak kabul edildiği takdirde

bunlardan 40'ının Ankara, 40'ının Konya, 20'sinin de İzmir'den alınmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Müdür Kemaleddin Efendi gerek Konya'da gerekse Ankara'da imtihanları yapılarak kabul edilecek öğrencileri görmek ve bilhassa imtihanlarının yapılması için bu bölgelere gidebileceğini söylemiştir (DAB., T. DMİ., 1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916). Kemaleddin Efendi'nin düşünceleri değerlendirilerek mektebe alınacak öğrencilerin Konya, Ankara ve diğer bölgelerden seçilmesi fikri kabul görmüştür. Ancak bunların bölgelerinde sınava tabi tutulduktan sonra alınması veya Kemaleddin Efendi'nin sınav için o bölgelere gitmesi fikrine olumsuz bakılmıştır. Öğrencilerin harcırahları kendilerine ait olmak üzere İzmir'e gelmeleri ve sınavlara girmeleri istenmiştir. Sınavlarda başarılı olamadıkları takdirde hiçbir hak iddia edemeyecekleri ifade edilmiştir (DAB., T. DMİ., 1140/56 (4 Mart 1332/17 Mart 1916).

İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemaleddin Efendi 9 Mart 1916'da Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şube'ye yazdığı raporda İzmir Şimendifer Mektebi'nin, İzmir ve çevresindeki hatlara öğrenci yetiştirilmesi ve bu öğrencilerin stajlarının takibi için bir sene daha devam ettirilmesi gerektiği sonra istenildiği takdirde Eskişehir'e taşınabileceği belirtilmiştir. Raporda ayrıca Evkaf Nezareti'nce şimendifer mektepleri için ayrılan bütçenin fazla olduğu¹², bu bütçe ile Halep'te üçüncü bir şimendifer mektebinin açılacağı üzerinde durularak halkı Arapça konuşan Halep'ten, Bağdat hattı için personel yetiştirilebileceği ifade edilmiştir. Kemaleddin Efendi Halep'te böyle bir mektep açıldığı takdirde müdür olarak oraya gidebileceğini arz etmiştir (DAB., T. DMİ.,1140/48 (25 Şubat 1331/9 Mart 1916). Fakat İstanbul'dan gelen cevapta, üçüncü bir mektebin açılması uygun görülmemiş konunun daha sonra düşünüleceği bildirilmiştir (DAB., T. DMİ.,1140/56 (4 Mart 1332/ 17 Mart 1916).

Mekteplerin Teftişi

İzmir hattı askeri komiseri Erkân-ı Harp Binbaşısı Süleyman Bey 17 Mart 1916'da İzmir Şimendifer Mektebi müfettişliğine atanmıştır. Süleyman Bey gerek mektebin dahili işlerini gerekse takip edilen eğitim öğretim işlerini teftiş etmek üzere müsait zamanlarda mektebi gezecekti. Müfettiş gerektiğinde mektep müdürlerinden ve öğretmenlerden açıklama isteyebilirdi. Ancak gözlemleri hakkında mektep müdürlerine veya ders öğretmenlerine karşı mütalaa ve teklifte bulunamayacak mütalaaalarını doğrudan doğruya şimendifer şubesine bildirecekti. Gerek hususi gerekse umumi imtihanlarda ve talebe kabulü zamanlarında yapılan sınavlarda yer alacaktı (DAB., T. DMİ., 1141/4 (20 Ca 1334/25 Mart 1916).

Kurallara Uymayan Öğrencilerin Cezalandırılması

Mektepte kurallara uymayan öğrenciler hakkında soruşturma açılmıştır. Örneğin 4-5 Ekim 1916 gecesini üçüncü devre öğrencilerinden 11 kişi firar etmiştir. Bunun üzerine öğrencilerin toplu mu yoksa ferdi mi olarak mı hareket ettikleri mektebin dâhiliye zabiti Ali Fehmi tarafından araştırılmış öğrenciler teker teker sorguya çekilmiştir. Yapılan soruşturmalar sonucunda 29, 38, 41, 62, 68, 75, 95 numaralı öğrenciler gurup 54, 72 numaralı öğrenciler beraber 28 ve 97 numaralı öğrencilerin de ferdi olarak firar ettikleri anlaşılmıştır. 10 kişinin mektebin arka duvarından merdivenle inerek 28 numaralı Rıfat ise nizamiye kapısının yanındaki bahçe kapısının üzerinden atlayarak kaçtıkları ortaya çıkmıştır. Ali Fehmi Efendi'nin yaptığı soruşturma neticesinde öğrenciler kaçma sebepleri olarak aile fertlerinin rahatsızlığı, parasızlık, memleket özlemi, özel işleri, kendi rahatsızlıkları ve arkadaşına kanma gibi nedenler ileri sürmüştür (DAB., T. DMİ., 1141/87 (7 Z 1334/5 Ekim 1916).

¹² Yaklaşık 10.000 liradır. (T.DMİ., 1141/45 (28 Mayıs 1332/ 10 Haziran 1916).

Tablo 8: İzmir Şimendifer Mektebinde firar ederek soruşturma geçiren öğrenciler

Numarası	İsmi	Baba İsmi	Doğum Yeri ve Tarihi
28	Rıfat	İbrahim	Soma-1313
29	Aziz	Hacı Ziya	Ödemiş-1314
38	Kazım	Ali	Denizli 1315
41	Ahmet Necati	Şaban Sıtkı	Tire-1313
54	Mustafa	Nuri	Karapınar-1314
62	Bahaddin	Hacı Halil	Ödemiş-1313
68	Cemal	İsmail	1313
72	Atıf	Rauf	Aydın-1313
75	Hasan	Ömer	Garbi Karaağaç- 1313
95	İhsan	Ali Rüşdü	1314
97	Mehmet	Mustafa	Bergama-1314

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem askerî hem de sivil ulaşım lojistiğinin büyük bir kısmı demiryolları ile yapılmıştır. Özellikle bahsedilen dönemde milli güvenlik açısından demiryollarının önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu hatlarının Hicaz Demiryolu hariç yabancı şirketlerin tekelinde olması ve bu durumdan kaynaklanan sorunlar dolayısı ile demiryollarında Türk personel yetiştirmek elzem bir hale gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında şimendifer mektepleri kurulmuş ve demiryollarında çalışacak memurlar yetiştirilmeye başlanmıştır.

Mektep idarî bakımdan ele alındığında askerî bir kurum gibi yönetildiği görülmüştür. Mektep müdürlerinin yüzbaşı ve binbaşı rütbesindeki askerlerden seçilmesi şart koşulmuştur. İdari kadro genellikle askerlerden oluşmasına rağmen basit görevlerin sivillere verildiği görülmüştür. Eğitim kadrosu ise çoğunlukla sivillerden seçilmesine rağmen telgraf muallimliklerinin askerlere de verilebileceği ifade edilmiştir. Yatılı olarak açılan okulda hazırlanan günlük programlarla öğrenciler en iyi şekilde eğitime çalışılmıştır. Zamanla mektepte ortaya çıkan aksaklıklar tespit edilmiş ve çözüm yolları aranmıştır. İzmir Şimendifer Mektebi Müdürü Kemaleddin Efendi aksayan yönler üzerine raporlar kaleme almış yapılabilecek düzenlemeler için de öneriler getirmiştir. Eğitim sürelerini tamamlayan öğrencilere, tecrübe kazandırmak için ülkedeki demiryolları kumpanyalarında görev verilerek staj yaptırılmıştır. Kemaleddin Efendi staj esnasında öğrencileri takip ederek hatlarda öğrencilerin birebir ilişkisinin bulunduğu memurların ve birim reislerinin çoğunun öğrencilerin yetiştirilmesini istemediğini tespit etmiştir. Bu sebeple de mektep öğrencilerinin staj esnasında mutlaka mektebin kontrolü altında tutulmaları ve korunmaları gerektiğini ifade etmiştir. Okul yatılı olduğu için disiplini sağlamak biraz güç olmuştur. Bunun için hataları görülen öğrenciler soruşturulmuş ve gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu sayede

demiryolu personeli yabancıların tekelinden kurtarılmaya ve hatlara Türk personel yerleştirilerek hatlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve öncesinde yapılan reformlar genellikle askerî alanda ya da askerî ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak yapılmıştı. Şimendifer okullarının da askerî ihtiyaçlar ve güvenlik dikkate alınarak açılması bu politikanın hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB)*

BEO Bâbıâlf Evrak Odası

T.DMİ¹³

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Akyıldız, A. (2005) *Anka'nın sonbaharı*. İstanbul: İletişim yayınları.

Akyıldız, A. (1987) *İzmir-Aydın demiryolu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atilla, A. N. (2002) *İzmir demiryolları*. İzmir: İzmir büyükşehir belediyesi yayınları.

Bayar, C. (1997) *Ben de yazdım milli mücadeleye giriş* (v. cilt). İstanbul: Sabah kitapları.

Collas, B. C. (2005) *1864'te Türkiye*, (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Bileşim yayınevi.

Düstur (1928) II. Tertip (1x. cilt). İstanbul: Evkaf matbaası.

Eldem, V. (1994) *Osmanlı imparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: TTK basımevi.

Engin, V. (1993) *Rumeli demiryolları*, İstanbul: Eren yayıncılık.

Ergin, O. N. (1977) *Türkiye maarif tarihi* (1v. cilt). İstanbul: Eser matbaası

Gülsoy, U. (1994) *Hicaz demiryolu*. İstanbul: Eren yayıncılık.

Kayserilioğlu, R. S. (2011) *Osmanlı'da ulaşım serüveni* (1. cilt) İstanbul: İstanbul büyükşehir belediyesi.

Kolay, A. (2011) *İzmir-Kasaba ve uzantısı demiryolu hatları (1863-1897)*. Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kurmuş, O. (2012) *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Yordam kitap.

Morawitz, C. (1978) *Türkiye maliyesi*. Ankara: Maliye bakanlığı tetkik kurulu.

Özdemir, N. (2014) Osmanlı demiryollarının millileştirilmesi ve şimendifer mektebi. *XVII. Türk Tarih Kongresi, V* (I) 67-87.

Özyüksel, M. (1988) *Anadolu ve Bağdat demiryolları*. İstanbul: Araba yayınları.

Velay, A. Du (1978) *Türkiye mali tarihi*. Ankara: Maliye bakanlığı tetkik kurulu.

* Arşiv belgeleri ve gazetelerin numaraları metin içerisinde dipnotlarda verilmiştir.

¹³ Bu belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnifi yapılmamış dosyalardan çıkmıştır. Açılımı yapılmamıştır.

BUSINESS

Y Kuşağı Üniversite Öğrencilerinin Bireysel Yenilik ve Endüstri 4.0 Bilgi Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

The Investigation of The Relationship Between Individual Innovation and Industry 4.0 Knowledge Levels of Y Generation University Students

Esra KAYGISIZ*

Hakan SİPAHİ**

Öz

Söz konusu çalışma, Y kuşağını temsil eden üniversite öğrencilerinin bireysel yenilikçilik ve Endüstri 4.0 kavramları hakkındaki bilgi düzeylerini ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla taşınmaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle kuşak kavramı, kuşak sınıflandırılması, kuşaklararası farklılıklar, bireysel yenilikçilik ve Endüstri 4.0 kavramları tanımlanmış, sonrasında ise Endüstri 4.0 ile diğer kavramlar arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde öğrenim gören lisans ve yüksek lisans seviyesindeki 321 öğrenciye bireysel yenilikçilik ve endüstri 4.0 bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik ölçekler uygulanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS analiz programı ile değerlendirilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda, öğrencilerin bireysel yenilikçilik durumları ile cinsiyetleri, eğitim düzeyleri ve endüstri 4.0 kavramını daha önce duymamaları arasındaki ilişkilerinin bağımsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Y Kuşağı, Bireysel Yenilikçilik, Endüstri 4.0.

Abstract

The aim of the study is to examine the relationship between the individual innovations of university students representing the Y generation and the knowledge levels of Industry 4.0. In this context, firstly the concept of generation, generation classification, generational differences, definition of individual innovation concept, industry 4.0 process and its characteristics are explained and then the relation between concepts is examined statistically. In this research, 321 student questionnaires were applied at Giresun University. The obtained data were evaluated by SPSS analysis program. The result of the data analysis showed that it was found that individual innovativeness situations were independent from gender, education level and the level of knowledge about industry.

Keywords: Y Generation, Individual Innovation, Industry 4.0.

Giriş

Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz dönemde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte bilginin hızla artması, bireyleri yeniliklere açık olmaya yöneltmiştir. Dolayısıyla bu çağda bireylerin yeni bilgilere ulaşabilmeleri ve tekrar bilgi üretebilmeleri için bireysel yenilikçilik düzeylerinin yüksek olması beklenmektedir. Bireysel yenilikçilik, bireylerin yeniliğin farkında olmalarının ve yeniliği deneyimleme eğilim düzeylerinin göstergesidir. Bu bağlamda, Y kuşağı üniversite öğrencilerinin teknolojiye olan ilgilerinin ve uygulama kabiliyetlerinin yüksek olması da bireysel yenilik düzeyinin en büyük kaynağını oluşturmaktadır.

Artık iş hayatında aktif biçimde rol alan ve önümüzdeki birkaç yıl içinde çalışma hayatında ve yönetim kademelerinde sayıları artacak olan Y kuşağı bireylerini bekleyen yeniliklerin başında ise Endüstri 4.0 kavramı gelmektedir. Dünya ekonomisinde yaşanan yeniliklerle birlikte ekonominin odağına yerleşen Endüstri 4.0, üretim teknolojilerini içeren bir sanayi terimi olmasıyla birlikte içerisinde nesnelerin internetini, internetin hizmetlerini ve fiziksel ve sanal sistemleri barındırmaktadır. Dolayısıyla Endüstri 4.0, üretimle birlikte

* Dr.Öğr.Üyesi, Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, esra.kaygisiz@giresun.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F, İşletme Bölümü, hakansph@gmail.com

başlayan dönüşümü tüm iş süreçlerine taşıyacak olan güçlü bir araçtır. Bu doğrultuda Y kuşağının Endüstri 4.0 ile gelen ve gelecek olan dönüşümlere hazır olması gerekmektedir.

Söz konusu çalışma bu gereklilikten yola çıkarak Y kuşağı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilik ve Endüstri 4.0 algıları arasındaki ilişki düzeyini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Y kuşağı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ile Endüstri 4.0 algılarını belirlemeye çalışması ve kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önem kazanmaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Kuşak ve Y Kuşağı Kavramları

Sosyal bilimlerin birçok alt disiplinde sıklıkla ele alınan kuşak kavramı, genel olarak bireylerin doğdukları ve yetiştikleri zaman dilimi içerisinde davranış özelliklerini ve hayata bakış açılarını şekillendiren ve önceleri oldukça belirgin çizgilerle ayrılan kişiler topluluğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Tarihsel olarak aynı zamanda ve aralıklarda doğan; ekonomik ve sosyal hareketlerden oluşmuş zaman aralıklarına ya da belli bir sosyal gruba mensup olanlar için yapılan tanımlamalara kuşak (jenerasyon) denilmektedir (Yüksekbilgili, 2015, s. 260). Literatürde araştırmacılar tarafından kuşakların tarihsel dönemler içerisinde değerlendirilmelerinde görüş farklılıkları bulunmasına rağmen (Reeves ve Oh, 2008, s. 296) çoğu araştırmacı tarafından kuşaklar aşağıdaki gibi dönemlerle isimlendirilmektedir: (Kavalcı ve Ünal, 2016, s. 1035; Nagy ve Kölcsey, 2017, s. 108-110).

- Sessiz kuşak (Savaş, Geleneksel, 1900-1945)
- Bebek patlaması (Baby Boomers, 1946-1964)
- X kuşağı (Gen X, 1965-1979)
- Y kuşağı (Gen Y, Milenyum, Gen Me, 1980-1999)
- Z kuşağı (2000-2010)
- Alfa Kuşağı (2011-...)

Kuşakların sınıflandırılmasına etki eden birçok unsur bulunmakla birlikte her kuşak kendine özgü karakteristik özellikleri taşımaktadır. Özellikle teknolojik gelişme ve değişimlerin çok hızlı olduğu 1965'ten 2000'li yıllara tanıklık eden X, Y, Z kuşakları arasında belirgin farklar bulunmaktadır. 1965-1979 yılları arasında doğanları kapsayan X kuşağı bireyleri yeni teknolojik gelişmelerle karşılaşan ve tüketimin hızla arttığı bir döneme denk gelmektedir. Teknolojik alışkanlıkların değişmesiyle birlikte bu kuşağın bireyleri değişen koşullara uyum sağlayabilmek için çaba harcayan, iş yaşamlarında uzun yıllar çalışan sadık bireyler olarak bilinmektedir.

Y kuşağı, 1980-1999 yılları arasında doğanları kapsamakta olup, Milenyum Kuşağı (Millennials), Gelecek Kuşak (Generation Next), Dijital Kuşak (Digital Generation), Eko Patlaması (Eco Boomers), Bir Sonrakiler (Nexters) gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Y kuşağı, önceki kuşaklara göre bilgisayarla daha erken yaşlarda tanışmış ve bu alandaki ilgileri daha erken yaşlarda oluşmuştur. Bu bağlamda Y kuşağını, sıkı bir teknoloji dostu ve özgürlük tutkunu olarak tanımlamak mümkündür (Senbir, 2004, s. 25). Y kuşağının özellikleri arasında bireysel davranışa olan eğilimler, bağlılık duygularının az olmaları, otoriteyi zor kabullenmeleri yer almaktadır (Bulgan ve Göktaş, 2016, s. 85). Bu kuşak için yenilik ve yaratıcılığın önemini farkında olan, değişen koşullara kolay uyum sağlayabilen bir tutuma sahip oldukları da söylenebilir. Y kuşağının yenilik düşüncesinin temelinde risk üstlenebilme, teknolojik yeterlilik, sosyalleşme ve yeniliğe olan inanç gibi özellikleri yer almaktadır. Y kuşağının temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Mücevher, 2015, s. 25).

Tablo 1: Y Kuşağının temel özellikleri

Özellikler

İş ahlakları yüksektir.
Bilgi açısından zenginlerdir.
Girişimci bir yapıya sahiptirler.
Sorumluluk sahibidirler.
Değişime ayak uydururlar.
Sosyalleşme yetenekleri vardır.
Amaçlara ulaşma yolunda organize ve iş birliğine yatkındırlar.
Özgüven sahibidirler.
Eğitilmişler
Gelecekte umutludurlar.

Kaynak: Mücevher, 2015, s. 25.

2000-2010 yılları arasında doğanları ifade eden Z kuşağı ise internetle doğan, çoğu işlerde internet ve mobil teknolojileri kullanan ve özellikle internet aracılığıyla sosyalleşmeyi tercih eden gençlerden oluşmaktadır. Dijital yerliler olarak da adlandırılan Z kuşağı bireyleri, insanlık tarihinin el, göz, kulak vb. motor becerileri senkronizasyonu en yüksek nesli olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda sonuç odaklı, tatminsiz, kararsız ve doğuştan tüketicilerdir (Taş vd., 2017, s.1037).

Kendine özgü karakteristik özellikleri taşıyan X, Y ve Z kuşaklarının teknolojik kullanımları ve beğenileri arasındaki belirgin farklar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: X, Y ve Z Kuşaklarının teknoloji kullanımları ve beğenileri

	X Kuşağı 1960-1979	Y Kuşağı 1980-1999	Z Kuşağı 2000-2000+
İkonik Teknoloji	Video (VHS) Walkmann IBM PC	DVD, İpod İnternet- Email-SMS Gameboy-Xbox	Google-Facebook -Twitter- Instagram, İpad-Iphone Android-PS4-Wifi
Popüler Kültür	Yırtık kot Aşırı renkler Piercing	Şapka Erkek Kozmetiği Havai tarz	Dar pantolon Giyilebilir teknoloji
Satın Alma Motivasyonları	Markalar arası tercih Uzmanlıklar	Marka sadakati yok Arkadaş referansı	Marka takıntısı Trendler
İdeal Lider Özelliği	Yönlendirici Otoriter	Güçlendirici İş birliği	İlham verici Eş yaratıcı
Pazarlama Yöntemi	Doğrudan pazarlama Bilanço	Viral Referanslar Elektronik pazarlama	Etkileşimli kampanyalar Marka İlgisi
Eğitim Yöntemleri	Spontane Etkileşimli Rahat ortam Masa- sıra	Çoklu duyuşsal Görsel, Kafe stili Müzik-çoklu model	Öğrenci odaklı, Kinestetik Salon stili, Çoklu uyaran

Kaynak: McCrindle Research, Generations Defined: 50 Years of Change Over 5 Generations, (2012). (Aktaran: Tuncer ve Tuncer, 2016, s.216).

X, Y ve Z kuşaklarının teknoloji kullanımları ve beğenileri ikonik teknoloji, popüler kültür, satın alma motivasyonları, ideal lider özelliği, pazarlama yöntemi ve eğitim yöntemleri bağlamında farklı değerlere, algılara ve yaşam tarzlarına sahip olduğu Tablo 2’de açıkça görülmektedir.

Bireysel Yenilikçilik

Bireysel yenilikçilik kavramının temelinde yenilik olgusu yatmaktadır. Günümüzde pek çok ürün, hizmet ya da sürecin ortaya çıkmasında ya da var olanların farklılaştırılmasında yenilik anahtar rol görevindedir. Yenilik kavramı, Rogers (1998) tarafından “Bir birey, grup ya da toplum tarafından yeni olarak algılanan bir fikir uygulama ya da obje” olarak tanımlanmaktadır. Bireysel yenilik ise herhangi bir ürünün, hizmetin ya da fikrin bireyler tarafından “yeni” olarak algılanmasıdır. Bireysel yenilikçilik kavramı, bireylerin sergilediği yenilikçi olma özelliklerindeki ve buna bağlı olarak yenilik düzeylerindeki farklılaşma sonucu ortaya çıkmaktadır (Bitkin, 2012, s. 11). Hirscham (1980)’a göre bireysel yenilikçilik,

“bireysel olarak yenilikleri arayıp bulma arzusu” olarak tanımlanmaktadır. Bireysel yenilikçilik aynı zamanda bireylerin bir sosyal sistem içindeki herhangi bir yeniliği diğer yeniliklere göre daha önce benimseme derecesini ifade etmektedir (Hurt vd., 1977, s. 58).

Bireysel yenilikçilik, bireylerin yeniliğe karşı istekli olması ve yeniliği özümsemesi olarak da tanımlanabileceği gibi (Kılıçer, 2011, s. 23) bireylerin yeni olana karşı risk alma, kabullenme, uyum sağlama ve yeniliğe açık olma gibi durumları da (Akçöltekin, 2017, s. 24) içermektedir. Bu açıdan bakıldığında bireylerin yenilik arayışındaki arzuları ve problem çözme kabiliyetleri, bireysel yenilik kavramını doğrudan etkileyen unsur olduğu söylenebilir. Bireysel yenilikçilik düzeyi yüksek olan bireylerin, yaratıcı düşünme becerisine ve iyi bir eğitim düzeyine sahip olması birincil koşul olarak belirtilmektedir (Sarioğlu, 2014, s. 25). Dolayısıyla farklı özellikteki bireylerin teknoloji ve yeniliklere olan tutumları da farklılaşmakta ve bu farklılaşmalar bireylerin herhangi bir yeniliği benimseme sürelerini etkilemektedir. Rogers (1995) tarafından oluşturulan modele göre ise bu farklılıklar beş farklı kategoriye ayrılmakta ve her bir kategorinin baskın özellikleri betimlenmektedir (Kılıçer ve Odabaşı, 2010, s. 151). Rogers’in (1995) belirttiği bu kategoriler Yenilikçiler (Innovators), Öncüler (Early Adopters), Sorgulayıcılar (Early Majority), Kuşkucular (Late Majority) ve Gelenekçiler (Laggards) olarak adlandırılmaktadır.

Bu özelliklere sahip olan bireylerin, çevrelerindeki değişimlere uyumları kolaylaşmakta ve bireysel nitelikleri zenginleşmektedir. Bu bağlamda günümüz Y kuşağı bireylerinin, bireysel ve toplumsal hedeflerine ulaşmadaki öncelikleri bilimsel, teknolojik ve çevresel değişimleri bireysel yenilikçilik çerperinde kendilerine uyumlaştırmaları olacaktır. Söz konusu uyumlaştırma ile birlikte bireylerde, yeni bilgilerinin ortaya çıkışı sağlanacak, yeni iş yapma yöntemleri ve farklı düşünme yetenekleri kazanmaları beklenmektedir (Demiralay vd., 2016, s. 162). Y kuşağı bireylerinin bu kazanımları ile birlikte Endüstri 4.0 dönüşümündeki temel yapıtaşlarının uygulanabilirliği bireysel yenilikçilik anlayışı doğrultusunda olumlu yönde etkilenecektir.

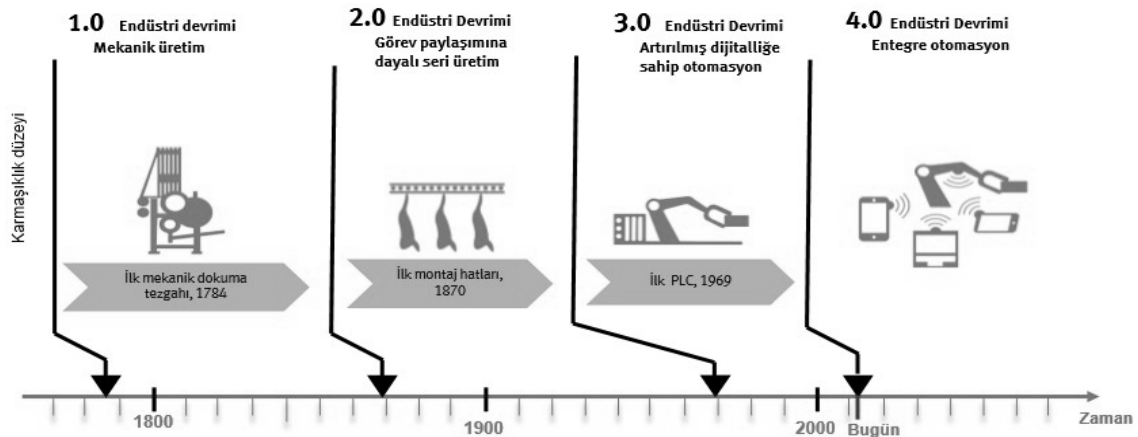
Endüstri 4.0

Teknolojilerin ve değer zinciri organizasyonları kavramlarının kolektif bir bütünü olan Endüstri 4.0, son zamanlarda sıklıkla adından söz ettirmekte, kurumları ve devletleri bu doğrultuda yeni stratejiler ve eylem planlarına yöneltmektedir. 4. Sanayi Devrimi olarak da adlandırılan Endüstri 4.0 kavramını anlamak için Endüstri 1.0’dan Endüstri 4.0’a kadar olan süreci incelemek gerekmektedir.

Birinci endüstriyel devrim, 18’inci yüzyılın sonlarında ilk mekanik dokuma tezgâhının icadı ile birlikte su ve buhar gücünün üretimde etkinliğinin sağlanması sonucu gerçekleştirilmiştir. İkinci endüstriyel devrim, 1860-1914 yılları arasında ilk üretim hattının oluşturulması, üretim tesislerinde elektrik enerjisinin kullanılması ve seri üretime geçilmesini içermektedir. Elektrik enerjisinin seri üretimde kullanımının yaygınlaşması ile birlikte İkinci Dünya Savaşından sonra yeni bir endüstriyel devrime geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş, 1969 yılında ilk programlanabilir otomasyon sistemlerinin geliştirilmesi ile birlikte üretimde dijital teknolojiye bağlı tam otomasyon odaklılığını esas alan üçüncü endüstriyel devrimi doğurmuştur. Yeni endüstriyel devrimlerin beraberinde getirdiği ekonomik, sosyo-ekonomik, kültürel yeniliklerin ve değişimlerin bir önceki endüstriyel devrimleri oluşturan unsurlardan farklı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda yeni bir endüstriyel devrimin görünümünü ihtiyaçlar ve beklentiler şekillendirmektedir. Sanayi devrimlerinin oluşumunda geçmiş dönemlerden birikerek gelen ve dönemin tüm dinamiklerini yanına alarak artı bir hız kazanan sosyal, siyasal, ekonomik ve demografik etkenler rol oynamaktadır (Küçükkalay, 1997, s. 58). Yeni bir endüstriyel çağa geçişin temelini oluşturan nedenler ise endüstriyel üretimde doğu-

batı ilişkisi, ürünün pazara çıkış süresinin kısalması, üretimin daha esnek olma durumu ve daha ucuz üretim olarak sıralanabilir (Siemens, 4.0 Raporu, s. 7-8).

Günümüzde internetin ve mobil bilgisayarların kullanım alanlarının genişlemesi ile birlikte yüksek teknoloji ürünlerinin üretim süreçlerinde değişimler yaşanması yeni bir endüstriyel devrime doğru ilerlendiğinin birincil göstergesi olmuştur ve 2011'de Hannover Fair Fuarı'nda Endüstri 4.0 kavramı ilk defa kullanılmıştır. Dördüncü Endüstriyel Devrim ya da Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bu yeni devrimin çıkış noktasında üretim süreçlerinde yaşanan değişimlerin müşteri ihtiyaçlarının çeşitlenmesi ve çeşitlenen müşteri ihtiyaçlarına karşılık olarak daha da özelleştirilmiş ürünler sunma çabası yer almaktadır.

Şekil 1: DFKI, 2011.

Endüstri 4.0 yeni üretim olanakları ile günümüzde gelişen bilişim, internet, iletişim, otomasyon, veri toplama ve yayma teknolojilerinin bütünleştiren kavramdır (Banger, 2016, s. 75). Endüstri 4.0'ın ana düşüncesinde üretim sürecinde makinelerin, bilgisayarların, sensörlerin ve entegre sistemlerin bilgi akışı içinde olması ve bu akışın insan unsurundan bağımsız olarak koordine ve optimize edilmesi vardır. Endüstriyel devrimlerin başlangıç aşamalarına bakıldığında süreçlerin farklı yaklaşımları içerdiği görülmektedir. Bu noktada Endüstri 4.0'ın diğer endüstriyel devrimlerden temel farkı, mevcut sanayi düzeninde yüksek teknoloji kullanımının ve bilgisayarlaştırmanın teşvikinin sağlanmasıdır. Ayrıca Endüstri 4.0'ın diğer devrimlerden farkı olduğuna ve yeni bir devrimin gelişmekte olduğuna dair düşünce üç açıdan ele alınabilir: (Schwab, 2016, s. 17)

- ❖ *Hız:* Önceki sanayi devrimleri doğrusal bir hızla gelişim gösterirken yeni endüstri devrimi tam tersi üstel bir hızla gelişmektedir. Bu gelişim yaşadığımız dünyanın çok yönlülüğünün ve yeni teknoloji gelişmelerinin sürekli olarak yenilenerek daha yeni ve yetenekli teknolojilerin öncüsü olmasının sonucudur.
- ❖ *Genişlik ve derinlik:* Yeni endüstri devrimi dijital temel üzerinden ekonomide, toplumda, iş dünyasında ve bireysellikle eşine rastlanmadık yeni paradigma ve yeni açılımları bir araya getirmektedir. Bu birlikteliği ele alışındaki değişim ise sürece derinlik katmaktadır.
- ❖ *Sistem Etkisi:* Yeni bir devrimin ülkeler, şirketler, sektörler bazında ve bir bütün olarak toplumda sistemlerin bütünsel dönüşümünü içermektedir.

Endüstri 4.0 düşüncesinin yörüngesi hız, genişlik ve derinlik, sistem etkisi temelinde değerlendirildiğinde akıllı fabrikalar aracılığı ile üretimin daha hızlı, esnek, maliyeti düşük ve verimliliği artırıcı imkan ve olanakları gerçekleştirme eğilimi de doğrulanmaktadır. Süreç içerisinde oluşturulacak akıllı fabrikalardaki yeni üretim, tasarım teknikleri ve bu bileşenlerin internet ağı üzerinden iletişimi müşteri tatmini noktasında düşüncenin çıkış noktasına direk

teması beraberinde getirecektir. Bu üretim sürecindeki değişikliklerin hayata geçirilmesiyle bu devrimden sadece fabrikalar değil, tüm bireyler ve toplumlar etkilenecektir (Ege, 2014, s. 27). Bu akıllı iletişim sürecinin gerektiğinde birbirinden uzakta olan çok az sayıda insanın katılımıyla gerçekleşebilecek olması da Endüstri 4.0'ın bir diğer özelliklerinden biridir (Çelikleş vd., 2015, s. 29). Akıllı fabrikaların mevcudiyeti ise sanal ve fiziksel imalat sistemlerinin birbirleriyle işbirliğini mümkün kılarken, ürünlerin müşterilere özel hale getirilmesini ve yeni operasyon modellerinin oluşumunu da imkân yaratmaktadır (Schwab, 2016, s. 156).

Endüstri 4.0 kavramı, tüm bu yeni gelişmelerin ve anlayışların birbirine eklenmesinden ortaya çıkmıştır ve bu süreç yeniliklerinin beraberinde getirdiği uyumsuzluğu giderici birtakım politikalara ihtiyaç duymaktadır. Işıksız fabrika, insansız üretim vb. yeni söylemlerin toplumsal bellek ve bilince doğru aktarımı, yeni endüstriyel devrim ile birlikte ortaya çıkan nitelikli insan kaynağına ilişkin ihtiyacın giderilmesi noktasında en önemli bileşenin eğitim olmasının ve eğitimin bu ihtiyaç doğrultusunda eğitimin düzenlenmesi gibi birtakım politikalar sıralanabilir çünkü Endüstri 4.0'ın yeni iş modelleri yaratması ve akıllı fabrikaların bilişim sistemleriyle bütünleşmiş hale gelmesi ile birlikte endüstri mühendisliği, üretim planlaması, tedarik zinciri yönetimi gibi alanlarda yeni iş gereklilikleri ve yüksek eğitim taşıyan nitelikli çalışanlar arayışı ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda Endüstri 4.0'ın önündeki en büyük engellerden birisi olarak bilişim, iletişim, tasarım, üretim ve yönetim sayısal sistemlerini kullanacak nitelikli insan kaynağına olan ihtiyaç görülmektedir (Banger, 2016, s. 80).

Festo Türkiye'nin Endüstri 4.0 raporunda (Festo, 2016) bu yeni dönemin gündeme gelmesinin sebepleri;

- ❖ Teknolojik değişim hızı, yenilikçi teknolojiler,
- ❖ Müşteriye özel çözüm gereksinimleri,
- ❖ Pazar ve müşterilerin çeşitliliğinin artması,
- ❖ Maliyetlerin azaltılması üzerindeki baskı,
- ❖ Küreselleşme,
- ❖ Ürün bulunurluğu ve hızlı teslimatın artan önemi,
- ❖ Artan enerji maliyetleri ve çevresel farkındalık,
- ❖ Üretimde ağ yapısı, esneklik ve adaptiflik,
- ❖ Otonom, kendi kendine öğrenen, karar veren ve bilgiye dayalı sistemler şöyle sıralanmaktadır.

Endüstri 4.0'ın gündeme gelmesinin sebeplerinin de ortaya çıkardığı tabloyu bütünsel açıdan değerlendirildiğinde yeni bir döneme girildiği ve bu dönemin gelecekte farklı açılardan tartışılmaya ve geliştirilmeye açık olduğu görülmektedir. Endüstri 4.0'ın genel görünümü üzerinden birtakım soruların, sorunların ortaya konulduğu özellikle işletmeler açısından bir yol haritası değerinde çalışmaların oluşturulması gereklidir. Dünya Ekonomi Forumu Kurucusu ve Başkanı Klaus Schwab'ın, 4. Endüstri Devrimi kitabında sözünü ettiği, “Önceliği insan olan, insanı aksiyon alma konusunda yetkili kılan ve bu yeni teknolojilerin insanı daha iyi yapmak için yine insanlar tarafından geliştirildiğini her fırsatta tekrarlayan bir düzen ile herkes için iyi bir gelecek inşa edebiliriz” düşüncesi üzerinde durulmalıdır. Çünkü iyi bir gelecek için güvenli duygusunun gelişen süreçte hâkimiyeti sağlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, insan unsurunu yeni endüstriyel dönüşümün en önemli anahtarlarından biri kılmak ve tüm süreçleri insani değerlere tasarlanması gereklidir.

Endüstri 4.0 dönüşümünün anahtarları dokuz teknolojik unsur çerçevesinde ele alınmaktadır (TÜBİTAK, 2016, s. 4-7). Bu unsurlar; otonom robotlar, büyük veri ve analizi, simülasyonlar, sistem entegrasyonu, eklemeli üretim, zenginleştirilmiş gerçeklik, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve siber güvenlidir.

Endüstri 4.0 dönüşümünün anahtarlarının zamanla gelişime uğradığı bu dönemin beraberinde getirdiği yenilik ve değişimlerden ülkelerin etkilenmemesi ise kaçınılmazdır. Ülkelerin ve ülkelerdeki işletmelerin bu yeni dönemin gerekliliklerini doğru algılamaları, gündemlerine almaları ve bir yol haritasına sahip olmaları gerekmektedir. Günümüzde mevcut ve yeni işletmeler, Endüstri 4.0'ın dönüşüm unsurlarını kendi hedefleri doğrultusunda uyarlayabilmeleri için işletmenin felsefi yönünü, stratejilerini ve özellikle iş süreçlerini bu yönelimle bütünleştirmelidirler. Bu doğrultuda ülkelerin ve işletmelerin değişen koşulları doğru analizini ederek, kaynak ve becerilerini değerlendirmeleri bir zorunluluk haline gelmektedir.

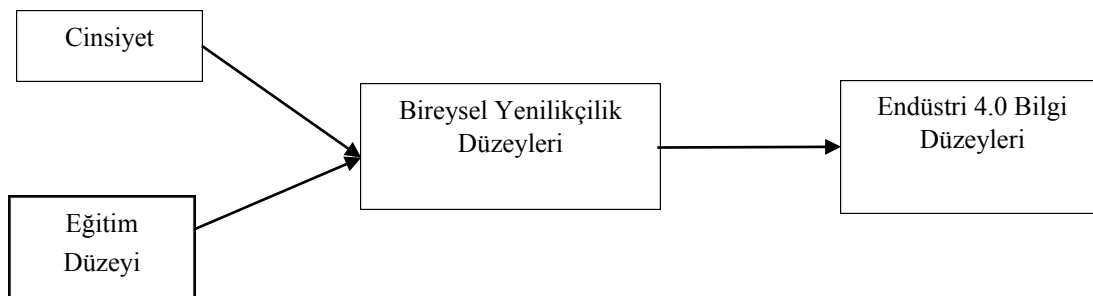
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Müstakil Sanayiciler ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) gibi bazı kamu ve özel sektör kuruluşlarının, iş dünyası platformlarının hazırladığı Endüstri 4.0 Yol Haritaları bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların Endüstri 4.0 konusunda referans kaynak olmaları için kamu, özel sektör ve üniversite iş birliğinin hızlı ve etkin biçimde sağlanması ve ortak çalışmaların yapılması gereklidir. Türkiye'de Endüstri 4.0 konusunun moda ya da geçici bir heves olarak kalmaması için devlet, özel sektör, iyi örnek uygulayıcılarına bu hususta önemli görevler düşmektedir. Endüstri 4.0 dönüşümünde Türkiye olarak geride kalmamak için bu çalışma ve söylem odağı, bütüncül bir bakış açısıyla Endüstri 4.0'ı sahiplenme, toplumsal bilinçte farkındalık yaratma, gerekli uluslararası standartları/kanunları düzenleme ve yükseköğretimde gerekli düzenlemelerin yapılmasına çevrilmelidir.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı, Önemi ve Modeli

Söz konusu araştırmanın amacı, Y kuşağı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilik düzeyleri ve Endüstri 4.0 algıları arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmesidir. Bu kapsamda araştırma, üniversite öğrencilerinin Endüstri 4.0 hakkındaki bilgi düzeylerinin tespitine ve bu doğrultuda öğrencilerin kavram hakkındaki bilgi düzeylerinin nasıl oluşturulabileceğini veya arttırılabileceğini değerlendirmeye ve önerilerde bulunmaya odaklanmaktadır. Bununla birlikte ilgili literatürde incelendiğinde bireysel yenilik düzeyi ile Endüstri 4.0 bilgi düzeyleri açısından herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması araştırmanın literatüre katkı sağlaması açısından önem oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı ve literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma modeline Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2: Araştırmanın modeli

Araştırmanın modeline ve amacına uygun şekilde ortaya konulan hipotezlerde aşağıda belirtilmiştir.

H₁: Cinsiyet ile bireysel yenilikçilik düzeyi arasındaki ilişki bağımsızdır.

H₂: Bireysel yenilikçilik düzeyi ile Endüstri 4.0 kavramını daha önce duyup duymamaları arasındaki ilişki bağımsızdır.

H₃: Eğitim düzeyi ile bireysel yenilikçilik düzeyleri arasındaki ilişki bağımsızdır.

Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma modeli ve hipotezlerinin test edilmesi için gerekli veri kümesi, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencileri üzerinde Ocak 2018’te gerçekleştirilen bir anket çalışması ile elde edilmiştir. Araştırmanın anakütlesini yaklaşık 950 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 285 lisans öğrencisi, 36 yüksek lisans öğrencisi olmak üzere toplamda 321 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem anakütleyi temsil yeteneğinin geçerliliği için, Krejcie ve Morgan (1970) tarafından hazırlanan örneklem büyüklüğünü belirlemede kullanılan formülden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda araştırma örnekleminin anakütleyi temsil yeteneğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde, araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru bulunmaktadır. Anketin ikinci ve üçüncü bölümünde ise öğrencilerin bireysel yenilik düzeyi ve Endüstri 4.0 algılarını belirlemeye yönelik oluşturulmuş ölçekler yer almaktadır.

Bireysel yenilik düzeyinin tespitine ilişkin anket soruları Hurt ve arkadaşları (1977) tarafından geliştirilen bireysel yenilikçilik ölçeği ve literatürde ilgili konuya katkı sağlayan araştırmacılar Sarıoğlu (2014), Köroğlu (2014), Kılıçer ve Odabaşı (2010)’nın hazırladığı anketlerden derlenmiş ve toplamda 16 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesinde literatürdeki çalışmalar göz önüne alınarak Cronbach Alpha Katsayısı kullanılmıştır. Ölçek maddelerine ilişkin yanıtlara “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Ortadayım”, “Katılıyorum”, “Katılmıyorum” olarak beşli Likert tipi derecelendirme yapılmıştır. Ölçeği oluşturan ifadelerden 9’u olumlu (maddeler 1, 4, 5, 7, 8, 10, 12, 14, 15), 7’si ise olumsuz ifadelerden (maddeler 2, 3, 6, 9, 11, 13, 16) oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan “Bireysel Yenilikçilik Ölçeği” güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) 0,707 değerine sahiptir. Cronbach Alpha değerleri >.70 'den büyük olduğu için güvenilir olarak kabul edilebilir düzeydedir. Endüstri 4.0 algısının belirlenmesine yönelik anket soruları ise konunun akademik bağlamda yeni ele alınmasıyla birlikte literatürde benzer çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup ve Endüstri 4.0’ın öğrenciler için ne ifade ettiğini, ilgili konuya dönük bilgileri ve ilgilerini ölçmeyi amaçlayan 7 sorudan oluşmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 23.0 paket programı kullanılarak araştırma bulgularına ulaşılmıştır.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmanın örneklemini oluşturan ve geçerli anket formu sunan 321 katılımcının 149 (%46,4)’u kadın, 172 (%53,6)’si erkek öğrencidir. Katılımcıların 285 (%88,8)’i 18-24 yaş aralığında, 36 (%11,2)’si ise 25-38 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyine göre katılımcıların, 285 (%88,8)’i lisans, 36 (%11,2)’si yüksek lisans öğrencisidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 52 (%16,3)’si birinci sınıfta, 73 (%22,7)’ü ikinci sınıfta, 103 (%32)’ü üçüncü sınıfta, 57 (%17,7)’si dördüncü sınıfta, 36 (%11,2)’si ise yüksek lisans ders ve tez döneminde öğrenim görmektedirler. Araştırmaya katılan öğrencilerin bireysel yenilikçilik ölçeğine vermiş oldukları yanıtlara ilişkin bulgular Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeylerine ilişkin görüşleri

Yenilikleri Takip Durumu	X	SS
Bir sorunu çözerken yanıt açık olmadığı zaman çoğu kez yeni yöntemler geliştirerek çözmeye çalışırım.	3,64	1,03
Yeni icatlara ve yeni düşünce tarzlarına karşı şüpheciyim.	2,25	1,04
Yeni fikirlere çevremdeki insanların büyük bir çoğunluğu kabul edinceye kadar pek itibar etmem.	2,53	1,11
Arkadaş grubum içinde etkili bir bireyimdir.	3,65	1,07
Düşünce ve davranışlarımda yaratıcı ve özgünümdür.	3,80	1,02
Arkadaş grubum içinde genellikle yeni bir şeyi kabul eden son kişilerden birisiyimdir.	2,50	1,17
Yaratıcı bir kişiliğe sahibim.	3,61	1,02
Ait olduğum grubun liderlikle ilgili sorumluluklarını almaktan hoşlanırım.	3,53	1,15
Çevremdeki bireylerde işe yaradığını görene kadar bir işi yapmanın yeni yollarını kabullenmekte isteksiz davranırım.	2,64	1,04
Düşüncelerimde ve davranışlarımda özgün olmayı heyecan verici bulurum.	3,72	1,08
Eski usul yaşam tarzının ve işleri eski yöntemlerle yapmanın en iyisi olduğunu düşünürüm.	2,61	1,07
Belirsizlikler ve çözülmemiş problemler beni güdüler.	3,31	0,97
Yenilikleri dikkate almadan önce diğer insanların o yeniliği kullandığını görmeliyim.	2,99	1,11
Yeni fikirlere açığım.	4,03	1,08
Cevabı belirsiz sorular beni heyecanlandırır.	3,36	1,14
Yeni fikirlere karşı çoğunlukla şüpheciyim.	2,59	1,06
Toplam	3,17	1,07

Araştırmaya katılan öğrencilerin Bireysel Yenilikçilik Ölçeğine ilişkin puan ortalamalarına bakıldığında olumlu maddeler arasında en yüksek ortalamaya sahip maddelerin $X = 4,03$ ile “Yeni fikirlere açığım” ve $X = 3,80$ ile “Düşünce ve davranışlarımda yaratıcı ve özgünümdür” maddeleri olduğu görülmektedir. Olumlu maddeler arasında en düşük ortalamaya sahip madde ise $X = 3,31$ ortalama ile “Belirsizlikler ve çözülmemiş problemler beni güdüler” maddesi olduğu görülmektedir. Olumsuz maddelere bakıldığında ise $X = 2,99$ ortalama ile “Yenilikleri dikkate almadan önce diğer insanların o yeniliği kullandığını görmeliyim.” maddesinin diğer maddelere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Olumsuz maddeler arasında en düşük ortalamaya sahip maddelerin ise $X = 2,25$ ortalama ile “Yeni icatlara ve yeni düşünce tarzlarına karşı şüpheciyim” ve $X = 2,50$ ortalama ile “Arkadaş grubum içinde genellikle yeni bir şeyi kabul eden son kişilerden birisiyimdir.” maddelerinin olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında, öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeyleri, ölçekte yer alan maddeler ve öğrencilerin ifadelerine verdiği cevapların ortalama puanları ile “42 + (olumlu maddelerin toplam puanı) – (olumsuz maddelerin toplam puanı)” formülünden yararlanarak hesaplanmıştır. Buna göre, öğrencilerin bireysel yenilikçilik puanı (74,6977-18,1434) =56,5543 olarak hesaplanmıştır. Bireysel Yenilikçilik Düzeylerine ilişkin bulgular Tablo 4’te gösterilmektedir. Bireysel yenilikçilik ölçeğine göre; 80+ alanlar “Yenilikçi”, 69–80 arası puan alanlar “Öncü”, 57–68 arası puan alanlar “Sorgulayıcı”, 46–56 arası puan alanlar “Kuşkucu” ve 46 altı puan alanlar ise “Gelenekçi” olarak sınıflandırılmaktadır. Bu araştırma bağlamında, öğrenciler bireysel yenilikçilik puan ortalamasına bakıldığında 56,55 ortalama ile

bireysel yenilikçiliğin dördüncü düzeyi olan “Kuşkucu” kategorisinde yer almaktadır. Bu sonuç öğrencilerin yeniliklere karşı kuşkucu bir davranış sergilediklerini göstermektedir.

Tablo 4: Cinsiyet değişkeninin öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeyine etkisine ilişkin mann–whitney U Testi sonuçları

Cinsiyet	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	Mann Whitney U	Z	P
Kadın	149	155.95	23236.00	12061.000	-.909	.363
Erkek	172	165.38	28445.00			

Araştırmaya katılan öğrencilerin Bireysel Yenilikçilik Düzeylerine ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann–Whitney U testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir. Veri kümesi normal dağılım göstermediğinden, Mann-Whitney U testi tercih edilmiştir. Tablo 4’e göre, birinci hipoteze ilişkin gerçekleştirilen test sonucunda elde edilen bulgular, öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeylerinin cinsiyete göre değişmediğini ortaya koymaktadır (U=12061.00 ve anl.> 0.05). Bu duruma göre H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramı bilgi düzeyleri ile bireysel yenilikçilik arasındaki ilişkinin düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann–Whitney U testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir. Bu sonuca göre, öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeyleri ile Endüstri 4.0 kavramını daha önce duyup duymamalarına göre değişmemektedir (U=6703.500 ve anl.> 0.05). Bu duruma göre H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Öğrencilerin Endüstri 4.0 bilgi düzeylerine ile bireysel yenilikçilik arasındaki ilişki Mann–Whitney U Testi sonuçları

Endüstri 4.0 Kavramını Daha Önce Duydunuz mu?	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	Mann Whitney U	Z	P
Evet	264	164.11	43324.50	6703.500	-1.293	.196
Hayır	57	146.61	8356.50			

Araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim düzeyleri ile Endüstri 4.0 kavramı hakkında yeterli bilgiye sahip olup olmama durumlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Mann–Whitney U testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Öğrencilerin eğitim düzeyleri ile bireysel yenilikçilik düzeylerinin karşılaştırılmasına ilişkin Mann–Whitney U Testi sonuçları

Eğitim Düzeyleri	N	Sıra Toplamı	Sıra Ortalaması	Mann Whitney U	Z	P
Lisans	285	164.70	464940.00	4075.000	-2.013	.044
Yüksek Lisans	36	131.169	4741.00			

Tablo 6’a göre, üçüncü hipoteze ilişkin gerçekleştirilen test sonucunda elde edilen bulgular, öğrencilerin bireysel yenilikçilik düzeylerinin eğitim düzeylerine göre değişmediğini ortaya koymaktadır (U=4075.000 ve anl.> 0.05). Bu duruma göre H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 bilgi düzeylerini ve algılarını belirlemeye yönelik sorulan sorularda öğrenciler birden fazla seçeneği işaretleyebilmişlerdir. Bu bağlamda sorulara verilen yanıtlar çoklu yanıt olduğu için n sayısı örneklem hacmini geçmektedir.

Tablo 7: Endüstri 4.0 hakkında hangi kaynaktan bilgi edindiniz?

		Frekans	%
Endüstri 4.0. Bilgi Kaynakları	Ders Konusu	161	50,2
	Sosyal Medya	16	5,0
	İnternet Sitesi	72	22,4
	Arkadaş Ortamı	6	1,9
	Tv-Gazete-Dergi	12	3,7
	Panel- Seminer	10	3,1
	Toplam	277	86,3
Kayıp Değer	44	13,7	
Toplam	321	100,0	

Tablo 7’de araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 hakkında hangi kaynaktan bilgi edindiklerine bakıldığında %50,2’sinin ders konusu olarak, %22,4’ünde internet sitesi aracılığıyla ulaştıklarını görülmektedir. Öğrencilerin %5’i sosyal medya, %3,7’si TV-gazete-dergi, %3,1’i panel-seminer, 1,9’unun ise arkadaş ortamı ile Endüstri 4.0 hakkında bilgi edindiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 8: Endüstri 4.0 ile ilişkili kavramlar

		Yanıtlar	
		Frekans	Yüzde
Sizce Endüstri 4.0 ne ifade ediyor?	Teknoloji	240	23,6%
	Rekabet	111	10,9%
	Endüstriyel Devrim	185	18,2%
	Küreselleşme	106	10,4%
	Tüketim	47	4,6%
	Gerekliklik	42	4,1%
	Geçici bir heves	18	1,8%
	Akıllı Fabrikalar	139	13,7%
	Geleceğin Fabrikaları	94	9,2%
	Arttırılmış Gerçeklik	35	3,4%
Toplam	1017	100,0%	

Tablo 8’de araştırmaya katılan öğrencilere Endüstri 4.0 kavramının onlar için ne ifade ettiğine yönelik sorulara verdikleri cevaplar ve cevapların ortalamalarına ait bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin cevaplarına bakıldığında %23,6’sının teknoloji, %18,2’sinin endüstriyel devrim, %13,7’sinin akıllı fabrikalar, %10,9’unun rekabet, %10,4’ünün küreselleşme, %9,2’sinin geleceğin fabrikaları, %4,6’sının tüketim, %4,1’inin gerekliklik, %3,4’ünün arttırılmış gerçeklik, %1,8’inin ise geçici bir heves olarak belirttikleri görülmektedir.

Tablo 9: Endüstri 4.0’a ilişkin kavramlar

		Yanıtlar	
		Frekans	Yüzde
Aşağıdaki kavramların hangisini/ hangilerini daha önce duydunuz ?	Nesnelerin interneti	181	13,2%
	Simülasyon	215	15,7%
	Bulut bilişim	80	5,8%
	Siber güvenlik	222	16,2%
	Otonom robotlar	131	9,6%
	Zenginleştirilmiş gerçeklik	64	4,7%

	Eklemeli üretim	39	2,9%
	Sistem entegrasyonu	86	6,3%
	Büyük veri ve analiz	142	10,4%
	Sanal gerçeklik	208	15,2%
Toplam		1368	100,0%

Tablo 9’da Endüstri 4.0 kavramı ile ilişkili kavramların hangisi veya hangilerini daha önce duyduklarına yönelik sorulara öğrencilerin verdiği çoklu yanıtlara göre öğrencilerin, %16,2’si siber güvenlik, %15,7’si simülasyon, %15,2’si sanal gerçeklik, %13,2’si nesnelerin interneti, %10,4’ü büyük veri ve analiz, %9,6’sı otonom robotlar, %6,3’ü sistem entegrasyonu, %5,8 bulut bilişim, %4,7’si zenginleştirilmiş gerçeklik ve %2,9’u eklemeli üretim kavramlarını duydukları görülmektedir.

Tablo 10: Endüstri 4.0 Hakkındaki Görüşler

		Yanıtlar	
		Frekans	Yüzde
Endüstri 4.0 Hakkındaki Görüşleriniz nelerdir?	Verimliliği artırır.	471	38,4%
	Ekonomik büyümeye katkı sağlar.	308	25,1%
	İş güvenliğini artırır.	150	12,2%
	İstihdamı azaltır.	89	7,3%
	Nitelikli işgücüne ihtiyacı azaltır.	105	8,6%
	Sorunsuz ve uzun ömürlü hizmetler sağlar.	102	8,3%
Toplam		1225	100,0%

Tablo 10’da araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 süreci hakkında hangi görüşlere katıldığının durumu incelenmiştir. Öğrencilerin %38,4’ünün Endüstri 4.0 sürecinin verimliliği arttırdığını, %25,1’inin ekonomik büyümeye katkı sağladığını, %12,2’sinin iş güvenliği arttırdığını, %8,6’sının nitelikli işgücüne ihtiyacı azalttığını, %8,3’ünün sorunsuz ve uzun ömürlü hizmetler sağladığını, %7,3’ünün ise istihdamı azalttığını görüşünde oldukları görülmektedir.

Tablo 11: Endüstri 4.0 hakkında eğitim talebi

		Frekans	Yüzde
Endüstri 4.0 hakkında Eğitim almak ister misiniz?	Evet	231	72,0
	Hayır	87	27,1
	Toplam	318	99,1
<i>Kayıp Değer</i>	Boş Bırakılan	3	,9
Toplam		321	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 hakkında herhangi bir eğitim almak isteyip istemediklerine yönelik soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde %72’sinin eğitim almak istediği, %27,1’inin ise eğitim almak istemediği görülmektedir. Tablo 11’de görülen kayıp değer ise öğrencilerin bu konuda görüş belirtmediğini ifade etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma, Y kuşağı üniversite öğrencilerinin bireysel yenilik ve Endüstri 4.0 hakkındaki bilgi düzeyleri arasındaki ilişki ile öğrencilerin Endüstri 4.0 kavramı hakkındaki bilgi düzeyleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın örneklemini oluşturan öğrencilerin bireysel yenilikçiliğin dördüncü düzeyi olan “kuşkucu” kategorisinde yer aldıkları görülmektedir. Bireysel yenilik ölçeğinde olumsuz maddeler arasında en yüksek puan ortalamasına sahip maddenin $X = 2.99$ ortalama ile “Yenilikleri dikkate almadan önce diğer insanların o yeniliği kullandığını görmeliyim.” maddesi olması bu durumu desteklemektedir.

Bireysel yenilikçilik düzeyi kuşkucu olanların en belirgin özellikleri yeniliklere karşı şüpheciler ve çekingen olmalarıdır. Kuşkucuların, yenilikleri toplumda belirli bir kesimin benimsemesinden sonra benimsemeleri yeniliği güvenilir olarak görmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda birkaç yıl içerisinde çalışma hayatına atılacak olan Y kuşağı üniversite öğrencilerinin kuşkuculardan yenilikçilere ve öncülere yükselmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerine güvenilir gördükleri bireylerden veya kaynaklardan yenilikler hakkında bilgi edinmelerinin sağlanması, yenilikleri daha hızlı deneyimlemelerine imkan tanıyacak ortamların yaratılması ve yenilik konusundaki bilgi düzeylerinin artırılması yenilikleri daha hızlı benimsemelerine ve bireysel yenilik düzeylerini arttırmalarına yardımcı olacaktır.

Y kuşağı öğrencilerinin bireysel yenilikçilik düzeylerinin cinsiyetlerinden, eğitim düzeylerinden bağımsız olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen bulguların, alanyazındaki bazı araştırmaların bulguları ile örtüştüğü görülmektedir (Kılıçer, 2011, s. 174-182; Özgür, 2013, s. 417).

Araştırmanın bir diğer bulgusu öğrencilerin, bireysel yenilikçilik düzeyi ile Endüstri 4.0 kavramını daha önce duyup duymamaları arasındaki ilişkinin bağımsız olmasıdır. Araştırmaya katılan öğrencilerin Endüstri 4.0 hakkında bilgi edindikleri kaynaklara bakıldığında ise ders konusu olarak ve internet siteleri aracılığıyla bilgi edindikleri görülmektedir. Öğrencilerin %26,6'sı için Endüstri 4.0 kavramı teknolojiyi ifade ederken %1,8'lik bir oranda öğrenci tarafından Endüstri 4.0 kavramı ve süreci geçici bir heves olarak görülmektedir. Araştırma sonucunda öğrencilerin Endüstri 4.0 ile ilgili kavramların çoğunu daha önce duydukları ve ilgili kavramlar arasından en az duydukları kavramlar bulut bilişim, zenginleştirilmiş gerçeklik ve eklemeli üretim kavramları olarak görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %38,4'ünün Endüstri 4.0'ın verimliliği arttırdığını belirtirken %7,4'ü ise istihdamı azalttığı görüşünde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %72'sinin Endüstri 4.0 hakkında bir eğitim almak istemesi ise günümüzdeki yenilik ve değişimleri yakından takip etme isteklerini göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda İşletme bölümünde eğitim gören Y kuşağı öğrencilerinin Endüstri 4.0 konusunda bilgi düzeylerinin artırılması gerekliliğinin altı çizilmelidir.

Ayrıca öğrencilerin kavram hakkında tanımsal bir bilgi düzeyine sahip olduklarını ancak Endüstri 4.0 ile ilişkili kavramlarla bireysel, ulusal ve küresel sağlayacağı fırsat ve tehditler konularında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını söylenebilir. Buna karşın öğrencilerin bu konularda eğitim almak istemeleri öğrenme hevesliliklerini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin bu talepleri ve kavramlar hakkındaki mevcut bilgileri doğrultusunda eğitim ve sertifikasyon programlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Böylelikle öğrencilerin yetkinlikleri artmış biçimde mezun olmaları sağlanarak nitelikli işgücünün yaratılmasına büyük katkılar sağlayacaktır. Araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alındığında, çalışmanın Türkiye'deki tüm üniversitelerde genişletilerek gerçekleştirilmesi ve ortak bir eğitim programının hazırlanması önerilebilir. Ayrıca öğrencilerin bireysel yenilikçilik veya Endüstri 4.0 bilgi düzeyleri üzerinde etkili olabilecek farklı faktörler, değişkenler ve ölçümler gelecekteki çalışmalara eklenerek kullanılabilir.

Kaynakça

- Akçöltekin, A. (2017). Lise öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik algıları ile eğitim araştırmalarına yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3, 23-37.
- Banger, G. (2016). *Endüstri 4.0 ve akıllı işletme*. Dorlion yayınları, Ankara.
- Bitkin, A. (2012). *Öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik düzeyleri ile bilgi edinme becerileri arasındaki ilişki*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Harran üniversitesi, Şanlıurfa.

- Bulgan, G., Göktaş P. (2016). Y kuşağının engelli turistlere bakış açılarının değerlendirilmesi: Süleyman Demirel üniversitesi Isparta meslek yüksekokulu örneği, *Süleyman Demirel üniversitesi vizyoner dergisi*, 7(15), 83-95.
- Çelikaş, M. S., Sonlu G., Özgel S. & Atalay Y. (2015). Endüstriyel devrimin son sürümünde mühendisliğin yol haritası. *Mühendislik ve makine dergisi*, 56(662), 24-34.
- Demiralay, R., Bayır, E. & Gelibolu, M. F. (2016). Öğrencilerin bireysel yenilikçilik özellikleri ile çevrimiçi öğrenmeye hazır bulunuşlukları ilişkisinin incelenmesi. *Eğitim ve öğretim araştırmaları dergisi*, 5(1), 161-168.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (2015). *Sanayi 4.0*. http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf (Erişim Tarihi: 27.07.2018).
- Ege, B. (2014). 4. Endüstri devrimi kapıda mı? *Bilim ve teknik dergisi*, Mayıs, 26-29.
- Endüstri 4.0 Platformu, *Endüstri 4.0 yolunda*, http://cdn.endustri40.com/file/ab05aaa7695b45c5a6477b6fc06f3645/End%C3%BCstri_4.0_Yolunda.pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2018).
- Hirschman, E. C. (1980). Innovativeness, novelty seeking and consumer creativity. *Journal of Consumer Research*, 7, 283-295.
- Hurt, H. T, Joseph K & C. CD. (1977). Scales for the measurement of innovativeness. *Human Communication Research*, 4, 58-65.
- Kavalcı, K. & Ünal, S. (2016, Eylül). Y ve Z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması, *Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- Kılıçer, K. (2011). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi öğretmen adaylarının bireysel yenilikçilik profilleri*. (Basılmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kılıçer, K. & H. Ferhan, O. (2010). Bireysel yenilikçilik ölçeği (BYÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 150-164.
- Köroğlu, A. (2014). *Okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının bilişim teknolojileri özyeterlik algıları*. Teknolojik araç gereç kullanım tutumları ve bireysel yenilikçilik düzeylerinin incelenmesi. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Krejcie, R. V. & Morgan, D. W., (1970). Determining sample size for research activities, *Educational and psychological measurement*, 30, 608.
- Küçükkalay, M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF dergisi*, 2, 51-68.
- Mücevher, M. H. (2015). *X ve Y kuşağının birbirlerine karşı özellik ve etkileşim algıları: SDÜ Örneği*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel üniversitesi, Isparta.
- Nagy, Á. & Kölcsey, A. (2017), Generation alpha: marketing or science? Ádám Nagy – Attila Kölcsey, *Acta technologica, Dubnicae*, 7(1), 107-115.
- Özgür, H. (2013). Bilişim teknolojileri öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri ile bireysel yenilikçilik özellikleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi, Eğitim fakültesi dergisi*, 9(2), 409-420.
- Reeves, T., C. & Oh, E. (2008). *Generational differences, in handbook of research on educational communications and technology*. Spector, J.M., Merrill, M.D. Merrienboer, J.V. , Driscoll, M.P. (Ed.) Handbook of Research on Educational Communications and Technology. 3.Baskı. Taylor&Francis Group, New York.
- Rogers, M. E. (1995). *Diffusion of innovations*. (5.Baskı). New York: Free press.
- Sarioğlu, A. (2014). *Bireysel yenilikçilik ölçeğinin hemşirelikte geçerlik ve güvenilirliği*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü sanayi devrimi*. (Z., Dicleli, Çev.) Optimist kitap, İstanbul.

-
- Senbir, H. (2004). *Z son insan mı? Z kuşağı ve sonrasına dair düşünceler*. O kitaplar: İstanbul.
- Taş, Y., Demirdöğmez M. & Küçükoğlu, M. (2017, Aralık). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048.
- TÜBİTAK (2016), *Yeni sanayi devrimi akıllı üretim sistemleri teknoloji yol haritası*. (Erişim tarihi: 06.01.2018)
- Tuncer, A. İ. & Tuncer M. U. (2016). Eğlence reklamlarının viral uygulamaları ve Z kuşağı üzerinden bir değerlendirme. *TRT Akademi Dergi*, 1(1), *Eğlence endüstrisi sayısı*, 210-229.
- Yüksekbilgili, Z. (2015). Türkiye’de Y kuşağının yaş aralığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 259-267.
-

ERRATA

18 (1) sayımızda yayımlanan "Reich, Deleuze & Guattari ve Lyotard'ın Arzu Anlayışlarından Hareketle Kapitalizm ve Arzu İlişkisi " başlıklı çalışma yazarın "Arzu, Kapitalizm ve İktidar İlişkisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

18 (1) sayımızda Yerelde Yönetişim Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği başlıklı çalışmanın yazar sıralaması şu şekildedir: Aziz Belli, Ahmet Tunç, Abdullah Aydın.

Dil

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459